

Sborník
ze IV. mezinárodní
vědecké konference
studentů
doktorských
studijních programů
v oblasti
společenských věd

Olomouc, 6. května 2015

Tomáš Hubálek (ed.)

**Sborník
ze IV.mezinárodní vědecké konference
studentů
doktorských studijních programů
v oblasti společenských věd**

Olomouc, 6. května 2015

NAKLADATELSTVÍ EPOCHA

**NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA**

Tento sborník neprošel jazykovou korekturou a odpovědnost
za jazykovou a obsahovou správnost, stejně jako za přesnost
uvedených zdrojů, nesou autoři.

Copyright © Univerzita Palackého, Olomoluc, 2015

Copyright © Michaela Kosařová, Petr Chlebec, Zuzana Koblřová,
Barbora Jiřincová, Michaela Poschová, Michal Valeček, Eva Hocká,
Matej Beránek, Pavla Bechnerová (roz. Štěpánková), Markéta Bártová,
Barbora Měnclová, Lucie Kovandová, Lucie Hromková, Julia Kolesnichenko,
Petr Nohel, Josef Bartošek, Tomáš Janků, Katarína Kolářová,
Miroslav Vrzal, Dzmitry Badzevich, Tomáš Najbrt,
Věra Vávřová, Irena Boušová, Tereza Šířová,
Lenka Trubačová, Lukáš Vaško,
Martina Colledani, Zuzana Hřivíková,
Gabriela Citterbergová,
Kristýna Pilecká

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2015

ISBN 978-80-7425-278-5

Obálka	1
Copyright	3
Úvodní slovo	17
Vážené čtenářky, vážení čtenáři,	17
HISTORIE	18
Znovu k otázce měšťanských testamentů, aneb co nám (ještě) mohou sdělit městské knihy? Na příkladu pozdně středověkých kšaftů chrudimských měšťanů.	19
On the Issue of the Last Wills of Burghers Again, or What (else) Can the Municipal Registers Provide? An Example of the Late Medieval Last Wills of Chrudim Burghers.	19
<i>Michaela Kosařová</i>	
1. Úvod	20
2. Přehled stavu bádání o městech 2010–2014 (2015)	20
2.1 Konference a edice	20
2.2 Základní směry bádání, které se odvíjí od typů a způsobů využití pramenů	25
3. Testamenty a jejich využití na příkladu Chrudimi	28
4. Závěr	33
5. Použitá literatura	34
6. Kontakt na autora	35
Problematika interdisciplinárního zkoumání komerčních forem pohostinství 13. – 16. století na příkladu města Opavy.	36
The Issue of an Interdisciplinary Research of Commercial Forms of Hospitality 13th to 16th Centuries for Example of the City of Opava.	36
<i>Petr Chlebec</i>	
1 Úvod	36
2 Interdisciplinarita historických věd	37
3 Historické podklady komerčních forem pohostinství v Opavě	39
4 Archeologické prameny ke komerčním formám pohostinství.	41
5 Závěr.	43
6 Použitá literatura.	44
7 Kontakt na autora	46

Norma versus realita: delikt čarodějnictví a kouzelnictví v raně novověkých zákonících pro Čechy a Moravu ve vztahu k výslechovým protokolům	47
Norm vs. reality: The crime of witchcraft and sorcery in early modern codes of law for Bohemia and Moravia in relation to the interrogation protocols ..	47
<i>Zuzana Koblřová</i>	
1 Úvod	48
2 Právní normy versus reálná soudní praxe	49
3 Závěr	60
4 Archivní prameny	61
5 Použitá literatura	61
6 Kontakt na autorku	62
Zpovědní seznamy jako pramen k poznání ženské otázky v náboženských dějinách 17. století na příkladu Boleslavska	63
„The lists of penitents“ used as the source for study in the religious history of women shown on the example of the Boleslavsko region	63
<i>Barbora Jiřincová</i>	
1 Úvod	64
2.1 Zpovědní seznamy jako pramen. Poznámky k metodologii.	65
2.2 Charakteristika zkoumaného regionu	67
2.3 Zpovědní seznamy jako pramen k poznání role žen v rekatolizaci ...	67
3 Závěr	71
4 Použitá literatura	71
5 Kontakt na autora	72
Komparácia postojů Viedenskej vlády smerom k Evanjelickej cirkvi a. v. a Rímskokatolíckej cirkvi v období neoabsolutizmu v Uhorsku	73
Comparison of the Vienna government attitude towards Evangelical Church of the Augsburg Confession and the Roman Catholic Church in the neo-absolutism	73
<i>Michaela Poschová</i>	
1 Úvod	74
2 Postoj Viedenskej vlády smerom k Evanjelickej cirkvi a. v.	75
3 Postoj Viedenskej vlády smerom k Rímskokatolíckej cirkvi	77
4 Porovnanie postojů Viedne k cirkvám v interkonfesionálnych otázkach	80

5 Závěr	82
6 Použitá literatura	83
7 Kontakt na autora	84
Theodor Haase a jeho působení v zastupitelských orgánech Habsburské monarchie	85
Theodor Haase and his activities in representative bodies of Habsburg Empire	85
<i>Michal Valeček</i>	
1 Úvod	85
2 Theodor Haase – základní biografické údaje	86
3 Poslancem Říšské rady	88
3.1 Součástí vládní většiny	88
3.2 Opoziční politika (1879–1893)	90
3.3 Ve sněmovně s podlomeným zdravím	93
4 Poslancem Slezského zemského sněmu (1870-1902).	94
5 Závěr	98
6 Použitá literatura	99
Vyloučení Židů z veřejného života Protektorátu Čechy a Morava – nařízení, přestupky, represe	100
The exclusion of Jews from public life of Protectorate Bohemia and Moravia - regulation, violations, repression	100
<i>Eva Hocká</i>	
Úvod	100
Pravomoci a iniciativy v rámci protizidovské politiky	101
Židé mimo společnost – nařízení o postavení židů ve veřejném životě	102
Zákaz užívání veřejných služeb Židy	105
Přestupky a policejní represe	108
Závěr	113
Použité prameny a literatura	113
1) Prameny a pramenné edice:	113
2) Dobový periodický tisk:	114
3) Odborná literatura:	114
Kontakt na autora	115
Konečné řešení židovské otázky na území Sovětského svazu	116

Final Solution of the Jewish Question in the Soviet Union	116
<i>Matej Beránek</i>	
1 Úvod	116
2 Plán Barbarossa	117
3 Smernice pre postup v židovskej otázke a rozkaz o komisároch	119
4 Einsatzgruppen (Pohotovostné oddiely)	121
5 Masové popravy	123
6 Zločiny proti ľudskosti	126
6 Záver	127
7 Použitá literatúra:	128
7 Kontakt na autora	129
Lidice jako nová obec. Se zaměřením na činnost Místního národního výboru Lidice	130
Lidice as a new municipality. With the focus on an activity of Local National Committee Lidice	
130	
<i>Pavla Bechnerová (roz. Štěpánková)</i>	
1 Úvod	131
2 Východiska a prameny	132
3.1 Okolnosti vzniku Místního národního výboru Lidice a dva lidičtí muži	133
3.2 (Ne)obyčejné problémy (ne)obyčejné vesnice	136
4 Závěr	141
5. 1 Prameny	141
5.2 Použitá literatúra	142
6 Kontakt na autora	142
Růžena Kamarádová Případ odporu proti komunismu, Olomouc (1948)	143
Růžena Kamarádová The case of the resistance against the communist regime, Olomouc (1948) ... 143	
<i>Markéta Bártová</i>	
1. Dětství a dospívání	144
2. Rok 1948	145
3. Udání	146

4. Vyšetřování, soud a vězení	148
5. Po propuštění	150
6. Použité prameny a literatura.	151
7. Kontakt na autorku	151
Portugalské koloniální impérium za Salazarova režimu.	157
The Portuguese Colonial Empire during the Salazar Regime	157
<i>Barbora Menclová</i>	
1. Úvod	157
2. Změny v portugalské koloniální politice na přelomu 19. a 20. století.	158
2.1 Krátké intermezzo první portugalské republiky	160
2.2. Koloniální impérium za Salazarova režimu	160
2.3. Období koloniální mystiky	160
2. 4. Období národní jednoty.	163
3. Závěr	164
4. Použitá literatura	165
5. Kontakt na autora	165
Proměna dějepisného bádání pod vlivem antropologie.	167
The Change of Historical Research Under the Influence of Anthropology	167
<i>Mgr. et Mgr. Lucie Kovandová</i>	
1. Úvod	167
2 Proměna historiografie v 2. polovině 20. století	168
3. Historická sociální věda a dějiny všedního dne.	171
4. Historická antropologie	173
4.1 Antropologie a historie.	173
4.2 Co je to historická antropologie?	174
5. Závěr	176
6. Použitá literatura	177
7. Kontakt na autora	178

ETIKA A RELIGIONISTIKA	179
Význam náboženství a magie při zrodu porodní asistence	180
The importance of religion and magic at the beginning of obstetric assistance	180
<i>Lucie Hromková</i>	
1. Úvod	180
2. Porodní pomoc v pravěku	181
2.1 Počátky magického myšlení v kontextu porodního děje	182
3. Magie a náboženství jako hlavní pilíře starověkého porodnictví	183
3.1 Střední Amerika	184
3.2 Egypt	185
3.3 Indie	186
3.4 Antické Řecko	186
4. Závěr	188
5. Použitá literatura	188
6 Kontakt na autora	189
Fenomén ruských starověrců v Evropě	190
Russian old believers' phenomenon in Europe	190
<i>Julia Kolesnichenko</i>	
Použitá literatura	194
Kontakt na autora	194
Biblické inspirace nástupnického práva v zemích s křesťanskou tradicí ...	195
Biblical inspirations of Christian lands' succession law	195
<i>Petr Nohel</i>	
1. Úvod	196
2. Panovník v současném evropském kontextu	197
3. Biblické inspirace	197
3.1 Požehnání jako předpomazání – doba patriarchů	198
3.2 Problematika rovnorodosti	199
3.3 Zvláštní role prvorozenství	200
3.4 Role a postavení žen	202
3.5 Klady a záporny královské vlády z pohledu duchovního	203
3.6 Hospodinova podmínka pro kralování a nástupnictví	205

3.7 Pomazání – role proroků a kněží, eklesialní prvek	206
3.8 Dědičnost a nárok	206
4. Závěr	208
5. Použitá literatura	208
6. Kontakt na autora	209
Salékhána – klidná smrt džinisty.	210
Sallekhana – a peaceful death of a Jain.	210
<i>Josef Bartošek</i>	
1. Úvod	211
2. Džinistický pohled na život	211
2.1 Kdy a proč salekhána	212
2.2 Praktické provedení	213
2.3 Salékhána v historii	214
2.4 Salékhána v moderní době.	214
2.5 Salékhána není sebevražda	215
2.5.1 Salékhána a ahimsa	216
2.6 Kritický pohled na Salékhánu	216
2.7 Pohled bioetiky	217
2.8 Salékhána a eutanázie	218
3. Závěr	218
4. Použitá literatura	219
5. Kontakt na autora	219
Islámská funerální kultura jako konfliktní téma v české společnosti	220
Islamic funeral culture as a conflict topic in the Czech society	220
<i>Tomáš Janků</i>	
1. Úvod	220
2. Islám v ČR.	221
2.1 Islámská pohřební praxe	222
2.2 Islámské hřbitovy na území České republiky	223
3. Žádost o zřízení neveřejného islámského hřbitova v Praze Libni.	224
4. Teorie meziskupinové hrozby.	225
5. Nesouhlas proti zřízení islámského hřbitovu prizmatem teorie meziskupinové hrozby.	227

6. Závěr	228
7. Literatura	228
8. Kontakt na autora	230
Franklova koncepcia hodnôt a ich význam pre naplnenie zmyslu existencie	231
Frankl's Concept of Values and their Importance for fullfilment of the Meaning of Life	231
<i>Katarína Kolárová</i>	
1. Úvod	231
2. Východiská Franklovho poňatia hodnôt	232
3. Hodnoty a zmysel	233
4. Smrť ako konštituent zmyslu	236
5. Záver	237
6. Použitá literatúra	238
6. Kontakt na autora	239
Religionistika a odkouzlení náboženství:	
Vliv vědecké racionalizace náboženství na osobní vztah k náboženství u studentů religionistiky	240
The Study of Religions and Disenchantment of Religions: Influence of the Scientific Rationalization of Religions on Study of Religions Students' Personal Relationship to Religions	240
<i>Miroslav Vrzal</i>	
1. Úvod	241
2. Vědecká racionalita a odkouzlení náboženství	241
3. Použitá data	243
4. Odkouzlení náboženství ve výpovědích studentů	243
5. Diskuse	245
6. Závěr	246
7. Použitá literatúra	247
8. Kontakt na autora	248

POLITOLOGIE A FILOZOFIE.	249
--------------------------------------	------------

Fáma jako verbální újma v trestním řádu

Ruského impéria v letech 1845–1864	250
---	------------

Rumor as a verbal injury in Russian law in 1845–1864 250

Mgr. Bc. Dzmitry Badzevich

Úvodem.	251
--------------	-----

Krátký exkurz do minulosti: fáma jako verbální újma	252
---	-----

Slovní ekvivalenty fámy v dobové ruštině	254
--	-----

Verbální újma ve struktuře trestního zákoníku Ruského impéria	256
---	-----

Fámy: přestupek nebo zločin?	260
------------------------------------	-----

Závěrem.	262
---------------	-----

Seznam použité literatury.	263
---------------------------------	-----

Kontakt na autora.	265
-------------------------	-----

Mýtus jako psychologický fenomén 266

A myth as a psychological phenomenon 266

Tomáš Najbrt

1.	267
---------	-----

2.	269
---------	-----

3.	270
---------	-----

4.	271
---------	-----

Použitá literatura	273
--------------------------	-----

Kontakt na autora.	273
-------------------------	-----

**Brentanův koncept předmětu a jeho vnímání
jako důležité východisko raného myšlení**

Edmunda Husserla	274
-------------------------------	------------

**Brentano's Concept of the Object and its Perception as an Important Basis of
Husserl's Early Work** 274

Věra Vávrová

1. Úvod	275
---------------	-----

2. Podrobnější rozbor Brentanova vlivu na Husserla	276
--	-----

3. Brentanovo dělení fenoménů a průzkum možnosti stanovit jejich původ	280
---	-----

4. Brentanův koncept vnitřního (a vnějšího) vnímání	285
---	-----

5. Husserlova odpověď na Brentanovo rozdělení vnímání na vnější a vnitřní	287
--	-----

6. Závěr	291
7. Použitá literatura	291
Kontakt na autora.	292
MÉDIA	293
Konstrukce společnosti v Krameriových novinách na konci 18. století. . .	294
The Construction of the Society in Kramerius's Newspapers in the Late 18th Century	294
<i>Irena Boušová</i>	
1. Úvod	295
2. Spící národ	295
3. Počátky bádání o nacionalismu	297
4. Ve jménu ztráty všech jistot	301
5. Návrat jedince do dějin	302
6. Použitá literatura a prameny	305
7. Kontakt na autora	306
Veřejné a skryté dozvuky železničních tragédií 60. let	307
Public and Secret Sequels of Railway Disasters in the 60's	307
<i>PhDr. Tereza Štírová</i>	
1. Úvod	308
2. Metodologie výzkumu.	308
3. Průběh, mediální obraz a dozvuky některých železničních nehod v letech 1960-1965	308
3.1 Nehoda u Stéblové.	308
3.2 Nehoda u Vrba pod Pradědem	310
3.3 Nehoda v Praze-Hloubětíně a Praze-Běchovicích	311
3.4 Snaha o řešení situace.	312
4. Závěr	313
5. Použitá literatura a prameny	314
5. Kontakt na autora	315
Československý (Český) rozhlas a kulturní inovace	316
Czechoslovak (Czech) Radio Broadcasting and Cultural Innovation	316
<i>PhDr. Lenka Trubačová</i>	

1. Úvod	316
2. Vývoj předchůdců rozhlasu na počátku 20. století	317
3. Vznik rozhlasu jako regulérního média ve 20. letech 20. století	318
4. Rozvoj rozhlasu v 30. a 40. letech 20. století	322
5. Inovace v rozhlasovém vysílání v 50. a 60. letech 20. století	325
6. Vývoj rozhlasu v 70. a 80. letech 20. století	327
7. Rozhlas a dynamické změny v 90. letech 20. století	328
8. Závěr	330
9. Literatura	331
10. Kontakt na autora	333

DIDAKTIKA A PEDAGOGIKA..... 334

Dieťa a jeho hodnota z pohľadu rodičov a učiteľov..... 335

Child and its value from the perspective of parents and teachers 335

Lukáš Vaško

1. Úvod	335
2. Koncept „Hodnota dieťaťa“	336
2.1 Psychologická, sociálna a ekonomická hodnota dieťaťa	337
3. Cieľ prieskumu a vzorka	338
4. Použitá metóda	338
5. Predbežné zistené výsledky – Zamestnanci materských škôl	339
Ekonomická hodnota dieťaťa	339
Psychologická hodnota dieťaťa	339
Sociálna hodnota dieťaťa	340
Sokratovský rozhovor	340
6. Predbežné zistené výsledky – Rodičia detí	340
Budúcnosť a zachovanie rodu + Zmysel života	340
Vnútoraná radosť, ktorú dieťa prináša rodičom	341
Vnútoraná hodnota pre rodičov	341
Ekonomická hodnota dieťaťa	341
Psychologická (emocionálna) hodnota dieťaťa	341
Sociálna hodnota dieťaťa	342
7. Diskusia a záver	342

8. Použitá literatúra	343
9. Kontakt na autora	345
Úroveň strategického řízení vybraných středních škol	346
Strategic management level of selected secondary schools.	346
<i>Martina Colledani</i>	
1. Úvod	347
2. Metodologie pilotního výzkumu a stanovení hypotéz	347
2.1 Nástin problematiky strategického řízení	348
2.2 Shrnutí výsledků pilotní výzkumu	348
3. Závěr	353
4. Použitá literatura	354
5. Kontakt na autora	355
Spolupráca základných škôl pri realizovaní prevencie sociálno-patologických javov s Centrami pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie a Policajným zborom SR.	356
Cooperation of primary schools with the Centre for Educational and Psychological Counselling and Prevention and the Police Force of the Slovak Republic in the implementation of prevention of socio-pathological phenomena.	356
<i>Zuzana Hrivíková</i>	
1. Úvod	357
2. Centrá pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie a ich spolupráca so základnými školami	357
3. Policajný zbor SR a jeho spolupráca so základnými školami.	360
4. Analýza miery spolupráce centier pedagogicko-psychologického poradenstva a Policajného zboru SR so základnými školami	361
5. Záver	366
6. Použitá literatúra	367
7. Kontakt na autora	368
Podiel záujmovej činnosti na voľnom čase žiakov základných škôl v centrách voľného času	369
The share of interest activities in pupils leisure time from elementary schools in leisure time centers	369
<i>Gabriela Citterbergová</i>	

1, Úvod	369
2. Význam centier voľného času vo výchove mimo vyučovania	370
3. Obsah výchovy mimo vyučovania v centrách voľného času	370
4. Zaujmová činnosť ako hlavná obsahová náplň výchovy mimo vyučovaniav centrách voľného času	371
5. Analýza pravidelnej záujmovej činnosti žiakov základných škôl v centrách voľného času v čiastkových výsledkoch výskumu.....	373
6. Záver	378
7. Použitá literatúra	378
8. Kontakt na autora	378
Aplikace obsahu světového étosu v oblasti vzdělávání	379
The Application of the World Ethos in the Area of Education.	379
<i>Kristýna Pilecká</i>	
Úvod.....	380
1. Program světového étosu	381
1.1. Univerzalita světového étosu	381
2. Funkční hodnota světového étosu v oblasti vzdělávání	382
2.1 Weltethos-Schule.....	384
3. Reflexe programu světového étosu v českém prostředí	385
4. Závěr	386
5. Použitá literatura a jiné zdroje	386
6. Kontakt na autorku	387
Tiráž.....	388

Úvodní slovo

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

před sebou právě máte výstup z konference pro mladé vědecké pracovníky, kterou letos již čtvrtým rokem uspořádala Katedra společenských věd Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Nesmírně nás těší zájem kolegyně a kolegů, kteří se snaží obohatit nejen oblast vědeckého poznání, ale také sami sebe, prostřednictvím odborných diskusí na daná témata.

Nic z toho by ale nebylo možné bez pomoci a podpory vedení i všech kolegů z Katedry společenských věd PdF UP v Olomouci, bez sehraňých organizátorů a bez náročné práce členů vědeckého výboru konference, který letos pracoval ve složení: Prof. PhDr. František Mezihorák, CSc, Dr. h. c. (PdF UP); Prof. PhDr. Josef Oborný, Ph.D. (FTVŠ UK v Bratislavě); Doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc. (PdF UP); Doc. Mgr. Antonín Staněk, Ph.D. (PdF UP); Doc. Mgr. Tomáš Jarmara, Ph.D. (PdF OSU); PhDr. Pavel Kopeček, Ph.D., (PdF UP); ThMgr. Dušan Špiner, Ph.D. (PdF UP); PhDr. Denisa Labischová, Ph.D. (PdF OSU). A rád bych na tomto místě také poděkoval Nakladatelství Epoque a panu Václavu Kotrmanovi, bez nichž by tento sborník nebyl publikován.

Věřím, že ve sborníku naleznete mnoho zajímavých a podnětných informací a přeji jejich autorům i Vám čtenářům mnoho úspěchů (nejen) v další akademické dráze.

Tomáš Hubálek
předseda organizačního výboru

Historie

Znovu k otázce měšťanských testamentů, aneb co nám (ještě) mohou sdělit městské knihy? Na příkladu pozdně středověkých kšaftů chrudimských měšťanů.

On the Issue of the Last Wills of Burghers Again, or What (else) Can the Municipal Registers Provide? An Example of the Late Medieval Last Wills of Chrudim Burghers.

Michaela Kosařová

Anotace: V následujícím příspěvku se nejprve pokusíme shrnout současný stav bádání o dějinách středověkých a raně novověkých měst, a to zejména s přihlédnutím k edičním a digitalizačním projektům probíhajícím v archivech i soustředěným na univerzitních pracovištích. V druhé části se pak na příkladu středověkého města Chrudimi zaměříme na konkrétní využití jednoho určitého typu pramene, který je v městských knihách obsažen – testamentu.

Klíčová slova: středověká města, testamenty, městské knihy, edice, bibliografie

Summary: The following article intends to describe and sum up the current state of research on history of medieval and early modern towns, especially with regards to the publishing and digitalizing of archival documents led by the archives and the university departments. The second part of the article focuses on the last wills of the burghers of Chrudim as an example of specific use of these specific type of source included with the municipal registers.

Key words: Medieval Towns, Last Wills, Municipal Register, Edition, Bibliography

1. Úvod

Zkoumání testamentů se v české historiografii řadí zejména v posledních dvou desetiletích mezi frekventované a hojně využívané způsoby studia dějin každodennosti. V současnosti se stále ještě setkáváme převážně s testamenty jako prameny při bádání v městském prostředí, ovšem poslední vůle šlechty a duchovních příslušníků se v posledních letech stále častěji dostávají do centra zájmu historiků. Pokročilost zpracování měšťanských testamentů je dána také snadnou dostupností, koncentrováním souboru posledních vůlí do jednoho kodexu – nachází se nejčastěji v městských knihách uchovaných v městských archivech. Ty jsou zejména díky edičním projektům a digitalizačním aktivitám (ponejvíce moravských) okresních archivů zpřístupňovány badatelům v kritických vydáních. To však prozatím není případ městského archivu v Chrudimi.

V návaznosti na narůstající počet edic městských knih si následující příspěvek klade za cíl poukázat na možnosti studia tohoto typu pramene a na směry bádání, na které mohou městské knihy historika navést. Jako příklad poslouží testament, specifický typ pramene nejčastěji obsažený právě v kodexech městské provenience.

2. Přehled stavu bádání o městech 2010–2014 (2015)

Níže se pokusíme představit hlavní projekty a výsledky výzkumu dějin měst v českém prostředí za období posledních pěti let (od roku 2010 po současnost, tedy k datu, ke kterému byly dovedeny poslední bibliografické přehledy). Tento souhrn není v žádném případě zcela vyčerpávající a neklade si nároky na úplnost, jakou lze očekávat od bibliografických shrnutí. Bude spíše sloužit jako ukázka současných badatelských trendů a pokusí se předložit výběr témat, jimiž se historikové měst zabývají.

2.1 Konference a edice

Problematiku studia středověkých a raně novověkých měst s ohledem na pramenovou základnu zevrubněji představila konference *Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih*, konaná v Ústí nad Labem v roce 2008. Věnovala se mapování současného stavu bádání o městských knihách a otázkám jejich (edičního) zpřístupňování.¹ Příspěvky z konference pak byly publikovány

¹ Zprávu z konference viz HRUBÁ, M. – SULITKOVÁ, L. – ZÁBRANSKÝ, V.: *Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih. Vědecká konference, Ústí nad Labem, 30.–31. října 2008*. Sborník archivních prací 59, č. 2, 2009, s. 572–583.

ve zvláštním vydání Ústeckého sborníku historického.² V úvodní studii zhodnotila L. Sulitková dosavadní stav vydávání městských knih a v první řadě uvedla nutnost revize a aktualizace již značně zastaralého soupisu městských knih, který provedl R. Nový.³ V návaznosti na uspořádanou konferenci autorka nastínila perspektivy edičního zpřístupnění středověkých a raně novověkých pramenů pro studium měst, které v dosavadní české a československé historiografii tvořilo zanedbatelné množství. Vznikl tak projekt evidence a edičního zpřístupňování městských knih s názvem *Libri civitatis* pod vedením Katedry historie Filozofické fakulty UJEP v Ústí nad Labem a ve spolupráci s Katedrou pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty UK v Praze, Archivem hlavního města Prahy a Archivem města Brna.⁴ Mimo tuto ediční řadu byla Archivem města Prahy edičně zpracována nejstarší kniha Starého Města pražského *Liber vetustissimus Antiquae Civitatis Pragensis 1310–1518*.⁵ Ústecká konference stojí na počátku znovuoživení debat o urbánních pramenech a spolu s projektem *Libri civitatis* se snaží zavést systematický postup a jednotný badatelský přístup k tomuto odvětví dějin, které však má v našem prostředí zejména zásluhou prvního českého urbánního historika Z. Wintera více než stoletou tradici. Nejprve tak bylo zapotřebí vypořádat se s dosavadními směry a stavem bádání v oblasti dějin českých a moravských měst a také s edicemi městských knih, jež vykazovaly rozdílné kvality a úroveň zpracování. Účastníci konference načerpali nové impulzy ze zkušeností badatelů a editorů z okolních států.

Na konferenci archivářů a pomocných vědců pak roku 2011 navázalo pražské shromáždění historiků. Výsledky z mezinárodní konference *Města ve středověku*

² *Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih. Ústí nad Labem 2010* (=Ústecký sborník historický supl. 1), (ed.) L. Sulitková a kol., Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2010.

³ Nový, R.: *Městské knihy v Čechách a na Moravě, 1310–1526: katalog*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963.

⁴ V této ediční řadě již vyšly následující městské knihy: *Libri civitatis I. Nejstarší městská kniha České Lípy 1461–1722*, (ed.) I. Ebelová a kol., Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně 2005; – *Libri civitatis II. Rejstřík stavby děkanského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě 1517–1519*, (ed.) M. Myšička a kol., Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně 2006; – *Libri civitatis III. Nejstarší městská kniha Litoměřic 1341–1562*, (edd.) B. Kocánová – J. Tomas a kol., Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně 2006; – *Libri civitatis IV, Kniha soudní a pamětní Ústí nad Labem*, (edd.) B. Kocánová – M. Hrubá – J. Mareš a kol., Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně 2006; – *Libri civitatis V. Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském 1518–1581*, (ed.) J. Mendelová, Praha – Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně 2011; – *Libri civitatis VI. Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském 1582–1657*, (ed.) J. Mendelová, Praha – Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně 2012.

⁵ *Liber vetustissimus Antiquae Civitatis Pragensis 1310–1518*, (ed.) H. Pátková, Praha: Scriptorium 2011.

a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí byly opublikovány ve sborníku *Documenta Pragensia XXXII*.⁶ Úvodní příspěvek Jiřího Peška shrnul dvacetiletou historii bádání historiků na poli dějin měst. Jeho soukromý výzkum toho, co a jakými metodami bylo v problematice českých, moravských a slezských měst a urbánní historii zkoumáno, jej vedl k rozhodnutí, aby svůj příspěvek formuloval spíše jako otevřenou bilanční výpověď, kam by se historikové zkoumající prostředí měst měli vydat a proč. Vyjádřil přitom názor, že hlavním nedostatkem urbánního výzkumu české historiografie je velké množství dílčích studií platných pouze pro zkoumaný region a soustředících se na specifické podmínky daného prostředí, jen málo z nich však metodicky splňuje podmínky pro komparaci na celozemské úrovni. Ta je přitom nezbytná pro prezentování takových výsledků v zahraničí.⁷ Konference se proto dále věnovala také příspěvkům zkušenějších zahraničních badatelů.

Jako výsledek dvou zmíněných konferencí vznikl rovněž podrobný soupis bibliografie k dějinám moravských královských měst za posledních dvacet let, který do monografické podoby sestavily Hana Jordánková a Ludmila Sulitková.⁸

Dva posledně jmenované (a dodejme v novodobé české historiografii ojedinělé) bibliografické počiny poskytují zájemci o bádání v městském prostředí středověku a raného novověku solidní výchozí a přehlednou základnu. Od jejich vydání však uplynulo již pět let, a proto nebude od věci podívat se alespoň v hrubých rysech na to, jak historikové a archiváři za tuto dobu s výzkumem pokročili.

Alespoň s dílčím edičním zpřístupněním se můžeme setkat v případě městských knih či souborů pramenů obsahově propojených. Příkladem mohou být soubory zápisů jednotné (testamentární, finanční) povahy, dílčí edice coby publikační výstup v rámci soukromých výzkumů badatelů a tyto prameny rovněž bývají zpřístupněny alespoň jako součást vysokoškolských absolventských prací. Nejprve zde tedy nabídneme přehled edičních pokusů (částí) městských knih. Jelikož je tento příspěvek určen zejména kolegům doktorandům a mladým badatelům, jedná se převážně o kvalifikační práce. Jejich seznam následuje na tomto místě (řazeno dle data vydání):

Nejstarší městská kniha litovelská, E. Vepřeková, bakalářská práce, Masarykova univerzita, filozofická fakulta, Brno 2009.

⁶ *Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí* (=DP 32/1), (edd.) O. Fejtová – M. Hrubá – V. Ledvinka – J. Pešek – L. Sulitková, Praha: Archiv hl. města Prahy 2013.

⁷ Pešek, J.: *Forschungsbilanz zur Geschichte der böhmischen Städte in Mittelalter und Früher Neuzeit 1990–2010*. Documenta Pragensia 32/1, Praha: Archiv hl. města Prahy 2013, s. 9–28.

⁸ JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Bibliografie k moravským královským městům ve středověku a raném novověku (1990–2010)* (=BMD Supl. XX). Brno: Archiv města Brna 2014.

Edice měšťanských testamentů v nejstarší městské knize boskovické z let 1484–1565 (1578), I. Musilová, bakalářská práce, Masarykova univerzita, filozofická fakulta, Brno 2011.

Edice nejstarší městské knihy boskovické z let 1484–1565 (1581) se zaměřením na paleografickou analýzu, I. Musilová, diplomová práce, Masarykova univerzita, filozofická fakulta, Brno 2013.

Nejstarší městská kniha volyňská a její zpřístupnění, J. Zezula, bakalářská práce, Masarykova univerzita, filozofická fakulta, Brno 2013.

Českobrodská kniha kšaftovní (1444) 1452–1590 (1597), B. Bittnerová, bakalářská práce, Masarykova univerzita, filozofická fakulta, Brno 2014.

Kniha pamětní červená města Votic s pozemkovými vklady z let 1513–1631 (1684), I. Drmilová, bakalářská práce, Jihočeská univerzita, filozofická fakulta, České Budějovice 2014.

Edice sirotčí knihy dědiny Zarazice, V. Hlavinková, diplomová práce, Masarykova univerzita, filozofická fakulta, Brno 2014.

Registra šosovní litoměřická, 1505–1516, V. Konečná, bakalářská práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, filozofická fakulta, Ústí n. Labem 2014.

Edice pamětní knihy města Netolice, tzv. žluté 1630–1848, M. Voříšková, diplomová práce,

Jihočeská univerzita, filozofická fakulta, České Budějovice 2014.

Městská kniha Hradčan zápisná dluhů na gruntech pojištěných i jiných prostých všelijakých smluv (1565–1591), S. Waicová, bakalářská práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, filozofická fakulta, Ústí n. Labem 2014.

Dodejme k tomu, že se v souvislosti s městskými prameny a jejich vydáváním na výše uvedeném vzorku ukázalo vyprofilování tří výzkumných center (tří pracovišť), kam se studium městských dějin soustředí: jedná se o Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně, Filozofickou fakultu Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem (kde lze očekávat spojitost s projektem Libri civitatis) a Filozofickou fakultu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

Vedle edičního zpřístupnění pramenné matérie se v dnešní době zájemce o studium urbáních dějin může opřít o poměrně obsáhlý fond digitalizovaných archiválií. Projekty *Manuscriptorium* a *Acta publica* jsou mezi badateli známými a zavedenými databázemi materiálů, dostupnými díky online zpřístupnění téměř odkudkoliv. Rozsáhlou digitalizací prošel fond rukopisů Archivu města Prahy, rovněž okresní archivy postupně přispívají svými „troškami“ do souborného digitálního mlýna.⁹ I když se digitalizace fondů archivů týká především matrik, urbářů

⁹ Aktuální informace o stavu digitalizací poskytují na svých webových stránkách jednotlivé archivy.

a sčítacích operátů, bývají v jednotkách kusů zpřístupněny také středověké a raně novověké rukopisy. Oproti kritickým edicím samozřejmě zaostávají v kvalitě a poskytnutém pohodlí, protože nejsou opatřeny edičními poznámkami a nejsou ani transkribovány. Jejich jedinou velkou výhodou je dostupnost a také to, že digitalizovaná archiválie je chráněna proti fyzickému poškození při manipulaci v badatelně.

Na závěr je na místě zmínit vydání *Pramenů urbánní historiografie do roku 1800*, které je výstupem grantového projektu *Centra urbánních dějin* při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Jedná se v českém prostředí o ojedinělý projekt zachycující celé spektrum vyprávěcích pramenů urbánní provenience, neboť se česká historická věda městským i rodinným kronikám, soukromým deníkům, pamětem a kalendářům dosud vyhýbala. Jeho první svazek zpřístupňuje tento typ pramenů z předmoderní doby na Moravě a další svazky budou, doufejme, následovat.¹⁰

Poznali jsme tedy posun na edičním poli a vzestupnou tendenci ve zpřístupnění pramenů badatelům, po kterém volali urbánní historikové. Pramenná základna se rozšiřuje, podívejme se tedy na impulzy, které načerpala urbánní historiografie za posledních pět let. Téma středověkých a raně novověkých měst se stalo předmětem několika konferencí, sympózií a mezioborových setkání, které otevřely prostor k debatám a které formovaly směr bádání.

Problematické dětských obyvatel měst se věnovali badatelé na konferenci *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby* pořádané roku 2010. Ta odrážela zájem historiků o doposud málo reflektovanou problematiku dějin dětství a dětí, což jde na vrub velmi omezené pramenné základně.¹¹ Raně novověkému městskému právu se věnovala konference *Městské právo ve střední Evropě* uskutečněná roku 2011 v Praze. Ústředním tématem se stala *Práva městská Království českého Pavla Kristiána z Koldína* jako vůbec první sjednocení městského práva na našem území.¹² Každoroční mezinárodní vědecká konference k problematice dějin měst, kterou pořádá Archiv města Prahy, se v roce 2012 zaměřila na stránku náboženskou a konfesijní. Jejím předmětem se stalo *Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století*. Zaměřila se na náboženskou otázku po rozpadu západokřesťanské

¹⁰ *Prameny urbánní historiografie do roku 1800*. Svazek I. – Morava, (ed.) J. Miller a kol., Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.

¹¹ *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby* (=DP 31), (edd.) O. Fejtová – V. Ledvinka – J. Pešek, Praha: Archiv hl. města Prahy 2012.

¹² *Městské právo ve střední Evropě*. Sborník příspěvků z mezinárodní právnické konference „Práva městská Království českého“ z 19.–21. září 2011, (edd.) K. Malý – J. Šouša, Praha: Karolinum 2013.

církevní jednoty, procesy konfesionalizace a rekatolizace.¹³ Slezská univerzita v Opavě hostila v roce 2013 mezinárodní workshop *Komunikace ve středověkých městech*, jehož příspěvky se zabývaly prostorem města, městem a jeho zasazením v prostoru a městem a jeho roli v komunikaci.¹⁴ V dlouholeté tradici pardubických bienále pokračoval Ústav historických věd Univerzity Pardubice v roce 2014, a to již osmým setkáním historiků a odborníků z oborů historie blízkých. Tentokrát se jejich tématem stalo *Město & válka*, konkrétně hospodářské, sociální i mocenské aspekty války ve vztahu k městům a odraz války v kultuře, každodennosti a paměti města.¹⁵ Prozatím poslední příležitostí ke společnému setkání akademiků a odborníků nad tématem měst byla konference *Jak psát dějiny velkých měst*, konaná v roce 2014, jejíž název odráží oživený zájem o zpracování syntetických, mnohdy vícesvazkových dějin jednotlivých měst (zejména v seriálu *Dějiny měst nakladatelství Lidové noviny*, byť se jedná spíše o populárněvědní řadu). Nosným tématem zvolili pořadatelé otázku limitů, metodologických i koncepčních, psaní velkých dějin měst.¹⁶

2.2 Základní směry bádání, které se odvíjí od typů a způsobů využití pramenů

Edice městských knih a dalších pramenů urbánní proveniencie jistě podporují znovuoživený zájem o problematiku městských dějin. Konference a setkávání nad tímto tématem zase tím, že odborníkům z různých vědních disciplín z tuzemska i zahraničí poskytují prostor k diskuzi, dávají impulz a vnášejí nové podněty do stávajících obzorů. V návaznosti na výše citovaný článek Jiřího Peška, v němž autor litoval toho, že sice existuje mnoho studií o dějinách měst (a dodejme kvalitních dílčích studií a analýz, přínosných svým regionálním rozměrem), ovšem jen málo z nich ob stojí v mezinárodním srovnání, neboť jen některé obsahují výsledky plně srozumitelné zahraničním historikům a mohly by tedy přispět k nadregionálním komparacím o stavu, úloze, vývoji měst v historii, se tedy podívejme, jaké otázky kladli historikové městským knihám. Následující výčet prací je tematicky rozdělen.

¹³ Z této konference nevznikla žádná publikace.

¹⁴ Výsledky byly publikovány formou kolektivní monografie *Komunikace ve středověkých městech*, (ed.) M. Čapský a kol., Opava: Slezská univerzita v Opavě 2014.

¹⁵ Zprávu z konference viz Šrámek, J.: VIII. pardubické bienále *Město & válka*. *Časopis Matic moravské* 2014, č. 1, s. 225–229.

¹⁶ Výstupy z této konference zatím nemají písemnou podobu. V plánu je dle informací Archivu města Brna vydání konferenční monografie.

2.2.1 Sociální, demografický vývoj, dějiny každodennosti, kultura:

- BROŽOVÁ, P.: *Poddanské město Děčín ve světle dochovaných městských knih 16. století*. Diplomová práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, filozofická fakulta, Ústí n. Labem 2014.
- CASKOVÁ, M.: *Noví měšťané českolipští ve světle nejstarší městské knihy z let 1461–1722*. Bakalářská práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, filozofická fakulta, Ústí n. Labem 2015.
- KADEŘÁBEK, J.: *Sociální mobilita měšťanů v raném novověku. Příklad Slaného v letech 1610–1635*. Historická demografie 38, č. 1, 2014, s. 1–32.
- MALANÍKOVÁ, M.: *Materiální kultura brněnských domácností 15. století v zrcadle testamentů*. Brno v minulosti a dnes 25, 2012, s. 61–77.
- MUSÍLEK, M.: In *Novo foro residentis. Sociotopografická analýza Havelského tržiště ve 14. století*. In: *Havelské Město pražské ve středověku: historie, archeologie, stavební historie*, M. Musílek (ed.) a kol., Praha – Casablanca 2012, s. 42–71.
- OSTRÝ, C.: *Proměna sociální struktury v Brněnské čtvrti ve středověkém Brně*. Diplomová práce, Masarykova univerzita, filozofická fakulta, Brno 2014.
- ŠIŠKA, J.: *Nymburští měšťané ve světle testamentů z let 1549–1708*. Diplomová práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, filozofická fakulta, Ústí n. Labem 2014.
- ŠTORKÁNOVÁ, J.: *Město Velvary a jeho obyvatelé ve světle dochovaných městských knih 16. a počátku 17. století*. Diplomová práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, filozofická fakulta, Ústí n. Labem 2015.
- VESELÝ, M.: *Geografický horizont olomouckých a plzeňských měšťanů ve světle testamentů 14.–15. století*. Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, č. 302, 2011, s. 22–34.
- VOJTÍŠKOVÁ, J.: *Komunikace mezi českými a hornouherskými královskými městy ve světle odesílané korespondence z Nového Města pražského do Trnavy 1588–1591*. In: *Ad honorem VN. K 65. narozeninám Věry Němečkové připravili vděční přátelé, kolegové a studenti*, (edd.) J. Kudrnová – P. Polehla – M. Severa – J. Vojtíšková, Hradec Králové: Hradecká studentská sekce České archivní společnosti, 2015, s. 119–127.

2.2.2 Hospodářský vývoj:

- GROSOVÁ, M.: *Statuta potravinářských řemesel v královském městě Chebu v 15. a 16. století*. Bakalářská práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, filozofická fakulta, Ústí n. Labem 2015.

LHOTÁK, J.: Šosovní, nebo poddanské vesnice? K interpretaci pozemkového příslušenství zeměpanských měst ve středověku. *Český časopis historický* 111, č. 3, 2013, s. 517–562.

NĚMEČKOVÁ, E.: *Cechy královských měst severozápadních Čech jako součást života raně novověkého města*. Disertační práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, filozofická fakulta, Ústí n. L. 2015.

2.2.3 Správní a právní vývoj:

HRACHOVÁ, H.: *Městská správa v Rokycanech v letech 1573–1699*. Sborník archivních prací 63, č. 2, 2013, s. 334–382.

KADERÁBEK, J.: *Horní vrstva měšťanské společnosti v domácí historiografii pozdního středověku a raného novověku. Nástin terminologie a dalších směrů bádání*. *Historická demografie* 36, č. 1, 2012, s. 25–40.

KAŇÁK, B.: *Proměny rolí přísežných a konšelů v prostředí magdeburského práva na příkladu správy města Olomouce*. *Paginae historiae* 22, č. 2, 2014, s. 144–152.

KINDL, J.: Zápisy v ortelních manuálech apelačního soudu z let 1548–1648 týkající se poddanského města Skutče. In: *Ad honorem VN. K 65. narozeninám Věry Němečkové připravili vděční přátelé, kolegové a studenti*, (edd.) J. Kudrnová – P. Polehla – M. Severa – J. Vojtíšková, Hradec Králové: Hradecká studentská sekce České archivní společnosti, 2015, s. 211–225.

RAK, P.: *Správa města Kadaně v letech 1465–1620* (=AUP, *Facultatis Philosophicae. Studia historica*). Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem – Praha: Scriptorium 2014.

VOJTÍŠKOVÁ, J. – ŠEBESTA, V.: *(Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620*. Hradec Králové: Oftis 2013.

2.2.4 Testamentární, pozůstalostní a dědická praxe:

DVOŘÁKOVÁ, M.: *Pozůstalostní agenda a praxe v Chomutově v době předbělohorské*. Diplomová práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, filozofická fakulta, Ústí n. Labem 2014.

JIRKOVÁ, P.: *Testamentární praxe v Jihlavě v letech 1578–1624*. *Paginae historiae* 19, 2011, s. 283–285.

KALOUSOVÁ, V.: „A když smrt zavolá...“ Vnímání nemoci, stáří a smrti v rokcanských kšaftech z 16. až 18. století. In: *Tenkrát na západě (Čech). Kapitoly z dějin kultury a každodennosti Plzně a Plzeňského kraje*, Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni 2013, s. 69–79.

MALANÍKOVÁ, M.: *Testamentární strategie v pozdně středověkých městech (na příkladu Brna a Znojma)*. *Časopis Matice moravské* 133, č. 2, 2014, s. 253–272.

SLAVÍČKOVÁ, P.: „*Státek svůj dej komu chceš...*“ Právní nároky dětí v rámci dědic-
kého řízení v raně novověkém městském prostředí. Východočeské listy historické
28, Ústí n. Orlicí 2011, s. 5–15.

STEINEROVÁ, A.: *Zbožné odkazy v testamentech olomouckých měšťanů v 16. století*.
Diplomová práce, Masarykova univerzita, filozofická fakulta, Brno 2014.

VESELÝ, M.: *Zbožné odkazy olomouckých měšťanů ve světle Památné knihy olo-
moucké*. Vlastivědný věstník moravský 64, č. 1, 2012, s. 18–25.

Z vybraného vzorku prací, které vychází z pramenné základny městských knih, si můžeme udělat spíše přibližný obrázek o tom, na jaké otázky mohou tyto pra-
meny poskytnout odpovědi. V posledních pěti letech uvedené badatelské výsledky
podléhaly soudobým tendencím zaplnit města osobami se jmény a minulostí, zno-
vu vidíme zájem o vrstvu radních, o nejbohatší a plnoprávné měšťany, ale badatelé
se také snažili o komplexní poznání sociální struktury měst, složitou situaci koexi-
stence měšťanů a obyvatel předměstí a okolních obcí. Dále se pozornost soustředila
na oblast městské kultury, na poznání zbožnosti a míry vzdělanosti, na každodennost
v obchodě, řemeslných dílnách i zemědělsky orientovaných lokalitách města
a na poznání privátní sféry každodenního života v měšťanských domácnostech.

Mimo uvedené kategorie se pohybuje disertační práce Michaely Antonín Ma-
laníkové *Genderová analýza ekonomického života středověkého Brna v komparaci
s Jihlavou a Znojmem*, obhájená na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Br-
ně.¹⁷ Práce totiž obsahuje metodologické, především tedy komparativní prvky nutné
dle J. Peška k tomu, aby mohla působit jako vědecky platná a reprezentativní i mimo
český odborný rybník.

3. Testamenty a jejich využití na příkladu Chrudimi

K posledním vůlím (zejména) měšťanů se znovu a stále vrací historikové jako k pra-
meni, který poskytuje bohaté množství různorodých informací. Na jedné straně tu
lze spatřovat trend oživení zájmu o šlechtické testamenty, které jsou kromě jiného
cenným pramenem pro poznání vnitřního světa urozeného jedince, na druhé straně
se bádání historiků zaměřuje i na testamenty duchovních a církevních představitelů,
neboť tento pramen dotváří a dokresluje celistvý pohled na církve a dovoluje dívat
se na duchovní hodnostáře z té stránky, kterou jiný pramen neodhaluje.¹⁸

¹⁷ Malaníková, M.: *Genderová analýza ekonomického života středověkého Brna v komparaci
s Jihlavou a Znojmem*. Disertační práce, Masarykova univerzita, filozofická fakulta, Brno 2013.

¹⁸ Např. Budský, D.: Testamenty pražského duchovenstva od druhé poloviny 14. století
do počátku husitství. In: *Pozdně středověké testamenty v českých městech: prameny,
metodologie a formy využití*, (edd.) K. Jíšová – E. Doležalová, Praha: Scriptorium 2006, s.
189–209; – Elbel, P.: Testamenty olomouckého kapitulního duchovenstva v pozdním středověku

Dosavadní česká historická produkce reflektovala zvýšený zájem o tematiku testamentů v západní Evropě. Zvláště od 70. let 20. století, zásluhou představitelů školy Annales, byl tento typ pramene francouzskými historiky nově objeven a dočkal se uplatnění ve výzkumu úzce spjatém s proudem dějin mentalit, především v otázce vnímání smrti.¹⁹ Dlouhé řady testamentů přinesly badatelům možnost podrobit poslední vůle v té době hojně využívaným kvantitativním metodám.²⁰ Zájem o testamenty nezůstal dlouho omezen pouze na vlnu francouzské „nové historie“, na nový trend reagovala také italská historiografie, která využila testamenty ke studiu náboženských poměrů ve městech.²¹

Na rozdíl od zahraničních výzkumů se však česká a moravská historiografie doposud zaměřovala na využití dílčích pramenných celků, systematické zpracování středověkých testamentů v domácím prostředí tak dlouhou dobu chybělo. Osmdesátá léta minulého století znamenala zvýšený zájem o prameny pozůstalostní agendy. Tento trend reprezentují badatelé jako J. Pešek, B. Zilynskyj a F. Šmahel, kteří reflektovali zahraniční směry a začali se systematickým výzkumem testamentů.²² Problémem, se kterým se historik při zpracovávání testamentů a prezentování závěrů vzešlých z tohoto výzkumu potýká, je otázka míry reprezentativnosti.²³ Za vskutku vypovídající byly považovány jen soubory stovek a tisíců testamentů, jak je známe zejména ze zahraničních měst.²⁴ Okruh bádání se ovšem začal otevírat také men-

(1300–1526). In: Pozdně středověké testamenty v českých městech: prameny, metodologie a formy využití, (edd.) K. Jišová – E. Doležalová, Praha: Scriptorium 2006, s. 145–187.

¹⁹ Iggers, D.: Dějepisectví 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě. Praha: Nakl. Lidové noviny 2002, s. 51–63. Populárními se staly práce P. Arièse o dějinách smrti, Ariès, P.: Dějiny smrti I – II. Praha: Argo 2000.

²⁰ Otázka kvantifikace našla odraz i v českém prostředí, naposledy Malý, T.: Co nabízejí (raně novověké) testamenty? Zamyšlení nad možnostmi kvantifikace. Časopis Matice moravské 126, 2007, s. 251–266.

²¹ Základní přehled badatelského zájmu o měšťanské testamenty udává Hrubá, M.: „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“. Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době. Ústí nad Labem: Argo 2002, s. 17–29.

²² Pešek, K.: Pražské knihy kšaftů a inventářů. Příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské. Pražský sborník historický 15, 1982, s. 63–92; – Šmahel, F.: Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje. Praha: Nakl. Lidové noviny 2001, s. 99–140, 522–540; – Zilynskyj, B.: Zprávy o Táboře a jeho obyvatelích v nejstarších knihách kšaftů Nového Města pražského (1436– 1494). Táborský archiv 1, 1987, s. 61–67.

²³ O (ne)reprezentativnosti testamentů, ať již z hlediska nahodilosti jejich dochování i vzniku, či z hlediska sociálního zastoupení testátorů Nodl, M.: Středověký testament jako abnormalita. In: Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití, (edd.) E. Doležalová – K. Jišová, Praha: Scriptorium 2006, s. 73–79.

²⁴ Např. Baur, P.: Testament und Bürgerschaft. Alltagsleben und Sachkultur im spätmittelalterlichen Konstanz. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag 1989; – Jaritz, G.:

ším souborům testamentů, jako v případě Mělníka.²⁵ V posledních letech dochází k opětovnému nárůstu zájmu o závěti, z jejich výzkumu vzešlo několik studií, např. rozsáhlé pojednání, nesoucí se v rovině metodologické, o kadaňských testamentech z pera P. Raka.²⁶ Posledním hromadným příspěvkem k tématu testamentů se stala konference *Pozdně středověké testamenty* v českých městech, díky které se na akademické půdě podařilo rozpoutat diskuzi nad možnostmi a nástrahami studia testamentů a která také měla být určitým shrnutím a komparací nejnovějších poznatků k tomuto tématu v našem prostředí.²⁷

Byť byl výše předložen velmi omezený výběr dílčích studií a drobných prací, jež se v základu opíraly o poslední vůle měšťanů, můžeme si povšimnout jistých trendů. Testamenty nabízí jedinečný pohled na středověkou zbožnost, v našem prostředí možná okořeněnou o konfesijní rozrůzněnost v 15. a 16. století. Pořízení poslední vůle člověka jistě patřilo k důležitým okamžikům života: zbilancovat celý svůj život, vyhodnotit klady a zápory, dobrými skutky vyvážit ty špatné, vyrovnat všechny účty a zanechat po sobě čistý stůl a zamezit svárům mezi příbuznými a dědici po své smrti – a právě tato charakteristika nadále určuje otázky, které jsou testamentům kladeny. Převažuje tedy spíše náhled na prameny testamentární povahy v duchu tradiční metodologie, využívající především obsahovou stránku testamentů.

Na druhé straně je samozřejmě možné pokusit se odpoutat od úzkého pohledu, který vychází z uzavřeného okruhu jednoho pramene, v našem případě testamentu, doplnit ho o další informace, které právě městské knihy svou povahou

Österreichische Bürgertestamente als Quelle zur Erforschung städtischer Lebensformen des Spätmittelalters. Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 8, 1984; – Jiřová, K.: Testamenty novoměstských měšťanů v pozdním středověku (disert. práce). Praha 2008; – Noodt, B.: Religion und Familie in der Hansestadt Lübeck anhand der Bürgertestamente des 14. Jahrhunderts. Lübeck: Archiv der Hansestadt Lübeck 2000.

²⁵ Kilián, J.: Mělnické registrum kšaftovní z let 1491–1536 – dosud nevyužitý pramen. In: *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie, formy využití*, (edd.) K. Jiřová – E. Doležalová, Praha: Scriptorium 2006, s. 231–241.

²⁶ Petr Rak se zabýval lokální testamentární praxí na základě kadaňských knih trhů a testamentů v pozdním středověku a raném novověku a pomocí více než 600 posledních pořízených odhalil informační strukturu zkoumaných pramenů a přitom zároveň zahrnul informace k mimočeskému prostoru. Jednalo se mimo jiné o vývoj testamentární praxe, o formálněprávní stránku pramenů, specifické rozdíly mezi muži a ženami, kteří/ které závěti porizují, o otázky dědického práva, stejně jako o souvislost morových epidemií s počtem sepsaných závětí. Rak, P.: *Kadaňské knihy trhů a testamentů z let 1465–1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. století do počátku 17. století*. Sborník archivních prací 48, 1998, s. 3–106.

²⁷ *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie, formy využití*. Sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 Archivem hlavního města Prahy a Historickým ústavem Akademie věd České republiky, (edd.) K. Jiřová – E. Doležalová, Praha: Scriptorium 2006.

smíšeného pramene nabízejí, a zaměřit se na rekonstruování celkového obrazu města a měšťanů v dané době. Takový pokus byl učiněn na příkladu královského města Chrudimi.²⁸ Tamní městská kancelář obnovila roku 1439 vedení městských knih po zklidnění politických i hospodářských poměrů po bouřlivých letech husitských válek. Chrudim se na počátku válek stala jednou ze stálých základů utrakvismu a spolupodílela se po celé 15. století na utváření fenoménu východočeského utrakvismu ve spolupráci s časlavským a královéhradeckým krajem. Z chrudimského prostředí vzešel jeden z velkých utrakvistických kněží Martin Lupáč. Město také věrně stálo po boku Jiřího z Poděbrad od dob jeho politických počátků v čele rodu.²⁹

Až do roku 1505, kdy převzal městskou kancelář písař Václav ze Semechova, který zreorganizoval vedení městských knih a zavedl knihy specializované dle povahy vkladů jednotných zápisů, byly v Chrudimi měšťanům a konšelům k dispozici dvě knihy kontraktní, svou povahou však spíše knihy připomínající pamětní knihy z předhusitského období – obsahují totiž nejen kontrakty, ale také přepis privilegií, soupis kostelních klenotů, sirotčí agendu, rozhodnutí rady a v neposlední řadě značnou část obsahu tvoří vklady posledních vůlí. Těch najdeme v obou knihách celkem 242.³⁰ Při absenci dochovaných berních rejstříků a berních knih jsou dvě kontraktní knihy jediným pramenem referujícím o majetkových poměrech měšťanů. Tolik k pramenům, které jsou v městském archivu v Chrudimi zájemcům o dějiny města k dispozici. Tyto nejstarší archiválie zatím bohužel nebyly digitalizovány. U knih mladších (po roce 1505) je již k dispozici jejich digitální kopie na CD-Romu.

Spíše než výsledkům rozboru souboru osob, který byl vygenerován (do jisté míry náhodně) právě dochovanými zaknihovanými testamenty, zde budou nadneseny možné směry bádání a otázky, na které mohou městské knihy a testamenty relevantně odpovědět a které budou aspirovat na generalizující, celozemské závěry.

Městské knihy mohou sloužit k *demografické a sociální analýze*. Nepostihují však všechny osoby, které na území města, na předměstích a v poddanských vsích pobývaly. Proto se hned zpočátku nabízí otázka, jak definovat předmět výzkumu – tedy pojem „měšťan“. Vnímat jej v užším smyslu, tedy jako držitele plných městských práv, s vyšším ekonomickým zázemím a sociálním statutem, který se podílí na povinnostech města, zejména poplatcích, berní a takzvané trpí s městem,³¹

²⁸ Kosařová, M.: *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*. Diplomová práce, Masarykova univerzita, filozofická fakulta, Brno 2014.

²⁹ Tamtéž, s. 27–36.

³⁰ SOkA Chrudim, AM Chrudimi, inv. č. 360, Liber contractuum ab anno 1439; – SOkA Chrudim, AM Chrudimi, inv. č. 362, Liber contractuum ab anno 1483.

³¹ Macek, J.: *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*. Díl 3. Města. Praha: Academia 1998, s. 19.

by znamenalo vyloučit z řady testátorů nejen „pouhé“ obyvatele vnitřního města i předměstí a šosovních vsí, kteří se nacházeli vzhledem k starochrudimským měšťanům v poddanském vztahu, ale také zvláštní skupinu duchovních osob a rovněž příslušníky drobné šlechty zakoupené a usazené ve městě, kteří podléhali zemskému právu. Do jaké míry lze či nelze řadit drobné šlechtice mezi měšťany, když sice původně vlastnili dvory v okolních vesnicích, ovšem přizpůsobili se nyní zcela městskému životu a vystupovali dále jako měšťané, zasedali v městských radách, sídlili v městských domech a patřili k váženým měšťanům? Jejich vystupování v Chrudimi bylo ambivalentní – na jedné straně, pokud se nacházeli na svém dvoře, chovali se jako vrchnost, pokud se však podíleli na správě města, byli jako měšťané přijímáni a erbovní ani neerbovní sousedé jim nestavěli žádné překážky, nevymezovali se vůči nim a nebránili jim v přístupu ke správním funkcím.³² Právě sonda do pramenů několika měst a komparace výsledků by mohla odhalit to, jak sebe a své sousedy chápali a vnímali sami obyvatelé, jaká panovala psaná i nepsaná hierarchie měšťanů a mimoměstských obyvatel a jak se projevovala, do jaké míry byli starousedlíci tolerantní k příslušníkům podléhajícím jiným právním okruhům a naopak nakolik se tyto příchozí sami chápali jako měšťané – tedy jakou strategii při zakupování domů ve městech volili a s jakými ambicemi přicházeli.

Další otázkou, která se zdá být stále více frekventovaná, je *geografický horizont*, který mohli řemeslníci a obchodníci obsáhnout.³³ Vedle zápisů obchodních smluv mezi obchodníky a řemeslníky totiž právě testamenty sepsané mimo domov, na cestách, v nejbližším městě od místa, kde měšťana zaskočila nemoc nebo úraz, nám dovolují propojovat jednotlivé trhy a spojovat obchodní artikly, které byly z toho kterého města na určité trhy v blízkém či vzdáleném okolí transportovány. Díky tomu víme, že chrudimští řemeslníci navštěvovali trh ve Vratislavi. Využívali tak zejména blízkost tohoto města, které díky své strategické poloze na obchodních cestách nabízelo odbyt chrudimskému suknu i kožešinám.³⁴

Třetí nosnou koncepcí práce s městskými prameny se může stát *problematika genderu*. Zápisy majetko-právní povahy odhalují informace o postavení žen ve městě, které vystupují z anonymity v majetkových transakcích – jako dědičky, sirotci či manželky, které vstupují do manželství s věnem, jako vdovy, poručnice, jako spolumajitelky řemeslných dílen a obchodů. Testamenty přibližují situaci a postavení

³² Kosařová, M.: *Obraz pohusitské Chrudimi* (opak. cit.), s. 21.

³³ Viz výše zmíněná práce Veselý, M.: *Geografický horizont olomouckých a plzeňských měšťanů ve světle testamentů 14.–15. století*. Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, č. 302, 2011, s. 22–34.

³⁴ Kosařová, M.: *Obraz pohusitské Chrudimi*, (opak. cit.), s. 80–81; – Mysliwski, G.: *Wrocław w przestrzeni gospodarczej Europy (XIII–XV wiek)*. Centrum peryferie? Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2009, s. 255.

žen zejména při disponování vlastním majetkem. Zachyceny jsou především vdovy, ale výjimkou nejsou ani vdané ženy, neboť v případě chrudimských knih se ukázalo, že zápisy testamentární povahy suplovaly funkci svatebních smluv.³⁵ Tyto zápisy pak reflektují i to, jakým způsobem byly vnímány právní instituce věna, poručnictví, popřípadě k jakým posunům v nich docházelo či jak se lišila právní norma od žité praxe.³⁶ V odkazech posledních vůlí lze také (vy)sledovat tendence k předávání majetku v ženských a mužských liniích. Otázka sociální role ženy v městské společnosti může dojít uplatnění i ve sledování měšťanské zbožnosti – lze ji spatřovat v testamentárních odkazech u mužů a žen, jimiž zaopatřovali své duše, a odráží se také v míře a formě participace na milosrdenství.³⁷

4. Závěr

Přestože prameny vzešlé z městského prostředí už celé století čelí bystrozraku historiků dějin měst i vědců z jiných oborů, a tak se může zdát, že se badatelská inspirace již vyčerpala, stále mohou poskytovat odpovědi na nově, precizněji a inovativně formulované otázky. Dlouholetá tradice urbánních výzkumů v české historiografii vytvořila kvalitní základ, byť se prozatím nejednalo o systematické bádání. V kombinaci s edičním zpřístupněním městských pramenů ovšem v posledních letech, také díky pořádání konferencí, spolupráci historiků, archivářů a odborníků na pomocněvědní disciplíny, zaznamenáváme oživení zájmu o dějiny měst a v důsledku toho narůstající počet prací věnujících se tomuto tématu. V současné době jsou podporovány i menší ediční pokusy prezentované prostřednictvím absolventských prací a snahy nově interpretovat již známé prameny městské provenience se objevují stále častěji. Perspektivu urbánního výzkumu můžeme vidět ve zpřístupnění

³⁵ Kosařová, M.: *Obraz pohusitské Chrudimi*, (opak. cit.), s. 63.

³⁶ Tento přístup využili autoři studie Malaníková, M. – Borovský, T.: *Genderové aspekty sporů o čest ve středověku*. In: *Spory o čest ve středověku a raném novověku*. Brno: Matice moravská, 2010 s. 113–126; Malaníková, M.: „Aby se žádné pohlaví necítilo opovrženým, přijal Bůh podobu muže a zrodil se z ženy“: zkoumání středověku prizmatem genderu. In: *Historická dílna 7. Sborník příspěvků přednesených v roce 2012*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2013 s. 123–132.

³⁷ K problematice milosrdenství a zbožných odkazů měšťanů alespoň Jíšová, K.: *Milosrdenství v českých středověkých městech*. Documenta pragensia suppl. IV (=Milosrdenství ve středověkých městech), Praha: Scriptorium 2013, s. 19–38; – Klassen, J. M.: *Gifts for the Soul and Social Charity in Late Medieval Bohemia*. In: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter*, (ed.) G. Jaritz, Wien: Vlg. der Österreichischen AdW 1990, s. 64; – Kuhnel, H.: *Sinn und Motivation mittelalterlicher Stiftungen*. In: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter*, (ed.) G. Jaritz, Wien: Vlg. der Österreichischen AdW 1990, s. 9–13; – Noodt, B.: *Religion und Familie in der Hansestadt Lübeck* (opak. cit.).

dílčích výsledků regionálních studií a v nadregionální komparaci s výsledky, které budou mít výpovědní hodnotu i pro mezinárodní srovnání.

5. Použitá literatura

- Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby* (=DP 31), (edd.) O. FEJTOVÁ – V. LEDVINKA – J. PEŠEK, Praha: Archiv hl. města Prahy 2012. ISBN 978-80-86852-49-2.
- ČAPSKÝ, M. (ed.) a kol.: *Komunikace ve středověkých městech*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 2014. ISBN 978-80-7510-109-9.
- HRUBÁ, M.: „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“. *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*. Ústí nad Labem: Argo 2002. ISBN 80-7044-440-1.
- HRUBÁ, M. – SULITKOVÁ, L. – ZÁBRANSKÝ, V.: Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih. Vědecká konference, Ústí nad Labem, 30.–31. října 2008. Sborník archivních prací 59, č. 2, 2009, s. 572–583.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Bibliografie k moravským královským městům ve středověku a raném novověku (1990–2010)* (=BMD Supl. XX). Brno: Archiv města Brna 2014. ISBN:978-80-86736-37-2.
- KOSAŘOVÁ, M.: *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*. Diplomová práce, Masarykova univerzita, filozofická fakulta, Brno 2014.
- MACEK, J.: *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*. Díl 3. *Města*. Praha: Academia 1998. ISBN:80-200-0629-X.
- MALÝ, T.: Co nabízejí (raně novověké) testamenty? Zamyšlení nad možnostmi kvantifikace. *Časopis Matice moravské* 126, 2007, s. 251–266.
- Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí* (=DP 32/1), (edd.) O. FEJTOVÁ – M. HRUBÁ – V. LEDVINKA – J. PEŠEK – L. SULITKOVÁ, Praha: Archiv hl. města Prahy 2013. ISBN 978-80-86852-57-7.
- Městské právo ve střední Evropě. Sborník příspěvků z mezinárodní právnické konference „Práva městská Království českého“ z 19.–21. září 2011*, (edd.) K. MALÝ – J. ŠOUŠA, Praha: Karolinum 2013. ISBN 978-80-246-2113-5.
- MYSLIWSKI, G.: *Wrocław w przestrzeni gospodarczej Europy (XIII–XV wiek)*. Centrum peryferie? Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2009. ISBN:978-83-229-2968-1.
- PEŠEK, J.: Forschungsbilanz zur Geschichte der böhmischen Städte in Mittelalter und Früher Neuzeit 1990–2010. *Documenta Pragensia* 32/1, Praha: Archiv hl. města Prahy 2013, s. 9–28.
- Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie, formy využití. Sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 Archivem hlavního města Prahy a Historickým ústavem Akademie věd České republiky*, (edd.) K. JÍŠOVÁ – E. DOLEŽALOVÁ, Praha: Scriptorium 2006. ISBN:80-86852-11-3.
- Prameny urbánní historiografie do roku 1800. Svazek I. – Morava*, (ed.) J. MILLER a kol., Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. ISBN:978-80-244-3593-0.

Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih. Ústí nad Labem 2010 (=Ústecký sborník historický suppl. 1), (ed.) L. SULITKOVÁ a kol., Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2010. ISBN 978-80-7414-230-7.

ŠRÁMEK, J.: *VIII. pardubické bienále Město & válka*. Časopis Matice moravské 2014, č. 1, s. 225–229.

6. Kontakt na autora

Mgr. Michaela Kosařová

Masarykova univerzita

Filozofická fakulta

Historický ústav

Arna Nováka 1

602 00 Brno

Email: Kosarova.Michaela@seznam.cz

Školitel: doc. PhDr. Pavel Boček, CSc.

Problematika interdisciplinárního zkoumání komerčních forem pohostinství 13. – 16. století na příkladu města Opavy.

The Issue of an Interdisciplinary Research of Commercial Forms of Hospitality 13th to 16th Centuries for Example of the City of Opava.

Petr Chlebec

Anotace: Příspěvek je zaměřen na problematiku využitelnosti interdisciplinárního výzkumu komerčních forem pohostinství ve středověku na příkladě města Opavy, ve kterém jsou tyto objekty doloženy v písemných i archeologických pramenech. Zabývá se také rolí autora, jakožto interpreta v historickém bádání, a výpovědními možnostmi archeologických a písemných pramenů.

Klíčová slova: interdisciplinarita, komerční formy pohostinství, středověk, Opava

Summary: This contribution is focused on the issue of applicability of interdisciplinary research of commercial forms of hospitality in the Middle Ages for example of the city of Opava, where these objects were documented by written and archaeological sources. The attention is paid on the role of author as interpreter in historical research and on the possibilities of the historical and archaeological sources in interdisciplinary research.

Key words: Interdisciplinary, Commercial Forms of Hospitality, Middle Ages, Opava

1 Úvod

„... Dobrý historik se podobá lidožroutovi z pohádek. Ví, že jeho kořist je tam, kde je cítit člověčina...“³⁸ Těmito slovy charakterizoval francouzský historik Marc Bloch

³⁸ BLOCH, Marc. Obrana historie: aneb Historik a jeho řemeslo. 1. vyd. Praha: Argo, 2011. 48 s. ISBN 978-80-257-0403-5.

všechny, kteří zkoumají historické prameny. Již tehdy si uvědomoval, že minulost nelze rekonstruovat, neboť neexistuje přímé a objektivní svědectví, ale mnohdy se jedná o nás samotné, kdo teprve vkládáme řeč listinám a kronikám. Byl zastáncem psaní dějin o lidech, kdy se snažíme zachytit i nepatrného jedince skrývajících se za mlčením pramenů, a proto své závěry konstruoval na pokladě dalších humanitních věd jako např. sociologie či psychologie. Obdobně i v dnešní postmoderní historiografii se snažíme využít všech dostupných pramenů a ukazovat tak odlišné pohledy na stejnou problematiku.

Komerční formy pohostinství³⁹, známé též jako taberna, caupones, krčma, hostinec, šenkovní dům atp., patří mezi doposud přehlížené téma v české historiografii. Známý nám jsou pouze dílčí studie Petra Čorneje, Martina Nodla, Martina Musíla a diplomová práce Jana Čecha.⁴⁰ Problematický je právě nedostatek písemných pramenů ve vrcholném a pozdním středověku, kdy není možné detailně zkoumat tuto instituci v kulturně homogenním celku (město, vesnice), a proto musíme sáhnout po jiných, archeologických pramenech, jejichž vypovídací schopnost je do jisté míry omezená. Jako ideální příklad nám poslouží právě město Opava, kde je dokázána krčma ještě před založením města. A právě zde byl také archeology objeven soubor předmětů, který je pravděpodobně hmotným důkazem existence takového objektu v centrální oblasti města.

2 Interdisciplinarita historických věd

První otázka nám vyvstává u problému teorie interdisciplinárního výzkumu a to: „Do jaké míry se může sám autor vkládat do řeči pramenů a na co všechno je možné ptát se archeologie?“ I dnes známe mnohé hlasy, které se ozvou proti spojování historie s archeologií, neboť každý obor staví své závěry na odlišných metodách výzkumu. Jejich pojičkem je právě onen zájem o minulost, kdy společným rysem může být brána role badatele ve výzkumu. Již dávno jsme vystřízlivěli z všemocnosti historiků a archeologů rekonstruovat minulost, protože právě sám člověk vyprávějí

³⁹ Pojem převzat: PEYER, Hans Conrad. Gastfreundschaft und kommerzielle Gastlichkeit im Mittelalter. Historischen Zeitschrift, 1982, Band 235, Heft 2, 265-288 s. ISSN 0018-2613.

⁴⁰ ČORNEJ, P. Pivovar „V Pekle“ a dějinné souvislosti jeho osudů. In: Hospody a pivo v české společnosti. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-200-0630-7. s. 151-166. NODL, M. Krčmy a krčmáři. In: Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám. Brno: Matice moravská, 2003. ISBN 80-86488-13-6. s. 563-570. MUSÍLEK, M. Hostince, krčmy a šenky na Starém Městě pražském ve středověku. In: Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie. Bratislava: Typoset print, s. r. o. 2010. ISBN 978-80-970302-1-6. s. 57-78. ČECH, J. Česká a moravská krčma v 16. a 17. století: Místo střetů a setkání. Brno, 2007. 240 s. Magisterská diplomová práce na Historickém ústavě Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Vedoucí diplomové práce Tomáš Knoz.

příběhy z historie či prehistorie bude svou osobu a názorová stanoviska promítat do vlastního textu.

Hlavním pojítkem mezi archeologií, historií a současným čtenářem je tedy sám interpret, který se musí držet etického kodexu závazného pro jakýkoliv obor hlásající svou vědeckost. Vycházím především ze základů obou oborů, které se týkají účelnosti zkoumání minulosti, jak je nastínil v krátké úvaze Petr Sommer. Poukázal na nutnost komplexního poznání minulosti, neboť historické vědy mají sloužit jako onen pomyslný štít proti totalitám a manipulaci s dějinami a tím i vědomím společnosti, které svou identifikaci staví na vlastní minulosti až k počátkům člověka. Z těchto důvodů je zapotřebí spojovat historické poznání v jedno, což činí badatel, uvědomující si svou vlastní roli a zodpovědnost, a proto oba obory začleňujeme do jedné množiny „interpretativních věd“.⁴¹

Ovšem to neznamená, že můžeme na základě zdánlivě pevných hypotéz a obecných zákonitostí stavět neomezeně a obhajovat se rolí interpreta. Etika ve vědě, zvláště ve vědě, kde nelze ověřit závěry pozorováním dané situace, musí vycházet ze schopnosti argumentace interpreta na podkladě pramenů.⁴² Z hlediska lepší orientace a na základě kvantitativních dat vytvořila archeologie systematiku podepřenou analogickými situacemi, díky níž byla schopná zařazovat jisté kulturní situace do již známého rámce a tím vytvářet celistvý obraz. Při absolutním převzetí takového postupu dochází k vytváření anorganických dějin, kdy se znovu ztrácí onen člověk ukrytý za archeologickým pramenem, a proto je zapotřebí kriticky přistupovat k jednotlivým otázkám, avšak s přihlédnutím k analogiím.⁴³

Zdánlivé východisko nám nabízí postmoderní historik Dušan Třeštík, který při svých výzkumech raného středověku hojně využíval archeologické prameny. Obdobně jako předchozí autoři i on odmítal přímou vazbu mezi prameny a minulostí, a tak i objektivní poznání dějin. Upozornil především na riziko, které nastává při samostatném výkladu minulosti na základě hmotných nebo jen písemných pramenů. V takovém případě může dojít k vytvoření dvou paralelních linií o minulosti stejné lokality či časově vymezeného období, a proto je pro oba obory nutné porovnávat své závěry a vytvořit tak mezi sebou dialog. Obě totiž většinou staví svůj výzkum

⁴¹ SOMMER, Petr. O smyslu historické práce. In: *Archaeologia historica*. Sborník příspěvků přednesených na XXIII celostátní konferenci k problematice historické archeologie. Děčín 14. – 17. října 1991. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně. Památkový ústav v Ústí nad Labem, 1992. ISSN 0231-5823. s. 9-12. - Otázka účelnosti historických věd je velice stará, pouze kontext se mění.

⁴² KLÁPŠTĚ, J. V kruhu hypotéz či v zajetí pochyb? In: *Archeologické rozhledy*, 2002, roč. 54, seš. 4, s. 907-909. ISSN 0323-1267.

⁴³ KLÁPŠTĚ, J. Mudrování u studny. In: *Archeologické rozhledy*, 2001, roč. 53, seš. 4, s. 802. ISSN 0323-1267.

na předpokládaném a předem daném paradigmatu (hypotéze), kterou je následně nutné kriticky zhodnotit na základě výpovědi obou oborů.⁴⁴

Chceme-li dojít ke komplexnímu poznání dějin středověku ve smyslu interdisciplinárního výzkumu, nelze vycházet pouze ze samotné historie a archeologie, ale po vzoru školy *Annales* obohatit naše poznání v součinnosti s kulturní antropologií. Ondřej Wolf nazývá tento směr jako antropologickou či teoretickou archeologii, která nehledá člověka jako jednotlivý samostatný bod v čase a prostoru, ale využívá obdobné modely jako antropologie a hledá jej jako tvůrce či uživatele za každým předmětem.⁴⁵ Tato myšlenka není žádnou novinkou. Již v roce 1995 Jan Klápště zmiňuje nutnost aplikace metod francouzské historické školy na středověkou archeologii, která přirovnává archeologii ke kulturním dějinám a z hlediska časového k dějinám dlouhého času.⁴⁶

V případě námi nastíněné problematiky komerčních forem pohostinství musí-
me vycházet z písemných pramenů, které nám lépe mohou naznačit, kterou skupinu artefaktů hledat a příp. jak vypadal interiér takového objektu. Na základě samotných archeologických pramenů není myslitelné interpretovat funkčnost jednotlivých předmětů či objektů. Druhou podmínkou je také kontinuita takového objektu a to v řádu století, kdy si můžeme být jisti, že dané společenské proměny týkající se stravování se projeví i na hmotné kultuře nalézané v uzavřeném celku, např. město. Poslední nutností je dokázat početnost a existenci komerčních forem pohostinství v dané lokalitě po celou vytyčenou dobu.

3 Historické podklady komerčních forem pohostinství v Opavě

Jak již bylo zmíněno v úvodu, nejstarší bezpečně datovaný doklad existence Opavy pochází z roku 1201.⁴⁷ V listině krále Přemysla Otakara I. jsou jmenovány taverny Hradištského kláštera nacházející se poblíž Olomouce. Jediná opavská taverna představuje strategicky výhodný severně položený bod poskytující zázemí při cestách do Oldřišovského újezdu, který taktéž náležel klášteru. Lze předpokládat, že obdobně jako později založené město Opava čerpala z výhodné polohy na „Polské

⁴⁴ TŘEŠTÍK, D. K poměru archeologie a historie. In: Archeologické rozhledy, 2001, roč 53, seš. 2, s. 357-361. ISSN 0323-1267

⁴⁵ WOLF, O. Antropologická krátkozrakost archeologie aneb poznámky k tématu, které „odvál čas“. In: Archeologické rozhledy, 2008, roč. 60, seš. 1, s. 127-135. ISSN 0323-1267.

⁴⁶ KLÁPŠTĚ, J. Časy se mění. In: Archeologické rozhledy, 1997, roč. 49, seš. 2, s. 243-248. ISSN 0323-1267.

⁴⁷ FRIEDRICH, Gustav. (ed.) Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Praha: Alois Wiesner, 1912. Tom. II., č. 21, s. 17-18.

cestě“ poblíž brodu přes řeku a při vzniku města byla pravděpodobně inkorporována a zanikla.⁴⁸

Nezůstalo ovšem jen u jedné krčmy, jak dokládá zakládací listina města Opavy z roku 1224.⁴⁹ Krom různých výsad a majetků je jejím obsahem i mílové právo zaměřující se pouze na taverny. Opavští měšťané, podobně jako měšťané Horního Benešova, měli právo zrušit i již existující, a tudíž právem uznanou krčmu.⁵⁰ Je patrné, že v blízkém okolí začaly již na počátku 12. stol. růst komerční formy pohostinství jako houby po dešti. Plastičtější obraz této situace v okolí Opavy nám dává kolorovaný obraz mílového okruhu z roku 1717, který zřejmě sloužil ke kodifikaci dané situace.⁵¹ Ve studii o mílovém právu na Moravskoslezském pomezí upozornil Jaroslav Bakala nejen na dominantu zákazů taveren, ale také na transformaci tohoto omezení od poloviny 13. stol., které naznačuje ekonomický význam těchto objektů pro města. Typickým příkladem je pro nás město Hlubčice, které obdrželo mílové právo v roce 1275. Cílem již nejsou jmenovitě taverny, ale pivovarnictví, které odsuzuje všechny komerční formy pohostinství k ekonomické závislosti na městě.⁵² Sekundárně se dozvídáme také o alkoholickém nápoji, který zde dominoval.

V areálu města je bezpečně doložena krčma teprve v listině z roku 1260, kdy Přemysl Otakar II. daruje opavským měšťanům krčemný desátek.⁵³ Je nepředpokladatelné, že by se jednalo pouze o jeden objekt, neboť poté by takový dar neměl nijakou zvláštní cenu, zvláště vezmeme-li v potaz, že Opava ležela na obchodní cestě a díky toho bylo pro ni nutné mít dostatečné zázemí pro příchozí obchodníky. Tímto darem získalo město přímou kontrolu nad veřejným prostorem uvnitř hradeb, který často představoval vstupní bránu pro cizince. Tyto tendence potvrzuje i mladší

⁴⁸ WIHODA, M. První opavské století. In: Opava. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 2006, Kapitola 4, s. 43-46. ISBN 80-7106-808-X. - Listinu úředníka Vladislava z roku 1195 autor zpochybnil, a proto je dnes považována za falzum.

⁴⁹ BAKALA, J. Text nejstaršího dochovaného privilegia pro město Opavu. In: Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií. Brno: Maticе moravská, 2002. s. 26-30. ISBN 80-86488-08-X.

⁵⁰ BAKALA, J. Monopolizace tržních vztahů a mílové právo v městech severní Moravy a Opavska do počátku 15. století. In: Časopis Slezského Muzea. Série B vědy historické, 1973, roč. 22, č. 2, s. 114-133.

⁵¹ Zemský archiv v Opavě. Fond Hejtmanský úřad knížectví Opavsko-Krnovského v Opavě 1507-1784, kart. 9, inv. č. 73. Pohled na Opavu a okolní vesnice v obvodu cca 10km: Zemský archiv v Opavě. Fond Královský úřad Opava, inv. č. 824, sign. 14/18.

⁵² BAKALA, J. Monopolizace tržních vztahů a mílové právo v městech severní Moravy a Opavska do počátku 15. století. In: Časopis Slezského Muzea. Série B vědy historické. 1973, roč. 22, č. 2, s. 114-133.

⁵³ WIHODA, M. První opavské století. In: Opava. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 2006, Kapitola 4, s. 44, 53. ISBN 80-7106-808-X.

spor města s dominikány o Kašpárkovský dvůr na Ratibořském předměstí z roku 1595. Felix z Vilna tehdy upozorňuje na majetky kláštera, mezi něž patřila i krčma ve zmíněném dvoře, která měla pojmout až 50 jezdců.⁵⁴ Mimo jiné je z daného sporu i patrná velikost takového objektu a služby, mezi něž patřilo i ustájení koní.

Další formou objektů komerčního pohostinství byly samotné domy s právem šenku. Nemusely být tak velké, protože neposkytovaly ubytování. Šenkýř jen vyvěsil symbolický věnec před dům, aby tak naznačil dobu prodeje. První zmínka se objevuje již v roce 1494 v listině opavského vévody Jana Korvína, který na požadavek purkmistra, rady a celé opavské obce potvrdil městská privilegia, mezi nimiž byl i výrok: „...i tak vína šenkování podle starodávného obyčeje a domův vysazení...“.⁵⁵

Podle zámeckého urbáře z roku 1585 máme evidováno celkem 279 pivovarečných domů, které vyprodukovaly od jedné do šesti dávek piva. Z těchto domů vyčnívalo 65 bohatších domů, jejichž právo šenku se vztahovalo i na víno, představující cennější dováženou komoditu. Víno je uvedeno jako dovoz i v listině z roku 1224 a později v roce 1296, kdy Opava obdržela právo třídeního skladu. Tyto domy jsou lokalizovány převážně v centrálních oblastech města (33 na Horním náměstí, 8 na ulici Mezi trhy a 15 na Dolním náměstí),⁵⁶ kde s největší pravděpodobností bude možné dohledat i některé z pozůstatků těchto objektů v archeologických pramenech.

4 Archeologické prameny ke komerčním formám pohostinství

Z literatury nám nejsou známy obhajitelné nálezy objektů, jimž byla přisouzena funkce komerčního pohostinství, a proto se zaměřujeme pouze na mobiliář.⁵⁷ Z písemných pramenů k dějinám města Opavy lze soudit, že nejrozšířenějším artefaktem dokládajícím formy pohostinství jsou nádoby menšího objemu, které sloužily ke konzumaci nápojů. Keramika je ovšem jedním z nejrozsáhlejších nalezených artefaktů, a proto se na základě analogických situací známých ze zahraniční i domácí literatury⁵⁸ musíme zaměřit především na ty vzácnější kusy, které měly úlohu reprezentativní.

⁵⁴ Zemský archiv v Opavě. Fond Dominikáni Opava, kart. č. 2., inv. č. 47, sign. H 8-10.

⁵⁵ BAKALA, J. Příspěvek o vývoji měšťanského patriciátu (Opavské domy s právem k výčepu vína). In: Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií. Brno: Matice moravská, 2002. s. 302. ISBN 80-86488-08-X.

⁵⁶ BAKALA, J. Příspěvek o vývoji měšťanského patriciátu (Opavské domy s právem k výčepu vína). In: Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií. Brno: Matice moravská, 2002. s. 301- 324. ISBN 80-86488-08-X.

⁵⁷ PERRING, D. Review of A. MacMahon „The Taberna Structures of Roman Britain“. In: Britannia, November 2006, vol. 37, s. 511-512.

⁵⁸ TLUSTY, B. Ann. Bacchus and Civic Order: The Culture of Drink in Early Modern Germany. 1. vyd. 2001. 17-29 s. ISBN 978-0-8139-2045-0.

Do poloviny 13. stol. mluvíme o těžko rozlišitelné keramice s příměsí grafitu, která byla rozšířena na celém Moravskoslezském pomezí.⁵⁹ Teprve poté se začíná objevovat kvalitnější tenkostěnná keramika, která je zastoupena i menšími nádobami, džbány a poháry.⁶⁰ Tato proměna hmotné kultury je obvykle spojována s proměnami společnosti ve středověku, kdy v závislosti na konzumu se pravděpodobně jednalo o vyšší požadavky odběratele.⁶¹ Přesto v této domácí výrobě nenacházíme zboží, které by se výrazněji odlišovalo.

Specifické místo v archeologických výzkumech na Opavsku zaujala polévaná keramika, jejíž výskyt v Opavě odhaduje Vlasta Šikulová na 800 kusů, většinou fragmentů. Pomineme-li starší tradici polévání zelenou glazurou, která se v Opavě objevuje ve 13. stol. (nálezy z Ostrožné ulice a Masařské ulice)⁶² zřejmě ve spojitosti s rostoucí těžbou olova v oblasti Horního Benešova,⁶³ zůstane nám soubor artefaktů polévaných červenou až hnědo-červenou glazurou, jehož výrobní centrum bylo lokalizováno v prostoru Dominikánského kláštera v Opavě. Pravděpodobně s dominikány přišli v druhé polovině 13. stol. do města i řemeslníci, kteří umně ovládali techniku červené polevy, a ta se zde udržela až do pozdního středověku.⁶⁴

⁵⁹ RZEŹNIK, P. Ślad oddziaływań garncarstwa morawskiego na ceramikę średniowiecznego Śląska u progu i w czasie lokacyjnych przemian osadnicích. In: [Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej](#). Wrocław-Praha: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej akademii nauk-Archeologický ústav AV ČR. 2002. 439-446 s. ISBN 83-913155-8-4.

⁶⁰ KOUŘIL, P. Život v raně středověkém městě ve světle archeologie. In: Opava. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 2006, Kapitola 3, s. 34-42. ISBN 80-7106-808-X

⁶¹ KLÁPŠTĚ, J. Die Anfänge der jüngeren mittelalterlichen Keramik in Böhmen als Kulturhistorisches problem. In: Archeologické rozhledy, 1998, roč. 50, seš. 1, s. 138-158. ISSN 0323-1267.

⁶² TERYNGEROVÁ, H. Opava (okr. Opava). In: Přehledy výzkumů (1995-1996), 1999, roč. 39, s. 447-448. ISSN 1211-7250. KOUŘIL P. - TERYNGEROVÁ, H. Středověký poutní odznak z historického jádra města Opavy. In: [Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej](#). Wrocław-Praha: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej akademii nauk-Archeologický ústav AV ČR. 2002. 227-233 s. ISBN 83-913155-8-4.

⁶³ Blíže ke spojitosti těžby olova a olovené glazury: AUCH, M. Wczesnośredniowieczne naczynia szklwione z terenu zachodniej Małopolski. In: Archeologia Polski, 2012, roč. LVII, zeszyt 1-2, s. 199-246. ISSN 0003-8180. WAŁOWY, A. Ratownicze badania na terenie arsenału w Krakowie. In: Materiały archeologiczne, 1996, roč. XXIX, s. 39-62. ISSN 0867-6542.

⁶⁴ ŠIKULOVÁ, V. Záchrané akce v areálu středověké Opavy (okr. Opava). In: Přehledy výzkumů 1967, 1968, 108-110 s. ŠIKULOVÁ, V. Pokračování záchranných akcí v areálu středověké Opavy (okr. Opava). In: Přehledy výzkumů 1970, 1971, s. 69-80. ŠIKULOVÁ, V. Záchraný výzkum v bývalém dominikánském kostele sv. Václava v Opavě /okr. Opava/. In: Přehledy výzkumů 1987, 1990, s. 77-78. ŠIKULOVÁ, V. Středověká polévaná keramika z Opavy. In: Archaeologia historica, 1985, roč. 10, Olomouc: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Archeologický ústav SAV v Nitře, s. 230-233.

Výjimečným opavským nálezem, jehož analogii nacházíme v Ratiboři,⁶⁵ je polévaný džbán zdobený pod hrdlem maskami, střídající se s motivy jezdce a ptáka, jenž chronologicky spadal do 13. až 14. stol.⁶⁶ Na podobný materiální či ideologický import upozornil i Pavel Kouřil u džbánu nalezeného v Opavě zdobeného pod hrdlem sérií masek.⁶⁷ Tyto nálezy přišly pravděpodobně z Německa po „Hohe Strasse“, jež procházela přes Ratiboř do Krakova. Luxusní keramické importy na Opavsku doplňují loštické poháry z 13. – 15. stol.⁶⁸

Od poloviny 14. stol. zaznamenáváme pronikání nádob z nového materiálu, skla, i do měšťanského prostředí. Většinou si jej mohli dovolit členové majetnější vrstvy měšťanů, a proto nás nijak nepřekvapí největší nalezený soubor skleněných číší českého typu v latríně pod zástavbou na Masařské ulici, kde bylo nalezeno minimálně 70 vysokých štíhlých číší. Takový počet luxusního zboží si mohl dovolit pouze bohatší měšťan nebo spíše mohl sloužit v objektu komerčního pohostinství. Podle uložení se usuzuje, že zanikly najednou při nehodě nebo hospodské rvačce. Blízko nálezu existovala vinárna Boží koutek (*Herrgotswinkel*), jehož existence pravděpodobně sahá hluboko do minulosti, než byla parcela rozdělena.⁶⁹

5 Závěr

Srovnáme-li oba typy pramenů, dojdeme zdánlivě ke stejným závěrům jako Dušan Třeštík, avšak to pouze v případě, kdy očekáváme přímou výpověď těchto pramenů. Archeologické nálezy byly často objeveny na parcelách, a tudíž byly součástí nějakého domu uvnitř města. Vzhledem k početnosti šenkovních domů je více než pravděpodobné, že některé z nich sloužily jako pící nádoba pro veřejnost nebo v soukromém domě pro pozvaného hosta. V takovém případě není možné mluvit o komerční formě pohostinství, ale pouze o formě pohostinství, neboť žádný z nálezů nedokazuje, že by se za jejich obsah platilo. Přesto zde můžeme spatřovat

⁶⁵ KOZŁOWSKA, K. Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych przy ulicy Rzeźniczej w Raciborzu, województwo katowickie. In: Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1995 roku, 1998, s. 102-107. ISBN 83-85871-01-2.

⁶⁶ ŠIKULOVÁ V. Záchrané akce v areálu středověké Opavy (okr. Opava). In: Přehledy výzkumů 1971, 1972, s. 121-123.

⁶⁷ KOUŘIL P. Středověká kolonizace na severovýchodní Moravě a ve Slezsku a její odraz v archeologických pramenech. In: Archeologia historica, 1993, roč. 18, s. 141-150. ISSN 0231-5823.

⁶⁸ GOŠ, V. Loštice: Město středověkých hrnců. 1. vyd. Opava: Slezská univerzita v Opavě 2007, 126 s. ISBN 978-80-7248-434-8.

⁶⁹ KOUŘIL, P. Život v raně středověkém městě ve světle archeologie. In: Opava. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 2006, Kapitola 3, s. 34-42. ISBN 80-7106-808-X

spojovací článek v chronologické posloupnosti událostí. V polovině 13. stol. se množí zprávy o výskytu krčem a šenků v okolí i uvnitř města Opavy. Ve stejné době se značně zvyšuje variabilita picích nádob, což mohlo mít souvislost se zvyšujícím se nárokem konzumenta a hostitele, který se snažil zvýšit svou prestiž před návštěvníkem.

Společná výpověď předložených pramenů indikuje jisté změny ve stolování, a tedy i v samotném pohostinství, kdy se rozšiřuje sortiment užitkové keramiky, která prvotně putovala do bohatších domů. Mezi ně se řadily i šenkovní domy s právem prodeje vína či zájezdní hostince. V souvislosti se zdokonalováním výroby ve 13. a 14. stol. docházelo k rozšiřování luxusního zboží, a vytlačení starší keramiky, a tudíž se pán domu musel poohlédnout po novějším zboží, které by více lákalo hosty a jeho osobně by dostatečnou měrou vyzdvihlo nad ostatní. Nestačilo již jen podávat dobré jídlo a pití, a proto se zde setkáváme se sklem, které ve 14. a 15. století začíná dominovat a to především v centrálních oblastech města Opavy. Hledáme-li konkrétního aktéra, od kterého vyšel impuls k vytvoření či dovezení luxusního zboží určeného ke konzumaci, půjdeme celou dobu po stopách neznámého, avšak alespoň jeho důvody je možné ohraničit touhou po výjimečnosti, která by neměla význam, pokud by ji nemohl dávat na odív i příchozím do jeho domu, ať už zdarma nebo za peníze. Archeologické prameny však ani zde nejsou schopny samostatně bez přispění písemných pramenů odhalit konkrétní komerční formy pohostinství v Opavě, avšak odhalují nám hmotnou kulturu v proměnách konzumu a pohostinství, které zase písemné prameny nezachytí.

6 Použitá literatura

- AUCH, M. Wczesnośredniowieczne naczynia szklwione z terenu zachodniej Małopolski. In: *Archeologia Polski*, 2012, roč. LVII, zeszyt 1-2, s. 199-246. ISSN 0003-8180.
- BAKALA, J. Monopolizace tržních vztahů a mílové právo v městech severní Moravy a Opavska do počátku 15. století. In: *Časopis Slezského Muzea. Série B vědy historické*, 1973, roč. 22, č. 2, s. 114-133.
- BAKALA, J. Příspěvek o vývoji měšťanského patriciátu (Opavské domy s právem k výčepu vína). In: *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*. Brno: Matice moravská, 2002. s. 302. ISBN 80-86488-08-X.
- BAKALA, J. Text nejstaršího dochovaného privilegia pro město Opavu. In: *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*. Brno: Matice moravská, 2002. s. 26-30. ISBN 80-86488-08-X.
- BLOCH, Marc. *Obrana historie: aneb Historik a jeho řemeslo*. 1. vyd. Praha: Argo, 2011. 48 s. ISBN 978-80-257-0403-5.
- ČECH, J. Česká a moravská krčma v 16. a 17. století: Místo střetů a setkání. Brno, 2007. 240 s. Magisterská diplomová práce na Historickém ústavě Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Vedoucí diplomové práce Tomáš Knöz.

- ČORNEJ, P. Pivovar „V Pekle“ a dějinné souvislosti jeho osudů. In: *Hospody a pivo v české společnosti*. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-200-0630-7. s. 151-166.
- FRIEDRICH, Gustav. (ed.) *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. Praha: Alois Wiesner, 1912. Tom. II., č. 21, s. 17-18.
- GOŠ, Vladimír. *Loštice: Město středověkých hrnčírů*. 1. vyd. Opava: Slezská univerzita v Opavě 2007, 126 s. ISBN 978-80-7248-434-8.
- KLÁPŠTĚ, J. Časy se mění. In: *Archeologické rozhledy*, 1997, roč. 49, seš. 2, s. 243-248. ISSN 0323-1267.
- KLÁPŠTĚ, J. Die Anfänge der jüngeren mittelalterlichen Keramik in Böhmen als Kulturhistorisches problem. In: *Archeologické rozhledy*, 1998, roč. 50, seš. 1, s. 138-158. ISSN 0323-1267.
- KLÁPŠTĚ, J. Mudrování u studny. In: *Archeologické rozhledy*, 2001, roč. 53, seš. 4, s. 802. ISSN 0323-1267.
- KLÁPŠTĚ, J. V kruhu hypotéz či v zajetí pochyb? In: *Archeologické rozhledy*, 2002, roč. 54, seš. 4, s. 907-909. ISSN 0323-1267.
- KOUŘIL P. Středověká kolonizace na severovýchodní Moravě a ve Slezsku a její odraz v archeologických pramenech. In: *Archeologia historica*, 1993, roč. 18, s. 141-150. ISSN 0231-5823.
- KOUŘIL, P. Život v raně středověkém městě ve světle archeologie. In: *Opava*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 2006, Kapitola 3, s. 34-42. ISBN 80-7106-808-X
- KOUŘIL P. - TERYNGEROVÁ, H. Středověký poutní odznak z historického jádra města Opavy. In: *Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej*. Wrocław-Praha: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej akademii nauk-Archeologický ústav AV ČR. 2002. 227-233 s. ISBN 83-913155-8-4.
- KOZŁOWSKA, K. Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych przy ulicy Rzeźniczej w Raciborzu, województwo katowickie. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1995 roku*, 1998, s. 102-107. ISBN 83-85871-01-2.
- MUSÍLEK, M. Hostince, krčmy a šenky na Starém Městě pražském ve středověku. In: *Středověké mesto ako miesto stretnutia a komunikácie*. Bratislava: Typoset print, s. r. o. 2010. ISBN 978-80-970302-1-6. s. 57-78.
- NODL, M. Krčmy a krčmáři. In: *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno: Matices moravská, 2003. ISBN 80-86488-13-6. s. 563-570.
- PERRING, D. Review of A. MacMahon „The Taberna Structures of Roman Britain“. In: *Britannia*, November 2006, vol. 37, s. 511-512.
- PEYER, Hans Conrad. Gastfreundschaft und kommerzielle Gastlichkeit im Mittelalter. *Historischen Zeitschrift*, 1982, Band 235, Heft 2, 265-288 s. ISSN 0018-2613.
- RZEŽNIK, P. Ślad oddziaływań garncarstwa morawskiego na ceramikę średniowiecznego Śląska u progu i w czasie lokacyjnych przemian osadniczych. In: *Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej*. Wrocław-Praha: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej akademii nauk-Archeologický ústav AV ČR. 2002. 439-446 s. ISBN 83-913155-8-4.
- ŠIKULOVÁ, V. Pokračování záchranných akcí v areálu středověké Opavy (okr. Opava). In: *Přehledy výzkumů 1970*, 1971, s. 69-80.
- ŠIKULOVÁ, V. Středověká polévaná keramika z Opavy. In: *Archaeologia historica*, 1985, roč. 10, Olomouc: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Archeologický ústav SAV v Nitře, s. 230-233.
- ŠIKULOVÁ, V. Záchranné akce v areálu středověké Opavy (okr. Opava). In: *Přehledy výzkumů 1967*, 1968, 108-110 s.

- ŠIKULOVÁ V. Záchranné akce v areálu středověké Opavy (okr. Opava). In: *Přehledy výzkumů* 1971, 1972, s. 121-123.
- ŠIKULOVÁ, V. Záchranný výzkum v bývalém dominikánském kostele sv. Václava v Opavě /okr. Opava/. In: *Přehledy výzkumů* 1987, 1990, s. 77-78.
- SOMMER, Petr. O smyslu historické práce. In: *Archaeologia historica. Sborník příspěvků přednesených na XXIII celostátní konferenci k problematice historické archeologie. Děčín 14. – 17. října 1991*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně. Památkový ústav v Ústí nad Labem, 1992. ISSN 0231-5823. s. 9-12.
- TERYNGEROVÁ, H. Opava (okr. Opava). In: *Přehledy výzkumů (1995-1996)*, 1999, roč. 39, s. 447-448. ISSN 1211-7250.
- TLUSTY, B. *Ann. Bacchus and Civic Order: The Culture of Drink in Early Modern Germany*. 1. vyd. 2001. 17-29 s. ISBN 978-0-8139-2045-0.
- TŘEŠTÍK, D. K poměru archeologie a historie. In: *Archeologické rozhledy*, 2001, roč 53, seš. 2, s. 357-361. ISSN 0323-1267
- WAŁOWY, A. Ratownicze badania na terenie arsenału w Krakowie. In: *Materiały archeologiczne*, 1996, roč. XXIX, s. 39-62. ISSN 0867-6542.
- WOLF, O. Antropologická krátkozrakost archeologie aneb poznámky k tématu, které „odvál čas“. In: *Archeologické rozhledy*, 2008, roč. 60, seš. 1, s. 127-135. ISSN 0323-1267.
- WIHODA, M. První opavské století. In: *Opava*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 2006, Kapitola 4, s. 43-46. ISBN 80-7106-808-X.
- Zemský archiv v Opavě*. Fond Dominikáni Opava, kart. č. 2., inv. č. 47, sign. H 8-10.
- Zemský archiv v Opavě*. Fond Hejtmanský úřad knížectví Opavsko-Krnovského v Opavě 1507-1784, kart. 9, inv. č. 73. Pohled na Opavu a okolní vesnice v obvodu cca 10km: *Zemský archiv v Opavě*. Fond Královský úřad Opava, inv. č. 824, sign. 14/18.

7 Kontakt na autora

Mgr. Petr Chlebec

Markova 32

Ostrava Jih

700 30

Email: chlebec.p@seznam.cz

Školitel: Prof. PhDr. Irena Korbelářová, Dr.

Norma versus realita: delikt čarodějnictví a kouzelnictví v raně novověkých zákonících pro Čechy a Moravu ve vztahu k výslechovým protokolům

Norm vs. reality: The crime of witchcraft and sorcery in early modern codes of law for Bohemia and Moravia in relation to the interrogation protocols

Zuzana Koblrová

Anotace: Příspěvek je zaměřen na otázky spojené s problematikou postihování deliktu čarodějnictví a kouzelnictví v právních knihách a v zákonících domácí provenience. Upozorňuji především na skutečnost, že fixní nařízení zákoníků a reálná soudní praxe existovaly více či méně paralelně vedle sebe, aniž se musely nutně překrývat. V případě transferu jednotlivých článků a paragrafů na další pramenný materiál nelze pracovat s představou dokonalého dodržování ustanovení, stejně tak jako není možné hovořit o okamžité recepci nově se objevujících kodifikací. Limitovaný dosah nařízení ze stránek právních knih bude ilustrován na základě rozborů vybraných případů, především z dochovaných knih smolných.

Klíčová slova: čarodějnictví, kouzelnictví, právní knihy, právo, smolné knihy

Summary: The contribution is focuses on issues related to the prosecution of witchcraft and sorcery in codes of law of domestic origin. I particularly point out to the fact that fixed-regulation codes and real judicial practice existed more or less parallel to each other, without having to necessarily overlap. In the case of transfer of individual articles to the archival sources we can not work with the idea of perfect legal compliance, as well as not possible to talk about the immediate reception of new codification. Limited range of regulation of codes of law will be illustrated on the basis of analysis of selected cases, mainly from preserved black books.

Key words: witchcraft, sorcery, codes of law, law, black books

1 Úvod

S nařízenými postihující užívání pověřených praktik a magické konání se v Čechách a na Moravě setkáváme již v průběhu středověku. Hovořím zde o *Břetislavových dekretech* a *Knize rožmberské*.⁷⁰ Do období středověkého spadá taktéž *Brněnská právní kniha písaře Jana*.⁷¹ Poslední dvě jmenované právní knihy však nedosahovaly ani zdaleka působnosti ve všech oblastech království. Z konce 15. století pak pochází *Knih Tovačovská*,⁷² jejíž autor Ctibor Tovačovský z Cimburka věnuje pozornost moravskému šlechtickému právu. Ve stejném období pracuje na soupisu zemského práva v Čechách Viktorin Kornelius ze Všehrd. Jedná se o *Knihy dewatery o právech, súdiech i o dskách země české*.⁷³ Ovšem ani v těchto případech nelze hovořit o plné kodifikaci.⁷⁴ V tomto kontextu nacházíme i panovnické pokusy o vydání platného zákoníku za panování Václava II. či Karla IV., kteří však svorně nedokázali kvůli stavovskému odporu prosadit své plány a Karel IV. nakonec na své snahy rezignoval a raději prohlásil, že *Maiestas Carolina*⁷⁵ shořela.

První skutečně všeobecně platnou kodifikací se stává roku 1500 *Vladislavské zřízení zemské*.⁷⁶ Jedná se však spíše o právo vztahující se na šlechtice. Pokusem o souhrn městského práva se stávají *Knihy městských práv* z roku 1534, jejichž autorem je Brikcí z Licska,⁷⁷ který v této své snaze vychází i z výše jmenovaného brněnského

⁷⁰ *Knih rožmberská*, Vincenc Brandl (ed.), Praha, 1872.

⁷¹ *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století*, Flodr M. (ed.), Brno, 1993. Německé označení Schöffenchuch – kniha členů městské rady. ADAMOVÁ, K. SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*, 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 41.

⁷² Pokračováním a doplněním *Knihy Tovačovské* stala se *Knih Drnovská*, sepsaná mezi lety 1523–1542 Ctiborem Drnovským z Drnovic. VANĚČEK, V. *Prameny k dějinám státu a práva v Československu*, Praha: SPN, 1967, s. 275–280.

⁷³ Viktorin Kornelius ze Všehrd, *Knihy dewatery o práwiewch, súdiech i o dskách země české*, Staročeská Bibliotéka, Praha, 1841.

⁷⁴ Podrobněji o významu a problematice spojené s pojmem „kodifikace“ viz *Kodifikace – mezníky právních dějin*, kolektiv katedry právních dějin PF UK, Praha, 1994.

⁷⁵ Na základě odmítnuté *Maiestas Carolina* vznikl následně latinský *Ordo iudicii terrae*, jehož volným přepracováním do českého jazyka se ve druhé polovině 14. století stal *Řád práva zemského*. Blíže k této problematice a srovnání shodných prvků *Maiestas Carolina* a *Ordo iudicii terrae* viz VANĚČEK, V. *Prameny*, s. 117–127. Plné texty poté viz *Codex juris bohemicus*, Tomi II., Pars II., Jireček H. (ed.), Praha, 1870.

⁷⁶ *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny – Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích*, Kreuz P., Martinovský I. (edd.), Praha: Scriptorium, 2007. Reflektována jsou zde i další zemská zřízení z let 1530, 1459 i 1564. O Obnoveném zřízení zemském bude pojednáno zvlášť.

⁷⁷ *Codex juris bohemicus*. Brikcí z Licska, *Knih práv městských*, in: *Codex juris bohemicus*,

sebrání písaře Jana. Avšak ani Brikcího sbírka se všeobecného přijetí nedočkala. Až další právní soubor došel roku 1579 definitivního schválení. Jedná se o *Práva městská království českého a markrabství moravského*⁷⁸ z pera Pavla Kristiána z Koldína. Jejich plné prosazení u jednotlivých městských soudů se však dělo spíše pozvolna.

Habsburští panovníci později přichází s dalšími kodifikacemi.⁷⁹ Pro české a moravské prostředí nelze opomenout *Obnovené zřízení zemské*⁸⁰ z roku 1627 pro Čechy, 1628 pro Moravu. O století později dochází k trojí změně. K roku 1707, v českém jazyce 1708, vychází *Jeho milosti římského císaře Josefa I. Nové právo útrpné a hrdelní*,⁸¹ trestní zákoník zvaný zkráceně *Josefina*. Následován je 1768, respektive 1769, *Theresianou*, hrdelním řádem Marie Terezie, tedy řádem *Constitutio criminalis Theresiana*.⁸² Nařízení dotýkající se postihování čarodějnictví se zde objevují naposledy, hrdelní řád císaře Josefa II. tato ustanovení již beze zbytku vypouští.

2 Právní normy versus reálná soudní praxe

Výše uvedené zákoníky a zemská zřízení neobsahují vždy ustanovení dotýkající se či postihující magii, kouzelnictví či čarodějnictví. Považuji však za nezbytné krátce se zastavit u každého z nich a upozornit nejen na konkrétní znění článků a paragrafů k čarodějnictví, ale taktéž, což vnímám jako neméně důležité, na absenci podobných ustanovení, neboť i tato absence má sama o sobě cennou výpovědní hodnotu.

Nejstarší právní knihy domácí provenience objevují se ve 14. století. Jedná se o *Knihu rožmberskou* z první poloviny tohoto století, kolem roku 1350 pak byla sestavena *Brněnská právní kniha písaře Jana*. Prvně uvedená je psána českým, druhá jazykem latinským. Autor rožmberské právní sbírky, zaměřené především

Jireček H., Jireček J. (edd.), Tomi IV, Pars III., Praha, 1880.

⁷⁸ Pavel Kristián z Koldína, *Práva městská království českého a markrabství moravského* – spolu s krátkou jich summou, Jireček J. (ed.), Praha, 1876.

⁷⁹ Mezi Vladislavské zřízení zemské a zákoník Koldínův časově spadá *Constitutio criminalis Carolina*, hrdelní řád Karla V. z roku 1532. Co do jeho aplikace v českém prostředí, jednalo se normu podpůrnou, subsidiární, avšak paragraf dotýkající se čarodějnictví zde nacházíme. Jedná se o článek 109. Ustanovení Caroliny však tímto způsobem pronikalo do domácího právního povědomí a mohlo ho tedy ovlivnit.

⁸⁰ *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království českého*, Jireček H. (ed.), Praha, 1888. Tato edice uvádí vedle českého textu i německé znění.

⁸¹ *Jeho Milosti římského císaře uherského a českého krále ... Josefa I. ... Nové právo útrpné a hrdelní pro království České, anno 1708, nákladem kupce z Bielenberka.* (dále jen *Josefina*)

⁸² *Constitutio criminalis Theresiana, aneb římské císařské v Uhřích a Čechách ... královské apoštolské milosti Marie Terezie, vytištěný u Jána Tomáše urozeného z Trattern, 1769.* (dále jen *Theresiana*)

na zemské právo, tj. šlechtické, zůstává neznámý. Naproti tomu autor brněnské knihy, známý pouze pod počátečním jménem Jan, se zaměřuje na právo městské.⁸³

Mezi zločiny uváděnými v *Knize rožmberské* čarodějnictví ani kouzelnictví nenalzáme. Obecně schází i jakékoli narážky na užívání magických praktik. Z hlediska trestných činů zde obsažených lze charakterizovat nejpálčivější problémy skrze pytláctví, zcizení dobytka, loupežné vraždy či zmrhání panen. Zároveň dodejme, že se pohybujeme ve století 14., obecně tedy v době před formulováním zločinu čarodějnictví ve smyslu sdruženého zločinu čarodějnictví.⁸⁴ Nicméně povědomí o magickém konání i magii obecně a víra v tento fenomén je záležitostí mnohem starší, sahající hluboko do minulosti, a vysokou právní kulturou vyznačující se *Brněnská právní kniha* písaře Jana „čarodějnictví“ zmiňuje.⁸⁵ Z brněnského sepsání městského práva čerpá z velké části pro svou *Knihu městských práv*⁸⁶ Brikcí z Licska, zmiňující se však o magických praktikách spíše mimochodem, v řadě dalších nežádoucích jevů: „*Item. Potvorní obyčejové, život těkavý, obcházení noční bez příčiny hodné, časté krčmovanie a kosteční hra, ... čarů nošení, takto německy řka: ‚sigstain,*

⁸³ Podrobněji ke *Knize rožmberské* vedle již citované edice taktéž viz VANĚČEK, Václav. *Prameny*, s. 90–98. A dále k Brněnské právní knize písaře Jana ADAMOVÁ, K. SOUKUP, L. *Prameny*, s. 41.

⁸⁴ Soudobá historiografie předpokládá pod označením čarodějnický proces doznání obviněného/ných alespoň k jednomu z pěti prvků tzv. kumulatives Hexereidelikt (Cumulative concept of witchcraft), kumulativnímu zločinu čarodějnictví. Pokud budu nadále hovořit o kumulatives Hexereidelikt, využiji termínu sdružený zločin čarodějnictví. Sdružený zločin čarodějnictví v sobě nese pět hlavních prvků: pakt s ďáblem, ke kterému můžeme zároveň doplnit odpadlictví od církve, obcování s ďáblem, noční sabat čarodějnic, let povětřím a pátý element, užití škodlivé magie s negativním dopadem na hospodářství včetně domácího zvířectva, dále poté na konkrétní osoby či celé společenství. K tomuto pojetí čarodějnictví, s drobnými odlišnostmi, např.: SAUTER, M. *Hexenprozess und Folter, Die strafrechtliche Spruchpraxis der Juristenfakultät Tübingen im 17. und beginnenden 18. Jahrhundert*, Hexenforschung 13, Bielefeld, 2010, s. 64. RUMMEL, W. VOLTMER, R. *Hexen und Hexenverfolgung in der frühen Neuzeit*, Darmstadt, 2008, s. 5. A dále WALZ, R. *Die Relevanz der Ethnologie für die Erforschung der europäischen Hexenverfolgungen*, In Ahrendt-Schulte I., Bauer D. R., Lorenz S., Schmidt J. M.: *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, Hexenforschung Band 7, Bielefeld, 2002, s. 67. V české historiografii k tomuto rozlišení prozatím pouze viz KREUZ, P. *Kouzelnictví a jeho pronásledování u v jagellonské Praze, příspěvek k počátkům kouzelnických a čarodějnických procesů v Čechách*, In: *Pražský sborník historický*, XL, Praha: Archiv hl. m. Prahy, Scriptorium, 2012, s. 131–132. Kouzelnický proces, na rozdíl od procesu čarodějnického, postrádá především onen ďábelský obsah.

⁸⁵ Městské právo české i moravské podléhalo z počátku vlivu německému, avšak v případě písaře Jana hovoříme již o dílu provenience domácí, od těchto vlivů spíše osvobozeném, ačkoli němečtí historici trvají vesměs na opaku. ADAMOVÁ, K. SOUKUP, L. *Prameny*, s. 41.

⁸⁶ Toto sepsání práva nalezneme v edici Hermenegilda Jirečka a Josefa Jirečka, *Codex juris bohemicus*. Brikcí z Licska, *Knihy práv městských*, in: *Codex juris bohemicus*, Jireček H., Jireček J. (edd.), Tomi IV, Pars III., Praha, 1880.

holer, wegwart‘ a čarodějná slova a jiné mnohé věci, mázdřičky způsobené k podobnosti síti, v nichž se děti rodí, jenž slove odění a německy ‚geserb‘ ... a mnohé jiné věci nápodobné.⁸⁷ Zaklínání a provozování čar patřilo tedy již v této době, a bezpochyby i dlouho před sepsáním *Knihy městských práv*, k běžnému koloritu každodennosti. Nenalezneme zde ovšem ustanovení dotýkající se výše trestu. V podání Brikcího z Licska se totiž nejedná o právní delikty jako takové, pouze o průvodní jevy, které mohou obviněnému přitížit, neboť *zlé domněnie činí*.⁸⁸ Důležitá je tedy skutečnost, že magické praktiky nejsou samy o sobě autorem vnímány za přečin proti právu, který je nutné jednoznačně trestat, avšak zakládají důvodné podezření odporující bezúhonnosti dané osoby. V *Knize městských práv* se k tomuto dále dočítáme: „*Kdož jest jednou zlý, domním jest vždycky zlým býti*.“⁸⁹

Ctibor Tovačovský z Cimburka ani Viktorin Kornel ze Všehrd pozornost přečinu magie nevěnují. *Knihy devatery* sestavoval na základě zemského práva Všehrd mezi lety 1495–1499⁹⁰ a v tomto kontextu je zajímavé připomenout skutečnost již existujícího konstruktů čarodějnické sekty. V českých zemích však dosud nebyla tato představa zvláště recipována a tento stav zůstane pro české i moravské prostředí zachován téměř po celé období tzv. honu na čarodějnice.⁹¹ Dílo Viktorina Kornela je k tomu původu domácího, cizí právo příliš nepřejímající.⁹² V této souvislosti tedy lze předpokládat neexistenci ideového zdroje výše uvedeného konstruktů a s tím spojenou absenci postihů čarodějnické sekty v dobových právních sbírkách.⁹³ Zde se přirozeně jedná pouze o jeden z prvků přispívajících ke skutečnosti, kdy nařízení dotýkající se čarodějnictví již ve smyslu sdruženého zločinu chybí.⁹⁴ Všehrdovo

⁸⁷ Brikcí z Licska, *Knihy práv*, kapitola LXX, O raněných a ranách vuobec, s. 365.

⁸⁸ Tamtéž, *Registrum Práv městských*, s. 385.

⁸⁹ Brikcí z Licska, *Knihy práv*, kapitola LXX, O raněných a ranách vuobec, Artikel XII., s. 365

⁹⁰ Druhá redakce pochází z let 1502–1508. VANĚČEK, V. *Prameny*, s. 218.

⁹¹ Data existence tohoto fenoménu je uváděna mezi roky 1430–1750 s vrcholem mezi lety 1560–1630.

⁹² VANĚČEK, V. *Prameny*, s. 218.

⁹³ V této době nicméně reflektuje delikt čarodějnictví švábské zrcadlo a postihuje jej trestem smrti upálením.

⁹⁴ Právní sbírky pochopitelně nejsou jediným zdrojem, odkud je možné rozšiřovat povědomí o existenci tohoto kriminálního deliktu, avšak potřebou základnou myšlenek vztahujících se k nebezpečné ďábelské sektě neposkytovala v domácím prostředí ani literatura a ikonografie. Na straně druhé je třeba připomenout, že magické praktiky byly nepochybně v českém i moravském prostředí užívány v hojné míře. Jednalo se o fenomén značně rozšířený, známý jistě i autorům právních pojednání, avšak spojení s démony a ďábelský původ takových praktik zůstává v českém a moravském jazykovém okruhu prvkem neznámým, respektive obecně nepřevzatým.

sepsání zemského práva nakonec neslavilo úspěch v podobě finálního schválení, ovšem místo zemského zákoníku zaujalo k roku 1500 *Vladislavské zřízení zemské*, na němž pracovaly čtyři sněmem zvolené komise již od roku 1487.⁹⁵ Ani zde o čarodějnictví nenalezneme žádné zmínky.

Svolení k vydání Práv městských království českého získal Pavel Kristián z Koldína⁹⁶ od všech tří stavů i panovníka Rudolfa II. v roce 1579. Roku 1580 je zákoník přijat za závazný Apelačním soudem,⁹⁷ ale města navyklá právu magdeburskému, kupříkladu Litoměřice či Louny, odmítají Koldínovo dílo akceptovat. Tento soupis právních norem vycházel především: „... z práv Starého Města pražského ...“⁹⁸ to znamená především z pružnějšího práva švábského, kterého bylo dříve užíváno paralelně s právem magdeburským.⁹⁹ Zlomit odpor opozice se podaří až roku

⁹⁵ VANĚČEK, V. Prameny, s. 226.

⁹⁶ Pavel Kristián z Koldína, původním jménem Pavel Klatovský, byl synem klatovského měšťana s příjímím Krystyan. Od svého otce později přejímá toto příjímí. Přídomek „z Koldína“ získává roku 1557 od panovníka Ferdinanda I.

⁹⁷ Panovníkem zřízený apelační soud, instituce vzniklá jakožto důsledek prvního protihabsburského odboje roku 1547. Již v lednu roku následujícího vydává Ferdinand I. v Aušpurku instrukci ke zřízení Rady nad apelacemi. Omezeny byly tímto ve své samostatnosti soudy městské. Vedle zákazu odvolání za hranice českého království, dostalo se městskému soudnictví dohledu apelací. Právní naučení bylo napříště potřebí hledat pouze u této, veskrze panovníkovi podřízené, instituce. Souhlasu apelačních radů (instrukce Ferdinanda I. z roku 1548 hovoří o 4 osobách stavu panského, včetně prezidenta apelací, dále mají být členy 2 rytíři, 4 doktoři práv a 4 měšťané) jmenovaných přímo panovníkem, podléhaly též rozsudky smrti, obecně však bylo možné i pro jednotlivce odvolat se na základě nesouhlasu s rozsudkem k této instanci. Podrobně co do stanovených lhůt a možností odvolání se přímo k apelacím viz ADAMOVIČ, K. Apelační soud v českém království v letech 1548–1651, In Malý K.: *Collectanea Oposculorum*, Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha: Univerzita Karlova, 1975, s. 103–111. Schvalovací pravomoc apelačního soudu prosazovala se dosti pozvolna. Petr Kreuz uvádí, že o plné akceptaci apelací, jakožto vrchní odvolací instance pro města, lze hovořit až ke sklonku století 17. KREUZ, P. Poprava jako divadlo práva?, In Bůžek V., Král P. *Opera Historica 8 – Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2000, s. 441.

⁹⁸ Práva městská, O spravedlnosti a právu, A. III. – III., s. 6.

⁹⁹ V Čechách a na Moravě se od 14. století střetávají dvě hlavní právní oblasti, importované na české území z vnějšku, konkrétně z oblastí říšských. Jedná se o právo magdeburské a právo švábské, nepřesně též označováno jako právo norimberské. MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha: Leges, 2010, s. 108. Co do geografického rozšíření, severní Čechy a sever Moravy spadaly povětšinou pod právo magdeburské, střední Čechy, jižní Čechy a zbylá moravská území řídila se právem švábským. První z uvedených právních okruhů směřoval svá odvolání v rámci českých zemí do Litoměřic a Olomouce, odvolací stolice práva švábského nalézáme poté v Praze a Brně. Pro právo magdeburské platila k tomu možnost odvolání se přímo do města Magdeburg, takovou variantu konkurenční právní okruh nenabízel. Nejednalo se však o odlišnost jedinou, jak uvádí Jiří Kloubouch: „Hlavní rozdíl byl v tom, že v městech norimberského práva vyřizovaly soudní i správní záležitosti tytéž

1610, kdy se Práva městská plně prosadí v Čechách. Na Moravě získávají váhu roku 1680, ovšem pouze jako subsidiární právní norma, výlučnou se stávají následně, roku 1697.¹⁰⁰

Čarodějnictví, respektive kouzelnictví, je v *Právech městských* formulováno pod literou O II.: „*Magia sive sortilegium, to jest, čarodějnictví a všelijaká jiná škodná kouzla, kterážto pokoutou meče aneb upálením na pohlaví mužském, a na pohlaví ženském zahrabáním, aneb těž upálením ztrestána býti mají.*“¹⁰¹ Koldínovu představu, a dá se předpokládat, že nikoli pouze jeho, o čarodějnictví a kouzelnictví včetně toho, co za něj lze považovat, dokládá litera N. XXXVI.: „*Mordové rozličnými způsoby aneb prostředkem rozličných příčin se vykonávají, jako trávením, kauzly skrze baby, jenž traňky* (tj. prostřednictví nápojů – Z. K.) z jiných plod vyhánějí, jed skupující lidem ho dovávají, studnice nakažují, rozličnými kauzly lidi suší, dobytky jich moří.“¹⁰² Čarodějnictví se tu nachází v souvislosti s vraždou a záměrem hmotně škodit. Ani zmínky o tom, že čarodějnice létají na sabat, kde píchají do hostií, tancují oplzlé tance, oddávají se orgiím a klaní se ďáblu. Co je tedy zásadní, tyto osoby nejsou demonizovány. Vedle již zmíněného dočítáme se dále: „*Než kteráže žena cizoložstva aneb smilstva se dopustila, o bezhrdlí manžel svého ouklady činila, jeho otrávití usilovala, s kouzly a s čárami zacházela, (...) na hrdle ztrestána býti má.*“¹⁰³ U Koldína je to primárně žena, kdo zachází s kouzly a čárami. Nicméně teze kladoucí rovnítko mezi pronásledování čarodějnic a pronásledování žen byly již přesvědčivě vyvráceny.

Obnovené právo a zřízení zemské neobsahuje přímo v textu žádné články dotýkající se čarodějnictví. Nepřímou vazbou, tedy odkazem na Koldínův zákoník, lze ovšem tento korpus spojit s ustanovením *Práv městských* a odvolání na ně děje se z následujícího důvodu: „*Poněvadž v prvnějším Zřízení Zemském všech těch přečinění a veystupkův způsob a vlastnost zejména položena není, a ti na větším díle v Právicích Městských se nacházejí: protož milostivě tomu chtějí ráčíme, aby takové věci*

osoby, městští radní, zatímco v městech magdeburské oblasti byl soud složen z osob od radních odlišných, tzv. šefů, ...“ KLABOUCH, J. Staré české soudnictví – jak se dříve soudívalo, Praha: Orbis, 1967, s. 217. Podobně o tomto rozdílu též KREUZ, P. K charakteristice procesního pojednávání trestních případů v českých městech doby předbělohorské, In France J.: Hrdelní soudnictví v českých zemích, Pardubice: Východočeské muzeum, 1996, s. 72.

¹⁰⁰ Sám Koldín, kterého smrt dostihne roku 1589, se plného prosazení svého díla nedočká, ačkoli s touto variantou nepochybně kalkuloval: „Protož všickni, kteříž před saudy městskými v království českém o spravedlnosti své budou míti činiti, právy těmito se řídití a spravovati budou ...“ Práva městská, O spravedlnosti a právu, A. III. – IV., s. 6.

¹⁰¹ Tamtéž, O veytržnosti, O. II., s. 335.

¹⁰² Práva městská, O veytržnosti, N. XXXVI., s. 326.

¹⁰³ Tamtéž, O zasnoubení, věnu a smluvách svatebních, C. XLVII., s. 106.

z dotčených Práv Městských sem jako přivěšeny, a co by se nedostávalo, odonud zde doplněno bylo.“¹⁰⁴ Teoreticky lze tedy využít i článek dotýkající se magie v zákoníku Koldínově, avšak jak již bylo řečeno, jako delikt se čarodějnictví přímo v *Obnoveném zřízení nevyskytuje*.

Nové právo útrpné a hrdelní pro království české císaře Josefa I. bylo vydáno roku 1708. I zde, stejně tak jako v *Carolině*, nacházíme pakt se zlým duchem, avšak pod přechýlnou kouzelnictví a čarodějnictví spadají podle Josefiny taktéž mezi obyvatelstvem silně rozšířené pověřené praktiky: „*O kouzelnictví a čarodějnictví (v kterém také pověrné hádání, a žehnání, hrncův zakopávání, zámkův na stromy zamykání, takových do řeky neb studnic uvrhování, čarodejné střelení, vazby aj. se uzavírají) jest, buď s patrnou neb potutedlnou s zlým duchem jednanou pomoci, spáchaná zločinnost ...*“¹⁰⁵ Nalézáme zde tedy vedle čarodějnictví taktéž zažehnávání, kouzelné hrnce, které jsou zakopávány na rozcestích či v místech, která obývá osoba, již má být prostřednictvím čar ublíženo. Paragraf tři upomíná taktéž na tradiční škodlivé kouzelnictví dotýkající se nejen jednotlivců a zvířat, ale taktéž úrody na polích či vinohradech. *Josefina* připouští možnost pohlavního obcování s démony a dále písemnou i ústní smlouvu s nimi.

V souvislosti s deliktem čarodějnictví a kouzelnictví se v hrdelním řádu císaře Josefa I. dále uvádí: „... *nejpotřebnější otázky jsou; odkud? Jak dlouho, a od kterého času on s zlým duchem svůj závazek, neb smlouvu, a obecenství má? Na jak dlouhý čas, zdali písebně, neb oustně? Jakou příležitostí? Kde? A v kterém místě? Kdo jest přítom byl, kde a jaké znamení toho jest? Jakým způsobem on, neb ona čarodenictví provozovala? Kdy? Kde? A jak často, proti komu? S jakou škodou, a kterak zase tomu pomoci mohla? Od koho? Kdy? A v či přítomnosti se tomu naučila, ...*“¹⁰⁶ Z prvků sdruženého zločinu čarodějnictví tedy nacházíme vedle smlouvy se Zlým a obcování s ním, taktéž škodlivého čarodějnictví i možné nepřímé zmínky o letu povětrím v podobě spojení: „... *kozla posílání a na něm ježdění*“.¹⁰⁷ Z této stručné pasáže snad lze na možnosti letu usuzovat. Zcela však absentuje prvek sabatu.¹⁰⁸ Nicméně,

¹⁰⁴ Obnovené právo, O veystupcích některých a o přečinění, R. XXXI. s. 516.

¹⁰⁵ Josefina, Articulus XIX., Jakým způsobem zločincové podle zasloužilosti, a jich okolostojičnosti, strestání býti mají, § 3, s. 57–58.

¹⁰⁶ Josefina, Articulus XIX., Jakým způsobem zločincové podle zasloužilosti, a jich okolostojičnosti, strestání býti mají, § 3, s. 57–58.

¹⁰⁷ Tamtéž, § 3, s. 57–58.

¹⁰⁸ Historiografie právě v této složce zločinu spatřuje možnost rozhojňovat počet obviněných, kteří se na čarodějnickém shromáždění logicky musí setkat tváří v tvář a jsou tedy schopni se vzájemně identifikovat. Důležitost zahrnutí sabatu do konstrukce zločinu vyzdvihuje v této souvislosti například SCHORMANN, G. Hexenprozesse in Deutschland, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996, s. 23.

za uvedené přechyby: „... bytby žádnemu byli neuškodili, náleži pokuta ohně, ačkoliv taková z podstatných příčin, a kdyby Inquisit, neb Inquisitka nedávno k tomu byla přišla, mladého věku, sprostý neb sprostá opravdivě toho litující, a škoda tak velká nebyla, s předcházejícím hlavy setnuti, a těla spálením se zlehčuje; ...“¹⁰⁹ Tedy i bez způsobení fyzicky prokazatelné újmy jednotlivcům, zvířatům či hospodářství, lze dotyčného pouze na základě paktu s ďáblem odsoudit k trestu smrti. Pokud je zároveň prokázáno zneužití posvátných předmětů, především pak svátosti oltářní, ustanovuje *Josefina* možnost dalšího zosvětlení trestu, jakým konkrétním způsobem však není uvedeno.¹¹⁰

Zcela poprvé se v zákoníku nikoli pouze subsidiárně platném hovoří o obcování se zlým duchem a paktu s ním. Období, kdy se takové nařízení mohlo snad v českém prostředí ještě výrazněji uchytit je v této době minulosti, silná pronásledování počínají ustupovat z evropské scény. Nicméně i v dalším ze zákoníků z roku 1768 ještě paragraf věnovaný této problematice nacházíme, avšak jeho životnost i reálné užití lze považovat za zcela minimální.

Zákoníkem z roku 1768 je míněn hrdelní řád císařovny Marie Terezie, *Constitutio criminalis Theresiana*. Konkrétně v tomto případě předcházelo vydání paragrafu dotýkajícího se čarodějnictví, kouzelnictví i věštění vydání samotného zákoníku.¹¹¹ Vyšel nařízením panovnice ve formě patentu roku 1766 a o dva roky později přešel nezměněn jakožto *Articulus 58*¹¹² do *Thesiany*. Dodejme ovšem, že sama Marie Terezie se k uvedeným deliktům stavěla velmi skepticky a na její zásah byly některé případy i ukončeny osvobozujícím rozsudkem.¹¹³ Následně si císařovna osobovala právo rozhodovat v souvislosti s deliktem čarodějnictví jakožto konečná instance. Všechny záležitosti dotýkající se pravděpodobného čarodějnictví a kouzelnictví měly být zaslány k nejvyššímu soudu a poté, s jeho dobrozdáním, postoupeny k finálnímu rozhodnutí přímo habsburské panovnici.¹¹⁴

¹⁰⁹ *Josefina*, *Articulus XIX.*, Jakým způsobem zločincové podle zasloužilosti, a jich okolostojících, strestáni býti mají, § 3, s. 57–58.

¹¹⁰ Tamtéž, § 3, s. 57–58. Dodejme k tomu, že strestáni mají být mimo jiné i ti, kteří od čarodějnů žádají pomoc. Tamtéž, s. 58.

¹¹¹ Zákoník sám byl vydán německy i česky. Jemu předcházející patent dotýkající se čarodějnictví a kouzelnictví vyšel pouze v jazyce německém.

¹¹² *Thesiana*, *Articulus 58*, O kouzelnictví, čarodějnictví, hádačství, a těm podobných, je článkem poměrně rozsáhlým, čítajícím 16 §, s. 166–173.

¹¹³ O vybraných případech v tomto duchu podrobněji viz ŠINDELÁŘ, B. Konec „honu na čarodějnice“ v tereziánské době u nás, In: SPFFBU, řada historická, C 17, Brno, 1970, s. 93–98. A dále též KOČÍ, J. Čarodějnické procesy – Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16–18. století, Praha: Horizont, 1973, s. 153–155.

¹¹⁴ Toto nařízení objevuje se nejen ve značném počtu paragrafů článku 58 dotýkajícího se

Úvodní paragraf hovoří následovně: „Skrze čarodějnictví, černokněžnictví, kouzelnictví, a podobny obyčejně takový zloskutek se rozumí, když kdo s ďáblem zacházení, a společnost míti, s ním ve výslovný, aneb tajný závazek vejiti, a s takovou zjednanou pomoci diábla rozličné nad lidskou moc, a sílu se vztahující věci, bez, aneb s cizím oškozením tropiti, a tak zjačené nešlechetnosti provozovati sobě osobuje.“¹¹⁵ Stěžejním prvkem se stává pakt s ďáblem. O těch, kdo k takovým zločincům náleží se dozvídáme záhy. V paragrafu druhém čteme: „... *duchů zaklínačové, aneb diábla pudičové, pověřční zažehnávači, kozlojedzcové, hádači, čarodějné báby, múry, a tak dále, též všichni, kteří vědomě s pomocí, a spoluskutčením diábla něco takového, coby podle řádu, a běhu přirozenosti se nestálo, činiti, ...*“¹¹⁶ Nesmí absentovat upozornění na možnost spolčení se zlým duchem. Tento prvek nalézáme prakticky ve všech šestnácti paragrafech, nicméně důraz je kladen spíše na samo úsilí uzavřít takový pakt ze strany konkrétní obviněné osoby s tím, že odpověď a reakce démonů nejen není problematizována, dokonce se zdá, že je prakticky nepozorovaně jakožto nepravděpodobná téměř vyloučena a zavržena. Hlavní se stává iniciativa podezřelého.

§ 4,¹¹⁷ nerozsáhlejší, a § 5¹¹⁸, kde se nově v § 4 objevuje i poslední element sdruženého zločinu čarodějnictví, který v *Josefině* i ve všech předchozích zákonících absentoval – sabat. V této souvislosti čteme: „... *aneb všeliké věci o jezdění v povětrí, a čarodějných skokotech neb tancech, ...*“¹¹⁹ Prvky deliktu čarodějnictví uzavírají se nám paradoxně až v hrdelním řádu, kde vyskytuje se tento zločin, v psaném právu pro české země, naposledy.

§ 10 je věnován přikročení k právu útrpnému s tím, že pokud se jedná o podezření vztahující se ke skutečnému čarodějnictví a kouzelnictví, je třeba věc zaslat vrchnímu právu. Zájem o spolčníky a pomocníky zločinu, včetně závazku vůči ďáblu, nacházíme v § 11. Výměra trestu podle § 12 odráží se i na způsobené škodě. Ztráta hrdla je spojená s fyzickou škodou, usmrčením další osoby či založením ohně. Na rozdíl od *Josefiny* však není pakt se zlým duchem zmiňován mezi prvními důvody

čarodějnictví a kouzelnictví, nacházíme ho již dříve. Articulus 21, § 5, vyjímá z pravomoci lokálních soudů kouzelnictví, čarodějnictví, kopání pokladů, posedlost ďáblem a pověřčné jednání. Celý spis včetně ortelu musí být postoupen vrchnímu právu. Theresiana, Articulus 21, § 5, s. 49.

¹¹⁵ Tamtéž, Articulus 58, O kouzelnictví, čarodějnictví, hádačství, a těm podobných, § 1, s. 167.

¹¹⁶ Tamtéž, Articulus § 2, s. 167. Tento paragraf Bedřich Šindelář ve výše uvedené práci charakterizuje velmi stroze, jakožto „druhy čarodějnické činnosti“. ŠINDELÁŘ, B. Konec, s. 100.

¹¹⁷ Theresiana, Articulus 58, § 4, s. 167–168.

¹¹⁸ Tamtéž, Articulus 58, § 5, s. 168–169.

¹¹⁹ Tamtéž, Articulus 58, § 4, s. 168.

exekuce. V případě absence hrdelního deliktu, kupříkladu vraždy, ve spojení s čarodějnictvím, doporučen je trest tělesný bez bližšího upřesnění, u cizozemce poté vypovězení z habsburských zemí.¹²⁰ Co se dotýká člověka nemocného na duchu, má být umístěn do *bláznivého domu*.¹²¹ Za spojení s ďáblem vedené zlým úmyslem a bez škody, ukládá hrdelní řád *nejostřejší tělesný trest*. Avšak v případě spáchání dalšího zločinu v kombinaci se smlouvou s démonem, nařizuje se upálení. Právě čarodějnictví je třeba opět postoupit nejvyšší instanci.¹²² I zde tedy pozorujeme proměnu vnímání závažnosti deliktu a prvků s ním spojených v čase.

Zajímavá je tendence označovat, nicméně pouze v případě některých autorů, dané případy za čarodějnické procesy, přičemž nejen, že tyto často neodpovídají diabolické charakteristice čarodějnictví, navíc jsou vedeny v době, kdy v domácích zákonících a právních knihách delikt čarodějnictví a kouzelnictví prozatím definován nebyl. Odsoudit za tyto přečiny jako takové, alespoň podle platného psaného práva, nelze. O tomto svědčí do jisté míry případ z východočeského města Solnice, který Jindřich Francek zařadil do publikace s názvem *Čarodějnické příběhy*.¹²³ Roku 1572 Zuzka, dcera Duniakova, pozbyla svého plodu a to na radu Anky, dcery Pavla Hudce, která ji doporučila napít se za deště vody ze tří žlabů, že takto dítě vyžene. Ortel poté stanovuje: „*vhledše v prava a zřízení Zemská a bedlivie její vyznani a skutek mordu uvaživše takto o tom vejpovied činime a Ortel s prava našeho vynašime že ma zahrabana a kulem probitím trestana byti*.“¹²⁴ V souladu s psaným právem, neboť *Práva městská* prozatím neexistují, je tedy souzena výslovně za *skutek mordu*, nikoli za magickou praktiku v podobě pití ze tří žlabů. K tomu znovu připomínám skutečnost, kdy na základě domácího práva té doby, jako jsou uváděná zemská zřízení, nelze ve své podstatě ani za delikt čarodějnictví či kouzelnictví odsoudit, neboť se v českém zákonodárství jakožto delikt prozatím nenachází.

Zajímavý je pro téma příspěvku také případ z roku 1595, který nalézáme v Černých knihách práva loveckého na hradě Buchlově. Barboře Drsličce, obviněné: „... *že jest se z kouzelnictvím a čarami obchazela, je provozovala*“,¹²⁵ trest uložen nebyl. Nařčená žena skutečně trhala zeliny a prováděla pověřené úkony ve snaze omladit

¹²⁰ Tamtéž, Articulus 58, § 12, s. 171.

¹²¹ Tamtéž, Articulus 58, § 12, s. 171.

¹²² Tamtéž, Articulus 58, § 12, s. 172.

¹²³ FRANCEK, J. *Čarodějnické příběhy*, Praha-Litomyšl: Paseka, 2005, s. 54.

¹²⁴ SOkA Rychnov nad Kněžnou, Archiv města Solnice, Smolná kniha města Solnice 1569–1638, inv. č. 161, kn. č. 147, kart. č. 35, fol. 11.

¹²⁵ MZA Brno, G 12, Cerroniho sbírka, kniha 101 II., Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově, fol. 56.

svůj jediný kus dobytka, jak ostatně sama doznala, ale pro mistra popravního posláno nebylo. Výrok soudu hovoří k celé věci takto: „... *chtějíc sobě pomlazení hovádka svého opatřiti lýkařstvím totiž vodami a zelinami spomahala, obavajíc se jako chuda žena, aby tož hovádko neodešlo, nic se tu škodam lidským při ni nenachází ...*“¹²⁶ Nejen, že v soudním rozhodnutí nenacházíme žádné známky v tohoto typu procesů často zdůrazňovaného bezpráví, ale především pozorujeme dobrovolné přiznání se k užití magických úkonů. Tyto však nikomu neškodí, tedy nejsou v uváděném konkrétním případě trestány vůbec. Daná skutečnost nepřimo vysvědčuje o nesmírné rozšířenosti pověřených praktik, vnímaných za běžnou až tolerovatelnou součástí života společenství, nikoli tak v každém případě za ďábelskou hrozbu. Ovšem ani v tomto případě nelze generalizovat v domněni, kdy uvedený příklad poslouží jako modelová situace všem analogickým situacím.

Můžeme však pochybovat o tom, zda již buchlovské právo k roku 1595 akceptovalo zákoník Koldínův. Není možné, že by v případě jeho aplikace došel soud k odlišnému rozhodnutí? Toto jistě možné je, avšak stále se pohybuje v rovinně spekulací. Zmíním proto podrobněji ještě jeden případ zaznamenaný k roku 1625, kdy Annu Mášovou žaluje Jíra Urbanů „... *a tu vinu jí dává, že jest jednoho času čeládku jeho s koňmi předešla a klisně z klínu svého dávala a tudy že od toho ta klisna tím dáváním umřela.*“¹²⁷ Mášová uvedené nepopírá, ale nečinila prý tak s úmyslem čarovat, ale ve snaze pomoci sama sobě. Soud rozhodne, že Jíra daný skutek neprokázal a k tomu je naopak Jíra žalován za újmu na cti Mášovou a to, což je důležité, na základě liter Q 17 a Q 18 Koldínových práv.¹²⁸

Lze usuzovat, že ono nařčení Anny Mášové ze škodlivého kouzelnictví, připočetme-li k tomu následnou žalobu na Annu z téhož roku za pohružku, by při důslednějším dodržení ustanovení *Práv městských* tak, jak jsou představena výše v textu, pokračovala nikoli propuštěním, ale naopak povoláním mistra popravního. Nicméně, jak ukazují jednotlivé případy ze stran smolných knih, striktní se přidržení oficiálních nařízení nebylo, jak patrně, pro soudce nezbytnou nutností. Pro individualitu soudců jistě pozůstával značný prostor. Je stejně tak možné jako pravděpodobné, že práce odlišných vyšetřovatelů s odlišnou sociální zkušeností, mohla mít odlišný také konec.

Připomeňme si pro ilustraci ještě případ tří mužů z Brandýsa nad Labem, kteří stanuli před městským soudem roku 1670. Žaloba byla položena: „... *na Řehoře Zelýnku, Kašpara Vrbu a Pavla Štočka, z nichž to Zelýnka a Vrba pro nočné obrání jednoho zločince u Miest pražských provazem na hrdle strestaného, a temuž ruky leve*

¹²⁶ Tamtéž, fol. 57.

¹²⁷ Tamtéž, fol. 166. Celý případ Anny Mášové poté fol. 166–168.

¹²⁸ Práva městská, O nářku cti, Q XVII a Q XVIII, s. 360–361.

uřezani. Štoček pak pro užívání týž ruky k obroku míchaní koniúm, ...¹²⁹ O celé věci byl dle regulí informován Apelační soud, který zasílá zpět do Brandýsa vyrozumění, kde hovoří o vymrskání Řehoře Zelínky a Kašpara Vrby z království na věčné časy. Pavel Štoček měl půl léta pracovat na obecném díle v železech. Ani Rada nad apelacemi, která přijala *Práva městská* za závazná již roku 1580, tedy nevynesla či nedoporučila rozsudek smrti.

Závěrem se podívejme na případ poměrně mladý, konkrétně z roku 1751, spadající teoreticky již pod *Josefinu* a spojující v sobě několik rovin. V uvedeném roce byl v Rokycanech vyslýchán mladý muž Ondřej Bláha, doznávající provozování škodlivé magie a upsání se čertu.¹³⁰ Vedle moření dobytka, v tomto konkrétním případě prostřednictvím ženských vlasů či lidské a dobytčí moči, nacházíme svazek demologie označovaný za *pactum cum daemone*. Ondřej Bláha k tomu vypovídá: „... když mě čert přinesl ty (...) chcanky v uchači pravil mnie abych mu dal duši, ja pravil že jemu ji dam, už je piet let a ja jsem se pich do ruky pravy a dal jsem jemu krve a on vyndal papir na mou ruku a zapsal mnie ...“¹³¹ K tomu dodává, že čert byl oblečen v zeleném, později však celou příhodu vyvrací s tím, že si událost vymyslel, neboť se obával trestu, aby následně opět vše potvrdil a přidal podrobnosti, že čert měl vedle zeleného obleku i koňskou nohu. Pekelník mu k tomu nabízel službu, ta měla spočívat v tom, že bude *jen přikládat*.¹³² Dodávám, že celý výslech byl patrně proveden bez přistoupení k právu útrpnému. O skeptickém postoji soudců k Bláhovu vyprávění vypovídá mimo jiné následující oponování vztahující se k upsání se mladíka: „... dyť ty psát neumíš, jak pak jsi se jemu zapsat mohl?“¹³³ Na to mladík reaguje odpovědí, že sám čert mu v tomto vedl ruku.

Josefina stanovující trest smrti již za vlastní spojení s ďáblem, a to bez nutnosti způsobit materiální či jinou škodu, v případě Ondřeje Bláhy jistě doslovně aplikována nebyla. Obecně se domnívám, že v danou chvíli byla ustanovení hrdelních řádů již v případech čarodějnictví či kouzelnictví odlišné od reálné soudní praxe, přičemž od trestání deliktů ve spojení s magií, popřípadě čarodějnictví jako takového se pomalu, avšak zcela jednoznačně ustupuje. V 18. století tedy zákoníky paradoxně přináší nejpodrobnější návody jak nakládat s čarodějníky, čarodějnicemi

¹²⁹ NA Praha, Stará manipulace, inv. č. 3009, sign. R 109/18/sv. 2.

¹³⁰ Poměrně rozsáhlý aktový materiál se nachází ve státním okresním archivu v Rokycanech. SOkA Rokycany, Archiv města Rokycan, oddělení I., karton 417, sign. B/VI., svazek 239, Vyšetřování Ondřeje Bláhy poddaného královského města Rokycan z Přešína pro čary a že se čertu za dva zlatý na sedm let zapsal (dále jen Vyšetřování Ondřeje Bláhy).

¹³¹ Tamtéž, Articulus 19 prvního výslechu, nefoliováno.

¹³² Vyšetřování Ondřeje Bláhy, Ar. 41 a 45.

¹³³ Tamtéž, Ar. 34.

a kouzelníky, avšak životnost těchto nařízení stále více upadá, až čarodějnický *Articulus Theresianus* nakonec zněním popírá sám sebe a vlastní možnost aplikace tím, že když se přeci jen objeví nějaké *skutečné* čarodějnictví, má se celý případ předat císařovně, která se však v danou dobu staví k reálné existenci tohoto deliktu přinejmenším skepticky.

3 Závěr

Výše uvedené případy z období přecházejícího vydání *Práv městských* i z doby po kodifikaci tohoto normativního souhrnu a též pokrývající dobu po vydání hrdelního řádu císaře Josefa I. jsem selektovala nejen s ohledem na stručný rozsah příspěvku, ale především s ohledem na výsledek kontrastní právě k právu psanému. Podíváme-li se na jednotlivé případy, teprve tehdy, když se dostaneme do nejužšího možného kontaktu s historickou materií, zjistíme, že generalizovaný, a tedy často značně deformovaný obraz společnosti raného novověku, neodpovídá námi zjištěným skutečností. Podíváme-li se na jednotlivé případy, zjistíme, že raně novověké postihování magie v Čechách a na Moravě neodpovídá excesivním, zpravidla chybným představám o procesech s čarodějnicí a kouzelníky. Vzorek, který zde předkládám, je samozřejmě pouze nepatrným zlomkem na pozadí rozsáhlého obrazu tohoto dějinného fenoménu, který je zapotřebí dále rozvíjet a doplňovat. Z výše předloženého rozhodně nevyvozují závěr, že soudy raného novověku, alespoň v případech užití magických prostředků, jednali na základě libovůle či nerespektovali zákony, ale upozorňuji, že sebrání práva nemusela mít vždy takový dosah, jak se předpokládá. Soud mohl rozhodovat na základě právní tradice konkrétní oblasti, jejíž produktem byli zpravidla též soudci sami. Chtěla jsem také poukázat na skutečnost, že domácí raně novověká justice nemusela být v případech kouzelnictví, zřídka kdy čarodějnictví, natolik krutá či nespravedlivá, jak se občas obecně soudí.

Jednotlivé procesy se tedy odvíjely ponejvíce, a to s velkou pravděpodobností, na základě představ spjatých s kulturními a mentálními horizonty domácích oblastí, nikoli na základě démonologických konstrukcí, které nebyly českému a moravskému prostředí nikdy zcela vlastní. Vysoká míra oproštění se od diabolických prvků není však v žádném případě specifickým domáčího prostředí, nicméně upozorňuji na skutečnost, kdy v českém a moravském prostředí nejen, že na prvcích sdruženého zločinu čarodějnictví nelpí lidové vrstvy, nepracují s ním v obzvláštní míře ani soudy, ani vzdělanci.¹³⁴ Ovšem znovu připomínám, s ohledem na problematiku

¹³⁴ Ani na tomto základě však nelze vyvozovat závěry dotýkající se specifík domáčího prostředí. Obdobnou absencí démonologie, a k tomu navíc i zákaz užíván tortury, spatřujeme například také v Anglii.

generalizace, že zde vyslovené závěry platí vždy v omezené míře a nelze je bez výjimky vztahovat ke všem případům vyskytnuvším se v českých zemích.

Nelze ještě v závěru neupozornit znovu na situaci, kdy fixní nařízení zákoníků a reálná soudní praxe existovaly více či méně paralelně vedle sebe, aniž se musely nutně překrývat či dotýkat. Nemůžeme v případě transferu nařízení na pramenný materiál pracovat s představou dokonalého dodržování znění článků i paragrafů, stejně tak jako s představou okamžité recepce nově se objevujících kodifikací.

4 Archivní prameny

MZA Brno, *G 12*, Cerroniho sbírka, kniha 101 II., Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově.

NA Praha, *Stará manipulace*, inv. č. 3009, sign. R 109/18/sv. 2.

SOkA Rokycany, *Archiv města Rokycan*, oddělení I., karton 417, sign. B/VI., svazek 239, Vyšetřování Ondřeje Bláhy poddaného královského města Rokycan z Přešína pro čáry a že se čertu za dva zlatý na sedm let zapsal.

SOkA Rychnov nad Kněžnou, *Archiv města Solnice*, Smolná kniha města Solnice 1569–1638, inv. č. 161, kn. č. 147, kart. č. 35.

5 Použitá literatura

ADAMOVIČ, K. Apelační soud v českém království v letech 1548–1651, In Malý K.: *Collectanea Oposculorum, Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám*.

1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1975, s. 103–111.

ADAMOVIČ, K. SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010. 362 s. ISBN 978-80-7380-271-4.

Brikcí z Licska, *Knihy práv městských*, in: *Codex juris bohemicus*, Jireček H., Jireček J. (edd.), Tomi IV, Pars III., Praha, 1880.

Codex juris bohemicus, Tomi II., Pars II., Jireček H. (ed.), Praha, 1870.

Constitutio criminalis Theresiana, aneb římské císařské v Uhřích a Čechách ... královské apoštolské milosti Marie Terezie, vytištěný u Jána Tomáše urozeného z Tratternu, 1769.

FRANCEK, J. Čarodějnické příběhy, Praha-Litomyšl: Paseka, 2005. 249 s. ISBN 80-7185-697-5.

Jeho Milosti římského císaře uherského a českého krále ... Josefa I. ... Nové právo útrpné a hrdelní pro království České, anno 1708, nákladem kupce z Bielenberka.

KLABOUC, J. *Staré české soudnictví – jak se dříve soudovalo*, Praha: Orbis, 1967. 417 s.

Knihy rožmberská, Brandl V. (ed.), Praha, 1872.

Knihy dewatery o práwiech, súdiech i o dskách země české, Staročeská Bibliotéka, Praha, 1841.

KOČÍ, J. Čarodějnické procesy – Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16. – 18. století, Praha: Horizont, 1973. 176 s.

KREUZ, P. K charakteristice procesního projednávání trestních případů v českých městech doby předbělohorské. In Francek J.: *Hrdelní soudnictví v českých zemích*, Pardubice: Východočeské muzeum, 1996, s. 71–87. ISBN 80-86064-06-0.

- KREUZ, P. Kouzelnictví a jeho pronásledování u v jagellonské Praze, příspěvek k počátkům kouzelnických a čarodějnických procesů v Čechách, In: *Pražský sborník historický*, XL, Praha: Archiv hl. m. Prahy, Scriptorium, 2012, s. 131–164. ISBN 978-80-86852-50-8.
- KREUZ, P. Poprava jako divadlo práva?, In Bůžek V., Král P.: *Opera Historica 8–Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2000, s. 421–457. ISBN 80-7040-384-5.
- MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha: Leges, 2010. 640 s. ISBN 978-80-87212-39-4.
- Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království českého*, Jireček H. (ed.), Praha, 1888.
- Práva městská království českého a markrabství moravského – spolu s krátkou jich summou*, Jireček J. (ed.), Praha, 1876.
- Právní kniha města Brna z poloviny 14. století*, Flodr M. (ed.), Brno, 1993.
- RUMMEL, W. VOLTMER, R. *Hexen und Hexenverfolgung in der frühen Neuzeit*, Darmstadt, 2008.
- SAUTER, M. *Hexenprozess und Folter*, Die strafrechtliche Spruchpraxis der Juristenfakultät Tübingen im 17. und beginnenden 18. Jahrhundert, Hexenforschung 13, Bielefeld, 2010.
- SCHORMANN, G. *Hexenprozesse in Deutschland*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996. 139 s. ISBN 3-525-33456-7.
- ŠINDELÁŘ, B. Konec „honu na čarodějnice“ v tereziánské době u nás, In: *SPFFBU*, řada historická, C 17, Brno, 1970, s. 89–107.
- VANĚČEK, Václav. *Prameny k dějinám státu a práva v Československu*, Praha: SPN, 1967. 362 s. *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny – Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích*, Kreuz P., Martinovský I. (edd.), Praha: Scriptorium, 2007. 526 s. ISBN 978-80-86197-91-3.
- WALZ, R. Die Relevanz der Ethnologie für die Erforschung der europäischen Hexenverfolgungen, In Ahrendt-Schulte I., Dieter Bauer D. R., Lorenz S., Schmidt J. M.: *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, Hexenforschung Band 7, Bielefeld, 2002, s. 57–80.

6 Kontakt na autorku

Mgr. Zuzana Kobrlová
Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové
náměstí Svobody 331
Hradec Králové
E-mail: zuzana.kobrlova@uhk.cz
Školitel: prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

Zpovědní seznamy jako pramen k poznání ženské otázky v náboženských dějinách 17. století na příkladu Boleslavska

„The lists of penitents“ used as the source for study in the religious history of women shown on the example of the Boleslavsko region

Barbora Jiřincová

Anotace: Příspěvek se zabývá ženami v procesu běžně označovaném jako rekatolizace a tím, co můžeme o skutečnosti s ženami souvisejícími zjistit na základě jednoho specifického pramene, zpovědních seznamů. Zpovědní seznamy byly u nás vydávány už před rokem 1620, ale jako ucelená řada pro celé české území se začaly dle centrálně uplatňované normy vytvářet od roku 1671. Daný dokument zaznamenává jmenovitě obyvatele, kteří se nedostavili k povinné velikonoční zpovědi a má tak sloužit ke zmapování úspěšnosti rekatolizačního procesu. Jelikož pramen neopomíjí ženy, lze jej dobře využít k zodpovězení několika otázek, např. jak úřady k ženám při tlaku na náboženskou konverzi přistupovali. Daný příspěvek se zabývá oblastí Boleslavska, děleného na jižní vikariát s centrem v Mladé Boleslavi a na severní vikariát frýdlantský. Jejich srovnání poskytuje také zajímavé informace vzhledem k odlišné konfesijní orientaci zde žijícího nekatolického obyvatelstva.

Klíčová slova: dějiny žen – rekatolizace – katolická reformace – zpovědní seznamy – Boleslavsko

Summary: The paper deals with the position of women in the so called recatholization of the Czech lands, namely what we can find from a specific source, the lists of the penitents. These lists were created before 1620, but only after 1671 were they given a normalized form. After this year we have the lists for the whole Czech region.

The lists of penitents take notes of those inhabitants, who did not come to the obligatory confession during the Easter time. Because these people are enlisted with their names, including women, we can use it to answer several questions e.g. how the church and state institutions dealt with women in the recatholization process. The paper deals with the situation in Boleslavsko region. The region was divided into the Southern region, with the centre – Mladá Boleslav and the Northern region, with the centre - Frýdlant. Their comparison offers interesting information because of their different confessional background.

Key words: women's history – recatholization – catholic reformation – the lists of penitents – Boleslavsko

1 Úvod

Předkládaný příspěvek se zabývá ženami v procesu, který jsme si zvykli nazývat „rekatolizací“. Dané slovo nese lehce kontroverzní konotace a v současnosti se upřednostňují termíny jiné, jako např. katolická reformace nebo katolická restaurace. Pro zjednodušení ale budeme v následující studii i nadále používat pojem rekatolizace, protože je v historiografii již ustálen a prostor pro studii vymezený nedovoluje podrobnější sémantický rozbor.¹³⁵

Ženami v rekatolizaci se v minulosti autoři příliš nezabývali.¹³⁶ Jelikož situace mužů a žen se v jiných historických obdobích značně lišila, máme důvod domnívat se, že ani v tomto zde tomu nebylo jinak. Pokud chceme zjistit, jak dalece se ženská a mužská zkušenost odlišovala, musíme se v první řadě vrátit k původním pramenům. Nacházíme se v období, kdy vznikající moderní stát objevuje kouzlo byrokracie, a nemůžeme si proto stěžovat na nedostatek dokumentů. Obracení obyvatel na katolickou víru bylo navíc velice dobře popsáno jak prameny církevní, tak světské správy už proto, že ač stát a církve při reformě náboženských poměrů v českých zemích spolupracovaly, často si také konkurovaly.¹³⁷

¹³⁵ Viz např. Zemek, P.: *Protireformace, rekatolizace, katolická reforma či konfesionalizace? Jak nazývat procesy probíhající v západním křesťanství raného novověku*, in: *Studia Comeniana et Historica*, 36 (2006), Uherský Brod: Muzeum J. A. Komenského, 2006, s. 227–241.

¹³⁶ S výjimkou několika menších studií, např. Ryantová M.: *Ženy v rekatolizačním procesu (několik úvah)*, in: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie (IV. Pardubické bienále, 27. – 28. dubna 2006)*, Pardubice, Univerzita Pardubice, 2006.

¹³⁷ Více o soupeření státu a církve viz např.: CATALANO A. *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha : NLN, 2008, s. 132–140.

2.1 Zpovědní seznamy jako pramen. Poznámky k metodologii.

Statistických pramenů k mapování procesu rekatolizace se dochovalo mnoho. Jsou jimi např. Soupis obyvatel podle víry¹³⁸ nebo Status animarum pražské arcidiecéze.¹³⁹ Oba dva dokumenty vznikly roku 1651. Na jednu stranu badatelé usnadňují práci možnost jejich komparace, na druhou stranu srovnávání dat komplikuje fakt, že první z nich byl vydán z nařízení státu a dělí území Čech na panství, druhý vydaný z nařízení arcibiskupa dělí území arcidiecéze na farnosti. Tyto územní jednotky se zdaleka nekryjí. Pro hlubší poznání náboženských dějin 17. století máme dále k dispozici různé relace a korespondenci rekatolizačních komisí¹⁴⁰ vyjíždějících do krajů zjišťovat stav katolického náboženství.¹⁴¹ V následujícím příspěvku se zaměříme na tzv. zpovědní seznamy.¹⁴² Ty se využívaly k evidenci nekatolíků hned od dvacátých let 17. století, ačkoliv k formálnímu sjednocení a především k zavedení povinnosti tyto seznamy vytvářet a odesílat do sídla arcibiskupství dochází až roku 1671. Myšlenka za vznikem seznamu byla jednoduchá. Zpověď jako jedna z katolických svátostí byla určujícím znakem vyznání a šlo o jedinou svátost dostupnou všem. Potridentská katolická církev kladla na zpověď ohromný důraz. Zpovědník nesl na svých bedrech velký díl odpovědnosti za zdárný průběh katolické reformy, jelikož jeho role mu skýtala značné možnosti v rámci morálního působení na náboženskou komunitu.¹⁴³ Ačkoliv bylo pro spásu duše nutné provádět zpověď a přijímat

¹³⁸ Pazderová A.: *Soupis poddaných podle víry II. Boleslavsko*, Praha: Národní archiv, 2005.

¹³⁹ ČÁŇOVÁ E.: *Status animarum pražské arcidiecéze z roku 1651*, in: Sborník archivních prací 29 (1979), Praha: SÚA, 1979.

¹⁴⁰ V dobové terminologii se hovoří o „reformačních“ komisích.

¹⁴¹ Mnohé z nich byly také vydány. Např.: Podlaha A.: (ed.), *Deutsche Erlässe der Reformations-Kommission in Böhmen an Bürger und andere Inwohner der Prager Städte aus den Jahren 1627–1630. Quellen-Sammlung zur Kirchengeschichte Böhmens des 16. bis 18. Jahrhunderts V*, Praha: Anton Podlaha, 1915; Podlaha A.: *Dopisy reformační komise v Čechách z let 1627–1629*, Praha: A. Podlaha 1908.

¹⁴² ŠIMÁK J. V.: *Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z let 1671–1725, díl. I. Boleslavsko, Kouřimsko Chrudimsko, Čáslavsko*, Praha: Historický spolek, 1918. 405 s.

¹⁴³ DE BOER W.: *Conquest of the Soul. Confession, discipline and public order in Counter-reformation Milan*, Boston: Brill, 2001, s. 44–47. De Boer ve své podnětné studii rozebírá zpověď jako prostředek sociální disciplinace v Miláně pod správou Karla Boromejského. Autor nashromáždil velké množství materiálu a studium zpovědi v milánské oblasti v raném období katolické reformace zcela vycerpal, ač přiznává, že „sociální historie“ fenoménu zpovědi stále ještě nebyla napsána. To platí dvojnásob v případě českého prostředí. Ačkoliv máme k dispozici celé svazky zpovědních seznamů a arcibiskupských instrukcí či zprávy z vizitací, užití zpovědi jako prostředku v rekatolizaci nebylo zkoumáno vůbec. Ve světle De Boerova výzkumu milánského případu se nemůžeme ubránit dojmu, že by nás taková studie přiblížila trochu blíže k odpovědi na otázku, jak to že byla rekatolizace českých zemí tak úspěšným, rychlým

svátost eucharistie již z nařízení 4. lateránského koncilu (1215),¹⁴⁴ až do roku 1629 nebylo přijetí svátosti pokání, tedy zpovědi, pro všechny katolíky povinné. Jakmile ale arcibiskup vydal nařízení, že každý katolík má povinnost přijít alespoň jednou ročně, tedy o Velikonocích, ke zpovědi a svatému přijímání, mohla se tato svátost elegantně použít jako evidenční pomůcka katolíků v zemi.¹⁴⁵ Jak ale vyplývá z výše řečeného o významu zpovědi v rámci katolické reformace, nesmíme vidět v evidenci zpovídaných osob pouze hon na tajné nekatolíky a kacíře, ale také snahu o přísnější sociální dohled nad katolickou populací. V převážně katolických oblastech se také velmi přísně hlídala každoroční účast na zpovědi a svatém přijímání, což mělo sice jistou souvislost s bojem proti herezi,¹⁴⁶ ale především šlo o prostředek k vytvoření umravené a nábožensky uvědomělé obce. Účast na zpovědi byla výrazem náboženské, legální i sociální konformity a z daného důvodu mohla být pravidelná neúčast na zpovědi zákony trestána, protože „negligentes“ představovali hrozbu pro pořádek ve společnosti.¹⁴⁷

Pro daný příspěvek jsme vybrali výsek z let 1671 až 1700. Právě od roku 1671 jsou totiž dochovány tyto seznamy pro celé území Čech, byly vytvářeny podle jednotné formy a odesílány arcibiskupovi. V dokumentu se uvádějí pouhým číslem ti, kdo se v jasně definovaném velikonočním čase k povinné zpovědi dostavili; jmenovitě potom ti, kdo toho roku konvertovali ke katolické víře¹⁴⁸ a ti, kdo zpověď nevykonali. Zde rozlišujeme dvě kategorie tzv. „negligentes“, tedy „nejakjící se“, ti kteří pouze nepřišli ke zpovědi, ale přímo se neodchylují od katolického dogmatu; a „haeretici“, tedy „kacíři“, u nichž už můžeme uvažovat o příslušnosti k některé z nekatolických konfesí. Problém spočívá v tom, že nevíme, kde ležela dělicí čára mezi těmito kategoriemi; často se jména mezi „negligentes“ opakují rok co rok, aniž by byla přerazena do druhé kategorie. Máme důvod se domnívat, že důležitou roli

a efektivním procesem. Nakonec ale musíme říci, že česká historiografie stále čeká na studii mapující pronikání katolické reformy (zde neplést s „rekatolizací“) a jejich praktik do prostředí české církve, což s odpovědí na nadhozenou otázku úzce souvisí. Důkazem pro to je i často nepřesné či zmatené užívání pojmů jako protireformace, rekatolizace či katolická reforma.

¹⁴⁴ HALICZER S.: *Sexuality in the Confessional. A Sacrament Profaned*, New York: Oxford University Press, 1996, s. 3.

¹⁴⁵ ČÁŇOVÁ E.: *Prameny pro hospodářské a sociální dějiny I., Nejstarší zповědní seznamy 1570–1666*, sv. 1, Praha: SÚA, 1973, s. V.

¹⁴⁶ Např. milánským obchodníkům, kteří museli při výkonu povolání častěji navštěvovat protestantské země, byla zpověď doporučována častěji, ideálně před odjezdem i po návratu, jako jakýsi preventivní lék proti zasažení nesprávnou věroukou, DE BOER W.: *Conquest of the Soul*, Boston: Brill 2001, s. 184.

¹⁴⁷ Tamtéž s. 184.

¹⁴⁸ Jak je patrné z příložených tabulek (viz níže), počty konvertitů byly velmi nízké a z toho důvodu je nemůžeme využít k určitějším závěrům.

v tomto rozlišení hrála i osobnost faráře, který o zařazení do jedné z kategorií rozhodoval.¹⁴⁹ Příslušnost k obou skupinám ale s jistým nadhledem můžeme pojmut jako výpověď o náboženském přesvědčení obyvatel, o jejich ochotě a hlavně neochotě plnit církevní nařízení. A právě na základě těchto čísel se tak můžeme alespoň dohadovat o tom, jaké bylo ještě v 70. letech množství obyvatel, kteří rekatolizačnímu tlaku odolávali. Což byl ostatně účel, ke kterému byly tyto seznamy vytvářeny.

2.2 Charakteristika zkoumaného regionu

Oblast Boleslavska se dělila na dva vikariáty. Na jihu se rozkládal vikariát Mladoboleslavský, jehož centrum, Mladá Boleslav, hrálo před rokem 1620 důležitou roli jako středobod kultury a vzdělanosti Jednoty bratrské. Vzděláním žen v prostředí různých nekatolických konfesí na území Čech se autorka zabývala ve svém předcházejícím výzkumu, z něhož vyplynulo, že bratrské sbory velmi pečlivě dbaly na vzdělání žen. Na rozdíl od jiných vyznání umožňovaly ženám účastnit se náboženského života, podporovaly je v intelektuální aktivitě i v duchovní oblasti. Tímto důrazem bylo postavení ženy v bratrských sborech specifické.¹⁵⁰

Na severu zkoumaného území ležel vikariát Frýdlantský, jenž sousedil se saským kurfiřtstvím; dominantním vyznáním zde byla víra luteránská. Blízkost zemské hranice sehrála velmi významnou úlohu v procesu rekatolizace, emigrace se jevila snadnější a obyvatelstvo mohlo využít duchovní služby ze zahraničí s tím, že jazyková bariera v podstatě neexistovala. Na průběhu rekatolizace se také podepsala osobnost Albrechta z Valdštejna, který si velmi ostražitě hlídal ekonomickou prosperitu svého panství a to až do své smrti roku 1634. Tato skutečnost velmi ovlivnila rekatolizaci právě v její stěžejní počínající fázi.¹⁵¹

2.3 Zpovědní seznamy jako pramen k poznání role žen v rekatolizaci

Výzkum byl proveden jednoduchou statistickou metodou.¹⁵² Jelikož ve všech třech cílových kategoriích jsou uvedeny jak ženy, tak muži jednotlivě, provedli jsme

¹⁴⁹ ČÁŇOVÁ E.: *Počátky rekatolizace ve Středočeském kraji*, in: Středočeský sborník historický 7, Praha: SÚA, 1972, s. 62.

¹⁵⁰ Více viz.: HANUŠOVÁ B.: *Ženy v reformaci*, Praha, Univerzita Karlova v Praze, 2013, s. 172–202.

¹⁵¹ Více viz.: ČÁŇOVÁ E.: *Rekatolizace severních Čech*, in: Sborník příspěvků k době poddanského povstání roku 1680, Praha: Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství, 1980, s. 2–24.

¹⁵² Veškeré součty a počty vypracovala autorka sama na základě studia uvedeného vydání pramene.

prosté součty, které jsme následně porovnali. Někdy jsou ženy uváděny samostatně pod svým jménem, jindy je uvedeno, že daný muž se dostavil „s. ž.“ či „cum uxore“.¹⁵³ Na tomto místě zdůrazníme, že se nikdy neuvádí, že by muž přišel „bez ženy“. Tedy, že nikdy se s následováním manžela při provedení aktu zpovědi nepočítá automaticky, vždy je žena zaznamenána jako individualita, což pro raně novověkou mentalitu rozhodně nebylo samozřejmé. Konfesijně smíšená manželství sice existovala, ale nepovažovala se za něco vyloženě žádoucího. Určující role v náboženském směřování rodiny se přirozeně příznávala muži jako hlavě domácnosti. To, že ve zpovědních seznamech se tato skutečnost neodráží téměř vůbec, že ženy jsou zaznamenávány jako samostatně jednající bytosti (ať už šlo o vdané ženy, vdovy, dcery či děvečky) považujeme za jeden ze zásadních dosavadních objevů v rámci našeho výzkumu.

Premisa vyslovená před započítím tohoto výzkumu je taková, že ženy vlivem své intenzivněji prožívané spirituality budou projevovat větší odhodlání a pevnost ve staré víře.¹⁵⁴ Získaná data, ale zatím tuto premisu vyvrací. Mužů, kteří s nedostavili ke zpovědi, bylo o poznání více.¹⁵⁵ Z tabulky potom vyčteme, že v jižním vikariátu bylo toto číslo téměř dvakrát vyšší, v oblasti jižního Boleslavska jde ještě o větší nepoměr. Zde tvoří ženy pouhou třetinu. Bohužel neznáme genderové složení obyvatelstva, ale předpokládejme, že počty žen a mužů obecně se nebudou lišit nijak dramaticky. Kategorie „convertiti“ tedy jmenovitý výčet konvertitů vykazuje podobná čísla u obou pohlaví, ale tato čísla jsou tak malá, že ze statistického hlediska z nich žádné určitější závěry vyvozovat nemůžeme.

Pokud srovnáme data z obou regionů, nesmí nás zarážet značně se lišící počty osob v daných kategoriích obecně. To bylo dáno především tím, že na severu země se na mnoha místech odlišná konfese skrytě či dokonce veřejně tolerovala z různých především ekonomických důvodů. Navíc blízkost luteránského Saska spolu s válečnou situací až do roku 1648 značně komplikovaly vykonávání rekatolizace jakoukoliv formou.¹⁵⁶ Proto tedy vyšší počet „kacířů“ v severních oblastech, zatímco

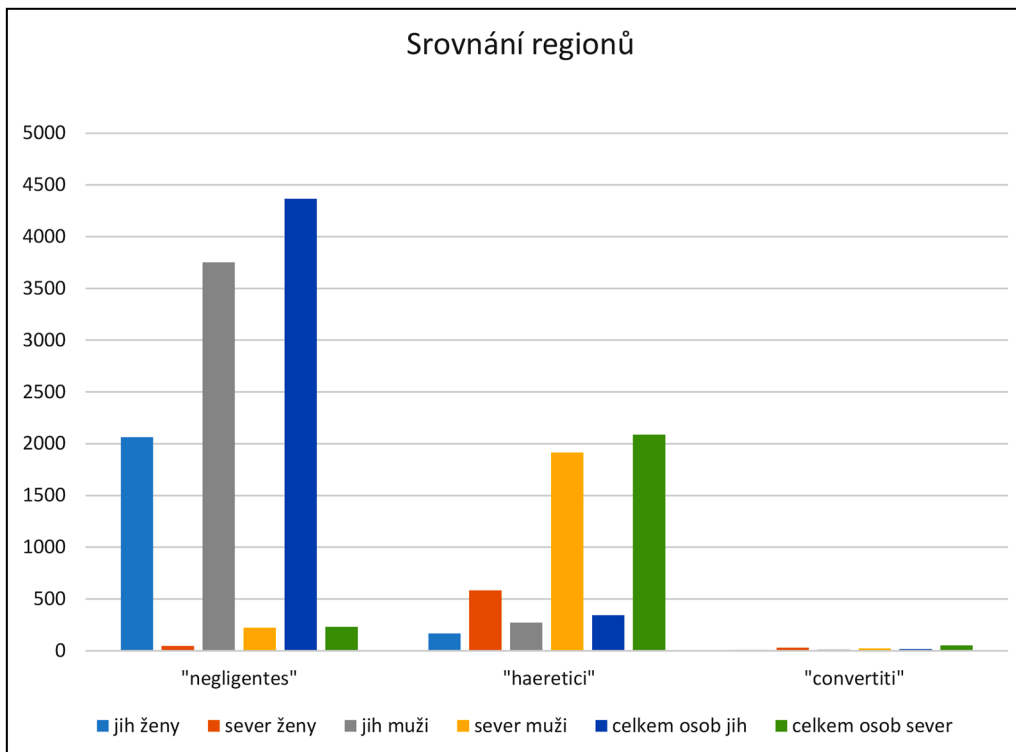
¹⁵³ Jazyk pramene se různí nejen v různých farnostech, ale i v rámci jednoho záznamu z pera jednoho faráře.

¹⁵⁴ Pro bližší studium ženské spirituality a její role zejména v reformačních hnutích doporučujeme zejména: NODL M.: *Středověké dilema ženské svatosti*, in: Dějiny žen aneb evropská žena v zasetí historiografie od středověku do současnosti, Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 105–114; LENDEROVÁ M. (a kol.): *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha: NLN 2002, s. 181–182; ŠMAHEL F., NODL M. (ed.): *Člověk českého středověku*, Praha: Argo, 2002, s. 220–247.

¹⁵⁵ Viz tabulka č. 1.

¹⁵⁶ Více viz.: ČÁŇOVÁ E.: *Rekatolizace severních Čech*, in: Sborník příspěvků k době poddanského povstání roku 1680, Praha: Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství, 1980, s. 22–24.

Srovnání regionů

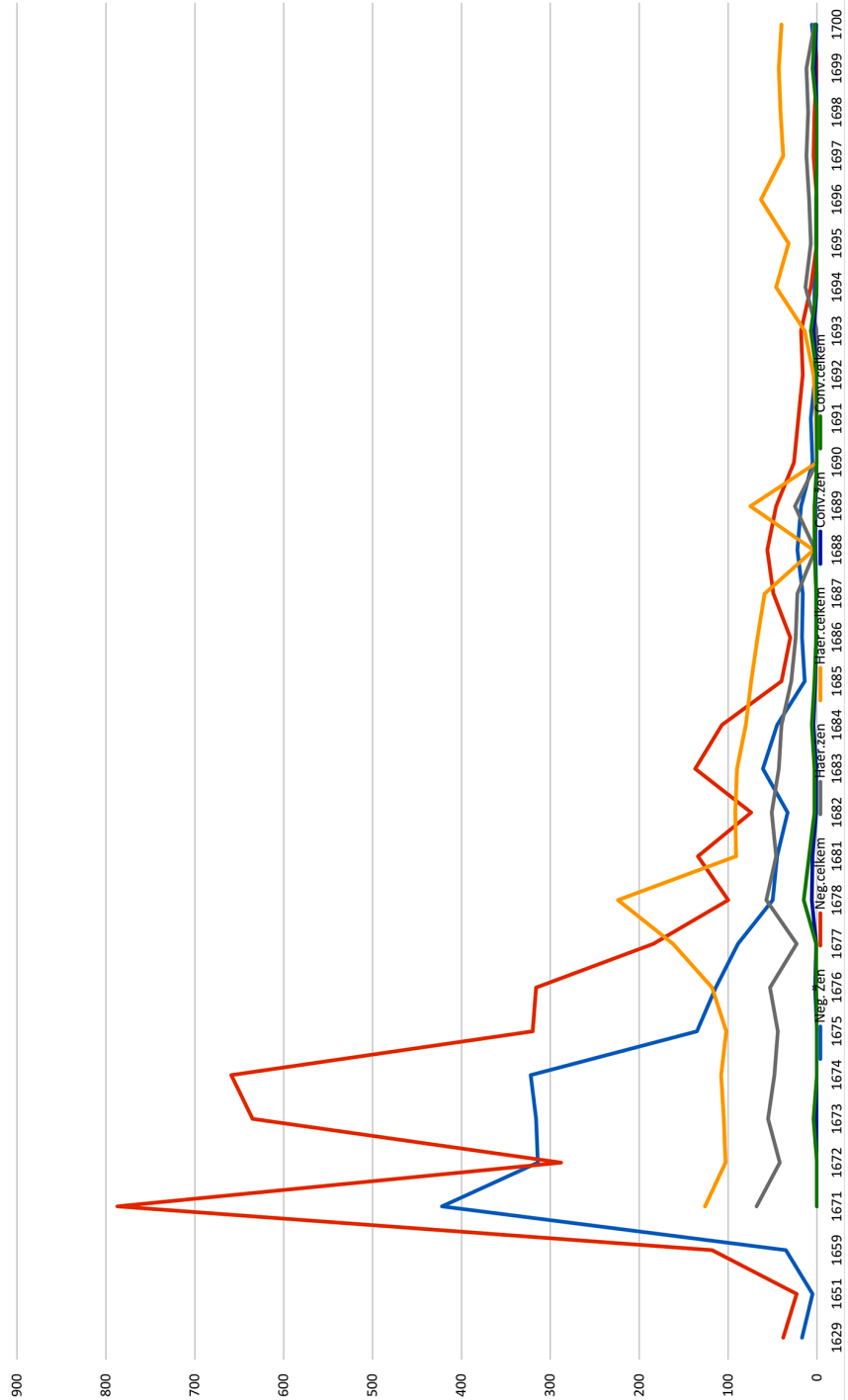

na jižním Boleslavsku nacházíme více „nedbalých katolíků“ než vysloveně „hereetiků“. Nicméně počty žen v jednotlivých kategoriích se liší značně. Tento závěr nám částečně potvrzuje domněnku o tom, že ženy z bratrského prostředí víc lpěly na staré víře než ženy z prostředí luteránského. Ale data prozatím nejsou dostačující k tomu, abychom tento závěr mohli považovat za potvrzený.

Poslední možností pro výzkum je stanovit určitý vývojový trend. Ten totiž podá nejlepší svědectví o vytrvalosti, se kterou se obyvatelé drželi staré víry. Počty „negligentes“ a „haeretici“ přirozeně klesají poměrně rychle bez ohledu na pohlaví, což naprosto koresponduje s historickým vývojem. Nicméně jistá odchylka mezi pohlavími existovala.¹⁵⁷ Počty žen v kategorii „negligentes“ klesají o poznání rychleji. Což by zcela vyvracelo teorii o větší pevnosti žen ve víře. S postupujícími lety bylo totiž mnohem obtížnější čelit rekatolizačnímu tlaku. Ve skupině „kacířů“ je počet žen zpočátku konstantní, zatímco počty mužů klesají, ale od osmdesátých let toto číslo klesá mnohem rychleji než počet mužů. Vzhledem k malému počtu „kacířů“ v posledních letech zkoumaného období ale těžko můžeme vyvozovat určitější statistické závěry. K tomu bude potřeba provést další výzkum.

¹⁵⁷ Viz tabulka č. 2.

Vývoj počtů žen a mužů na zpovědních seznamech v letech 1629 - 1700

3 Závěr

Co tedy daný výzkum ukázal. Především jsme prozatím vyvrátili premisu, že výrazněji prožívaná spiritualita u žen nějak ovlivnila jejich setrvání při staré víře. Naopak můžeme s určitostí tvrdit, že ženy ve větší míře rekatolizačnímu tlaku podléhaly. Právě tento závěr ale může se sklonem k hlubšímu prožívání náboženské víry souviset, nikoliv mu odporovat. Katolická církev nabízela ženám velmi aktivní účast na náboženském životě, např. náboženská barokní bratrstva přijímala i ženy, barokní bohoslužby také se sklonem k hlubšímu náboženskému prožitku korespondovaly stejně jako další projevy barokní zbožnosti.¹⁵⁸ Mohly to tak být právě tyto „nenásilné“ projevy rekatolizace a implementace prvků katolické reformy do života české katolické církve, které ženy oslovovaly nejvíce.

Nejdůležitějším závěrem ale zůstává to, že úřady ženy zdaleka neignorovaly. Konverze každého obyvatele včetně žen (ať už šlo o manželky, dcery, služky nebo děvečky) byla s ohledem na úspěšné završení rekatolizačního procesu důležitá. Tlak na ženy vyvíjený nebyl menší a nebyly v evidenci přehlíženy. Ačkoliv tak dobové mínění přikládalo ženě spíše pasivní roli a předpokládalo, že bude následovat svého manžela i v duchovní oblasti, církev a stát jednoznačně počítaly s její individualitou a proto ji považovaly za nepominutelnou hrozbu při vytvoření stabilní společnosti jedné víry. To je zatím nejdůležitější a také poměrně překvapivý výsledek našeho výzkumu.¹⁵⁹

4 Použitá literatura

- CATALANO A. *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, 1. Vyd. Praha : NLN, 2008. 637 s. ISBN 978-80-7106-942-3.
- DE BOER W. *Conquest of the Soul. Confession, discipline and public order in Counter-reformation Milan*, 1. Vyd. Boston: Brill, 2001. 363 s. ISBN 90-04-11748-2.
- ČÁŇOVÁ E. *Počátky rekatolizace ve Středočeském kraji*, in: Středočeský sborník historický 7, Praha: Státní archiv v Praze, 1972, s. 61–75.
- ČÁŇOVÁ E. *Prameny pro hospodářské a sociální dějiny I., Nejstarší zповědání seznamy 1570–1666*, sv. 1–3, 1. Vyd. Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1973, 1122 s.

¹⁵⁸ Barokní zbožnost je jedním z mála fenoménů tzv. pobělohorského období, jehož znalost se poslední dobou v české historické vědě výrazně zlepšila, např.: MIKULEC J.: *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha: NLN, 2000; MIKULEC J.: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha: Grada, 2013; DUCREUX M.: *Několik úvah o barokní zbožnosti a o rekatolizaci Čech*, Folia Historica Bohemica 22, 2006, s. 143-177.

¹⁵⁹ Tento text je první verzí materiálu, který bude v rozšířené a doplněné verzi uveřejněn v budoucnosti.

- ČÁŇOVÁ E. *Rekatolizace severních Čech*, in: Sborník příspěvků k době poddanského povstání roku 1680, Praha: Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství, 1980, s. 9–42.
- FIALOVÁ L. (a kol.), *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, 1. Vyd. Praha : Mladá Fronta, 1996. 399 s. ISBN 80-204-0283-7.
- HALICZER S., *Sexuality in the Confessional. A Sacrament Profaned*, New York: Oxford University Press: 1996, 267 s., ISBN 978-0-19-509656-9.
- HANUŠOVÁ B., *Ženy v reformaci*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2013, 269 s.
- RYANTOVÁ M. *Ženy v rekatolizačním procesu (několik úvah)*, in: Dějiny žen aneb Evropská žena od středovku do 20. století v zasetí historiografie (IV. Pardubické bienále, 27. – 28. dubna 2006), Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. s. 241–250. ISBN 80-7194-920-5.
- ŠIMÁK J. V. *Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z let 1671–1725, díl. I. Boleslavsko, Kouřimsko, Chrudimsko, Čáslavsko*, Praha: Historický spolek, 1918. 405 s.

5 Kontakt na autora

Mgr. Barbora Jiřincová (roz. Hanušová)
Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu
Magdalény Rettigové 4
116 39, Praha 1
Email: barbora.jirincova@gmail.com

Školitel: prof. PhDr. Vít Vlnas, PhD

Komparácia postoju Viedenskej vlády smerom k Evanjelickej cirkvi a. v. a Rímskokatolíckej cirkvi v období neoabsolutizmu v Uhorsku

Comparison of the Vienna government attitude towards Evangelical Church of the Augsburg Confession and the Roman Catholic Church in the neo-absolutism

Michaela Poschová

Anotácia: Neoabsolutizmus sa vyznačoval snahou po vytvorení jednotnej protestantskej cirkvi v celej Rakúskej monarchii, s využitím jednotlivých prostriedkov štátnej moci, na úkor evanjelickej cirkevnej autonómie. Bolo teda logické predpokladať, že podobne ako štátna moc zasahuje do právomocí a slobôd Evanjelickej cirkvi a. v., ako aj iných protestantských cirkví, zasiahne podobným spôsobom aj do cirkevnej autonómie iných cirkví, teda aj počas uhorských dejín protežovanej, Rímskokatolíckej cirkvi. Príspevok sa zaoberá jednotlivými výnosmi a nariadeniami, ktoré poukazujú na postoj Viedne voči Evanjelickej cirkvi a. v. a Rímskokatolíckej cirkvi v období neoabsolutizmu.

Kľúčové slová: neoabsolutizmus, habsburská monarchia, Viedeň, Evanjelická cirkev a. v., Rímskokatolícka cirkev

Summary: Neo-absolutism was marked by an effort to establish a single Protestant Church in the whole Austrian monarchy using various means of state power counter to the Lutheran Church autonomy. Therefore it was logical to assume, if state power interferes to the powers and freedoms of Lutheran Church as well as other Protestant churches, it will hit a similar way the autonomy of other churches, and thus the Roman Catholic Church favored in Hungarian history. The work deals with the various decrees and orders pointing out Vienna's attitude towards Lutheran Church and the Roman Catholic Church during neo-absolutism.

Key words: neo-absolutism, Habsburg Monarchy, Vienna, Evangelical Church of the Augsburg Confession; Roman Catholic Church

1 Úvod

Devätnáste storočie bolo pre habsburskú monarchiu a národy v nej žijúce, storočím mnohých zmien. Odstraňovanie feudalizmu, zrušenie poddanstva, snaha o zrovnoprávnenie všetkých vrstiev obyvateľstva, rozšírenie volebného práva, deklarovanie náboženskej slobody, či slobody tlače, boli len niektoré z reforiem, ktoré mali priniesť zmenu do osobného, sociálneho, spoločenského, i politického života uhorského obyvateľstva. V tomto období sa však začali prebúdzajť aj myšlienky na formovanie moderných národov. Túto tendenciu môžeme sledovať najmä v druhej polovici 19. storočia, no ako na to upozorňuje I. Mrva a V. Segeš, už „v poslednej štvrtine 18. storočia sa začína proces, ktorý sa zvykne nazývať národným obrozením. Spustili ho idey osvietenstva, tereziánske, no najmä josefínske reformy a reformné pohyby vo Francúzsku. Spočiatku sa prejavuje najmä jazykovými a osvetovými snaženiami. Ale až myšlienky Francúzskej revolúcie mu dali politický smer, vedúci k národnému zjednoteniu a vybudovaniu národného štátu.“ (Mrva, Segeš 2012, s. 236). Druhým riešením, ktoré však bolo pre Viedeň neprípustné, bolo radikálne pretvorenie krajiny na viaceré autonómne časti. Jediným východiskom z týchto treníc a vzájomnej nespokojnosti bola revolúcia, ktorá priniesla víťazstvo Viedni.

Po revolučnom období rokov 1848–1849 bol v Uhorsku, ako i v iných korunných krajinách, vyhlásený výnimočný stav, ktorý bol totožný s vojenskou diktatúrou. Neobmedzená moc nad celým Uhorskom patrila od 30. marca 1849 generálovi Júliusovi Haynauovi, ktorý mal znovu zaviesť rakúsku vládu do revolúciou oslabenej uhorskej spoločnosti. Počas mimoriadneho stavu, ktorý platil aj pre ostatné korunné krajiny Rakúskej monarchie, ale i po jeho zrušení¹⁶⁰ bola konštitučná monarchia pretransformovaná na monarchiu absolutistickú, ktorej, ako uvádza F. Gottas, „garanciou mala byť výhradne vôľa panovníka“ (Gottas 1965, s. 25). Postupne bol nastolený centralizmus a byrokracia ministra vnútra Alexandra Bacha, ktorého snahou bolo vytvoriť nový úradnícky systém, presadiť germanizáciu na všetkých stupňoch správy a vo všetkých korunných krajinách habsburskej monarchie, pričom významnú úlohu v tomto systéme zohrávala aj armáda, na ktorej bol postavený celý absolutistický režim. Hlavným cieľom vládnucej Viedne bolo teda vybudovať celostný, jednoliaty štát.

¹⁶⁰ Poslednou korunnou krajinou, v ktorej bol zrušený výnimočný stav bolo Sedmohradsko, a to v roku 1854. Zrušenie výnimočného stavu v Sedmohradsku znamenalo aj koniec vojenskej diktatúry v celej Rakúskej monarchii.

Významnú úlohu v tomto období zohrávala cirkev. Rímskokatolícka cirkev bola v habsburskej monarchii vždy vnímaná ako istá stabilita a opora panovníkov, protestantizmus zase ako „najodbojnejšia, a teda najnebezpečnejšia časť uhorskej spoločnosti“ (Kónya 2000, s. 48), no s existenciou protestantizmu v habsburskej monarchii sa spomínali aj prívlastky ako „revolučný duch“, či „*revolučný element*“ (Gottas 1965, s. 29). Napriek tomu však vyhlásením 20. zákonného článku z roku 1848 prišlo k zrovnoprávneniu všetkých cirkví, ako to vyznieva z § 2: „*Všetkým v tomto štáte zákonne uznaným cirkvám sa zabezpečuje, bez rozdielu, úplná sloboda a rovnoprávnosť.*“ (Borbis 1861, s. 232).

Z uvedeného vyplýva, že Rímskokatolícka cirkev a Evanjelická cirkev a. v. boli zákonne rovnoprávne, mali teda rovnaké slobody, práva i privilégia. Otázka, ktorú sa budeme snažiť v tomto príspevku zodpovedať je, či viedenská vláda postupovala rovnakým spôsobom voči oboj cirkvám a svoje nároky uplatňovala podobne voči katolíckej cirkvi i voči protestantizmu, alebo sú viditeľné isté rozdiely v jej postoji voči týmto cirkvám.

2 Postoj Viedenskej vlády smerom k Evanjelickej cirkvi a. v.

Potlačení revolúcie, potrestaním hlavných vinníkov sa pozornosť vládnucej Viedne obrátila na protestantizmus, ktorý bol od svojich počiatkov existencie v Uhorsku vnímaný ako „revolučný element“, ktorý je potrebný, ak nie odstrániť, tak aspoň strážiť. V tomto duchu sa vyjadril Alexander Bach: „*V rakúskych korunných krajinách nie je protestantizmus vôbec nebezpečný; tu ho môžeme kludne prenechať biskupom, môžeme ho dosadiť na listinu vymierajúcich: nové zákony, nariadenia o zmiešaných manželstvách atď. to dokonajú. Inak je to v Uhorsku, tam je protestantizmus mocou, áno rodenou opozíciou. Tu nestačí len protiváha rímskeho a gréckeho katolicizmu; štát sám musí zasiahnuť, pretože, ak sa nemýlim, starý, silný, hlboko v zemi zakorenený strom sa nebude dať zoťať jednou ranou.*“ (Rogge 1872, s. 358). Podobne to vyjadril aj gróf Emil Dessewffy: „*Je poľutovaniahodné, že sa vláde doposiaľ nepodarilo získať vplyv nad cirkevnými a školskými záležitosťami protestantov, dokonca sa o to ani ešte vážne nepokúsila. Výsledok v tejto oblasti môže zaručiť len použitie tézy: divide et vincas, predovšetkým v prípade protestantov, ktorí sú v prevažnej väčšine nemeckého alebo slovenské pôvodu, a ktorí sú o niečo poddajnejší a úslužnejší ako kalvíni... Vhodná príležitosť práve nastala... Dovtedy, kým vláda nezíska nad cirkevnými a školskými záležitosťami protestantov účinnú kontrolu, ktorú získa len, ak ju povýši na štátny záujem, nemôže potlačiť tohto revolučného ducha.*“ (Gottas 1965, s. 29). Tieto výpovede, ktoré neboli ojedinelými, poukazovali na skutočnosť, že nielen maďarská šľachta, ale i vládne kruhy sa domnievali, že práve vyriešením protestantskej otázky bude

definitívne vyriešená aj otázka revolučných tlakov v Uhorsku, a teda bude jednoduššie dosiahnuť cieľ, ktorý si panovník vytýčil, a to pretvoriť habsburskú monarchiu na uniformný štát.

Odstránenie revolučnej opozície malo priniesť *Nariadenie generála Haynaua z 10. februára 1850*, ktoré v úvode prízvukovalo: „že sa snaží odstrániť smutný stav, v ktorom sa protestantská cirkev v Uhorsku ocitla zneužívaním úradov niektorých ich predstaviteľov, ktorí sledovali vlastné záujmy“ (Borbis 1861, s. 240). Toto nariadenie, ktoré rušilo úrad generálneho inšpektora, ako aj úrady dištriktuálnych inšpektorov, odnímalo právomoc tým superintendentom, ktorí sa aktívne, alebo i pasívne zúčastnili na revolúcii a na ich miesta boli dosadení tzv. administrátori, ktorí v podstate predstavovali štátnych úradníkov¹⁶¹, taktiež obmedzovalo zvolávanie a konanie konventov, ktorých podmienkou sa stala prítomnosť cisárskych komisárov, znamenalo narušenie cirkevnej autonómie. Medzi právomoci cirkvi, ktoré evanjelická cirkev požívala do roku 1848 patrila slobodná voľba jednotlivých predstaviteľov cirkevnej hierarchie, slobodné zvolávanie konventov bez prítomnosti panovníkovho vyslanca¹⁶², ako aj paritný systém, ktorý bol Haynauovým nariadením priamo zrušený. Cirkevná správa sa de facto ocitla v rukách štátnej moci a predstavitelia evanjelickej hierarchie prestali plniť svoju pôvodnú funkciu, teda zabezpečovať fungovanie a smerovanie cirkvi.

Zmenu situácie nepriniesla ani *Vyhláška arcivojvodu Albrechta z 11. júla 1854*. Napriek tomu, že J. Borbis a F. Gottas uvádzajú, že išlo o snahu po konsolidácii pomerov v evanjelických cirkvách¹⁶³ a v skutočnosti išlo o zrušenie Haynauovho nariadenia, nepriniesla Vyhláška arcivojvodu Albrechta nič podstatné k opätovnému získaniu cirkevnej autonómie, okrem §1, v ktorom sa uvádzalo: „*Konventy sa zvolávajú na pozvanie a pod predsedníctvom farára bez toho, aby bol tento zámer oznámený štátnym úradom, nevyžaduje sa ani prítomnosť krajinského komisára*“ (Kuzmány 1856, s. 437).

¹⁶¹ Toto pomenovanie je adekvátne, nakoľko administrátori boli menovaní priamo vládou a nie voľbou zo strany cirkvi, podobne mohli byť zosadení len štátom a plat im bol vyplácaný zo štátnej pokladnice.

¹⁶² Tu by sa dalo oponovať právom panovníka – ius supremæ inspectionis circa, ktoré však bolo vnímané len formálne, neprišlo k jeho uplatňovaniu a nikde sa neobjasňovali podmienky jeho využitia.

¹⁶³ K stanovisku J. Borbisa a F. Gottasa bližšie pozri J. Borbis: Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns in ihrer geschichtlichen Entwicklung nebst einem Anhang über die Geschichte der protestantischen Kirchen in den deutsch-slavischen Ländern und in Siebenbürgern. Nördlingen: Verlag der Beckschen Buchhandlung, 1861. a F. Gottas: Die Geschichte des Protestantismus in der Habsburgermonarchie, In: Wandruszka, A., Urbanisch, P. Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1995. Die Konfessionen, zv. IV.

Obmedzenie právomoci Evanjelickej cirkvi a. v. priniesli aj nové zákony, týkajúce sa školstva, a to najmä *Návrh reorganizácie gymnázií a základných škôl v Rakúskej monarchii* z roku 1850, podľa ktorého sa mali organizovať všetky základné a stredné školy bez ohľadu na typ škôl, teda či išlo o cirkevné školy alebo štátne. Evanjelickej cirkvi, ktorá podľa zákonného článku 26/1791 vnímala evanjelické školstvo ako svoj výhradný majetok, chýbali na reorganizáciu finančné prostriedky a zároveň nebola schopná odobrať tento návrh, nakoľko významné zmeny, aj školského charakteru mala, podľa cirkevného práva Evanjelickej cirkvi a. v., právomoc odobrať len synoda, ktorej zvolanie však nebolo vládnymi kruhmi povolené¹⁶⁴. Z toho vyplynulo, že evanjelická cirkev stratila v roku 1851 právomoc vydávať štátne vysvedčenia, a tým stratila aj všeobecný charakter, čím boli evanjelické cirkevné školy zaradené medzi súkromné školy, čo si však evanjelická cirkev nemohla z finančných dôvodov dovoliť, preto v tomto období viacero evanjelických škôl ukončilo svoju činnosť.

Z uvedeného teda vyplýva, že protestantizmus v Uhorsku bol vládou vedome okliešťovaný vo svojich právomociach a slobodách, Evanjelická cirkev a. v. prišla o jednotlivé špecifiká, ako bol napríklad paritný systém, či slobodná voľba svojich predstaviteľov. Tieto zásahy mohli vzbudzovať na jednotlivých úrovniach istú frustráciu, nakoľko štát výrazne zasahoval do bežného fungovania cirkvi. Na druhej strane je však potrebné poukázať aj na skutočnosť, že viacerí predstavitelia Evanjelickej cirkvi a. v., ako aj jednotlivé cirkevné zbory, senioráty a superintendencie boli zásahmi štátu potešené, nakoľko si uvedomovali desaťročia neriešenú potrebu po novej organizácii cirkvi, ale tiež nebezpečenstvo maďarizácie cirkvi, ktoré vnímali v predrevolučnom období ako reálne.

3 Postoj Viedenskej vlády smerom k Rímskokatolíckej cirkvi

Neoabsolutizmus sa vyznačoval snahou po vytvorení jednotnej protestantskej cirkvi v celej Rakúskej monarchii, s využitím jednotlivých prostriedkov štátnej moci, na úkor evanjelickej cirkevnej autonómie. Bolo teda logické predpokladať, že podobne ako štátna moc zasahuje do právomocí a slobôd Evanjelickej cirkvi a. v., ako aj iných protestantských cirkví, zasiahne podobným spôsobom aj do cirkevnej autonómie iných cirkví, teda aj počas uhorských dejín protežovanej, Rímskokatolíckej cirkvi.

Postavenie Rímskokatolíckej cirkvi v habsburskej monarchii sa v priebehu storočí viac-menej nemenilo. Naďalej zastávala vedúce postavenie, bola vierou habsburskej dynastie, základným pilierom štátu. Jej výnimočné postavenie naznačil aj minister Bach, keď tvrdil, že „*Rakúska monarchia má vo svojom stvárnení len dva*

¹⁶⁴ K tejto téme podrobnejšie F. Gottas: Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus. Das ungarische Protestantenpatent vom 1. September 1859. München: Verlag R. Oldenbourg, 1965.

isté piliere, ktoré zabezpečujú jej jednotu a trvanie: dynastiu a katolicizmus.“ (Meyer 1875, s. 378). Podobne to videla aj cisárova matka Žofia, ktorá cirkev vnímala ako „najpevnejšiu oporu trónu a dynastie“ (Weinzierl-Fischer 1960, s. 65). Rímskokatolícka cirkev teda nepredstavovala len duchovnú oporu Habsburgovcov, v tomto prípade panovníka Františka Jozefa, ale zahŕňala v sebe aj politický aspekt, ktorý by viedol k stabilizácii celej monarchie. Pomoc Ríma a katolíckych krajín sa pre viedenskú vládu javila ako výhodná, ako to naznačuje K. Vocelka: „uhorská revolúcia vzbudila prianie Františka Jozefa po upevnení a zabezpečení svojej vlády a jeho hľadanie po konzervatívnom spojencovi, pričom sa mu ako najlepšia alternatíva ponúkla cirkev a klérus.“ (Vocelka 1978, s. 28). Podobný názor zastáva aj G. Adriányi, keď tvrdí, že: „Pri použití pomoci na vytvorenie novej ríše mal František Jozef pred očami vždy jednotnú monarchiu a bol presvedčený, že je nemožné vytvoriť politickú jednotu bez pomoci katolíckej cirkvi.“ (Adriányi 1963, s. 28). Rímskokatolícka cirkev sa teda mala stať spojencom na vytvorenie jednotného a jednoliateho štátu, no toto bolo možné len v súčinnosti s pápežom. Neoabsolutizmus priniesol so sebou iný model „absolutistického režimu“, ako v prípade Jozefa II., ktorý požadoval štátnu katolícku cirkev bez zásahov Ríma, na druhej strane František Jozef sa v plnosti spoliehal na pápeža. Táto „spolupráca“ so sebou priniesla viaceré zmeny, ktoré sa stali viditeľnými po roku 1849 – postupne prichádzalo k odstráneniu posledných zvyškov jozefinizmu a rozširovaniu právomocí katolíckeho kléru v habsburskej monarchii. V apríli 1849 bolo katolíckym biskupom umožnené zvolať všeobecnú konferenciu, ktorá sa konala vo Viedni¹⁶⁵, čoho dôsledkom bolo prijatie aprílových nariadení. Už v týchto nariadeniach, ktoré boli vyhlásené 18. a 23. apríla roku 1850 (RGI 156/1850 a RGI 157/1850) môžeme vidieť odklon od jozefínskej tradície, ako i rozšírenie právomocí cirkvi v spoločnosti a jej protežovanie na úkor iných, štátom uznaných cirkví. Nimi sa zrušilo *placetum regium*, opäť sa umožnil oficiálny styk medzi biskupmi a pápežskou kúriou, biskupi získali väčšie právomoci v oblasti školstva, podobne sa obnovila aj ich právomoc v udeľovaní cirkevných trestov ako aj moci nad rímskym klérom. Dosadzovanie a zosadzovanie do cirkevných úradov bolo taktiež vložené do ich rúk, podobne ako stvárnenie bohoslužobného poriadku. Logickým vyústením novodefinovaného vzťahu medzi katolicizmom a panovníkom bolo uzavretie Konkordátu z roku 1855, kde sa potvrdili práva Rímskokatolíckej cirkvi, ktoré boli už vyhlásené v aprílových nariadeniach, ako aj nové právomoci najmä v oblasti školstva a otázke zmiešaných manželstiev.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Na tomto mieste je potrebné zdôrazniť, že napriek viacerým prosbopisom zo strany protestantov, im panovník neumožnil zvolanie všeobecnej synody

¹⁶⁶ Podrobnejšie P. Leisching: Die Romisch-katholische Kirche in Cisleitaniien, In: Wandruszka, A., Urbanisch, P. Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1995. Die Konfessionen, zv. IV.

Na druhej strane je nevyhnutné spomenúť postavenie Rímskokatolíckej cirkvi v Uhorsku, nakoľko Uhorsko počas svojho jestvovania v rámci habsburskej monarchie predstavovalo vždy isté špecifikum. Samozrejme na jednej strane bola Rímskokatolícka cirkev vo všeobecnosti vnímaná ako istá nemenná opora v habsburskej monarchii, ktorá svoju oddanosť preukázala počas minulých storočí, no na druhej strane bol však v Uhorsku viditeľný aj istý posun – zatiaľ čo v minulosti tvorilo istú premisu spojenie cirkiev – štát, v 19. storočí je vnímateľná zmena spojenia na cirkiev – národ. Nacionálne zápasy, ktoré prebiehali v cirkvi/ cirkvách v 40. rokoch, či politicko-nacionálne zápasy v revolučných rokoch 1848–1849, „*nielen skúšali, ale aj modifikovali samotnú identitu cirkvi*“ (Škvarna 2007, s. 34). Cirkev, či už evanjelická, alebo katolícka, začala podporovať snahy po sebaurčení, ktoré sa začali prebúdať vo vlastnom národe, čo síce spôsobilo zblíženie rozličných konfesií toho istého národa, no v rámci jednej cirkvi prichádzalo k nacionálnym treniciam pokiaľ išlo o multinacionálne spoločenstvo v rámci danej konfesie. Po zavedení absolutizmu viedla táto skutočnosť k perzekúciám voči protestantizmu, no k istým sankciám prišlo v Uhorsku aj vo vnútri Rímskokatolíckej cirkvi. Podrobne to opisuje G. Adriányi, keď poukazuje na skutočnosť, že viacerí katolícki biskupi boli „*vyhnaní z krajiny, ich majetky boli skonfiškované. S tým bolo spojené prenasledovanie, rabovanie, väzba, či dokonca poprava kňazov.*“ (Adriányi 1963, s. 22). Problémom pre katolícku cirkev v Uhorsku predstavovalo aj zrovnoprávenie a vytvorenie uniformity biskupských právomocí ako aj práv ostatného kléru s celou habsburskou monarchiou, nakoľko sa uhorskí biskupi odmietli vzdať svojich privilégií. Na vzájomné nezhody v Uhorsku upozorňuje M. Czáky: „*Biskupi krajín Štefanskej koruny sa s rozhodnosťou ohradili voči zrovnoprávneniu s ostatnými biskupmi monarchie a protestovali proti okliešteniu ich storočia trvajúcich práv a slobôd.... Biskupské konferencie uhorskí vyslanci vehementne bojkotovali.*“ (Czáky 1999, s. 263).

Z uvedeného sa teda dajú dedukovať nasledovné skutočnosti: Rímskokatolícka cirkev vo všeobecnosti nestratila dôveryhodnosť v očiach panovníka a vládnucej Viedne, ale naďalej bola považovaná za rozhodujúcu stabilitu a oporu monarchu. Na druhej strane sa panovník cítil byť nútený odstrániť „*revolučný element*“ aj v protežovanej Rímskokatolíckej cirkvi, a to najmä v Uhorsku. Pod týmto „*revolučným elementom*“ sa samozrejme rozumeli cirkevní hodnostári, ktorí sa aktívne zapájali do revolučných bojov alebo sympatizovali s ich myšlienkami. Panovník teda v Uhorsku postupoval v oboch cirkvách, či už išlo o Evanjelickú cirkev a. v., resp. protestantské cirkvi vo všeobecnosti, alebo Rímskokatolícku cirkev, rovnako. V oboch cirkvách chcel odstrániť fenomén, ktorý by opäť mohol oživiť nacionálne myšlienky na samostatnosť, a tým opätovne destabilizovať habsburskú monarchiu. Pokiaľ teda išlo o vykorenenie týchto, pre štát neprípustných impulzov, boli si obe cirkvi rovné, no rozdiel v postoji Viedne sa ukazoval najmä pokiaľ išlo o interkonfesionálne

otázky a spolunažívanie oboch cirkví v rakúskej monarchii, no špeciálne v Uhorsku, ako na to poukáže nasledovná kapitola.

4 Porovnanie postoju Viedne k cirkvám v interkonfesionálnych otázkach

Viedenská vláda počas rokov 1849–1859 chcela vytvoriť uniformný štát, pričom ani cirkev, či cirkevi nemali predstavovať výnimku. Jednotná cirkev, či cirkevi sa mali dosiahnuť prostredníctvom politických zásahov panovníka a vlády, prostredníctvom zákonov, nariadení a vyhlášok. Tieto boli pre či už Rímskokatolícku cirkev alebo protestantské cirkevi výhodné, ale aj menej výhodné, znamenali upevnenie práv a privilégií, ale aj stratu autonómneho fungovania. V doposiaľ spomenutých nariadeniach a vyhláškach sa spomínala len daná cirkev, ktorej bolo nové nariadenie určené, no dôležité sú aj nariadenia a vyhlášky, ktoré reagovali na spolunažívanie týchto cirkví na rovnakom území, v jednej spoločnosti. Práve na týchto politických nariadeniach je možné určiť, aký postoj zaujímala Viedeň voči obom cirkvám. Tento rozdiel je najlepšie viditeľný opäť na špecifickom Uhorsku.

Ministerstvo kultúry a školstva na čele s ministrom Leonardom von Thunom vydalo 22. júna 1850 výnos (RGI 52/1850), platný pre všetky korunné krajiny, ktorý sa týkal slávností, nedeľ a katolíckych sviatkov. *Výnos z 22. júna 1850* nariaďoval, aby príslušné orgány a úrady „na miestach s väčšinovým katolíckym obyvateľstvom bdeli nad dodržiavaním pokoja počas slávností, nedeľ a katolíckych sviatkov. Tieto nemajú byť rušené hlučnou prácou ani verejným obchodovaním.“ (Kuzmány 1855, s. 416). Tento výnos upozorňoval a nabádal „akatolíkov“, v prevažnej miere protestantov, k dôstojnosti voči majoritnej, katolíckej cirkevi počas jej osobitých sviatkov. Na druhej strane je potrebné spomenúť, že vyhlášku, ktorá by chránila majoritné postavenie evanjelikov, či protestantov na miestach s väčšinou, k týmto cirkvám prislúchajúcich veriaciach, ministerstvo nikdy nevydalo.

Voči Evanjelickej cirkevi a. v. a Evanjelickej cirkevi h. v. ako nespravodlivo namierený, vnímali protestanti aj *Výnos z 15. novembra 1852*, ktorý vydalo uhorské miestodržiteľstvo na čele s grófom de la Motte. V ňom sa zakazovalo „*superintendentom augsburského a helvétskeho vierovyznania použitie titulu „biskup“ pri akýchkoľvek cirkevných alebo iných zhromaždeniach.*“ (Kuzmány 1855, s. 410). Tento titul, ktorý doposiaľ protestanti používali, mal byť nahradený výhradne titulom „superintendent“, ako v úradnej, tak i osobnej komunikácii. Titul biskup sa stal označením, ktorý mohli legitímne používať len katolícki duchovní.

Dňa 28. septembra 1852 bolo vydané *Nariadenie školského úradu Bratislavského/ Prešporského dištriktu o prijímaní katolíckych detí do evanjelických školských zariadení. Toto nariadenie reagovalo na udalosť, keď prestup jedného dieťaťa do*

evanjelickej školy spôsobil aj konvertovanie daného dieťaťa na evanjelickú vieru, preto sa nariadovalo, že: „evanjelické školy nemôžu prijať deti katolíckych rodičov bez vedomia a povolenia príslušného katolíckeho kňaza.“ (Kuzmány 1855, s. 437). Nariadenie však malo i spätnú účinnosť, teda neplatilo len pre budúce skutočnosti, ale rovnako aj pre minulé prestupy detí do evanjelických školských zariadení. Takto museli byť vykázané všetky katolícke deti, ktorých rodičia prestup do evanjelických škôl uskutočnili bez vedomia a súhlasu katolíckeho kňaza.

V podobnom duchu sa niesla i *Vyhláška z 10. januára 1853*. Táto obsahovala prísnu inštrukciu evanjelickým superintendentom a administrátorom, ktorí mali nabádať svojich duchovných „k presnému a svedomitému nasledovaniu zákonov a nariadení, ktoré sa týkali najmä prijímania katolíkov do evanjelickej cirkvi a náboženskej výchovy detí zo zmiešaných manželstiev.“ (Borbis 1861, s. 242). Táto vyhláška reagovala na sťažnosť katolíckeho kléru, ktorý tvrdil, že evanjelickí duchovní prijímajú do cirkvi katolíkov, „ktorí nevyhlásia svoju vôľu prestúpiť do inej cirkvi. Ďalej evanjelickí duchovní prisluhujú Večeru Pánovu nezákonných spôsobom aj katolíkom a uzatvárajú manželstvo v evanjelickom duchu aj katolíkom, ktorým to katolícky kňaz nepovolil zo zákonného dôvodu.“ (Kuzmány 1855, s. 406-407). Z tohto dôvodu inštrukcia vystrihala evanjelických vyšších hodnostárov pred podobným konaním.

K sporným otázkam a treniciam medzi katolicizmom a protestantizmom dochádzalo najmä v otázkach prestupu do druhej cirkvi, výchovy a školstva, ale i v otázke zmiešaných manželstiev, v ktorej sa najviac ukazovala prevaha Rímskokatolíckej cirkvi a kladného postojú Viedne voči nej. Môžeme spomenúť *Patent zo 16. februára 1853*, ktorý rozširoval nariadenia 26. zákonného článku z roku 1791 práve v oblasti zmiešaných manželstiev. Podľa tohto patentu patrili pojednávania a spory z čisto evanjelických manželstiev „pred civilný súd, zatiaľ čo otázky zmiešaných manželstiev patrili pred katolícky súd. Ak sa však katolícki manželia stali evanjelikmi, tak ich manželské spory mali patriť opäť pred civilný súd.“ (Borbis 1861, s. 243).

Z uvedeného vyplýva, že akási frustrácia Evanjelickej cirkvi a. v., nevznikala len zo samotných zásahov Viedne do cirkevnej autonómie a fungovania cirkvi, ale aj z neustáleho protežovania Rímskokatolíckej cirkvi, čo jasne odporovalo 20. zákonnému článku z roku 1848. Tento rozdielny postoj nemohol poprieť ani Karol Kuzmány, inak austrofilne zmýšľajúci predstaviteľ evanjelickej cirkvi, ktorý vyhlásil: „Nepopierame a ani nemáme žiadny dôvod popierať, že katolicizmus je viditeľne zvýhodňovaný pred protestantizmom.“ (Jacobsen 1856, s. 127). Dá sa predpokladať, že Rímskokatolícka cirkev, ktorá počas viacerých storočí preukazovala habsburskej dynastii svoju lojalitu, sa práve vďaka nej uchránila pred zásahmi štátu v tomto období a ako akýsi podporný činiteľ aj v období neoabsolutizmu získala právomoci nielen na úkor protestantských cirkví, ale aj na úkor štátnej moci.

5 Záver

Obdobie neoabsolutizmu nebolo obdobím riešení, ale bolo obdobím mnohých ideí, eventualít, ale i napätia, rozpoltenosti a sporov, ktoré vznikali nielen medzi vládnuou Viedňou a evanjelickou cirkvou, ale aj medzi jednotlivými predstaviteľmi Evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku navzájom, ako aj medzi protestantskými cirkvami a katolicizmom.

Status evanjelickej cirkvi sa v priebehu storočí výrazne zmenil. Zatiaľ čo v priebehu 17. storočia bola ohrozovaná jej fyzická existencia, v 18. storočí boli evanjelici a ich viera tolerovaná, v storočí 19. môžeme hovoriť už nielen o tolerancii, ale o akejsi rovnoprávnosti, hoci len formálnej. Náboženská sloboda a autonómia bola protestantom v Uhorsku garantovaná prijatím predrevolučného 20. článku z roku 1848. Ako to hodnotí M. Bucsay: „*Týmto zákonným článkom sa vyslovila rovnosť a reciprocita všetkým štátom uznaným cirkvám*¹⁶⁷ a všetky cirkevné výdavky mali byť v budúcnosti hrazené zo štátnej pokladnice.“ (Bucsay 1959, s. 156). Evanjelické cirkvi pod náboženskou slobodou rozumeli úplnú samosprávu, teda dosadzovanie predstaviteľov z duchovného a svetského stavu slobodnými voľbami, rozhodovanie o paritnom systéme, dodržiavanie autonómie v cirkevnej organizácii a slobodné zvolávanie cirkevných zhromaždení, ako aj synody, ktorá jediná mala rozhodovať o nových cirkevných ustanoveniach. Panovníkovi sa uznávalo len právo najvyššieho dozoru, no presné podmienky vykonávania tohto dozoru neboli zákonne zakotvené. Nenaplnenie týchto predstáv teda viedlo k istej frustrácii.

Na druhej strane Rímskokatolícka cirkev si svoje postavenie aj v období rokov 1849–1859 udržala a svoje právomoci ďalej rozvíjala a rozširovala. Bola to najmä historická skúsenosť, ktorá viedla panovníka a vládu k presvedčeniu, že práve kladné vzťahy a spolupráca s rímskou kúriou zabezpečia stabilitu štátu a ochránia ho pred vonkajšími, ako i vnútornými nepriateľmi. Protežovanie Rímskokatolíckej cirkvi teda nebolo len subjektívnym pocitom predstaviteľov Evanjelickej cirkvi a. v., ale ako ukazujú jednotlivé nariadenia a vyhlášky daného obdobia, Rímskokatolícka cirkev získavala práva a slobody na úkor protestantských cirkví, ale i na úkor štátnych právomocí. Nemožno však zabúdať, že podobne ako Evanjelická cirkev a. v. i Rímskokatolícka cirkev sa musela podrobiť sankciám a perzekúciám pokiaľ išlo o zapojenie sa do revolučného národného hnutia, teda ani Rímskokatolícka cirkev nebola ochránená pred zásahmi vlády pokiaľ išlo o ohrozenie a bezpečnosť štátu, najmä ak sa jednalo o predstaviteľov cirkví v Uhorsku, ako na to poukazuje aj *Nariadenie z 28. júla 1854*, v ktorom každý záujemca o cirkevný úrad akejkoľvek konfesie

¹⁶⁷ Za štátom uznané cirkvi boli považované: Rímskokatolícka cirkev, Evanjelická cirkev augsburského vyznania, Evanjelická cirkev helvétskeho vyznania a unitári. De jure neboli uznaní grékokatolíci, no napriek tomu požívali aj oni de facto náboženskú slobodu.

musel „po rokoch 1848 a 1849 preukázať svoj morálny a politický postoj, ako i životopis, ktorého správnosť mala byť potvrdená dôveryhodnou osobou.“ (Kuzmány 1855, s. 440).

Z uvedeného teda môžeme dedukovať, že panovník, ako i jeho vláda bola v období neoabsolutizmu pozitívnejšie naklonená Rímskokatolíckej cirkvi, pričom protestantizmus bol prísnejšie sledovaný a usmerňovaný dôkladnejšími zásahmi do organizácie a štruktúr tejto cirkvi, podobne v interkonfesionálnych otázkach sa Viedeň klonila na stranu majoritnej, Rímskokatolíckej cirkvi. Ani Rímskokatolícka cirkev sa však nevyhla určitým vonkajším zásahom do jej štruktúr, čím panovník sledoval definitívne odstránenie revolučného fenoménu, v tejto oblasti, teda ani Rímskokatolícka cirkev neprestavovala nedotknuteľnú inštitúciu, ale postupovalo sa k nej rovnakým spôsobom ako v prípade Evanjelickej cirkvi a. v.

6 Použitá literatúra

- ADRIANYI, G. *Die Stellung der Ungarischen Kirche zum Osterreichischen Konkordat von 1855*. 1. vyd. Roma: Verlag Universität S. Thomas, 1963. 153 s.
- BORBIS, J. *Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns in ihrer geschichtlichen Entwicklung nebst einem Anhang über die Geschichte der protestantischen Kirchen in den deutsch-slavischen Ländern und in Siebenbürgern*. 1. vyd. Nördlingen: Verlag der Beckschen Buchhandlung, 1861. 520 s.
- BUCSAY, M. *Geschichte des Protestantismus in Ungarn*. 1. vyd. Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk, 1959. 226 s.
- CSÁKY, M. Die Römisch-katholische Kirche in Ungarn. In: WANDRUSZKA, A. - URBANITSCH P. (Hg.). *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. 2. vyd. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1999. s. 248–331. Die Konfessionen, zv. IV. ISBN 3-7001-0658-0.
- GOTTAS, F. *Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus. Das ungarische Protestantenpatent vom 1. September 1859*. 1. vyd. München: Verlag R. Oldenbourg, 1965. 223 s.
- GOTTAS, F. Die Geschichte des Protestantismus in der Habsburgermonarchie. In: WANDRUSZKA, A. - URBANITSCH P. (Hg.). *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. 2. vyd. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1999. s. 489–595. Die Konfessionen, zv. IV. ISBN 3-7001-0658-0.
- JACOBSEN, H. F. *Über das österreichisches Konkordat und die kirchlichen Zustände der Evangelischen in Österreich*. Leipzig: s. n., 1856. 137 s.
- KÓNYA, P. Evanjelici v Prešove, Bardejove a Sabinove počas „tragického desaťročia“ uhorského protestantizmu. In: KÓNYA, Peter a MATLOVIČ, René. *Miscellanea Anno 1999*. Prešov: Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV na Slovensku, 2000. s. 47–68. ISBN 80-967951-5-5.
- KUZMÁNY, K. *Urkundenbuch zum Österreichisch-Evangelischen Kirchenrecht*. 1. vyd. Wien: Wilhelm Braumüller Verlag, 1855. 464 s.
- LEISCHING, P. Die Römisch-katholische Kirche in Cosleithanien. In: WANDRUSZKA, A. - URBANITSCH P. (Hg.). *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. 2. vyd. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1999. s. 1–247. Die Konfessionen, zv. IV. ISBN 3-7001-0658-0.

- MEYER, B. *Erlebnisse des Bernhard Ritter von Meyer. Von ihm selbst verfasst und abgeschlossen*. 1. vyd. Wien/ Pest: s. n, 1875. 284 s.
- MRVA, I. a SEGEŠ, V. *Dejiny Uhorska a Slováci*. 1. vyd. Bratislava: Perfekt, 2012. 256 s. ISBN 978-80-8046-586-5.
- ROGGE, W. *Österreich von Világos bis zur Gegenwart. Das Dezennium des Absolutismus*. 1. vyd. Leipzig: Verlag Brockhaus, 1872. 554 s. 1. zv.
- ŠKVARNÁ, D. Dva svety v jednej cirkvi: k otázke protestantskej únie. In: IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana. *Národ – Cirkev – Štát*. 1. vyd. Bratislava: SDK SVE, 2007. s. 33–40. ISBN 978-80-969834-2-1.
- VOCELKA, K. *Verfassung oder Konkordat? Der publizistische und politische Kampf der osterreichischen Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868*. 1. vyd. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1978. 219 s. ISBN 3-7001-0241-0.
- WEINZIERL-FISCHER, E. *Die Österreichische Konkordate von 1855 und 1933*. 1. vyd. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1960. 258 s.

7 Kontakt na autora

Mgr. Michaela Poschová
Univerzita Komenského v Bratislave
Evanjelická bohoslovecká fakulta
Katedra cirkevných dejín
Bartókova 8
811 02 Bratislava, Slovenská republika
E-mail: poschova@fevth.uniba.sk

Školiteľ: doc. František Ábel, PhD.

Theodor Haase a jeho působení v zastupitelských orgánech Habsburské monarchie

Theodor Haase and his activities in representative bodies of Habsburg Empire

Michal Valeček

Anotace: Cílem příspěvku je přiblížit působení německého liberála Theodora Haaseho na půdě Slezského zemského sněmu (1870–1902) a Říšské rady (1873–1905) s ohledem na národnostní problematiku 3/3. 19. století v Habsburské monarchii. Zvláštní pozornost je věnována otázce polsky mluvícího obyvatelstva na Těšínsku v souvislosti s tzv. šlonzáckým hnutím, za jehož ideového otce je Haase považován.

Klíčová slova: Haase, šlonzácké hnutí, školství, antisemitismus

Summary: This contribution is focused on activities of german liberal Theodor Haase in Silesian Land Assembly (1870-1902) and Imperial Council (1873-1905) with consideration on the national problems in 3/3 of the 19th century in Habsburg Empire. Special attention is focused on question of polish speaking people in Teschen Silesia in connection with schlonsak movement, whose father was just Haase.

Key words: Haase, schlonsak movement, education, anti-Semitism

1 Úvod

Theodor Haase je mnohými považován za duchovního otce proněmecky orientovaného šlonzáckého hnutí na Těšínsku. Cílem této studie je analyzovat Haaseho politické názory a činnost především na základě jeho vystoupení v Říšské radě a Slezském zemském sněmu a zjistit, zda právě Haaseho politické aktivity mohly přispět ke vzniku proněmecky orientovaného místního slovanského obyvatelstva na Těšínsku. Jeho životu a dílu byla věnována značná pozornost zejména polskou

historiografii, neboť je dodnes pokládán za jednoho s největších protivníků polského národního hnutí na Těšinsku před První světovou válkou. Rovněž německá historiografie disponuje několika studiemi o Haasem, především v souvislosti s jeho činností v evangelické církvi augšpurského vyznání, z české strany však doposud neexistuje důkladnější zhodnocení jeho životní dráhy.¹⁶⁸

2 Theodor Haase – základní biografické údaje

Pro správné pochopení Haaseho politického působení je naprosto nezbytné alespoň v krátkosti popsat jeho bohatou a veleúspěšnou životní dráhu.¹⁶⁹ Aktivita v oblasti školství, dobročinnosti, jeho působení v roli jednoho z nejvýznamnějších evangelických církevních hodnostářů v Předlitavsku, to vše ovlivňovalo jeho politické názory a postavení.

Theodor Haase¹⁷⁰ (* 14. 7. 1834 ve Lvově – 27. 3. 1909 v Těšíně) byl nejstarším synem Adolfa Theodora Haase, pastora evangelické obce ve Lvově, lvovského (posléze haličsko-bukovinského) superintendenta a člena Panské sněmovny Říšské rady. V letech 1844-1852 studoval ve Lvově německé akademické gymnázium, poté nastoupil na evangelicko-teologickou fakultu ve Vídni (1852-5). V roce 1855 obdržel od lvovské obce stipendium, díky kterému mohl absolvovat další teologická studia v Göttingenu, habilitoval v roce 1856 se svou prací „*Die Berechnung einer schönen Kunst*“. Po kratším pobytu v Berlíně se v roce 1857 vrátil do Vídně, kde se živil soukromým doučováním a také často kázal. V roce 1859 ho pak „*božská vůle zavedla do země, doposud mu známé jen z prázdninových cest, která se měla stát jeho*

¹⁶⁸ Nejnověji: P. Šopák a kol.: *Znamení vertikál (Církevní a náboženský život českého Slezska od středověku po první světovou válku)*. Opava: Slezské zemské muzeum 2013, s. 381.

¹⁶⁹ Doposud jedinou monografii o jeho životě sepsal jeho syn Wolfgang, ta však představuje nekritickou glorifikaci činů Theodora Haase. Srov.: W. Haase: *Licht und Liebe (Predigten und Reden von weiland D. Dr. Theodor Haase, Mährisch-schlesischem Superintendent A. B., mit einer Darstellung seines Lebens und Wirkens)*. Wien 1929, 230 s.

¹⁷⁰ K životu Theodora Haase srov.: H. Patzelt: *Theodor Carl Haase*. In: Menzel, J. J.: *Schlesische Lebensbilder* Bd. VI., Breslau 1990, s. 148-155.; Týž: *Geschichte der evangelischen Kirche in Österreichisch-Schlesien*. Dülmen 1989, s. 183-200.; K. W. Schwarz: *Superintendent Theodor Haase – ein Protestant aus dem Teschenerland (Aus Anlass seines 100. Todestages)*. In: *Czyż, R., Gojniczka, W., Spratka, D.: Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim*. Cieszyn 2010, s. 206-225.; W. Haase: c. d.; Anhang zu der Sammlung der „Beschlüsse des schlesischen Landtages I. und II. Teil I.-XXXIX Session, Jahr 1861-1902.“ Troppau 1905, s. 21-22.; E. Kneifel: *Die Pastoren der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen*. Neuendettelsau bei Ansbach 1968, s. 220-1.; W. Kuhn: *Geschichte der deutschen Sprachinsel Bielitz (Schlesien)*. Würzburg 1981, s. 294-310.; O. Wagner: *Mutterkirche vieler Länder (Geschichte der Evangelischen Kirche in Herzogtum Teschen 1545-1918/20)*. Wien – Köln – Graz 1978, s. 231-2.

milovanou vlastí a kde měl zůstat až do konce svých pozemských dní“, neboť byl zvolen pastorem bílské evangelické obce.¹⁷¹

Bílsko se stalo skutečně klíčovým místem pro jeho další církevní i politickou kariéru. Velmi šťastná se v tomto směru ukázala spolupráce s druhým bílským pastorem Carlem Samuelem Schneiderem, slezským seniorem, poslancem Slezského zemského sněmu a Říšské rady, který se proslavil svou činností v revolučních letech 1848-9.¹⁷² S velkou pravděpodobností to byl právě Schneider, který otevřel Haasemu cestu do nejvyšších pater rakouské politiky. V Bílsku Haase poprvé naplno ukázal svou neúnavnou píli a výjimečné organizační schopnosti, které zaměřil na pozvednutí místního školství. S nezbytnou podporou Schneidera a místní evangelické obce se mu podařilo během svého sedmnáctiletého působení v Bílsku udělat z města význačné školské centrum. Před jeho příchodem zde nebyla jediná střední škola. Když v roce 1876 Bílsko opouštěl, fungovaly zde již vyšší reálka, státní řemeslnická škola, vyšší státní gymnázium a také evangelický učitelský ústav, který se stal vzorem pro všechny pozdější učitelské ústavy v Předlitavsku.

Poté co byl Schneider zvolen v roce 1864 moravsko-slezským superintendentem, stal se Haase o rok později slezským seniorem. V roce 1882 pak nahradil zesnulého Schneidera i na postu superintendenta. Při volbách seniorem a poté i superintendentem prokázal schopnost získat si podporu evangelických obcí ve Slezsku bez ohledu na národnost jejich členů. Velmi mu v tom pomáhala i výborná znalost polštiny, která byla nezbytná pro vykonávání pastorální činnosti v Bílsku a později v Těšíně.

V Bílsku také od roku 1870 vítězil ve volbách do Slezského zemského sněmu a do Říšské rady nepřetržitě až do počátku 20. století, kdy se musel ze zdravotních důvodů další politické činnosti vzdát. V roce 1876 byl Haase zvolen pastorem v Těšíně, klíčovém evangelickém centru nejen Slezska, ale celého Předlitavska, a dostal se tak z tzv. bílského jazykového ostrova přímo do centra německo-polsko-českých národnostních střetů.

Záhy po svém příchodu se stal hlavní osobností tzv. proněmeckého proudu v řadách místního polsky mluvícího obyvatelstva. Z jeho iniciativy začal vycházet týdeník *Nowy Czas*, který navazoval do určité míry na tradici proněmeckého polsky psaného týdeníků z doby revoluce 1848 *Nowin dla ludu wiejskiego*. V reakci na pronikající polské národní hnutí mezi evangelíky založil v únoru 1882 *Czytelni ewangelickou*, od roku 1883 vydával *Kalendarz dla ludu ewangelickiego*.

Vrcholným dokladem jeho organizačních schopností se stalo založení Všeobecné nemocnice v Těšíně. Již v roce 1883 představil svůj plán založit moderní nemocnici,

¹⁷¹ W. Haase: c. d., s. 11.

¹⁷² Podrobněji o Carl Samuel Schneiderovi srov.: C. S. Schneider: Erzählungen eines alten Pastors aus seinem Leben. Bielitz 1880, 91 s.

kteřá se měla stát živým památníkem Martina Luthera. Díky svým kontaktům získal na její stavbu příspěvky z Vídně, od evangelického dobročinného spolku Gustav-Adolf-Verein, nejrůznějších měst v Rakousku a Německu, v roce 1891 se vydal pro příspěvky i do Anglie, Francie a Holandska. Nakonec se mu podařilo nashromáždit neuvěřitelných čtvrt milionu zlatých, které byly pro stavbu potřeba a nemocnice díky tomu mohla být 14. 6. 1892 slavnostně otevřena. V roce 1903 byla nemocnice převedena do správy země Slezské a byla přejmenována na Slezskou nemocnici.¹⁷³

V té době se na něm již výrazně podepisoval zhoršující se zdravotní stav. V roce 1893 dostal těžký zápal plic a byl blízko smrti. V letech 1899 a 1900 ho záchvat mrtvice připravil definitivně o hlasivky, přesto se jako zázrakem uzdravil do té míry, že se v roce 1902 opět ujal úřadu superintendenta. Zřekl se však další kandidatury na své poslanecké posty (v roce 1902 do Slezského zemského sněmu, v roce 1905 do Říšské rady). Svou životní pouť Haase ukončil 27. 3. 1909 v Těšíně, pohřben byl v milovaném Bílsku.

3 Poslancem Říšské rady

3.1 Součástí vládní většiny

Němečtí liberálové tvořili v letech 1867-1879 dominantní sílu v Předlitavsku a stali se základem několika vlád, nejvýrazněji se podíleli na vládě knížete Adolfa von Auersperga (1871-9). Haase, který byl zvolen v prvních přímých volbách do Říšské rady v roce 1873¹⁷⁴, se tak zařadil do vládního tábora. Přestože patřil ve vídeňské poslanecké sněmovně mezi naprosté nováčky, byl zvolen do legitimačního výboru (1873), konfesního výboru (1874) a školského výboru (1876). Tato volba do značné míry určila směr jeho činnosti a témata, se kterými vystupoval před poslaneckou sněmovnu.

Vynikající řečnický talent prokázal Haase již při prvním vystoupení v debatě o adrese císaři, přitom se zaměřil na potenciálně velmi výbušné téma vztahu státu a církve. V naprostém souladu s politikou liberálů a také svým přesvědčením, které po celý svůj život dával veřejně najevo, zdůraznil potřebu oddělení církve od státu. Stát si dle něj nemohl dovolit tolerovat další sílu, která si nárokovala stejnou

¹⁷³ Podrobně k založení těšínské nemocnice a jejímu předání zemi Slezské v roce 1903 srov.: W. Haase: Das Allgemeine Krankenhaus der evangelischen Gemeinde in Teschen. Teschen 1903, 115 s.

¹⁷⁴ Haase a tehdejší starosta Bílska Moritz Scholz jeli vyjednávat do Vídně, aby dosáhli výhodného ohraničení volebního okresu pro Bílsko. To se také skutečně stalo, Bílsko se stalo součástí městského okresu společně s městy Skočov, Strumień a Jablunkov. Tato města byla ve výši daní natolik za Bílskem, že Bílsko určovalo, kdo bude zvolen. W. Kuhn: c. d., s. 295.

moc, jakou měl samotný stát.¹⁷⁵ K tématu se znovu vrátil v dubnu 1874 v debatě o zákonném uznání náboženských společností. Křesťanská humanita podle Haaseho nejen dovoluje, ale dokonce podporuje náboženskou rovnoprávnost, neboť hlásá: Miluj bližního svého jako sebe samého. A tímto bližním mu byl člověk jako takový. Tento zákon považoval za jasný doklad, že stát konečně pochopil, že je pod jeho důstojnost stavět se do služby nějaké náboženské korporace. „*Stát tedy říká: Buď si, jakého chceš vyznání, křesťanem nebo nekřesťanem, pokud jsi dobrý občan a plníš své povinnosti!*“¹⁷⁶

Haase odmítal častá tvrzení o menším patriotismu protestantů a jinověrců v porovnání s katolickou církví, která byla prohlašována za nejpevnější oporu státu. Patriotické citění bylo u všech náboženských skupin stejně vřelé, rozdíl však viděl v tom, „že oni si přejí trůn, který je podporován církví, zatímco my si přejeme trůn, který by vůbec žádnou podporu nepotřeboval. Přejeme si, aby císařský trůn kořenil v lásce, ve věrné přináležitosti, ve šlechetné lojalitě srdcí všech národů, které tuto říši obývají, bez ohledu na jazyk, národnost či víru.“¹⁷⁷

Dalším velkým tématem doby, kterému se věnoval po celý život, bylo školství a školská legislativa. Haase byl neústupným zastáncem liberálního školského zákona z roku 1869, který zrušil církevní dozor nad školstvím a převedl jej do výlučné pravomoci státu. Nejhorlivějšího obhájce v něm našly také nově vzniklé interkonfesionální lidové školy. Ty považoval za naprosto zásadní stavební článek pro upevnění a posílení monarchie, neboť měly pěstovat v dětech lásku k vlasti již od nejtutlejšího věku. „*Láska k rodné hroudě, láska k vlasti v nejširším smyslu slova, zájem o stát, účast na jeho osudu, nadšení pro jeho moc a velikost, obětavost pro všeobecné blaho je ovocem patriotické výchovy. Pečovat o tento patriotismus, to je podle mne velkým úkolem lidové školy.*“¹⁷⁸

Velice problematickou otázkou byl vyučovací jazyk na lidových a středních školách. Jako člen slezské zemské školní rady se cítil povinen vystoupit v roce 1874 v Říšské radě na obranu kritizovaného nařízení zemské školní rady o výuce němčiny na lidových školách (tzv. Lex Zeynek). Slovanští poslanci označovali toto nařízení za znásilňování školou povinných dětí. Haase oponoval, že výuka němčiny probíhala vždy jen pozvolna, přičemž pouze v nejvyšších třídách mohli učitelé vyučovat německy i některé další předměty.

¹⁷⁵ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes (dále jen Stenographische Protokolle) VIII. Session (I. Band). Wien 1874, s. 97.

¹⁷⁶ Stenographische Protokolle VIII. Session (II. Band). Wien 1874, s. 1830-4.

¹⁷⁷ Stenographische Protokolle VIII. Session (III. Band). Wien 1874, s. 3000.

¹⁷⁸ Stenographische Protokolle VIII. Session (V. Band). Wien 1876, s. 5673

Poprvé při této debatě použil také argument, že sami slovanští rodiče si přejí výuku němčiny. Podle Haaseho nelze hledat germanizaci ve výuce němčiny, jejíž znalost hrála zásadní roli v životě Předlitavska. Slovanskému obyvatelstvu nemělo být touto výukou nijak ubližováno, naopak díky ní získaly děti daleko větší šanci dosáhnout úspěšnější kariéry.¹⁷⁹

Vzhledem k tomu, že zastupoval jedno z nejprůmyslovějších měst Předlitavska, zaměřil se přirozeně rovněž na hospodářství a řešení hospodářské krize, ve které se Rakousko-Uhersko nacházelo. V roce 1873 došlo ke krachu vídeňské burzy a následná hospodářská krize těžce dolehla na řemeslníky a živnostníky. Jednou z možností, jak těmto vrstvám pomoci, viděl Haase ve snížení jejich daňového zatížení. Sám doporučoval pro začátek zrušení domovní daně na prostory určené k podnikání, kterýžto princip již byl uplatněn v zemědělství.¹⁸⁰

Další možnost, jak pomoci rakouskému průmyslu z krize, představovala dle něj celní politika státu. Při projednávání úpravy celních tarifů se přitom logicky zaměřil na textilní průmysl, který si udržoval v Bílsku tradičně naprosto dominantní pozici. Haase kritizoval složité celní předpisy, např. tkalcovských výrobků, které vedle váhy rozlišovaly i kvalitu, což často vedlo k rozdílně stanovené výši cla u jednotlivých celních úřadů. Toho využívali zahraniční producenti, když cíleně vyhledávali místa s potenciálně nejnižšími celními taxami. Řešením mělo být zavedení tří kategorií cel odstupňované podle hmotnosti jednoho m² příslušné látky.¹⁸¹

3.2 Opoziční politika (1879–1893)

Poté, co se podařilo Taaffemu sestavit v roce 1879 vládu bez podpory německých liberálů, byli tito odsouzeni až do roku 1893 do postavení opozice. 80. léta lze považovat za Haaseho vrcholná léta. Plně se etabloval v Těšíně, s úspěchem rozvíjel svůj projekt těšínské nemocnice, byl zvolen moravsko-slezským superintendentem. V Říšské radě patřil mezi přední opoziční politiky, tvrdě kritizující jakoukoli zásadnější úpravu politického systému, který nastavili liberálové v 70. letech v Předlitavsku.¹⁸² Jeden z hlavních útoků nové vládní většiny, tzv. železného kruhu pravice, směřoval podle Haaseho proti školství.

V roce 1880 upozornil na politizaci školního dohledu, který měl být zásadně ovlivňován stranickými zájmy. Nenašel totiž žádný jiný důvod pro odvolání

¹⁷⁹ Stenographische Protokolle VIII. Session (III. Band). Wien 1874, s. 3264-5.

¹⁸⁰ Stenographische Protokolle VIII. Session (IV. Band). Wien 1875, s. 4283-4.

¹⁸¹ Stenographische Protokolle VIII. Session (X. Band). Wien 1878, s. 11346-7.

¹⁸² V letech 1879-1885 působil ve školském výboru a výboru pro zákon proti lichvě, v dalším funkčním období (1885-1892) poté pouze ve školském výboru.

slezského zemského školního inspektora, neboť slezské školství vzkvétalo a patřilo k nejvyspělejším v Předlitavsku. Za vším podle něj stála údajná germanizace prostřednictvím školství ve Slezsku. „*Je germanizací, když Němec chce ovládat německý jazyk, odnárodňuje se snad?*“, ptal se Haase a opět argumentoval tvrzením, že se stačí zeptat slezského lidu, aby se zjistilo, že naprostá většina trvala na zachování výuky německého jazyka.¹⁸³

Zásadně špatnou pak shledával novelu školského zákona z roku 1883. Největší problém zákona viděl ve zvýšení počtu žáků z 80 na 100 na jednoho učitele při půldenní výuce. Nebylo podle něj možné, aby takový učitel dosáhl při významně vyšším počtu žáků stejných učebních výsledků jako učitel při celodenní výuce navíc s menším počtem žáků. S nesouhlasem se u něj setkalo i další ustanovení novely, podle kterého byla dáno obecním výborům právo poskytnout ulehčení od školní docházky (omezení výuky na určité části roku, jednotlivé dny v týdnu, půldenní výuka) rovnou celým školním obcím. Tyto dispenzy se dle něj měly udělovat pouze individuálně a za velmi přísných podmínek. Jediným výsledkem této novely tak mělo být zásadní nesystémové zhoršení lidových škol a výrazně větší zátěž pro učitele, což v důsledku redukovalo jak učební cíle, tak školní úspěchy. „*To je tendence tohoto zákona! Ale vy, pánové většiny, hlasujte nadále, třeště základy domu, který jsme s láskou ... a celou naší čínorodostí zřídili. Bourání je snadnější než stavba; ale pánové, buďte si jisti, když se vám podaří tento krásný chrám rakouské lidové školy, i když jen na krátký čas, rozbít, že pod jeho sutí pohřbíte veškerou svou vážnost, reputaci u obyvatelstva, celou svou velkolepost.*“¹⁸⁴

Haase se bránil stále rostoucí kritice ze strany vládních katolických stran, že liberálové vytvořili lidové školy, ve kterých se jen vyučuje, ale nevychová a podporuje se tak ateismus. Mravně-náboženská výchova byla zákonem stanovena za jeden z hlavních úkolů lidových škol, konstatoval Haase a upozornil, že náboženství, které bylo povinným předmětem, se mělo vyučovat podle náboženského vyznání většiny dětí, z toho důvodu byla naprostá většina lidových škol de facto katolická. To evangelíci měli podle Haaseho daleko větší právo si stěžovat na zřízení lidových škol, neboť následkem školského zákona z roku 1869 byly evangelické školy degradovány na soukromé. Pokud tedy chtěli evangelíci vychovávat děti i nadále ve své víře, byli často nuceni vedle veřejných škol přispívat i na udržování vlastních soukromých škol.¹⁸⁵

Zabýval se i středním školstvím, jehož nedostatečnost považoval za jeden z hlavních důvodů hospodářského zaostávání monarchie. Cestou mohlo být zlepšení

¹⁸³ Stenographische Protokolle IX. Session (III. Band), Wien 1880, s. 2323-5.

¹⁸⁴ Stenographische Protokolle IX. Session (X. Band), Wien 1883, s. 10400-6.; K. W. Schwarz: c. d., s. 223.

¹⁸⁵ Stenographische Protokolle XI. Session (II. Band), Wien 1891, s. 1352-3.

řemeslnických škol, aby poskytovaly řemeslníkům vzdělání srovnatelné se zahraničím. Proto považoval za úkol vlády pozvednout a rozmnožit státní řemeslnické školy a přilákat daleko více studentů do jejich lavic. Haase viděl jednu z velkých slabin řemeslnického školství v jeho nejednotné organizaci. Některé řemeslnické školy totiž spadaly pod ministerstvo školství, jiné pod ministerstvo obchodu. Haase nezpochybňoval významnou roli ministerstva obchodu, které mělo kontakt s řemeslníky a živnostníky a znalo tak poptávku po příslušných školách. Jakmile se však určilo místo pro danou školu a její zaměření, jednalo se dle něj dále již jen o pedagogickou problematiku, tudíž měly všechny řemeslnické školy spadat pod ministerstvo kultury a vyučování. Jím navrhovaná reorganizace se skutečně velmi rychle realizovala, což s radostí kvitoval.¹⁸⁶

V hospodářských otázkách Haase opakovaně vystupoval ve prospěch ochrany domácího textilního průmyslu nastavením dostatečně vysokých celních bariér pro levnější anglický a belgický dovoz. Zaměřil se také na otázku podpory dělnictva a měšťanstva. Haase schvaloval snahu vlády o zlepšení špatných podmínek dělníků, upozorňoval však, že se vládě nikdy nepodaří zásadně zlepšit jejich situaci, pokud nejdříve nepodpoří měšťanstvo. „*O jaké dělníky chcete pečovat, když měšťan, řemeslník, průmyslník potřebuje při úpadku svého obchodu stále méně dělníků, až nakonec nebude potřebovat vůbec žádné?*“, ptal se Haase v roce 1885 ve sněmovně zástupců většiny.¹⁸⁷

Největší pozornost a celostátní ohlas si však získal svými dvěma projevy proti antisemitismu. Antisemitismus byl v tehdejší společnosti stále přítomen a politickou kariéru si na něm postavil především Georg von Schönerer a jeho všenežmecké hnutí. Našlo se jen málo těch, kteří by otevřeně vystoupili na obranu židovského obyvatelstva, Haase tak přesto opakovaně činil. V poslanecké sněmovně vystoupil k tomuto tématu celkem dvakrát. Poprvé se tak stalo v souvislosti se zákonem proti lichvě 21. ledna 1881.

Haase pochyboval, že by šla vymýtit lichva prostřednictvím několika paragrafů. Charakterizoval ji jako zneužití cizí bídy z hrabivosti, hamižnosti a z vášně rychle se obohatit. „*Samozřejmě by bylo utopií chtít, abychom vyhubili vášně, hrabivost, hamižnost*“, konstatoval Haase. „*Dokud bude existovat člověk, budou existovat vášně. Je však potřeba držet to zvíře pevně v opratích. Bude úkolem výchovy a školy naučit vášně tlumit a izolovat, vychovávat lid k vyšší mravnosti a přísnější spravedlnosti.*“

Místo toho se podle Haaseho svalovala vina za lichvu na Židy, kteří byli prohlašováni za přirozené lichváře. Haase varoval před tímto plochým paušalizováním celého

¹⁸⁶ Stenographische Protokolle IX. Session (VI. Band), Wien 1881, s. 5312-8.

¹⁸⁷ Stenographische Protokolle IX. Session (XIV. Band), Wien 1885, s. 14505.; Stenographische Protokolle X. Session (I. Band), Wien 1886, s. 386.

židovského národa za lichvářský. Bylo podle něj přirozené, že podobně jako mezi křesťany, tak i mezi Židy se najde řada lichvářů, a když se takřka celý národ zabýval obchodem, tak se zde najde také v průměru více osob, které se lichvou provinily. „*Smí se národ, který vinou křesťanského obyvatelstva byl po staletí utlačován, pronásledován a trápen, odsuzovat paušálně jako nelítostný lichvářský národ, protože existují Židé, kteří se věnují lichvě?*“, upozornil Haase na chybnou logiku antisemitů a vyzdvihl židovskou pracovitost, šetrnost a obětavost (za doprovodu smíchu z řad pravice). Celé antisemitské hnutí označil v závěru svého projevu za hanbu křesťanství, hanbu protestanství, neboť počátek tohoto hnutí spatřoval v protestantském Německu. Antisemitismus neměl podle něj nic společného s křesťanstvím, neboť křesťanství hlásalo lásku k bližnímu, zatímco antisemitismus nenávisť, předsudky a pronásledování.¹⁸⁸

Druhou příležitostí zopakovat a doplnit svá vyjádření o antisemitismu mu nabídl v roce 1886 stoupenec Schönererova hnutí, který byl zvolen za opavský venkovský okres, poslanec dr. Karl Türk svým návrhem na zavedení burzovní daně. Haase souhlasil s navrhovanou daní a předem přislíbil svou podporu tomuto návrhu, ostře však kritizoval Türkem uvedenou motivaci, totiž že asi 9/10 návštěvníků burzy byli Židé. Antisemitismus mu nebyl pouze náboženskou intolerancí, ale přímo rasovou nenávisť vůči Židům, „*popřením kultury a civilizace naší doby, popřením mravnosti a křesťanství*“.¹⁸⁹

Celé téma antisemitismu ještě důkladněji propracoval ve své brožuře *Antisemitismus*, kde se zaměřil zvláště na jeho vztah ke křesťanství. Považoval totiž za naprosto nemožné, aby mohl být člověk skutečným křesťanem a současně antisemitou. Zároveň v této brožuře popsal na řadě příkladů i metody, které antisemité využívali, aby vyvolali nenávisť vůči Židům a zastrašili všechny, kteří by se odvážili s nimi nesusouhlasit, nebo se dokonce postavili na stranu Židů. Toto dílo tak představuje jeden z velmi zajímavých vhledů do počátků antisemitského hnutí, jehož následky pocítilo výrazně zejména 20. století.¹⁹⁰

3.3 Ve sněmovně s podlomeným zdravím

Od 90. let byl ve své poslan ecké činnosti výrazně omezován zdravotními problémy. Přesto byl zvolen během let 1891-7 do řady výborů, včetně výboru ke změně

¹⁸⁸ Stenographische Protokolle IX. Session (IV. Band), Wien 1881, s. 3711-4.; Rada państwa. Nowy Czas 29. 1. 1881 (roč. 5.), č. 5., s. 35-6.; K. W. Schwarz: c. d., s. 224-5.

¹⁸⁹ Stenographische Protokolle X. Session (I. Band), Wien 1886, s. 871, 874.; Pos. dr. Haase przeciw antisemitom. Nowy Czas 21. 3. 1886 (roč. 10.), č. 6., s. 43.; H. Patzelt: Geschichte der evangelischen..., s. 198.

¹⁹⁰ T. Haase: Antisemitismus (Kleine Studien). Wien und Teschen 1887, 45 s.; W. Haase: Licht und Liebe..., s. 29.

jednacího řádu, výboru pro volební reformu a do nejdůležitějšího z nich - rozpočtového výboru. Jako řečník se objevoval před sněmovnou jen zřídka, např. ve výše zmíněných letech pouze pětkrát. Výrazně se zapojil do debat sněmovny pouze v roce 1895 o otázce slovinského gymnázia v Cilli, která vedla k odchodu německých liberálů z vlády Alfréda Augusta Windischgrätze a k pádu vlády.

Haase se snažil v této diskusi vystupovat jako nezaujatý pozorovatel tohoto sporu, jehož pohled a argumenty by přijaly obě znesvářené strany. Plán na založení německo-slovinského nižšího gymnázia v ryze německém městě Cilli v jižním Štýrsku pokládal za nesmyslný. Podle něj pro něj nebyly žádné důvody, místní německé obyvatelstvo takové gymnázium odmítalo, vláda dokonce obešla štýrskou zemskou školní radu a ignorovala zamítavý posudek většiny štýrského zemského sněmu. Jediný důvod pro založení takového gymnázia viděl ve snaze rozšířit slovinskou nacionální agitaci. Moravsko-slezský superintendent plně souhlasil s místním německým obyvatelstvem i německými poslanci sněmovny a varoval vládu před prosazením cillijského gymnázia proti vůli obyvatel. Německým obyvatelům v Cilli pak na závěr své řeči vzkázal, že nejsou sami, že za nimi stojí nejen němečtí poslanci, ale všechen německý lid Předlitavska, ve kterém najdou Cillijští vždy věrné spojence.¹⁹¹

Od konce 90. let se již v Říšské radě objevoval vzhledem ke svému zdravotnímu stavu jen zřídka, v roce 1905 se poté zřekl svého poslaneckého mandátu.

4 Poslancem Slezského zemského sněmu (1870-1902)

V Rakouském Slezsku představovali němečtí liberálové dominantní politickou sílu až do konce 80. let. Na Těšínsku sice postupně ztráceli pozice ve venkovských volebních okresech na úkor českých a polských kandidátů, ve městech si však své pozice nadále udržovali. Hlavním tiskovým orgánem německých liberálů v Rakouském Slezsku byl týdeník, později deník *Silesia*, konzervativnější německé proudy zastupovala především *Troppauer Zeitung*.

V 80. letech začali němečtí liberálové v západní části Rakouského Slezska citelně ztrácet, na počátku 90. let se pak stala definitivně zdejší nejsilnější německou stranou *Deutsche Nationalpartei*. Němečtí liberálové si udrželi pozice pouze v těšínských městech, kde se němečtí nacionálové neprosadili. Vzhledem k poměrně malému počtu německého obyvatelstva na Těšínsku se u zdejších voličů neprosadil politický program radikálního německého nacionalismu v prostředí s převahou slovanského obyvatelstva a liberálové si zde udrželi své pozice až do konce monarchie.

¹⁹¹ Stenographische Protokolle XI. Session (XVI. Band), Wien 1895, s. 20220-3.

Theodor Haase působil ve Slezském zemském sněmu¹⁹² nepřetržitě v letech 1870-1902. V prvních letech pracoval v důležitém právním a politickém výboru sněmu, od roku 1873 až do roku 1902 poté ve výboru pro záležitosti kultu, vyučování a dobročinné ústavy, nejdříve jako zapisovatel, od roku 1876 jako místopředseda, od roku 1884 jako jeho předseda. Současně působil také ve výboru pro revizi zprávy o činnosti Zemského výboru, od roku 1886 rovněž na postu předsedy výboru.¹⁹³

Bylo by bezpředmětné zabývat se podrobně všemi jeho vystoupeními a aktivitami na půdě sněmovny, mezi které patřily stovky žádostí o subvence pro učitele, vzdělávací a dobročinné ústavy, duchovní apod. Zaměřme se proto pouze na jeho pohled na zásadní události doby a také na vztah k polskému a českému národnímu hnutí ve Slezsku.

Hned jedno ze svých prvních vystoupení srpnu 1870 věnoval klíčovému událostem doby. S velkou úlevou kvitoval, že se rakouská vláda nepostavila na žádnou stranu francouzsko-německého konfliktu a zachovala přísnou neutralitu, neboť si stát nemohl dovolit vést válku. S velkým nadšením pak charakterizoval zrušení konkordátu jako jednu z největších vymožeností „*nového vývoje věcí*“. Apeloval rovněž na nezbytnost přímých voleb do Říšské rady, které považoval za záchranu před návratem k absolutismu. „*Brodíme se v bažině, jejíž měkká půda nedovolí žádný pevný krok a jsme neustále v nebezpečí, že zamíchá naší bídou útrpné srdce absolutismu, onen laskavý absolutismus, který stojí na číhané, aby se nám představil jako zachránce a vytáhl nás za vlasy z bažiny, do které jsme se dostali.*“¹⁹⁴

O rok později se stejně jako německá většina sněmu postavil jednoznačně negativně k jednání o tzv. fundamentálních člancích. Pokud by došlo k uznání českého státního práva, byli by Němci v Rakousku podle něj odsouzeni stát se párii společnosti. Přitom Habsburskou monarchii považoval Haase za výtvar Němců. Byli to pro něj Němci, kterým vděčilo Rakousko za svou existenci, vývoj, kulturu a respekt. Pokud se tedy útočilo pro Němcům, podkopával se opěrný pilíř státu, zpochybňoval se samotný stát a tyto fundamentální články by dle jeho názoru vedly ve svém důsledku k rozpadu monarchie. Na závěr pak varoval slovanské kolegy ve sněmu: „*Jednou by přece mohl přijít den, kdy by mohla být tato říše zrušena. Když byste potom ale vy nebo vaše děti měli zažít, že se nad vámi bude ohýbat ne německá – neboť německá*

¹⁹² Podrobně k činnosti Slezského zemského sněmu srov.: D. Gawrecki: Der schlesische Landtag. In: Rumpler, H., Urbanitsch, P.: Die Habsburgermonarchie 1848-1918 Bd. VII/2 (Verfassung und Parlamentarismus). Wien 2000, s. 2105-2130.

¹⁹³ W. Haase: Licht und Liebe..., s. 27-8.

¹⁹⁴ Stenographische Berichte über die Verhandlungen des schlesischen Landtages (dále jen Stenographische Berichte) IX. Session. Opava 1870. s. 9-10.

*knuta neexistuje- ale ruská knuta, potom byste nemohli dělat Němcům nejmenší vý-
čítku. Ne my, ale vy a vaši straníci jste to tak chtěli!*¹⁹⁵

Po celou svou politickou kariéru i nadále obhajoval nezbytnost vůdčího posta-
vení Němců nejen ve Slezsku, ale v celé monarchii, jako nezbytný předpoklad pro
udržení monarchie pohromadě. Prosazoval také zachování dominantní role němči-
ny u úřadů a soudů, a když usiloval poslanec Jerzy Cieńciała o alespoň zavedení
polských formulářů pozemkových knih (1876), i to Haase odmítl. V reakci na Ci-
enciała se prohlásil stoupencem rovnoprávnosti národů a rozhodně údajně nebránil,
aby každý národ mohl mluvit svým jazykem, pečovat o něj a vychovávat v něm své
děti. Naprostou jazykovou rovnoprávnost však označil za ideál, který nelze v praxi
uskutečnit, aniž by to nevedlo k chaosu, rozpadu státního řádu a samotného státu.
Tento svůj názor zopakoval i o dvacet tři let později při jednání o Badeniho jazyko-
vých nařízeních v roce 1899. „*Rovnoprávnost je princip, řekněme ideál, jehož uskuteč-
nění v praktickém provedení naráží na nepřekročitelné překážky, a jako uskutečnění
každého jiného ideálu, v existujících, historickým vývojem vzniklých poměrech má své
omezující hranice*“, uvedl Haase a vyzval vládu k jejich stažení. Vláda by podle něj
měla urychleně opustit tuto chybnou cestu, stáhnout jazyková nařízení a podobné
otázký nechat projednat zákonodárná tělesa monarchie.¹⁹⁶

Podobně jako v Říšské radě i ve Slezském zemském sněmu hájil nezbytnost vý-
uky německého jazyka na slovanských lidových školách jako nezbytný předpoklad
pro lepší budoucnost dětí. Aby se slovanským dětem pomohlo i v přechodu z lido-
vé školy na gymnázia, inicioval Haase vytvoření přípravných tříd při gymnáziích
v Těšíně a Bílsku. V těch se měli žáci zdokonalit v němčině a dalších nezbytných
znalostech natolik, aby mohli po jejich absolvování bez problémů nastoupit na gym-
názium. I po založení polského gymnázia v Těšíně hájil Haase tyto přípravné třídy,
neboť údajně stále mnoho polských rodičů chápalo, že je pro děti mnohem užiteč-
nější a výhodnější poslat je do německého gymnázia. V otázkách německé výuky
na školách často střetával s polskými poslanci Jerzy Cieńciałou, Ignacy Świeżym
a Janem Michejdou. Jejich negativní názory na výuku němčiny považoval na Tě-
šínsku za výrazně menšinové. Upozorňoval, že řada obcí je dvojjazyčná, polsko-ně-
mecká, tudíž se děti již od nejtěššího věku setkávají i s němčinou a učí se základní
slovíčka. Vyzdvihoval také až neuvěřitelný jazykový talent slovanských obyvatel.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Stenographische Berichte X. Session. Opava 1871, s. 264-5.

¹⁹⁶ Stenographische Berichte XV. Session. Opava 1876, s. 403-4.; Stenographische Berichte
XXXVI. Session. Opava 1899, s. 336-7.; Opawa. (Z Sejmu szląskiego). Nowy Czas 7. 5. 1899
(roč. 23.), č. 9., s. 68-9.

¹⁹⁷ Stenographische Berichte XXXI. Session. Opava 1894, s. 342-4.; Stenographische Berichte
XXXII. Session. Opava 1895, s. 519-522.; Stenographische Berichte XXXVI. Session. Opava
1899, s. 78-81.; O. Wagner: c. d., s. 371-2.

Haase se aktivně zapojil rovněž do úsilí o reformy Slezského zemského sněmu. Úspěšně se mu podařilo prosadit změnu zemského řádu a zvýšení počtu členů Zemského výboru ze 4 na 5. Vycházel přitom z enormního nárůstu počtu záležitostí, které musel Zemský výbor řešit. Na základě jeho reformy volili od roku 1890 všichni poslanci sněmu nově dvojici členů Zemského výboru (zbytek volila po jednom kurie velkostatkářská, kurie měst a venkovská kurie). Na konci roku 1896 poté přišel Haase společně s poslancem Maxem Mengerem s návrhem na změnu volebního řádu Slezského zemského sněmu. Tato změna souvisela se zavedením páté všeobecné kurie při volbách do Říšské rady. Inspirováni tímto příkladem navrhovali oba poslanci změnu při volbách ve venkovské kurii, kde se stále ještě volilo prostřednictvím volitelů. Podle Haaseho s Mengerem mělo dojít k úpravě v tom smyslu, že voliči měli nově volit přímo svého poslance a to tajně prostřednictvím hlasovacích lístků a nikoli ústně a veřejně jako doposud. „*Kdo má vykonávat volební právo, ale sám ho nesmí vykonávat přímo, ten ho přece vykonává napůl, když za sebe posílá k urně zmocněnce. Pokud se chce přiznat státním občanům, jak ve skupině venkovských obcí, tak také ve všeobecné volební skupině, plně jim náležející základní právo zvolit si své poslance, tak se musí zavést přímá volba a musí se opustit volba skrz zmocněnce, tedy volitele*“, shrnoval Haase důvod návrhu této reformy. Avšak tuto změnu se mu nepodařilo prosadit, podobně jako neprošla řada dalších navrhovaných volebních reforem.¹⁹⁸

Pomyslným vyvrcholením jeho celoživotní práce pak byla rozsáhlá školská reforma, byla projednána a schválena v letech 1897-1900. Cílem této reformy bylo sjednotit dosavadní zemskou školskou legislativu, která za čtyřicetileté působení zemského sněmu vznikla, zejména pak zlepšení postavení učitelů ve Slezsku. Důležitým výsledkem reformy se totiž stalo vyplácení platů učitelů výhradně ze zemských peněz a zavedení osobních platových tříd místo dosavadního rozdělení jednotlivých obcí na platové třídy. Tím se sice ulevilo obcím, zároveň však ztratily dosavadní právo rozhodovat o jmenování učitelů. Toho Haase litoval, neboť sám požadoval, aby se obce podílely alespoň symbolicky na platech učitelů a tím si zachovaly právo spolurozhodovat o jejich jmenování. Učitelé mohli být nově také přemístěni v rámci země na základě rozhodnutí Zemského výboru, avšak ne bez jejich souhlasu.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Stenographische Berichte XXVIII. Session. Opava 1890, s. 285, 288.; Stenographische Berichte XXXIV. Session. Opava 1897, s. 7, 18-23.

¹⁹⁹ Stenographische Berichte XXXIV. Session. Opava 1897, s. 32-8.; Stenographische Berichte XXXVII. Session. Opava 1900, s. 458-461, 484-493.

5 Závěr

Haaseho politická činnost, zaměřená především na podporu a rozvoj školství, měla značný ohlas na Těšínsku. Zvláště pozitivně jí hodnotili těšínské učitelé, mezi kterými získal řadu stoupenců na venkově, převážně obývaným místním slovanským obyvatelstvem.²⁰⁰ To hrálo jistě velmi důležitou roli, neboť venkovští učitelé zastávali v 19. století jednu z klíčových rolí při rozvoji a šíření nacionálních hnutí. Na Těšínsku Haase svými úspěchy při zlepšování hmotného i právního postavení učitelů přispěl výrazným způsobem k tomu, že řada učitelů se stavěla nedůvěřivě až nepřátelsky k rozvíjejícímu se polskému národnímu hnutí na Těšínsku.

Vedle učitelů hráli důležitou roli v nacionálních hnutích kněží. Těšínsko bylo s náboženského hlediska dosti specifické, neboť zvláště na východ od Těšína se koncentrovalo poměrně značné množství evangelíků nejen mezi Němci, ale i mezi Slovy (přibližně 60 000). I mezi evangelickými pastory měl Haase zásadní vliv díky svým církevním funkcím (od r. 1865 slezský senior, od roku 1882 moravsko-slezský superintendent), což dokládá i fakt, že v roce 1885 spolupracovalo 14 z 18 těšínských pastorů s proněmecky orientovaným týdeníkem *Nowy Czas*, jehož založení v roce 1877 ostatně sám Haase inicioval.²⁰¹ Podporu mezi evangelíky si jistě získával i svým politickým vystupováním ve prospěch evangelíků, kdy zejména ve Slezském zemském sněmu získával pravidelně značné subvence pro evangelické soukromé školy a výrazně tak pomohl k jejich udržování. Příznivý ohlas u evangelíků měl bezpochyby i jeho vliv v dobročinném spolku Gustav Adolf Verein, díky kterému získávali těšínské evangelíky značné finanční prostředky pro stavbu nebo opravu škol, kostelů a dobročinných ústavů.

Svou politickou činností tak Haase výrazně ztížil možnosti rozvoje polského národního hnutí na Těšínsku. Že pozice tohoto hnutí nebyly zvláště ve východní části Těšínska tak pevné, jak se mohlo na první pohled zdát, dokázal Josef Koždoň, který v roce 1909 založil Slezskou lidovou stranu a týdeník *Ślązak*, namířený proti velkopolské agitaci, a ještě tentýž rok vyhrál v bílském venkovském okrese volby do Slezského zemského sněmu nad význačným polským národovcem Józefem Londzinem.

²⁰⁰ Dokladem této podpory může být i jmenování čestným členem Těšínského spolku venkovských učitelů, který v roce 1886 přes 100 členů. *Dyplom honorowy. Nowy Czas* 3. 10. 1886 (roč. 10.), č. 19., s. 149-50

²⁰¹ Nic na tom nemění ani fakt, že za jednoho z hlavních činitelů polského národního hnutí na Těšínsku je považován evangelický pastor z Návsi Franciszek Michejda. Jeho vliv na evangelíky se omezoval především na oblast Jablunkovského soudního okresu.

6 Použitá literatura

Nowy Czas 1881, 1886, 1899

Stenographische Berichte über die Verhandlungen des schlesischen Landtages IX-XXXVII Session. Opava 1870-1900.

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes VIII. Session (I-V, X. Band). Wien 1874-8.

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes IX. Session (III-IV, VI., X., XIV. Band). Wien 1879-1885.

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes X. Session (III-IV, VI., X. Band). Wien 1886-1891.

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes XI. Session (II., XIV. Band). Wien 1891-1895.

Anhang zu der Sammlung der „Beschlüsse des schlesischen Landtages I. und II. Teil I.-XXXIX Session, Jahr 1861-1902.“ Troppau 1905, 94 s.

HAASE, W.: *Licht und Liebe (Predigten und Reden von weiland D. Dr. Theodor Haase, Mährisch-schlesischem Superintendent A. B., mit einer Darstellung seines Lebens und Wirkens).* Wien 1929, 230 s.

KNEIFEL, E.: *Die Pastoren der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen.* Neuendettelsau beim Ansbach 1968, 274 s.

KUHN, W.: *Geschichte der deutschen Sprachinsel Bielitz (Schlesien).* Würzburg: Holzner Verlag 1981, 469 s.

PATZELT, H.: *Geschichte der evangelischen Kirche in Österreichisch-Schlesien.* Dülmen: Laumann-Verlagsgesellschaft 1989, 424 s.

PATZELT, H.: *Theodor Carl Haase.* In: Menzel, J. J.: *Schlesische Lebensbilder* Bd. VI., Breslau 1990, s. 148-155.

SCHWARZ K. W.: *Superintendent Theodor Haase – ein Protestant aus dem Teschenerland (Aus Anlass seines 100. Todestages).* In: Czyż, R., Gojniczka, W., Spratka, D.: *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim.* Cieszyn 2010, s. 206-225.

WAGNER, O.: *Mutterkirche vieler Länder (Geschichte der Evangelischen Kirche in Herzogtum Teschen 1545-1918/20).* Wien – Köln – Graz: Verlag Hermann Böhlaus 1978, 560 s.

7 Kontakt na autora

Mgr. Michal Valeček

Slezská univerzita v Opavě

Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Ústav historických věd

Masarykova třída 37, 746 01 Opava

Email: Valecek2@seznam.cz

Školitel: doc. PhDr. Marie Gawrecká CSc.

Vyloučení Židů z veřejného života Protektorátu Čechy a Morava – nařízení, přestupky, represe

The exclusion of Jews from public life of Protectorate Bohemia and Moravia - regulation, violations, repression

Eva Hocká

Anotace: Studie se zabývá protižidovským zákonodárstvím Protektorátu Čechy a Morava v oblasti veřejného a společenského života. Zahrnuje rovněž ukázkou geneze vybraného nařízení směrem k maximálnímu omezení práv Židů. Hodnocen je také přístup protektorátních orgánů k realizaci protižidovské politiky, včetně různých vlivů a iniciativ.

Klíčová slova: židé, židům vstup zakázán, protižidovské nařízení, diskriminace, Protektorát Čechy a Morava, protektorátní zákonodárství

Summary: This study examines anti-Semitic legislation which affects all facets of public and social life in Protectorate of Bohemia and Moravia. Part of this work is the genesis of chosen regulation towards maximum limitation of the Jews rights and also is reviewed an approach of Protectorate authorities to the anti-Semitic legislation including a variety of influences and initiatives.

Key words: jews, no jews allowed, Regulations against jews, discrimination against jews, Protectorate of Bohemia and Moravia, protectorate legislation.

Úvod

Osud evropských Židů za druhé světové války je stále velmi aktuálním tématem. Neustále vyvstávají otázky odpovědnosti vlád a státních institucí na územích okupovaných Německem ve vztahu k řešení židovské otázky. Také české země se zařadily

mezi státy, na jejichž území se uskutečňovalo „konečné řešení“ a jeho jednotlivé etapy. Právě jednou z těchto etap bylo vydávání protižidovských předpisů, které měly skupinu obyvatelstva definovat, zbavit majetku a postavit mimo veřejný život. Soubor protižidovských vyhlášek a nařízení tak vytvářel „ghetto bez zdí“.²⁰²

Zatímco technická stránka vydávání protižidovských opatření je v literatuře částečně popsána, zdroji inspirace pro jejich vznik a vývoj se doposud nikdo nezabýval. Z výzkumu geneze jednotlivých lokálních opatření vyplývá, že častými důvody k diskriminaci Židů v českém prostředí byly vedle antisemitských pohnutek především zájmy ekonomické, jindy se jednalo o projevy závisti či pomsty.

Z hlediska realizace protižidovských opatření je zásadní otázka kontroly jejich dodržování a udílení sankcí za jejich přestoupení. Zvláštní úlohu při pronásledování židovského obyvatelstva hrálo zajisté především gestapo a další složky nacistického bezpečnostně – policejního aparátu. Existoval však i mechanismus protektorátní kontroly, kterou vykonávaly protektorátní orgány – zejména protektorátní policie a zemské úřady. Tyto orgány dohlížely především na dodržování vyhlášek omezujících styk židovského a nežidovského obyvatelstva.²⁰³

Tato studie má přispět k poznání funkčnosti protižidovských nařízení v běžném životě židovských i nežidovských obyvatel protektorátu a k pochopení, jaký význam tato opatření měla v rámci konečného řešení židovské otázky. Zároveň se pokusí zhodnotit přístup protektorátních orgánů k realizaci protižidovské politiky, která separovala Židy od ostatní společnosti a v mnoha směrech podlomila jejich důstojnost a sebevědomí

Pravomoci a iniciativy v rámci protižidovské politiky

V prvé řadě je nutno zdůraznit, že pravomoc protektorátních úřadů vydávat právní předpisy byla omezena přísným kontrolním mechanismem okupantů. Žádné nařízení či správní opatření nemohlo uniknout pozornosti německých okupačních orgánů, ovšem rozhodnutí o druhu a obsahu bylo ponecháno protektorátní vládě.²⁰⁴ Říšský protektor Konstantin von Neurath vyžadoval od protektorátní vlády již od počátku svého působení informace o všech opatřeních vlády a udílel jí rady. V jeho

²⁰² Termín „ghetto bez zdí“ používá ve svých pracích Miroslav Kárný. Např.: KÁRNÝ, M.: „Konečné řešení“. Genocida českých židů v německé protektorátní politice. Praha: Academia, 1991. s. 50. ISBN 80-200-0389-4.

²⁰³ GRUNNER, W.: *Protektorát Čechy a Morava a protižidovská politika v letech 1939-1941. Místní iniciativy, opatření na regionální úrovni a rozhodnutí ústředních orgánů na území „Velkoněmecké říše“*. In: Tereziánské studie a dokumenty, Praha: Institut Tereziánské iniciativy, 2005. s. 25–26. ISBN 80-85924-46-3.

²⁰⁴ ŠISLER, Stanislav: Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1 1945. In: Sborník archívních prací, Praha 1963, roč. 2, č. 8, s. 61–63.

kompetenci bylo také podávání námitek proti opatřením, která by mohla nějakým způsobem poškodit Říši a pokud hrozilo nebezpečí z prodlení, byl kompetentní vydat taková nařízení, jež by vyžadoval společný zájem.²⁰⁵

Během konsolidace poměrů v protektorátu v prvních měsících po obsazení se v tisku objevila celá řada zpráv o návrzích zákonů proti Židům. Jejich autoři uplatnili svou kreativitu opravdu mnohostranně. Patří k nim například informace o chystané vyhláškové akci pořádané celostátní organizací hostinských, kteří nesouhlasili s návštěvou Židů ve svých provozovnách.²⁰⁶ V Olomouci se dokonce již v dubnu 1939 uvažovalo o zřízení parku pro neárijské. Z realizace ovšem sešlo, protože se čekalo, že tyto záležitosti budou v nejbližší době řešeny celostátně.²⁰⁷ Rovněž se v tisku objevují návrhy zákazu přístupu židovského obyvatelstva na plovárny. V tomto případě autor argumentoval obtěžováním arijských žen, ovšem bez uvedení jediného příkladu, že se tak stalo.²⁰⁸

Nedostatečná systematická a částečně i přehnaná iniciativa autorů návrhů protizidovských opatření uveřejněných v průběhu března a dubna 1939 v protektorátním tisku vyvolala zásah říšského protektora. Do budoucna bylo jasné, že situace týkající se vybudování systému a organizace vydávání právních předpisů musí být řešena i kvůli udržení klidu a pořádku.²⁰⁹

Židé mimo společnost – nařízení o postavení židů ve veřejném životě

Jedním z prvních kroků k utvoření legislativního „ghetta bez zdí“ bylo vládní nařízení ze 4. července 1939 o postavení Židů ve veřejném životě. Význam nařízení spočíval hlavně v paragrafu 1, který definoval osobu židovského původu. Právě pro osoby, které definice zahrnovala, platily všechny dříve či později vydané protizidovské předpisy. V průkazech pak bylo uvedeno, zda někdo je, či není Žid, což lidé dokládali osvědčením, které vydal okresní úřad a v městech s vlastním statutem zemský úřad na základě dokladů o původu.²¹⁰

²⁰⁵ Výnos o zřízení protektorátu Čechy a Morava, článek 5, odstavec 4.; <http://www.holocaust.cz/cz2/resources/documents/pbm/rp19390316>

²⁰⁶ Polední list, 8/1939, č. 103.

²⁰⁷ Polední list, 8/1939, č. 104.

²⁰⁸ Polední list, 8/1939, č. 105.

²⁰⁹ Oběžník prezidia protektorátního ministerstva vnitra ze dne 15. prosince 1939, č. 17.111-1939-přes. Věstník ministerstva vnitra z 15. ledna 1940, č. 1

²¹⁰ Vládní nařízení ze dne 4. července o právním postavení Židů ve veřejném životě, <http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=8564&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>; Nové zákony a nařízení 1939-1942, roč. 1942, s. 1191.; PETRŮV, H.: Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941). Praha: Sefer 2000, s. 98. IBSN 80-85924-25-0

Hlavní oblast, která byla nařízením ze 4. července řešena, se týkala výkonu určitých povolání. Ačkoli omezení výkonu advokátní a lékařské praxe bylo provedeno prakticky hned po okupaci, legislativní základ tohoto kroku doposud chyběl. Došlo tak částečně k redukci konkurence ve svobodných povoláních, nicméně k porušování nařízení nutně docházelo. Postižené osoby se často nechtěly smířit se svou degradací a ve své praxi pokračovaly dál. Zvláště v lékařském prostředí docházelo nejčastěji k neuposlechnutí vládních instrukcí a to i přes to, že hrozila pokuta do 100 000 Kč nebo vězení do šesti měsíců, přičemž záleželo na míře provinění.²¹¹ Pro lepší kontrolu vydalo Ministerstvo sociální a zdravotní správy dne 19. září 1939 pokyn k odstranění návěsných tabulí a označení svědčících o bývalém povolání židovských lékařů, rovněž jim bylo uloženo, aby do budoucna veřejně nepoužívali titul „MUDr.“. Ti lékaři, kterým bylo uděleno povolení k výkonu praxe pro Židy, museli užívat označení židovský lékař.²¹²

Je jasné, že z nově vzniklé situace postupně vyvstávala řada nepřijemností pro pacienty, kteří ze dne na den ztratili své ošetřující lékaře a museli se poohlížet po nových. Mnozí z nich se nechtěli smířit s novou skutečností, proto své stávající ošetřovatele hájili a formou petice lobovali u protektorátní vlády za jejich vyjmutí z rozsahu nařízení. V dopisech pak argumentovali důvěrou a vděčností svému lékaři, vyzdvihovali jeho zásluhy v oboru a příkladnou péči.²¹³ Nicméně na podobné argumentace nebyl brán zřetel - petice byly uloženy ad acta a nikdo se jimi nezabýval. Také samotní židovští lékaři nesli těžce svůj úděl. Není proto udivující, jak často se ordinace stávaly místy ilegální činnosti, kde se tajně setkávali členové odboje.²¹⁴

Zásadní výnos ministerstva vnitra ve věci vyloučení Židů ze společnosti byl vydán 5. srpna 1939. Nařízení pak bylo formou vyhlášek publikováno v dalších městech protektorátu.²¹⁵ Nejdříve byla tato vyhláška vydána Policejním ředitelstvím v Praze, a sice dne 14. srpna 1939. Poté následovaly i další města: Louny 18. srpna, Jičín 28. srpna, Písek 31. srpna, České Budějovice a Turnov 4. září a Kolín 6. září 1939.²¹⁶ Zajímavé je, že míra omezení byla v jednotlivých městech různá. Někde přistoupily úřady k daleko radikálnějším zákazům než jinde, což bylo dáno jednak oblastními specifiky národnostního složení a také podílem české a německé složky

²¹¹ Vládní nařízení ze dne 4. července o právním postavení židů ve veřejném životě, <http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=8564&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>

²¹² Národní archív v Praze, f. Prezídium ministerské rady, sig. 786, kart. 3153.

²¹³ Židovské muzeum v Praze, f. Dokumenty perzekuce, inv.č. 54, kart. 16.

²¹⁴ KAUFMANNOVÁ, H.: *Léta 1938–1945. Válečné vzpomínky*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999. ISBN 80-85270-85-4.

²¹⁵ Národní archív v Praze, f. Prezídium zemského úřadu, sig. 8/1/82/17, kart. 938.

²¹⁶ Tamtéž. Viz také: Národní archív v Praze, f. Úřad říšského protektora, sig. B 59, kart. 389.

v orgánech místní samosprávy. Je logické, že v krajích s převažujícím německým obyvatelstvem byl antisemitismus radikálnější a protižidovská opatření tím pádem přísnější.²¹⁷ Příkladem může být město Jihlava. Tamějším Židům bylo zakázáno již velmi záhy po okupaci používat tramvaje a byli nuceni odklízet sněh. Také v Olomouci krajské vedení NSDAP navrhlo omezení nákupní doby pro Židy, jejich označení páskami na rukávech a zřízení židovského ghetta. O těchto iniciativách pak informoval místní Oberlandrát říšského protektora.²¹⁸

Zatímco do provinčních měst jako byla zmíněná Jihlava, dále také České Budějovice, Olomouc, Brno či Moravská Ostrava byli již v červenci 1939 dosazeni němečtí vládní komisaři, byla Praha relativně nezávislá. Tuto skutečnost lze přičítat mimo jiné velkému českému podílu na městské samosprávě.²¹⁹ Po okupaci setrval v hlavním městě ve funkci primátor Otakar Klapka, ačkoli byl značně omezen kontrolou svého zástupce, sudetského Němce Josefa Pfitznera, který byl státním prezidentem Emilem Háchou jmenován na doporučení okupačních úřadů dne 16. března 1939.²²⁰

Stávalo se, že iniciativy na lokální úrovni podnítily vznik centrálních pravidel platících na obecné úrovni. Jako příklad je možné uvést způsob, jakým bylo zavedeno nařízení o zákazu vstupu do veřejných parků, sadů, zahrad a lesů: Dne 10. Května 1940 došel prezídiu Zemského úřadu v Praze fonogram z ministerstva vnitra oznamující, že byl udělen pokyn, aby bezodkladně zakázal Židům vstup do Stromovky. Následující den byly skutečně vyvěšeny tabule oznamující okamžitý zákaz vstupu pro neárijce. Tento abnormální spěch při vydávání opatření vede k domněnce, že pokyn musel přijít z vysokých míst okupační správy. Tuto domněnku podporuje fakt, že Stromovka je spojena přímou cestou s pražským hradem a tak byl výskyt

²¹⁷ Např. Policejní ředitelství v Českých Budějovicích vydalo 4. září 1939 vyhlášku, která židovskému obyvatelstvu zakazovala návštěvu knihoven, divadel, biografů, jakož i vstup na některá veřejná prostranství, čímž předběhla nařízení kupříkladu v Praze, kde byla nařízení tohoto druhu vydána později.; Národní archiv v Praze, f. Prezídium ministerské rady, sig. 1590, kart. 588.

²¹⁸ Dopis oberlandrátu Olomouc Úřadu říšského protektora ze dne 13. Června 1940, Národní archiv v Praze, f. Úřad říšského protektora, sig. B 59, kart. 389.

²¹⁹ ŠUSTEK, V.: *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945. Měsíční situační zprávy Josefa Pfitznera*. Praha: Scriptorium 2005, s. 152–156. ISBN 978-80-86197-28-X.

²²⁰ Josef Pfitzner se narodil 24. Března 1901 v Petrovicích nad Desnou (Petersdorf) ve Slezsku, navštěvoval gymnázium v Opavě a studoval dějiny na Německé univerzitě v Praze. Krátce po své habilitaci se v roce 1930, tedy v 29 letech, stal profesorem na katedře východoevropských dějin. Členem sudetoněmecké strany se stal od poloviny 30. let. Od roku 1938 zastupoval Sudetoněmeckou stranu v pražském městském zastupitelstvu. Po válce byl mimořádným lidovým soudem odsouzen k trestu smrti a 6. září 1945 v Praze na Pankráci veřejně popraven. K jeho životopisu podrobněji viz: ŠUSTEK, V.: *Nacistická kariéra jednoho sudetoněmeckého historika*. In: *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945*. Praha: Scriptorium 2000, sv. 1, s. 71–109. ISBN 80-86197-10-07

vyšších funkcionářů hodně pravděpodobný. O čtyři dny později následovala vyhláška, která všeobecně zakazovala Židům jakýkoli vstup a prodlévání ve všech veřejných sadech a zahradách.²²¹

Jako názorný příklad toho, s jakou dynamikou se vyvíjela jednotlivá protizidovská opatření směrem k maximálnímu omezení práv Židů a způsob jejich formování na lokální úrovni, bylo vybráno nařízení o zákazu vstupu do restaurací, hotelů a veřejných místností.

Zákaz užívání veřejných služeb Židy

První krok ke konkrétnímu protizidovskému nařízení týkající se zákazu veřejných služeb v Praze vydalo dne 3. srpna 1939 protektorátní ministerstvo vnitra, které ve snaze sjednotit jednotlivé iniciativy, přistoupilo ke stanovení přesných pravidel soužití všech složek obyvatelstva.²²² Místní správní orgány měly do budoucna naplánovat provoz veřejných zařízení tak, aby jejich návštěvníci nepřicházeli do styku s Židy.

O zákazu návštěv restaurací neárijským obyvatelstvem jednal Výbor Národního souručenství již 23. dubna 1939, protože musel reagovat na již zmíněnou chystanou celostátní vyhláškou akci organizace hostinských. V tisku se v reakci na tuto informaci objevuje návrh opatřit restaurační zařízení pro árijce nápisem „Židům a osobám židovského původu nepřístupno“. Jelikož definice židovského obyvatele nebyla v této době ještě v platnosti a jednotlivé aspekty protizidovské politiky a zákonů byly dosud projednávány, byla celá záležitost uložena ad acta.²²³

V Praze nařídilo Prezídium Zemského úřadu dne 5. srpna 1939, že Židé mohou navštěvovat hostinské provozovny jen tehdy, mají-li tyto zvláštní prostory přístupné jen pro ně.²²⁴ Dne 14. srpna pak následovala vyhláška Policejního ředitelství v Praze o styku mezi židovským a nežidovským obyvatelstvem ve veřejném životě, které obsahovala konkrétní pokyny pro provoz jednotlivých zařízení.²²⁵ Poněkud absurdně působí formulka v jejím úvodu zdůvodňující nutnost opatření v zájmu veřejné bezpečnosti a veřejného klidu a pořádku, která měla zakrýt antisemitské

²²¹ Národní archiv v Praze, f. Prezídium zemského úřadu (207), sig. 8/1/82/17, kart. 938.

²²² Souhrnná zpráva dr. F. Friedmanna pro vnitřní potřebu Židovské náboženské obce o právním postavení židovského obyvatelstva v protektorátu. KREJČOVÁ, H., SVOBODOVÁ, J., HYNDRÁKOVÁ, A.: Židé v protektorátu. Hlášení židovské náboženské obce v roce 1942. Dokumenty. Praha: Ústav pro soudobé dějiny a MAXDORF, 1997, s. 275. ISBN 80-85270-67-6.

²²³ Polední list, 13. dubna 1939, č. 103.

²²⁴ Národní archiv v Praze, f. Prezídium zemského úřadu, sig. 8/1/82/17, kart. 939. <http://www.holocaust.cz/cz2/victims/document/44975>

²²⁵ http://www.holocaust.cz/cz2/resources/documents/laws/public_places/restaurace

pohnutky. Obsah s okamžitou platností zakazoval osobám židovského původu návštěvu restaurace na Slovanském ostrově, restaurace a kavárny Mánes, na Střeleckém ostrově, restaurace na Petříně a v Hanavském pavilóně, v Riegrových sadech a hlavní restaurace v Královské oboře, návštěvu Obecního domu, Národního domu na Královských Vinohradech, kavárny Hlavovy na Královských Vinohradech, jakož i Národního domu na Smíchově. Majitelé těchto podniků museli neprodleně své podniky označit cedulí s dvojjazyčným nápisem – „Židům nepřístupno“/„Juden nicht zugänglich“.²²⁶ Ostatní pražské hostince, restaurace, kavárny, vinárny a ostatní podniky tohoto typu mají dle svých možností zařídit místnost nebo oddělenou část pro Židy, aby návštěvníci nežidovského původu nebyli nuceni stýkat se s osobami neárijského původu.

Samozřejmě platilo, že místnost nebo část restaurace určena pro Židy musela být náležitě označena. V případě, že by prostory podniku neumožňovaly oddělený provoz, bylo určeno, aby se takový podnik označil jak venku tak vevnitř nápisem „Židům nepřístupno“/„Juden nicht zugänglich“. Byla tady ovšem ještě možnost rozhodnout se zda, bude podnik židovský či nikoliv. Pokud byl majitel veřejné místnosti židovského původu nebo pokud bylo zařízení navštěvováno převážně židovskou klientelou, platilo označení pro takovouto restauraci „Židovský podnik“/„Jüdische Unternehmung“. Výše uvedené změny měly být provedeny nejpozději do 14 dnů od uveřejnění vyhlášky.²²⁷

Rovněž správám veřejných ústavů (nemocnice, chorobince, chudobince, sanatoria, atd.) se nařídilo, aby učinily opatření, které by vyloučilo používání místností a zařízení osobám nežidovského a židovského původu zároveň. Separace neárijských nemocných byla vzhledem k nedostatku místa v pražských veřejných nemocnicích asi nejproblematictější. Aby totiž bylo zásadě izolace co nejlépe vyhověno, nestačilo uložit židovské nemocné v oddělených místnostech, ale také pro ně zařídit zvláštní operační sál, rentgen, koupelnu, kuchyni, nádobí, prádlo a všechny ostatní léčebné pomůcky. Hlavně z tohoto důvodu se ukázal oddělený provoz v pražských nemocnicích v dohledné době obtížně realizovatelný. Ředitelství pražských nemocnic se dohodlo, že do doby zřízení nemocnice čistě pro pražské Židy, bude jejich ošetření zajištěno pouze ve Všeobecné nemocnici na odděleních očním a chirurgickém. Dále v nemocnici na Královských Vinohradech na odděleních interním, infekčním, gynekologickém a plastické chirurgii a v nemocnici Na Bulovce na oddělení kožním, ušním a nosním. Od 18. září 1939 měli být nemocní Židé posíláni k ošetření do těchto ústavů.²²⁸

²²⁶ Tamtéž.

²²⁷ Tamtéž.

²²⁸ Naše politika, 4. září 1939, č. 259.

V dopisech adresovaných Zemskému úřadu v Praze je hojně poukazováno na nedostatky vyhlášky, co se týče nádražních restaurací, které nadále zůstávaly Židům přístupné. Podobné upozornění se rovněž objevilo v časopise Vlajka. A znepokojení v této věci projevila i Zemská jednota společenstev hostinských a výčepních v Čechách, která svým dopisem ministerstvu vnitra zjišťovala, zda je Židům povoleno navštěvovat nádražní restaurace.²²⁹

V reakci na tyto nejasnosti byla zveřejněna informace o přístupnosti nádražních restaurací všem cestujícím bez rozdílu rasy. Při tom však bylo upozorněno, že jsou přístupny jen osobám opravdu cestujícím, tudíž Židé, kteří se nemohou prokázat platnou jízdenkou, mají být z prostoru nádražní restaurace vykázáni. Zároveň byla ovšem odeslána úřední zpráva z ministerstva vnitra prezídiu Zemského úřadu s příkazem k dalšímu prošetření a učinění opatření.²³⁰ Nádražní restaurace se Židům definitivně zavřely dnem vyloučení Židů z dopravy železnicí, tedy 23. červnem 1942.

Od 15. srpna 1940 informoval oběžník prezídia Zemského úřadu o nutnosti uzavřít místnosti vyhrazené Židům v restauracích a povolil buď židovské, nebo árijské podniky. O den později byly smíšené podniky vyzvány Policejním ředitelstvím v Praze, aby se neprodleně rozhodly, zda jejich podnik bude židovský nebo árijský, přičemž židovské musely nést příslušné označení.²³¹

Na popud štvavých článků v tisku nebo konkrétních udání docházelo k častějšímu šetření jednotlivých restauračních a pohostinských zařízení po celé Praze. Logicky byly v hledáčku restaurace s početnou židovskou klientelou. Například v zámecké restauraci v Krči vyvstal problém s odděleným provozem.²³² Po vydání vyhlášky byla restaurace správně rozdělena na árijskou a neárijskou část, nicméně článek v časopise Express poukazoval na skutečnost, že Židům byla vyhrazena terasa s krásnou vyhlídkou a ostatní návštěvníci se museli zdržovat pouze v přízemí. Při následném šetření vyšlo najevo, že provozovatel restaurace Bohumil Hlavatý se uchýlil k tomuto řešení z důvodu zvýšení zisku, protože byl podnik navštěvován z převážné části židovskými zákazníky. Policejní ředitelství v Praze došlo k závěru, že návštěva „neárijců“ v této restauraci je z hlediska veřejného klidu a pořádku na závadu. Nájemce restaurace pan Hlavatý poté obdržel od správní rady Prago-varu písemnou výzvu, aby zrušil židovské oddělení restaurace, přičemž jako kom-

²²⁹ Národní archiv v Praze, f. Prezídium zemského úřadu, sig. 8/1/82/17, kart. 938.; Naši čtenáři o Židech. In: Vlajka, 30. srpna. 1940, č. 197.

²³⁰ Tamtéž.

²³¹ Židovské muzeum v Praze, f. Dokumenty perzekuce, inv.č. 1, kart. 1.

²³² Pragovar, akciový pivovar v Praze, obchodní a ústřední kanceláře na Florenci č.p. 2, Praha 2. Provozovna v Praze - Krči, Budějovická č.p.1.

penzace mu byl upraven nájem. Podobných případů jako je výše zmíněný, bylo samozřejmě více.²³³

Fakt, že nařízení o styku nežidovského a židovského obyvatelstva nebylo při svém vydání důkladně propracováno, dokazuje velké množství tipů na stánkách antisemitských periodik, jak jeho účinnost zefektivnit, či popřípadě zredukovat nedostatky. Velmi intenzivně bylo poukazováno na provoz v kavárně Tepna v centru Prahy.²³⁴ Na základě udání v článku periodika Vlajka bylo zjištěno, že její provozovatelé Anna Luková a Josef Fischl jsou židovského původu. Z nařízení Úřadu říšského protektora byl k vedení uvedené kavárny přizván árijský komisař a 1. října 1940 byl podnik plně arizován.²³⁵ Podobným způsobem byly „vyčištěny“ kavárna Union na Národní třídě či kavárna Slávie. Také bylo upozorněno na skutečnost zmizení cedulek s nápisem „Židům vstup zakázán“ u některých hostinců na Pankráci, či nedodržení zavíracích hodin v židovské kavárně v Rybné ulici na Praze 1.²³⁶

V průběhu let 1939 až 1942 vyšla celá řada nařízení a jejich úprav, která ve svém důsledku téměř dokonale provedla „očistu“ restaurací, hotelů a všech veřejných místností od židovského obyvatelstva. Orgány, jenž se o tyto kroky postaraly, byly zemské úřady, policejní ředitelství, správní rady podniků a jiné korporace, které v podstatě stály za realizací nařízení platných v celém Protektorátě Čechy a Morava. Své počínání v počátcích zdůvodňovali pokryteckým heslem ve smyslu: „Židé opusťte svá místa, jelikož neručíme za vaši bezpečnost“. Během let se vyvinula důmyslná síť zákazu vstupu do restauračních zařízení a veřejných místností všude na území protektorátu, která se novými normami a různými úpravami nadále utahovala.

Přestupky a policejní represe

Na židovské obyvatelstvo se valil nepřetržitý proud zákazů a nařízení zasahujících do všech oblastí běžného života. Židé nesměli svobodně cestovat, nesměli chodit do některých čtvrtí či ulic, nesměli nakupovat spolu se svými nežidovskými spoluobčany a nedostávali řadu běžných potravin. Vedle nařízení omezujících volný pohyb, společenský život a potřeby existovala celá řada dalších, které se týkaly majetku.²³⁷ Židům byly postupně zabavovány nejen peníze, šperky, pojistky a cennos-

²³³ Např. také restaurace V zátiší v Praze - Holešovičkách atd., Národní archiv v Praze, f. Prezídium zemského úřadu, sig. 8/1/82/17, kart. 938.

²³⁴ Václavské náměstí 28, Praha 2.

²³⁵ Národní archiv v Praze, f. Prezídium zemského úřadu, sig. 8/1/82/17, kart. 938.

²³⁶ Vlajka, 16. února 1940, č. 1940.

²³⁷ Např. PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1941).

ti ale také předměty, ke kterým měli osobní vztah. Zakázán byl chov zvířat, bylo nařízeno odevzdat rádia a mnoho dalšího. Židovské děti byly vyloučeny z nežidovských škol a nakonec nesměly studovat vůbec. Aby byla všechna tato nařízení proveditelná, byly občanské legitimace židovských obyvatel označeny písmenem „J“ a od září 1941 museli nosit na veřejnosti hvězdu.

Účinky protižidovských zákazů a nařízení v praxi lze nejlépe dokumentovat na osudech obyčejných lidí. Už od vydání prvních diskriminačních opatření byly přestupky a nepovolené styky s neáriji zcela na denním pořádku. V tomto okamžiku je vhodné vytyčit kompetence jednotlivých bezpečnostních složek v protektorátu ve věci nařízených omezení. Odpověď poskytuje přísně důvěrná zpráva ministerstva vnitra ze dne 12. září 1940, adresovaná prezídiu Zemského úřadu v Brně a v Praze, týkající se opatření ohledně styku židovského obyvatelstva s ostatními. Dokládá, že kontrola respektive dohled zda opatření, omezení a zákazy jsou dodržovány, pokud byly vydány protektorátní vládou (protektorátními úřady), přísluší bezpečnostním orgánům protektorátní správy, které v daném případě také ukládají přiměřené tresty. Zprávu podepsal ministr vnitra Josef Ježek.²³⁸ Z daného textu jasně vyplývá, že průběh segregace Židů v protektorátu spadal pod pravomoc protektorátní policie, což platilo až do příchodu Heydricha.

Trestní sankce u všech přestupků proti nařízením upravujícím styk židovského a nežidovského obyvatelstva ve veřejném životě byla podle ustanovení článku 3 odstavce I zákona o organizaci politické správy ze 14. července 1927 realizována formou pokuty v rozmezí od 10 K do 5000 K nebo trestem odnětí svobody v rozmezí od 12 hodin do 14 dní. Míra trestu byla případ od případu různá a mnohdy záleželo na libovůli policejního úředníka.²³⁹

Protokol ze dne 19. července 1940 zaznamenává přestupek Hanuše Edela²⁴⁰, který byl zadržen strážníkem, v okamžiku kdy vycházel ze zahradní restaurace

Praha: Sefer, 2000. ISBN 80-85924-25-0.; KÁRNÝ, M.: Konečné řešení. Genocida českých židů v německé protektorátní politice. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0389-4. ; MILOTOVÁ, J.: K historii Neurathova nařízení o židovském majetku. In: Tereziánské studie a dokumenty 2002, Praha: Institut Tereziánské iniciativy, 2002, s. 63–94. ISBN 80-200-1031-9.

²³⁸ Národní archív v Praze, f. Prezídium zemského úřadu, sig. 8/1/82/17, kart. 938.

²³⁹ Národní archív v Praze, f. Úřad říšského protektora, sig. B 59, kart. 389.

²⁴⁰ Hanuš Edel se narodil 16. února 1899 jako Chanin Halpern v obci Rava Ruska v Haliči. V roce 1916, podobně jako mnoho dalších haličských Židů, utekl před přesuny fronty a pogromy a od té doby žil v Praze. V červnu 1929 se oženil s Olgou Lebenhardtovou, s níž měl dcery Moniku a Dagmar. V roce 1930 si změnil jméno na Hanuš Edel. Po útěku do Prahy vystudoval medicínu a od roku 1928 působil jako vedoucí tuberkulózního oddělení první německé lékařské kliniky. V listopadu 1936 si otevřel soukromou lékařskou praxi v Žitné ulici v Praze, kde zároveň s rodinou bydlel. V červenci 1943 byl spolu s manželkou a oběma dcerami deportován do tereziánského ghetta, odkud byli v říjnu 1944 všichni odvezeni do

Na Šatovce v pražských Dejvicích, jenž byla označená „Židům nepřístupno“. Obviněný uvedl: „Dne 14. července 1940 odpoledne jsem pouze vstoupil (překročil pouze práh plotu zahrady) do zahradní restaurace „Na Šatovce“ v Dejvicích, abych se zeptal číšníka, zda tato zahrada jest přístupná neárijcům, přičemž ženu a děti jsem nechal venku před zahradou. V tom okamžiku za mnou vstoupil strážník a dal mi rozkaz počkati na zjištění policejním orgánem.“²⁴¹ Hanuš Edel byl uznán vinným pro porušení zákazu vstupu do restaurací a kaváren a potrestán pokutou 1000 K. V podstatě stejného přestupku se dopustil také Viktor Arnstein²⁴², který téhož dne navštívil stejnou. Podle vlastních slov byl prý dříve ujistěn, že se tam nalézá oddělení pro neárije. Poté co byl Arnstein zadržen strážníkem a předveden na policejní stanici v Bubenči mu byla uložena nižší pokuta než dr. Edelovi a to ve výši 700 K.²⁴³

Zvláštní postavení mělo nařízení o povinném označení Židů. Toto opatření vyšlo z proveniencie říšského ministerstva vnitra a vztahovalo se na celé říšské území včetně Protektorátu Čechy a Morava, tudíž zde platily úplně jiná pravidla, než tomu bylo v případě jednotlivých protektorátních nařízení. Zároveň si však ještě Karl Hermann Frank vyžádal dne 17. září 1941 zvláštní prováděcí nařízení pro protektorát zdůvodněné ohledem na přátelství k Židům, které podle něj doposud projevovala značná část české veřejnosti.²⁴⁴ V něm se dožadoval, aby na našem území platila zvláště přísná trestní sankce pro porušení tohoto nařízení. Výsledkem byla pokuta ve výši 150 říšských marek (1500 K) nebo vězení do šesti týdnů, přičemž tím nebyly vyloučeny přísnější bezpečnostní opatření a trestní předpisy.²⁴⁵

Současně varoval před svévolnými akcemi a zakazoval jakákoli další protižidovská opatření, třeba i místního významu, pokud by je neschválil velitel bezpečnostní policie, kterého označil za výlučně příslušného v rámci Úřadu říšského protektora. Současně potvrdil všechny zákazy a příkazy, vydané protektorátními úřady proti

koncentračního a vyhlazovacího tábora v Osvětimi, kde byli zavražděni. Manželce Olze bylo v té době 46 let, dceři Monice 11 a nejmladší Dagmar 6 let. <http://www.holocaust.cz/cz2/victims/person/1296491>

²⁴¹ Část policejního protokolu s Hanušem Edelem, kde se doznává k tomu, že vstoupil do Židům nepřístupné restaurace viz: Národní archiv v Praze, f. Policejní ředitelství v Praze, sig. E 36/3

²⁴² Viktor Arnstein se narodil 6. srpna 1881 v Mladé Vožici na Táborsku, později se usídlil v Praze. Před okupací pracoval jako ředitel Weimannových závodů. Dne 11. února 1920 se oženil s Herminou Bergweinovou, manželství však zůstalo bezdětné. Viktor Arnstein byl dne 26. října 1941 deportován z Prahy do Lodže, kde zahynul. <http://www.holocaust.cz/cz2/victims/person/2096953>

²⁴³ Národní archiv v Praze, f. Policejní ředitelství v Praze, sig. A 493/30.

²⁴⁴ Národní archiv v Praze, f. Úřad říšského protektora, kart. 389.

²⁴⁵ Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, roč. 1941, s. 1380.

židovskému obyvatelstvu před 1. zářím 1941. Jejich porušení měly pro příště trestat tyto úřady samy, ale vždy je hlásit příslušné služebně gestapa, která podle závažnosti nebo pro opakování poklesku přijímala další opatření. Z toho vyplývá, že po nástupu Reinharda Heydricha přešly záležitosti protižidovských nařízení do rukou bezpečnostní policie.²⁴⁶

Počet případů zadržení vzrostl po nařízení o označení Židů v září 1941 geometrickou řadou. Avšak ani tváří v tvář nebezpečí mnozí neváhali nařízení porušit. Dne 3. října 1941 byl kupříkladu zadržen akademický malíř Rudolf Eben²⁴⁷ za zakrývání židovské hvězdy na základě udání soukromého detektiva Erica Nickmanna. Podle protokolu Rudolf Eben čekal mezi árijci ve frontě při vydávání lístků na brambory, přičemž měl zakrytou židovskou hvězdu na svém svrchním kabátě. Obžalovaný na svou obhajobu uvedl, že nevěděl, zda stojí mezi árijci, jelikož byl do fronty postaven městským zřízencem konajícím pořádkovou službu, a taky si údajně neuvědomil, že klopa kabátu překrývá jeho židovský odznak. Za svůj přečin byl Rudolf Eben nucen uhradit pokutu ve výši 2000 K. Do podobně nepříjemné situace se dostal i Josef Fau²⁴⁸, který byl dne 15. listopadu 1941 udán zaměstnancem Auswanderungsfonfu (organizace spravující arizovaný majetek) Theodorem Wilhelmem, že v zaměstnání není označen židovskou hvězdou: „*V domě čp. 73 u fy Demartitni jest zaměstnán Žid Josef Fau (...), kterého jsem tam po 2 dny viděl a poněvadž nebyl označen Davidovou hvězdou, pozdravil jsem ho jako každého jiného Arijce. V obou dnech podal jsem mu ruku nemaje tušení, že je to Žid a on sám mne na to neupozornil. Seděl v kanceláři v šedém saku, které má nyní při předvedení na sobě a na tomto saku neměl v kanceláři a ani nyní hvězdu. Do uvedené kanceláře přijde mnoho lidí,*

²⁴⁶ Národní archiv v Praze, f. Úřad říšského protektora, kart. 389.

²⁴⁷ Rudolf Eben se narodil 15. dubna 1883 v Kolíně. V července 1919 se v Rakousku oženil s Olgou Pachnerovou, jejich manželství však netrvalo dlouho, neboť již v lednu 1921 Olga umírá. Nejprve se živil jako úředník, později se stal akademickým malířem a pracoval jako grafik. V roce 1920 přestoupil ke katolickému vyznání. Před deportací do koncentračních táborů bydlel v Praze v Podskalské ulici. V listopadu 1941 byl odvezen jedním z prvních transportů do Terezína. Téměř po dvou letech pobytu v terezínském ghettu byl na začátku září 1943 deportován do Osvětimi. Tam byl umístěn v terezínském rodinném táboře - ve zvláštní sekce Birkenau, jejíž vězňové po příjezdu neprocházeli selekcí. Po šesti měsících, v noci z 8. na 9. března 1944 byli však vězňové ze zárijových transportů zavražděni v plynových komorách. Velmi pravděpodobně mezi nimi byl i Rudolf Eben. <http://www.holocaust.cz/cz2/victims/person/129459>

²⁴⁸ Josef Fau se narodil 13. června 1895 v Golčově Jeníkově. Jeho manželka Josefa, ovdovělá Fantlová, měla z předchozího manželství syna Františka, kterého společně vychovávali. Počátkem srpna 1942 byl Josef Fau deportován do ghetta v Terezíně, kde se setkal s manželkou a Františkem, kteří tam byli odvlčeni už na začátku července. Již o několik týdnů později, 25. srpna 1942, byli všichni zařazeni do transportu do Malého Trosince, kde byli zavražděni. <http://www.holocaust.cz/cz2/victims/person/1319241>

také od NSDAP a mohlo snadno dojít ku stejnému omylu, jako v mém případě. (...) Žádám, aby byl předán Gestapu.“

Udavačství bylo v této době velmi rozšířeným fenoménem. Fond Policejního ředitelství v Praze obsahuje celou řadu dokumentů, které tento rozšířený společenský jev potvrzují. Jedním z mnoha příkladů byl případ Marie Ecksteinové²⁴⁹, která byla dopisem z 29. září 1941 obviněna z celé řady přestupků: „*Považuji za svou povinnost upozorniti Vás na následující případ. Pí Ecksteinová vdova po Oskaru Ecksteinovi rozená Lustigová jest čistokrevná židovka. (...) Poněvadž na to nevypadá, jest odbarvená blondýna, vydává se všude za áričku a také podle toho vystupuje. Nedo-držuje ani jedno židovské nařízení. - Chodí nakupovat po celý den, chodí do kaváren a biografů, pozdě večer domů, jezdí na výlety, byla několikrát viděna nastupovat do vlaků.- Nemá v občanské legitimaci J. a vůbec nenosí židovská odznak. Nemohu se již dále dívat na tuto neobyčejnou židovskou drzost a proto Vám to oznamuji.- Žádám, aby jste Ecksteinovou přísně potrestali.*» Na základě tohoto udání byla Marie dne 8. října 1941 zadržena a umístěna do vězení.

V průběhu roku 1941 narůstal počet stížností potrestaných Židů ke správnímu soudu. Německá tajná státní policie v rámci mimořádných opatření proti neárijcům žádala dopisem ze dne 1. ledna 1942, aby Zemský úřad v Praze tyto stížnosti nepřijímal. Zároveň však žádala o zaslání jmen stěžovatelů - jejich nacionále a bydliště, jež mělo sepsat pražské policejní ředitelství a poté tento seznam předat příslušnému oddělení německé státní policie (odd. II, B.). Odpověď policejního ředitelství přišla dne 27. ledna a obsahovala jména osmi Židů, kteří měli být dále prověřováni gestapem. Bylo tak dáno najevo, že podobné protesty do budoucna již trpěny nebudou.

Protizidovská nařízení v protektorátu vycházela prakticky nepřetržitě. Stále nová opatření omezovala nebo přímo vylučovala Židy z nejrůznějších oblastí života, zbavovala je posledních zbytků majetku a omezovala jejich pohyb. Orientace v takovém množství příkazů a zákazů byla ztížena tím, že většina z nich byla stále pozměňována a doplňována. Všechny tyto okolnosti ještě více zesilovaly tlak na diskriminovanou menšinu, jež byla denně štvána na každém kroku protektorátní legislativou a pronásledována úzkostí, zda zrovna nepřekračuje nějaký zákaz.

²⁴⁹ Marie Ecksteinová rozená Lustigová narozena 4. srpna 1896 v Touškově okres Plzeň byla manželkou obchodníka Oskara Ecksteina. Marie byla dne 7. května 1942 odtransportována do Terezína a odtud pak za dva dny do Sobibóru, kde zahynula. <http://www.holocaust.cz/cz2/victims/person/1295971>

Závěr

Diskriminace ovlivňující každodenní život židovského obyvatelstva v Protektorátu Čechy a Morava byla od března 1939 prováděná z více míst. Hlavní cíl této politiky – vystrnadění Židů – byl již tehdy naformulován Hitlerem, který realizaci přisoudil nejprve protektorátní vládě. Ta tak byla nucena podílet se na vylučování Židů z veřejného života podobnou měrou jako Úřad říšského protektora. Stejně tak se na ní podílely oberlandráty, orgány městských samospráv, protektorátní policie a gestapo. Absence závažnějších konfliktů mezi všemi výše uvedenými organizacemi umožnila, aby si protektorátní instituce ještě dlouho po začátku války udržely v podstatě volnou ruku při provádění protizidovské politiky. Tato skutečnost otevřela jak německým tak i českým úředníkům široké pole působnosti při rozvíjení individuálních aktivit a dala jim možnost jednat takzvaně na vlastní pěst.

Použité prameny a literatura

1) Prameny a pramenné edice:

Židovské muzeum v Praze, fond *Dokumenty perzekuce*, kart. 1, kart. 1-2 (Soubor zákonů, nařízení, vyhlášek a oběžníků, týkající se protektorátních Židů).

Židovské muzeum v Praze, fond *Dokumenty persekuce*, inv. č. 17, 18, 19, 20a, 20b, kart. 8 (Autonomní protektorátní orgány, nařízení a výnosy týkající se židů, říšské zákony a nařízení).

Židovské muzeum v Praze, fond *Dokumenty persekuce*, inv. č. 54, kart. 16 (Protesty proti nacistickým opatřením 1938–1939).

Národní archiv v Praze, fond Úřad říšského protektora, sig. B 59, kart 389.

Národní archiv v Praze, fond *Prezídium zemského úřadu* (207), sig. 8/1/82/17, kart. 938, 939.

Národní archiv v Praze, fond *Prezídium ministerské rady*, sig. 786, kart. 3153 (Organizace, činnost a právní postavení Židů, protizidovské opatření za okupace a jiné záležitosti týkající se židů).

Národní archiv v Praze, fond *Prezídium ministerské rady*, sig. 1590, katr. 588.

Národní archiv v Praze, fond *Policejní ředitelství v Praze*, sig. A 493/30, E 36/3

Nové zákony a nařízení 1939–1942, roč. 1942.

Sbírka zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava 1939–1943.

Věstník ministerstva vnitra 1940, č. 1.

ČELOVSKÝ, Boris. So oder so. Řešení české otázky podle německých dokumentů 1933–1945. 2. Vydání. Šenov u Ostravy: Tilia, 1997. ISBN: 80-86101-38-X.

JURÁŠEK, Stanislav. Právní a hospodářské postavení židů v Protektorátě Čechy a Morava. In: Právník 9-10/1940. s. 452–512.

KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava. Anatomie okupační politiky v „Protektorátu Čechy a Morava“. Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha. In: Sborník k problematice dějin imperialismu, Praha 21/1987. s. 1–17.

KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava. Od Neuratha k Heydrichovi. Na rozhraní okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“. In: Sborník archivních prací, Praha 39/1989. s. 281–394.

- KREJČOVÁ, Helena – SVOBODOVÁ, Jana – HYNDRÁKOVÁ, Anna (ed.). *Židé v protektorátu. Hlášení židovské náboženské obce v roce 1942. Dokumenty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny a MAXDORF, 1997. ISBN 80-85270-67-6.
- ŠUSTEK, Vojtěch. *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945. Měsíční situační zpráva Josefa Pfitznera*. Praha: Scriptorium, 2005. ISBN 978-80-86197-28-X.

2) Dobový periodický tisk:

- Expres 1939
Naše politika, 9/1939, č. 259.
Polední list 8/1939, č. 103, č. 104, č. 105
Vlajka 1940 Vlajka, 8/1940, č. 197, č. 1940.

3) Odborná literatura:

- ARENDOVÁ, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě. Zpráva o banalitě zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. ISBN 80-204-0549-6.
- BARTOŠ, Josef. *Arizace židovského majetku v Olomouci v roce 1939*. In: Terezínské studie a dokumenty 2000, Praha: Institut Terezínské iniciativy, 2000. s. 297–308.
- BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha: Prostor, 1999. ISBN 80-7260-017-6.
- GEBHART, Jan, KUKLÍK, Jan. *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha: Themis, 1996. ISBN 80-85821-35-4.
- GEBHART, Jan, KUKLÍK, Jan. *Druhá republika 1938-1939*. Praha: Litomyšl, 2004. ISBN 80-7185-626-6.
- GRUNNER, Wolf. *Protektorát Čechy a Morava a protizhidská politika v letech 1939-1941. Místní iniciativy, opatření na regionální úrovni a rozhodnutí ústředních orgánů na území „Velkoněmecké říše“*. In: Terezínské studie a dokumenty 2005, Praha: Institut Terezínské iniciativy, 2005. s. 25–58. ISBN 80-85924-46-3.
- KÁRNÝ, Miroslav. *„Konečné řešení.“ Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0389-4.
- KÁRNÝ, Miroslav. *Vyřazení židů z veřejného života protektorátu a historie „čestného arijsství“*. In: Terezínské studie a dokumenty 1998, Praha: Institut Terezínské iniciativy, 1998. s. 7- 39.
- KAUFMANNOVÁ, Heda. *Léta 1938–1945. Válečné vzpomínky*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999. ISBN 80-85270-85-4.
- LAGUS, Karel, POLÁK, Josef. *Město za mřížemi*. Praha: Naše vojsko, 1964.
- MARŠÁLEK, Pavel. *Protektorát Čechy a Morava Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0302-0.
- MILOTOVÁ, Jaroslava. *K historii Neurathova nařízení o židovském majetku*. In: Terezínské studie a dokumenty 2002, Praha: Institut Terezínské iniciativy, 2002. s. 63–94. ISBN: 80-200-1031-9.
- MILOTOVÁ, Jaroslava. *Protektorátní tisk a židovská otázka*. In: Terezínské studie a dokumenty 1996, Praha: Institut Terezínské iniciativy, 1996. s. 129–153. ISBN: 80-200-0582-X.
- PASÁK, Tomáš. *Pod ochranou říše*. Praha: Práh, 1998. ISBN 80-85809-88-5.
- PETRŮV, Helena. *Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941)*. Praha: Sefer, 2000. ISBN 80-85924-25-0.

PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví. Židé v protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Auditorium, 2011. ISBN 978-80-87284-19-3.

RATAJ, Jan. Český antisemitismus v proměnách let 1918-1945. In: *Židé v české a polské společnosti*, Praha: FF UK, 1999. s. 45–64. ISBN 80-85899-80-9.

ŠISLER, Stanislav: *Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945*. In: *Sborník archívních prací*, Praha 1963, roč. 2, č. 8, s. 61–63.

ŠUSTEK, Vojtěch. *Nacistická kariéra jednoho sudetoněmeckého historika*. In: *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945*. Praha: Scriptorium 2000, sv. 1, s. 71–109. ISBN 80-86197-10-07.

4) Internerné zdroje

<http://www.holocaust.cz/>

Kontakt na autora

Mgr. Eva Hocká

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

M. D. Rettigové 4

116 39 Praha 1

Email: eva.hocka@gmail.com

Školitel: doc. PhDr. Alena Mišková, Ph.D.

Konečné řešení židovské otázky na území Sovětského svazu

Final Solution of the Jewish Question in the Soviet Union

Matej Beránek

Anotace: Nacizmus a druhá světová válka byly spojeny s implementací Konečného řešení židovské otázky. Nacisté začali naplňovat své cíle v této oblasti okamžitě po útoku na Sovětský svaz. Organizací a provedením byly pověřeny jednotky Einsatzgruppen (Pohotovostní oddíly – Komanda smrti). Příspěvek se bude věnovat rozmachu antisemitizmu, působení Komand smrti a vykonáváním Konečného řešení židovské otázky na území Sovětského svazu.

Klíčová slova: Konečné řešení, antisemitizmus, Židé, nacizmus, pohotovostní oddíly (Einsatzgruppen)

Summary: Nazism and the Second World War were connected with implementation of Final Solution of the Jewish Question. After attacking of the Soviet Union, The Nazis started to realize plans in this field. Einsatzgruppen (special commandos) were charged with organization and realization of the Final Solution. The paper reflects their activities in the Soviet Union. The contribution reflects spreading anti-Semitism and with implementation Final Solution of the Jewish Question in the Soviet Union.

Key words: The Final Solution, Anti-Semitism, the Jews, Nazism, Mobile Killing Units (Einsatzgruppen)

1 Úvod

Druhá svetová vojna a nacizmus sa spájali s vykonaním Konečného riešenia židovskej otázky. Antisemitizmus predstavoval a zohrával kľúčovú úlohu pri formovaní nacistickej strany (NSDAP). Členovia nacistickej strany využívali antisemitizmus

v teoretickej rovine v počiatočných fázach jej vývoja. Zdôrazňovali delenie na Árijcov a Židov, hovorili o potenciálnej hrozbe, ktorú pre nich Židia predstavovali.

Dôležitý zlom nastal po vypuknutí druhej svetovej vojny. Nemci zabrali rozsiahle územia, ktoré obývalo množstvo Židov. Zo začiatku neplánovali úplné vyhladenie židovského obyvateľstva v Európe. Obrat vykonávania protizidovskej politiky prišiel s útokom na Sovietsky zväz. Územie Sovietskeho zväzu zahŕňalo i širokú židovskú komunitu. Vyhladzovanie Židov sprevádzali spontánne výbuchy násillia miestneho obyvateľstva, krutosť Einsatzgruppen (pohotovostných oddielov) a jednotiek naverbovaných z radov miestnych obyvateľov. Ľudia v Litve, Lotyšsku či na Ukrajine privítali besnenia a pogromy organizované proti Židom. Prejavili sa pritom u nich rôzne pohnútky, nasledovali ekonomické motívy a odvekú nenávisť proti židovskému obyvateľstvu. Vinníci masového vraždenia teda neboli len z radov Einsatzgruppen, ochotne sa k nim pridali ukrajinské či litovské pomocné oddiely.

Predpokladáme, že nacistické Nemecko malo od začiatku v pláne postupnú elimináciu židovského obyvateľstva. A s konkrétnymi opatreniami začali práve na území Sovietskeho zväzu. Preto aj so samotným Holokaustom sa začalo už po vpáde nacistických vojsk do Ruska, nie až po uskutočnení konferencie vo Wannsee (20. januára 1942). Na nej sa rozhodlo o inom spôsobe vyhladzovania Židov (vraždenie vo vyhladzovacích centrách napr. Sobibor, Treblinka, Chelmno), ako aj, že do neho budú zahrnutí takmer všetci Židia z nacistami okupovanej Európy. Rovnako nesmieme zamerať pozornosť iba na členov pohotovostných oddielov, vraždenie, ktoré vyústilo do najväčšej genocídy v ľudských dejinách by sa nezaobišlo bez efektívnej organizácie a súčinnosti všetkých armádnych zložiek nacistického Nemecka a pomoci obyvateľstva na okupovaných miestach.

Priame vykonávanie vraždenia zanechalo na jeho vykonávateľoch doživotnú psychickú stopu. Ponúka sa otázka, či od začiatku išlo o psychicky narušených jedincov, sadistov či dokonca masových vrahov, ktorí sa mohli týmto spôsobom realizovať. Myslíme si, že členovia Kománd smrti boli jednoduchými vojakmi, ktorí v mene ideológie dokázali vraždiť tisíce nevinných obetí. Ich pôsobenie na východe znamenalo začiatok masového vraždenia Židov, ktoré sa presunulo neskôr do vyhladzovacích centier vybudovaných v Poľsku.

2 Plán Barbarossa

Nemecko a Sovietsky zväz podpísali 23. augusta 1939 dohodu o neútočení, ktorá bola známa pod názvom pakt Molotov-Ribbentrop. V rámci neho sa dohodli na vzájomnom spojení, mocnosti sa zaväzovali, že nebudú viesť vojnu proti sebe. Zo zmluvy vyplývali určité ekonomické náležitosti, napríklad dodávky niektorých nerastných surovín do Nemecka. Súčasťou zmluvy bola tajná klauzula obsahujúca dohodu o delení Poľska a rozdelenie sféry vplyvu týchto dvoch nedemokratických režimov. Sovietsky

zväz zabal pobaltské štáty (Litvu, Lotyšsko, Estónsko), robil si nárok na Fínsko, časť Bukoviny a Besarábie, ako i spomínané Poľsko²⁵⁰. Nemecko sa v prvých rokoch vojny orientovalo prevažne na vojenské výboje v západnej a juhozápadnej Európe.

Nacisti od začiatku plánovali vojenský útok na Sovietsky zväz (ZSSR). Hitler pred jeho uskutočnením vyhlásil: „*Vojna proti Rusku bude od svojej podstaty taká, že ju nebude možné viesť rytierskym spôsobom. Tento boj sa líši od ostatných svojou rasovou a ideologickou podstatou. Bude preto vedený nemilosrdne a tvrdo.*“²⁵¹ Richard Overy zdôrazňuje, že Adolf Hitler pôvodne plánoval naň zaútočiť už v máji 1941, ale znemožnilo mu to balkánske ťaženie. Konečný dátum stanovil na 22. júna 1941, útok viedli tri skupiny armád Sever (Nord), Stred (Mitte) a Juh (Süd).²⁵² Nemci prepadli Sovietsky zväz v skorých ranných hodinách bez vypovedania vojny. Útok sa zúčastnilo viac ako 3 milióny vojakov. Skupiny armád smerovali k Leningradu cez pobaltské štáty, k Moskve cez Minsk a Smolensk, na Kyjev. Nemecké lietadlá bombardovali dôležité vojenské body a ničili obrovské množstvo sovietskych lietadiel ešte na zemi. Sovietske velenie bolo útokom prekvapené. Koncom júna dosiahla nemecká armáda dôležité mestá, ako Riga a Minsk. S armádou postupovali i Einsatzgruppen (pohotovostné oddiely), ktoré neskôr hromadne likvidovali ideologických nepriateľov ríše.²⁵³

Počiatkový útok bol pre sovietsku armádu zdrvivý, nestačili reagovať na silnú nemeckú armádu a prvá fáza bola spojená s obrovskými stratami Červenej armády. Peter Jašek uvádza: „*na budovanie Červenej armády boli už od vzniku Sovietskeho zväzu vynakladané obrovské finančné prostriedky. Dvadsať rokov a nemecko-sovietska spolupráca boli iba začiatkom mohutného zbrojenia, ktoré sovietska vláda programovo zvyšovala vo svojich 5-ročných plánoch. Sovietsky zbrojný program bol gigantický a neporovnateľný so žiadnym iným štátom na svete.*“²⁵⁴ Napriek tomu, nedokázala čeliť obrovskej nemeckej presile a nečakanému útoku. Jej neschopnosť flexibilne zareagovať na nepriateľa sa odvíjala od čistiek vykonaných v jej radoch, ako aj od Stalinovej neochoty uveriť správam o blížiacom sa útoku. Historik John Lukacs uvádza, že k Stalinovi sa dostávala správa za správou o zhromažďovaní sa veľkého počtu nemeckých divízií v blízkosti hraníc so ZSSR. Stalin razantne vylučoval akékoľvek možnosti útoku, čo malo pre Sovietov neskôr katastrofálne následky.²⁵⁵

²⁵⁰ Molotov-Ribbentrop Pact. [online]

²⁵¹ Grant, R. G. Der Zweite Weltkrieg. Ursachen, Ereignisse und Auswirkungen. München, 2009. s. 52

²⁵² Overy, Richard. Tretí ríše. Kronika. Praha, 2011. s. 248

²⁵³ Der Überfall auf die Sowjetunion. In Der Zweite Weltkrieg 1939–1945. Ereignisse und Hintergründe in Wort und Bild. s. 106–107.

²⁵⁴ Jašek, Peter. Plánoval Stalin napadnúť Nemecko. Bratislava, 2010. In Historická revue s. 35

²⁵⁵ Lukacs, John. Jún 1941. Hitler a Stalin. Bratislava, 2008. s. 61–73

Prvé mesiace vojenského ťaženia sa niesli v znamení veľkých víťazstiev nemeckej armády a obrovských strát na sovietskej strane. Nemcom sa podarilo niekoľko úspešných obchvatových operácií, po ktorých sa niekoľko miliónov Rusov ocitlo v zajatí. OKW²⁵⁶ nebolo vôbec pripravené na také množstvo zajatcov. Kvôli tomuto problému vypracovalo tajný protokol – Nariadenie pre zaobchádzanie so sovietskymi vojnovými zajatcami vo všetkých táboroch pre vojnových zajatcov. V dokumente sa hovorilo: „*Bolševizmus je smrteľným nepriateľom národosocialistického Nemecka. Po prvý raz nemeckí vojaci nestoja len proti nepriateľovi, proti ktorému stačí odvaha. Musia byť vyškolení proti protivníkovi, ktorý zosobňuje bolševizmus. Ten má v sebe zakorenený boj proti Národnému socializmu. Svoj boj uskutočňujú prostredníctvom sabotáží, propagandy, podpaľačstvom a vraždami. Čím sa akýkoľvek nárok sovietskeho vojaka na zaobchádzanie podľa platných zmlúv o vojnových zajatcoch zamieta.*“²⁵⁷ Vojna v Rusku sa odlišovala od vedenia vojny na Západe, zahŕňala v sebe ideologický boj proti dvom najväčším nepriateľom nacizmu – komunistom (bolševikom) a Židom. Tieto dva elementy predstavovali pre nacizmus najväčšiu hrozbu, resp. už od počiatkov národosocialistického hnutia otvorene vystupovali proti nim. Dochádzalo medzi nimi k slovným a fyzickým stretom. Po uchopení moci sa boj proti komunistom zintenzívnil, naopak v protižidovskej politike mierne zaostávali.²⁵⁸

3 Smernice pre postup v židovskej otázke a rozkaz o komisároch ²⁵⁹

Vedúci predstavitelia nacistického režimu v čase útoku na ZSSR rozhodli dopredu o Konečnom riešení židovskej otázky.²⁶⁰ Historik Edouard Husson reflektuje

²⁵⁶ Oberkommando der Wehrmacht – vrchné velenie Wehrmachtu

²⁵⁷ Anordnung für die Behandlung die sowjetischer Kr. Gef. in allen Kriegsgefangenenlagern. [online]

²⁵⁸ Nacisti začali okamžite po uchopení moci postupne likvidovať vplyv komunistickej strany. Po požiari v Reichstagu (27. februára 1933) rozpúťali doslova hon na predstaviteľov komunistickej strany. Proti Židom naopak spočiatku tak razantne nevystupovali. 1. apríla 1933 zorganizovali bojkot židovských obchodov a v septembri 1935 prijali celoštátne protižidovské zákony. Tie urobili zo Židov občanov druhej kategórie, protižidovská politika vyvrcholila Krišťáľovou nocou v novembri 1938. V tom čase pozatýkali niekoľko tisíc Židov a poslali ich do koncentračných táborov. Nacisti zo začiatku neuvažovali nad fyzickou likvidáciou celej židovskej populácie v Európe, ich plány sa menili v priebehu vojny. Pozri bližšie Guido Knopp: Uchopenie moci, Guido Knopp: Wehrmacht, Roman Cílek: A potom prišla noc dlhých nožov, Hans Gisevius: *Cesta do pekel. Od požáru Ríšskeho sněmu po operaci Valkýra.*

²⁵⁹ Richtlinien für die Behandlung der Judengrabe a Richtlienen für Behandlung der Kommissare [online]

²⁶⁰ Endlösung der Judenfrage. Nie je úplne jasné, kedy môžeme presne hovoriť o Konečnom riešení, avšak s rozsiahlou genocídou (masovými vraždami) začali Einsatzgruppen SS práve na východe.

jeho genézu a za najdôležitejšiu osobu pri jeho realizácii a organizácii považuje Reinharda Heydricha. V priebehu prvých dvoch rokov vojny plánovali nacisti presídliť židovské obyvateľstvo v Európe na Madagaskar, nakoniec od toho upustili. Kľúčovým bodom bolo, že Heydrich dostal splnomocnenie od ríšskeho maršala letectva a doterajšieho poverenca pre riešenie židovskej otázky Hermanna Göringa²⁶¹. Rovnako zdôrazňuje, že konferencia vo Wannsee²⁶², na ktorej sa rozhodlo o Konečnom riešení, sa mala uskutočniť o niekoľko mesiacov skôr. Ešte pred touto schôdzkou vydalo RSHA²⁶³ dokument, ktorý už konkrétne zmieňoval postup pri cieľoch protižidovskej politiky. Smernice pre postup v židovskej otázke obsahovali podobné formulácie ako neskorší protokol vo Wannsee.²⁶⁴ O smerniciach hovorí Husson, že: „*Text Směrníc lze chápat dvojím způsobem – jednak jako přípravu na „konečné řešení židovské otázky“, jednak jako návod k postupu Einsatzgruppen v Sovětském svazu.*“²⁶⁵ V dokumente sa spomína priama likvidácia Židov: „*Státní úředníky, nejdůležitější židovskou profesní skupinu v sovětském režimu, je nutno zcela zlikvidovat.*“²⁶⁶ Ďalší dokument, ktorý otvorene vyzýval k likvidácii predovšetkým predstaviteľov sovietskeho štátneho aparátu, bol Rozkaz o politických komisároch. Pre nacizmus bolo typické, že spájal bolševizmus a Židov do jedného. V niektorých prípadoch vôbec nerobil medzi nimi rozdiel. Rozkaz preto zasahoval nielen nositeľov sovietskej moci, ale do značnej miery i Židov. V rozkaze sa uvádzalo: „*Nositelmi barbarských aziatských bojových metod sú politickí komisári. Proti takýmto metodám sa musí okamžite zakročit. Po ukončení bojov alebo Povstania, musia byť odstránení okamžite mimo územia frontu.*“²⁶⁷ Prijatie takýchto podobných smerníc a rozkazov len potvrdzovalo odlišné „vedenie“ vojny na východnom fronte. Jednou z hlavných úloh bolo

²⁶¹ Herman Göring nemal na starosti len nemecké letectvo (Luftwaffe), v priebehu svojej kariéry na seba nadväzoval množstvo funkcií. Stal sa splnomocnencom pre 4 ročný plán, pruským ministrom vnútra, prezidentom Reichstagu, šéfom tajnej pruskej polície z ktorej sa neskôr vyformovalo gestapo a mnoho iných.

²⁶² Konferencia sa uskutočnila 20. januára 1942. Zúčastnili sa jej hlavní predstavitelia a splnomocnenci štátneho aparátu Tretej ríše. S definitívnou platnosťou a potvrdením v oficiálnom dokumente sa rozhodlo o vykonaní Konečného riešenia židovskej otázky. K jeho vykonávaniu však už dávno dochádzalo na spomínanom dobytom území Sovietskeho zväzu.

²⁶³ Reichssicherheitshauptamt – Hlavný ríšsky bezpečnostný úrad – zlučoval Gestapo (Geheime Staatspolizei – tajnú políciu), Kripo (Kriminalpolizei – kriminálnu políciu) a Sicherheitpolizei (Bezpečnostnú políciu).

²⁶⁴ Husson, Edouard. Heydrich a Konečné riešenie židovskej otázky. Praha, 2009. s. 191–201

²⁶⁵ Husson, Edouard. Heydrich a Konečné riešenie židovskej otázky. Praha, 2009. s. 204

²⁶⁶ Husson, Edouard. Heydrich a Konečné riešenie židovskej otázky. Praha, 2009. S. 208

²⁶⁷ Richtlinien für Behandlung politischer Kommissare. s. 1 [online]

Konečné riešenie židovskej otázky, na ktorého vykonávanie poverili Einsatzgruppen, ktoré dostali právom prezývku Komandá smrti.

Guido Knopp hovorí o vyhladzovacej vojne. *„Keď sa v ranných hodinách 22. júna 1941 začal nemecký útok proti Sovietskemu zväzu, smery vyhladzovacej vojny už boli dávno nastavené. Všetci vysokí velitelia mali príslušné rozkazy. Nepriatelia boli pomenovaní, metódy dohodnuté.“*²⁶⁸ Nevedelo sa, či všetci pristúpia na takýto štýl vojny. Vykonávanie rozkazu o komisároch sa pohybovalo na hranici 80 percent, čiže v mnohých prípadoch sa striktne dodržiaval. Politických komisárov strieľali priamo na bojovom poli, mnoho z nich zabili v zajateckých táboroch, keď prišli na ich skutočnú totožnosť.²⁶⁹

Oba dokumenty vznikli v priebehu či dokonca pred útokom na ZSSR. Pre nacizmus bolo charakteristické, že spájal Židov a bolševizmus do jedného celku. Preto výklad týchto dokumentov nerozlišoval medzi Židmi a bolševikmi, a preto to malo ďalekosiahle následky. Prejavilo sa to hlavne vo fyzickej likvidácii politických komisárov (nositelia odkazu bolševizmu) a rovnakej likvidácii židovských mužov, ku ktorým sa neskôr pridali ženy a deti.

4 Einsatzgruppen (Pohotovostné oddiely)

*„Černé mléko jitra pijeme tě v noci
Pijeme tě v poledne smrt je mistr z Německa
Pijeme tě večer a ráno pijeme a pijeme
Smrt je z Německa mistr jeho oko je modré
Zasáhne tě olověnou kulkou zasáhne tě přesně“*²⁷⁰

Básnik Paul Celan vo Fúge smrti vystihol, čo sa dialo na území Sovietskeho zväzu. Židia, ktorí sa tam nachádzali boli masovo a systematicky likvidovaní hlavne jednotkami Einsatzgruppen, masové vraždenie by nebolo možné bez pomoci jednotiek SS a Wehrmachtu. Zapájali sa do neho aj miestni obyvatelia, ktorí vytvárali “pomocné oddiely“. Guido Knopp tvrdí: *„K najväčším nemeckým zločiniom, na ktorých sa v Rusku zúčastňoval aj Wehrmacht patrí vyvražďovanie Židov. Za prvých dvanásť mesiacov „operácie Barbarossa“ bolo zabitých asi 900 000 Židov, z toho 500 000 na operačnom území Wehrmachtu. Masové vraždenie prebiehalo vo viacerých fázach: najprv sa zrejme plánovala likvidácia iba „židobolševických*

²⁶⁸ Knopp, Guido. Wehrmacht. Bratislava, 2010. s. 120

²⁶⁹ Knopp, Guido. Wehrmacht. Bratislava, 2010. s. 120

²⁷⁰ Malý, Radek. Fuga smrti Paula Celana v prekladech do češtiny. [online]

kádrov“. V júni 1941 sa prešlo na vraždenie všetkých židovských mužov, od augusta sa rozšírilo aj na ženy a deti.²⁷¹

Einsatzgruppen boli rozdelené do 4 skupín (A, B, C, D), ktoré sa skladali z menších Einsatzkommand a Sonderkommand. Einsatzgruppe A velil zo začiatku Franz Walter Stahlecker, B Arthur Nebe, C Otto Rasch, D Otto Ohlendorf. Jednotky pôsobili na rozsiahlom území celého východného frontu. Zaujímavosťou bolo, že v komandách smrti slúžilo mnoho vzdelaných ľudí.²⁷² Historik Christopher Browning poukazuje na túto zarážajúcu skutočnosť. „Zdá sa, že dôstojníci einsatzgruppen boli vyberaní velice pečlivo. Řada z nich byli intelektuálové pocházející z Heydrichova okolí. Z jedenadvaceti velitelů einsatzgruppen, einsatzkommand a sonderkommand jich mělo deset nebo jedenáct doktorát. Otto Rasch z Einsatgruppe C si dával říkat doktor – doktor Otto Rasch, aby každý viděl, že má doktoráty dva. Ohlendorf byl zase renomovaný ekonom, ostatní si vybudovali kariéru v SS.“²⁷³ Podobný názor zdieľa i Wolfgang Benz. „Pohotovostné oddiely boil v nacistickom chápaní elitné jednotky s ideologickým poslaním. Mnohí z veliteľov vražedných kománd mali vysokoškolské vzdelanie. Šéfom Einsatgruppe A bol Dr. F. W. Stahlecker, veliteľ brigády SS a generálmajor polície. Za trištvrte roka nechal zavraždiť 229 052 ľudí. Medzi Stahleckerovými podriadenými bolo 11 právnikov (deviati s doktorským titulom).“²⁷⁴ Preto sa ponúka otázka, ako mohli takto vzdelaní muži zabíjať nevinné obeť, obzvlášť deti. Pôvod či zárodok vražedného chovania vykonávateľov Holokaustu možno hľadať v ideológii nacizmu, ktorá hovorila o Židoch ako podľudoch. Prostredníctvom nej sa ospravedlňovali za neľudské činy, ba čo viac, mnohí z nich si mysleli, že konajú správnu vec. Príslušníci pohotovostných oddielov skutočne verili, že ich poslaním bola vyhladzovacia vojna, v ktorej zahynú všetci nepriatelia nacizmu. V tomto boji im neprekážalo vraždiť ženy a deti, mnohí z nich do konca života nedokázali urobiť kritickú sebareflexiu svojho konania. Dokonca zostávali v domnienke, že skutočne vykonávali dobro.

Bežným javom, predovšetkým v pobaltských republikách a na Ukrajine, sa stali masové pogromy organizované nežidovským obyvateľstvom. Jeden zo svedkov opisuje podrobnosti pogromov: „Táto hrozná spomienka sa mi hlboko vryla do pamäti a zostane tam až do konca mojich dní. Uprostred priestranstva, v odraze svetla som zazrel zhromaždený dav, skupinu pekne oblečených, upravených a inteligentne

²⁷¹ Knopp, Guido. Wehrmacht. Bratislava, 2010. s. 128

²⁷² Organizational Structure Einsatzgruppe A [online], Organizational Structure Einsatzgruppe B [online], Organizational Structure Einsatzgruppe C [online], Organizational Structure Einsatzgruppe D [online],

²⁷³ Browning, Christopher. In Komanda smrti (dokument)

²⁷⁴ Benz, Wolfgang. Holoukaust. Trenčín, 2010. s. 49

vyzerajúcich ľudí. Držali oceľové tyče, ktoré používali na zlomyseľné bitie podobne vyzerajúcej skupiny ľudí. Útočníci opakovane kričali slovo „norma“ (pohnite sa) a vytrvalo mlátili Židov až kým nespadli na zem. Pokračovali v úderoch, kým nakoniec ležali nehybne. Potom ich obľiali vodou z hadíc na umývanie áut, aby ich prebrali a mohli pokračovať v celom procese odznovu. A takto to išlo znovu a znovu, pokým obeť nezomreli. Telá sa povalovali všade.²⁷⁵ Hlavným dôvodom, prečo sa tak ľudia v pobaltských krajinách a na Ukrajine správali, bol zakorenený antisemitizmus. Litva, Lotyšsko a Estónsko mali za sebou krátku epizódu samostatnosti, ktorú prerušilo pripojenie k ZSSR. Mnohí ľudia preto nenávideli predstaviteľov sovietskeho štátneho aparátu, a podobne ako Nemci, ich spájali so Židmi.

V júli 1941 vydal Reinhard Heydrich tajnú smernicu, ktorá nariadila jednotlivým Einsatzgruppen a oddielom Bezpečnostnej služby a Bezpečnostnej polície popravy nepriateľských živlov v krajine. Medzi nich zaradil členov Komiterny, komunistických politikov, Židov v strane, štátnych zamestnancov a iné radikálne elementy (sabotéri, propagandisti, ostreľovači, atentátnici...)²⁷⁶ V júli, keď bola táto smernica vydaná, už dávno dochádzalo k hromadnej likvidácii Židov. Konečným cieľom nebolo len odstránenie predstaviteľov predchádzajúceho režimu, ale odstránenie všetkých ideologických nepriateľov Tretej ríše. Realizácia a likvidácia prebiehali v súlade s predchádzajúcimi smernicami. V prvej fáze operácie Barbarossa, približne od júna do augusta 1941, sa týkala likvidácia len bojaschopných mužov, neskôr sa k nim pribudli ženy, deti a starci. Prvé mesiace nemeckej vojnovéj výpravy proti ZSSR sprevádzali spontánne výbuchy antisemitizmu miestneho obyvateľstva, do ktorých nemecká armáda nezasahovala a nechala im voľný priestor. Niektorí vojaci dokonca zhotovovali filmové záznamy a fotografie z pogromov na východe.

5 Masové popravy

Správa Einsatzgruppen A hovorí o vyčistení a zabezpečení priestorov operácie. Pohotovostný oddiel A mal na starosti pobaltské republiky (Litva, Lotyšsko, Estónsko), ktoré sa na chvíľu stali súčasťou ZSSR (podľa paktu Ribentrop-Molotov). Správa pochádza z 15. októbra 1941, čiže niekoľko mesiacov po zahájení útoku. Na začiatku uvádza údaje o podporovaní pogromov vykonávaných miestnymi a partizánskymi oddielmi, ktoré bojovali proti sovietskemu režimu. Vraždy a pogromy tak v prvej fáze nevykonávali samotní Nemci. Postupne k nim dochádzalo v Lotyšsku a Litve, Estónsko malo malú židovskú menšinu. V správe rovnako pripúšťajú, že

²⁷⁵ Testimony of Laimonas Noreika. (Lietukis garage massare witness) [online]

²⁷⁶ Extract from Guidelines by Heydrich for Higher SS and Police Leaders in the Occupied Territories of the Soviet Union, July 2, 1941.

židovská otázka sa nedá riešiť len pogromami.²⁷⁷ Ďalej dodávali, že „masové popravy v mestách a na dedinách boli vykonávané Sonderkommandami (Špeciálnymi jednotkami), ktorým asistovali vybrané jednotky partizánskych skupín (dobrovoľníkov) v Litve a časti pomocnej litovskej polície.“²⁷⁸

K vraždám dochádzalo na území celého sovietskeho frontu. Einsatzgruppe C mala na starosti priestor zahŕňajúci územie Ukrajiny. V auguste 1941 podľa výpovede Alice Meroudas dochádzalo k tzv. akciám, ktoré boli výrazom pre fyzickú likvidáciu. „Bolo veľmi horúce leto a v auguste prišla známa „akcia“ v Lvove. Bol to začiatok konca. Samotnú akciu nazývali „Augustová akcia“ a myslím si, že to bola prvá akcia na tak všeobecnej rovine. Ľudia si stále mysleli, že by mohli byť ušetrení. Avšak už od začiatku prvého dňa „akcie“ začali zbierať aj deti. Tak chceli vziať aj mňa.“²⁷⁹ V skrytom jazyku nacizmu tzv. Aktionen znamenali fyzickú likvidáciu.

K najznámejšiemu prípadu došlo neďaleko Kyjeva, v rokline Babij Jar. K masakru došlo v oblasti, ktoré spravovala nemecká 6. armáda. Práve na tomto príklade bolo najlepšie vidieť kooperáciu jednotlivých zložiek nacistického vojnového aparátu, Wehrmacht spolupracoval s jednotkami SS a Einsatzgruppen. Po vzájomnej porade týchto zložiek sa rozhodlo o likvidácii viac ako 30 000 kyjevských Židov. Tí sa mali, podľa vyhlášky, zhromaždiť 29. septembra 1941 na vopred určenom mieste. So sebou si mali priniesť doklady, cennosti, peniaze či oblečenie, ktoré po registrácii odovzdali. Nakoniec sa odobrali na okraj mesta, kde prebiehalo ich dvojdnové vraždenie. Aby vykonávatelia popráv zahladili stopy, museli ženisti vyhodiť do vzduchu okraj rokliny, kde vraždenie prebiehalo.²⁸⁰ Priebeh zabíjania opísal Fritz Hofer, očitý svedok udalostí. „Nahých Židov viedli k 150 metrov dlhej priepasti, ktorá bola široká 30 a hlboká 15 metrov. Židia šli dolu k priepasti po dvoch až troch úzkych chodníkoch. Keď sa priblížili k okraju priepasti, príslušníci pohotovostných oddielov (Nemci) ich popadli a prinútili lahnúť si na telá už mŕtvych Židov. Netrvalo to ani chvíľu. Telá boli dôkladne položené v jednej rade. Ako náhle si Žid lahol, Nemec prišiel a zastrelil ho do zátylku. Židia, ktorí sa pozerali na túto hrozivú scénu, úplne stratili akúkoľvek vôľu. Videl som, ako si niektorí z nich samy od seba ľahli do radu a už len čakali na výstrel.“²⁸¹ Zo začiatku si Židia mysleli o akcii, že pôjde o evakuáciu. Akciu riadilo Sonderkommando 4a, Einsatzgruppe C, ktorého veliteľom bol Paul Bobel. Za pomocné sily si nacisti vybrali Ukrajincov. Vykonávatelia popráv dostávali pra-

²⁷⁷ Einsatzgruppe A. General Raport up to October 15, 1941. s. 1–2

²⁷⁸ Einsatzgruppe A. General Raport up to October 15, 1941. s. 1–2

²⁷⁹ Meroudas, Alice. From the Testimony of Alice Meroudas Describing an Aktzia in Lvov, 1942. In SOAH Resource Center. Yad Vashem.

²⁸⁰ Knopp, Guido. Stalingrad. Bratislava, 2005. s. 51–52

²⁸¹ Hofer, Fritz. Testimony at Einsatzgruppen war crimes trial. [online]

videlné prídelý alkoholu, aby zvládli psychický nápor. Zavraždených bolo viac ako 30 000 obetí.²⁸² Počas medzinárodného súdneho procesu s nacistickými vojnovými zločincami v Norimbergu Paul Bobel toto číslo pokúšal spochybniť: „*Počas posledných septembrových dní sa Sonderkommando 4a v spolupráci s veliteľstvom Einsatzgruppe C a dvoma jednotkami policajných jednotiek v Kyjeve, zúčastnilo masových popráv kyjevských Židov. Myslím si, že zmieňované číslo 33 771 popravených je privysoké. Podľa môjho názoru ich bolo zastrelených nie viac ako polovica.*“²⁸³

Hlavnú úlohu vo vraždení zohrávali podľa Hussona Einsatzgruppen, avšak tie nezabíjali samé. Pri eliminácii židovského obyvateľstva im pomáhali jednotky SS, poriadkovej polície, vojaci Wehrmachtu a kolaborantské skupiny v daných krajinách. Popráv sa niekoľkokrát zúčastnil aj ríšsky vodca SS Heinrich Himmler, ktorý v Minsku vyhlásil, že preberá plnú zodpovednosť za zabíjanie obyvateľov Minského geta v Bielorusku (Einsatzgruppe B – Arthur Nebe). Hitler sa v čase od júna do konca septembra pravidelne stretával s Reinhardom Heydrichom, Heinrichom Himmlerom a Hermanom Göringom, čiže bolo to už dávno v čase, keď bolo vraždenie v plnom prúde. Dochádzalo k ďalším hromadným popravám, ako v Kameneci- Podolski. Jednotky SS a poriadkovej polície, pod vedením Friedricha Jeckelna popravili viac ako 23 000 obetí. Vražedná mašinéria sa rozpútala počas augusta 1941 a vyžiadala si mnoho ľudských životov. Himmler spolu s Heydrichom po rôznych stretnutiach s príslušníkmi SS zdôrazňovali veľkú úlohu a poslanie pred ktorým stoja. Snažili sa nevydávať veľa písomných rozkazov a uprednostňovali skôr tie ústne.²⁸⁴ Husson hovorí asi o jednom z najdôležitejších faktov, ktorý súvisel s masovými popravami: „*Už v púli srpna 1941 si Himmler uvědomil, jak těžkou zkouškou jsou pro jeho muže hromadné popravy. Testovaly se proto další technologie vraždení, především plynem produkovaném ze spalovacích motorů ve speciálních nákladních vozech. V Sovětském svazu však nikdy nebyla – navzdory některým plánům, zřízená vyhlazovací centra podobná těm, která v okupovanom Polsku existovala od konce roku 1941. Příčinou byla nejen zastaralá dopravní, především železniční síť, ale také pro Německo nepříteli příznivě se vyvíjející průběh války.*“²⁸⁵ Masové vraždenie na východe malo za následok, že nacisti prešli k inému spôsobu vykonávania Konečného riešenia židovskej otázky. Likvidácia sa presunula do vyhladzovacích centier, kde nacisti využívali predovšetkým plyn. Tým sa chceli odosobniť od priameho zabíjania svojich obetí. Bolo to rovnako prvý krát v dejinách, kedy sa použilo priemyselné vraždenie.

²⁸² Benz, Wolfgang. Holoukaust. Trenčín, 2010. s. 50–54

²⁸³ Bobel, Paul. Affidavit for the IMT War Crimes Trial – Nuremberg.

²⁸⁴ Husson, Edouard. Heydrich a Konečné řešení židovské otázky. Praha, 2009. s. 170–174

²⁸⁵ Husson, Edouard. Heydrich a Konečné řešení židovské otázky. Praha, 2009. s. 174

6 Zločiny proti ľudskosti

Pri bližšom skúmaní masových vražd, sa nám ukazuje hneď niekoľko otázok, resp. skutočností. Zarážajúcou skutočnosťou zostáva, že niektorí velitelia boli vysokoškolsky vzdelaní ľudia. Nešlo teda o chronických a sadistických vrahov, ktorí sa mohli v tomto prípade prejaviť. Príslušníci kománd smrti pochádzali z SD, Gestapa či iných zložiek polície. Išlo o mužov zákona, o príslušníkov tajnej polície, ktorí niekedy len zhromažďovali informácie. Členovia Einsatzgruppen predstavovali výsledok systematickej propagandy nacistického režimu.

Nad otázkou zloženia Einsatzgruppen sa pozastavuje František Emmert. *„Těžko pochopitelnou zvláštností Einsatzgruppen zůstává jejich personální složení. Jak vyšlo najevo během poválečných procesů, sloužilo v nich mnoho vysoce vzdělaných mužů s akademickými tituly z předních univerzit a dokonce i jeden teolog a evangelický pastor. Zejména velitelské funkce zastávali doktoři a profesoři. Služba u těchto jednotek přitom byla dobrovolná.“*²⁸⁶ Emmert iba potvrdzuje konštatovanie Christiana Browninga a Wolfganga Benza o výbere veliteľov. Takisto treba zdôrazniť dobrovoľnosť týchto oddielov, väčšina veliteľov a členov jednotiek sa dobrovoľne prihlásilo do nich.

Vinu za vraždenie nemožno hádzať len na členov pohotovostných oddielov, ochotne sa k nim pridali príslušníci SS či Wehrmachtu. Ako hovorí Robert S. Wistrich o vraždení členmi SS: *„V zvrátenej logike sveta SS sa takéto zdanlivé anomálie stali normálnymi. Bol to svet, kde sa mučenie a ničenie stalo osvedčením dospelosti a úplne popretie blížneho bolo kráľovskou cestou k absolútnej vláde nad životom a smrťou.“*²⁸⁷ Mnohí z nich sa snažili očistiť svoje konanie, hájaj sa tým, že plnili len rozkazy, alebo v skutočnosti nikoho nezabili. *„Takéto tvrdenia boli samozrejme sebazachraňujúcimi nepravdami, ktoré prerastali celú nemeckú spoločnosť, od nacistického vedenia, cez byrokráciu, armádu a priemyselníkov až po najmenšie kolieska vo vraždiacej mašinérii. Rozhodujúce osoby, ako aj páchatelia na nižších úrovniach si boli bezpochyby vedomí závažnosti svojich zločinov. Inak by sa neboli snažili zahľadiť všetky stopy po plynových komorách, krematóriách a masových vraždách. Esesáci boli odhodlaní nenechať prežiť ani jediného svedka, ktorý by mohol prezradiť strašné tajomstvo o tom, čo urobili.“*²⁸⁸

Genocídne správanie páchatel'ov týchto neľudských činov možno chápať ako výsledok systematickej práce nacistického režimu, ktorý využil svoju ideológiu na to, aby ospravedlnil masové vraždenie Židov na území Sovietskeho zväzu, ale aj inde.

²⁸⁶ Emmert, František. Holocaust. Brno, 2006. s. 26

²⁸⁷ Wistrich, Robert S. Nacizmus a Holokaust. Bratislava, 2002. s. 252

²⁸⁸ Wistrich, Robert S. Nacizmus a Holokaust. Bratislava, 2002. s. 252

Niektorí členovia kománd smrti si neuviedomovali do konca života, že vykonali niečo zlého. Na mieste by bol pohľad do mysli príslušníkov Einsatzgruppen a toho, čo im v čase zabíjania prebiehalo hlavou. Resp. či vôbec prejavili nejakú dávku súcitu s obeťami a uvedomovali si, že poravovali ľudské bytosti.

6 Záver

Nasadenie Einsatzgruppen plánovali organizátori operácie Barbarossa dávno pred útokom na Sovietsky zväz. Pohotovostné oddiely boli rozdelené na území celého frontu a ich hlavnou úlohou bolo odstránenie ideologických nepriateľov režimu. Nacizmus a nacisti sa vždy negatívne vyjadrovali o Židoch a komunistoch a Sovietsky zväz predstavoval pre nich úhlavných nepriateľov. Pre nacistov znamenal útok na ZSSR ideologický boj, ktorý bol ich povinnosťou.

Počas ich pôsobenia v ZSSR zahynulo viac ako milión židovských obetí, ktoré páchatelia masovo strieľali a pochovávali v masových hrobách. V prvej fáze sa vraždy týkali len dospelých mužov, neskoršie k nim pribudli aj ženy, deti a starci. Cieľom nacistickej politiky antisemitizmu na dobytom území bolo úplné vyhladenie židovského obyvateľstva. Na obrovskom území sovietskeho frontu dochádzalo k pogromom, ktoré vystriedali hromadné popravy Židov. Charakteristickým sa stalo, že popravy sa vykonávali vo veľmi krátkom časovom slede, bežným boli organizované popravy niekoľkých tisícov behom pár dní. Za taký príklad možno označiť najväčšiu hromadnú popravu neďaleko Kyjeva v Babom Jari.

Potvrďuje sa predpoklad, že o Konečnom riešení židovskej otázky bolo rozhodnuté už dopredu. Preto nemôžeme hovoriť o jeho uskutočňovaní až po konferencii vo Wannsee. Hlavnú zodpovednosť zaň niesli Heinrich Himmler a Reinhard Heydrich. Heydrich bol dokonca jeho väčším zástancom ako Hitler či Himmler. Po pôsobení kománd smrti zostali len masové hroby a krvou presiaknutá zem. Páchatelia týchto obľudných činov v mnohých prípadoch unikli spravodlivosti. Najviac diskutovanou skutočnosťou bola totožnosť vykonávateľov neľudských činov. V mnohých prípadoch nešlo o chronických či sadistických vrahov, boli to „normálni ľudia“. Prevyšovala v nich však nenávisť voči ideologickým nepriateľom, ktorí sa podľa ich oficiálnej ideológie stali pre nich nebezpečnými. Najviac zarážajúcim faktom zostáva to, že mnohí velitelia pochádzali z akademického prostredia a mnohí z nich študovali humanitné vedy. A predsa dokázali zabíjať v mene „svojej humanity“, pričom najvyššiu morálnu hodnotu pre nich predstavoval rozkaz.

7 Použitá literatura:

1. *Anordnung für die Behandlung die sowjetischer Kr. Gef. In allen Kriegsgefangenlagern* [online]. [cit. 2015.04.12] Dostupné na internete: http://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0090_gef&object=facsimile&l=de
2. BENZ, Wolfgang. *Holokaust*. Trenčín: Vydavateľstvo F, 2010. 123 s. ISBN 978-80-88952-0.
3. BOBEL, Paul. *Affidavit for the IMT War Crimes Trial – Nuremberg*. [online]. [cit. 2015.05.02] Dostupné na internete: <http://www.holocaustresearchproject.org/einsatz/blobeltest.html>
4. BROWNING, Christopher. In Komanda smrti. [online]. [cit. 2015.05.02] Dostupné na internete: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10392753345-komanda-smrti/212382553550001/>
5. *Der Zweite Weltkrieg 1939–1945. Ereignisse und Hintergründe in Wort und Bild*. München: Bertelsmann Lexikon Verlag GmbH, 1999. 480 s. ISBN 3-8094-5011-1.
6. *Einsatzgruppe A. General Raport up to October 15, 1941*. [online]. [cit. 2015.05.02] Dostupné na internete: http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%201975.pdf
7. EMMERT, František. *Holocaust*. Brno: Computer Press, 2006. 64 s. ISBN 80-251-1204-7.
8. *Extract from Guidelines by Heydrich for Higher SS and Police Leaders in the Occupied Territories of the Soviet Union, July 2, 1941*. [online]. [cit. 2015.05.04] Dostupné na internete: http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20204274.pdf
9. GRANT, R. G. *Der Zweite Weltkrieg. Ursachen, Ereignisse und Auswirkungen*. München: Doring Kindersley Verlag GmbH, 2009. 192 s. ISBN 978-3-8310-1431-6.
10. HOEFER, Fritz. *Testimony at Einsatzgruppen war crimes trial*. [online]. [cit. 2015.05.02] Dostupné na internete: <http://www.holocaustresearchproject.org/einsatz/babiyartest.html>
11. HUSSON, Edouard. *Heydrich – Konečné řešení židovské otázky*. Praha: Domino, 2009. 430 s. ISBN 978-80-7303-467-2.
12. JAŠEK, Peter. Plánoval Stalin napadnúť Nemecko. In *Historická revue*. ISSN 1335-6550. 2010. roč. 21. č. 4-5. s.34–40.
13. KNOPP, Guido. *Stalingrad*. Bratislava: Ikar, 2005. 270 s. ISBN 80-551-0940-0.
14. KNOPP, Guido. *Wehrmacht*. Bratislava: Ikar, 2010. 279 s. ISBN 978-80-551-1917-5.
15. LUKACS, John. *Jún 1941. Hitler a Stalin*. Bratislava: Kalligram, 2008. 131 s. ISBN 978-80-8101-072-9.
16. MALÝ, Radek. *Fuga smrti Paula Celana v prekladech do češtiny*. [online]. [cit. 2015.05.04] Dostupné na internete: http://www.aluze.cz/2010_01/05_studie_maly.php
17. MEROUDAS, Alice. *From the Testimony of Alice Meroudas Describing an Aktzia in Lvov, 1942*. In SOAH Resource Center. Yad Vashem. [online]. [cit. 2015.04.28] Dostupné na internete: http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20203772.pdf
18. *Organizational Structure Einsatzgruppe A*. [online]. [cit. 2015.04.28] Dostupné na internete: <http://www.holocaustresearchproject.org/einsatz/einsatzAorg.html>
19. *Organizational Structure Einsatzgruppe B*. [online]. [cit. 2015.04.28] Dostupné na internete: <http://www.holocaustresearchproject.org/einsatz/einsatzBorg.html>
20. *Organizational Structure Einsatzgruppe C*. [online]. [cit. 2015.04.28] Dostupné na internete: <http://www.holocaustresearchproject.org/einsatz/einsatzCorg.html>
21. *Organizational Structure Einsatzgruppe D*. [online]. [cit. 2015.04.28] Dostupné na internete: <http://www.holocaustresearchproject.org/einsatz/einsatzDorg.html>

22. OVERY, Robert. *Kronika Třetí říše*. Praha: Frotuna Libri, 2011. 408 s. ISBN 978-80-7321-544-6.
23. *Richtlinien für die Behandlung politischer Kommissare*. Obers Kommando Whermacht, 1941. [online]. [cit. 2015.04.12] Dostupné na internete: http://www.1000dokumente.de/index.html?c=-dokument_de&dokument=0088_kbe&object=facsimile&pimage=2&v=150&nav=&l=de
24. *Testimony of Laimonas Noreika. (Lietukis garage massacre witness)* [online]. [cit. 2015.04.28] Dostupné na internete: <http://www.holocaustresearchproject.org/einsatz/kovnomassacres.html>
25. *The Molotov-Ribbentrop pact*. [online]. [cit. 2015.04.28] Dostupné na internete: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/ww2/molotovpact.html>
26. WISTRICH, Robert S. *Hitler a holokaust*. Bratislava: Slovart, 2002. 307 s. ISBN 80-7145-682-9.

7 Kontakt na autora

Mgr. Matej Beránek
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická Fakulta
Katedra politológie a európskych štúdií
Boženy Slančíkovej 1
949 74 Nitra, SR
Email: beranek.matej@gmail.com

Školiteľ: prof. PhDr. Svetozár Krno, CSc.

Lidice jako nová obec. Se zaměřením na činnost Místního národního výboru Lidice

Lidice as a new municipality. With the focus on an activity of Local National Committee Lidice

Pavla Bechnerová (roz. Štěpánková)

Anotace: K péči o lidické ženy a děti a k dohledu nad výstavbou jejich nového domova stát zmocnil zejména zákonem zřízenou Společnost pro obnovu Lidic a také Místní národní výbor Lidice. V obou Lidičtí našli své zastoupení a podíleli se tak na podobě nových Lidic. Příspěvek se zaměří na počátky působení MNV s přesahem do začátku 50. let minulého století. Problematickými body se ve vytčeném období jeví např. v prvních letech omezené fungování národního výboru, překrývání působnosti institucí i osob v nich působících a také malé zkušenosti lidických žen s veřejnou správou. Pozornost zasluhují i některé osobnosti lidického veřejného života, jako byla Helena Leflerová, první předsedkyně MNV, nebo Josef Horák či Josef Stříbrný, západní letci, v očích mnohých viníci lidické tragédie. Lidice jsou dnes představovány buď jako obec spojená s tragédií 10. června 1942, nebo jako obec socialistického budování a propagandy. Proto je na místě poukázat na další doposud nepřilíh reflektované aspekty raného poválečného života této vesnice.

Klíčová slova: moderní dějiny, Lidice, místní národní výbor, hospodaření obce, českoslovenští letci

Summary: The Local National Committee of Lidice (MNV Lidice) and the Association for Lidice's reconstruction had to provide help to returned Lidice's citizens and supervise building of the new village. Their citizens, in the beginning only women as survivors, were deputized in both these institutions. We focus on the first years of MNV Lidice with a lap into the 50's of 20th century. Problematic issues appear at a limited field of the activity of MNV, superposition of some institutions and their members and almost no experience of Lidice's women with a public administration. Also some interesting persons of village's life as first chairwomen of the local

national council or two men, Josef Horák and Josef Stříbrný, west flyers, who were guilty for Lidice's tragedy in many people's opinion, deserve the notice. There exist mainly two possibilities of Lidice's reflection - as a village destroyed by Nazis or as a village of a socialist propaganda. This contribution brings some new not so reflected aspects of early postwar life of this Czech village.

Key words: modern history, Lidice, local national committee, municipal management, czechoslovak flyers

1 Úvod

Letošní sedmdesáté výročí ukončení druhé světové války znamená rovněž výročí sedmdesáti let existence nových, poválečných Lidic. V červnu 1945 na základě usnesení vlády Československé republiky byla tato obec obnovena nejen územně, ale především záměrem postavit obec novou a dát tak domov Lidickým.²⁸⁹ Těmito lidickými občany ale po 10. červnu 1942 a následných událostech byly prakticky pouze přeživší lidické ženy a jejich děti, jež se podařilo vypátrat, nejmladší z lidických žen Jaroslavě Suchánkové, později provdané Skleničkové, bylo v červnu 1942 šestnáct let.²⁹⁰ Do Lidic se vrátilo 143 žen a bylo nalezeno 17 lidických dětí.²⁹¹

Jak už z názvu vyplývá, tento příspěvek se nechce vracet k noci z 9. na 10. června 1942 ani k okolnostem s těmito dny spojenými, ale klade si za cíl ukázat první poválečné roky v Lidicích, s přesahem do počátku 50. let minulého století, a sice na působení Místního národního výboru Lidice, který samozřejmě chod obce zajišťoval a zároveň Lidické reprezentoval navenek. Od této reprezentace nových Lidic nelze úplně odtrhnout jejich tehdejší mediální obraz, velmi úzce propojený s ideou budování socialismu a tím i s nástupem komunistické strany k moci. Proto se v pramenech nejrůznějšího charakteru objevuje zjevná ideologizace symboliky Lidic. Ty totiž v dobové žurnalistické rétorice například „povstávají znovu ze svých základů, aby jasnou červení nových střech a syrovou vůní malty a vápna dokumentovaly naši budovatelskou práci“²⁹². V poslední době se tomuto tématu s důrazem na úlohu lidických žen v propagandě spojené s Lidicemi věnoval Petr Koura (2012), opíraje se

²⁸⁹ NA Praha, Ministerstvo vnitra - referát „L“, kart č. 2, sg C 6107, Prohlášení o obnově Lidic, 6. 6. 1945.

²⁹⁰ Zajímavě pojatou vzpomínkovou knihu tato pamětnice sepsala relativně nedávno. SKLENIČKOVÁ, Jaroslava. *Jako chlapce by mě zastřelili...* Příběh nejmladší lidické ženy. 2. Vyd. Praha 2012.

²⁹¹ Stehlík, Eduard. *Lidice. Příběh české vsi*. 1. vyd. Praha, V ráji 2004, s. 118.

²⁹² Nové Lidice povstávají znovu ze svých základů, Rudé právo, 10. 4. 1949.

zejména o dobový tisk.²⁹³ Gabriela Havlůjová (2014) pak ve své útlé publikaci *Lidice po Lidicích* zdůraznila zejména vztahy k zahraničí a vzpomínky žen-cizinek, jež byly pojmenovány křestním jménem Lidice.²⁹⁴

Vzhledem k rozsahu příspěvku následující řádky nabídnou jen krátký exkurz do mikrohistorie zdejšího národního výboru, jejímž prostřednictvím lze ukázat problémy tehdejších Lidic z jiné perspektivy.

2 Východiska a prameny

Základnu výzkumu tvoří Společnost pro obnovu Lidic (dále jen Společnost), která měla za úkol dohlížet na vybudování nových Lidic, přilehlého pietního území na místě původní obce a pečovat o lidické obyvatele.²⁹⁵ Její vznik byl zajištěn zákonem č. 187/1946 Sb. a vládním nařízením č. 188/1946 Sb.²⁹⁶ O dva roky později tyto dva dokumenty následovala novela č. 208/1948 Sb. reflektující potřeby Lidických, jež vyplynuly z praxe – obsahuje konkrétnější formulace nároku na domov v Lidicích (příp. Ležákách), vymezuje převzetí dluhů, zápůjčky, osvobození od některých daní atd.²⁹⁷

Společnost sídlila v Praze v Klimentské ulici, a protože se každodenní dozor z její strany týkal především vlastního staveniště, nabízí se otázka, jak fungoval úřad, který naopak mohl být denně k dispozici lidickým občanům a řešil běžné záležitosti. Tím byl Místní národní výbor Lidice (MNV). Písemnosti z provenience obou úřadů jsou uloženy v rozsáhlých fondech ve Státním okresním archivu v Kladně.²⁹⁸ Samozřejmě nelze opominout ani další prameny uchované především v Národním archivu, např. fondy Ministerstvo vnitra – Referát „L“, Zemský úřad Praha, či

²⁹³ KOURA, Petr. „Byli to fašističtí vrazi podporovaní mezinárodním imperialismem.“ Proměny interpretace lidické tragédie po Únoru 1948 a její využití v komunistické propagandě. *Marginalia historica*, 2012, 2, s. 49–58.

²⁹⁴ HAVLŮJOVÁ, Gabriela. *Lidice po Lidicích*. Kladno 2014.

²⁹⁵ Společnosti byla nařízena péče o obec Ležáky. Na samotném ležáckém katastru se jednalo pouze o zřízení památníku obětem. Jediné dvě přeživší z Ležáků byly sestry Štulíkovy kterým byly postaveny domy v blízkém Včelákově. Více In ŠTĚPÁNKOVÁ, Pavla. Společnost pro obnovu Lidic. 1945/6–1960. Časopis Matice moravské, 2008, 128 (1), 97–129. Nebo i v rozšířeném zpracování ŠTĚPÁNKOVÁ, P. *Společnost pro obnovu Lidic 1945/6–1960*. Brno 2006.

²⁹⁶ Zákon č. 187/1946 Sb., kterým se zřizuje Společnost pro obnovu Lidic a vládní nařízení č. 188/1946 Sb. o statutu Společnosti pro obnovu Lidic.

²⁹⁷ Zákon č. 208/1948 Sb., o některých opatřeních k obnově Lidic. Viz blíže následující podkapitola 3.1.

²⁹⁸ Státní okresní archiv Kladno (SOkA Kladno), fond Společnost pro obnovu Lidic a fond MNV Lidice.

ve Státním oblastním archivu Praha např. fond Středočeský krajský národní výbor v Praze a další.²⁹⁹ Na posledním, i když neméně důležitém místě je třeba zmínit pramen narativního charakteru, a sice vzpomínky i korespondenci jedné z lidických pamětnic.³⁰⁰

3.1 Okolnosti vzniku Místního národního výboru Lidice a dva lidičtí muži

Situace v Lidicích se po skončení války v mnohém lišila od situace většiny obcí v tehdejší Československu – obec nemohla jednoduše navázat na každodenní život jako jiné obce. Samozřejmě můžeme hovořit o obcích Javoříčko nebo Ploština, které byly na konci války podobným způsobem zničeny okupační mocí, ale v jejich případě se nejednalo o samostatný samosprávný celek ani o větší časovou prodlevu mezi zničením osad a koncem války, natož o naprosté vyhlazení obcí. Javoříčko patřilo pod obec Střemeníčko a Ploština pod obec Drnovice, zdejší místní národní výbory pak zajišťovaly péči o postižené osady.

Zřizování místních národních výborů probíhalo ihned s vyhlášením konce války po celém území republiky – na mnoha místech nejprve vznikaly revoluční národní výbory. Většinou byly ustaveny aklamací a měly být původně prozatímními správními úřady. Komunisté ale počítali s jejich zachováním a posilováním pravomocí. V Lidicích ale přece jen šlo o jinou situaci, danou tříletým vakuem a regulovanou navíc Přípravným výborem Společnosti pro obnovu Lidic.³⁰¹ Neméně důležitý faktor fungování tehdejších Lidic souvisí s prakticky žádnou politickou/veřejnoprávní zkušeností lidických žen, z nichž se však mnohé ihned po návratu začaly aktivně podílet na obnově jejich domova a tím pádem i na chodu nově založeného Místního národního výboru Lidice.

Jedním z největších neuralgických bodů lidické poválečné historie se jeví silná provázanost institucionálního charakteru. MNV byl zcela pochopitelně podřízen Okresnímu národnímu výboru v Kladně, Zemskému (Krajskému) národnímu výboru v Praze a v poslední instanci také ministerstvu vnitra, přičemž Společnost jim byla podřízena rovněž. Jejím předsedou byl ministr vnitra Václav Nosek, funkci místopředsedy zastával Ladislav Kopřiva, předseda Zemského národního výboru

²⁹⁹ Národní archiv (NA), fondy MV– Referát „L“; Zemský úřad Praha; Zemský národní výbor Praha; Ministerstvo vnitra – tajné. Státní oblastní archiv Praha, fond Středočeský krajský národní výbor.

³⁰⁰ Narátorka si prozatím nepřeje být jmenována. Rozhovor byl pořizen dne 2. 5. 2015.

³⁰¹ Přípravný výbor prošel v roce 1945 několikerou změnou názvu, jeho účel a náplň práce ale zůstaly nezměněny. Přípravný výbor Lidice - Přípravný výbor pro vybudování Lidic a Ležáků - Přípravný výbor Společnosti pro obnovu Lidic a Ležáků. - Přípravný výbor Společnosti pro obnovu Lidic. Pro potřeby tohoto příspěvku postačí poslední používaný název.

v Praze, i předsedkyně Místního národního výboru Helena Leflerová, ve výčtu by bylo jistě možné pokračovat. V členském shromáždění se situace opakovala. Tato cílená kumulace dohledu nad veřejně sledovanou výstavbou i pietou byla celé věci spíše k neprospěchu, než aby věci řešila rychleji a efektivněji. Lidice se velice rychle staly vedle celkem očekávatelného symbolu oběti nacistické zvěle také symbolem míru poválečného světa a zároveň symbolem schopnosti tehdejšího (socialistického) státu obnovit zničenou vesnici. Pozornost na ně upřená jakožto na symbol schopnosti tehdejšího státu obnovit zničenou sice měla přínos pozitivní, kterého bylo mnohokrát využito, ale také negativní nejen ve smyslu zmíněné ideologické prezentace Lidic doma i v zahraničí.

Lidické ženy se z koncentračních táborů vracely domů od konce války až do poloviny června, a proto mohlo dojít k ustanovení MNV až 24. června 1945 na schůzi všech lidických žen v Národním domě v Kladně–Kročehlavech, za samozřejmé součinnosti ONV Kladno.³⁰² Prozatímní sídlo nového úřadu zůstalo právě v Kročehlavech³⁰³ a tam také ženy, pokud se neodstěhovaly k příbuzným, našly přechodné ubytování. Okresní národní výbor v Kladně obstaral pronájem bytů po Němcích, které v té době již vlastnily Spojené ocelárny. Po uplynutí prvních dvou let jakéhosi sociálního hájení podepsala Společnost za Lidické nájemní smlouvu a zavázala se nájemné hradit.³⁰⁴ Vraťme se ale k vlastní volbě výboru: předsedkyní MNV se tedy stala Helena Leflerová. Slib složila do rukou předsedy Okresního národního výboru v Kladně. Do jejích rukou pak složilo slib 14 členů národního výboru – osm lidických žen a šest mužů, mezi nimi špkt. Josef Horák a špkt. Josef Stříbrný (oba později povýšeni do hodností majorů).³⁰⁵

Byli to právě oni dva, kteří vstoupili do řad čs. armády ve Francii (posléze byli převeleni do Anglie k letectvu) a jejichž domnělá účast v zahraničním odboji zavládla falešnou stopu při pátrání po atentátnících R. Heydricha. Oba po návratu do Čech nabídli svou pomoc Lidickým, pravděpodobně však už jen jejich existence, či dokonce snaha o získání domovského práva (a tedy i práva na nový dům) přímo v Lidicích z nich postupně činila nepohodlné osoby. Přes tuto tíživou atmosféru se oba důstojníci účastnili aktivit jak v MNV, tak ve Společnosti pro obnovu Lidic, jejichž členy se později stali. Josef Horák byl dokonce po krátkou dobu místopředsedou

³⁰² Národní dům se nacházel v ulici 5. května (pozn. aut.).

³⁰³ SOkA Kladno, MNV Lidice, karton č. 5, inv. č. 102, Organizační činnosti 1950–64,66, 85–90, Dopis MNV Lidice ONV Kladno, 27. 2. 1950.

³⁰⁴ SOkA Kladno, MNV Lidice, kniha č. 1, inv. č. 1, Protokolární zápisy o schůzích MNV, 1945–1947, 14. schůze, 4. 11. 1946.

³⁰⁵ Jako další muž přežil ještě František Saidl, který ale v době vypálení Lidic byl ve výkonu trestu v pankrácké věznicí.

MNV poté, co Anna Hroníková v říjnu 1945 podala demisi.³⁰⁶ Tato jeho epizodní účast ve vedení výboru měla zajímavou dohru.

13. ledna 1946 došlo k nové ustavující schůzi výboru – podle nařízení kladenského okresních úřadů měly místní výbory s nižším počtem obyvatel snížit stav na devět členů. Dva prameny dochované v různých fondech, ale napsané ve dvou za sebou jdoucích dnech, které předkládají seznamy nových členů, se ale v tom, co říkají, či spíše zamlčují, rozcházejí. V zápisu ze 4. schůze národního výboru je nová volba stroze odůvodněna všeobecnou žádostí, hlášení předsedkyně Leflerové do Kladna ale zdůvodňuje ustavení nového výboru právě pokyny nadřízeného úřadu.³⁰⁷ Ze jmenného seznamu staronových členů ale jasně vyplývá, že někam zmizeli všichni dříve zvolení muži. Členek MNV Lidice, ostatně jako v jiných podobně velkých obcích, bylo tedy nyní devět. Předsedkyní zůstala Helena Leflerová, místopředsedkyní se stala kupodivu opět Anna Hroníková. Co vedlo představitelky místní politické samosprávy k tomu, že zvolily pouze sebe? Pravděpodobně se nejednalo jen o prostý matematický úkon, který se samozřejmě nabízí. Příčiny výběru budou zřejmě daleko hlubší. Dvěma z těch šesti mužů byli totiž zmiňovaní letci, Horák a Stríbrný. Je pravděpodobné, že právě nechutí zvolit je zpět do nového výboru, vedla lidické ženy k jednodušší úvaze o absenci jakéhokoliv muže. Je samozřejmě také možné, že úvahy lidických žen nešly tímto směrem, ale ze záznamů pamětnic i z písemných materiálů je možné vážně uvažovat nad variantou antipatie k Horákové (potažmo i Stríbrného) osobě. Oba muži pak již v následujícím období ve vedení MNV nefigurují, na rozdíl od Společnosti, která je v březnu 1947 přijala za své členy.³⁰⁸ Zajímavé je, že na stejném zasedání správního výboru jim ale bylo zamítnuto uznání domovských práv v Lidicích. Z doposud prozkoumaných materiálů vyplývá jasný zdrženlivý postoj lidických žen (samozřejmě nikoliv všech) vůči oběma letcům, co z nich však prozatím není zřetelné, je to, jakou měrou se na jejich (ne) přijímání mezi Lidickými podepsal rovněž fakt, že byli účastníky západního zahraničního odboje. Společenský statut příslušníků armády, kteří bojovali na západní frontě, totiž od počátku třetí republiky zcela jistě nižší než vojáků navrátilých se

³⁰⁶ SOKa Kladno, MNV Lidice, karton č. 5, inv. č. 102, Organizace činnosti MNV 1945–47, Hlášení MNV k ONV Kladno, 9. 10. 1945

³⁰⁷ Užší obecní rada sestávala z 5 členek. Dohromady se všechny podílely na fungování následujících komisí, většinou každá se skládala ze dvou či více členů: komise finanční, obecní živelní, osvětová, referent sociální pomoci, bytové referentky, knihovnice. SOKa Kladno, MNV Lidice, kniha č. 1, inv. č. 1, Protokolární zápisy o schůzích MNV, 1945–1947, 4. schůze, 16. 1. 1946.

^{SOKa} Kladno, ONV Kladno, kart. č. 178, sign. 3L/103-156, s. 94.

³⁰⁸ SOKa Kladno, Společnost pro obnovu Lidic, k. č. 3, inv. č. 12, Zápisy se schůze správního výboru, 28. 3. 1947, přílohy č. 4 a 14.

z východní fronty.³⁰⁹ Pouze z jednoho, již výše citovaného dopisu Heleny Lefflerové vyplývá, že by bylo dobré být ve střehu a dobře zvažovat, kdy a kde se s letci na veřejnosti ukazovat. Nemluvě o důvěře, která vůči oběma mužům nebyla asi příliš vysoká. Po únorových událostech roku 1948 se Josef Horák rozhodl k emigraci do Velké Británie. V Lidicích i Společnosti došlo k rozhodnému společenskému odsouzení jeho osoby a ani Josef Stříbrný se nadále netěšil podpoře většiny zdejších obyvatel.³¹⁰ Jako jisté memento doby zůstává, že domnělou vinu těchto dvou mužů na lidické tragédii mnozí Lidičtí stále berou jako neoddiskutovatelný fakt.

V souvislosti s odmítnutím domovského práva je však na místě připomenout ustanovení zakládacího zákona o Společnosti a následný zákon o některých opatřeních k obnově Lidic z roku 1948, kde pojem okruhu osob majících nárok na nový domov byl ještě upřesněn.³¹¹ Zákony jasně deklarují právo na nový domov pouze lidickým ženám a dětem navrátivším se z koncentračních táborů nebo jinak zavlčeným a osobám ve spojitosti s těmito vesnicemi stejně postiženým. V roce 1947 v důsledku dědických řízení bylo uděleno domovské právo všem ženám, mužům a dětem, pokud je měli k 4. a 10. červnu 1942 – a sice jak přeživším, tak zpětne i zemřelým.³¹² A tyto podmínky oba letci nesplňovali. Pravdou však také je, že výše odkazovaný odstavec v novele z roku 1948 lze s jistotou interpretovat jako reakci Společnosti a státu na pokusy o uznání tohoto práva ze stran obou letců, popřípadě dalších lidí, např. příbuzných původních lidických obyvatel.

3. 2 (Ne)obyčejné problémy (ne)obyčejné vesnice

MNV řešil v prvních letech po válce nejrůznější záležitosti. Jednou z jeho základních povinností bylo vyplácení sociálních podpor lidickým ženám a dětem. Prostředky národnímu výboru uvolňovala Společnost, a to z peněz vybraných celonárodní sbírkou.³¹³ Kromě jiného např. zakládá výstřižkový archiv a také knihovnu, která prozatím měla být provozována na Kladně. Po přestěhování první vlny obyvatel do Lidic vedla knihovnu ve svém domě Marie Nejedlá.³¹⁴ Vedle běžné agendy zajišťující

³⁰⁹ Více k osudům vojáků působících za války ve Velké Británii např. in PLACHÝ, Jiří. *Horší než doba války... Osudy parašutistů z Velké Británie v poúnorovém Československu*. Cheb 2014.

³¹⁰ K vyloučení J. Horáka ze Společnosti pro obnovu Lidic více in ŠTĚPÁNKOVÁ, P. *Společnost pro obnovu Lidic*. Brno 2006, s. 64 a příloha č. 7.

³¹¹ Zákon č. 208/1948 Sb., § 1 a zákon č. 187/1946 Sb., §1, odst. 2.

³¹² SOkA Kladno, MNV Lidice, kniha č. 1, inv. č. 1, 20. schůze, 28. 4. 1947, s. 62.

³¹³ SOkA Kladno, MNV Lidice, kniha č. 3, inv. č. 3, Zápisy z pléna 1949, s. 20.

³¹⁴ SOkA Kladno, MNV Lidice, kniha č. 4, inv. č. 4, Zápisy z pléna 1950, 6. plenární schůze, 24. 10. 1950, s. 59–63.

praktický chod úřadu i záležitosti lidických žen řešil MNV celkem palčivý problém, a tím byla finanční tíseň, která samozřejmě musela postihovat v té době i jiné obce. V případě Lidic ale dále popisovaná platební neschopnost souvisela kromě jiného s tím, že obec nedisponovala žádným svým majetkem a ani neměla žádné příjmy, aby mohla pohledávky i některé běžné účty platit sama.

MNV od počátku svého fungování očekával, že mu bude k dispozici vlastní tajemník. Ještě v polovině srpna čekali na vyřízení formalit, než se funkce mohl ujmout Josef Novák, který měl být prozatím evidován jako zaměstnanec ONV Kladno a vyplácen z fondu na výstavbu Lidic.³¹⁵ Za dva roky ale odchází zpět k Finanční strážci, obec si nemohla dovolit tajemníka dále držet, a proto dostal od výboru alespoň dobrozdání.³¹⁶ Až v roce 1950 byl pro tajemnickou funkci z MNV Buštěhrad uvolněn pracovník Karel Bárta, který si sám platil daň ze mzdy.³¹⁷ Tato možná marginální epizoda přitom velmi příznačně vypovídá o finanční situaci výboru, kterou potvrzují i jiné případy.

Lidice však měly postavení skutečně výjimečné, a pokud to předpisy dovozovaly (popřípadě se pro Lidice dotvářely), vycházelo se jim vstříc. Z mnohých povinností byla obec vyvázána alespoň v prvních letech po válce (ve smyslu úlev nebo osvobození od daní apod.). V případě, že uhrazení nejrůznějších výdajů či pohledávek nebylo v jejich možnostech, přebíraly je nadřízené výbory – okresní nebo zemský. Někdy žádostem vyhověly – i když třeba se zdráháním, někdy však odmítly částky uhradit.

Například v říjnu 1945 národní výbor obdržel od okresního národního výboru zamítnutí své žádosti o proplacení některých výloh, jako např. služného pro H. Leflerovou a J. Müllerovou, účet za telefon nebo koupi poštovních známek. Přitom funkcionáře MNV vyplácel až do roku 1958 právě Okresní národní výbor v Kladně.³¹⁸ Jakmile se platební možnosti lidického úřadu zlepšovaly, finanční pomoc se ze strany ONV zcela pochopitelně ustávala.

Jiným příkladem může být velký dluh u Okresní záložny v Unhošti, již došla trpělivost a domáhala se jeho splacení. Jednalo se o dlouhodobou půjčku obce ještě z doby před rokem 1942.³¹⁹ Do roku 1944 byly úroky umořovány místním úřadem

³¹⁵ SOkA Kladno, MNV Lidice, kniha č. 1, inv. č. 1, Protokolární zápisy o schůzích MNV, 1945–47, 2. schůze, 7. 9. 1945. Rovněž zmínka v dopise Heleny Leflerové přítelkyni, 15. 8. 1945.

³¹⁶ SOkA Kladno, MNV Lidice, kniha č. 2, inv. č. 2, Záznamy ze schůzí 1947–49, 26. zápis ze schůze NV, 17. 12. 1947.

³¹⁷ SOkA Kladno, MNV Lidice, kniha č. 4, inv. č. 4, Zápisy z pléna 1950, 2. plenární schůze, 14. 2. 1950 s. 12–21.

³¹⁸ SOkA Kladno, MNV Lidice, kniha č. 12, inv. č. 12, Zápisy ze zasedání pléna MNV, schůze 27. 3. 1958.

³¹⁹ SOkA Kladno, MNV Lidice, kniha č. 2, inv. č. 2, Záznamy ze schůzí 1947–49, 27. zápis ze schůze MNV, 6. 1. 1948.

v Buštěhradě. K počátku roku 1948 dluh přesáhl 164 000 Kčs a Lidice se musely se obrátit na Zemský národní výbor v Praze, aby jejich pohledávky uhradil. Stejně tak Lidice dlužily pozemkovou daň za uplynulé dva roky 1948 a 49, tu už ale postupně za každý rok zvlášť byly schopné splatit.³²⁰

Pravdou ovšem je, že z hlediska jiných potřebných investic v kraji se musely Lidice mnohým zdát jako nekonečně hluboká jáma, do níž tekly finance (nebo jiné prostředky) státní, krajské i okresní a navíc bez vidiny brzkého konce – termíny se neustále prodlužovaly, docházelo k přesunům výstavby v prvním dvouletém i pozdějších pětiletých plánech, pozměňovaly se (i rušily) původní územní plány na mnohé veřejné budovy v Lidicích atd. Výstavba byla dokončena na počátku 60. let.

V Lidicích se postupně také formoval spolkový a především politický život, přestože nikoliv s rychlostí, jakou si představoval nadřízený kladenský národní výbor. Podle jeho nařízení zde byl na počátku roku 1946 založen stálý výbor všech politických stran, ale v Lidicích měly zastoupení pouze dvě – KSČ a národní socialisté – vždy po dvou členkách.³²¹ Helena Leferová, první předsedkyně MNV, si dle vzpomínek narátorky v prvních týdnech po válce nedokázala představit vstup do jakékoliv politické strany, protože Lidice budou příliš na očích veřejnosti a měly by zůstat nestranné. Toto předsevzetí jí ale dlouho nevydrželo. Zakrátko v soukromém dopise adresovaném své přítelkyni líčí své nadšení z komunistické strany: „...já ti oznamuji tímto, že se jdu zítra přihlásit do strany!“³²² Popisuje své nadšení z přednášky ministra Zdeňka Nejedlého, který „krásně mluvil“,³²³ a dále pokračuje: „Je to hřích (stát stranou, pozn. aut.), protože dnes záleží na nás všech, jak to bude v budoucnu vypadat“. Sama Leferová vstoupila do „vysoké“ politiky v průběhu roku 1948, kdy získala mandát v Ústavodárném shromáždění po odstupujícím poslanci Františku Musilovi. Samozřejmě nebyla jediná, kdo z lidických žen vstoupil do komunistické strany. Některé z nich se staly členkami brzy po svém osvobození, jiné vstupovaly do strany během následujících měsíců a let. Stejně tak se některé hlásily k národně socialistické straně, jiné zůstaly bez stranické příslušnosti.

MNV rovněž zajišťoval první volby do ústavodárného shromáždění v roce 1946. Dokonce děkovali nadřízenému okresnímu úřadu do Kladna za sestavení vlastního

³²⁰ Celková suma činila 8319 Kč. SOkA Kladno, MNV Lidice, kniha č. 4, inv. č. 4, Zápisy z pléna 1950, 3. plenární schůze, 18. 3. 1950, s. 22–29.

³²¹ SOkA Kladno, MNV Lidice, kniha č. 1, inv. č. 1, Protokolární zápisy o schůzích MNV, 1945–1947, 4. schůze, 16. 1. 1946, 11. schůze, 9. 9. 1946.

³²² Soukromá korespondence Heleny Leferové přítelkyni v Lidicích, 15. 8. 1945. Podstoupena narátorkou.

³²³ Tamtéž.

voličského seznamu.³²⁴ Vzhledem k prozatímní neexistenci obce se zřejmě obávali přiřazení k voličskému seznamu blízkého Buštěhradu, i když Zákon o volbě do Ústavodárného shromáždění mluví pouze o přiřazení do volební místnosti nejbližší větší obce, nikoliv o faktickém přiřazení voličů menší obce do voličských seznamů obce větší, a to stejně pouze v případě obcí čítajících méně než 50 voličů.³²⁵ Tento minimální počet voličů samozřejmě Lidice přesahovaly. Začátkem roku 1948, kdy byla politická aktivita více než žádoucí, národní výbor založil reklamační volební komisi – zřejmě jako dohled nad politickou aktivitou obce – kde dle výtky ONV nebyly ještě nebyly založeny místní politické strany!³²⁶ Narozdíl od mnohých míst Československa vznikl místní akční výboru Národní fronty až s jistým zpožděním, teprve 19. března, tedy více než tři týdny po únorovém převratu.³²⁷ Celkem příznačně i v souvislosti s výše připomenutým obsazováním funkcí několika lidmi ve vedoucích pozicích se předsedou akčního výboru stal František Knor, generální tajemník Společnosti.

Jako přelomový mezník v prvních deseti letech života Lidic se jeví rok 1950. Ihned na počátku tohoto roku bylo totiž možné zabydlet osmnáct domů v nových Lidicích. A s tím souvisí všemi dlouho očekávané stěhování MNV do Lidic, přestože do provizorních prostor poskytnutých Společností – budova MNV byla postavena až v závěrečné fázi výstavby. Pro ostatní lidické občany pobývající prozatím v okresním městě zůstaly k dispozici dva úřední dny v Kladně– Kročehlavech.³²⁸

Se stěhováním souvisí i malicherné nové povinnosti, které na obyvatele čekaly: jako například odvod daní z obytných nemovitostí či psů.³²⁹ Lidicím také například chyběl místní rozhlas – ke Kladnu přilehlá obec Švermov nabídla jeden zbylý pro potřebu Lidických.³³⁰ V květnu pak Lidicemi začal projíždět autobus a koncem roku dostali přiděleného poštovního doručovatele z Buštěhradu.³³¹ Každodenní život tedy postupně dostával běžný ráz. Tak jako v jiných obcích i lidický národní výbor

³²⁴ NA, fond Ministerstvo vnitra I – Referát „L“, karton č. 37, sign. C 6390, Korespondence Společnosti pro obnovu Lidic Ministerstvu vnitra, 13. 11. 1947.

³²⁵ Zákon č. 67/1946 Sb., o volbě ústavodárného Národního shromáždění, § 3, odst. 2.

³²⁶ SOkA Kladno, MNV Lidice, kniha č. 2, inv. č. 2, Záznamy ze schůzí, 27. zápis, 6. 1. 1948.

³²⁷ SOkA Kladno, fond MAV NF, 1. schůze, 19. 3. 1948, s. 14.

³²⁸ Jednalo se o úterý a sobotu. In MNV Lidice, kniha č. 4, Zápisy z pléna 1950, 3. plenární schůze, 18. 3. 1950, s. 22–29.

³²⁹ SOkA Kladno, MNV Lidice, kniha č. 4, inv. č. 4, Zápisy z pléna 1950, 3. plenární schůze, 18. 3. 1950,

³³⁰ SOkA Kladno, MNV Lidice, kniha č. 4, inv. č. 4, Zápisy z pléna 1950, 6. plenární schůze, 24. 10. 1950.

³³¹ Od 14. 5. 1950. In SOkA Kladno, MNV Lidice, kniha č. 4, Zápisy z pléna 1950, 1. a 2. plenární schůze, 24. 1. 1950., s. 1–1, a 14. 2. 1950, s. 12–21.

se angažoval v soutěžních akcích vyhlášených okresem nebo krajem – například sběr kostí umožnil národnímu výboru nákup kancelářských potřeb.³³²

Někdy se však projevila potřeba vnímat Lidice jako něco jiného, odlišného. Tato recepce výjimečnosti se nevztahovala pouze na samotné lidické občany, kteří mnohdy silně akcentovali význam jejich domova, ale také na veřejnost. Bylo to dáno několika faktory. Jak už bylo řečeno v úvodu, Lidice se staly jakousi věcí veřejnou, mediálně i politicky velmi sledovanou. Lidický národní výbor, Společnost a nadřízené úřady byly prakticky denně konfrontovány s návštěvami delegací, zájezdy pracujících či brigádami nejrůznějších závodů, odtud k nim proudilo často upřímné povzbuzení, ovšem také kritika ruku v ruce s vlastními interpretacemi lidického odkazu. Při jednom ze společných veřejných zasedání MNV a lidického výboru Národní fronty se k projednání dostalo například udání, že v kantýně na staveništi pracuje žena německé národnosti.³³³ To bylo zřejmě pro anonymního pisatele ve spojitosti s Lidicemi při nejmenším pobuřující. Paní Spoustová, jak se žena jmenovala, však podle prohlášení výboru vykonávala práci dobře, navíc byla jaké československou občankou, a proto nebyl žádný důvod ji propustit.

Každodenní život v Lidicích byl umožněn rovněž díky několikrát zmíněné činnosti Společnosti pro obnovu Lidic, jejíž přípravný výbor zahájil svou činnost bezprostředně po skončení války. Samotná Společnost byla uzákoněna až k 13. 9. 1946. MNV tedy s ní musel spolupracovat a běžně docházelo k vzájemnému schvalovacímu procesu. Společnost v některých záležitostech žádá výbor o schválení, např. osoby právního referenta nebo stavebního poradce, agendu nejrůznějšího charakteru podstupuje výboru v opisech na vědomí. Oproti tomu MNV se v počátcích očividně neorientoval ve spleti právních záležitostí a obracel se proto na Společnost. S postupem stavebních prací a poté i pozvolným dokončováním jednotlivých fází výstavby získával MNV větší prostor a Společnost naopak jemu své pravomoci pozvolna přenechávala.

Od r. 1954 v souvislosti s plány na zřízení Čs. sadu přátelství a míru v Lidicích vstupuje Společnost ještě více do pozadí, úkoly dané jí zákonem jsou nadále přenašeny na jiné subjekty. K zasedáním různých komisí (krajských, ústředního výboru KSČ) přestávala být Společnost zvána – naopak přítomen byl MNV, který postupně přebíral její zbývající povinnosti. Po likvidaci Společnosti k 31. březnu 1959 na něj přešel také movitý i nemovitý majetek (např. i výstřižkový archiv) a správa lidického muzea.³³⁴

³³² SOKa Kladno, MNV Lidice, kniha č. 4, Zápisy z pléna 1950, 5. plenární schůze, 22 5. 1950, s. 51–54.

³³³ SOKa Kladno, MNV Lidice, kniha č. 3, inv. č. 3, Zápisy z pléna 1949, Veřejná schůze občanů, MNV a NF, 28. 10. 1949, s. 26–27.

³³⁴ SOKa Kladno, MNV Lidice, kart. č. 8, inv. č. 109, Společnost pro obnovu Lidic, Převody majetku Společnosti na MNV, s. 148–160.

4 Závěr

Místní národní výbor Lidice vznikl až koncem června 1945. Úřad sídlil následujících pět let na Kladně, než mohl začít fungovat v nových Lidicích. V mnoha ohledech byl naprosto běžným, normálním, v ničem výjimečným úřadem. Jeho představitelé, nebo lépe především představitelky se co nejrychleji snažily vpravit do každodenních povinností a zajistit chod nové vesnice atd. Ovšem mnohé aktivity výboru úplně „normálními« nebyly, ať už byly dány upřeným pohledem veřejnosti i státních úřadů k realizaci výstavby, častými návštěvami ze zahraničí i domova, nepřítomností milovaných mužů a dětí či konfrontací s těmi, kteří byli označováni za viníky celé tragédie. To vše každopádně leželo alespoň v počátcích na bedrech samotných lidických žen, které se samosprávou neměly do té doby žádné zkušenosti. Na straně jedné se Lidice ve smyslu fungování národního výboru potýkaly s finančními problémy zapříčiněnými nulovými příjmy obce, na straně druhé výstavba nových Lidic byla státním stavebním projektem nejvyšší naléhavosti.

Výhody plynoucí z výjimečnosti a důležitosti, které z řečeného vyplývají, ale byly nakonec upírány Josefu Horákovi a Josefu Štříbrnému. Nevraživost, nedůvěra, ba možná až nenávisť (v některých aspektech i pochopitelné) se odrazily ve fungování národního výboru i Společnosti. Místní národní výbor také postupně přebíral mnohé úkoly, jež primárně byly zákonem nařizeny Společnosti pro obnovu Lidic.

5. 1 Prameny

SOA Praha – SOKA Kladno, fond Společnost pro obnovu Lidic, (1909) 1946–1959 (1960).

SOA Praha – SOKA Kladno, fond Místní národní výbor Lidice, 1945–1990

SOA Praha – SOKA Kladno, fond Národní fronta – Místní akční výbor Národní fronty, 1948–1953

SOA Praha – SOKA Kladno, fond Základní organizace KSČ Lidice, 1966–1970

SOA Praha, fond Středočeský krajský národní výbor Praha, 1945–1990

NA Praha, fond Ministerstvo vnitra - referát „L“

NA Praha, fond Zemský úřad-

Zákon č. 67/1946 Sb. ze dne 11. dubna 1946, o volbě ústavodárného Národního shromáždění.

[online] [Citováno dne 10. 4. 2015] Dostupný z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1946-67>

Zákon č. 187/1946 Sb. ze dne 13. 9. 1946, kterým se zřizuje Společnost pro obnovu Lidic. Vládní nařízení č. 188/1946 Sb. ze dne 13. 9. 1946, o statutu Společnosti pro obnovu Lidic.

[online] [Citováno dne 10. 4. 2015] Oba předpisy dostupné z: http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=187/1946&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy

Zákon č. 208/1948 Sb. ze dne 20. 7. 1948, o některých opatřeních k obnově Lidic. [online] [Citováno dne 10. 4. 2015] Dostupný z http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=208/1948&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy

5.2 Použitá literatura

- HAVLŮJOVÁ, Gabriela. *Lidice po Lidicích*. 1. vyd. Kladno: Český svaz bojovníků za svobodu, ZO Kladno, 2014. 34 s. ISBN 978-80-905223-9-8.
- JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J.. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha, nakladatelství Lidové noviny 2005. ISBN 80-7106-709-1
- KOURA, Petr. „Byli to fašističtí vrazi podporovaní mezinárodním imperialismem.“ *Proměny interpretace lidické tragédie po Únoru 1948 a její využití v komunistické propagandě*. *Marginalia historica*, 2012, 2, s. 49–58. ISSN 1804-5367.
- MARIÁNKOVÁ, Jana a kol. *Lidice 1942–2002. Soupis publikací, dokumentů a uměleckých děl v rešerších domácích a zahraničních institucí*. Libice nad Cidlinou, Vega-L 2002. 190 s. ISBN 80-7276-036-X
- PLACHÝ, Jiří. *Horší než doba války... Osudy parašutistů z Velké Británie v poúnorovém Československu*. Svět křídel, Cheb 2014. 370 s. ISBN 978-80-87567-46-3.
- SKLENÍČKOVÁ, Jaroslava. *Jako chlapce by mě zastřelili...* Příběh nejmladší lidické ženy. 2. dopl. vyd. Nymburk, Vega-L 2012. 158 s. ISBN 978-80-87275-54-2.
- STEHLÍK, Eduard. *Lidice. Příběh české vsi*. 1. vyd. Praha, V ráji 2004. 135 s. ISBN 80-86758-13-3.
- STEHLÍK, Eduard. *Lidická vzpomínání*. 1. vyd. Praha, V ráji 2007. 151 s. ISBN 978-80-86758-45-9.
- ŠTĚPÁNKOVÁ, Pavla. *Společnost pro obnovu Lidic 1945/6–1960*. FFMU, Brno 2006. Zkrácená verze in *Časopis Matice moravské*, 2008, 128 (1), s. 97–129.

6 Kontakt na autora

Mgr. Pavla Bechnerová
Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
M. D. Rettigové 4
116 39 Praha 1
Email: pavla.bechnerova@centrum.cz

Školitel: prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

Růžena Kamarádová **Případ odporu proti komunismu, Olomouc (1948)**

Růžena Kamarádová **The case of the resistance against the communist regime, Olomouc (1948)**

Markéta Bártová

Anotace: Růžena Kamarádová, roz. Sedláčková, rodačka z Olomouce, členka Sokola a vyznavačka masarykovských ideálů. Jako mnoho jejích přátel se i ona zúčastnila v červnu 1948 XI. všesokolského sletu, který přerostl v masový protest proti v únoru ustavené komunistické vládě. Koncem srpna téhož roku spolu s dalšími rozmnožila na cyklostylovém stroji leták „*Slova prezidenta Beneše při podpisu vlády v únoru 1948*“, který obsahoval nezveřejněný proslov Edvarda Beneše při podpisu Gottwaldovy vlády. Počet letáků dosáhl cca 300 kusů a tiskovina pak byla těsně po Benešově smrti šířena v Olomouci a okolí. Růžena Kamarádová se ještě stihla zúčastnit prezidentova pohřbu, již za několik dní potom byla na základě udání zatknuta příslušníky Státní bezpečnosti (StB). Soud ji za výše uvedenou činnost dne 23. září 1948 odsoudil pro zločin příprav úkladů o republiku k trestu těžkého žaláře v trvání 7 let, který si odpykávala v olomoucké ženské věznici. Po podmíněčném propuštění nemohla dlouho nalézt odpovídající zaměstnání a byla stále pod dohledem StB.

Klíčová slova: odboj, komunismus, Státní bezpečnost

Summary: Růžena Kamarádová, née Sedláčková, a member of Sokol movement and a proponent of the Masaryk's ideas, was a native of Olomouc. As her numerous friends, she, in June 1948, also did take part in the 11th nation-wide representation of Sokol clubs that turned into a mass protest against the February communist coup. In late August of the same year, she participated in cyclostyling the pamphlet „The president Beneš words upon the ratification of the new government in February

1948“, containing the unpublicized speech of the president Edvard Beneš. The total amount of the produced pamphlets reached the number of 300 pieces and the print was distributed in Olomouc and its surroundings in the wake of the Beneš's death. Růžena Kamarádová managed to attend the president's funeral, but in a couple days afterwards she was apprehended by the state security on the basis of a denunciation. In September 23, 1948, she was sentenced for the above-referred activity, conceived as a crime of plotting against the Republic, to seven years , severe imprisonment in women's prison in Olomouc. After her release, she struggled to find a job and was constantly being kept in check by the state security.

Key words: resistance, communist regime, state security

1. Dětství a dospívání

Růžena Kamarádová se narodila dne 19. ledna 1924 do rodiny Konráda a Anny, roz. Měchurové v Olomouci-Hejčíně. Absolvovala studium na rodinné škole a poté chtěla pokračovat na vyšší dívčí škole, její plány však zhatil nacistický režim. Jak sama uvedla v jednom z pozdějších rozhovorů, měla být, stejně jako všichni její spolužáci a tisíce dalších mladých lidí, nuceně nasazena do Třetí říše. K tomu však nakonec ze zdravotních důvodů nedošlo, nějakou dobu před odchodem totiž musela pracovat ve firmě Heikor, kde se vyráběl prášek proti vším pro německé vojáky. Práce probíhala bez ochranných pomůcek a prášek jí rozleptal konečky prstů tak, že se s tím musela léčit. Díky tomuto se nucenému nasazení v Německu vyhnula a byla poslána do vsetínské zbrojovky, kde se podílela na vyrábění výbušnin. Na měsíce strávené ve Vsetíně po letech vzpomínala: „*Plnili jsme tam výbušniny. Byl tam každou chvíli někdo rozprsknutý na zdi. Pracovali jsme každý den od šesti do šesti. Nikam jsem se nedostala a na jídlo byly pořád kroupy.*“³³⁵ Do rodné Olomouce se vrátila na sklonku války, tam také prožila dramatické chvíle osvobozování Rudou armádou. Během náletů spojenců přišla o život málem celá její rodina, při průchodu pozemních vojsk docházelo k drancování domovů sousedů a znásilňování žen.³³⁶

Ihned po válce nastoupila do zaměstnání, v srpnu 1945 našla uplatnění jako administrativní pracovnice, byla přijata na výpomoc do písařny ředitelství ČSD v Olomouci.

³³⁵ Rozhovor s Růženu Kamarádovou v rámci projektu Příběhy 20. století (Post Bellum), 29. 11. 2010. Dostupné on-line: <http://www.pametnaroda.cz/story/kamaradova-ruzena-1924-1176> (podle stavu ke dni 20. 4. 2015).

³³⁶ Tamtéž.

2. Rok 1948

Již od mládí tíhla Růžena Kamarádová k demokratickým ideálům, myšlenky T. G. Masaryka a E. Beneše jí byly vlastní. Od útlého věku cvičila v Sokole a jako 15letá se v roce 1938 zúčastnila všesokolského sletu v Praze.³³⁷ V roce 1948 si účast na sletu zopakovala rovněž, znovu ve vyhrocené politické atmosféře. XI. všesokolský slet se po dlouhých přípravách proběhl koncem června, tradiční slavnostní průvod členstva Sokola Prahou se konal dne 6. července 1948. Jednalo se o masovou záležitost, průvod čítal přes 80 000 Sokolů, celou trasu průvodu, vedoucí od horní části Václavského náměstí, přes Národní třídu, Pařížskou ulicí až na Staroměstské náměstí, kde byla umístěna komunistická tribuna v čele s relativně čerstvě ustaveným prezidentem Klementem Gottwaldem, lemovaly tisíce diváků.³³⁸ Akce se přes řadu pečlivých opatření ze strany vládnoucího režimu a jemu podřízených bezpečnostních složek stala jednou z největších veřejných demonstrací proti v Československu zavládnuvší totalitě. Průvod postupující Prahou provolával nejprve sokolské „Nazdáár“, postupně však začla převažovat hesla „Ať žije prezident Beneš!“ a další. Ta se pak i po sletu nezřídka tiskla a jako celek šířila mezi lidmi jako protirežimní letáky. Mezi jinými sem patřila provolání: „Bez Beneše, Masaryka, není žádná republika“, „Nedáme si diktovat, koho máme milovat“, „Beneš musí zase zpět, ať to slyší celý svět“, „Protože si nejsou jisti, hlídají nás komunisti“, „Byli jsme a budem, za Beneše půjdeme“ ad.³³⁹ Projev nesouhlasu se současnou vládnoucí garniturou pak Sokolové vyjádřili i dalším způsobem: „*Na začátku Pařížské ulice tzv. tichou poštou postupně přicházela k manifestujícím sokolům informace, že jednotlivé útvary nezdraví komunistickou tribunu, ale na pokyn pořadatelů Pozor! Vpravo hled! Se naopak dívají vlevo a nezdraví (...), objevily se také americké vlaječky.*“³⁴⁰ Příslušníci Sboru národní bezpečnosti (SNB) i Lidových milic (LM), kterých bylo v ulicích obrovské množství, již během průvodu některé z aktivních účastníků „vytáhli“, zabavovali vlaječky apod., ihned po sletu došlo k zatčení několika desítek sokolů, kteří byli viněni z organizování protivládní demonstrace. V dalších měsících následovalo vy- lučování ze Sokolstva, další zatýkání jeho členů a později soudní procesy s nimi.³⁴¹

³³⁷ Obecně k tématu např.: DVOŘÁČEK, Petr: X. Vsesokolský slet roku 1938 a jeho ohlas ve společnosti. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Praha 2008.

³³⁸ VEBER, Václav: Třetí odboj. ČSR v letech 1948–1953. Univerzita Pardubice, Pardubice 2014, s. 42.

³³⁹ Tamtéž, s. 43.

³⁴⁰ Tamtéž, s. 42.

³⁴¹ K tématu viz např. BÁRTA, Milan–BURIAN, Michal–SVOBODA, Libor–WAIC, Marek: Pod křídly Sokola. Katalog k výstavě. Ústav pro studium totalitních režimů a Vojenský historický ústav Praha, 2012.

Ještě téhož roku zasáhla všechny Benešovy příznivce nečekaná zpráva, když v pátek 3. září bývalý prezident po krátké těžké nemoci zemřel. Bylo stanoveno, že poslední rozloučení proběhne dne 8. září a to formou státního pohřbu. V ten den byly opět zalarmovány tisíce příslušníků bezpečnostních složek totalitního státu, neboť se celkem odůvodněně očekávalo, že při příležitosti pohřbu jedné z ikon demokraticky smýšlejícího obyvatelstva dojde opětovně k masovým protestům proti komunistům. Byla přijata mnohá opatření, která by mohla oslabit počty obyvatel, které se chtěly pohřbu účastnit, i tak se nakonec podařilo do Prahy dojet desítkám tisíců osob. Mezi nimi i Růženě Kamarádové, která na svou účast později vzpomínala následovně: „*Chtěla jsem dovolenou a přednosta mi řekl, že žádnou nedostanu. Když nedostanu, mně to nevadí. Oblékla jsem si sokolský kroj a do práce jsem nepřišla. Sedla jsem si na rychlík a jela na pohřeb. (...) Bylo to hrozně smutný. Tenkrát už šla hrůza z Gottwalda. Navíc máte strach z hloupých lidí. Probřečeli jsme tam celý pohřeb... Když jsme šli potom kolem Gottwalda, tak jsme se k němu otočili bokem.*“³⁴²

3. Udání

Ráno téhož dne, kdy se odehrával Benešův pohřeb, se na olomouckou úřadovnu StB dostavil Stanislav Kraus, povolání krejčovský mistr, který „*ve dveřích domu v Sokolské ul. č. 1, kde má svou dílnu, ilegální cyklostylovaný leták s obsahem t. zv. řeči býv. presidenta dr. Beneše při příležitosti podpisu vlády v únoru 1948, která prý byla zachycena na zvukový pás, ale nebyla zveřejněna.*“³⁴³ Leták Kraus přinesl sebou a ten byl později použit jako předmět doličný v soudním procesu Růženy Sedláčkové a jejich kolegyň. O několik dní později totiž opět na stanici StB v Olomouci došel František Pilný, úředník Okresního národního výboru (ONV) tamtéž a ohlásil, že se dozvěděl, že na ředitelství ČSD byly rozmnožovány letáky protirežimního obsahu, které byli vylepované v souvislosti s úmrtím Dr. Eduarda Beneše.³⁴⁴ Hlášení samozřejmě vzbudilo na StB, i s ohledem na hlášení občana Krause, pozornost, a proto byl ještě ten samý den večer za Pilným vyslán jeden z příslušníků StB za účelem zjištění dalších podrobností. Ten také později o jejich setkání sepsal úřední záznam, který se v archivních materiálech zachoval³⁴⁵: „...*Pilný udal, že se*

³⁴² Rozhovor s Růženu Kamarádovou v rámci projektu Příběhy 20. století (Post Bellum), 29. 11. 2010. Dostupné on-line: <http://www.pametnaroda.cz/story/kamaradova-ruzena-1924-1176> (podle stavu ke dni 20. 4. 2015).

³⁴³ Archiv bezpečnostních složek (dále jen „ABS“), f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-3997 OV, Úřední záznam ze dne 8. 9. 1948.

³⁴⁴ Tamtéž, Úřední záznam ze dne 13. 9. 1948, s. 1.

³⁴⁵ Veškeré citace v textu jsou uvedeny v přesné jazykové podobě jako v archivních materiálech, gramatické chyby nebyly opravovány. Růžena Kamarádová byla zatčena, souzena a vězněna

o případu dozvěděl od 2 úřednic OAV-NF (jedná se o Okresní Akční výbor Národní fronty-pozn. aut.)³⁴⁶ v úřadě ONV v Olomouci, jimž to oznámily zaměstnankyně ředitelství ČSD Věra Sedláčková z Olomouce a Naděžda Kazíková z Přerova v den, kdy rozmnožování letáků bylo v písařně ředitelství ČSD Růženou Sedláčkovou, Věrou Sonnewendovou a dalšími spoluzaměstnankyněmi uskutečněno a (...) zjištěno.³⁴⁷ Obě úřednice, které oznámení učinili, měli jeden z tištěných textů k dispozici a tento na ONV odevzdaly. Jedna z nich Pilnému sdělila, že „v sobotu v dopoledních hodinách buď 28. 8. Nebo 4. 9. 1948 v písařně ředitele ČSD, kde je zaměstnána, viděla (...), jak Růžena Sedláčková něco tajně psala a pak Věra Sonnewendová cyklostilovala, při čemž pomáhala Jarmila Šmídová a Helena Kurovcová. Při tom proslovila Růžena Sedláčková Sonnewendové přání, aby na cyklostilu pořídila 300 kusů. Věra Sedláčková a Naděžda Kazíková chtěly pak k práci přihlédnout, Sonnewendová však rychle blánu z cyklostilu odstranila a nahlédnutí jim zamezila. V poledních hodinách (...) viděly, že Růžena Sedláčková odnáší rozmnožené věci cyklostylem z úřadu ve velké úřední obálce se záhlavím „ředitelství ČSD“.³⁴⁸ Poté, co čtveřice žen, které se na rozmnožení letáku podílely, z kanceláře odešly, „Věra Sedláčková a Naděžda Kazíková ve věci pátraly, kam byla odhozena cyklostilová blána. Tuto nenalezli, ale našli ve kbelíku na papír papírovou vložku z blány, která byla při p[ro]střednictvím na cyklostilování u blány připojena. Z této pak vyčetly část textu a zjistily, že Růžena Sedláčková a spol. rozmnožovaly protistátní letáky. (...) Sedláčková vyslovila dale podezření, že leták k rozmnožení mohla donést do písařny ředitelství ČSD Helena Kurovcová, která má známost s nějakým četařem aspirantem, pravděpodobně z Val. Meziříčí, od něhož jej snad mohla dostat.“³⁴⁹

V tomto konkrétním případě mezi počátkem činnosti a zatčením aktérů odporu proti komunismu uběhly pouhé tři týdny. Krátké časové období svědčí o fungující mašinérii totalitního systému, který se od února 1948 dokázal rychle etablovat a efektivně navodit atmosféru ve společnosti takovým způsobem, že jako v případě Růženy Kamarádové vedl k udávání „nepřátel lidově-demokratického zřízení“ a ničení lidských životů.

ještě jako svobodná dívka, proto se v citacích z dobových materiálů objevuje pod svým dívčím jménem, tedy jako Růžena Sedláčková. Jinde v textu je označována svým pozdějším jménem, tak jak je uvedeno v názvu článku.

³⁴⁶ Podrobněji k tématu např. KAPLAN, Karel: Národní fronta 1948–1960. Nakladatelství Academia, Praha 2012.

³⁴⁷ ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-3997 OV, Úřední záznam ze dne 13. 9. 1948, s. 1.

³⁴⁸ Tamtéž.

³⁴⁹ Tamtéž.

4. Vyšetřování, soud a vězení

Dne 15. září 1948 odpoledne začalo zatýkání. Růžena Kamarádová byla dle zápisu o zatčení zadržena příslušníky olomoucké StB v 17 hodin³⁵⁰ a ještě tentýž večer předána do věznice Krajského soudu v Olomouci. Spolu s ní byly v ten den zatčeny její kolegyně Věra Sonnevendová (*25. října 1927),³⁵¹ Helena Kurovcová (*28. listopadu 1927) a Jarmila Šmídová (*9. července 1926). V bydlišti Věry Sonnevendové proběhla ještě v den zatýkání domovní prohlídka, letáky, které tam StB hledala, však nalezeny nebyly,³⁵² přestože během výslechu jmenovaná tvrdila, že tyto nerozšiřovala a má je uložené doma. Byl však nalezen text anonymní satirické básně s názvem „Žádost sv. Václava o přeložení“, který ironickým způsobem popisoval dění po únoru 1948.

Růžena Kamarádová se k činnosti, z níž ji StB podezírala, přiznala. Ze začátku se však snažila zapírat přesné okolnosti, když popsala, že text letáku našla v zaměstnání na stole, a že ji samotnou napadlo, že leták namnoží.³⁵³ Až po dvou dnech vazby přiznala, že leták do kanceláře donesla její kolegyně Helena Kurovcová, ona sama si udělala dvě kopie a text později ukázala své tehdejší vážné známosti, pozdějšímu manželovi Václavu Kamarádovi.³⁵⁴ On ji měl požádat, aby leták rozmnožila ve větším počtu, aby jej bylo možno posléze rozdat přátelům a známým. Růžena Kamarádová pak opsala text na cyklostylovou blánu, která byla poté použita Věrou Sonnewendovou při výrobě zhruba 300 kopií. Tento počet byl určen jako dostačující, vzhledem k tomu, že se jednalo o text, který se vešel na stránku běžného rozměru A4 třikrát, bylo při tisku použito zhruba 100 listů papíru. K vytištění letáků došlo v kanceláři a to během pracovní doby, za přítomnosti dalších kolegyně. Některé z nich, které byly za tuto činnost později spolu s Kamarádovou obviněny, si vzaly desítky listů s textem k sobě, aby jej později rozšířily ve svém okolí. Kamarádová si ponechala cca 30 kusů listů (tedy cca 90 letáků) a odnesla si je domů. V původní výpovědi uvedla, že poté, co letáky ukázala své matce, tato ji tak vyčini-la, že „*dělá hlouposti*“ a že je tedy všechny ihned spálila.³⁵⁵ V další výpovědi však už

³⁵⁰ Tamtéž, Zápis o zatčení ze dne 15. 9. 1948.

³⁵¹ Tamtéž.

³⁵² Tamtéž, Zpráva ze dne 16. 9. 1948. V rozporu s protokolem o domovní prohlídce je informace uvedená v novinovém článku: (?), Rozmnožovatelé letáků v Olomouci odsouzeni, Stráž lidu, roč. IV., č. 224, 24. 9. 1948. Viz ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-3997 OV.

³⁵³ Srov. Tamtéž, Protokol o výpovědi Růženy Sedláčkové ze dne 15. 9. 1948, s. 1.

³⁵⁴ Srov. Tamtéž, Protokol o výpovědi Růženy Sedláčkové ze dne 17. 9. 1948, s. 1.

³⁵⁵ Srov. Tamtéž, Protokol o výpovědi Růženy Sedláčkové ze dne 15. 9. 1948, s. 2.

přiznala, že je na smluveném místě předala již zmíněnému Václavu Kamarádovi.³⁵⁶ Václav Kamarád (*6. června 1929), který pracoval jako chemigrafický dělník u firmy Štočko-Chema v Olomouci byl následující den také zatčen a umístěn do vazební věznice.

Vyšetřování případu netrvalo nijak dlouho a po zhruba týdnu, který uplynul od oznámení protirežimní činnosti Růženy Kamarádové a jejích kolegyně, bylo na celou „skupinu“, označené StB jako „Helena Kurovcová a spol.“, podáno trestní oznámení. Následné soudní líčení proběhlo dne 23. září 1948 u Státního soudu, oddělení Brno, v budově krajského soudu v Olomouci. Soud uznal všechny obžalované vinnými ze spáchání zločinu příprav úkladů o republiku podle § 2 odst. 1 zák. č. 50/23 Sb.³⁵⁷ Na atmosféru v průběhu procesu později Růžena Kamarádová vzpomínala: „*My jsme byli první zatčení. Pro výstrahu celé republiky. Byl to veřejný soud a maminka říkala, že před soudem byl plný chodník lidí. Do soudní síně se nedostali, ta byla úplně plná. Někteří z těch lidí křičeli: Pověsit!, jiní křičeli: Ne! Soud trval od rána do večera a já jsem byla obviněná ze špionáže... Můj právník mi říkal, ať mlčím, že mám návrh na trest smrti, ať mám alespoň doživotí.*“³⁵⁸ Jak tvrdí odbojářka v jednom z pozdějších rozhovorů, za špionáž prý byla obviněna kvůli dopisu do firmy se sídlem ve Spojených státech amerických, ve kterém požádala o zaslání nylonek, které u nás byly nedostatkovým zbožím a po nichž každá žena toužila. Nylonky jí byly později doručeny, balík i s adresou si uschovala u sebe v bytě. Příslušníci StB jej našli v průběhu domovní prohlídky a balíček se jim stal dokladem špionážní korespondence, kterou měla zadržená Růžena Kamarádová provádět. Vedle dalších trestů byli obžalovaní odsouzeni k následujícím trestům odnětí svobody: Helena Kurovcová v délce 5 let, Věra Sonnevendová v délce 6 let, Jarmila Šmídová v délce 5 let, Václav Kamarád v délce 7 a půl roku a konečně Růžena Kamarádová v délce 7 let.³⁵⁹ Jako přitěžující okolnost pro ni soud hodnotil skutečnost, že „*dala popud celé akci.*“³⁶⁰ Proti rozsudku se všichni odsouzení odvolali, tento však byl rozsudkem Nejvyššího soudu ze dne 20. 1. 1949, sp. zn. Zm II 507/48, potvrzen.

Růžena Kamarádová, a spolu s ní i Věra Sonnevendová, byla k výkonu trestu umístěna do ženské věznice v Olomouci, obě sdílely společnou celu. K pobytu

³⁵⁶ Srov. Tamtéž, Protokol o výpovědi Růženy Sedláčkové ze dne 17. 9. 1948, s. 1.

³⁵⁷ Tamtéž, Rozsudek Státního soudu oddělení Brno ze dne 23. 9. 1949, sp. zn. Hp-Or II 7/48, s. 1.

³⁵⁸ Rozhovor s Růženou Kamarádovou v rámci projektu Příběhy 20. století (Post Bellum), 29. 11. 2010. Dostupné on-line: <http://www.pametnaroda.cz/story/kamaradova-ruzena-1924-1176> (podle stavu ke dni 20. 4. 2015).

³⁵⁹ ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-3997 OV, Rozsudek Státního soudu oddělení Brno ze dne 23. 9. 1949, sp. zn. Hp-Or II 7/48, s. 5.

³⁶⁰ Tamtéž, s. 3.

ve věznicí Kamarádová později uvedla: „Oni nám vždycky do cely dali buď prostitutku, zlodějku nebo vražedkyni, aby na nás donášely... Jako politický vězně nás nikdo neměl rád a pořád nám to dávali najevo.“³⁶¹ Soužití v cele bylo velmi psychicky náročné, takto vzpomínala Kamarádová na jednu z vězeňkyň, která k nim byla přidělena. „Ta vražedkyně, co byla s náma, měla jakéhosi milence. Měla holčičku, byla vdaná a ten její přítel jí poradil, ať manžela otráví cyankáli ve víně. Tak ho otrávil a potom tu mrtvolu rozsekala, uvařila a dala prasatům. To všechno jsem se od ní dověděla. Tak ta byla popravená, protože to je hanobení mrtvol. Ona v noci pořád chodila a my jsme s Věrou vůbec nespaly, protože jsme měly strach, že nám něco v noci taky udělá. Pořád chodila jak náměsíčná. Jak vražedkyně. Já jsem se pořád dívala, kde jde. Protože ta cela je úzká, jenom čtyři palandy. Nemohla jsem spát. Nespala jsem a potom jsem musela jít dělat... A s takovými lidmi tam musíte být.“³⁶² Mimo to byl pobyt ve vězení provázen nedostatkem jídla, hygienických potřeb a věcí denní potřeby, vězenkyně tvrdě pracovaly a v případě nemoci jim nebyla poskytnuta základní zdravotní péče.

5. Po propuštění

Růžena Kamarádová byla podmíněčně propuštěna po odpykání poloviny uděleného trestu se silně podlomeným zdravím, zejména psychickým: „Ještě ve vězení jsem dostala silnou srdeční neurózu. Měla jsem problémy i se žaludkem, takže jsem nemohla moc jíst a měla jsem takové zimnice. Když jsem potom přišla domů, tak jsem asi rok mohla jíst jenom převařenou vodu a zeleninu, nemastnou, neslanou. Bez ničeho. Měla jsem hrozné bolesti, tak jsem šla na vyšetření a tam zjistili, že mi nic není. Bylo to všechno z nervů. Potom jsem se nakonec vyléčila v Karlových Varech.“³⁶³ Po propuštění z vězení byla zaměstnána v TOS Olomouc, potýkala se se stálým dozorem příslušníků StB. V roce 1956 odešla na mateřskou dovolenou, po jejím ukončení se živila mandlováním prádla, protože jinou práci jako bývalá politická vězeňkyně nezískala. Až v roce 1968 jí jeden z jejích přátel pomohl ke slušněji placenému zaměstnání, kdy byla zaměstnána v kontrole přepravy tržeb v ČSD Olomouc a to až do svého odchodu do důchodu.³⁶⁴

³⁶¹ Rozhovor s Růženu Kamarádovou v rámci projektu Příběhy 20. století (Post Bellum), 29. 11. 2010. Dostupné on-line: <http://www.pametnaroda.cz/story/kamaradova-ruzena-1924-1176> (podle stavu ke dni 20. 4. 2015).

³⁶² Rozhovor s Růženu Kamarádovou v rámci projektu Příběhy 20. století (Post Bellum), 29. 11. 2010. Dostupné on-line: <http://www.pametnaroda.cz/story/kamaradova-ruzena-1924-1176> (podle stavu ke dni 20. 4. 2015).

³⁶³ Tamtéž.

³⁶⁴ Tamtéž.

V roce 1990 byla Růžena Kamarádová usnesením Krajského soudu v Ostravě, sp. zn. 2 Rt 11/90, rehabilitována.³⁶⁵

V roce 2012 byl jmenované přiznán status odbojářky proti komunismu dle Zákona č. 262/2011 Sb., o účastnících odboje a odporu proti komunismu.³⁶⁶

6. Použité prameny a literatura

Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond Vyšetřovací spisy, arch. č. V-3997 OV.

Národní archiv (NA), f. Správa sboru nápravné výchovy (f. SSNV), Osobní vězeňský spis Růženy Kamarádové.

Rozhovor s Růženou Kamarádovou v rámci projektu Příběhy 20. století (Post Bellum), 29. 11. 2010. Dostupné on-line: <http://www.pametnaroda.cz/story/kamaradova-ruzena-1924-1176> (podle stavu ke dni 20. 4. 2015).

VEBER, Václav. *Třetí odboj. ČSR v letech 1948–1953*. 1. vyd. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2014. 374 s. ISBN 978-80-7395-786-5.

7. Kontakt na autorku

Mgr. Bc. Markéta Bártová
Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra historie
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

Ministerstvo obrany ČR
Odbor pro válečné veterány
Tychonova 1
160 01 Praha 6

Email: peruanka@centrum.cz

Školitel: Prof. František Hanzlík

³⁶⁵ Národní archiv (dále jen „NA“), f. Správa sboru nápravné výchovy (f. SSNV), Osobní vězeňský spis Růženy Kamarádové.

³⁶⁶ Plné znění zákona viz např.: <http://www.veterani.army.cz/dok/leg/262-2011.pdf> (podle stavu ke dni 8. 5. 2015). Evidence účastníků odboje a odporu proti komunismu ke dni 30. 3. 2015, jimž bylo vydáno osvědčení dle Zákona č. 262/2011 Sb. viz <http://www.veterani.army.cz/dok/Evidence.pdf> (podle stavu ke dni 8. 5. 2015).

7. Obrazové přílohy

Fotografie Ruženy Kamarádové. Zdroj: Paměť národa

Oblastní úřadovna státní bezpečnosti
O l o m o u c e .
(varšavské území)

č. j. _____ v Olomouci, dne 15.9.1948.

Zápis o zatčení.

17.00 hod. byl(a) zatčen(a) v Olomouci
Dnešního dne o ~~17.00~~ 21a pro § 18 zák. na ochranu rep.
Růžena Sedláčková,

(přízvisky, jména za svobodna u žen)
nar. 19.1.1924 , v Olomouci-Hejčíně , okres Olomouc ,
přil. do Olomouce , okres Olomouc , stát ČSR ,
stav svobodná , národnost česká , náboj žil. ,
rodice Konrád a Anna, roz. NěmcuTová ,
manžel-ka, děti ---
poručík (u mladistvých) ---
povolání dělnice na výpomoc u ČSD , vojenský poměr ---
bydliště Olomouc-Hejčín, Tomkova č. 6 ,

Zatčení provedl _____
zatčeného prohlédl _____ v přítomnosti _____

Zatčený(á) má u sebe:
osobní doklady (číslo, datum, úřad vyhotovení): _____
vlastní věci: _____
došlech věci: _____

Kontrolní otisky prstů (palec a ukazovák pravé ruky)

Podpis: _____
C. st. 8090.
Státní tiskárna v Praze, - 4944.

Spolužáct s _____

Všechn převzát ve věznici dne 16.9.1948 o hod. 17.45

prohlášen (kým) Břichar a umístěn v cele č. 6

Lékařský nále: _____

Popis zatčené (ho):

výška a váha 180 cm / 70 kg, pokrývka hlavy _____

barva vlasů černé, svrchní kabát černý s bílými

barva očí šedobílé, oblek černý s bílými

zuby zdravé, obuv černé kožené boty

zvláštní znamení na levé ruce malá tetovačka

Oblastní úřadovna státní bezpečnosti
O l o m o u c v Olomouci dne 16.9.1948.
 (razítko úřadovny)

1. Správě místní věznice:

Vězeň budíž dodán s vředu uvedenými vlastními věcmi, doličnými věcmi, opísemu zápisu o zatčení a oddělen od _____

do vazby krajského soudu v Olomouci.

2. Státnímu zastupitelství
 v Olomouci.

(Jméno) Růženu Sedláčkovou
 dodávám do tamní vazby s přílohami, uvedenými pod bodem 1.
 Současně činím trestní oznámení proti jmenované(mu) podle §§ 18 zák. č. 50/23 Sb.
 (komu) státnímu zastupitelství v Olomouci.

Místo činu: Olomouc.

Vedením pověřen: [Podpis]

Zápis o jejím zatčení, 15. září 1948. Zdroj: ABS

Žádost sv. Václava o přeložení.

Na tom pražském magistrátě bylo velké zděšení,
od koho tam žádost přišla, to nemáte tušení,
Na radnici žádosti je vždycky celá náplava,
ale tato žádost byla od Sv. Václava.

Slavný pražský magistrátě, sděluji Ti s bolestí,
že to dále nevydržím, na Václavském náměstí;
službu mít na Václavsku, to je práce nemilá,
už mě od toho zpitomněla i ta moje kobyla.

Dřív mě tady zpívali: Čechové "Kde domov můj",
ale co teďka se děje, to je práce víc než řájk.
Poslouchat tu každídky den internacionály,
to patrona české země taky jednou dopálí.

Dřív jsem zde slyšel slýchávat řečnit: Kramáře, Kloráče,
teď když spustí Flém.G., hned bych se dal do pláče;
a když spustí Tonda z URA svoji hubu z řetězu,
je mi slavný magistrátě, div že z koně neslezu.

Když Kepec. svoji hubou bolševickou sávodí,
kobyla mě vyhazuje, div mě dola neshodí;
tak to tady magistrátě chodí nyní se svyku,
a já z večerkych těch řebí dřív. Na nemk koliku.

A když mi tu začne zpívat, ta SČK armáda,
mám je chut tou svoji fánglí zlinjrovat přes náda.
Každý den se něco děje, každý týden něco je,
každý den na Václavsku někde lidí lakuje.

Proto slavný magistrátě, nestane se neštěstí,
když ten rynek se bude svátí, lakýrnické náměstí.
Každý stále jenom švaní a řádny nic nekoná,
vykašala se taky na to, a bych dělal patrona.

Leták „Žádost sv. Václava o přeložení“, [1948]. Zdroj: ABS

Slova p. presidenta Dr. F. Beneše při podpisu vlády v únoru 1948.
/Vymato ze zvukového pásu - uveřejněno nebylo./

.....Ne všechen lid Československý si přeje zánik demokracie, ale vy pánové a Vámi vedená strana si přeje, abych svým podpisem rozbil demokracii v Československu a zradil nejen sebe, ale i celému národu nejdražší přísahu, jež tkví ve slovech : Presidentu Osvoboditeli věrní zůstaneme.

Jestliže tak činím, tedy proto jen, abych zabránil bratrovražedným bojům, jimiž mi hrozíte a jež jste schopni vyvolati. Věřím však, že Československý lid pochopí můj čin a při nejbližší příležitosti ve své většině prokáže, že jsou mu cizí metody, jichž používáte a že jste podceňovali mravní vyspělost, věrnost a demokratický smysl našeho lidu.

Věřím, že pravda zvítězí.

Slova p. presidenta Dr. E. Beneše při podpisu vlády v únoru 1948.
/Vymato ze zvukového pásu - uveřejněno nebylo./

.....Ne všechen lid Československý si přeje zánik demokracie, ale vy pánové a vámi vedená strana si přeje, abych svým podpisem rozbil demokracii v Československu a zradil nejen sebe, ale i celému národu nejdražší přísahu, jež tkví ve slovech : Presidentu Osvoboditeli věrní zůstaneme.

Jestliže tak činím, tedy proto jen, abych zabránil bratrovražedným bojům, jimiž mi hrozíte a jež jste schopni vyvolati. Věřím však, že Československý lid pochopí můj čin a při nejbližší příležitosti ve své většině prokáže, že jsou mu cizí metody, jichž používáte a že jste podceňovali mravní vyspělost, věrnost a demokratický smysl našeho lidu.

Věřím, že pravda zvítězí.

Slova p. presidenta Dr. E. Beneše při podpisu vlády v únoru 1948.
/Vymato ze zvukového pásu - uveřejněno nebylo./

.....Ne všechen lid Československý si přeje zánik demokracie, ale vy pánové a vámi vedená strana si přeje, abych svým podpisem rozbil demokracii v Československu a zradil nejen sebe, ale i celému národu nejdražší přísahu, jež tkví ve slovech : Presidentu Osvoboditeli věrní zůstaneme.

Jestliže tak činím, tedy proto jen, abych zabránil bratrovražedným bojům, jimiž mi hrozíte a jež jste schopni vyvolati. Věřím však, že Československý lid pochopí můj čin a při nejbližší příležitosti ve své většině prokáže, že jsou mu cizí metody, jichž používáte a že jste podceňovali mravní vyspělost, věrnost a demokratický smysl našeho lidu.

Věřím, že pravda zvítězí.

Leták „Slova p. presidenta Dr. E. Beneše při podpisu vlády v únoru 1948“, 1948. Zdroj: ABS

Spravedlnost trestá rychle a tvrdě

Rozmnožovatelé letáků v Olomouci odsouzeni

-ds- Příklad, který byl včera projednáván v přeplněné porotní síni krajského soudu v Olomouci, před státním soudem, jemuž předsedal dr Seucký, nutno — podle slov předsedy — posuzovati z hlediska všech událostí, jež u nás vznikly před únorem i po únoru. Ona část národa, která brojila proti lidu a která svoji hru prohrála, odešla do zahraničí, kde ve své činnosti pokračuje a snaží se ničit lidově demokratické zřízení, jež si lid vybojoval.

Za tím účelem vyvolala v život letákovou akci, jejímž účelem je podkopávat víru občanstva ve vedení našeho státu. Ti, kdož tyto letáky rozšiřují, připravují tak pádu pro zamýšlené činy reakce a musí si býtí tedy vědomi trestnosti těchto činů. Lid je odhodlán brániti všemi silami to, co si těžce vybojoval a je povinností soudců, vykládati zákon v duchu naší nové ústavy tak, aby skutečně chránil republiku. Trestní čin páchá každý, kdo jakýmkoliv způsobem se snaží poškodit lidově demokratické zřízení.

A toho si museli býtí vědomi 21letá Helena Kúrovcová z Přerova, 24letá Růžena Sedláčková z Olomouce, 23letá Věra Sonnevendová z Olomouce 22letá Jarmila Šmidová z Olomouce, všechny úřednice ČSD v Olomouci, a 19letý chemigrafický dělník Václav Kamarád z Olomouce, proti nimž vznesl státní soud obžalobu, že se dopustili zločinu přípravy úkladů o republiku podle § 2 zákona na ochranu republiky. Čin, pro něž byli žalováni, udal se následovně:

Asi 26. srpna letošního roku při

nesla Kúrovcová do kanceláře na ředitelství ČSD v Olomouci leták psaný na stroji se smyšleným obsahem projevu zesnulého presidenta dr Edv. Beneše. Ačkoliv všem muselo býtí na prvý pohled zřejmo, že obsah je naprosto vymyšlený, pofídily si všechny tři obžalované opisy. Na druhý den dala Sedláčková leták přečísti Kamarádovi, který jí požádal, aby jej asi 300krátě rozmnožila, což tato učinila za pomoci Šmidové. Učinily tak na úředních papírech v písárně ředitelství na cyklostylu. Obžalované nechaly si každá po několika letáčích, několik set kusů dala pak Sedláčková Kamarádovi, který, podle jeho obhajoby, je za několik dní spálil. U Sonnevendové bylo při domovní prohlídce nalezeno 54 těchto letáků, ostatní obžalované je rovněž prý spálily, ačkoliv jeden leták byl nalezen pohozený na ulici v Olomouci

Obžalované doznaly, že letáky četly, popíraly ovšem, že by je chtěly dále rozšiřovati a tvrdily, že je přechovávaly u sebe jen z mladistvé nerozvážnosti, neboť prý si nenuvě domily dosah svého jednání. Také Kamarád doznal, že vyzval Sedláč-

kovou k rozmnožení letáků, neví prý sám za jakým účelem, později pak všechny letáky spálil. Letáky chtěl prý jen proto, že se mu líbil jejich obsah o němž věřil, že skutečně je projevem zesnulého bývalého presidenta dr Beneše.

Po skončení průvodního řízení promluvil veřejný žalobce prokurátor dr Palát, který poukázal zejména na okolnost, že činu se dopustily osoby, které braly od státu peníze a proti těmž státu brojily. Poukázal na pokřivené smýšlení těch, jimž se dařilo poměrně velmi dobře a kteří si toho nedovedli vážit. Poté promluvil obhájci obžalovaných dr Martinic, dr Honal, dr Brabec dr Los a dr Littmann. Senát se pak odebral k poradě, která trvala téměř dvě hodiny a ve večerních hodinách vynesl rozsudek, podle něhož všichni obžalovaní jsou vinni, že se spojili k úkladům o republiku podle § 2 zákona na ochranu republiky a odsuzují se:

Helena Kúrovcová do těžkého žaláře na 5 let, Růžena Sedláčková do těžkého žaláře na 7 let, Věra Sonnevendová do těžkého žaláře na 6 let, Jarmila Šmidová do těžkého žaláře na 5 let a Václav Kamarád do těžkého žaláře na 7 a půl roku, u všech zostřeného tvrdým ložem čtvrtletně a ke ztrátě občanských práv občanských po dobu trvání trestu. Všichni odsouzení si vzali lhůtu na rozmyšlenou.

Novinový výstřížek s článkem *Rozmnožovatelé letáků v Olomouci odsouzeni*, Stráž lidu, roč. IV., č. 224, 24. září 1948. Zdroj: ABS

Portugalské koloniální impérium za Salazarova režimu

The Portuguese Colonial Empire during the Salazar Regime

Barbora Menclová

Anotace: Příspěvek se zabývá podobou portugalské koloniální politiky za vlády Antónia de Oliveiry Salazara v letech 1928-68. Zodpovídá na otázku, zda a popřípadě jak se změnil portugalský přístup ke koloniím s nástupem autoritativního režimu a jaké postavení kolonie v tehdejším systému zaujímaly. Hlavní pozornost je zaměřena na období třicátých let, kdy došlo k tzv. znovubudování impéria.

Klíčová slova: Portugalsko, kolonialismus, Salazar, koloniální politika

Summary: This contribution deals with the features of the Portuguese colonial politics during the Salazar`s regime in the years 1928-1968. It is based on the analysis of changes in this politics after the installation of the authoritarian regime and the development of the Portuguese approach to their colonies during the existence of the Portuguese New State. The main focus is on the 1930s, when the era of reconstruction of the Portuguese Colonial Empire begun.

Key words: Portugal, Colonialism, Salazar, Colonial Politics

1. Úvod

Portugalci budovali své koloniální impérium od 15. století, kdy společně se Španěly patřili v Evropě k prvním objevitelům zámorí. Největšího rozkvětu jejich koloniální politika dosáhla v 16. století, kdy ovládli četná území od Asie přes Afriku po Jižní Ameriku. Do konce 16. století byla centrem jejich koloniální říše Indie, po ústupu z asijských pozic Brazílie. Po ztrátě Brazílie roku 1822 se pozornost Portugalců postupně zaměřila na Afriku.

Když se roku 1928 stal portugalským ministrem financí António Oliveira de Salazar (dále jen Salazar), zbývala z kdysi rozsáhlého portugalského impéria indická území Goa, Diu a Damão, dále v Asii Východní Timor a Macau, a v Africe Angola, Mosambik, Guinea-Bissau, Kapverdské ostrovy a ostrov Svatý Tomáš a Princův ostrov. Přestože to byla jen malá část původní rozlohy, jednalo se o území o rozloze přes dva miliony kilometrů čtverečních, kde žilo okolo 35 milionů obyvatel (Klíma: 2007, str. 161). Jen pro srovnání: rozloha kontinentálního Portugalska je více než 92 000 kilometrů čtverečních a počet obyvatel přesáhl 10 milionů³⁶⁷.

Po nástupu na ministerstvo financí a posléze na post premiéra začal Salazar s podporou prezidenta budovat konzervativní autoritativní režim nazývaného Nový stát. Změna směřování země byla definitivně potvrzena přijetím nové ústavy roku 1933. Až do svého nedobrovolného odchodu v roce 1968 vládl Salazar zemi pevnou rukou s důrazem na tradiční hodnoty a odporem k parlamentní demokracii a svobodné diskusi (Klíma: 1996, s. 169). Součástí jeho strategie bylo i udržení rozsáhlého zámořského impéria, které se stalo jednou z opor jeho moci.

Co se týče výzkumu portugalské koloniální politiky ve 20. století, převládalo v samotném Portugalsku dlouhou dobu mlčení. Větší akademický zájem o tuto problematiku se začal v zemi rozvíjet až v devadesátých letech minulého století, kdy se poukazovalo i na do té doby tabuizovaná témata, jako je portugalská koloniální válka v Africe v letech 1961–1974 (Tošnerová: 2008). Přestože již v současnosti existuje řada dílčích prací s touto tematikou, bádání i nadále komplikují nezpracované dokumenty v portugalských archivech. V České republice jsou portugalské koloniální dějiny ve stínu ostatních bývalých evropských koloniálních velmocí. Jedněmi z mála historiků zabývajících se soustavněji daným tématem jsou Jan Klíma z Univerzity v Hradci Králové a Simona Binková z Karlovy univerzity v Praze.

2. Změny v portugalské koloniální politice na přelomu 19. a 20. století

Pro pochopení portugalského kolonialismu za Salazarovy vlády je nutné se vrátit do druhé poloviny 19. století, kdy byly položeny základy moderní koloniální správy. V té době se pozornost Evropanů začala soustředit na Afriku. Ostatní části světa byly buď již samostatné, nebo pevně v rukách jedné z evropských koloniálních velmocí. Zároveň se na mapě Evropy objevili dva noví významní hráči Itálie a Německo, kteří se netajili svým zájmem o zámořské državy. Afrika byl v té době jediný

³⁶⁷ Údaje o současné rozloze a počtu obyvatel Portugalska převzaty z Wikipedie: Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Portugalsko>. Staženo dne 28. 4. 2015.

kontinent, kde nebyly pevně stanoveny hranice a kde byla možnost zisku nového perspektivního území. Začal tzv. boj o Afriku (Oliveira, In: Jerónimo: 2012, s. 93).

Boj o Afriku měl dva nové rysy. Za prvé se jednalo o tzv. systematickou kolonizaci, kdy se jednotlivé státy snažily ovládnout co největší část afrického vnitrozemí. Dělo se tak prostřednictvím vojenských kampaní, které byly eufemisticky označovány za pacifikaci místních obyvatel, a pořádáním výzkumných výprav. Prostřednictvím bilaterálních smluv i tajných dohod byly postupně stanoveny hranice i na africkém kontinentě (Porter: 2011, s. 21).

Za druhé se do koloniální politiky evropských zemí ke konci 19. století začínaly promítat nové poznatky z humanitních a fyzikálních věd. Tzv. vědecký přístup ke koloniím se projevil zakládáním nových institucí a škol, financováním výzkumů zaměřených na kolonie, pořádaly se první velké kongresy, vznikla nová legislativa (Matos: 2006, s. 57). Zároveň pod vlivem sociálního darwinismu bylo vlastnictví kolonií ospravedlňováno rasovou a civilizační nadřazeností Evropanů (Alexandre: 2000, s. 237).

Podobným vývojem jako ostatní koloniální státy, i když s určitým zpožděním, procházelo i Portugalsko. Také v portugalské Africe probíhaly vojenské kampaně, částečně se osídlovalo vnitrozemí, byly zakládány první odborné instituce a školy, financovány výzkumy. Už roku 1875 byla založena první a po celou dobu trvání kolonií jedna z nejdůležitějších portugalských vědeckých institucí zabývající se Afrikou – Zeměpisná společnost v Lisabonu. Pod její záštitou byly organizovány výzkumné cesty po Africe, pořádány kongresy apod. (Castelo: 2007, s. 45). Zajímavostí je, že tato společnost existuje v Lisabonu dodnes a pro zájemce pořádá i přednášky o portugalském kolonialismu. Druhou významnou institucí byla Všeobecná agentura kolonií, později přejmenovaná na Všeobecnou agenturu zámořských území, založená roku 1924, která svou činnost ukončila roku 1974 (Matos: 2006, s. 68). Její dokumenty jsou cenným zdrojem informací pro výzkum portugalského kolonialismu 20. století.

Důležitým specifikem Portugalska bylo, že po ztrátě Brazílie roku 1822 mu kromě několika držav v Asii žádné jiné než africké kolonie nezůstaly. Zároveň bylo Portugalsko dlouhodobě slabým hráčem na mezinárodní scéně, chráněné a ovládané Velkou Británií, která výrazně zasahovala i do jeho koloniální politiky. Tento fakt se jasně projevil roku 1890 tzv. Britským ultimátem, kdy Londýn rezolutně zastavil další postup Portugalců v jihoafrickém vnitrozemí usilujících o sjednocení území Angoly a Mosambiku (Alexandre: 2000, s. 238). Proti tomuto britskému zásahu se zvedla v Portugalsku vlna národního odporu, ale posléze Portugalcům nezbylo nic jiného než se s daným stavem smířit. Dalším specifickým aspektem portugalského kolonialismu bylo, že vlastnictví kolonií bylo široce podporováno elitami napříč

politickými stranami a po Britském ultimátu byla koloniální otázka v Portugalsku silně spjata také s portugalským nacionalismem (Alexandre: 2000, s. 237).

2.1 Krátké intermezzo první portugalské republiky

Roku 1910 v Portugalsku skončila monarchie a byla vyhlášena republika. I přes změnu režimu se však pokračovalo v nastaveném kurzu, nadále bylo osídlováno a zkoumáno africké území, přijímala se nová legislativa, pořádaly se konference. Zároveň si ale čím dál více pozornosti žádala vnitropolitická situace. Velkým problémem první portugalské republiky (období let 1910–1926, pozn. aut.) byla její nestabilita. Zahraniční tisk i zprávy tehdejší československé diplomacie nazývaly Portugalsko „operetní republikou“ (Smutný: 2006, s. 6). Charakteristické pro zmíněné období bylo neustálé střídání vlád, prohlubující se ekonomická krize a ztráta vlivu na mezinárodní dění. Portugalsko se ocitlo na hraně státního bankrotu. Proto, když roku 1926 došlo k vojenskému převratu a o dva roky později se dostal k moci Salazar, doufaly okolní státy, že situace by se mohla jen zlepšit. V krátké době se Salazarovi bez pomoci ze zahraničí podařilo za cenu tvrdých škrtů stabilizovat státní rozpočet i vládu, upevnit svou moc a získat si respekt ostatních zemí (Clarence-Smith: 1985, s. 154).

2.2. Koloniální impérium za Salazarova režimu

Se Salazarovým nástupem nastala změna i v koloniální politice země. Portugalští odborníci zkoumané období dělí na dvě části. Období 1930–1945 je nazýváno obdobím koloniální mystiky. Docházelo k upevňování mýtu o koloniích, tedy o vytváření obrazu nepostradatelnosti kolonií pro Portugalsko a posílení národní hrdosti obyvatel na toto vlastnictví prostřednictvím rozsáhlé propagandistické aktivity. Zároveň se přijetím nových zákonů změnila správa kolonií (Castelo: 2000, s. 45). Období po druhé světové válce až do konce režimu je nazýváno obdobím národní jednoty. Nový stát se snažil udržet svá zámořská území za každou cenu a dokázat, že byla nedělitelnou součástí Portugalska. Pokoušel se tak čelit tlaku mezinárodního společenství na dekolonizaci a posléze i hnutím za nezávislost v jednotlivých koloniích (Castelo: 2000, s. 50). Na rozdíl od exaltovaných projevů režimu ve třicátých letech byl v té době u vlády patrný pragmatictější přístup.

2.3. Období koloniální mystiky

Nová éra koloniální politiky Portugalska se ve třicátých letech nesla, jak už bylo výše zmíněno, v duchu budování impéria, a to jak po stránce praktické (nová legislativa,

ekonomické a politické změny), tak i po stránce mystické, tedy upevňování národní hrdosti na vlastnictví zámoří. Kolonie se staly vedle dalších tradičních institucí, jako je rodina či církev, jednou z opor Nového státu (Rosas: 1994, s. 197-198). Koloniální politika Salazarovy doby je charakterizována jako imperiální, nacionalistická a centralizovaná (Castelo: 2007, s. 63). Co bylo pro Portugalsko nadále typické, byla společná snaha mnoha institucí, intelektuálů a státu šířit povědomí o koloniích (Matos: 2006, s. 46). Ani protisalazarovská opozice nezpochybňovala oprávněnost Portugalska na vlastnictví zámoří. První kritické hlasy volající po nezávislosti i ze strany samotných Portugalců se objevily až ke konci padesátých let 20. století.

Hlavní rysy nové éry byly definovány Koloniálním aktem přijatým roku 1930. O tři roky později se tento dokument stal součástí nové Ústavy. Už v druhém a třetím článku Koloniálního aktu je řečeno, že podstatou portugalského národa je kolonizovat a že kolonie utváří portugalské koloniální impérium (Koloniální akt: 1933). Tímto byla ústavně potvrzena nedělitelnost portugalského území, na kterou se Salazar často odvolával zejména v poválečné době. Koloniální akt byl zrušen až roku 1951, kdy termín kolonie zastaral a začal být používán výraz zámořské provincie. Podstata Salazarovy koloniální politiky ale zůstala nezměněna.

Další výraznou změnou v přístupu ke koloniím byla centralizace koloniální správy a hospodářství. Za první republiky byl roku 1920 schválen zákon, který dal správcům kolonií, tehdy označovaným za nejvyšší komisaře, značnou autonomii (Castelo: 2007, 62). To s nástupem Salazara skončilo a naopak nastala správní a ekonomická centralizace. Generální guvernéři, nejvyšší představitelé koloniální správy v období Nového státu, byli podřízeni portugalské vládě a ministerstvu kolonií (Oliveira: 2000, s. 261). Ve snaze o vyrovnaný rozpočet došlo k drastickému snížení výdajů v koloniích, zastavena byla například většina stavebních prací. Na ochranu domácího trhu bylo koloniím zakázáno půjčovat si v zahraničí, metropolí byl kontrolován veškerý zahraniční obchod, byly zrušeny koncese zahraničním společnostem. Koloniální trh byl rezervován pro produkci z metropole a naopak (jednalo se např. o portugalský textil na úkor britského) (Castelo: 2007, s. 64). Výše zmíněné kroky měly na kolonie tvrdý dopad. Kolonie zejména v Angole silně protestovali, naopak portugalská podnikatelé chválili nový režim (Oliveira: 2000, s. 85).

Co se týče postavení místních obyvatel, bylo zachováno uspořádání z první republiky. Přetrvávala hierarchie, obyvatelé portugalského impéria byli nadále děleni na civilizované a domorodce (Castelo: 2007, s. 63). Až roku 1928 byl pod nátlakem Společnosti národů schválen zákoník práce pro domorodé obyvatelstvo. V praxi ale zůstal polootrokářský systém nucených prací, kdy byli místní zaměstnanci závislí na svých zaměstnavatelích (Matos: 2006, s. 43).

Kromě administrativních změn byla podstatnou součástí nové koloniální politiky Salazarova režimu propaganda založená na mobilizaci portugalského ducha

s cílem formovat koloniální povědomí. Byla realizována tzv. ideologická ofenziva ve jménu koloniálního impéria. Jejím hlavním tvůrcem byl Armindo Monteiro, který působil v letech 1931 až 1935 ministr kolonií (Castelo: 2000, s. 47). Tato ofenziva kladla důraz na velikost portugalského národa i na hrdost na koloniální dědictví. Impérium bylo propagandou reprezentováno jako věčné, nadřazené nad finance a politiku. Opakováno bylo heslo, že posláním Portugalců je civilizovat zaostalé obyvatele³⁶⁸.

Propaganda využívala širokou škálu prostředků k šíření výše zmíněných myšlenek, ať již to byly kongresy určené odborné veřejnosti, tištěné publikace aj. K jedněm z nejúspěšnějších akcí patřily velkolepé výstavy. První z nich se konala roku 1934 v Portu pod názvem Portugalská koloniální výstava. Navštívilo ji přes milion lidí a ve čtyři sta pavilonech bylo ukázáno bohatství a rozmanitost portugalského impéria (Matos: 2006, s. 189). Další významnou akcí byla roku 1940 Výstava portugalského světa v Botanické zahradě tropických rostlin v Belému u Lisabonu. V době druhé světové války ukazoval Salazar světu velikost a hrdost portugalského národa. Navštívily ji přes tři miliony lidí. Součástí byly i pavilony reprezentující jednotlivé kolonie (Matos: 2006, s. 189). Dodnes jsou k vidění v Botanické zahradě v Belému jejich pozůstatky i busty černochů.

Poslední expozicí, která stojí za zmínku, je Portugalsko maličkých v Coimbre postavené taktéž roku 1940. Výstava skládající se z různých částí reprezentovala jak kontinentální Portugalsko, tak jednotlivé kolonie. Primárně byla určena především dětem s cílem ukázat velikost portugalského impéria a jeho rozmanitost (Matos: 2006, s. 189). Tuto výstavu je v Coimbre možné navštívit i v současnosti.

Dalšími akcemi, které měly vést k „mobilizaci ducha“, byly např. výměnné návštěvy portugalské mládeže v koloniích, týdenní akce představující různé aspekty kolonialismu, nazvané týdny kolonií, a v neposlední řadě filmová produkce a vydávání propagačních tiskovin. Co se týče filmové produkce, jednalo se o hrané filmy představující portugalské impérium i dokumenty z cest státníků po koloniích. Pro oba typy je typické opět zdůrazňování velikosti a krásy portugalského impéria, hrdosti a radosti místních obyvatel, že patří k Portugalsku, a celkové idylichnosti koloniálního života (Vieira: 2010, s. 134).

V neposlední řadě Salazarův režim podporoval vydávání tiskovin, ať již to byla periodika jednotlivých institucí, propagační letáky, nebo projevy jednotlivých státníků ke koloniím (Castelo: 2007, s. 64). Za zmínku stojí bulletin Agentury kolonií/zámořských území vydávaný v letech 1924–1974, který velmi dobře přibližuje

³⁶⁸ Mnohokrát zmíněno v projevech Arminda Monteiry. Více viz Monteiro, *Ideia do Império*, s. 3. In *Boletim Geral das Colónias* č. 81 nebo Monteiro, *Země čtyř impérií*, s. 7. In *Boletim Geral das Colónias* č. 78.

tehdejší dobu.³⁶⁹ Pokud jde o projevy, velmi zdatný byl již výše zmíněný ministr kolonií Armindo Monteiro.

Je nutné říci, že výše uvedené akce Salazarova režimu nebyly jen portugalským specifikem, ale konaly se i v jiných koloniálních zemích např. ve Francii (Castelo: 2007, s. 64). Třicátá léta byla obecně dobou sílícího nacionalismu ve všech zemích a Portugalsko nebylo výjimkou. Co ho odlišovalo od jiných demokratických koloniálních států, byly možnosti autoritativního státu, kde vše bylo řízeno centrálně Lisabonem.

2. 4. Období národní jednoty

Zcela jiná atmosféra čekala Portugalce i Salazara po skončení druhé světové války. I když lidé byli vládě vděční, že se Portugalsku podařilo zůstat mimo válečný konflikt, přesto si začínali ve srovnání se světovým vývojem uvědomovat stále tíživější politickou diktaturu neschopnou reagovat na měnící se svět i ekonomickou a kulturní zaostalost země (Rosas: 1994, s. 295). Z vnějšku sílil tlak mezinárodního společenství na dekolonizaci; ostatní koloniální velmoci postupně opouštěly své zámory. Na druhou stranu byla pro Salazara velkou výhodou začínající studená válka, kdy Spojené státy raději podporovaly anachronickou pravicovou diktaturu, než by čelily nejistotě, co bude s Portugalskem po změně režimu (Pinto: 2001, s. 16). Dalším plusem pro stávající portugalskou vládu byla nejednotnost a slabost vnitřní opozice.

Po roce 1945 lze i v Portugalsku pozorovat příklon k pragmatismu s cílem udržet kolonie. Mění se rétorika režimu. Už se nemluvilo o koloniích, ale o zámory a pluri-kontinentálním národě (Castelo: 2007, s. 108). Kolonizace portugalského zámory se již nenesla v duchu civilizace zaostalých domorodců, ale ve jménu ekonomického rozvoje kolonií (Castelo, In: Jerónimo: 2012, 364).

V konkrétní rovině přistoupil Salazar k částečným reformám. Roku 1951 byla zrušena platnost Koloniálního aktu a kolonie byly přejmenovány na zamořská území (Castelo: 2007, s. 107). V roce 1961 byl zrušen systém nucených prací a status domorodce, oficiálně si byli tedy všichni obyvatelé Portugalska rovni (Keese, In: Jerónimo: 2012, s. 226). Ve snaze zabránit odtržení kolonií vláda investovala do jejich rozvoje, ve srovnání s ostatními koloniálními velmocemi typu Francie a Británie však minimálně (Alexandre: 2000, s. 193). Přesto v šedesátých letech i díky přílivu

³⁶⁹ Analýza jednotlivých čísel bulletinu Agentury kolonií/zamořských území byla provedena v diplomové práci J. L. M. Garcíy v roce 2011 na portugalské Univerzitě v Coimbre pod názvem Koloniální a ideologická propaganda v Novém státě: Od Generální agentury kolonií ke Generální agentuře zamořských území (v port. A Ideologia e Propaganda Colonial no Estado Novo: Da Agência Geral das Colónias a Agência Geral do Ultramar, 1924-74).

zahraničních investic zažívaly kolonie ekonomický rozkvět. Salazarova vláda intenzivně podporovala odchod bílých Portugalců do zámoří, což se jí částečně i dařilo, i když míra emigrace do kolonií nikdy nepřevážila nad emigrací do jiných zemí západní Evropy (Castelo: 2007, s. 111).

Přes všechny výše zmíněné kroky nedokázal režim zastavit celkový vývoj. V roce 1961 Portugalsko ztratilo své državy v Indii, ve stejném roce propukla válka v Angole. Salazar se přesto odmítal vzdát názoru, že k Portugalsku patřily kolonie za každou cenu a zavlekl zemi do dlouhé, nákladné a zbytečné koloniální války. Portugalské koloniální impérium se definitivně rozpadlo až po demokratické revoluci po roce 1974.

3. Závěr

Při zkoumání podoby Portugalského koloniálního impéria za Salazarova režimu se ukazuje, že Salazar se svými spolupracovníky od začátku cíleně propojoval existenci nového režimu s vlastnictvím rozsáhlých oblastí v zámoří. Ve třicátých letech dvacátého století mu tato politika pomohla upevnit svou pozici. Zdůrazňování velikosti a bohatosti koloniálního impéria, ekonomická soběstačnost země, schopnost vládnout vzdáleným krajům – to byla hlavní poselství rozsáhlého aparátu propagandy. I když rétorika neodpovídala vždy realitě, pomáhala zvýšit prestiž nového režimu.

Po druhé světové válce se ale kolonie staly pro Salazara závažím, protože s nimi spojil svou existenci příliš pevně. V době, kdy jiné evropské státy opouštěly své zámoří, Portugalsko se ho nemohlo vzdát, protože by ohrozilo existenci celé vlády. Salazar byl až do svého odchodu přesvědčen, že Portugalsko bez kolonií nemůže přežít. A právě toto příliš pevné pouto vedlo ke zbytečné koloniální válce, která výrazně přispěla k pádu režimu.

Po roce 1974 v Angole a Mosambiku koloniální válka přešla ve válku občanskou, Východní Timor byl okupován Indonésií a do Portugalska se vrátilo okolo půl milionu navrátilců z kolonií, kteří neměli kam jít. Samo Portugalsko v sedmdesátých letech procházelo hlubokou společenskou i ekonomickou krizí. To vše byla traumata způsobená částečně koloniální politikou Salazarova režimu, o kterých dlouho panovalo v tamní společnosti mlčení. Až současný výzkum se snaží oprostít portugalský kolonialismus od imperiálních mýtů o výjimečných schopnostech Portugalců civilizovat jiné národy a podívat se kriticky na jeho skutečnou podobu. Snahou je mimo jiné odhalit rozdíly mezi reálnou politikou a rétorickými projevy, ve kterých byl právě Salazarův režim velmi zdatný a které dodnes v představách mnohých Portugalců zanechaly pocit nostalgie po kdysi slavné minulosti.

4. Použitá literatura

- Acto colonial : decreto-lei no 22465 de 11 de Abril de 1933*. Nova Goa : Imp. Nacional, 1933.
- ALEXANDRE, V. *Velho Brasil, Novas Áfricas*. 1. vyd. Porto: AFRONTAMENTO, 2000. ISBN 972-36-0520-1.
- CASTELO, C. *O Modo Português de Estar no Mundo. O luso-tropicalismo e a ideologia colonial portuguesa (1933-1961)*. 1. vyd. Porto: AFRONTAMENTO, 1998. ISBN 972-36-0486-8.
- CASTELO, C. *Passagens para África. O Povoamento de Angola e Moçambique com Naturais da Metrópole*. 1. vyd. Porto: AFRONTAMENTO, 2007. ISBN 978-972-36-0879-3.
- CLARENCE-SMITH, G. *O III Império Português (1825-1975)*. 1. vyd. Lisboa: Teorema, 1985. ISBN 972-695-099-6.
- JERÓNIMO, Miguel B. (ed.). *O Império Colonial em Questão (Sécs. XIX-XX). Poderes, Saberes e Instituições*. 1. vyd. Lisboa: Edições 70, 2012. ISBN 978-972-44-1723-3.
- KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN 80-7106-164-6.
- KLÍMA, J. *Mosambik*. 1. vyd. Praha: Colibri, 2007. ISBN 978-80-7277-343-5.
- MATOS, P. F. *As Côres do Império. Representações Raciais no Império Colonial Português*. Lisboa: Imprensa de Ciências Sociais, 2006. ISBN 972-671-185-1.
- MONTEIRO, A. *Ideia do Império*. In Boletim Geral das Colónias č. 81. Lisbon: Agência Geral das Colónia, březen 1932.
- MONTEIRO, A. *Země čtyř impérií*. In Boletim Geral das Colónias č. 78. Lisbon: Agência Geral das Colónias, prosinec 1933.
- OLIVEIRA, P. A. *Armindo Monteiro: Uma Biografia Política (1896-1955)*. Lisboa: Bertrand Editora, 2000. ISBN 972-25-1122-X.
- PINTO, A. C. *O Fim do Império Português. A Cena Internacional, A Guerra Colonial, e A Descolonização, 1961-1975*. Lisboa: Livros Horizonte, 2001. ISBN 972-24-1147-0.
- PORTER, A. *O Imperialismo Europeu: 1860-1914*. 1. vyd. Lisboa : Edições 70, 2011. ISBN 978-972-44-1635-9.
- ROSAS, F. *O Estado Novo 1926-1974*. In História de Portugal (dir. José Mattoso). sv. VII. Lisboa: Círculo dos Leitores, 1994. ISBN 972-8377-80-0.
- SMUTNÝ, M. *Krizové období vývoje Portugalské republiky 1925-30*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita. Filosofická fakulta, 2006.
- TOŠNEROVÁ, B. *Přítomnost koloniální minulosti v současném Portugalsku*. Diplomová práce. Praha: Karlova univerzita, Fakulta sociálních věd, 2008.
- VIEIRA, P. *O Império como Fetiche no Estado Novo*. Portuguese Cultural Studies 3. Washington: Georgetown University, Spring 2010. ISSN: 1874-6969.

Online: <http://www2.let.uu.nl/solis/psc/p/PVOLUMETHREEPAPERS/VIEIRA-P3.pdf>

5. Kontakt na autora

PhDr. Barbora Menclová
Karlova univerzita
Fakulta sociálních věd
Katedra západoevropských studií
U Kříže 8
158 00 Praha 5
Email: bara.mencl@gmail.com

Školitel: Michel Perottino

Proměna dějepisného bádání pod vlivem antropologie

The Change of Historical Research Under the Influence of Anthropology

Mgr. et Mgr. Lucie Kovandová

Anotace: Cílem příspěvku je prostřednictvím náhledu na vývoj západní historiografie v 2. polovině 20. století přiblížit základní proměny dějepisného bádání, které vedly ke vzniku historické antropologie. Historická antropologie je teoreticko-metodologický přístup nacházející se na pomezí antropologie a historie. Cílem historické antropologie je aplikovat antropologické teoretické poznatky a metody na historické prameny a studovat postavení a úlohu člověka v dějinách. Text se například zaměřuje na počátky zájmu o subjektivitu v dějinách, novou kulturní historii a na postmodernistickou kritiku dějepisectví.

Klíčová slova: antropologie, narace, historiografie, historická antropologie

Summary: The aim of my contribution is to summarize the development of historiography in 2nd half of the 20th century. I try to describe the basic changes of historical research that led to the formation of historical anthropology. Historical anthropology is a theoretical and methodological approach that stands between anthropology and history. Historical anthropology uses anthropological methods and theories on historical research and tries to study history from the view of actors and from their roles in history. Contribution is also focused on the beginning of subjectivity in history, new cultural history and the postmodern critique of historiography.

Key words: anthropology, narration, historiography, historical anthropology

1. Úvod

Počátky historiografie jako moderní společenské vědy sahají do 19. století. V průběhu následujícího století prošlo dějepisectví mnoha zlomovými okamžiky, které

ovlivnily jeho další směřování. K významným proměnám dějepisectví došlo v 2. polovině 20. století, kdy byl zpochybňován způsob dosavadního historického bádání, které bylo vystaveno kritice především ze strany představitelů postmoderního proudu ve vědě. Zároveň s kritikou však přišly nové impulsy rozšiřující způsoby poznání minulosti a možnosti její interpretace.

Zásadní význam pro historický výzkum mělo přiznání aktivní úlohy člověka v dějinách a zaměření se na výklad minulosti prostřednictvím jeho prožitků a zkušeností. První zřetelné snahy o postavení člověka do středu zájmu historiků můžeme sledovat v 60. letech 20. století. V historiografii na významu postupně nabývaly poznatky mnoha společenských věd včetně sociální a kulturní antropologie, vyzdvihnout je v tomto procesu třeba vznik historické antropologie, která vedla k propojení antropologie a historie do nového teoreticko-metodologického přístupu.

2 Proměna historiografie v 2. polovině 20. století

Prvopočátky zájmu o subjektivní stránku dějin jsou spatřovány v díle britského historika Edwarda P. Thompsona „*The Making of the English Working Class*“ (1963). Ústředním pojmem knihy se i díky marxismu, jímž byly ovlivněny některé proudy západní historiografie, stala třída. Knihu lze považovat za jedno z prvních historických děl, které obrátilo svoji pozornost k aktéřské perspektivě a ke zkušenostem jedinců. „*Thompson význam ekonomických determinant sice explicitně nepopřel, avšak v jeho pojetí byly hospodářské faktory zpřítomněny teprve prostřednictvím kategorie ‚zkušenosti‘.*“ (Pullmann, Rákosník, 2007, s. 279).

Třída v pojetí E. P. Thompsona není strukturou ani kategorií, ale je to něco, co se odehrává v lidských vztazích. Třidu tvoří sdílené zkušenosti lidí vytvářející jednotnou identitu. Třídní zkušenost je určena produktivními vztahy, do kterých se lidé rodí, nebo do nichž vstupují nedobrovolně. Třídní vědomí je třeba chápat jako způsob, v němž tyto zkušenosti vytvářejí kulturu obsahující tradice, hodnotový systém, myšlenky a sociální instituce (Thompson, 1991, s. 9). Třidu tak E. P. Thompson nechápe jako entitu oddělenou a nezávislou na člověku, ale jako tvořivou sílu.

Ve stejné době se historiografie zaměřená na ekonomické, politické a hospodářské dějiny dostala do pozadí, ze kterého vystoupily nové kulturní dějiny inspirující se především antropologickou teorií kultury Clifforda Geertze. Nové kulturní dějiny v širším pojetí zahrnují historické směry, které se vyznačují aktéřskou perspektivou (například mikrohistorie, dějiny všedního dne, historická antropologie), v užším slova smyslu jde o znovuoživení zájmu o historii lidové kultury.³⁷⁰

³⁷⁰ Autorka tohoto textu se přiklání k širšímu pojetí nových kulturních dějin. K dané problematice se vyjadřuje například ŠOTOLA, J. Historická antropologie (elektronický zdroj): studijní opora. 1. vyd. Olomouc: Hanex, 2011. ISBN 978-80-7409-048-6.

Za součást nových kulturních dějin lze považovat mikrohistorii, která vznikla v Itálii jako reakce na upřednostňování makrokonceptů při výkladu dějin.³⁷¹ „*Mikrohistorie jako postup je v podstatě založena na redukci měřítka pozorování, na mikroskopické analýze a na intenzivním studiu dokumentárního materiálu.*“ (Levi, 1992, s. 99). Jeden z čelních představitelů mikrohistorie Giovanni Levi se dále domnívá, že každý jedinec má odlišnou sadu vztahů, která ovlivňují jeho jednání a volby a mikrohistorie by měla tyto jedinečnosti objevovat. Díky mikroskopickému hledisku je možné zaznamenat i ty momenty, které by jinak byly přehlédnuty. Velký význam má pro mikrohistorii antropologické pojetí kultury (inspirací je zejména symbolická antropologie), kdy kultura je vnímaná jako lidská schopnost symbolického myšlení.

Průlomová 60. léta přinesla vedle rozvoje mnohých historických směrů, také velké zpochybnění dosavadního způsobu historického výzkumu a přístupu k dějinám. Metody a teorie historiografie byly podrobeny například narativistické kritice, která neuznala objektivní charakter dějepiscevtví a postavila ho na úroveň literárního žánru vyprávěcího o minulosti. Klady a zápory narativismu shrnuje český historik Jan Horský (2005), který se domnívá, že narativistické kritiky se snaží posuzovat dějepiscevtví v celku, přitom však svoji pozornost obracejí pouze k politickému dějepisu. J. Horský upozornil na to, že uplatnění estetických, rétorických či etických figur v historiografii ještě neznamená odvrácení se od vědeckosti práce. Pojmy v historických a sociálních vědách mají podobu ideálních typů a představují tak empirické syntetické soudy, které jsou neustále přezkoumávány.

Postmoderní badatelé upozornili přirovnáním historických děl k literárnímu žánru na to, že historikovy prameny jsou texty, které nevypovídají nic o skutečnosti. Jacques Derrida považoval historické dílo za subjektivní konstrukci badatele, která nemá skutečný vztah k minulému ději (Iggers, 2002, s. 9). Historik tedy dle jeho názoru vytváří texty, které nemají vztah ke skutečnosti, která se odehrála v minulosti.

Představitelé postmodernismu kritizovali historiografii za pojmání dějin jako jednotného a postupně se vytvářejícího systému a za opomíjení plurality dějin. Dějepiscevtví bylo navíc označeno za pouhý literární žánr, který se příliš neodlišuje od fikce. Zastáncem podobných názorů je Hayden White a jeho kniha „*Meta-history*“ (1973), ve které analyzuje vybraná díla čelních představitelů dějepiscevtví

Nové kulturní dějiny v užším pojetí popisuje BURKE, P. Co je kulturní historie?. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Dokořán, 2011. ISBN 978-80-7363-302-8.

³⁷¹ Do češtiny jsou přeloženy například tato díla italské mikrohistorie - GINZBURG, C. Sýr a červi. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. ISBN 80-7203-278-X; GINZBURG, C. Benandanti: čarodějnictví a vesnické kultury v 16. a 17. století. 1. vyd. Praha: Argo, 2002. ISBN 80-7203-437-5.

a filozofie dějin 19. století. „*Tvrdivá se, že cílem historika je vysvětlit minulost tím, že ‚nalezne‘, ‚rozpozná‘ nebo ‚odhalí‘ ‚příběhy‘, které leží pohřbeny v kronikách; a že rozdíl mezi ‚historií‘ a ‚fikcí‘ spočívá v tom, že historik své příběhy ‚nalézá‘, zatímco autor fikce ty své vymýšlí.*“ (White, 2011, s. 20). H. White tak upozorňuje na skutečnost, že každou událost je možné vykládat mnoha způsoby v závislosti na zvoleném literárním žánru. Historická díla přirovnává na základě jazykové struktury k narativní próze a upozorňuje na to, že výklad historie v sobě spojuje jak faktické údaje, tak teoretické pojmy, které jsou produktem badatelova východiska, a to vše je podáváno čtenáři v podobě vyprávění o dějinách.

V 80. letech americký historik Lawrence Stone prohlásil, že historici vždy především vyprávěli příběhy. „*Narace znamená způsob uspořádání výzkumného materiálu do chronologicky uspořádaných úseků, kdy je pozornost věnována obsahu konkrétního konzistentního příběhu, třebaže s určitými postranními odbočkami.*“ (Stone, 1979, s. 3). Využití narace v historiografii je tak vlastně způsobem, jak o dějinách psát. Návrat vyprávění do dějepisectví L. Stone spojuje s novou historií, která vyměnila sociologii a ekonomii za antropologii a sociální vědy.³⁷² Pod vlivem těchto oborů se historici začali zajímat o lidské pocity, vzorce chování, hodnoty a postoje.

Nová historie tak obrátila svoji pozornost k tématům a obsahům minulosti, které byly opomíjeny nebo stavěny do pozadí. Jedním z důvodů, proč se nová historie vrátila k narativnímu výkladu dějin, byla také tendence přiblížit příběhy o minulosti širšímu čtenářskému publiku. L. Stone (1979, s. 15) vyzdvihuje zájem nové historie o témata jako je například hodnotový systém člověka, jeho postoje a názory, trávení volného času v minulosti, vztah náboženství, vědy a magie, vliv vzdělanosti na způsob nahlížení na svět, význam rodiny, rituálů, symbolů a zvyků nebo možnost sociální mobility. Nová historie se již nezajímá o životy králů a významných osobností dějin, ale především o osudy obyčejných lidí.

Přestože se nová historie vrátila k vyprávění, neznamená to, že by došlo k oživení tradičního dějepisectví. Nová historie sice vypráví příběhy, ovšem s jiným cílem a odlišným způsobem než historici předchozích období. Nová historie se zabývá životem, osudem a zkušenostmi obyčejných lidí, pod vlivem antropologie odhaluje symbolické významy skrývajících se pod zjevnými fakty a to za cílem odkrýt vnitřní fungování kultury a společnosti (Stone, 1979, s. 19). Vedle přínosu tohoto způsobu bádání si L. Stone uvědomuje i stinné stránky nové historie. Nebezpečí pro novou historii představuje například to, že opouští myšlenku poznání totálních dějin a soustředí se pouze na jednotlivosti.

³⁷² „Nová historie“ je zde označení pro směřování americké sociální vědy převážně od 60. let 20. století.

3. Historická sociální věda a dějiny všedního dne

K výraznému pronikání antropologie do historiografie došlo na přelomu 70. a 80. let 20. století a zaznamenalo velkou odezvu v německém prostředí, kde později vznikla historická antropologie. K rozsáhlé diskusi o podobě dějepisectví, vyzdvihování určitých úseků a osobností minulosti a ovlivňování historie jinými vědními disciplínami došlo mezi představiteli historické sociální vědy a historiky dějin všedního dne. Středisko historické sociální vědy se vytvořilo na univerzitě v Bielefeldu.³⁷³ „*Namísto jednotlivce (subjektu) jako autonomního činitele v dějinách položila sociální historie důraz na společnost – na sféru socioekonomických vztahů chápaných jako objektivní struktura určující jednání lidí.*“ (Pullmann, Rákosník, 2007, s. 273–274). Zájem o sociální vědy byl vyvolán také tendencí vyrovnat se s německou minulostí. Historická sociální věda se sice soustředila na společenské, politické, hospodářské a také na kulturní a duchovní jevy, důraz však kladla především na socioekonomické ukazatele.

Představitel historické sociální vědy Jürgen Kocka se zabýval například transformací německé společnosti po první světové válce. Ve svých výzkumech poukázal na existenci dvou velkých tříd prosazujících odlišné zájmy, jejichž soupeření vedlo ke zhroucení německého císařství.³⁷⁴ Dalším velkým tématem J. Kocky byl proces modernizace, v jehož rámci rozvoj kapitalismu, růst počtu obyvatel a centralizace státu vedly k rozpadu tradiční stavovské společnosti. Na základě analýzy třídní společnosti J. Kocka vysvětloval současné vyústění problémů a krizí v Německu jako například sociální konflikty nebo vznik národního státu.³⁷⁵ Dalším představitelem historické sociální vědy byl Hans Ulrich-Wehler věnující se procesu industrializace v Německu, který podle jeho názoru proběhl v politickém prostředí, jehož hodnoty a ideály odpovídaly předmoderní společnosti.³⁷⁶

Sociální historikové tzv. bielefeldské školy se domnívali, že historie by měla mít podobu historické sociální vědy sledující sociální změny, a že mezi vědeckým výzkumem a společenskou praxí by měla být úzká souvislost (Iggers, 2002, s. 68).

³⁷³ Na této univerzitě vzniklo Středisko interdisciplinárního výzkumu, které vydává ediční řadu Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft a časopis Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft.

³⁷⁴ K tomu blíže KOCKA, J. *Klassengesellschaft im Krieg. Deutsche Sozialgeschichte 1914-1918*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1988.

³⁷⁵ Utváření dělnické třídy v 19. století Jürgen KOCKA analyzoval v díle *Lohnarbeit und Klassenbildung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in Deutschland 1800-1875*, Berlin: J.H.W. Dietz, 1983.

³⁷⁶ Hans-Ulrich WEHLER je autorem několika svazkového díla *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, München: C.H.Beck, 1987–1995.

V 80. letech byl jejich přístup podroben kritice ze strany historiků všedního dne. Východiska dějin všedního dne představil německý badatel Hans Medick v článku, který je do českého jazyka překládán jako: „*Misionáři ve veslařském člunu (Etnologické způsoby poznání jako výzva sociálním dějinám)*“.³⁷⁷

Článek H. Medicka (1987) představuje proměnu historické vědy pod vlivem sociální a kulturní antropologie. Dosavadní historická sociální věda dle jeho názoru nevěnovala dostatečnou pozornost vztahu mezi strukturami, kulturními významy a společenskou praxí. Kultura byla chápána jako uzavřený společenský subsystém a člověk byl považován za výtvar dějin.

Významným inspiračním zdrojem pro historii je dle H. Medicka teorie kultury amerického kulturního antropologa Clifforda Geertze a jeho metoda zhuštěného popisu. Od 50. – 60. let docházelo ke sblížování antropologie a historie. „*Zatímco historici se věnovali výzkumu velkých proměn, historičtí antropologové se zabývají výzkumem ‚základních způsobů lidského chování‘, především toho, jak bylo toto chování ovlivněno těmito změnami.*“ (Medick, 1987, s. 80). Historické směry obracející se k sociální a kulturní antropologii odmítly existenci pouze jedné ústřední dějinné perspektivy. Člověka považují za spolutvůrce dějin a kulturu jako dynamický prvek společnosti.

Ke zkoumání subjektivních zkušeností dějinných aktérů lze využít antropologickou metodu zúčastněného pozorování. H. Medick (1987, s. 87) v souladu s názorem C. Geertze považuje historický pramen za jakýsi druh textu, který má interpretační rozměr a jeho čtení je možné prostřednictvím zhuštěného popisu. Navíc si uvědomoval skutečnost, že ani historik ani antropolog nemají bezprostřední přístup ke zkušenostem a prožitkům studovaných aktérů a je tedy nutné tyto zkušenosti a prožitky analyzovat prostřednictvím studia symbolického jednání a rituálních aktů.

Sblížení antropologie a historie vyústilo ve vznik historické antropologie. Podle H. Medicka (1987, s. 80) se historická antropologie zabývá lidovou kulturou, dějinami rodin, každodenními dějinami nebo dějinami žen. Pod vlivem antropologie je pozornost věnována jedinečností, rozdílům i jinakosti. Do popředí zájmu se dostávají skupiny i jedinci, kteří byli dříve opomíjeni a utlačováni a důraz je kladen na každodennost obyčejného člověka, jeho zkušenosti, prožitky a na způsoby jednání.

Přínos antropologie pro historii v pojetí H. Medicka lze vidět v tom, že se do popředí dostaly lidské prožitky a zkušenosti, velké dějinné procesy začaly být zkoumány v souvislosti se životem obyčejných lidí a za velkými společenskými změnami

³⁷⁷ Originální název článku zní: „Missionare im Ruderboot?“ Ethnologische Erkenntnisweisen als Herausforderung an die Sozialgeschichte. Vydán byl v roce 1984 v časopise *Geschichte und Gesellschaft*, v čísle 10, na stranách 295–319.

a událostmi jsou hledáni samotní aktéři. Historická antropologie přinesla také nový pohled na velké sociální kategorie jako je například proces modernizace nebo industrializace, a upozornila na to, že se jedná o konstrukce badatele rozdělující dějiny na jednotlivé časové úseky, ve kterých se obyčejný člověk ztrácí a mnohdy jen nevědomě a nečině přebírá shora nařizované a prosazované změny.

J. Kocka Medickův přístup označil za neohistorismus, který zavrhuje teorii a je přesvědčen o možnosti poznání historické skutečnosti. „*Bez explicitních, jasně formulovaných otázek, jež nám umožňují vyjmout poznávaný objekt z nezměrného množství historických jevů, není podle Kocky možné získat smysluplný obraz historické skutečnosti.*“ (Iggers, 2002, s. 98). Zatímco H. Medick se domníval, že přesně definované otázky a vymezené pojmy ovlivňují historické prameny a jejich čtení, J. Kocka byl toho názoru, že bez nich není možné objektivní poznání minulosti. Diskuse mezi historickou sociální vědou a dějinami všedního dne rozvířila vody historiografie a významně přispěla ke vzniku historické antropologie.

378

4. Historická antropologie

4.1 Antropologie a historie

Vývoj historiografie 20. století směřoval k odklonu od politických dějin a „velkého vyprávění“ k analytickému přístupu k minulosti věnujícímu pozornost sociálním strukturám a procesům. První vlna kritiky tradičního dějepisceví se soustředila na přílišné zdůrazňování politických událostí, druhá se zaměřila na tendenci přisuzovat rozhodující úlohu sociálním a ekonomickým rozměrům společnosti a na nezáměr o životní zkušenosti a prožitky aktérů. „*Koncentrace sociálněvědního dějepisceví na anonymní struktury a procesy byla nahrazena historií s lidskou tváří. Úzké sepětí sociálněvědní historie s ekonomikou a sociologií ustoupilo orientaci na antropologii a sémantiku.*“ (Iggers, 2002, s. 8).

Historie se tak obrátila ke studiu každodenního života a prožitků obyčejných lidí a ke sledování vztahu mezi aktéry a sociální strukturou. Počátky historicko-antropologického přístupu sahají do 60. a 70. let, kdy se inspirace antropologickými teoriemi a metodami projevila u nastupující generace francouzské školy Annales (Philippe Ariès), u italských historiků hlásících se k mikrohistorii (Carlo Ginzburg) a postupně také u německých historiků, kteří hledali novou náplň dějin všedního dne, v nichž by se projevila souvislost materiálního světa se světem duchovním (Richard van Dülmen).

³⁷⁸ Vznik a hlavní východiska historické antropologie shrnuje článek NEŠPOR, Z. R., HORSKÝ, J. Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisceví, sociologie a sociální antropologie. In: Kuděj, 2004, roč. 6, č. 1, s. 61–83. ISSN 12118109.

Z hlediska teoreticko-metodologického zakotvení historické antropologie je třeba zmínit využití mikrohistorického přístupu, symbolické analýzy, metody zhuštěného popisu a zúčastněného pozorování.³⁷⁹ Z antropologie je převzata především snaha o studium minulosti z pohledu aktéra. Poznatky získané výzkumem jsou vlastně naše vlastní teoretické konstrukce. C. Geertz (2000, s. 26) označuje konstrukce antropologa jako interpretace druhého a třetího řádu. Antropolog tak přináší čtenáři svoji interpretaci toho, jak určitou událost, okamžik vnímal a popsal její účastník.

Ústředním pojmem historické antropologie je kultura, ovšem její představa jakožto svébytného textu, který lze odkrýt, je pouhou metaforou. C. Geertz (2000, s. 24) vidí kulturu jako sílu, kontext, v jehož rámci mohou být sociální události, chování, instituce, procesy hustě popsány. Kultura je text, který lze zaznamenat pomocí hustého popisu – mikroskopického popisu aktérských interpretací, které dávají význam celku. Lidské chování, jednání je symbolický systém, do kterého musí antropolog proniknout.

Na pojmu kultura je možné si ukázat rozdíly mezi tradičním dějepiscetvím a historickou antropologií. Jan Horský (2009) hovoří v této souvislosti o dvojím pojetí kultury. První označuje jako účelově racionální a funkcionální vidící kulturu jako kulturu vysokou, která obsahuje všechny výtvořky člověka (výtvarné umění, hudba, literatura) a druhé nazývá hodnotově racionálním pojetím kultury předpokládajícím, že existuje vztah mezi kulturou a aktérem.³⁸⁰ Druhé pojetí uplatňující se v nových kulturních dějinách (včetně historické antropologie) předpokládá, že kultura je síť významů, ve které jsou vytvářeny sociální, ekonomické a politické vztahy.³⁸¹

4.2 Co je to historická antropologie?

Ke vzniku historické antropologie přispěla jak diskuse mezi historickou sociální vědou a dějinami všedního dne, symbolická antropologie C. Geertze, propojení historie a antropologie v díle amerického antropologa Marshalla Sahlinse, tak obrácení zájmu historiků k člověku a přiznání plurality dějin a kultur. Na zrodu historické antropologie v Německu se podílelo také samotné historické bádání, které se zabývalo

³⁷⁹ Blíže k této problematice následující kniha - GEERTZ, C. Interpretace kultur: vybrané eseje. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000, 565 s. ISBN 80-85850-89-3.

³⁸⁰ Jan Horský vychází z teorie Ute Danielové a Gerta Dresslera. HORSKÝ, J. Dějepiscetví mezi vědou a vyprávěním: úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy. 1. vyd. Praha: Argo, 2009. 339 s. ISBN 978-80-257-0124-9.

³⁸¹ Clifford Geertz považuje kulturu za sociální konstrukci významotvorných symbolů a znaků existujících mezi jedinci jakožto aktéry. Etnografie jako zhuštěný popis se snaží interpretovat lidské jednání z pohledu aktéra, tedy rekonstruovat smysl/význam, který člověk svému jednání přisuzuje.

výzkumem dějin rodiny, dějinami každodennosti, dějinami lidové kultury a dějinami žen (Kubeš, 2007-2014, s. 17).

Přestože historická antropologie je tu již dlouhou dobu, nemá pevné místo mezi antropologickými a historickými disciplínami ani jednotnou definici. O vymezení historické antropologie, představení jejího vývoje, perspektivy a stěžejních témat se pokusil Richard van Dülmen, který působil na univerzitě v Saarbrückenu. Jeho monografii nazvanou „*Historická antropologie*“ (2002) je třeba chápat jako pokus o vymezení historické antropologie, která se vlastně stále hledá. „*Právě jako základní, až učebnicový text ho také musíme číst a nesmíme na něj klást přemrštěné nároky, a to ani z hlediska zpracovávaných témat, ani z hlediska vyčerpávající bibliografie.*“ (Nodl, 2003, s. 389). Přes možné zjednodušení některých témat, subjektivní výběr inspiračních vzorů a východisek historické antropologie zůstává tento text i nyní užitečným pohledem na historicko-antropologický přístup.

Již na počátku první kapitoly R. van Dülmen charakterizuje historickou antropologii. „*Historická antropologie staví konkrétního člověka s jeho jednáním, myšlením, pocity a utrpením do středu historické analýzy.*“ (Dülmen, 2002, s. 11). Historickou antropologii chápe jako odlišnou od filozofické antropologie, která studuje rysy lidství v dějinách, jako protiklad k historismu vyzdvihujícímu úlohu významných událostí a osobností dějin a jako odlišující se od historických sociálních dějin, jež nepřiznávají úlohu člověka ve vývoji minulosti.

Ústřední postavou historické antropologie je člověk - aktér. Dějiny jsou vykládány skrze jeho zkušenosti, zážitky, prožitky a vnímání. Historická antropologie přistupuje ke kultuře z antropologického úhlu pohledu. Antropologické chápání kultury interpretuje R. van Dülmen (2002) jako tvořivou sílu formující život a upozorňuje na to, že o kultuře je třeba mluvit v množném čísle. Antropologie přesunula pozornost historiků k subjektivitě v dějinách.

Inspirací pro novou kulturní historii (a tedy i pro historickou antropologii) se stala kulturní historie, sociální a kulturní antropologie či dějiny mentalit, které ovlivnily výzkum dějin protestů, protoindustrializace a dějiny dělnictva. „*Příklon ke světu zkušenosti ‚malých lidí‘ a intenzivní výzkum sociálních hnutí – zde se vytvořila styčná plocha s novým sociálněhistorickým bádáním - otráslý přesvědčením o úloze společenských elit jako vlastní hybné síle v dějinách.*“ (Dülmen, 2002, s. 22). Antropologie především přispěla k obrácení pozornosti k protestům, ke kterým docházelo v prostředí lidové kultury a jejímiž představiteli byli obyčejní lidé. Zájem o předindustriální společnost přinesl důraz na detailnější popis života venkovského obyvatelstva a studium dělnictva zase na život dělníků a jejich rodin.

Historickou antropologii R. van Dülmen (2002, s. 26) chápe především jako nové dějiny každodennosti, které se soustředí na každodenní život obyčejných lidí a na subjektivitu životních zkušeností. Historická antropologie tak popisuje dějiny

„zdola“ a „zevnitř“. Výzkumy lidové kultury nasměrovaly historickou antropologii ke studiu zejména raného novověku, jakožto inspiračnímu období, pro které máme dostatek pramenů (včetně pramenů osobní povahy) k historickému bádání.

Dalším významným textem zabývajícím se historickou antropologií je kniha německého historika Gerta Dressela, *„Historische Anthropologie: eine Einführung“* (1996). G. Dressel se v ní zaměřil na charakteristické rysy a směry související s historickou antropologií. Cílem knihy není podat definici toho, co je to historická antropologie, ale uspořádat historickou antropologii (respektive s ní se pojící literaturu), která postavila do středu zájmu člověka a vypracovat tak tematický a teoretický rámec historického výzkumu, v němž najde své místo jak historická antropologie, tak mnohé další příbuzné přístupy k minulosti. Historickou antropologii chápe jako možnost jak přistupovat k dějinám a jak je zkoumat.

Historická antropologie se v pojetí G. Dressela (1996) zabývá studiem základních lidských zkušeností, mezi které patří například dětství, narození, smrt nebo sexualita. Jedinci i skupiny je sice zažívají v rozmanitém kulturním a společenském kontextu, přesto s nimi mají vlastní zkušenost všechny lidské bytosti. Problematické ovšem je, jak s těmito kategoriemi pracovat, neboť v různých historických epochách, v odlišných kulturách a společnostech mají jiný význam a obsah. Existují dva možné způsoby, jak se s tím vypořádat. Za prvé můžeme tyto kategorie získávat z dobového a kulturního kontextu zkoumané společnosti a zabývat se jejich významem v dané době, nebo můžeme tyto kategorie záměrně naplnit současným významem a obsahem. Ať už si badatel zvolí jednu nebo druhou možnost, je třeba to zohlednit v historickém výzkumu a v závěrech, k nimž dochází.

5. Závěr

Vývoj historiografie v průběhu 20. století směřoval k většímu sepětí historických směrů s poznatky a zkušenostmi společenských věd, zejména antropologie. Zatímco pozitivistické dějepisceví shromažďovalo fakta a chtělo vyprávět příběhy o tom, jak se dějiny udály, představitelé nových proudů v historii přiznali, že dějiny se neodehrávají za zády aktéra, ale v přímé interakci s ním. Nová kulturní historie (například mikrohistorie, dějiny všedního dne, historická antropologie, kulturní historie) obrátila svoji pozornost k člověku v dějinách a od reprezentantů vyšších společenských vrstev se přesunula lidem, kteří jsou dle jejího názoru obyčejnými reprezentanty nižších vrstev společnosti.

Vedle znovuoživení zájmu o studium minulosti z jiného úhlu pohledu se historici museli (a stále by měli) vyrovnat s kritikami svého způsobu bádání, analýzy a interpretace dějin. V rámci postmoderní kritiky dějepisceví se objevily například otázky: Jak je možné rozlišit normální, obyčejné od zvláštního? Jak vybírat obyčejné

reprezentanty společnosti a jakou úlohu jim v dějinách přisuzovat? Jaké příběhy historiografie vypráví? Jak psát o historii?

Přínos postmodernistických kritik dějepisectví je možné vidět v upozornění na existenci různých výkladů minulosti, které nemají nárok označovat se za interpretace skutečnosti, a na pluralitu dějin. Rozvíření debaty o úloze historiografie v rámci sociálních věd a o roli badatele při výkladu minulosti, o možnostech poznání minulých událostí a struktuře historických děl historii změnilo. Tyto diskuse přispěly ke snaze oprostit historii jako vědu od pouhého vyprávění bez účasti aktéra k disciplíně opírající se o poznatky, teorie a metody dalších společenských věd například sociální a kulturní antropologie.

Význam pronikání sociální a kulturní antropologie do historiografie spočívá v poznání nových metod výzkumu (zhuštěný popis), rozšíření dějepisného bádání o nové pojmy nebo významy stávajících pojmů (kultura, dějiny, společnost). Historickým vědám se dále (znovu)otevřela témata, která byla dlouhou dobu opomíjena nebo stavěna do pozadí (základní životní zkušenosti, zbožnost, gender). Historici ovlivnění antropologickým zaměřením na aktéra obrátili svoji pozornost k nižším vrstvám společnosti a začali se zajímat o jejich zkušenosti, pocity, významy chování a jednání. Historie tak dostala nové impulsy k dalšímu směřování.

Historická antropologie jako teoreticko-metodologický přístup k minulosti dala určitou podobu a rámec pronikání antropologických teorií a metod do historie. Historičtí antropologové vyzdvihují úlohu člověka v dějinách a nahlízejí na minulost jeho očima. Převoditelnost teorií a metod sociální a kulturní antropologie, která se zabývá výzkumem současné společnosti a žijících osob přímo v terénu, na historický materiál mající podobu písemných nebo obrazových pramenů, v nichž se skrývá aktér, naráží na mnohé obtíže. Historická antropologie se tak bude muset v budoucnu vyrovnat nejen se svou teoretickou a metodologickou bází, kritikou svého přístupu k dějinám, společenskými vlivy vedoucími k jejímu vzniku, ale také se svým postavením a úlohou mezi společenskými vědami, a zejména bude muset učinit sebereflexi a zauvažovat o svém dalším směřování.

6. Použitá literatura

- DRESSEL, G. *Historische Anthropologie: eine Einführung*. Sien: Köln: Weimar: Böhlau. 1996. 324 s. ISBN 3-205-985567.
- DÜLMEN, van R. *Historická antropologie*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2002, 116 s. ISBN 80-86569-15-2.
- GEERTZ, C. *Interpretace kultur: vybrané eseje*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000, 565 s. ISBN 80-85850-89-3.
- HORSKÝ, J. *Historická antropologie (Úvahy a poznámky na okraj mezinárodního kursu, konaného v Otzenhausenu ve dnech 27.2. – 15.3.1993)*. *Historická demografie*, 1993, č. 17, s. 241–266. ISSN 0323-0937.

- HORSKÝ, J. *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním: úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*. 1. vyd. Praha: Argo, 2009. 339 s. ISBN 978-80-257-0124-9.
- HORSKÝ, J. Místo (velkých) teorií v historických vědách v době narativistické kritiky a mikrohistorických bádání. In: Storchová, L., ed. *Conditio humana – konstanta (č) i historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, 2005, s. 11–37. ISBN 978-80-86971-36-0.
- IGGERS G. G. *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha: NLN, 2002, 177 s. ISBN 80-7106-504-8.
- KUBEŠ, J. Dějiny každodennosti II. 1. díl, Univerzita Pardubice, 2007–2014. [online] © 2014 [cit. 1.5.2015]. Dostupné z: <http://uhv.upce.cz/upload/skripta2012.pdf>.
- LEVI, G. On Microhistory. In: Burke, P. (ed.) *New Perspectives on Historical Writing*. 2. vyd. The University Park: Pennsylvania State University Press, 2001, s. 93–113. ISBN 0-271-02117-9.
- MEDICK, H. „Missionaries in the Row Boat?“ Ethnological Ways of Knowing as a Challenge to Social History. In: *Comparative Studies in Society and History*, 1987, roč. 29, s. 76–98. ISSN 0010-4175.
- NEŠPOR, Z. R., HORSKÝ, J. Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie. In: *Kuděj*, 2004, č. 1, s. 61–83. ISSN 1211-8109.
- NODL, M. Richard van Dülmen. In: *Souvislosti*, 2003, roč. 14, č. 3, s. 389–391. ISSN 0862-6928.
- PULLMANN, M., RÁKOSNÍK, J. „Dělnická třída“ v moderní sociální historiografii. In: *Dějiny-teorie-kritika*, 2007, č. 2, s. 271–288. ISSN 1214-7249.
- STONE, L. The revival of Narrative: Reflections on a New Old History. In: *Past and Present*, 1979, č. 85, s. 3–24.
- ŠOTOLA, J.: *Historická antropologie (elektronický zdroj): studijní opora*. 1. vyd. Olomouc: Hanex, 2011. ISBN 978-80-7409-048-6.
- ŠPELDA, D.: *Proměny historiografie vědy*. 1. vyd. Praha: Filosofia, 2009, 343 s. ISBN 978-80-7007-310-0.
- THOMPSON, E. P. *The Making of the English Working Class*. London: Penguin Books, 1991, 958 s. ISBN 978-0-14-013603-6.
- WHITE, H. *Metahistorie: historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. 1. vyd. Brno: Host, 2011, 608 s. ISBN 978-80-7294-376-0.

7. Kontakt na autora

Mgr. et Mgr. Lucie Kovandová
Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
Katedra obecné antropologie
José Martího 269/31
162 00 Praha-Veleslavín
Email: Kovandovalucka@seznam.cz

Školitel: doc. PhDr. Jan Horský, Ph.D.

Etika a religionistika

Význam náboženství a magie při zrodu porodní asistence

The importance of religion and magic at the beginning of obstetric assistance

Lucie Hromková

Anotace: Proč a kdy vlastně vznikla potřeba asistence při porodu? Tvrdí se, že porodnictví je řemeslo staré jako lidstvo samo, je tomu opravdu tak? Ohlédněme se na úplný počátek historie lidstva, abychom zjistili, proč předchůdci dnešního člověka přestali přivádět potomky na svět svépomocí. Taktéž se pokusme najít odpověď na otázku, jakou roli ve vývoji vedení porodu hrály náboženské vlivy a magie, a to jak u pravěkých předchůdců dnešního člověka, tak napříč starověkými národy.

Klíčová slova: porod, porodní asistence, historie, magie, náboženství

Summary: Let's investigate the question Why and When the Need for Birth Assistance actually appeared. It is said that Obstetrics is considered as a craft old as mankind itself. But is that really true? Let's have a look at the beginning of the mankind history in order to find out why our predecessors stopped giving birth by themselves with no assistance. Also let's try to find out the answer for the question What was the role of magic and religion in development of managing the whole childbirth procedure through out the primeval ages and ancient civilizations.

Key words: Birth, Obstetric assistance, History, Magic, Religion

1. Úvod

„Porodnictví je historicky nejstarší součástí ženského lékařství, neboť jeho společenská potřeba byla od nepaměti naléhavá.“

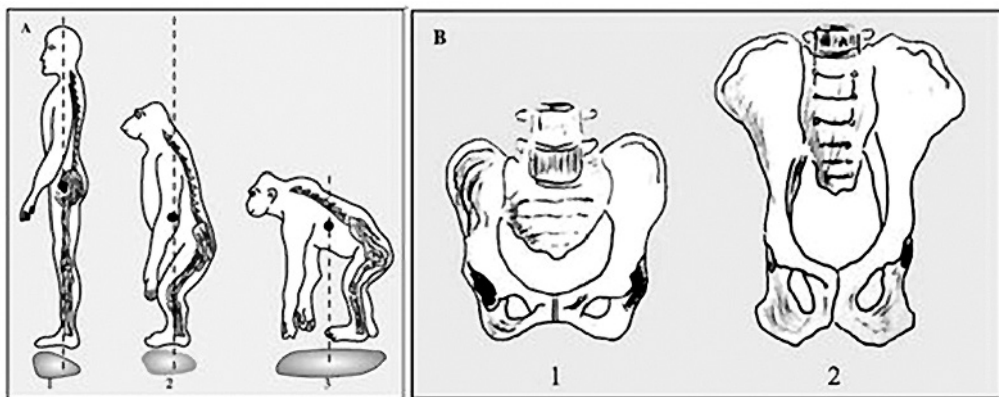
(Kobilková, 2005, s. 207).

Jen málo profesí má tak dlouhou tradici, jako porodnictví. Řemeslo, které představuje odpověď na ten nejpřirozenější proces, jež je nepostradatelnou součástí nejen lidské existence – porod. Nahlédneme-li do živočišné říše, zjistíme, že až na jedinou výjimku jsou potomci na svět přiváděni takzvanou „svěpomocí“, čili bez asistence či pomoci jiného člena daného druhu. Tou výjimkou je člověk. V dnešní době je již takřka nepředstavitelné, aby žena rodila sama, bez jakéhokoli přičinění druhé osoby, ale bylo tomu vždy stejně?

Za uplynulá staletí prodělalo porodnictví zcela zásadní vývoj a porodní akt se proměnil z pouhého vypuzení plodu kdesi v ústraní na složitý proces vyžadující odbornou péči a zázemí zdravotnického prostředí. Ohlédněme se tedy zpětně k prvopočátkům porodní pomoci a k tomu, jak se přístup k porodnímu procesu transformoval v průběhu pravěké a starověké epochy lidstva, kdy nedostatek anatomických a fyziologických znalostí kompenzovalo magické myšlení a náboženství.

2. Porodní pomoc v pravěku

Nejen antropologové si až do dnešních dnů kladou otázku, kdy přesně vznikla potřeba pomoci při porodu. Zaměříme-li svoji pozornost na porody vyšších primátů, dojdeme k poznání, že ani tento (člověku vývojově nejbližší) druh nepotřebuje porodní asistenci. Příčinou jsou fyziologické dispozice vztahující se především k anatomii pánve (obr. 1).

Obr. 1: A) Osa páteře člověka a šimpanze, B) pánev člověka (1) a šimpanze (2)
Zdroj: Archivos de Bronconeumología (2008)

O evolučních proměnách anatomických proporcí lidského předka pojednává široká škála dostupných publikací. Mechanismy, jež se podílely na přestavbě lidského těla, můžeme dle publikace W. Trevathan (2011) shrnout do následujících bodů:

- přeměna kvadruplelní lokomoce na lokomoci bipedální (vertikalizace)
- tlak páteře na pánev vznikající v důsledku vertikalizace
- přestavba pánve jako odpověď na vertikální tlak páteře
- postupné zvětšování mozkovny (a tedy i rozměrů hlavičky plodu).

Právě v důsledku uvedených tělesných změn došlo k výraznému ztížení porodního děje a předchůdce dnešního člověka se tak stal závislým na porodní pomoci. Pánevní rozměry se výrazně transformovaly v neprospěch průběhu porodního procesu a rodící se plod vykonával při porodu složité rotace pro zdárný průchod porodním kanálem. Otázkou i nadále zůstává, kdy přesně se poprvé porodní asistence objevila. Pokud bychom brali ohled na období přeměny typu lokomoce, čili na vývojovou etapu, kdy předchůdce člověka vystřídal kvadruplelní lokomoci (neboli pohyb po všech čtyřech končetinách) za lokomoci bipedální (chůzi po dvou končetinách), přeneseme se až do období druhu *Australopithecus*, čili do období před asi 4–5 miliony let. Tito hominidé již byli vzpřímení, měřili asi 120 cm a vážili okolo 35 kg. Mozkovna Australopithéků připomínala spíše lebku opice a tvořila jen asi 30 % velikosti mozkovny dnešního člověka, nicméně právě bipedalita umožnila encefalizaci, tedy růst mozku během dalšího vývoje (Kutílek, 2013).

Australopithékové jsou antropology považováni za přechodovou formu mezi člověkem a primáty, o čemž svědčí např. komentář A. Gibbons (2011, s. 97) ke slavnému nálezu kosterních pozůstatků Australopithéka Lucy: „*Byla kombinací starého a nového, primitivních lidoopích znaků a moderních lidských rysů. Byla tvorem, který nebyl ani člověk, ani lidoop.*“ Bohužel, zda Lucy či její příbuzné vyhledávaly porodní pomoc, zůstává i nadále záhadou. Naproti tomu u dalších vývojových linií lidského předka (*Homo erectus* a *Homo sapiens*) již můžeme, především díky postupné encefalizaci, porodní pomoc více, než předpokládat (Trevathan, 2011). Co se přímo porodní asistence týče, je „*předpokládán postupný vývoj od svépomoci přes pomoc příbuzných až po přítomnost žen s osobními porodními zkušenostmi.*“ (Doležal, 2011, s. 13).

2.1 Počátky magického myšlení v kontextu porodního děje

Při pozorování přírodních jevů si pravěký *Homo sapiens* začíná vytvářet abstraktní slovník a pokouší se své nově nabyté zkušenosti pojmenovávat. Právě dosažením abstraktní úrovně myšlení se často nachází v situaci, kdy nedokáže u spousty těchto jevů najít vysvětlení, a proto se uchyluje k magii a mýtům, jež mu pomáhají pochopit podstatu světa. V návaznosti na počátek magického myšlení pak vznikají různé magické rituály (Kutílek, 2013).

Mezi tyto nepochopitelné přírodní jevy můžeme jednoznačně zařadit i ty, které souvisely jak s fyziologickými procesy, tedy s početím a porodem potomků, tak

především s procesy patologickými či přinejmenším nežádoucími, mezi něž můžeme zařadit např. neschopnost počít či donosit dítě, smrt rodičky nebo dítěte, neschopnost kojit či porodit potomka mužského pohlaví. Na základě spojení těchto jevů a jejich zdůvodňování prostřednictvím magického myšlení vzniká již v období pravěku kult mateřství. Dokladem existence tohoto kultu jsou četné archeologické nálezy tzv. Venuší, sošek honosících se zdůrazněnými pohlavními znaky – velkými prsy, širokou pávní a velkým břichem. Nelze vyloučit ani fakt, že tyto sošky sloužily jako symbol ochrany ženy a dítěte při porodu (Doležal, 2001) či sloužily při rituálech, které měly podpořit ženskou plodnost (Marek, 2002).

Příkladný důkaz pravěké magie související s těhotenstvím uvádí ve své publikaci V. Marek (2002): popisuje kamennou rytinu z území dnešní Francie, na které je dle autora naznačeno jakési psychické ovlivňování porodu v situaci, kdy sob překračuje těhotnou ženu, jejíž břicho navíc kryje kožešina. Autor tak poukazuje na tehdejší víru v animální energii.

Obecně lze dodat, že vzhledem k časové vzdálenosti pravěké historie a nedostatku archeologických nálezů je samozřejmě složité rekonstruovat tehdejší podobu porodnictví, nicméně si můžeme vytvořit alespoň vzdálenou představu o tehdejších postupech na základě studia přírodních národů, které stále můžeme najít na odlehklých místech naší planety. Nutno podotknout, že tyto národy stále využívají magických rituálů, a to především těch na ochranu matky a dítěte před zlými duchy a jinými negativními silami (Doležal, 2009).

3. Magie a náboženství jako hlavní pilíře starověkého porodnictví

„Na úsvitu lidských dějin ve starověku přebírají funkci primitivních Venuší již namnoze velmi diferenciovaná ochranná božstva.“

(Doležal, 2011, s. 13).

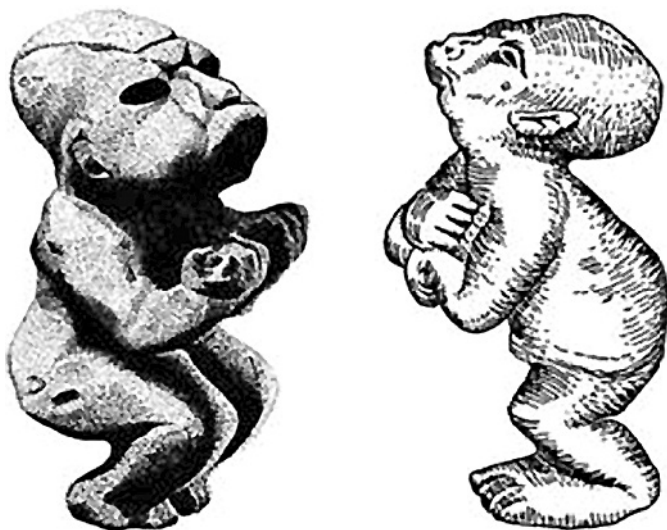
Je mimo rozsah tohoto příspěvku zabývat se tím, co přesně představuje pojem „náboženství“, pakliže ani sami kulturně-sociální antropologové se na teorii tohoto pojmu nejsou s to shodnout. Dle Eriksena (2008) lze tvrdit, že náboženství pojímá veškerou víru v nadpřirozeno, jíž se navíc dostává veřejných rituálních projevů. Tyto rituály pak dle autora mají souvislost s existenciálními otázkami lidského bytí, mezi něž jednoznačně řadíme i příchod nového potomka na svět. Soukup (2011, s. 319) navíc dodává, že pod pojem náboženství nelze řadit pouze víru v duchovní bytosti, ale také všechny jevy a procesy, které jsou danou kulturou vnímány jako „posvátné, tajemné a nevysvětlitelné, včetně takových praktik, jako jsou magie, totemismus, čarodějnictví, kletby, uřknutí a věštby.“

V následujících podkapitolách příspěvku budou stručně představeny vybrané (dle mého názoru pro formování porodnictví významné) starověké národy a jejich

přístup k vedení porodu s ohlednutím k rozličným magickým a náboženským postupům, jež přímo souvisely s těhotenstvím (chtěným i nechtěným) a především s vlastním aktem porodu.

3.1 Střední Amerika

Z oblasti Mexického zálivu pochází pravděpodobně nejstarší vyobrazení lidského plodu, a to v podobě malých, značně naturalistických, do podrobných detailů zpracovaných skulptur (obr. 2) pocházejících z kultury Olméků (asi 1200–400 př. n. l.). Zůstává otázkou, k čemu tyto sošky sloužily, protože při bližším ohledání na nich byly objeveny různé fetální malformace, čímž bylo vyloučeno jejich využití jakožto porodních amuletů (Web: Yurdakök, 2010).

Obr. 2: Olmécké skulptury představující lidský plod

Zdroj: Yurdakök, Turkish journal of pediatrics (2010)

Z území střední Ameriky se dochovalo také dědictví starověké kultury Aztéků, a to nejen v podobě písemných pramenů, ale rovněž ve formě stále živých tradic izolovaného mexického venkova. Příkladem magického myšlení může být víra ve *zlé větry* či *oko ďábla*, před kterými má být žena chráněna různými kouzly. Taktéž je žádoucí, aby se těhotná žena vyvarovala pohledu na zatmění Slunce či Měsíce, jelikož Měsíc může ujídat z plodu v lůně matky. Dodnes jsou taktéž praktikovány rituální bylinné koupele. Pokud žena během porodu zemře, nabývá statutu padlého bojovníka a v nebi žije dál jako bohyně (Marek, 2002).

3.2 Egypt

Nejstarší písemná zmínka o vedení porodu pochází ze starověkého Egypta a jsou jí záznamy na papyrech známých pod jménem Kahun (2200 př. n. l.) a Edwin Smith (1700 př. n. l.). Ačkoli jsou zde popsány medicínské jevy týkající se těhotenství a porodu (např. diagnostika těhotenství či urychlování průběhu porodu), tak jsou patrné stále nedostačující anatomické znalosti. Je zde zřetelná vazba na magické úkony a patologie jsou odůvodňovány působením nadpřirozených sil (Doležal, 2001).

Schmidbauer (2013) z egyptských papyrů vyvozuje, že všichni lékaři náleželi ke kněžské kastě, přičemž byli rozděleni přinejmenším do tří skupin: lékaři vnitřních nemocí, chirurgové a zaklínači, kterých si, dle autora, tamější lid považoval nejvíce. Kutílek (2013) ve stejném duchu taktéž pojednává o nesporném významu magie a zdůrazňuje i spojení se zaříkáváním či konkrétními božstvy ochraňujícími rodičku a dítě (příkladem může být bohyně Isis, zobrazovaná s malým Horem v klíně či trpasličí bůh Bes). Kuriózní řešení pro urychlení porodu pak popisuje Pollak (1973), a to terapeutické nakuřování trusem hrocha.

Porody ve starém Egyptě probíhaly vkleče nebo na porodní stoličce, jejíž podoba je vyobrazena na dochovaných hieroglyfech. Stoličku mnohdy představovaly pouze dva kameny nebo cihly (obr. 3), na kterých žena při rozkročení rodila s asistencí porodních bab. Odtud se pro porod ujal výraz „klečet na cihlách“ (Marek, 2002).

Obr. 3: Starověké vyobrazení Egyptřanky při porodu „na cihlách“
Zdroj: The British museum (1986)

3.3 Indie

Hlavním náboženským směrem byl ve starověké Indii bráhmanský hinduismus, polyteistické vyznání, které Eriksen (2008, s. 260) popisuje jako náboženství, „jehož víra a rituály jsou zakotveny ve starobylých vědách a opírají se o staleté rituální postupy.“ Autor navíc dodává, že lidé z nižší společnosti (v rámci indického kastovního systému) pak mají vlastní víru i rituály připomínající spíše ústně tradovaná náboženství. Svědectví o tehdejší podobě lékařství se tedy dochovalo v posvátných textech – Védách, z nichž indická medicína – ájurvéda vychází dodnes. Dle Doležal (2009) lze navíc předpokládat, že indické lékařství mělo přímý vliv na medicínu starého Řecka.

Ženy ve staré Indii rodily v „konklávách“, hinduistických náboženských institucích, jejichž součástí byla i obdoba jakési porodnice. Tyto instituce spadaly pod správu Bráhmanů, učených kněží a lékařů, kteří se porodnictví cíleně věnovali. Nejznámějším představitelem – lékařem byl Sušruta (6. stol. př. l.) v jehož spisech lze nalézt zmínky o životosprávě těhotné ženy, průběhu porodu, polohách dítěte v děloze ženy a taktéž o tzv. zmenšujících operacích, jež sloužily k rozdělení a vybavení částí plodu při patologickém průběhu porodu. I s ohledem na uvedené vědomosti využívali staří Indové četné magické a obřadní receptury, rodičkám podávali např. nápoj z *mandhuky* (sladkého dřeva) a *mátulungy* (citronovníku) s medem a máslem proti porodním bolestem, samozřejmě za přítomnosti nakuřování dýmem z rozličných páchnoucích věcí (Marek, 2002).

3.4 Antické Řecko

„Přechod od mytologie a magie k vědeckému poznání není ani přímý, ani jednoduše popsateľný.“

(Kutílek, 2013, s. 82).

O medicíně starého Řecka někteří autoři hovoří jako o mezníku mezi počátky racionálního lékařství a do této doby převládajícím vlivem magie, doslova můžeme tento proces nazvat emancipací medicíny od magie (Longrigg, 1993).

Klíčovou postavou antického lékařství byl Hippokratés z ostrova Kós (460–370 př. n. l.), mimo jiné též gynekolog a porodník, jehož soubor spisů se dochoval dodnes jako „*Corpus Hippocraticum*“ obsahující pojednání o rozličných fyziologiích i patologiích týkajících se plodnosti, těhotenství, porodu či medicínsky vedených potratů. I v tomto pokrokovém díle jsou stále patrné nedostatečné anatomické poznatky, např. děloha je zmiňována v plurálu, jelikož tehdejší lékaři vycházeli z pitev zvířat, jež mají dělohu dvourohou. Významnou osobností byl taktéž Aristoteles ze Stageiry (384–322 př. n. l.), lékař, jenž rovněž podal tehdejší anatomické a antropologické

poznatky v souboru spisů „*Animalium historia*“. Navzdory existenci uvedených děl a stále se rozvíjejícímu lékařskému vědění byli i nadále často vzýváni bohové a bohyně, aby tehdejší ženám zajistili plodnost či zdárný porod (Doležal, 2001).

Těhotným ženám se ve starém Řecku věnovaly především porodní báby, pro muže byla tato činnost podřadná. Lékařské povolání vykonávali pouze muži a tito se těhotné ženě věnovali pouze v případě, že byla prokázána nějaká patologie, např. neplodnost či neschopnost porodit. Ostatní ženské záležitosti náležely jiným, zpravidla zkušenějším ženám, čili např. prvorodičkám pomáhaly ty ženy, které již měly porod za sebou. Právě v Hippokratových spisech můžeme najít spoustu různých návodů a babských rad náležejících k takřka povinným znalostem porodních bab. Příkladem můžou být následující testy vyhodnocující plodnost ženy:

- dej ženě nalačno vypít mateřské mléko jiné ženy smíchané s máslem, jestliže po tomto nápoji říhne, znamená to, že je plodná
- aplikuj ženě do pochvy smotek vlny s trochou hořkého mandlového oleje a ráno zkontroluj, jestli se zápach vloženého materiálu šíří ženě z úst, pokud ano, je plodná
- vlož ženě do pochvy oloupaný a očištěný stroužek česneku, pokud je česnek po ránu cítit z úst, je žena plodná
- připrav ženě k vypití vodu s nasekaným koprem, než půjde spát, pokud ji začne svědit okolo pupku, je plodná (Hippokratés in Jouanna, 1999).

Další zajímavostí jsou také rady k samotnému početí, kdy je doporučován pohlavní styk na konci ženské periody, žena by měla souložit s prázdným žaludkem, muž by neměl být ve stavu opilosti, měl by jíst výživná jídla a vyhýbat se horkým koupelím. Počít potomka je nejlepší v období jara. Zda žena počala, zjistíme tak, že jí před spaním podáme místo večere medovinu a jestliže ji vzbudí žaludeční potíže, je těhotná. A pakliže se chceme dozvědět, jestli je očekávaným potomkem dívka nebo chlapec, stačí pozorovat pleť ženy a vyhodnotit, zda má obličej beze skvrn a očekává chlapce nebo zda se nedokonalosti ve tváři objevily a očekává děvče. Ve spisech nejsou opomenuty ani potraty. O potratech najdeme zmínku i souvislosti s pohlavím plodu: pokud těhotné ženě zřídnou (zhubnou) prsy, očekává se, že potratí. Pokud žena čeká dvojčata a zřídnou jí prsy, očekává se potrat jednoho dítěte, pokud zřídne pravý prs, potratí žena chlapce, pokud levý prs, potratí dívku. V neposlední řadě se můžeme dočíst i o možnosti mužské sterility, kterou lze dle Aristotela prokázat testem spermatu: pokud semeno muže plave na hladině vody, je muž neplodný, pokud se semeno potopí pod hladinu, muž je schopen počít potomka (Hippokratés et Aristotelés in Jouanna, 1999).

Důkazem magického myšlení v souvislosti s narozením potomka jsou i nalezené amulety s vyrytými nápisy typu „na tvoje vlastní nožičky!“ nebo „pojď ven!“,

kteře měly vyzývat plod k rychlému a bezproblémovému odchodu z matčiny dělohy na svět (Brisson, 2008).

4. Závěr

V anotaci tohoto příspěvku byla položena otázka, jakou roli ve vývoji vedení porodu hrály náboženské vlivy a magie. Myslím, že lze s ohledem na nalezené a sepsané informace konstatovat, že tato role byla více, než důležitá, troufale lze říci, že byla rolí hlavní. Po dlouhá staletí nevysvětlitelné události spojené s příchodem lidského potomka na svět se rázem stávaly jasnými, přejali-li za ně zodpovědnost bohové či vyšší magická síla. Čtenář si jistě stačil všimnout, že s postupným vývojem a rozšiřováním medicínských znalostí nepřímou úměrou ubývalo magického myšlení. V historii starověkého porodnictví je zřetelný základ racionální medicíny, a to nejen v rámci lékařských poznatků, mezi něž patřily i anatomické vědomosti vyžadující operace, ale rovněž v receptech porodních asistentek, kde můžeme tušit racionální úvahy. Příkladem můžou být myšlenky antických porodních bab o souvislostech těhotenství a intolerance alkoholických nápojů či radami mužům, aby se taktéž vyvarovali opilství, pokud chtějí zplodit potomka. Nicméně přesto, že magie se znalostí medicíny postupně ubývá, nemůžeme tvrdit, že zcela mizí. Ještě dnes na světě najdeme pozůstatky pravěké magie, a to nejen u nativních národů. Vždyť takový kult mateřství, jehož vznik je datován do období prehistorie lidstva, je napříč různými kulturami i náboženstvími uznáván takřka na celém světě. Zda i dnes, v pokrokové a moderní civilizaci, můžeme být svědky magických či konkrétních náboženských rituálů doprovázejících početí a narození potomka, je rozhodně zajímavou otázkou, která může být motivujícím podnětem k dalšímu bádání.

5. Použitá literatura

- BRISSEON, L., CONGOURDEAU, M. H., SOLÈRE, J. L. *L'embryon: formation et animation*. Paris: Vrin, 2008. ISBN 9782711619573.
- DOLEŽAL, A. *Od babictví k porodnictví*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2001. 144 s. ISBN 80-246-0277-6.
- DOLEŽAL, A., KUŽELKA, V., ZVĚŘINA, J. *Evropa - kolébka vědeckého porodnictví*. Praha: Galén, 2009. 98 s. ISBN 978-80-7262-506-2.
- ERIKSEN, T. H. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008. 407 s. ISBN 978-80-7367-465-6.
- GIBBONS, A. *První lidé: závody v hledání nejstaršího předka*. Praha: Academia, 2011. 307 s. ISBN 978-80-200-1978-3.
- JOUANNA, J. *Hippocrates*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1999. 520 s. ISBN 0-8018-6818-1.

- KOBILKOVÁ, J. *Základy gynekologie a porodnictví*. Praha: Galén, 2005. 368 s. ISBN 80-7262-315-X.
- KUTÍLEK, M., LANDGRÁFOVÁ, R., NAVRÁTILOVÁ, H. *Homo adaptabilis: lidé jsou přizpůsobiví*. Praha: Dokořán, 2013. 158 s. ISBN 978-80-7363-563-3.
- LONGRIGG, J. *Greek rational medicine: philosophy and medicine from Alcmaeon to the Alexandrians*. New York: Routledge, 1993. 296 s. ISBN 0-203-03344-2.
- MAREK, V. *Nová doba porodní: život před životem, porod jako zázrak, první tři minuty a jak dál: přirozený porod jako cesta ke společnosti bez násilí*. Praha: Eminent, 2002. 263 s. ISBN 80-7281-090-1.
- POLLAK, K. *Medicína dávných civilizací*. 1. vyd. Překlad Ladislav Princ. Praha: Orbis, 1973. 322 s.
- SCHMIDBAUER, W. *Cesta psychoterapie: od magie k vědě*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2013. 343 s. ISBN 978-80-262-0489-3.
- SOUKUP, V. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. 741 s. ISBN 978-80-7367-432-8.
- TREVATHAN, W. *Human birth: an evolutionary perspective*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2011. 268 s. ISBN 1412815029.
- GEA, J. The Evolution of the Human Species: A Long Journey for the Respiratory System. *Archivos de Bronconeumología* [online]. 2008, vol. 44, num. 05, s. 263-270, [cit. 2015-05-09]. DOI: 10.1016/S1579-2129(08)60042-7. Dostupné z: <http://www.archbronconeumol.org/en/the-evolution-of-the-human/articulo/13120972/>
- STEAD, M. Trial piece with a birth scene. *Egyptian life (London, The British Museum Press)* [online]. 1986, cit. [2015-05-09]. Dostupné z: http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects/aes/t/trial_piece_with_a_birth_scene.aspx
- YURDAKÖK, M. Neonatal medicine in art. *Turkish journal of pediatrics* [online]. 2010, vol. 52, s. 218-226 [cit. 2015-05-09]. ISSN 0041-4301. Dostupné z: <http://www.turkishjournalpediatrics.org/?fullTextId=771>

6 Kontakt na autora

Mgr. Lucie Hromková
Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
Institut doktorských studií
U Kříže 8
158 00 Praha 5
Email: Lucie1987Lucie@gmail.com

Školitel: Mgr. Linda Hroníková, Ph.D.

Fenomén ruských starověrců v Evropě

Russian old believers' phenomenon in Europe

Julia Kolesnichenko

Anotace: Fenomén ruského starověrného hnutí a jeho vlivů na obyvatelstvo je málo probíraným tématem v českých vědeckých kruzích. Autorka se v příspěvku zabývá migračními procesy 17.-18. století, během kterých se odehrál přesun velkých skupin starověrců z Ruska do Východní a Střední Evropy. Zaměřila se na modernizující konzervatismus starověrných komunit a jejich vztahy s místním obyvatelstvem.

Klíčová slova: starověrci, migrace, Evropa, pravoslaví

Summary: The phenomenon of Russian old believers' movement and its impact on the population is a poor discussed topic in the Czech scientific circles. The author of the paper focused on migration processes 17 to 18 centuries, in which the transfer of large groups of old believers from Russia to Eastern and Central Europe occurred. She focused on modernizing conservatism of old believers' communities and their relations with local population.

Key words: Old Believers, Migration, Europe, Orthodoxy

Rozsáhlé náboženské reformy a velké otřesy odjakživa vedly k oživení migračních procesů ve světě. Rozkol ruské pravoslavné církve v 17. století se nestal výjimkou a uvedl do pohybu velké množství pravoslavných Rusů. V letech 1653-1656 patriarcha Nikon provedl reformu církevních obřadů a nechal znovu přeložit důležité náboženské knihy. Nikon prosazoval křižování se třemi prsty namísto dvou, jak tomu bylo dřív v Moskevské Rusi. V roce 1656 uvalil anathem na ty, co nechtěli přejít na tříprsté pokřižování. Svými aktivitami způsobil jeden z nejmutnějších příběhů v dějinách ruské pravoslavné církve – rozkol na starověrce a novověrce. Nikon měl k tomu své (hlavně politické) důvody. Chtěl tím napomoci připojení Ukrajiny k Rusku. Pravoslaví západní Rusi mělo pořád velkou vazbu na konstantinopolského

patriarchu a podporovalo tradice východního křesťanství. V Moskevském patriarchátu však pravoslaví mělo svou vlastní zvláštní povahu. Rozdíl v obřadních zvycích byl obrovský. Tento problém chtěl Nikon překonat radikálními reformami. Jako nápomocnou sílu k sobě povolal Řeky, kterým odedávna Rusové nedůvěřovali. Všechno to vzbudilo také nedůvěru k moskevskému patriarchovi a zrození nových náboženských mučedníků. Nejhlasitější odpůrci reforem a patriarchy samotného dostali kruté tresty. Za svou neústupnost zaplatil životem arcikněz Avvakum Petrov společně se svými přáteli mnichem Jepifaniem, diákonem Fjodorem a knězem Lazarem. Nejdříve všem čtyřem uřízli jazyky a pak je „pokřtili ohněm“ – veřejně upálili zaživa v dřevěném srubu. Předcházely tomu ale pomlouvačné dopisy carovi proti Nikonovi, drzé veřejné výstupy, prokletí patriarchy.

Tyto události odstartovaly první vlnu migrace. Ta se odehrávala ve dvou největších směrech: na východ Ruska za Ural na Sibiř a do Evropy. Evropské migrační proces lze rozdělit na tři základní směry:

- Do Pobaltí přes Novgorod,
- Do území současného Polska přes Gomel,
- Do delty Dunaje, které se jakožto součásti Rakouské monarchie později začalo přezdívat Bukovina.

Starověrným centrem Pobaltí se stala Riga, kde se pravoslavní Rusové usídlili už v 17. století. První starověrnou církev založil v 50. letech 17. století kněz Amfilochyj v Lugišniku (část současného Daugavpilsu). Dle Ivana Zavoloko³⁸² v 18. století starověrci zaujímaly důležité sociální a politické postavení v Rižské osadě. Dokonce existují historická svědectví o případech, kdy Němci a židé se nechávali pokřtít od starověrců a vyznávali drevlepravoslaví v Rize.

V Polsku se první starověrci objevili rovněž v polovině 17. století. Na počátku 18. století byly založeny první starověrné vesnice v okolí měst Suwalki a Augustow. Celkově se do této oblasti přestěhovalo nad 100000 ruských starověrců. První starověrnou vesnici u Augustova byli Gabowe Grady, později vedle vznikla ves Bor. V těchto obcích si starověrci vybudovali několik pil. Díky příznivé ekonomické situaci a své tvrdé dřině tento průmysl živil náboženské přestěhovalce v Polsku. Na počátku 19. století několik nejpodnikavějších starověrců odešlo do Varšavy, kde vlastnili několik úspěšných obchodů s ruským zbožím. K starověrcům nikdy nepatřili jen chudí rolníci, ve své většině se do Evropy stěhovali lidé z řádů zdatných podnikatelů. Tak například rodina starověrců Pimonových svými výnosy z pil v Rusku sponzorovala

³⁸² Ivan Zavoloko byl jedním z předních představitelů ruské starověrné inteligence, který odcestoval z Ruska v roce 1917 do Evropy, kde mimo jiné studoval a dlouho působil v Praze. Později se přestěhoval do Rigy, kde se aktivně zabýval historií a svědectvími o starověrcích v tomto regionu.

výstavbu ruských škol a kostelů na území nejen Polska, ale také Litvy. Polští starověrci vedli aktivní politický život, měli své poslance ve sněmu, díky čemuž dostávali dotace. Tyto prostředky umožnili zachovat staroruskou řeč, tradice, zvyky a kulturu do současnosti. Válečné konflikty 20. století způsobili velký odtok starověrců do USA a v současné době obyvatelstvo ruských vesnic v Polsku sčítá jen několik stovek obyvatel.

Z náboženského hlediska nejdůležitějším migračním směrem starověrců v Evropě se stala Bukovina. Osídlení této oblasti započalo v 18. století a skládalo se z několika vln přestěhovalců. První do delty Dunaje přišli kozáci-nekrasovci, kteří byli pojmenováni po jejich atamanovi a ideovém vůdci Ignatovi Nekrasovi. Jak na jihu Ruska, tak na Dunaji nekrasovci žili ve starověrných uzavřených komunitách životem, ve kterém se řídili souborem pravidel stanovených samotným Nekrasovým. Tyto pravidla byly založeny na spravedlivém spolupodílení všech členů na zabezpečení veškerých aspektů chodu komunity. Založili na obou březích Dunaje vesnice Vylkovo, Kiliya, Sokolinec, Karkaliu. Nejslavnějším centrem starověrectví se v tomto regionu stala vesnička Bila Krynytsya neboli rumunský Fántána Albă. Zde starověrci na konci 18. století založili panský klášter, kam v roce 1838 zamířili kněží Pavel Belokrinický a Gerontij. Jejich cílem bylo obnovení biskupství ruské starověrné diaspory. Povedlo se jim to v roce 1844, od roku 1846 biskupství se stalo metropolii, která pověřovala starověrné kněží a biskupy z celého světa. V letech 1940-1941 metropole z politických a bezpečnostních důvodů byla přesunuta do okresu Tulcea v Rumunsku. Rezidence belokrinického metropolitů byla přesunuta do města Braila.

Společným rysem všech těchto migračních směrů byl postoj starověrců ke svému životnímu stylu. Snažily se ho zanechat v původním starověrném stavu přivezeným z Ruska. Přesto se v poslední době začali objevovat názory, že starověrci nebyli konzervativci, ale naopak reformátoři. Tak docentka filosofie moskevské státní univerzity Alla Glinčikova ve své knize *Rozkol nebo selhaní ruské reformace?*, která byla hodně kritizována představiteli RPC, považuje Avvakuma za ruského Luthera a jeho úsilí za snahy o ruskou reformaci. Její názory podporuje ve svých lekcích docent Aleksey Muravjev. Mluví o třech základních institucích, které archaický modernizovali starověrci: první – rodina, druhá – vzdělání a třetí a ve své podstatě ta nejdůležitější – církev. Konzervativismem svých obřadů a liturgií se starověrcům podařilo vytvořit hermetický obal, ve kterém se vyvíjeli demokratické principy v křesťanství. Uvnitř starověrných komunit v Evropě můžeme pozorovat takové jevy jako účast všech členů v církevních volbách, aktivní zapojení žen do církevních soborů, kněží se nepovažují za zvláštní sociální vrstvu. Těto prvky se začali objevovat u nich už v 17. a 18. stoletích, čímž značně předběhli svou dobu. Starověrci nebyli jen náboženskými, ale také kulturními modernisty: stavěli kina, zakládali první fotbalové

týmy, stavěli automobilky. Výše zmiňovaný Ivan Zavoloko byl natolik inspirován českým sokolstvem, že založil evropskou organizaci *Ruský sokol*.

Starověrectví bylo zásadně proti propojení církve a státu, proti zneužívání církve k politickým účelům. Církev v jejich pojetí měla být soborná ve svém původním pravoslavném smyslu. Zde se pod výrazem soborný rozumí překlad do ruštiny řeckého výrazu *Καθολικον* neboli jak se používá v západním křesťanství – katolický. Tento zdánlivě stejný termín, který také lze přeložit jako celosvětový, znázorňuje jeden z největších rozdílů mezi starým pravoslavným a katolickým křesťanstvím. Katolická církev vidí svou katolickou úlohu ve svém rozšíření do celého světa. Toto expanzivní pojetí církve je směřováno navenek. Ačkoliv o sobě tvrdí pravý opak oficiální ruská pravoslavná církev má touhu mít převládající náboženskou roli na území Ruska a expandovat do těch vrstev, které nevyznávají žádné náboženství prostřednictvím školských institucí a medií.

Původní pravoslavné pojetí sobornosti vychází z pojetí církve jako Kristová Těla, kde všichni členové církve jsou buňkami tohoto Boholidského organismu. Pojímají církev jako celistvost. Tvrdí, že je církev tím ideálem, ve který se má proměnit svět a proto nahlíží na něj jako na soborný celek.

Z tohoto pojetí církve vychází také model fungování starověrné rodiny a výchova dětí v ní. Starověrné rodiny po staletí vychovávali generace vynikajících obchodníků, jejichž úspěch se zakládal na podpoře ze strany rodiny a na jejich finančních aktivech. Model takové rodiny byl archaický: velký počet dětí a přísná disciplína. Zároveň děti v těchto rodinách dostávaly velké finanční možnosti pro založení vlastních podniků a ve svých počínáních se řídili vlastním rozumem. V 19. století starověrné rodiny fungovali jako zvláštní business-centra, které dávaly svým členům kredity na podnikání. Jelikož rodiny byli velké a rodinné vztahy byli těsné i mezi dost vzdálenými příbuznými, jejich finanční možnosti byly velké. Díky tomu starověrné rodiny v Evropě patřili k těm majetnějším a úspěšným.

S výchovou v rodinách úzce souvisí také výchova ve školách. Starověrné komunity kladli velký důraz na vzdělání, přičemž toto vzdělání mělo být podáváno v ruském jazyce. Pro první vlny přestěhovalců do Evropy otázka školství činila velké potíže. Nestáčili jen ruské školy v cizině, protože tam učili boží zákon pravoslavné kněží, kteří se snažili přetáhnout starověrné žáky na svou stranu. Starověrci museli rychle vybudovat vlastní školy, které se brzy stali jedním z nejdůležitějších starověrných výchovných nástrojů.

Starověrci uchovávali ve svých komunitách staré archaické obřadové zvyky. Nebyli ale uzavření vůči okolnímu světu, vždy přivítali u sebe návštěvy a byli slušní sousedi pro místní obyvatelstvo. Žili vírou, prací, kulturou a sportem. To vše nasvědčuje tomu, že můžu dát za pravdu Muravjevovi, Glinčikové a mnohým jiným, kteří zastávají názor, že starověrectví není jen jevem konzervativním, ale také jevem

modernizujícím, který vzhledem k polím působnosti starověrců ovlivnil život všech obyvatel těch území, kde se nacházeli a dodnes nacházejí.

Použitá literatura

- GLINCHIKOVA, Alla. 2008. Raskol ili sryv „russkoj Reformatsii“?. Moskva: Kul'turnaia revoliutsiia, 384 p. ISBN 978-525-0060-417.
- GRININA, [pod obšej red. Vladimira Mihajloviča a per.Galina Šigel] PER.: GALINA DZISÂK. 2009. Russkie v Pol'se. Varšava: Obščestvo „Rossijskij Dom“. ISBN 978-839-2921-998.
- MEL'NIKOV, F.E. Kratkaja istorija dlevlepravoslavnoj (staroobriadcheskoj) Tserkvi. Barnaul: Izd-vo Fonda podderzhki stroitel'stva khrama Pokrova Presviatyia Bogoroditsy Russkoj Pravoslavnoj Staroobriadcheskoj Tserkvi, 2006. ISBN 5901605012.
- MURAVJEV, Aleksej. Staroobtjadcy v istorii vostočnoj Evropy. Polit.ua [online]. [cit. 2015-05-07]. Dostupné z: <http://polit.ua/lectures/2013/03/27/muraviev.html>
- ŘOUTIL, Michal. 2010. Ivan Nikiforovič Zavoloko v Prage. In: JUCHIMENKO, otvetstvennyj redaktor i sostavitel' E.M. Staroobradčestvo v Rossii: (XVII-XX veka). Moskva: Jazyki slavjanskoy kul'tury. ISBN 9785955103747. ISSN 1727-9968.
- ZNAMENSKY, Petr. 2012. Istorija russkoj tserkvi. Moskva: Direktmedia. ISBN 5998904702.

Kontakt na autora

Mgr. Julia Kolesnichenko
Univerzita Karlova v Praze
Evangelický teologická fakulta
Katedra církevních dějin
Černá 9,
115 55 Praha 1
Email: julia.kolesnichenko@email.cz

Školitel: Doc. Mgr. Jiří Hoblík, Th.D.

Biblické inspirace nástupnického práva v zemích s křesťanskou tradicí

Biblical inspirations of Christian lands' succession law

Petr Nohel

Anotace: Příspěvek se ve své hlavní části zaměřuje především na biblická vodítka nástupnického práva, jako jsou: důležitost kontinuity rodových vazeb starozákonního izraelského společenství, podstata fenoménu privilegovaného postavení prvorozených synů, role ženy v rodových vazbách a propojenost hmotného a nehmotného dědictví v případě otcovského požehnání. Příspěvek si také všímá aplikace těchto jednotlivých principů při vzniku izraelského království a jejich uplatnění pro nástupnictví jak v Saulovské, tak i v Davidovské vládnoucí linii prvních izraelských králů. Stranou nezůstává ani významná kooperačně-sakramentální role proroků při pomazání jednotlivých panovníků a duchovní rozměr královského úřadu. Příspěvek pak tyto poznatky porovnává s principy profánních nástupnických řádů křesťanských zemí tak, jak se utvořily a konstituovaly v průběhu doby až po dnešní aktuální stav, a všímá si jejich ukotvení a modifikací právě ve vztahu k těmto prezentovaným biblickým vodítkům. Příspěvek se také v tomto ohledu dotýká dobových tendencí v nástupnickém právu, které jsou historicky ovlivňovány jak dopadem denominační příslušnosti panovnické dynastie k pojetí nástupnického práva, tak obecně celospolečenskou reflexí následnictví jako fenoménu. Příspěvek proto v otázkách následnictví reflektuje nejen základní princip prosté dědičnosti, ale konfrontuje ho nad to s předpokladem duchovního pomazání jakožto dvou komplexnějších konstitutivních prvků.

Klíčová slova: nástupnictví, primogenitura, panovník, královská vláda, Bible, pomazání

Summary: The paper ,s main section focuses on the biblical clues succession rights such as: the importance of continuity of ancestral ties to the Old Testament Israel community, the essence of the phenomenon of the privileged position of firstborn

sons, the role of women in ancestral ties and integration of tangible and intangible heritage in the event of the father's blessing. The paper also notes the application of these principles in each of the kingdom of Israel and their application for succession as in Saulovské, and the ruling in the Davidic line of the first kings of Israel . Not ignored important role cooperatively - sacramental anointing of prophets at different rulers and spiritual dimension of the royal authority. The paper then compares these findings with the principles of the secular order of succession of Christian lands as formed and constituted during the period up to today's current status, and notes their anchorages and modifications in respect to those presented biblical guides . The paper also in this regard concerns the contemporary trends in the succession law, which are historically influenced by both the impact of denominational affiliation dynasty to the concept of succession rights, and in general society-wide phenomenon as a reflection of succession . The paper therefore questions of succession reflects not only the basic principle of simple inheritance, but confronts him over to the assumption of spiritual anointing as two complementary constitutive elements.

Key words: succession, primogeniture, the Sovereign, the Royal Government, the Bible, anointing

1. Úvod

Problematika kralování a nástupnických zvyklostí byla od počátku křesťanství jedním z konsolidačních a integrujících prvků evropské civilizace a to jak v jejím raném, tak pozdím období. Panovník býval často do svého úřadu uváděn prostřednictvím křesťanského obřadu a jeho pravomoci se v různých velkých a dobově podmíněných důrazech opíraly především o výklady zdůrazňující jeho participaci na vládě Kristově či přímo hovořily o podílu krále na Boží moci. Přestože s nástupem republik, a to zejména v posledních sto letech, přijímá panovnická vláda v dochovaných monarchiích spíše ceremoniální a reprezentativní charakter, nemůžeme říci, že veškeré atributy, výklady a pojetí panovnických rolí ve společnosti jsou pouze dějinně podmíněnými záležitostmi, které nemají oporu v hlubším duchovním základě. I když není možné označit z pozice křesťanské víry panovnickou roli v rámci státního společenství jako jednoznačně preferovanou, nalézáme překvapivě mnoho biblických podnětů, které se problematice panování věnují. Ty jej popisují nejen v intencích izraelské doby královské, ale mají tendenci být chápány jako objektivní, což na jednu stranu není vždy snadné přesně rozlišit, na druhou stranu to ovšem vysvětluje prakticky shodné pojetí panovnické role v křesťanských zemích v průběhu evropských dějin, byť se tato pojetí mohou odlišovat v konkrétní právní úpravě daného nástupnického řádu, tedy v rovině legislativní.

2. Panovník v současném evropském kontextu

Panovnická role je dnes ukotvena prostřednictvím profánního práva a to práva státního, přičemž z právního i věcného hlediska se od sebe jednotliví nositelé panovnické moci odlišují v zásadě dvojím způsobem. Tím prvním jsou konkrétní pravomoci, které panovníkům určuje právní řád té které země. Tím druhým je pak vlastní výběr panovníka, tedy nástupnický řád, jehož pojetí napříč dnešní Evropou významně kolísá. Obecným trendem je odklon od salického práva³⁸³ k primogenituře agnatické³⁸⁴, který dnes navíc umocňován postupnými přechody k primogenituře rovné³⁸⁵. Role panovníka je tak reflektována především z pohledu státoprávního a jednotlivá ustanovení nástupnického řádu mohou být tím pádem jako proměnná a nemohou si tak činit nárok na univerzální platnost.

Intenzivní proměnou procházejí i další souběžné prvky nástupnického práva, např. principy vylučování osob z nástupnictví, nebo požadavky rovnorodosti sňatků členů panovnické rodiny, u kterých můžeme čekat do budoucna další rozvolňování.³⁸⁶

Pohled čistě právní je ovšem v otázce legitimacy panovnické vlády nutno doplnit o pohled liturgický a sakramentální. Nastolení panovníka do úřadu se totiž často odehrává v liturgickém prostoru a právě církev vnímá pomazání panovníka, které je součástí korunovace, jako moment konstitutivní. Z pohledu svátostného se tedy panovník panovníkem stává právě tímto liturgickým aktem (nikoliv tedy profánním výběrem, jmenováním, apod.), zatímco z pohledu práva státního může být tento církevní akt vnímán pouze jako deklaratorní. Přirozeně spolupráce obou složek tento problém odbourává a přesouvá do roviny teoretické, nicméně při absenci jednoho z momentů dochází k možnému zpochybnění legitimacy dotyčného panovníka.

3. Biblické inspirace

Abychom mohli porozumět křesťanskému pojetí panovnického úřadu a role církve nejen v průběhu královské vlády, je nutné hledat a interpretovat jednotlivé biblické inspirace, které se k jednotlivým aspektům nástupnického práva přímo nebo nepřímo vyjadřují.

³⁸³ Salické právo je mužská primogenitura, která vůbec nebere v úvahu ženské členy rodu a to jak v nástupnictví, tak v otázkách dědictví.

³⁸⁴ Agantická primogenitura obhájí role ženských členů rodu v případě vymření rodu nebo přechodu specifického nároku např. v rámci jedné rodové větve.

³⁸⁵ Zrovnoprávnění mužských a ženských potomků v otázce přímého následnictví.

³⁸⁶ Např. rozdíl v přístupu k levobočkům v románských a středoevropských zemích či nedávné změny nástupnického řádu ve Švédsku nebo Velké Británii.

3.1 Požehnání jako předpomazání – doba patriarchů

V příbězích Abrahama, Izáka a Jákoba se o pomazání ve striktním slova smyslu nehovoří, což může mít dvojí důvod. Jednak se nacházíme v předprorocké době, ve které není konstituováno předávání božích poselství prostřednictvím povolání a k tomuto účelu vyvolených osob, a jednak královský, kněžský a prorocký úřad není popisován jako institucionalizovaný. Nemůžeme tedy říci, že by se v těchto raných dobách rodící se izraelské pospolitosti vytvářel oddělený stav královský, kněžský a prorocký. Na druhou stranu všechny rysy těchto úřadů může spatřovat v určité jednotě právě v osobách Abraháma, Izáka a Jákoba.

Tito patriarchové jednak ve svých pospolitostech zastávají zřetelnou vůdcovskou roli, která se opírá o jejich autoritu, jednak se věnují náboženským obřadům, které osobně vykonávají, a také mají živý kontakt s Hospodinem, který jim předává své pokyny přímo a bez prostředníků.

Vzeme-li v úvahu dnešní pohled na všeobecné a z něj speciálně vyčleněné služební kněžství, pak takovýto poměr můžeme stanovit jako analogii i pro úřad královský a prorocký s tím, že v osobách patriarchů jsou tyto úřady vykonávány jak všeobecně, jelikož vyplývají z jejich lidství, tak služebně, a to právě ve vztahu k dalším osobám, které jsou jim svěřeny. Abrahám, Izák i Jákob tak nejen potvrzují, že v obecné rovině jsou k těmto úřadům povoláni všichni Hospodinovy ctitelé, ale jsou také předobrazem samostatných stavů králů, kněží a proroků, které se v pozdějších dobách vyčlenili ve funkci služební na způsob povolání a to nejprve z jejich vlastních potomků.

Přesto tehdejší požehnání nemůžeme jednoduše klasifikovat na ose *benedictio-ordinatio*, protože bylo silnější než dnešní požehnání rodičovské či kněžské, což mohlo být právě z důvodu dosud nevyčleněného stavu kněžského a prorockého. Každopádně z biblických úryvků vyplývá jeho důležitost a jedinečnost. Toto požehnání se sice nepředávalo na bázi svěcení skrze apoštolskou posloupnost, ale i u něj lze zaznamenat jistou tendenci ke kontinuitě předávání. V prvé řadě sám Abrahám přijímá požehnání od šálemského krále Mechisedecha, u kterého je pro tento účel zdůrazněno, že byl knězem Boha nejvyššího³⁸⁷. Mechisedech navíc k tomuto požehnání přináší chléb a víno; není tedy pochyb o tom, že požehnání, které následuje, má sice nejasně definovatelný, ale přesto zřetelný sakramentální charakter.

Ve známém sporu o prvorozenství mezi Izmaelem a Izákem se také hovoří o požehnání. Je zde dokonce přímo zdůrazněno, že po Abrahámově smrti požehnal Izákovi sám Bůh³⁸⁸. To, že tehdejší požehnání mělo velkou váhu, dokazuje ale nejlépe

³⁸⁷ Gn 14,18

³⁸⁸ Gn 25,11

příběh Ezaua a Jákoba. Klíčovým momentem je převlečení Jákoba za chlupatého bratra Ezaua tak, aby od slepého otce Izáka získal lší požehnání. Izák tuto lest neprohlédl a udělil tak v rozporu se svoji vlastní vůli požehnání mladšími Jákobovi³⁸⁹ a v rámci požehnání navíc ustanovil, že bude panovat nad svými bratry³⁹⁰. Když poté přichází starší Ezau a lest je prohlédnuta, otec již nemůže vzít své požehnání zpět nebo je znovu udělit staršímu synu. Zdá se tedy, že tento typ otcovského požehnání vtiskuje duši trvalé znamení, nebo tak byl alespoň chápán, protože ani nešťastný a oklamáný Izák již nemůže tuto situaci změnit a sám si je navíc vědom toho, že více požehnání než jedno udělit nemůže. Zdá se tedy, že toto požehnání v sobě nese rysy jak stavu kněžského, tak královského, protože nemůže být duplikováno, a zároveň je evidentně chápáno jako nárokové a to pro prvorozeného syna. To, že má určitou roli v kontinuitě vůdcovství, stvrzuje navíc sám Izák tím, že zklamanému Ezauovi odmítá udělit druhé požehnání proto, že již (byť nevědomě) Jákoba ustanovil a všechny jeho bratry mu dal za služebníky³⁹¹.

Příběh ukazuje, že pomazání v době patriarchů představuje určitou formu jistoty má a nezastupitelnou konstitutivní roli. Jákob se stává hlavou pospolitosti a dědicem svého otce na základě uděleného požehnání, které ani sám udělovatel nemůže vzít nazpět, čímž by relativizoval jeho účinek a tak předpokládanou objektivní platnost.

3.2 Problematika rovnorodosti

Problematika rovnorodosti manželských svazků není v textech Písma zřetelně reflektována. Zdá se, že bibličtí autoři jí nepřikládají žádný velký význam, a že její uplatnění v následnických principech je až záležitostí diverzifikace evropské společnost prostřednictvím institutu šlechtictví. Přesto můžeme o kvalifikaci potomků podle postavení jejich matek hovořit na základě příběhu Sáry a Hagar.

Hospodin zaslubuje Abrahámovi narození syna a rozmnožení potomstva. Abrahámovi se však po mnoha letech marného čekání narodí syn Izmael, kterého počne s otrokyní Hagar. Doslova se uvádí, že žena Sára mu dala svoji otrokyni Hagar za ženu³⁹². Z textu není zřejmé, zda se stala Hagar Abrahámovou další ženou, ale následující pasáže dále potvrzují její přetrvávající služebné postavení. Hospodin však Abrahámovi zaslubuje potomstvo v době manželství s ženou Sárou a z kontextu vyplývá, že by se mělo vztahovat na tento manželský pár.

³⁸⁹ Gn 27,23

³⁹⁰ Gn 27,29

³⁹¹ Gn 27,37

³⁹² Gn 16, 3-15

Hospodin své zaslíbení navíc opakuje i po narození Izmaele³⁹³. Můžeme se tedy důvodně domnívat, že Izmael skutečně není oním zaslíbeným synem, kterého má Abrahám čekat, aniž by ovšem bylo řečeno o Izmaelovi nebo jeho matce cokoliv negativního. Naopak, Hospodin i Izmaelovi zaslubuje, že z něj učiní převelice rozmnožený národ³⁹⁴. V témže duchu hovoří později i s Abrahámem, když mu oznamuje, aby se nadále nestrachoval o osud tohoto chlapce, neboť i z něj, byť syna otrokyně, učiní veliký národ, jelikož i on je potomkem Abrahámovým,³⁹⁵ smlouvu ovšem ustanoví se zaslíbeným Izákem³⁹⁶.

Z příběhu zřetelně vysvítá, že Hospodin považuje oba chlapce za skutečné Abrahámovy potomky a oběma proto zaslubuje hojnost vlastního potomstva. Jasně ale také favorizuje Izáka, jako syna zaslíbení, který se stává Abrahámovým dědicem. Zdá se, že více, než diskriminace Izmaele pro postavení matky, se zde naopak projevuje boží milosrdenství, když je kromě syna zaslíbení obdarován i syn otrokyně, byť bez zřejmého vztahu nároku na kontinuitu v otcovském domě. Vyvolení Izáka navíc podporuje i Hospodinem iniciovaná změna původního Sářina jména³⁹⁷ (podobně učinil s Abrahámem), i opakované zaslíbení o královském potomstvu, které je ovšem nyní určeno Sáře³⁹⁸. Nic z toho se ovšem netýká Hagar.

Zdá se proto, že biblický pohled na levočocky není oproti očekávání nijak přísný. Nemohou sice následovat svého otce v jeho dědictví, nemusí ale stydět za to, že jeho syny jsou; jejich synovství je jim plně přiznáno.

3.3 Zvláštní role prvorozenství

Příběh Izmaele a Izáka otevírá i další nástupnickou problematiku a to sice otázku prvorozených. Byť je absolutně prvním Abrahámovým synem Izmael, získává postavení prvorozeného právě Izák, protože je synem zalíbení. Zdá se tedy, že prvorozenství je pojímáno jako téměř absolutní hodnota, která může být potvrzena požehnáním, později pomazáním v rámci následnické linie.

To, že prvorozenství není jen formální záležitostí, ukazuje příběh bratrů Ezaua a Jáкова, který časově předchází jejich při o lstivě získané požehnání. Jákob nabízí Ezaovi pokrm výměnou za prvorozenství, s čímž Ezaou souhlasí a svůj souhlas

³⁹³ Gn 17,6

³⁹⁴ Gn 17,20

³⁹⁵ Gn 21,13

³⁹⁶ Gn 17,21

³⁹⁷ Gn 17,15

³⁹⁸ Gn 17,16

dokonce potvrzuje přísahou³⁹⁹. Biblický text jasně konstatuje, že Ezau své prvorozenství prodal, a že tím prvorozenstvím pohrdl.

Na první pohled nemusí být zřejmé, proč Jákob usiluje o zisk již zmíněného požehnání lsti, když je již formálně v postavení prvorozeného. Zároveň ale užití této lsti ukazuje, že prvorozenství a požehnání pro prvorozeného jsou dvě odlišné věci, které se sice v ideálním případě doplňují a jsou vzájemně v pozici nároku, ale které zároveň nevyplývají jedna z druhé úplně automaticky. Můžeme proto Izákovu lest vnímat také jako snahu, i když nijak čestnou, o potvrzení svého postavení prvorozeného, které již získal. Aby totiž mohl být otcovým nezpochybnitelným následovníkem, musí být nositelem obojího, jak prvorozenství, tak požehnání. Ezau sám navíc konstatuje, že bratr jej připravil jak o prvorozenství, tak o požehnání⁴⁰⁰.

I v Evropských monarchiích se v mnohem pozdějších dobách setkáváme s panovníky, kteří byli buď pomazání na krále, ale nebyli prvními v pořadí na trůn, nebo naopak byli prvorozenými, ale k pomazání nepřistoupili a vládli bez něj. Přestože tyto případy nebyly v historii nijak četné, byly vždy provázeny pochybnostmi o právoplatnost a oprávněnost výkonu panovnického úřadu. Naopak při prokázání obojího, tedy jak nároku, tak jeho stvrzení, se tyto pochybnosti neobjevují.

O hodnotě prvorozenství vypovídá také příběh o pobytí prvorozených v Egyptě. Z kontextu vyplývá, že Hospodin přistupuje k tomuto trestu jako k mimořádně tvrdému opatření, zejména uvědomíme-li si, že úmrtí prvorozeného jsou potrestání všichni – nejen rodina faraonova, ale všechny egyptské rodiny a dokonce i dobytek⁴⁰¹. Zdá se, že úmrtí prvorozeného představovalo nejen ve starověku nedocenitelnou a těžko nahraditelnou ztrátu.

Za zmínku ovšem stojí také to, že pro samotného Hospodina mají prvorození také nemalou cenu. Mojžíšovi přikazuje, aby mu posvětil všechno prvorozené, co mezi Izraelci otevírá lůno s prostým konstatováním, že je to jeho⁴⁰². To, že vše prvorozené patří Hospodinu, pak zaznívá z božích úst ještě jednou v knize Numeri⁴⁰³.

Ztráta prvorozenství se však týká i dalších osob. Prvorozený syn Jákoba/Izaele Rúben ztratil své prvorozenství ve prospěch Josefa, když poskvrnil otcovské lože. Doslova se uvádí, že zůstal bez zápisu prvorozenství do rodového seznamu⁴⁰⁴. I z jiných biblických textů vyplývá, že si Izraelská pospolitost vedla poměrně podrobné genealogické záznamy. Ty se dokonce používaly jako důkazní materiál, jak o tom

³⁹⁹ Gn 25, 31-34

⁴⁰⁰ Gn 25,36

⁴⁰¹ Ex 11,4-5 a Ex 12,12 a Ex 13,15

⁴⁰² Ex 13,1-2

⁴⁰³ Nu 3,13

⁴⁰⁴ 1Pa 5,1

svědčí poznámky v knize Ezdráš a Nehejháš, kdy někteří kněží hledali marně svůj rodokmen v seznamu rodů, a byly proto vyloučeni z kněžské služby jako nezpůsobilí⁴⁰⁵. I v tomto kontextu je možno chápat poznámku sv. apoštola Pavla, aby se jistí lidé nezabývali bájemi a nekonečnými rodokmeny⁴⁰⁶.

Smrtí syna a to dokonce ještě nenarozeného trestá Hospodin mnohem později také krále Davida, který zcizoloží s Bat-šebou. Poté, co ji pojme legálně za manželku, dává mu z ní syna Šalamouna, který po něm nakonec přibírá celé Izraelské království.

3.4 Role a postavení žen

Postavení ženy v izraelské společnosti, jakož i v okolních národech nebylo zdaleka rovnoprávné v dnešním slova smyslu. Svědčí o tom např. dva podobné příběhy, kdy Abraham z různých důvodů tvrdí, že Sára je jeho sestrou a nikoliv manželkou. Nejprve faraon a poté i král Abímelek ji pojmuje za ženu, přičemž až po příslušném obřadu vyjde najevo, že je již provdána. O postavení ženy v tehdejší společnosti proto jasně svědčí mj. fakt, že ani v tak závažné věci nikde nezaznívá Sárina přímá řeč a nenalezneme ani žádné poznámky o názorech Sárovy na další takové sňatky. Skutečný stav věci je odhalen zcela na poslední chvíli a Abrahám i Sára pak bývají z dané oblasti vyhoštěni. Vždy ale jedná příslušný panovník pouze s Abrahamem, nemáme zde k dispozici žádný dialog se samotnou Sárou, byť se jí věc dotýká vždy nejméně⁴⁰⁷.

Nástupnické řády většinou nepřisuzují ženským potomkům stejnou míru nároku na královský trůn a ani v Bibli nenalézáme zprávy o královnách Izraele, pokud to nejsou manželky králů. Podobně je tomu i u jiných národů. Královna Vašti vystupující v knize Ester⁴⁰⁸ je opět jen manželkou krále, u královny ze Sáby pak není její postavení ve vztahu k dynastii vůbec zmíněno⁴⁰⁹.

Podobně Mojžíš, když reagoval na Hospodinův výše zmíněný příkaz o zasvěcení prvorozců, obětoval ty, co otevírají lůno z lidu i dobytka, ale pouze samce⁴¹⁰. Zdálo by se tedy, že potomek ženského pohlaví nemá na dědičnost v následnické linii žádný význam, ale ani to není možné říci jednoznačně. Při nedostatku mužských potomků bylo v určitých případech možné určit vnuka po přeslici, bohužel ale tyto případy nejsou zaznamenány v biblických textech konkrétně.

⁴⁰⁵ Ez 2,62 a Ne 7,64

⁴⁰⁶ 1Tim 3,3-7

⁴⁰⁷ Gn 12,19 a Gn 20,2-12

⁴⁰⁸ Es 1,9-16

⁴⁰⁹ 1K 10,1-13 a 2Pa 9,1-12

⁴¹⁰ Ex 13,15

Jeden příklad můžeme nalézt v druhé knize letopisů, kde se uvádí případ Šešana, který měl pouze dcery a egyptského otroka Jarcha. Aby vyřešil situaci s absencí synů, oženil tohoto otroka s jednou ze svých dcer a ta mu porodila vnuka Ataje⁴¹¹. Jedná se o velmi neobvyklý zápis ženy do rodokmenu – takových případů existuje v biblických textech opravdu poskrovnu. Dokonce ani v případě Panny Marie se všichni biblisté nemohou shodnout na tom, zda rodokmen obsažený v Lukášově evangeliu⁴¹² patří jí nebo je alternativní verzí k Josefovou rodokmenu, uvedeném v Matoušově evangeliu⁴¹³, protože její jméno zde není ani uvedeno.

Druhý případ kuriózního vyřešení absence synů představují Lotovy dcery, které těžce nesou, že jejich otec nemá mužského dědice a tak se rozhodnou ho opít a zplodit s ním děti samy, což se jim podaří a takto zplození synové se stanou praotci Moábců a Amónovců⁴¹⁴. Ostatně samo narození dcery je v knize Sírachovec popisováno jako újma⁴¹⁵.

3.5 Klady a záporny královské vlády z pohledu duchovního

V úvahách o podstatě a oprávněnosti panování je jistě užitečné vzít v úvahu názor samotného Hospodina na královskou vládu. Přestože bývá rozhovor v této věci s prorokem Samuelem často interpretován jako negativní pohled na ustanovení krále nad Izraelem, je užitečné si připomenout, že se v Samuelových i Královských knihách nachází minimálně dvacet míst, ve kterých je role panovníka hodnocena, a zdaleka ne vždy je to hodnocení negativní, i když nemůžeme jednoznačně prohlásit, že by vláda nad lidem prostřednictvím krále byla ze strany Hospodina preferována výrazně.

Lid nejprve přichází za prorokem Samuelem a požaduje, aby jim pomazal krále, jako mají ostatní národy, čemuž se Samuel brání. Hospodin mu ale nařizuje, aby lid ve všem poslechl, protože touhou ustanovit krále zavrhuje právě Hospodina, nikoliv Samuela⁴¹⁶. Zároveň však proroka nabádá, aby lid důrazně varoval před královskými zvyky a nároky vůči lidu⁴¹⁷. Lid ovšem souhlasí a výslovně si přeje, aby je nový král soudil a vedl do bojů obdobně jako je tomu u ostatních národů⁴¹⁸.

⁴¹¹ 1Pa 2,34-35

⁴¹² Lk 3,23-38

⁴¹³ Mt 1,1-16

⁴¹⁴ Gn 19,31-38

⁴¹⁵ Si 22,3

⁴¹⁶ 1S 8,7

⁴¹⁷ 1S 8,9

⁴¹⁸ 1S 8,20-22

Tento na první pohled odmítavý postoj vůči králi ovšem značně relativizuje fakt, že Hospodin nenechává volbu panovníka na samotné izraelské pospolitosti, ale sám ho vybírá a činí ze sebe garanta tohoto výběru. Proroku Samuelovi přímo nařizuje, aby lid poslechl a krále mu ustanovil⁴¹⁹. V předmluvě k deváté kapitole první knihy Samuelovi se uvádí, že pomazání krále proběhlo z rozkazu Hospodinova⁴²⁰. Později prorokovi oznamuje, kdy a kam se má dostavit, aby pomazal konkrétního člověka, totiž Benjamínovce Saula, na krále. Navíc ozřejmuje, že si jej vybral proto, neboť vysvobodí jeho lid z rukou Pelištejců a nakonec dodává, že pomazání krále činí pro svůj lid, jehož úpěnlivou prosbu vyslechl.⁴²¹ Hospodin svůj slib také plní, a jakmile se Saul objeví, dává prorokovi znát, že se jedná o jím vyvoleného krále⁴²². Prorok Samuel potom v intencích výše sděleného ohlašuje Saulovi, že byl pro panování vybrán a oznamuje mu tuto skutečnost jako ohlašování Božího slova⁴²³.

Podobně nejasná situace nastává přímo při uvedení Saula do královského úřadu, kdy Hospodin spolu s pokynem „ustanov jim krále“ opět opakuje, že tímto jednáním zavrhnou izraelité svého Boha⁴²⁴. Zároveň ale Samuel při Saulově intronizaci prohlašuje: „Hleďte, koho vyvolil Hospodin, není mu rovného ve všem lidu“⁴²⁵.

Zdá se tedy, že Hospodinovi nevadí ani tak fakt, že si Izraelité krále přejí, jako spíše z jakého důvodu si ho přejí. Společenství naléhá na proroka, protože se cítí mezi ostatními národy pro absenci krále méněcenné. Hospodin jasně zdůrazňuje, že taková vláda je proti němu. Na druhou stranu sám vybírá nejen prvního, ale všechny ostatní izraelské krále, sám vede proroky a později kněze, aby věděli, koho pomazat, koho sám vyvolil.

V určitém momentu Hospodin zdůvodňuje seslané přírodní katastrofy jako trest za to, že lid požadoval krále⁴²⁶, vzápětí však Samuel lid uklidňuje slovy, aby se nebál a neodchyloval se od Hospodina, kterému má složit celým srdcem⁴²⁷. Nikde se ovšem nehovoří o tom, že by lid měl krále odvolat, jeho instituci zrušit a tím napravit počáteční chybu. I to svědčí o tom, že hlavní překážkou ve vztahu k Hospodinu není ani tak existence královského úřadu samotná, jako spíše nízký a sobecký důvod, kte-

⁴¹⁹ 1S 8,22

⁴²⁰ 1S 9, předmluva

⁴²¹ 1S 9,16

⁴²² 1S 9,17

⁴²³ 1S 9,27

⁴²⁴ 1S 10,19

⁴²⁵ 1S 10,24

⁴²⁶ 1S 12,17

⁴²⁷ 1S 12,20

rý by prostřednictvím lidské osoby v nejvyšším úřadu mohl nespravedlivě zastínit vládu Hospodinovu nad svým lidem.

Když je později vybrán za krále David, je to opět Hospodin, který posílá proroka Samuela, aby pomazal jednoho z Jišajových synů, kterého si sám vyvolil a kterého má prorok za úkol pomazat⁴²⁸. Zde již jedná Bůh sám o sobě bez jakéhokoliv podnětu ze strany lidu. Naopak později znovu zdůrazňuje, že Davida sám vybral, aby vládl nad jeho lidem⁴²⁹. Dále se opět zdůrazňuje, že David nejen usedl na trůn dle Hospodinova slova,⁴³⁰ ale také, že si ho Hospodin oblíbil, a dosadil ho proto na Izraelský trůn, aby zjednal právo a spravedlnost⁴³¹. V podobném duchu hovoří i první kniha Letopisů, která zdůrazňuje, že to byl právě sám Hospodin, který vzal Davida od stáda, aby vládl nad Izraelem⁴³².

3.6 Hospodinova podmínka pro kralování a nástupnictví

Hospodin ovšem nenechává panovnickou vládu po vyvolení a pomazání krále zcela bez kontroly a zpětné vazby. Na několika místech opakuje důležitou podmínku podstaty vlády a to je věrnost Hospodinu a jeho příkazům.

Hned první izraelský král Saul je díky nevěrnosti královského úřadu zbaven a to v momentě, kdy se obává pelištejského útoku a z obavy, že Hospodin nebude stát boji na jeho straně, si dovoluje, ač neknež, obětovat zápalnou oběť sám. Prorok Samuel mu proto zvěstuje, že si Hospodin vybral za krále jiného muže – dokonce vyjadřuje svou lítost nad tímto královým počínáním a oznamuje mu, že v případě věrnosti by Hospodin upevnil jeho království navěky⁴³³. O tomto údělu je král ujištěn opětovně, navíc s poznámkou, že nově vybraný král, který je lepším než Saul, dostal království od Boha⁴³⁴.

Králi Davidovi pak Hospodin oznamuje tutéž podmínku a to sice, že budou-li jeho potomci dbát na to, aby chodili před Hospodinem věrně a celou duší, nebude dokonce z izraelského trůnu vyhlazen následník Davidova původu⁴³⁵. Tutéž podmínku připomíná i dalšímu králi Šalamounovi a dává mu jeho otce Davida za vzor

⁴²⁸ 1S 16,1

⁴²⁹ 1K 8,16

⁴³⁰ 1K 8,20

⁴³¹ 1K 9,10

⁴³² 1Pa 17,7

⁴³³ 1S 13,12-14

⁴³⁴ 1S 15,1 a 28

⁴³⁵ 1K 2,4 a 1K 8,25 a 1Pa 6,16

správného jednání⁴³⁶. Hospodin ovšem nezůstává pouze u varování, ale při nedodržení podmínky jedná. I v rozděleném království Judy a Severního Izraele odebrává vládu panovníkům nebo jim nedopřává potomků, jak bude uvedeno i dále a to vždy tam, kde konstatuje, že se daní panovníci neřídili tím, co je v jeho očích správné⁴³⁷. Jako příklad můžeme uvést dům Jarobeámův, který musel být z tohoto důvodu zcela vyhlazen⁴³⁸. V rozporu s Hospodinovým zákonem jedná např. také král Jehú, kterému dokonce Hospodin zaslubuje vládu synů ve čtyřech generacích, když podmínku dodrží⁴³⁹.

V komentáři k Hóešovi, poslednímu izraelskému králi, je uvedeno, že pád severního Izraele byl trestem za nevěru lidu i jeho králů⁴⁴⁰. Trest se ovšem nevyhýbá ani pokolení Juda, kde z téhož důvodu Hospodin zavrhl všechno potomstvo a vydal je do rukou penitelů⁴⁴¹. Tím definitivně klasická doba královská v Izraeli končí.

3.7 Pomazání – role proroků a kněží, eklesiální prvek

V době královské zřetelně upevňuje konstitutivní pojetí královského pomazání. David sám navíc svými činy promlouvá a jimi objasňuje vlastní pojetí panovnického úřadu, když např. nevrací Saulovy jeho útoky s poukazem na fakt, že Saul je Bohem pomazaný. Důležitost pomazání pak vysvětluje zřetelně při nastolení krále Šalamouna, který je sice slabší, než jeho bratr Adonijáš, ale je dříve pomazán, a proto se stává králem. Postupným konstituováním kněžského stavu pak i samotný akt pomazání nevykonávají proroci, ale kněží, kteří do určité míry přebírají jejich roli. To vysvětluje pozdější praxi Církve, která panovníky rovněž pomazává jako nezbytnou podmínku vlády a stává se tak vlastně v dobovém pojetí zdrojem legitimacy takové vlády. Osoba panovníka je tak skrze pomazání včleňována do apoštolské posloupnosti a odvození panovnické autority od autority boží má vlastně z tohoto úhlu pohledu zřetelný smysl.

3.8 Dědičnost a nárok

Nezastupitelnou úlohu ve stanovování pořadí následnictví hrála vždy evidentně dědičnost. Bylo nemyslitelné, aby se panovníkem stal člověk, který nebyl v žádném

⁴³⁶ 1K 9,4-5

⁴³⁷ 1K 11,33

⁴³⁸ 1K 13,33-34

⁴³⁹ 2K 10,30-31

⁴⁴⁰ 2Pa 17 komentář

⁴⁴¹ 2K 17,17-20

příbuzenském vztahu s vládnoucí dynastií, ledaže by tato již zcela vymřela. Vzhledem ke srozumitelnému zdůrazňování prvorozenství se otázka budoucího nároku na vůdčí post dostává do popředí poměrně brzy. Již Abrahám, když se obává své bezdětnosti, se obrací na Hospodina s obavou, že bez mužského potomka bude mít na jeho dům nárok damašský Eliezer. Považuje za potupné, aby byl jeho dědicem správce a ne pokrevní pokračovatel rodu⁴⁴². Obdobně, když Hospodin uzavírá s Abrahamem smlouvu, uzavírá ji zároveň i s jeho nenarozeným potomstvem⁴⁴³. Pozorujeme tak již za Abrahamova života rozvíjející se motiv nároku, který má tendenci zahrnovat nejen věci hmotné, ale i nehmotné. Následující spory o prvorozenství v jeho potomstvu totiž nevykazují vždy rysy prosté majetkuchtivosti, ale také určité prestiže stát v čele společenství.

Obdobně u krále Davida je zdůrazněno, že měl za ženu Saulovu dceru Míkal⁴⁴⁴. Stal-li se jeho zetěm, nebylo proto ani Davidovo vyvolení nikdy zpochybňováno pro naprostou nepříbuznost s domem Saulovým, i když každý z nich pocházel z jiného Izraelova pokolení. Přirozeně, že Saulovým potomkům nebyla Davidova vláda nijak po vůli, ale pro propojení se svým vlastním rodem ji nemohli zcela odmítnout, byť pro Davida bylo vždy stěžejní jeho osobní vyvolení Hospodinem a tak sám sňatkem s Míkal nikdy neargumentuje. Komentář k deváté kapitole druhé kapitoly druhé knihy Samuelovy sice takovou argumentaci připouští⁴⁴⁵, David se však snaží s potomky Saulovými žít v míru.

Hospodin pak nárok na vládu upevňuje v domě Davidově, když prohlašuje, že Davidovým potomkům milosrdenství nikdy neodejme.⁴⁴⁶ Když pak i Davidovi potomci zklamou a dochází jako trest k rozdělení království na Judu a Severní Izrael, Hospodin prakticky všechno území soustředí do moci králů Severního Izraele, ale Davidovým potomkům ponechává kmen Juda a to právě pro zaslíbení, které Davidovi dal⁴⁴⁷. Dále oznamuje, že mu celé království neodejme a pod podmínkou věrnosti zaslíbujícím vybudovat trvalý dům⁴⁴⁸. Zaslíbení se pak ještě opakuje při vládě Jóramově s poukazem na to, že Hospodin na Judu nechtěl uvést zkázu, protože přislíbil planoucí světlo po všechny dny⁴⁴⁹. Když se později Hospodin rozhněval

⁴⁴² Gn 15,2-6

⁴⁴³ Gn 17,7-8

⁴⁴⁴ 1S 18,27

⁴⁴⁵ 2S 2,9 komentář

⁴⁴⁶ 2S 5,13-15

⁴⁴⁷ 1K 11,13-33

⁴⁴⁸ 1K 11,34-39

⁴⁴⁹ 2K 8,18-19

na izraelský lid a odvrhl jej od své tváře, ponechal z týchž důvodů pouze Judu⁴⁵⁰. Nakonec však pro nevěru zavrhl všechno potomstvo Izraele⁴⁵¹.

Vidíme tedy, že nárok na panovnickou vládu se zakládá na principech dědičnosti, se kterými Hospodin počítá a sám zaslíbujee následníky při dodržení věrnosti, ale nemají absolutní platnost, nýbrž jsou podmíněny požadavky, které Hospodin jakožto zdroj svátostné milosti stanovuje.

4. Závěr

Na základě výše zmíněných biblických inspirací můžeme konstatovat, že starozákonní pojetí nástupnického práva je ukotveno velmi blízko tradičním nástupnickým principům a nachází se na pomezí salické a agnatické primogenitury. Tuto pozici mu zajišťuje především identifikace následnictví v mužské linii a velký důraz na vnitrorodovou kontinuitu. Zdá se proto, že aktuální přístupování k rovné primogenituře není s tímto biblickým pojetím zcela v souladu. Naopak v praxi jednotlivých zemí např. v přístupu k levobočkům zjišťujeme, že biblické pojetí je méně přísné, než obecná nástupnická evropská praxe.

Biblická místa, která se v příslušném kontextu k jednotlivým aspektům nástupnického práva vyjadřují, ovšem nemůžeme aplikovat mechanicky na současný stav nástupnického práva a to ze dvou důvodů. Tím prvním jsou konkrétní dějinné podmínky vzniku království v době starozákonní a ty mohou být od naší doby podstatně odlišné. Tím druhým je pak fakt postupného opouštění církevní participace na panovnické korunovaci.

Do budoucna tak vyvstává praktická otázka, do jaké míry je možno identifikovat panovníka s jeho biblickými pravzory, když on sám (nebo prostřednictvím státu, který zastupuje), není s biblickým pojetím v soulase a to ani v případě, kdy bychom ono biblické pojetí nástupnických principů prohlásili objektivním.

5. Použitá literatura

Bible, český ekumenický překlad

- Gn 12,19; 20,2-12; 14,18; 15,2-6; 16,3-15; 17,6-8; 17,15-16; 17,20-21; 19,31-38; 21,13; 25,11; 25,34-34; 25,36; 27,23; 27,29; 27,37;
- Ex 11,4-5; 12,12; 13,1-2; 13,15
- Nu 3,13

⁴⁵⁰ 2K 17,17-18

⁴⁵¹ 2K 17-19-20

- 1S 8,7; 8,9; 20-22; 9 předmluva; 9;16-17; 9,27; 10,19; 10,24; 12,17; 12,20; 13,12-14; 15,1; 15,28; 16,1; 18,27
- 2S 2,9 komentář; 5,13-15
- 1K 2,4; 8,16; 8,20; 8,25; 9,4-5; 9,10; 10,1-13; 11,13-39; 13,33-34
- 2K 8,18-19; 10,30-31; 7,17-20; 17,17-20
- 1Pa 2,34-35; 5,1; 6,16; 17,7
- 2Pa 9,1-12; 17 komentář
- Ezd 2,62
- Neh 7,64
- Es 1,9-16
- Si 22,3
- Mt 1,1-16
- Lk 3,23-38
- 1Tim 3,3-7

6. Kontakt na autora

Mgr. Mgr. Petr Nohel
Univerzita Karlova v Praze
Katolická teologická fakulta
Thákurova 3
160 00 Praha 6
e-mail:petr.nohel@email.cz

školitel: P. Prof. JUDr. ICDr. Antonín Ignác Hrdina, DrSc., O.Praem.

Salékháná – klidná smrt džinisty

Sallekhana – a peaceful death of a Jain

Josef Bartošek

Anotace: *Salékháná*-klidná smrt džinisty. Dnes, více než kdy jindy, si uvědomujeme, že na našem přístupu ke smrti a umírání není něco v pořádku. A právě džinistická „klidná smrt“ (*salékháná*, *samádhi maraná*) je zajímavá nejen z hlediska religionistického, ale i etického nebo sociologického. V podstatě jde o to, že za přesně a přísně stanovených okolností se člověk může rozhodnout pro dobrovolný odchod ze světa postupným snižováním dávek jídla a posléze i nápojů, v kruhu rodiny a přátel, popřípadě svého *guru*a. Vše se děje při plném vědomí a při potlačení jakýchkoliv vzruchů či silných citových hnutí. Džinisti se vždy vehementně bránili nařčení, že se jedná o sebevraždu (která je obvykle v afektu a za silných „vášní „), kterou mimochodem odsuzují a která podle nich způsobuje velký příliv zhoubné karmy (*agáthikarma*) v dalším životě. Člověk, který se rozhodne pro *salékhana* (vždy nutný souhlas osobního *guru*a!) má možnost ji kdykoliv přerušit nebo ukončit, pokud by se snad jeho zdravotní stav zlepšil. *Jašastilaka sútra* uvádí: „Dokud je tělo silné a odolné, umožni mu se rozvíjet, když je nemocné, léči ho a pomoz mu se zotavit, když ale dospívá ke svému terminálnímu bodu a rozkládá se způsobem, který postrádá jakoukoliv důstojnost, napni celou svou mysl a snaž se ho zbavit (*samádhi* meditací až do konce), jako se zbavuješ společnosti zavilého nepřítele“. Je zajímavé sledovat, jak se tento proces historicky vyvíjel v džinismu samém i v přístupu „západního“ světa k němu, od strohého odsouzení až po aktivní zájem (např. některé nemocnice v Kanadě). Autor sám vyslechl zajímavé osobní svědectví (a příspěvek na Claremont Lincoln University) k případu z roku 2012.

Klíčová slova: *Salékháná*, džinismus, religionistika, etika, sociologie, eutanázie, sebevražda

Summary: Nowadays, more than ever we have realized that our attitude towards death and dying is wrong. The Jaina peaceful death (*sallekhana*, *samadhi marana*)

is interesting not only from the religionist point of view but also from the point of view of ethic and sociology. In fact it means that under strictly given conditions you can decide for voluntary leaving the world by the means of gradually lowering food and then drinks in the presence of your family, friends and guru. All is done in full conscious without any emotions both positive or negative. The Jains strongly deny it is suicide (which is usually under the attack of passions). They strongly oppose suicide which brings a lot of negative karma (*agathikarma*) in next life. A person deciding for *sallekhana* (which can be performed only with full agreement of the personal *guru*) can always interrupt it or stop it if he feels better. *Yasastilaka sutra* says: "When the body is strong and sturdy, allow it to make progress. When it is afflicted by diseases, cure it with treatment and help it recover. When it reaches a terminal point and disintegrates so much as not to be fit enough to serve the cause of piety, make up your mind to renounce it, (by *samadhi*-the meditation till the very end) the way you would desire to dissociate yourself from the company of a cruel villain". It is interesting to follow the development of the approach towards it both in Jainism and in the western society from refusing it up to active interest (e.g. some hospitals in Canada). The author heard an interesting personal witness (at Claremont Lincoln University) on the case from the year 2012.

Key words: *sallekhana*, jainism, religion, ethic, sociology, euthanasia, suicide

1. Úvod

Salékhána je nejvyšší metou každého džinisty a lidé, kteří ji podstoupili, se těší velké úctě a obdivu. Západní svět na ní vždy hleděl jako na sebevraždu, patrně pod vlivem křesťanství, které tělo pokládalo za „Boží chrám“⁴⁵² a chápavější pohled byl v minulosti spíše výjimkou (Stevenson 1915 s.215nn). Džinisti se vehementně brání označení *salékhány* za sebevraždu. Abychom mohli posoudit důvody džinistů pro *salékhánu*, je třeba se podívat na jejich nazírání na život.

2. Džinistický pohled na život

Džinismus velmi striktně rozlišuje mezi duší (*džíva*) a tělem (*šaríra*). V chrámové škole (*pačala*) děti recitují: jsem duše (*men džíva hun*), mám poznání (*džňáná*), skrze poznání vnímám (*džántá*)-tělo není duše (*šaríra adžíva he*), nemá poznání, nevnímá nic. První série je u obrázku chlapečka a holčičky, u druhé je hrubá

⁴⁵² Bible, 1. Korintským 3,16nn, ERC, 1989

socha⁴⁵³. Duše (*džíva, átman*) může být čistá či osvobozená (*sídhí, mukta, mókša*) nebo uvězněná v koloběhu životů (*samsárin*). Džinisté, jako většina Indů, věří totiž na převtělování duše (*samsára*). Čistá duše je absolutně dokonalá, má úplné poznání (*kévala džňána*) a setrvává ve věčné blaženosti na vrcholu džinistického vesmíru (*sidhášílá, lókákáš*) kam vystoupá po odstranění veškeré karmy vlastní lehkostí. Osvobozená duše se už nikdy nemůže dostat do koloběhu životů (*samsára*). Spoutaná duše⁴⁵⁴ (*samsárin*) je od věčnosti spjata s hmotou (*pudgala*) a dostává se do světa (*lók*) z věčného zdroje duší (*nigoda*), který je pod posledním světem spodního světa (*adholók*). Sestává se z duše (*džíva*), 42 druhů tělo tvořící karmy (*námakarma*), která je nezhoubná (*ağáthikarma*) a z více než sto druhů zhoubné karmy (*ghátikarma*), jejichž příliv (*ašrava*) způsobujeme svými špatnými činy (*pápa*). Z tohoto spojení (*prakritišíla svabhava*) se člověk snaží svými dobrými činy (*púnja*) na čtrnácti stupňové cestě (*gunasthána*) duši osvobodit, což je i konečným cílem snažení každého džinisty. O smrti bychom také mohli hovořit jako o druhém konci *samsáry* (SETTAR S. 1990 s.3).

2.1 Kdy a proč salekhána

Salékhána je odvozeno ze sanskrtských slov „úplný“ (*sal*) a „ztenčování“ (*lékhána*), tedy úplné vymizení pomocí pústu. Jiný běžně používaný termín je *samádhi marana*, tedy smrt během meditace. Popřípadě *samléšana* či *santhára* (púst k smrti), *sanyasa* (úsilí, odmítnutí), *nirupadhi* (absolutní, bez jakýchkoliv atributů či kvalit), *virijamarana* (hrdinská smrt). Džinismus rozeznává 48 různých druhů smrti (*marana*), smrt trvalá (*nitja*) a smrt „po vydechnutí posledního dechu“ (*tadbhava*). Ta má řadu dalších podskupin. My se budeme více zabývat pouze některými „blaženými“ typy smrti (*pandita*), zejména „pústem k smrti s plnou podporou a péčí bližních“ (*bhaktapratjákhjána*). Smrt (*marana, vigama, vinasa* apod.) je výsledkem procesu ve kterém hmota (*pudgala*), popřípadě její specifická forma (*anubhújamána*) je definitivně oddělena od duše (*džíva, átman*). Podívejme se tedy, kdy a proč je možno „urychlit“ smrt pústem a meditací (*samádhi*). Musí se tak dít pouze za správných okolností (*arha-adhikára*). Ty jsou: 1. *upasarga-velké* neštěstí, které znemožňuje dodržovat sliby (*vrata*), 2. *durbhikšá-velký* hladomor, při kterém není možné získávat odpovídající potravu, 3. *džará-stáří*, při kterém člověk není schopen se chovat tak, aby mohl dodržovat sliby (*vrata*), 4. *nihpratíkará rudža*-terminální stádium nemoci, kdy smrt je nevyhnutelná. Vidíme, že společným rysem těchto situací je, že člověk při nich nemůže dodržovat sliby (*vrata*), tedy nemůže si počínat tak, aby omezil

⁴⁵³ Shah D. N. *Džén bálpóthí*, 2001, www.atmadharma.com

⁴⁵⁴ někdy džinisti mluví o tělu jako vězení duše

přísun karmické hmoty (*samvara*) nebo dokonce se jí zbavoval (*nirdžará*) jako toho byl schopen před tím. To znamená, že může nastat masivní příliv (*ašrava*) negativní karmy (*ghátikarma*) a tím značné zhoršení vyhlídek do dalšího zrození. Tedy takřka celoživotní úsilí o zlepšení pozice v koloběhu životů by mohlo být zmařeno několika týdny či měsíci nevydařeného konce života. Smyslem *salékhány* je tedy odstranit co největší množství *karmy* (*nirdžará*) nebo alespoň zastavit (*bandha*) její příliv (*ašrava*) a tím si zajistit lepší následující zrození⁴⁵⁵.

2.2 Praktické provedení

Liší se u mnichů (*múni, samana, samani, sádhu, sádhví*) a laiků (*šravaka, šraviki*). Mniši a mnišky se celý život připravují na tento konec. Mají velkou praxi s askézí a půsty. Mniši jedí maximálně jednou denně, někteří jednou za dva, tři nebo čtyři dny, což ještě prokládají častými půsty. Profesor Pertold píše, že byl svědkem více než osmdesátidenního půstu!(PERTOLD, O. 1966 s. 108). Také při iniciaci (*díkša*) přijímají pět velkých slibů (*mahavrata*). Jsou to: 1. *ahimsa* – nezabíjení, nenásilí, 2. *satja* – pravda, 3. *asteja, ačaurja* – nekradení, 4. *brahmačarja* – čistota, zdrženlivost, celibát, 5. *aparigraha* – ne-vlastnění, neulpívání. Největší a základní je nenásilí (*ahimsa*), o kterém Mahávírá říká: „Prohlašuji, že *kevalini* všech časů tvrdili, vyhlašovali a propagovali, že nic, co dýchá, co existuje, co žije a co má v sobě jakoukoliv potenci života nesmí být ničeno, ovládáno, podmaňováno, poškozováno či jakkoliv popíráno ve své podstatě. To, co ničíte, podmaňujete, čemu ubližujete či co zabijíte je jako vy. Výsledek vašich aktivit ponese na sobě sami. Proto neničte nic.“ I vyhnutí se dalšímu páchání násilí na živých tvorech (*džíva*) je motivací pro *salékhánu*. Požádat *gurua* o svolení k *salékháně* může vypadat třeba takto: „Vedte mě, pane. Přišel jsem složit slib *salekhany*, který chci dodržet, pokud budu žít. Jsem svobodný od všech pochybností a strachů v této věci. Od teď až do posledního vydechnutí odmítám jídlo i pití jakéhokoliv druhu“. Pak následují přípravy, které jsou dvojího typu. Externí, které připravují tělo a spočívají v zaujetí správné asketické pozice (*linga-múdra*). Dnes to probíhá většinou tak, že člověk je uložen do sedátka, vystlaného trávou nebo slámou, jak to předepisuje *Ačarangasutra*. Interní přípravy spočívají ve studiu spisů (*šiksa*). Obojí probíhá simultánně, aby se usnadnilo naplnění slibu dobrovolné smrti (*salékháná*). Učitel potom stanoví počáteční dávky jídla a pití i jejich postupné snižování. Pak je jídlo na nule a přijímá se pouze pití. Tehdy obvykle i laik přijme velké sliby (*mahávrata*). Za porušení slibu *salékhány* se považuje: 1. přání prodloužit si život (*džívatašamsá*), 2. přání umřít brzy (*maranašamsá*), 3. lnutí k přátelům (*mitranurága*), 4. vzpomínání na minulé radosti

⁴⁵⁵ v této fázi sestupného časového cyklu dosažení *móksi* není již možné

(*sukhanubandha*), 5. přání dobrého narození v příštím životě (*nidháná*). Džinista by tedy měl umírat prost jakýchkoliv pocitů, ať už kladných nebo záporných, neboť to vše je ulpívání (*parigraha*), které množí *karmu*...

2.3 Salékhána v historii

Nejstarší zmínku přináší *Ačarangasutra*, která říká: „moudří, kteří znají zákon dvojích překážek (tzn. tělesných a duševních), když poznají, že čas jejich smrti nadešel, hledí se zbavit *karmanové* hmoty“. Není to tedy násilné přerování života, ale vědomé urychlení cesty k cíli. Dále říká, že by neměl toužit ani po životě, ani po smrti. Není k ničemu připoután, vnitřně ani vnějšně. Kdo je takto indiferentní, přeje si zničit *karmu* a pokračuje v meditaci až k absolutní čistotě. Vyhledá vhodné místo v lese nebo vesnici a rozprostře si slámu...

Další podrobné doklady jsou na skalních nápisech ve *Šravanabelagole*, místě, kam se uchýlilo asi 12 000 mnichů pod vedením *Bhadrabáhu* za velkého hladomoru v severní Indii. Podle džinistických pramenů tam odešel i Král Čandragupta Maurjovec, dědeček Ašókův, který rovněž složil slib salékhány. I když se tehdy jednalo o stovky osob, které uskutečnili *samádhimaranu*, je to přece jen malé množství z celkového počtu mnichů.

2.4 Salékhána v moderní době

Podívejme se nyní na případ osmdesátičtyřletého právníka *Šrí Karnavata* z města *Rádžsamandu* (BAYA, D. S.,2004,s. 252nn). Celý život mluvil o tom, že by jednou rád tento slib složil. 1. ledna 1996 dostal svolení od svého duchovního mentora *Áčarji Mahapradžňá*, hlavy bíle oděných *terapantí*. Vedením byla pověřena *Sádhví Rádžkumáří*, která byla ve městě a která spolu se čtyřmi dalšími jeptiškami ze své skupiny dávala *Karnavatovi* pokyny, duchovní útěchu, povzbuzení a vše co potřeboval po dobu celého úkonu, který trval 75 dní. Slib byl odsouhlasen i jeho manželkou, mladším bratrem a třemi syny. *Kšapaka*⁴⁵⁶ se k tomuto slibu rozhodl, když jeho tělo bylo natolik slabé, že nemohl vykonávat náboženské úkony. Po celou dobu *salékhány* byl klidný a vyrovnaný a veškeré bolesti a nepříjemnosti snadno zvládal. Čas trávil v meditacích, poslechem kázání jeptišek, které ho navštěvovaly, zpěvem *manter* a odpovídáním na otázky mnoha přicházejících, kteří chtěli být v přítomnosti tohoto hrdiny⁴⁵⁷. Tohoto svého rozhodnutí nikdy nelitoval. Během

⁴⁵⁶ „ten, kdo ničí život omezující *karmu* (čaritra mohanija karma)“. Tak je dále *Karnavat* v knize nazýván

⁴⁵⁷ Ačkoliv tento závěr života si každý džinista přeje a je vysoce vážený a ctěný, odhodlá se

procesu se postupně zpovídal dohlížející jeptišce ze všech svých přestoupení a žádal všechny o odpuštění (*miččchami dukadam*). Ostatní lidé ve městě přistupovali k tomu vesměs kladně a džinistická komunita byla na svého člena hrdá. Někdo však přesto podal udání a žádal policii, aby zabránila této sebevraždě. Policie navštívila *kšapaku* a hovořila s ním. On jim vysvětlil svoje pohnutky a naprosto popřel, že by se jeho čin dal kvalifikovat jako sebevražda. Události se rovněž ujal tisk (který často srovnává *salékhánu* s hinduistickým *sattí*), ale reportéři z deníku *Dajnik Navadžjoti*, který vychází v *Adžmérú*, rovněž odešli uspokojeni a po jejich článcích prestiž *kašpaky* ještě stoupla. Jeho syn uvedl, že během *salékhány* jeho otce se stal zázrak, když 34. den jeho půstu byl vidět odpoledne na obloze srpek měsíce. *Kšapaka* zemřel 15.3.1996. Jeho ostatky byly uloženy na ozdobenou nosítka a za zpěvu hymnů byly nesené ulicemi *Rádžsamandu*, které lemovaly nadšené davы. Tělo bylo spáleno podle převládající tradice komunity. “Smrt přichází ke každému a obvykle se při ní truchlí ale statečný čin dobrovolné klidné smrti *Šrí Karnavata* ji změnil v oslavu. Tak statečný velikán z *Rádžsamandu* statečně odešel⁴⁵⁸“ (BAYA, D. S., 2002, s. 253).

2.5 Salékhána není sebevražda

Sebevraždu (*átmaghátá*, *átmahatijá*) džinismus striktně odmítá (TUKOL, J. T. K., 1976, s. 70nn). Pokládá ji za proces, který napadá vlastní tělo, a tudíž způsobuje mnoho násilí, což značně zhoršuje vyhlídky do dalšího života. Je tedy v naprostém protikladu toho, co džinista očekává od *salékhány*! Uvádí se při tom dobře známý příběh krále *Šréniky*⁴⁵⁹. Ten byl uvězněn vlastním synem a ve vězení spáchal v zoufalství sebevraždu a narodil se v dolním světě (je to ohromný pokles, neboť pouze na to dostat se zpět do středního světa, kde žijeme, je obvykle třeba mnoha životů, které navíc v dolním světě mají velmi strastiplný průběh). Toto velmi dobře chápe džinistická komunita (*tírth*). Odpůrci *salékhány* ji kladou na roveň hinduistickému upalování vdov (*sattí*) a jak uvidíme z následujícího příkladu není to tak úplně za vlasy přitažené. Je znám případ jeptišky, která opustila klášter, aby žila v laické komunitě. Později si to rozmyslela a žadonila o znovupřijetí do kláštera. Byla přijata pouze pod podmínkou, že přijme slib *salekhany* (Vallely 2002). Toto je však případ velice ojedinělý. Neboť iniciátoři takového bytí i jen nepřímého nátlaku by se tím velmi provinili proti obecným zásadám nenásilí, jak uvidíme z dalšího.

k jeho uskutečnění jen nepatrná část komunity.

⁴⁵⁸ Do dalšího kola *samsáry*

⁴⁵⁹ V buddhistických pramenech, které přijala historie, je znám jako Bimbisára

2.5.1 Salékhána a ahimsa

Otázka násilí (*himsa*) a nenásilí (*ahimsa*) je pro džinismus naprosto stěžejní a rozhodující při posuzování čehokoliv. Pro naše účely postačí rozlišení tří druhů násilí.

1. *Hetu himsa*-nastává jako důsledek činů konaných ze „světských důvodů“. Nemusí nutně zahrnovat úmyslné zabíjení, ale rozhodně neobsahuje vědomou ochranu života.

2. *Svarúpa himsa*-je důsledkem akcí při sledování *dharmy*. Zde je třeba rozlišit, co smí dělat asketa (*sádhú, sádhví, múní*) a laik (*grihasta, šravaka, šraviki*). Pro laika, který neodvrhl materiální svět jsou přípustné některé typy *svarúpa himsa*, zatímco pro asketu nikoliv. V obou případech by však nemělo docházet ke ztrátě života, ale naopak k jeho ochraně. Vyvarovat se *svarúpa himsy* je možné až na třinácté *gunastháně*⁴⁶⁰.

3. *Anubandha himsa*-je výsledkem neomluvitelné ignorance. Životy jsou mařeny, zájem o jejich ochranu je nepatrný, pokud vůbec nějaký. Akce *anubandha himsy* se nedají považovat za součásti *dharmy*.

Hetu himsa a *anubandha himsa* jsou formy násilí, které vychází z toho, že jejich činitel ještě nemá v sobě úmysl (*bhava*) nenásilí (*ahimsa*). Pokud si tento úmysl osvojí, pak se může těchto forem *himsy* vyvarovat, ale páčání *svarúpa himsy* se vyhnout nemůže. Pak je negativní karma zanedbatelná, zejména v porovnání s nárůstem pozitivní karmy nebo zásluh (*púnja*). Jestliže jeho touhy (*raga*) a úmysly (*bhava*) jsou čisté, výsledkem je pouze postup na cestě k osvobození (*gunasthána*). Z toho vyplývá, že jsou dvě cesty ortodoxie i ortopraxe v džinismu. Cesta askety (*sádhú, múní*), kde se předpokládá maximální eliminace *himsa* a cesta laika (*grihasta, šravaka, šraviki*), která není tak striktní ale je stejně hodnotná. Na tomto se víceméně shodnou všichni džinisti. Problém nastává při rozhodování, kde leží hranice mezi přípustným a nepřípustným násilím.

Smyslem veškerého úsilí džinisty je co nejvíce eliminovat násilí, a tedy zbavovat se *karmy*. Pokud by jeptiška (*sádhví*) skutečně nutila vracející se novickou ke složení slibu *salékhány*, jednalo by se u ní o srovnatelný čin s činem krále Šreniky (viz výše), což je jistě na pováženou.

2.6 Kritický pohled na Salékhánu

Salékhána vždy byla nezpochybňovanou součástí náboženské džinistické praxe a společnost toto dobře akceptovala. Bodem obratu se stává 24. září 2006, kdo

⁴⁶⁰ Ze 14 ti stupňové cesty k osvobození (*mókša marg*)

bojovník za lidská práva *Nikhil Soni* a jeho právník *Madhav Mišra* zahajují soudní spor u Nejvyššího soudu *Rádžasthánu*⁴⁶¹. Prohlašují *salékhánu* za sociální zlo na úrovni sebevraždy podle Indického trestního zákoníku sekce 309, článek 21, kde se podle Indické ústavy garantuje právo na život a obžalovávají členy džinistické komunity, kteří podporují a umožňují slib *salékhány*, z napomáhání k sebevraždě. Pro více než čtyři milióny džinistů v Indii to bylo jasné napadení jejich tisíciletého přesvědčení a jasné porušení článku 26 Indické ústavy, který garantuje náboženskou svobodu, a tedy pro džinisty i právo na slib *salékhány*. Status *salékhány*, jakoužto součástí náboženského systému, byl nakonec uznán legálním, ale např. euthanázie je v Indii zakázána a pokus o sebevraždu trestný.

2.7 Pohled bioetiky

Podívejme se na dva případy, které se ze západního pohledu jeví být na opačném konci možného spektra příkladů *salékhány*.

První je případem *Kirin*, asi dvacetileté džinistické jeptišky, která hned v prvním roce v klášteře si ztěžovala, že ji mučí duch jejího milence z předešlého života. Často měla na těle stopy fyzického násilí. Jediný klid nacházela v meditacích a půstech. Nakonec dospěla k závěru, že jediným východiskem, je složit slib *salékhány*, což se souhlasem svého guru učinila. Rychle slábla a brzy nebyla schopna mluvit, protože v ústech měla boláky. Na smrtelné posteli přijala iniciaci (*díkšá*) a stala se jeptiškou (*sádhví*). Po 49 ti dnech bez jídla a s trochou vody zemřela.

Druhým případem je *Vimla Déví* 61 let stará *švétambarská* džinistka z *Rádžasthánu*. Onemocněla leukémií a nádorem mozku. S požehnáním svého manžela, rodiny a džinistických duchovních přijala slib *salékhány* a zemřela doma po 13 dnech půstu.

Je jasné, že ze západního pohledu je první případ těžko přijatelný. Nejspíš by byl v nemocnici posouzen jako psychiatrická diagnóza a podle toho léčen. Druhý případ je ale vcelku akceptovatelný, uváděla bioetička Whitney Braun na konferenci v Claremontu⁴⁶² a cituje průzkum z USA z roku 2003, kdy 33 % sester, dotazovaných v hospicových zařízeních v Oregonu, připustilo, že v posledních čtyřech letech pečovaly o pacienty, kteří shledali svůj stav nedůstojný a nežádoucí a odmítnutím jídla a pití uspíšili svou smrt. 85 % těchto pacientů zemřelo do 15 dnů.

⁴⁶¹ Dále dle poznámek autora z konference „*Dharma and women*“ pořádané Claremont Lincoln University, California v roce 2012

⁴⁶² Bohužel nevyšel žádný sborník

2.8 Salékhána a eutanázie

Je těžké porovnávat tyto dva fenomény, protože východiska západního člověka a džinisty se liší. Pro západního člověka smrt představuje konec, popřípadě pro věřícího jiný život v jiné dimenzi. Pro džinistu je smrt jen přestupem duše (*džíva*)⁴⁶³ do jiného těla. Podívejme se nyní na část argumentace provedené džinistou (BAYA, D. S., 2002, s. 281nn).

Eutanázie se provádí čistě z medicínského hlediska, zatímco *salékhána* z duchovně-emancipačního. Při eutanázii člověk podléhá bolesti a přeje si umřít, při *salékháně* bolest přemáhá a pokojně čeká na smrt. Při eutanázii člověk propadá beznaději a hněvu (*artadhjána*, *raudradhjána*), zatímco při *salékháně* je naplněn zbožnými myšlenkami (*dharmadhjána*). Euthanázii vyhledávají zbabělci, kteří nejsou schopni snést ovoce vlastní *karmy*. Ten, kdo provádí *salékhánu*, hledí na nejvyšší dobro⁴⁶⁴, zatímco eutanázie se zaměřuje pouze na úzký koncept bezbolestné smrti. Při eutanázii člověk musí většinou čelit střetu se zákonem, při *salékháně* nikoliv⁴⁶⁵. Zabití, jakkoliv bezbolestné, je násilná činnost. Eutanázie se tedy může jevit milosrdná na povrchu, ale v jádru je násilná. *Salékhána* je nenásilná od začátku až do konce. Eutanázie je pouze o dobrém umírání, *salékhána* o dobrém žití. Toto srovnání jasně ukazuje, že praxe eutanázie a *slékhány* nemají naprosto nic společného, snad kromě toho, že obě jsou dobrovolné⁴⁶⁶. Eutanázie nepřináší žádný duchovní prospěch!

3. Závěr

Jsou dva způsoby, jak čelit smrti. V souladu se svou vůlí (*sakamamarana*) a proti své vůli (*akamamarana*). Druhý způsob je umírání hlupáka (*balamarana*) a první umírání moudrého muže (*panditmarana*). Když přichází smrt, hlupák se třese strachy a umírá nežádoucí smrtí proti své vůli. Naproti tomu moudrý muž umírá v klidu a míru se sebou i všemi kolem. Když tedy uvážíme tyto dvě možnosti umírání, potom věrný následovník⁴⁶⁷, když nastal čas smrti, musí potlačit veškeré emoce (*raga*) a čekat, až jeho tělo pomine (BAYA, D. S., 2002, s. 262). Otázka dobrovolného odchodu ze světa, ať už džinistickou *salékhánu* nebo západní eutanázii či asistovanou sebevraždou bude vždy přijímána rozporuplně a vydala by na samostatnou stu-

⁴⁶³ Duše (*džíva*) je nestvořená a věčná, nemůže tudíž žádným způsobem zaniknout

⁴⁶⁴ Své duše (*džíva*) pro další zrození

⁴⁶⁵ To už v dnešní době neplatí

⁴⁶⁶ Což se dá v obou případech zpochybnit

⁴⁶⁷ Džinistického učení (*daršana*)

dii. Nepochybným faktem ale zůstává skutečnost, že i přes všeobecnou úctu, k těm, kteří dovedli slib *salékhány* až do úplného konce, je počet těch, kteří s k němu odhodlají, stále nepatrný.

4. Použitá literatura

- BAYA, D. S. *A Critical Study of the Concept of Voluntary Peaceful Death „Samadhimarana“ in Prakrit and Pal – Canonical Literature*. Mohanlal Sukhandia University, Udaipur. 2004. 322 s.
- DUNDAS, P. *The Jains*. Routledge. 2002. 368 s. ISBN-10: 0415266068
- JACOBI, H. *Gaina Sutras, The Akaranga Sutra. The Kalpa Sutra*. Oxford 1884. 324 s.
- JAIN, J. P. *Religion and Culture of the Jains*. Bharatiya Jnanpith, New Delhi. 2006. 234 s.
- JAIN, S. CH. *Study Notes, Select Papers on Jainism*, Volume II. New Delhi. 2012 385 s.
- JAINI, P. S. *The Jaina Path of Purification*. Motilal Banarsidas, India. 2006. 374 s. ISBN-10: 8120815785
- PERTOLD, O. *Džinismus* SPN Praha. 1966. 276 s.
- SETTAR, S. *Pursuing death*. Karnatak University. 1990.414 s. ASIN: B0000CQN71
- STEVENSON, S. *The Heart of Jainism*. Oxford University Press. 1915. 336 s.
- TUKOL, J. T. K. *Sallekhana is not Suicide*. Institute Of Indology, Ahmedabad. 1976. 112 s.
- VALLELY,a. *Guardians of the transcendent:an ethnography of the Jain ascetic community*,Univer- sity of Toronto Press, Toronto. 2002

5. Kontakt na autora

Mgr et ing Josef Bartošek
Evangelická Teologická Fakulta Univerzity Karlovy
Katedra religionistiky
Černá 9, 115 55 Praha 1
Email: Josef.Bartosek@seznam.cz

Školitel: prof. ThDr. Milan Balabán

Islámská funerální kultura jako konfliktní téma v české společnosti⁴⁶⁸

Islamic funeral culture as a conflict topic in the Czech society

Tomáš Janků

Anotace: Příspěvek se věnuje tématu islámského pohřbenictví v rámci České republiky jak v jeho historickém kontextu, tak z hlediska současného a budoucího směřování, které je ilustrováno na příkladu kauzy snahy o získání muslimského pohřebního místa na Praze 8. Na tuto událost je nahlíženo prizmatem teorie meziskupinové hrozby (Intergroup Threat Theory) dle W. G. Stephana a C. W. Stephanové.

Klíčová slova: islám, islámské pohřbenictví, teorie meziskupinové hrozby, etablování muslimů ve veřejném prostoru

Summary: This contribution deals with the topic of Islamic funeral tradition in the Czech Republic, both in its historical context and in the current and future perspective, which is illustrated by an example of recent efforts to gain a Muslim burial place in Prague 8. The event is looked at through the prism of Intergroup Threat Theory according to W. G. Stephan and C. W. Stephan.

Key words: Islam, Islamic funeral, Intergroup Threat Theory, The establishment of Muslims in the public space

1. Úvod

Přestože projevy islámu v českém veřejném prostoru nejsou velmi časté, disponují určitým mobilizačním potenciálem veřejnosti. Tedy, tyto projevy se stávají tématem

⁴⁶⁸ Tento text vznikl v rámci bezpečnostního výzkumu - projektu „Islám v ČR: etablování muslimů ve veřejném prostoru“ (VG20132015113).

veřejné diskuze a mohou vyvolávat – a vyvolávají – konfliktní situace mezi majoritním a minoritním obyvatelstvem. Cílem příspěvku je představit méně známý projev islámu ve veřejném prostoru, který se stal konfliktním tématem, a to zřizování islámských hřbitovů v České republice. Dále se příspěvek věnuje historii islámské funerální kultury na území České republiky.

Můžeme říci, že až do minulého roku bylo toto téma z hlediska symbolického ohrožení české společnosti opomíjeno a veřejná debata byla vedena pouze nad zřizováním islámských sakrálních staveb a snah Ústředí muslimských obcí o získání oprávnění k výkonu zvláštních práv (druhého stupně registrace) podle Zák. č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností, ve znění pozdějších předpisů. V roce 2014 však došlo k prvnímu případu, kdy do snahy o zřízení muslimského hřbitova vstoupili jak významní sociální aktéři (politici, zastupitelé městské části, protiislámští aktivisté), tak i veřejnost.

Cílem tohoto příspěvku je přiblížit téma islámského pohřebnictví v rámci České republiky jak v jeho historickém kontextu, tak z hlediska současného a budoucího směřování a ilustrovat jej na příkladu nedávné kauzy snahy o získání muslimského pohřebního místa na Praze 8. Pro lepší uchopení dané události na ni bude nahlíženo prizmatem teorie meziskupinové hrozby (Intergroup Threat Theory) dle W. G. Stephana a C. W. Stephanové. Pohlédnout na zvolenou kauzu prizmatem této teorie může přinést zajímavý vhled do její interpretace a zároveň naznačit, jak může být teorie meziskupinové hrozby relevantní pro vysvětlení obecných charakteristik protiislámského diskurzu v České republice.

2. Islám v ČR

Dříve než bude přistoupeno k popisu samotné události spojené se snahou o zřízení islámského hřbitova na Praze 8, je třeba v krátkosti představit postavení islámu a muslimů v České republice. Následné podkapitoly se věnují pohřební praxi v islámu a již existujícím islámským hřbitovům na území České republiky.

Pokud se zaměříme na první kontakty islámu s Českými zeměmi, můžeme říci, že v minulosti zde existovaly určité vojenské a obchodní styky, avšak jednalo se spíše o okrajové záležitosti a islám byl na našem teritoriu prakticky neznámým náboženstvím. Ve větší míře se Češi začali setkávat s islámem až na počátku 20. století jako občané Rakouska-Uherska. První výrazný nárůst počtu muslimů na území České Republiky však pozorujeme až v období socialismu, kdy v 70. a 80. letech do Československa přijížděly stovky studentů ze „spřátelených“ islámských zemí. Někteří z nich zde zůstali, založili rodiny a vytvořili tak první generaci muslimů. Jedná se o první skupinu, kterou je utvářena současná podoba tzv. muslimské komunity; většina těchto příchozích muslimů již má české občanství. Druhou – a nutno říci,

že mnohem početnější – skupinu, tvoří cizinci bez českého občanství, kteří zde žijí na základě povolení k trvalému nebo dlouhodobému pobytu, třetí skupinou jsou čeští konvertité (kolem 400 osob) a za poslední skupinu můžeme považovat žadatele o azyl (mezinárodní ochranu) a azylanty s přiznaným azylem. Mimoto Českou republiku navštěvuje řada turistů muslimského vyznání, kteří často míří do lázní.

Samotné složení tzv. muslimské komunity je velmi různorodé – muslimové sídlící na českém území pocházejí ze 78 zemí, mezi nimiž žádná ze zemí výrazně nedominuje (Melichárek, 2011, s. 25–26). Přestože je ve spojitosti s islámem obvykle užíván termín komunita, je potřeba uvést, že muslimové žádnou ucelenou komunitu netvoří, spíše se jedná o pestré mozaiku různých menších či větších skupin nebo i jednotlivců, kteří se s ostatními muslimy stýkají jen málo. Navíc se tyto skupiny liší jazykem, představami, zvyklostmi a také názory a cíli. Z hlediska rozdělení na dvě základní větve islámu (sunnity a ší'ity) v České Republice jednoznačně převládá sunnitská podoba islámu. Obecně je velmi obtížné určit celkový počet muslimů na území České Republiky. Důvodem je především absence přesných dat, jako jeden z možných zdrojů pro zjištění počtu muslimů lze uvést expertní odhad, který k datu 31. prosince 2013 činí kolem 22 tisíc osob (Topinka, 2015), kdy nejvíce muslimů pobývá ve velkých městech.

Viditelnou podobu islámu v České republice tvoří mešity a modlitebny⁴⁶⁹. Na území České Republiky se v současné době nalézá 7 mešit (např. v Praze, Brně, Hradci Králové) a přibližně 12 oficiálních modliteben, jejichž počet i místo se v čase mění. Jejich správě a zabezpečení se věnují jednotlivé islámské organizace jako například Ústředí muslimských obcí prostřednictvím v něm sdružených nadací (Islámská nadace v Brně, Islámská nadace v Praze), jazyková škola Alfirdaus či Muslimská unie.

Z hlediska české právní úpravy je Ústředí muslimských obcí (dále jen „UMO“) v současné době zaregistrováno u Ministerstva kultury ČR jako náboženská organizace podle Zák. č. 3/2002 Sb., o církvích a náboženských společnostech, a to v 1. stupni registrace.

2.1 Islámská pohřební praxe

Na rozdíl od českých zvyků, po smrti každého muslima platí, že by měl být co nejdříve pohřben. Pokud to okolnosti dovolují, pohřeb se koná ještě tentýž den, nebo druhý den po smrti. Před samotným uložením těla do země (islám zakazuje kremaci) je tělo nebožtíka omyto (tzv. velká očista) a zabaleno do bílé bezešvé látky

⁴⁶⁹ Mešita je typ sakrální stavby určené ke shromažďování věřících a jejich společným modlitbám. Tato základní náboženská funkce mešity může být dále rozšířena o vzdělávací a sociální instituce. Modlitebny jsou vyhrazená místa (byt, pokoj), která jsou určena zpravidla jen pro modlitbu.

(u mučedníků tomu tak není⁴⁷⁰). Následně je tělo uloženo na pravý bok do hrobu, přičemž tvář nebožtíka je otočena směrem k Mekce. Součástí pohřebního ceremoniálu je i modlitba za zemřelého.

V České republice je rituální omývání zesnulých zpravidla zajišťováno Islámskou nadací v Praze nebo v Brně. Tělo zesnulého je omyto v prostorách nemocnice, přímo na hřbitově v márnici nebo v prostorách pohřebního ústavu (Malecká, 2014, s. 170). V souladu s českými právními normami není dovoleno do hrobu ukládat tělo pouze v pohřebním rouchu, jak se pohřbívá tradičně v muslimských zemích, ale zesnulý je pohřben v rakvi – v ní by tělo mělo ležet ideálně na pravém boku směrem k Mekce (Malecká, 2014, s. 180).

Podle islámské tradice (sunna) by měl být hrob muslima prostý všech ozdob. Můžeme se však setkat i s velkými a honosnými pomníky, které jsou ozdobeny výrocky z Koránu (často súra Al-Fátiha), fotografií zesnulého nebo osázenými květinami. Na druhou stranu ale lze spatřit i hroby, které jsou tvořeny pouze několika centimetry navýšené země a opatřeny kameny v místech hlavy a nohou.

2.2 Islámské hřbitovy na území České republiky

Islámské hřbitovy na území České republiky můžeme rozdělit na vojenské/historické a ty, který byly zřízeny po roce 1989.

Na území České republiky se do současné doby dochovalo několik set hrobů muslimských vojáků, které připomínají období 1. světové války. Jednalo se o příslušníky osmanské armády a muslimské vojáky z řad rakousko-uherské armády, kterým bylo v letech 1914 až 1918 poskytnuto ošetření v lazaretech na našem území. Pacienti měli během rekonvalescence možnost praktikovat své náboženství a pro jejich potřeby byly v některých z těchto zařízení vyhrazeny místnosti pro modlitbu. (Lhořan, 2009)

Hroby muslimských vojáků se nalézají v Pardubicích, Hodoníně, Valašském Meziříčí a Olomouci.⁴⁷¹ Na pardubickém hřbitově je pohřbeno na 515 tureckých vojáků, kteří převážně patřili k 15. Osmanskému sboru a v letech 1916 až 1917

⁴⁷⁰ Mučedníkem (šahídem) je označován člověk, který byl zabit v boji za věc islámu. Také se může jednat o osobu, která zemřela za tragických okolností, například nezaviněnou nehodou, při požáru či utopením. Také ten, kdo bránil svou rodinu nebo majetek, nebo zemřel při vykonávání náboženské povinnosti, například při velké pouti do Mekky. *Šahídem* může být také žena, která zemřela při porodu nebo v šestinedělí. (Malecká, 2014, s. 169) V takovém případě se tělo zemřelého nemusí omývat, protože v očích Boha jsou očistou jeho zranění.

⁴⁷¹ S ohledem na skutečnost, že toto téma zatím nebylo nikým systematicky zpracováno, tak tento výčet nelze považovat za konečný. Například na brněnském ústředním hřbitově je ve vojenské části pochován poručík turecké armády, přičemž muslimští vojáci se mohou nalézat i na dalších místech.

bojovali na rusko-rakouské frontě u Haliče. V 50. letech byly ostatky vojáků exhumovány a přemístěny do nově zřízeného hromadného hrobu, jehož součástí je památník. (Báchor, 2006) Další muslimské hroby se nalézají na vojenském hřbitově v Olomouci, v městské části Černovír. Zde jsou muslimští vojáci pohřbeni každý zvlášť a jejich náhrobky jsou opatřeny rytinou půlměsíce. Specifikem tohoto místa je umístění malé kaple s kaligrafickým nápisem v arabštině, která může připomínat islámskou modlitebnu. (Lhořan, 2009) Ve Valašském Meziříčí je v hromadném hrobě, opatřeném mohylou, pohřbeno 205 vojáků z 20. turecké pěší divize raněných na rakousko-ruském bojišti v bitvách na Zlaté lípě (jihovýchodně od Lvova). Tito vojáci zemřeli v záložní nemocnici ve Valašském Meziříčí, která sídlila v zámku Žerotínů. (Zajíc, 2015) Je třeba říci, že tyto hroby a pamětní místa nevyvolávají žádné konflikty mezi majoritním a minoritním obyvatelstvem. Důvodem je, že nejsou spojovány s islámem, ale plní spíše funkci vzpomínkových míst na padlé muže.

V současné době existují na území České republiky tři funkční muslimské hřbitovy. První hřbitov byl zřízen v roce 1994 v prostorách Nového hřbitova v Třebíči (skupina N3/N6). Od roku 2004 se muslimský hřbitov nachází rovněž na Olšanských hřbitovech v Praze (II. obecní hřbitov, odd. 29) a také na Ústředním hřbitově v Brně (skupina 107). Tyto prostory leží mírně odděleny od ostatních hrobových míst, a pokud je to možné, jsou směřovány k Mekce.

Celkový počet volných hrobových míst není vzhledem k počtu žijících vyznavačů islámu na území České republiky odpovídající. Podle islámu je zakázáno pohřbívat muslimy na nemuslimském hřbitově a stejně tak nemuslimy na muslimském hřbitově. Navíc je zakázáno pohřbívat do hrobu, pokud jsou v něm ještě ostatky předchůdce. (Malecká, 2014, s. 186–187) Těmito důvody je možné vysvětlit motivaci Ústředí muslimských obcí pro zřízení nového muslimského hřbitova v Praze.

3. Žádost o zřízení neveřejného islámského hřbitova v Praze Libni

V červnu roku 2014 požádalo Ústředí muslimských obcí zastupitelstvo městské části Prahy 8 o pronájem pozemku v Libni za účelem vybudování neveřejného pohřebiště pro vyznavače islámu. Tato žádost se stala mediálně známou po zveřejnění reakce místostarostky a členky rady městské části Praha 8 Vladimíry Ludkové na internetových stránkách této městské části (www.vasepraha8.cz). V tomto příspěvku Vladimíra Ludková veřejně prezentuje svůj odmítavý postoj vůči záměru pronájmu pozemku UMO a zdůvodňuje jej následovně:

„(...)Byla jsem proti. A pokud se mne zeptáte proč, tak zřejmě proto, že znám pohádku, ve které vystupují Jezinky a říkají Smolíčkovi: „Smolíčku, pacholíčku, otevři nám svou světničku. Jen tři prstíčky tam strčíme a hned zase půjdeme“.

Možná je moje úvaha opravdu přitažená za vlasy, ale vycházím z dlouholeté zkušenosti. Nejdříve hřbitov, pak malá svatyně a nebude to trvat dlouho a Muslimská obec na území Prahy 8 může kvést jako řepková pole Andreje Babiše po české krajině. Nechci, aby Praha 8 byla tím samým, co je ve Francii město Marseille, kde se do některých čtvrtí bojí vstoupit i hlídky policie. Náš kulturně-historický okruh má křesťansko-židovské základy.

A i když jsme většinou národem, který se k žádné víře aktivně nehlásí, jsem přesvědčená, že několikatisíciletý vývoj naší kultury nelze, v zájmu těžko uchopitelné multikulturality, zahodit a říct každému „jsi tu vítán“.

To by se také mohlo jednou stát, že u vás v obýváku najednou bude někdo, kdo říká: „Už tady nebydlíš, odejdi!“ (Ludková, 2014)

Po tomto vyjádření se připojily další nesouhlasné hlasy, především ze strany protiislámských aktivistů, a celá kauza byla probírána například na facebookových stránkách skupiny „Islám v České republice nechceme“ a je součástí anti-islámské ročenky za rok 2014 (Kubásek, 2014). Proti výroku Ludkové se naopak ohradili pracovníci z lidskoprávních organizací, jako je například Člověk v tísni (Heřmanová, 2014). Za zmínku stojí, že prohlášení Vladimíry Ludkové bylo uveřejněno v období před komunálními volbami. Je tedy možné operovat i s myšlenkou, že Vladimíra Ludková se snažila získat popularitu u voličů prostřednictvím proticizinecké a protimuslimské rétoriky, která se již objevila ve volebních spotech např. České suverenity nebo Hnutí Úsvit ve volbách do Evropského parlamentu. Tuto domněnku podporuje i vyjádření politologa Jana Bureše (Janda, 2014).

Abychom lépe pochopili toto prohlášení, které odstartovalo problematizaci tohoto specifického druhu etablování muslimů do veřejného prostoru v České republice, můžeme na něj nahlížet prizmatem teorie meziskupinové hrozby dle W. G. Stephana a C. W. Stephanové.

4. Teorie meziskupinové hrozby

Stephan a Stephanová (2000) přišli s komplexní teorií, která se zabývá tím, jakou úlohu hraje vnímání hrozeb ze strany určité skupiny (často minoritní) v meziskupinových vztazích. V prvotní verzi teorie meziskupinové hrozby autoři identifikovali čtyři typy hrozeb, které mohou vést k předsudkům, jedná se o realistickou hrozbu, symbolickou hrozbu, stereotypy a meziskupinovou úzkost (Stephan, Stephan, 2000). Samotná teorie od roku 2000 prošla několika revizemi a v současné době je pracováno

pouze s typem realistické a symbolické hrozby. Předsudky a meziskupinová úzkost již nejsou považovány za druhy hrozeb, ale za jejich příčiny nebo podtypy.

Prvním typem je realistická hrozba, která se přímo dotýká existence dané skupiny a zahrnuje jak hrozbu vůči ekonomické nebo politické moci, tak hrozby vůči členům dané skupiny (materiální i fyzické). Realistická hrozba představuje jakoukoliv hrozbu, která by ohrožovala blaho skupiny. Jejím důležitým znakem je přitom její subjektivní charakter. Jinými slovy, nezáleží, zda je hrozba založena na objektivní realitě – i pokud není, přesto má vliv na jednání jednotlivce, a to z toho důvodu, že ji takto vnímá (Stephan & Stephan, 2000).⁴⁷²

Druhým typem hrozby je symbolická hrozba, která se vztahuje k rozdílům v hodnotách, morálce, standardech, nebo postojích mezi skupinami (Stephan et al., 1999). Skupina zosobňující symbolickou hrozbu ohrožuje pohled na svět ohrožené skupiny (Stephan, Stephan, 2000). Kořeny této hrozby můžeme vysledovat v etnocentrismu. Její příčina spočívá ve víře, že hodnoty dané skupiny jsou správné a ty skupiny, které se v těchto hodnotách odlišují, představují hrozbu vůči tomuto etnocentrickému pohledu na svět, což vede k agresi mezi oběma skupinami (Stephan et al., 1999). V první revizi teorie pak její autoři začali také rozlišovat mezi individuální a skupinovou dimenzí hrozby. Podle této úpravy (Stephan, Renfro, 2002) mohou jedinci vnímat hrozbu vůči vlastní skupině jako celku, stejně jako vůči sobě jako jednotlivci. „Realistické skupinové hrozby představují hrozby vůči moci skupiny, jejich zdrojům a obecnému blahu. Symbolické skupinové hrozby představují hrozby vůči náboženství, hodnotám, systému přesvědčení, ideologii, filozofii, morálce nebo pohledu na svět dané skupiny.“ (Stephan, Ybarra, Morrison, 2009, s. 44).

Pokud přistoupíme na tezi, že ne každá skupina představuje realistickou nebo symbolickou hrozbu, pak si musíme položit otázku, na základě jakých faktorů je dané skupině připisován určitý typ hrozby. Stephan, Ybarra a Morrisonová (2009) rozdělují tyto faktory do čtyř skupin. První skupinou jsou situační faktory. Druhou tvoří identifikace se skupinou, což je podmíněno množstvím osobních kontaktů s nečlenskou skupinou (nebo vědomí o druhé skupině). Podle této teorie se lidé bojí neznámého a nedostatečné znalosti o druhé skupině budou pravděpodobně vzbuzovat pocity hrozby, protože tato skupina ji bude vnímat jako odlišnou (Stephan & Stephan, 2000).⁴⁷³ Za třetí skupinu příčin jsou považovány meziskupinové vztahy. Do této skupiny patří například předchozí konflikty (které již nemusí v současnosti existovat). Podle Stephana a Stephanové (2000) představuje konflikt mezi skupina-

⁴⁷² Srov. Thomasův teorém a sebenaplňující proroctví viz Merton (2000).

⁴⁷³ Srov. kontaktní hypotéza, která byla zformulovaná Gordonem Allportem (2004) v roce 1954 a říká, že kontakty mezi členy skupin, které vůči sobě vyjadřují předsudky, snižují u lidí, kteří na těchto kontaktech participují, míru předsudečnosti.

mi nejdůležitější zdroj předsudků. Za další součást této skupiny můžeme považovat též sociální status ve smyslu rozdělení společnosti dle Karla Marxe (Keller, 2004, s. 101–108). – skupina s vysokým statusem se obává, že může být vystřídána skupinou s nižším sociálním statusem. Stejně tak můžeme do této skupiny řadit i relativní sílu a velikost skupiny. Poslední skupinou příčin vzniku hrozeb jsou ty, které souvisejí s kulturními rozdíly mezi skupinami.

5. Nesouhlas proti zřízení islámského hřbitovu prizmatem teorie meziskupinové hrozby

Na základě teorie meziskupinové hrozby můžeme na prohlášení Vladimíry Ludkové nahlížet jako na manifest, ve kterém se odrážejí projekce jak realistické, tak i symbolické hrozby, jež jsou podpořeny několika faktory, které muslimskou komunitu řadí mezi skupiny představující tyto typy hrozeb.

V příkladu o Jeníčkovi a jezinkách můžeme vysledovat faktor, kdy skupina s nižším sociálním statusem ohrožuje status skupiny s vyšším statusem. Za reprezentanta symbolické skupinové hrozby můžeme považovat vymezování se vůči muslimům prostřednictvím definování české společnosti jako součásti kulturně-historického okruhu, který má křesťansko-židovské základy. Paradoxním je, že hned v následující větě autorka českou společnost vymezuje prostřednictvím nepřislusnosti občanů k žádné církvi nebo náboženské organizaci, ale zároveň dodává, že je třeba navazovat na „několikatisíciletý vývoj naší kultury“ (Ludková, 2014). Uvedený postoj můžeme vnímat jako typ příčiny hrozby zakládající se na kulturních rozdílech mezi skupinami.

Za reprezentanta realistické skupinové hrozby lze považovat výrok: „(n)echci, aby Praha 8 byla tím samým, co je ve Francii město Marseille, kde se do některých čtvrtí bojí vstoupit i hlídky policie“ (Ludková, 2014). Zároveň autorka tuto svoji tezi zdůvodňuje předešlým konfliktem, který je důvodem pro vnímání dané skupiny jako hrozby. V tomto případě se jedná o konflikt ve vyloučených lokalitách ve Francii. Odborníci na danou problematiku nicméně zastávají názor, že dané problémy jsou spíše než jejich náboženstvím zapříčiněny sociálním statusem obyvatel v dané lokalitě (ghettoizace).

Deklarace „dlouholeté zkušenosti“ (Ludková, 2014) je v českém kontextu nepodložená a lze spíš usuzovat na autorčino odkazování na zahraniční události, které jsou často využívány protiislámskými aktivisty. Tyto však nelze vztahovat na podmínky České republiky, a to především z důvodu, že Česká republika nemá koloniální minulost a muslimská komunita je zde tedy malá a etnicky roztržštěná. Muslimové jsou v České republice ve velké míře integrováni do většinové společnosti.

Poslední výrok Vladimíry Ludkové: „(t)o by se také mohlo jednou stát, že u vás v obýváku najednou bude někdo, kdo říká: ‚Už tady nebydlíš, odejdi!‘“ (Ludková, 2014) je dalším příkladem realistické skupinové hrozby.

Jak je patrné z výše uvedeného rozboru, teorie meziskupinové hrozby představuje vhodný výchozí rámec pro kvalifikaci a interpretaci způsobu tematizace islámského pohřebnictví, resp. obecněji vstupování islámu do veřejného prostoru, v českém prostředí. Protiislámské skupiny používají rétoriku, která odpovídá vykreslení muslimské menšiny jako hrozby pro českou většinovou společnost, a s tématem pracují v konfliktních pojmech odpovídajících uvedené teorii. Výše uvedený rozbor vyjádření Vladimíry Ludkové představuje pouze dílčí případovou studii tvořenou výkladem jednoho konkrétního výroku v reakci na záměr zřízení muslimského pohřebního místa. S ohledem na podobu a obsah dalších protiislámských reakcí veřejně prezentovaných v rámci této i dalších kauz spjatých s islámem v České republice se však domnívám, že jeho závěry lze v obecné rovině vztáhnout i na tyto další veřejné projevy odpůrců islámu v České Republice.

6. Závěr

Přítomnost vyznavačů islámu na území České republiky je nezpochybnitelná. Příslušníci tohoto náboženství mají své náboženské potřeby, jejichž naplňování považují za důležité. Ze současné praxe je vidět, že pokud zemře muslim, je jeho pohřeb zajištěn jednou z islámských nadací a podle možností je zesnulý umístěn na již existujícím hřbitově. Kapacity již existujících hřbitovů jsou však značně omezené a v dlouhodobějším výhledu tedy pro potřeby muslimů nedostačující. Proto můžeme očekávat, že muslimská obec po neúspěchu snahy o zřízení pohřebního místa na Praze 8 požádá za stejným účelem o pronájem pozemku v jiné městské části nebo městě.

Na příkladu vyjádření Vladimíry Ludkové jsme mohli vidět, že se v něm jasné manifestují projekce realistické a symbolické hrozby, jak jsou artikulovány v teorii meziskupinové hrozby. Z hlediska možného dalšího směřování výzkumu a využití potenciálu teorie meziskupinové hrozby by bylo zajímavé jejím prostřednictvím uchopit i další výroky vztahující se ke konfliktním tématům souvisejícím s islámem ve veřejném prostoru v České republice.

7. Literatura

- ALLPORT, G., W. 2004. *O povaze předsudků*. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 574 s. ISBN 80-726-0125-3.
- BÁCHOR, Evžen. 2006. *Válečný hrob tureckých vojáků. Spolek pro vojenská pietní místa* [online]. [cit. 2015-05-07]. Dostupné z: <http://www.vets.estranky.cz/clanky/vpm-okres-pardubice/pardubice.html>

- HEŘMANOVÁ, M. 2014. Komentář: Muslimové by chtěli pohřbívat? Tak to tedy ne!. *Migrate online* [online]. [cit. 2015-05-07]. Dostupné z: <http://migration4media.net/2014/07/22/muslimove-by-chteli-pohrbivat-tak-to-tedy-ne/>
- JANDA, V. 2014. Politička varuje před rozpínáním muslimů. Přestřelila, říká jejich šéf. *IDnes.cz* [online]. [cit. 2015-05-07]. Dostupné z: http://praha.idnes.cz/mistostarostka-se-vyjadruje-k-muslimskemu-pohrebisti-pgk-/praha-zpravy.aspx?c=A140716_2082561_praha-zpravy_bur
- KELLER, J. 2005. *Dějiny klasické sociologie*. Vyd. 2. Praha: Sociologické nakladatelství, 529 s. ISBN 80-864-2952-0.
- KUBÁSEK, F. 2014. Antiislámská ročenka 2014. *Islám v České republice nechceme* [online]. [cit. 2015-05-07]. Dostupné z: <http://www.ivcrn.cz/blog-frantisek-kubasek-antiislamska-rocenka-2014/>
- LHOŤAN, L. 2009. Hřbitovy Muslimských vojáků v Čechách a na Moravě. *Tajemství islámu*. 1(3).
- LUDKOVÁ, V. 2014. Neveřejný hřbitov pouze pro muslimy? V Praze 8 ne. *Vaše Praha 8* [online]. [cit. 2015-05-07]. Dostupné z: <http://www.vasepraha8.cz/aktuality/neverejny-hrbitov-pouze-pro-muslimy-ne>
- MALECKÁ, J. 2014. *Narození, svatba a pohřeb v sunnitském islámu*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 227 s. Etnologické studie, 17. ISBN 978-80-210-7212-1.
- MELICHÁREK, T. 2011. *Islám v Brně: muslimská komunita očima médií a Brňanů*. 1. vyd. brož. Pstruží: Lukáš Lhoťan, 130 s. ISBN 978-809-0493-209.
- MERTON, R., K. 2000. *Studie ze sociologické teorie*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 285 s. Most (Sociologické nakladatelství), sv. 1. ISBN 80-858-5092-3.
- STEPHAN, W. G., & RENFRO, C. L. 2002. The role of threats in intergroup relations. In D. Mackie & E. R. Smith (Eds.), *From prejudice to intergroup emotions* (s. 191–208). New York: Psychology Press.
- STEPHAN, W. G., Oscar YBARRA a Guy BACHMAN. 1999. Prejudice Toward Immigrants. *Journal of Applied Social Psychology*. 29(11): 2221-2237. DOI: 10.1111/j.1559-1816.1999.tb00107.x. ISSN 0021-9029. Dostupné také z: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1559-1816.1999.tb00107.x>
- STEPHAN, W. G., STEPHAN, C. W. 2000. An Integrated Threat Theory of Prejudice. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing Prejudice and Discrimination* (s. 23–46). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- STEPHAN, W. G., YBARRA, O., MORRISON, K. R. (2009). Intergroup Threat Theory. In T. D. Nelson (Ed.), *Handbook of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination* (s. 43–59). New York, NY: Taylor & Francis Group.
- TOPINKA, D. 2015. Role religiozity a etnicity v procesu integrace muslimů - imigrantů do české společnosti. In Černý, K. (2015). *Nad Evropou pŭlměšíc*. Praha: Karolinum.
- ZAJÍC, P. 2015. Zlínský, Valašské Meziříčí, Valašské Meziříčí - číslo VH: CZE-7210-01291. *Evidence válečných hrobů* [online]. [cit. 2015-05-07]. Dostupné z: <http://www.valecnehroby.army.cz/Evidence/detail-hrobu-ci-mista?id=19170>
- Zákon č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů. In: ASPI [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 27. 8. 2013].

8. Kontakt na autora

Mgr. et Mgr. Tomáš Janků

Univerzita Palackého v Olomouci

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie

tř. Svobody 26,

779 00 Olomouc

Email: janku85@gmail.com

Školitel: Doc. PhDr. Dušan Lužný, Dr.

Franklova koncepcia hodnôt a ich význam pre naplnenie zmyslu existencie

Frankl's Concept of Values and their Importance for fulfillment of the Meaning of Life

Katarína Kolárová

Anotácia: Príspevok sa zaoberá problematikou hodnôt a ich významu pre človeka v kontexte logoterapie Viktora E. Frankla. Vo jeho teórii majú hodnoty špecifické postavenie. Zmysel života môžeme nájsť a naplniť vždy tak, že uskutočňujeme hodnoty – niečo vytvárame, niečo prežívame alebo dokážeme zaujať statočný postoj aj voči tomu, čo nedokážeme zmeniť. Tieto tri spôsoby nachádzania zmyslu zodpovedajú trom kategóriám hodnôt v logoterapii – tvorivým, zážitkovým a postojovým.

Kľúčové slová: logoterapia, zmysel života, smrť, tvorivé hodnoty, zážitkové hodnoty, postojové hodnoty.

Summary: This Paper deals with the Issue of the Values and their Importance for the Man in the Context of the Viktor E. Frankl's Logotherapy. The Values have a specific Position in this Theory. We can discover the Meaning in Life in three different Ways - by creating a Work or doing a Deed, by experiencing something or encountering someone, and by the Attitude we take toward unavoidable Suffering. Those three Ways of discovering the Meaning represent three Categories of Values in Logotherapy - creative Values, experiential Values, attitudinal Values.

Keywords: logotherapy, meaning in life, death, creative values, experiential values, attitudinal values.

1. Úvod

Keď sa povie hodnota, hodnotová orientácia alebo hierarchia hodnôt, mnohým z nás v tejto súvislosti zide na um najmä to, čo zohráva v našom živote určitú významnú

úlohu. Hodnotou môžeme nazvať napríklad niečo, čo nás motivuje, niečo, k čomu smerujeme, po čom túžime, čo si vážime a považujeme to za dôležitú súčasť života - zdravie, láska, úspech, rodina... Poradie týchto, ale aj mnohých ďalších hodnôt, je u každého jednotlivca iné a mení sa aj v závislosti od životnej situácie a priorít.

V tomto príspevku sa budeme zaoberať hodnotami v kontexte logoterapie rakúskeho psychiatra a neurológa Viktora E. Frankla. Logoterapia je často označovaná aj ako tretia viedenská psychoterapeutická škola (prvou je Freudova psychoanalýza a druhou Adlerova individuálna psychológia). Jej základnou myšlienkou je, že život človeka je potenciálne zmysluplný za akýchkoľvek okolností a prvoradou motiváciou človeka je nájsť zmysel svojej existencie. Sú to práve hodnoty, ktoré v tomto úsilí zastávajú kľúčovú pozíciu. Aj sám Viktor Frankl venoval tejto problematike osobitnú pozornosť a vo svojich úvahách dospel k presvedčeniu, že zmysel života možno naplniť realizáciou tvorivých, zážitkových a postojoyých hodnôt.

Naším zámerom je analyzovať problematiku hodnôt v kontexte logoterapie, pomenovať a explikovať špecifické súvislosti a ozrejmiť význam hodnôt pri hľadaní zmyslu života.

2. Východiská Franklovho poňatia hodnôt

Problematikou hodnôt a hodnotenia sa zaoberá axiológia. Skúma ich povahu, miesto v spoločnosti a vzťahy. Samostatná axiológia sa začala utvárať až v druhej polovici 19. storočia a o rozvoj tohto učenia sa postupne zaslúžili najmä E. Hartmann, H. R. Lotze, filozofi novokantovskej školy a veľmi významne aj M. Scheler (porovnaj Klčovanská, 2005).

Viktor Frankl vychádzal práve zo Schelerovej teórie hodnôt. Tento fenomenologický prístup zdôrazňuje zásadu hodnôt, ktoré majú časovo neobmedzenú platnosť, sú ideálne a vyznačujú sa samostatným bytím. Môžeme ich vnímať bezprostredne, nie však rozumom, ale cítením. Sú to nemenné entity, mení sa len náš vzťah k nim. Sú hierarchicky usporiadané – na najnižšom stupni sa nachádzajú hodnoty zmyslovo príjemného, nad nimi stoja hodnoty vitálneho cítenia, vyššie sú duchovné hodnoty a najvyššie v tejto hierarchii sú náboženské hodnoty (porovnaj Störig, 2007, s. 444).

Scheler rozlišoval tzv. „situačné“ a „večné“ hodnoty, ktoré sú vo vzájomnom vzťahu. Situačná hodnota je určovaná vzhľadom k objektívnej hodnote, k hodnotovému maximu (porovnaj Remišová, 2008, s. 404). U Frankla je takáto „situačná“ hodnota prítomná v každom okamihu ľudského života. Úlohou človeka je túto hodnotu – tvorivú, zážitkovú alebo postojoyú, tento konkrétny zmysel, naplniť. Zmysel konkrétnej situácie je definovaný v podstate ako určitá úloha, výzva, otázka, ktorú treba zodpovedať. Okrem toho, že je zmysel určovaný konkrétnou situáciou, je určovaný

aj konkrétnym človekom. Teda sa mení nielen vzhľadom na okolnosti, ale aj vzhľadom na jednotlivca. Okrem konkrétneho zmyslu situácie môžeme v živote objaviť aj to, čo Frankl nazýva najvyšším zmyslom. Prirovnáva ho k filmu, ktorý sa skladá z množstva jednotlivých scén a každá táto scéna má určitý zmysel. Ale zmysel celého filmu môžeme pochopiť až vtedy, keď si ho pozrieme celý. Preto naša zodpovednosť tkvie v tom, že musíme naplniť zmyslom každú jednotlivú situáciu, aby bol aj celok zmysluplný (porovnaj Frankl, 2005, s. 83).

Frankl chápe človeka ako jednotu v troch dimenziách – somatická, duševná a duchovná a poukazuje na to, že: „hodnoty a ich význam pre človeka je dôležité skúmať práve v kontexte tohto noetického (duchovného) rozmeru osobnosti, s ktorým sú hodnoty úzko späté... Hodnoty sú plne motivované noetickým rozmerom osobnosti a práve v ňom sú cieľom i predmetom potrieb, túžob i rozhodnutí subjektu“ (Klčovanská, 2005, s. 5).

3. Hodnoty a zmysel

Tým, čo má človeku pomôcť pri hľadaní zmyslu života je jeho vlastné svedomie – orgán zmyslu. Tento špecificky ľudský fenomén zaisťuje spojenie človeka s hodnotami a so zmyslom. Jeho úlohou je intuitívne vycítiť konkrétny a jedinečný zmysel každej situácie. Človek však nie je žiadnym otrokom svojho svedomia. Môže konať aj proti „hlasu svedomia“.

Svedomie však niekedy môže človeka aj klamať a vlastne do poslednej chvíle nikto nemôže s určitosťou tvrdiť, že naozaj naplnil svoj život zmyslom. Takto chápaný zmysel je vždy iný a jedinečný tak, ako je vždy iný a jedinečný každý človek, ale podľa Frankla (2006, s. 57) existujú aj tzv. „univerzálne zmyslu“, a tými sú hodnoty. Možno teda konštatovať, že prostredníctvom hodnôt, ktorým človek priznáva maximálnu významnosť a vnútorne ich prijme ako niečo, čo utvára jeho vlastné bytie a robí z neho toho, kým je, môže každý človek objaviť zmysel svojho života.

Korený (2013, s. 135) vraví, že: „...človek, ako bytosť schopná sebareflexie, si k svojim vlastným túžbam utvára určitý vzťah, hodnotí ich z hľadiska toho, čo pokladá vo svojom živote za viac alebo menej dôležité, aké sú jeho krátkodobé a dlhodobé ciele a aké miesto zaujímajú tieto túžby v hodnotovej hierarchii jeho cieľov.“

Položme si ale otázku. Čo by sa stalo, ak by všetky doposiaľ zaužívané tradície a doposiaľ vyznávané hodnoty postupne zanikli, alebo stratili svoj význam? Zanikol by spolu s nimi aj zmysel, ktorý prostredníctvom nich človek môže nájsť? Stratil by život človeka bez týchto hodnôt zmysel? Franklova odpoveď je jednoznačná. Keďže zmysel je vždy niečo jedinečné a neopakovateľné, čo máme znova a znova objavovať, postupný rozpad tradícií, ktorý je jednou z príčin vzniku existenciálneho vákuu

– straty zmyslu, sa ho nemôže týkať. Inak je to s hodnotami. V nich sa odrážajú základné charakteristiky spoločnosti, sú všeobecné, opakujú sa a ak by aj celkom vymizli, nezapríčinilo by to aj zánik zmyslu (porovnaj Frankl, 2010, s. 25). Inak povedané: „V čase, keď sa zdá, že Desatoro prikázaní prestalo platiť pre také množstvo ľudí, musí byť v človeku vytvorená schopnosť počuť desaťtisíc prikázaní, ktoré sú obsiahnuté v desiatich tisícoch situáciách, s ktorými je vo svojom živote konfrontovaný“ (Frankl, 2010, s. 26–27). To, čo sa neustále mení a transformuje, podľa nášho názoru, nie sú ani tak hodnoty ako také, ale skôr náš vzťah k nim.

Podľa Frankla je morálka v tradičnom zmysle a spolu s ňou aj tradične chápané hodnoty niečo, čo je nevyhnutne predurčené k určitej transformácii – k ontologizovaniu. To znamená, že za dobré alebo zlé už nebude považované niečo, čo máme (sollen) alebo nemáme robiť. Dobré bude to, čo pomôže nájsť a naplniť zmysel života konkrétneho človeka a zlé bude to, čo bude tejto snahe brániť. Morálka však musí byť nielen ontologizovaná, ale aj existencializovaná, to znamená, že zmysluplný život a hodnoty, ktoré v sebe obsahujú určitý zmysel, alebo nám môžu ukázať cestu k zmyslu, musíme predovšetkým žiť, nielen o nich kázať (porovnaj Frankl, 2010, s. 28). Hodnoty, ktoré vyznávame, by nemali ostať len tézami, ktoré deklarujeme, ale hlavne žitou skutočnosťou.

Už sme naznačili, že podľa Franklovej teórie musí byť morálka ontologizovaná a existencializovaná. To znamená, že to, čo je dobré, musí byť dobré nie preto, že to niekto iný určil ako žiaduce, ale preto, že nám takáto vec osoží pri nájdení zmyslu nášho života. Zároveň je potrebné, aby sa táto skutočnosť premietla aj do konkrétnych činov. Frankl dodáva, že morálka musí nadobudnúť ešte jednu kvalitu. Musí byť fenomenologizovaná. Takýmto spôsobom je možné odhaliť, že obyčajný „človek z ulice“, v dôsledku svojej „vôle k zmyslu“, zmysel nielen hľadá, ale ho aj nachádza. A to prostredníctvom tvorivých, zážitkových a postojových hodnôt.

Dalo by sa povedať, že hodnoty v tomto kontexte predstavujú určité cesty k zmyslu, spôsoby, akými môžeme nájsť zmysel života. Človek môže nájsť zmysel v tom, že niečo vytvorí alebo urobí. Zmysel života môže byť nájdený aj v zážitku lásky, v stretnutí. Ale zmysel môže človek nájsť aj v zdánlivo nezmyselnej situácii – v utrpení či beznádeji... Dôležitý je tu postoj, aký zaujme. Frankl vraví (2010, s. 29), že hoci „človek z ulice“ toto všetko vie, nemusí byť schopný verbalizovať to. Úlohou fenomenológie je v takomto prípade preložiť tieto zistenia do vedeckej reči bez vynášania hodnotových súdov. Logoterapia potom ponúkne možnosti, ako nájsť zmysel života konkrétneho človeka a na základe fenomenologickej analýzy tieto zistenia takpovediac pretlmočí naspäť do civilnejšej podoby. Takýmto spôsobom možno „vydestilovať“ takzvanú „axiológiu človeka z ulice“.

Naše bytie napĺňame zmyslom vždy tak, že uskutočňujeme hodnoty. Buď niečo vytvárame, niečo prežívame alebo svojim postojom prijímame život so všetkým,

čo prinesie – napríklad aj so všetkou bolesťou a utrpením. Tieto tri spôsoby usku-
točňovania hodnôt zodpovedajú trom kategóriám hodnôt – tvorivým, zážitkovým
a postojovým (porovnaj Frankl, 2007, s. 85).

Schopnosť znášať utrpenie (Frankl, 2013, s. 83) nie je v konečnom dôsledku nič
iné ako schopnosť realizovať postojovú hodnotu. Keď už človek svoju situáciu – na-
príklad ťažkú chorobu alebo stratu blízkeho – nemôže zmeniť, dôležitý je postoj, aký
zaujme, spôsob, akým svoje utrpenie bude znášať.

Na mieste je ale otázka, prečo považuje Frankl zmysel, ktorý človek môže nájsť
v utrpení, za ten najvyšší možný? Odpoveďou, z nášho pohľadu však nie veľmi uspo-
kojivou je, že zmysel utrpenia je dimenzionálne nadradený zmyslu práce a zmyslu
lásky, preto postojové hodnoty stoja v tejto hierarchii vyššie ako tvorivé a zážitkové
hodnoty. Vyrovnáť sa s niečím, čo človek nemôže nijako zmeniť a zaujať statočný
postoj aj v tej najťažšej situácii – to si predsa vyžaduje obrovské úsilie a možno to
označiť za skutočný duševný výkon. Inak povedané, človek, ktorý nachádza zmysel
najmä v práci, pozná iba dve kategórie: úspech a neúspech. Ináč je to u človeka,
ktorý musí znášať nejaké utrpenie a tvorivý život alebo život zážitkov je pre neho
uzavretý. Takýto jedinec pozná buď naplnenie, alebo zúfalstvo.

Paradoxom je, že trpiaci človek môže nájsť naplnenie aj v najhoršom neúspechu
a porážke. Samozrejme, z pohľadu toho, kto je primárne zameraný na úspech, sa
utrpenie chápané ako prostriedok na naplnenie vlastného života, bude javiť ako ne-
zmysel, absurdnosť.

Treba však povedať aj to, že človek by sa v prvom rade mal snažiť realizovať tvo-
rivé hodnoty, a teda: „správnym konaním vziať do rúk vlastný osud“ (Frankl, 2013,
s. 85). Ak takúto možnosť nemá a jednoducho svoj osud nedokáže zmeniť, vtedy je
priestor zaujať správny a statočný postoj, dôstojne znášať utrpenie.

Aby človek realizoval tvorivé hodnoty, stačí, aby využil talent, ktorým disponu-
je. Na uskutočnenie zážitkových hodnôt človek môže využiť svoje zmyslové orgány
– počuť krásnu hudbu, vnímať krásu prírody a pod. Na uskutočnenie postojových
hodnôt však človek potrebuje viac, ako mu bolo dané. Musí sa naučiť znášať utrpe-
nie. Ak by bola schopnosť trpieť vrodenu, išlo by, podľa Frankla, o apatiu a tá vy-
lučuje možnosť realizovať postojové hodnoty. Realizácia týchto hodnôt je skutočne
možná iba vtedy a iba vtedy je aj niečím etickým, ak vyrastá z pátosu. To znamená,
že človek cez autentickosť svojho utrpenia prijíma správny postoj. Každý z nás je ta-
kým, akým je nielen vďaka dedičnosti a prostrediu, ale aj vďaka sebe samému. Teda,
keď sa človek taký, aký „je“ vyrovná s charakterom, ktorý „má“ a zaujme k nemu
určitý postoj a pretvára ho, „stáva sa“ tým, kým chce. Človek sa rozhoduje, kým
bude. Je zároveň subjektom i objektom rozhodnutia. A to, že sa rozhodol statočne
znášať utrpenie, je skutočným výkonom. Trpieť však neznamená len znášať utrpe-
nie, ale aj vnútorne rásť a dozrievať, klásť seba aj svoju existenciu na vyššiu úroveň.

Človek takto získava vnútornú silu napriek vonkajším obmedzeniam, od ktorých sa oslobodí hneď ako sa začne pýtať na svoj vlastný postoj k danej situácii (porovnaj Frankl, 2007, s. 84–90). Na to, aby človek mohol prijať nepriazeň osudu, aby mohol zdolať ťažkosti a prekážky a aby dokázal vydržať aj to najhoršie utrpenie, potrebuje vidieť v tomto všetkom nejaký zmysel. Musí mať povedomie o tom, prečo trpí. Nevyhnutne musí nájsť odpoveď na otázku o zmysle tejto konkrétnej situácie. Ešte predtým by si však mal byť celkom istý, že je to naozaj niečo, čo nedokáže zmeniť ani inak ovplyvniť. V takomto prípade mu zostáva jediné – zmeniť svoj postoj, zmeniť seba samého. Tu však už v podstate nejde o utrpenie, ale o sebaobetovanie. Frankl hovorí, že aj keď rozlišujeme nevyhnutné a nepotrebné utrpenie, nemožno zabúdať, že aj nevyhnutné utrpenie môže mať charakter dobrovoľnosti. To znamená, že človek na seba môže vziať ťarchu utrpenia v mene niečoho, čo dáva tomuto utrpeniu zmysel. Dobrovoľným utrpením je napríklad mučenie. „Masochista trpí z vlastnej vôle, mučeník trpí dobrovoľne“ (Frankl, 2007, s. 103). Človek môže v utrpení nájsť zmysel, alebo môže dať zmysel tomuto utrpeniu. Ale nielen to. Človek dokonca môže – tým, že zaujme statočný postoj – dať aj osobný, veľkolepý príklad. Neopomenuteľný precedens, ktorý často pomôže viac, než akékoľvek slová.

4. Smrť ako konštituent zmyslu

Frankl zjavne prikladá spomedzi postojových hodnôt osobitný význam statočnému znášaniu utrpenia a schopnosti vyrovnáť sa so smrťou. Ak práve tieto hodnoty správne pochopíme, je vylúčené, aby sme rezignovali na zmysel života. Môžeme sa však pýtať, či má vôbec zmysel usilovať sa o tieto hodnoty... Podľa Frankla je totiž zmysel života v mravnom úsilí, v uskutočňovaní mravných hodnôt. Ale čo ak toto úsilie nie je zmysluplné? Čo ak takúto snahu človek nevníma ako zmysluplnú? Frankl jednoducho predpokladá, azda aj na základe vlastnej životnej skúsenosti z koncentračného tábora, že práve tieto hodnoty sú „hodné najvyššieho uznania“. Vychádza pri tom z tradičného poňatia morálky a hodnôt. Podľa Jiřího Fuchsa (2005) je však práve tento moment vo Franklovej teórii veľmi problematický. Nové svetonázorové koncepcie – napríklad naturalizmus či materializmus ponímali človeka celkom inak. A Viktor Frankl mal svoje presvedčenie znova premyslieť v tomto novom výkladovom kontexte. Morálne hodnoty majú dávať zmysel v tomto novom poňatí.

S Franklovou teóriou hodnôt priamo súvisí aj jeho pohľad na problematiku smrti. Práve konečnosť ľudského života je konštituentom jeho zmysluplnosti a zároveň aj nutnou podmienkou pre zodpovednosť za tento zmysel. Inak povedané, vedomie konca nás nabáda k tomu, aby sme nepremárnili žiadnu príležitosť naplniť život zmyslom. Ale čo v prípade, ak by ľudský život nekončil smrťou, ak by sme žili večne? Bol by to azda legitímny dôvod na to, aby sme zmysluplné, mravne dobré konanie

odkladali na neurčito? Prikláňame sa skôr k názoru, že ľudia už počas svojho každodenného života konajú viac-menej dobre alebo zle a to z nich robí takých, akými sú. Tvrdenie, že pominuteľnosť života je konštituentom zmyslu a kladie aj požiadavku zodpovednosti, podľa Fuchsa (2005) nezodpovedá realite a dynamike ľudského života, ani empirickej skúsenosti. Napríklad ľudia, ktorí veria v posmrtný život, neodkladajú dobré skutky „na potom“, práve naopak. Skôr počítajú s tým, že ich pozemský život bude nejakým spôsobom kriticky vyhodnocovaný a na toto hodnotenie nazerajú azda viac s bážňou, než aby konali mravne nedbalo.

Viktor Frankl pominuteľnosť života, ktorá problematizuje jeho zmyslupnosť, vlastne obrátil v prospech zmysluplnosti. Smrť akoby všetkému dávala zmysel. Prečo by však človek, ktorý vie o tom, že jeho život nevyhnutne speje k zániku, nemal dať prednosť práve tým „pozemskjším“ radostiam, než aby sa namáhal konať mravne hodnotne? Smrťou tela predsa končí život v jeho materiálnej podobe. Prečo by teda práve smrť (tela), zánik telesnej schránky, mala dávať zmysel pozemskému životu, ktorý predsa nie je len telesný? Odpoveď na túto otázku u Frankla nenachádzame.

Napokon je ale nutné konštatovať, že to, že Franklove argumenty celkom logicky „nesedia“ neznamená, že neexistujú ľudia, ktorí napriek tomu, že neveria v život po smrti, uznávajú a žijú morálne hodnoty, nie len tie hedonistické. Hoci teoreticky sa prikláňajú k materializmu, prakticky volia morálny život.

5. Záver

Vo Franklovej teórii sú hodnoty chápané ako určité prostriedky, ktoré majú človeku pomôcť naplniť zmysel života. Je teda zjavné, že nie sú považované za niečo odtrhnuté od existencie človeka. Jestvujú síce nezávisle na existencii človeka, ale len človek je ten, kto z nich môže urobiť niečo zmysluplné. Takto personalisticky ponímaná axiológia zdôrazňuje, že je to predovšetkým človek ako konajúca osoba, kto je zodpovedný za naplnenie zmyslu vlastného života. A to tromi spôsobmi – tým, že niečo vytvára, v zážitku lásky alebo v stretnutí, a prostredníctvom postojoyých hodnôt.

Hodnoty podľa Klčovanskej (2005, s. 5–6) pomáhajú rozširovať životnú spokojnosť človeka, formujú jeho postoje, aj to, ako zvláda úspechy a neúspechy a napokon tvoria základný pilier jeho zmyslu života. Dôležité však nie je len to, aké hodnoty človek vyznáva, ale aj to, ako človek konkrétnu hodnotu chápe, preto napríklad i výchova k hodnotám by mala byť viac zameraná na hlbšiu reflexiu významu jednotlivých hodnôt.

V trojdimenzionálnom modeli chápania človeka sú hodnoty najviac späté s duchovnou – noeticou sférou. Pocit straty zmyslu života – existenciálna frustrácia

– súvisí práve s nedostatkom vo sfére rozvoja noetickej dimenzie osobnosti. Človek rezignuje na to, aby sa stal sám sebou a hodnotovo rástol a naplňal svoj život.

Realizovať hodnoty, a tým aj naplňovať život zmyslom, človek môže hlavne vďaka slobode a zodpovednosti a schopnosti rozhodovať sa. Hodnoty sa zároveň zviditeľňujú v činoch, ktoré aj sami evokujú. Pomáhajú človeku stať sa zrelším a napokon prispievajú k objaveniu zmyslu života a prekonaniu seba samého aj vonkajších podmienok.

Vo Franklovej teórii hodnôt nachádzame bezpochyby mnoho inšpiratívnych myšlienok. Najzaujímavejšou z nich je z nášho pohľadu tak trochu kontroverzné tvrdenie, že smrť je konštituentom zmyslu, že práve ona je tým, čo nás núti konať zodpovedne a nepremárniť nijakú možnosť naplniť život zmyslom. V príspevku sme poukázali na to, že práve tento problém Frankl nevyargumentoval celkom uspokojivo. Aj preto je pre nás táto otázka i naďalej jedným z hlavných predmetov záujmu v kontexte logoterapie a našou snahou bude nájsť na ňu odpoveď.

6. Použitá literatúra

- FRANKL, VIKTOR E. 1994. *Člověk hledá smysl*. Psychoanalytické nakladatelství : Praha, 1994. ISBN 80-901601-4-X.
- FRANKL, VIKTOR E. 2011. *Hľadanie zmyslu života*. Bratislava : EastoneBooks, 2011. 131 s. ISBN 978-80-8109-159-9.
- FRANKL, VIKTOR E. 2006a. *Lékařská péče o duši. Základy logoterapie a existenciální analýzy*. Brno : Cesta, 2006. ISBN 80-7295-085-1.
- FRANKL, VIKTOR E. 1998. *Napriek všetkému povedať životu áno*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1998. ISBN 80-220-0918-0.
- FRANKL, VIKTOR E. 2005. *Neuvedomený Boh. Psychoterapia a náboženstvo*. Bratislava : Lúč, 2005. ISBN 80-7114-469-X.
- FRANKL, VIKTOR E. 2006b. *Psychoterapie a náboženství. Hledání nejvyššího smyslu*. Brno : Cesta, 2006. ISBN 80-7295-088-6.
- FRANKL, VIKTOR E. 2007. *Trotzdem Ja zum Leben sagen. Ein Psychologe erlebt das Konzentrationslager*. München : Deutscher Taschenbuch, Verlag GmbH & Co. KG, 2007. 201 s. ISBN 978-3-423-30142-8.
- FRANKL, VIKTOR E. 2013. *Utrpenie z nezmyselného života*. Bratislava : Lúč, 2013. ISBN 978-80-7114-921-7.
- FRANKL, VIKTOR E. 2010. *Vôľa k zmyslu*. Bratislava : Lúč, 2010. ISBN 978-80-7114-799-2.
- FUCHS, J. 2005. *Filosofické privace u V. Frankla*. In *Distance*. Revue pro kritické myšlení [online]. 2005, č. 4. [cit. 2015-04-29]. Dostupné na internete: <<http://www.distance.cz/rocnik-2005/4-cislo/filosoficke-privace-u-v-frankla>>. ISSN 1212-7833
- KLČOVANSKÁ, E. 2005. *Axiologická podstata noetického procesu*. Trnava 2005. [cit. 2015-04-21]. Dostupné na internete: <<http://pdf.truni.sk/zborniky/evsuv-2004/sekcia2/Klčovanska.pdf>>

- KORENÝ, P. 2013. *Morálna voľba*. Boskovice : František Šalé – ALBERT, 2013. ISBN 978-80-7326-238-9.
- KŘIVOHLAVÝ, J. 2006. *Psychologie smysluplnosti existence*. Praha : Grada Publishing, a. s., 2006. ISBN 80-247-1370-5.
- LÄNGLE, A. 2002. *Smysluplně žít. Aplikovaná existenciální analýza*. Brno : Cesta. 2002. 79 s. ISBN 80-7295-037-1.
- LUKASOVÁ, E. 1997. *Logoterapie ve výchově*. Praha : Portál, 1997. ISBN 80-7178-180-0.
- POPIELSKI, K. 2005. *Noetická dimenzia osobnosti*. Trnava : TypiUniversitatisTyrnaviensis, 2005. ISBN 80-8082-042-2.
- REMIŠOVÁ, A. et al. 2008. *Dejiny etických teórií v Európe a USA*. Ed. A. Remišová. Bratislava : Kalligram, 2008. 896 s. ISBN 978-80-8101-103-0.
- STÖRIG, H. J. 2007. *Malé dějiny filosofie*. Praha : Karmelitánské nakladatelství. 2007. 653 s. ISBN 978-80-7195-206-0
- TAVEL, P. 2004. *Potreba zmyslu života. Tézys k pojmu „willezumsinn“ u Viktora E. Frankla*. In *Filozofia* [online]. 2004, roč. 59, č. 8, s. 571-579 [cit. 2015-04-12]. Dostupné na internete: <<http://klemens.sav.sk/fiusav/filozofia/?q=sk/browse/volume/2007/62>> ISSN 0046-385-X
- TAVEL, P. 2007. *Filozofické východiská teórie Viktora E. Frankla*. In *Filozofia* [online]. 2007, roč. 62, č. 1, s. 69–83 [cit. 2015-04-15]. Dostupné na internete: <<http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2007/1/69-83.pdf>> ISSN 0046-385-X

6. Kontakt na autora

Mgr. Katarína Kolárová
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky
Hodžova 1
949 74 Nitra
Email: katarina.kolarova@ukf.sk

Školiteľ: doc. PhDr. Peter Korený, PhD.

Religionistika a odkouzlení náboženství: Vliv vědecké racionalizace náboženství na osobní vztah k náboženství u studentů religionistiky

The Study of Religions and Disenchantment of Religions: Influence of the Scientific Rationalization of Religions on Study of Religions Students' Personal Relationship to Religions

Miroslav Vrzal

Anotace: Již Max Weber hovořil v souvislosti s racionalizací – jakožto průvodním jevu modernizace na Západě – o odkouzlení světa. K tomuto odkouzlení měla ve společnosti i na úrovni mysli jednotlivců přispívat výrazným dílem rovněž věda. Religionistika jakožto vědní obor, který je vyučovaný na vysokých školách, operuje přímo s vědeckou racionalizací náboženství. Vede pak studium religionistiky na mikroúrovni jednotlivců k „odkouzlování“ náboženství? Příspěvek se zabývá tím, zda a jak akademické studium náboženství prostřednictvím vědecké racionalizace „odkouzluje“ osobní vztah k náboženství, přičemž se v tomto ohledu zaměřuje na studenty religionistiky.

Klíčová slova: racionalizace, náboženství, religionistika, věda, odkouzlení náboženství

Summary: Max Weber argued that disenchantment of the world is accompanying phenomenon of rationalization, which is a part of the modernization process in the West. Science is said to be one of the biggest contributors of the disenchantment of the world in the society and also in the mind of individuals. The study of religions as a scientific discipline which is also taught at universities operates directly with scientific rationalization of religions. This contribution thus asks: Does the study of religions cause disenchantment of religions on the micro-level of individuals? The contribution deals with the inquiry whether the academic study of religions through

the scientific rationalization disenchant the religions on the level of the personal relationships to religions – focusing on the students of the study of religions.

Keywords: rationalization, religion, study of religions, science, disenchantment of the religion

1. Úvod

Príspevek⁴⁷⁴ se zaměřuje na téma odkouzlení náboženství jako na důsledek vědecké racionalizace náboženství při studiu religionistiky. Vypůjčuje si pojem „odkouzlení“ od Maxe Webera a dalších autorů, kteří v souvislosti s racionalizací hovořili o „odkouzlení světa. Odkouzlením náboženství (oproti Weberovi a dalším autorům) se však text zabývá nikoliv primárně na celospolečenské úrovni, ale na úrovni myslí jednotlivců – studentů religionistiky, kteří jsou v rámci svého studia skrze akademické praktiky vystaveni vědecké racionalizaci náboženství, a to prakticky na každodenní bázi. Práce si klade pak otázku, zda vědecké zkoumání náboženství vede rovněž k odkouzlování náboženství, které je zde chápáno jako potlačování nadpřirozeného rozměru náboženství na úrovni individuální náboženské identity.

2. Vědecká racionalita a odkouzlení náboženství

Jak uvádí Dušan Lužný, podstatou racionalizace v moderních západních společnostech byly pro Webera dva klíčové momenty: a) podřízení myšlení a konání principům založených na kalkulaci a technické manipulaci se světem přírody a lidskou společností, b) vymanění lidského jednání a myšlení o světě z vlivu magie. To znamenalo vymanění lidského osudu z nahodilosti a nepředvídatelnosti jednání nadpřirozených bytostí, bohů, démonů atd., což Weber označil jako „odkouzlení světa“ (Lužný, 1999, s. 52–53). Racionalizace v moderních společnostech pak napomáhala k tomu, že se tyto společnosti ve věcech veřejných obejdou bez nadpřirozeného (Gauchet, 2004, s. 6). K odkouzlení světa měla ve společnosti i na úrovni myslí jednotlivců přispívat výrazným dílem rovněž věda.

Například Nikolaj Demjančuk popisuje vědu jako sféru lidské činnosti, která se orientuje na získávání nových poznatků a systematické zpracování dosažených informací do podoby uceleného systému. Vědecká racionalita se pak zakládá na používání specifických, postupných a uspořádaných kroků, označovaných jako vědecké metody (Demjančuk, 1996, s. 4–5). Na vědu a její způsoby zkoumání okolního světa

⁴⁷⁴ Tento text je upraveným příspěvkem prezentovaným na Mezinárodní vědecké konferenci studentů doktorských studijních programů v oblasti společenských věd, pořádané na Pedagogické fakultě Palackého univerzity v Olomouci 6.5.2015.

prostřednictvím používání vědeckých metod lze nahlížet i jako na specifickou sociální praxi, přičemž určení, které metody jsou vědecké a které nikoliv, je výsledkem sociální interakce v rámci vědních oborů. Jednotlivé vědní obory jsou pak vyučovány na univerzitách, kam se hlásí studenti ze středních škol. O vědních oborech můžeme hovořit jako o určitých parciálních sociálních subsvětích s vlastními normami, které studenti internalizují v rámci akademické socializace. Studenti se postupně učí, co znamená jednat a přemýšlet jako vědec, přičemž by toto vědění měli ve své studijní činnosti také aplikovat – měli by umět jako „vědec“ sami myslet a jednat –, což je také podrobeno systému hodnocení (viz Hill, 1995, s. 58–60). Internalizace vědeckého diskurzu daného oboru na univerzitách se pak děje prostřednictvím akademických praktik, které také zprostředkovávají interakci mezi studenty a učiteli, jakožto personifikovanými představiteli daného oboru.

V této práci se zaměřuji na religionistiku jakožto na vědu o náboženství. Jde rovněž o obor, který je vyučován na vysokých školách. Religionistika pak při svém bádání operuje přímo s vědeckou racionalizací náboženství. Stejně jako i v jiných vědách zde vědecká racionalita zahrnuje rozumové, logické a instrumentální uchopování různých (v tomto případě náboženských) jevů s důrazem na empirii a intersubjektivní verifikovatelnost. Nadpřirozeno, ke kterému se náboženství vztahují, je pak na úrovni vědeckého poznávání chápáno jako kategorie spjatá s intersubjektivní neverifikovatelností. Náboženství je v prostředí studia religionistiky obecně „převáděno“ na lidský jev (respektive je jako lidský jev studováno).⁴⁷⁵ Tím se vlastně liší od teologické racionalizace náboženství či jiné mimovědecké racionální reflexe víry. Religionistické bádání se totiž soustředí pouze na empiricky pozorovatelnou lidskou dimenzi náboženství a vědecky relevantní jsou pak jen ty způsoby nazírání na náboženství, které se k existenci „nadpřirozena“ buď nevyjadřují, či s ním nepočítají. Jinak by totiž byly považovány za teologizující (tedy náboženský) přístup. Přípustný je tak metodologický agnosticismus a v určitém smyslu metodologický ateismus (viz např. durkheimovský přístup, který považuje „bohy“ za projekci společnosti), nikoliv však metodologický teismus (Johansen, 2013, s. 10).

Mojí výzkumnou otázkou pro tento příspěvek pak je: Může vést studium religionistiky na mikroúrovni jednotlivců k „odkouzlování“ náboženství?

Odkouzlování náboženství zde budu operacionalizovat jako potlačování/upozadování nadpřirozeného rozměru náboženství. Na toto odkouzlení se budu zaměřovat jako na odkouzlení náboženství v osobním náboženském životě jednotlivců. Příspěvek se tedy zabývá tím, zda a jak akademické studium náboženství

⁴⁷⁵ Religionistika se zabývá náboženstvím ve vší své mnohosti jakožto jevem člověka a součástí lidských dějin. B. Horyna: Úvod do religionistiky, Praha: OIKÚMENÉ, 1994, s. 9.

prostřednictvím vědecké racionalizace „odkouzluje“ náboženství na individuální rovině, přičemž se v tomto ohledu zaměřuje na studenty religionistiky.

3. Použitá data

Výsledky vlastního výzkumu, které prezentuji v tomto příspěvku, jsou určitou podmonožinou výzkumu v rámci mé disertační práce *Vliv studia religionistiky na náboženskou identitu studentů*. Tu zpracovávám na Ústavu religionistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (dále FF MU). Samotný výzkum se v současnosti snaží orientovat na interakci vlastní náboženské identity s budovanou religionistickou identitou. Jak bylo již řečeno, součástí internalizace religionistické identity je i internalizace vědecké racionalizace náboženství, která probíhá prostřednictvím akademických praktik.

Výzkum se přitom zaměřuje na studenty religionistiky FF MU. Dosud jsem v prostředí FF MU realizoval 25 polostrukturovaných rozhovorů se studenty religionistiky (s některými i opakovaně). Pro tento příspěvek jsou použity anonymizované úryvky z rozhovorů s jednou studentkou a třemi studenty, kteří v souvislosti s religionistikou hovořili v různých variacích o oslabení intenzity vnímání „nadpřirozeného“ rozměru v osobním náboženském životě.

4. Odkouzlení náboženství ve výpovědích studentů

Součástí socializace do studia religionistiky je v tomto prostředí přijetí vědeckého pohledu na náboženství jako na racionálně uchopitelný a vysvětlitelný jev, přičemž internalizaci vědeckého způsobu nakládání s náboženstvím je student nucen neustále deklarovat ve svých pracích a projevech. Z náboženství se tedy pro studenty postupně stává vědecký problém, přičemž je podrobováno kritickému rozboru ve snaze o vědecké popisování a vysvětlování jednotlivých náboženských jevů. Racionalizace myšlení o náboženství je pak také během studia religionistiky vtělována do zcela konkrétních, téměř každodenních, praktik a postupů (načítání odborné literatury, vytváření designu a realizace vlastního výzkumu, psaní různých prací, vlastní projev na zkouškách atd.).⁴⁷⁶ Tento způsob nahlížení a vědeckého zacházení s náboženstvím je pak postupně sedimentován v mysli studentů.

⁴⁷⁶ Racionalizaci náboženství lze například dobře trasovat v jeho převodu na „papír“ v rámci bakalářské či diplomové práce. Tento dlouhodobý proces se sestává z četby odborné literatury (posilující vědecký náhled na náboženství), vytvoření vědecky relevantních výzkumných otázek, výběru vhodných metod a nástrojů, z kalkulace času a prostředků výzkumů, tvorby oficiálního zadání práce, které zahrnuje vyplňování formulářů tematicky přesně rozvržených a sestavených celků, konzultace s vedoucím, a nakonec z psaní samotného textu podle přesných

... v tom prváku to bylo ještě v pohodě, člověk nad tím tolik nepřemýšlel. Brala jsem to jako školu, takže jako nějakou roli žáka a úplně se neztotožňovala s tou religionistikou. ... v průběhu už druhého ročníku to začne člověka ovlivňovat i osobně, už je ta identita více tvořena školou (tím jejím diskurzem), člověk přejímá (nabaluje na sebe) ty myšlenky, sám si nové utváří. Stejně tak názory a pocity se mění.

Studentka v uvedené výpovědi vlastně hovoří o postupnosti procesu socializace, kdy se buduje religionistická identita skrze nové způsoby myšlení, které se stávají stále více zakořeněné. Důležité však je, že se tento racionalizující vědecký pohled na náboženství u studentů neváže pouze k akademické půdě, ale je postupně internalizován i v mimoškolní realitě a promítá se i do vlastního (náboženského) života, přičemž mění nazírání jak na různá náboženství, tak i na vlastní víry a náboženskou praxi.

Uvedená studentka pak také tematizovala, že ač byla ve vlastním náboženském prostředí, například v kostele, tak zde již nedokázala prožívat svoji víru jako dříve. To uváděli i někteří další studenti. Hovořili o tom, že jim v daný okamžik vstupoval na mysl vědecký, respektive racionalizující, pohled na danou problematiku. Číst bibli pak znamenalo číst ji jako religionista, být v kostele pak znamenalo být zde jako religionista. Pohled religionisty pak v mysli těchto studentů způsoboval generování výzkumných otázek typu, jaká je struktura lidí na mši, jakému publiku byl určen text v kostele čteného evangelia, jak uvádí následující úryvek z rozhovoru s jiným studentem.

... tak mě hlavně štvalo, že mě tam furt vyskakovaly ty religionistický výklady. Když jsem poslouchal v kostele, do dneška poslouchám v kostele, nějaký čtení a už jsem zdeformovanéj a neříkám si, co mi vlastně ten Ježíš tím chtěl říct, žejo ten křesťanský přístup. Ale říkám si: Aha, proč to ten autor vlastně napsal, v jakej to bylo komunitě? Už automaticky prostě člověk je jako o tom zvyklej přemejšlet a těžko se z toho vytrhává, když se právě jedná o ten samej pramen, kterej studuje.

Tento religionistický pohled může být považovaný někdy za určitý problém, brání či odvádějící pozornost od vlastního náboženského prožitku, což bylo patrné i u výpovědi dalšího studenta, který se zaměřuje na studium současného pohanství,

formálních požadavků na vědeckou práci. Text je pak nutno v daném termínu předepsaným způsobem odevzdat a u státní závěrečné zkoušky prostřednictvím diskuse, na kterou by se měl student pečlivě připravit, obhájit. Vystupují zde tedy způsoby myšlení a chování založené na kalkulatívním plánování, vysoké míře reflexivity, ověřování a promyšlení toho, jaká tvrzení se na papíře vlastně nakonec objeví. Z náboženství se stávají data, se kterými výzkumník v rámci výzkumu technicky a instrumentálně nakládá, přičemž se je snaží intepretovat v intencích vědeckého uvažování a nabytého religionistického vědění.

přičemž s některými pohanskými směry také do určité míry sympatizuje. Religionistika mu však podle jeho slov dokonce brání spiritualitu či náboženství prožívat a aktivně se v nějakém směru angažovat.

... mi znemožňuje hlubším způsobem proniknout a prožívat spiritualitu či náboženství. Stále jakousi spiritualitu mám, nazval bych ji halíkovským „něcismem“ a ano, třeba různé novopohanské směry jsou mi velmi blízké, ale aktivně se angažovat či samostatně praktikovat prostě nejsem schopen. Nahlížím na to již příliš kriticky a sám sebe bych byl nucen vnímat jako objekt svého studia.

(...)

Ano, zkoušel jsem se nějakých rituálů účastnit, dopadlo to tak, že jsem pozoroval ostatní účastníky a průběh celého rituálu a v hlavě si prováděl takovou analýzu, co se tam vlastně děje. Vlastní prožitek = 0.

Dříve uvedená studentka v našich rozhovorech dokonce uváděla, že po určité (delší) dobu ve spojitosti se studiem religionistiky prožívala i hlubší duchovní krizi. Hovořila o tom, že „nevěděla čemu věřit a čemu ne“ a že: „Člověk se cítí trochu odtrhnutý od duchovna a zabýval se pořád jen vědou a tím, co to vlastně je to náboženství.“ Religionistika ji v určitém období příliš osobně nenaplnovala (ba naopak). V té době pak soubor těchto (i dalších) faktorů vedl k tomu, že na nějakou dobu utlumila i vlastní náboženskou aktivitu: „*A nějak jsem se od toho odklonila od nějaké komunikace, od nějakých takových různých rituálů, osobních a kolektivních, a nějaké vnímání energií. Tak jsem to nějak jako přerušila.*“ (Vrzal, 2014)

Religionistické brýle, které si student v rámci studia nasazuje, se tedy někdy ve vlastním náboženském životě těžko sundávají. Rámují pak pohled na náboženství v intencích vědecké racionality, někdy na úkor dřívějšího náboženského prožitku či věr a postojů vyvěrajících z osobní náboženské identity. Studenti se tak nechtěně v určitých situacích vlastně stávají „religionistou ve vlastní víře“, což může pro některé v životě být i problém.

5. Diskuse

Přes předchozí příklady, kde religionistika skrze vědeckou racionalizaci náboženství vedla či přispěla dokonce k utlumování vlastní náboženské aktivity, tak na druhou stranu může být studium tohoto oboru i stimulem pro vlastní víru. Zmiňovaný student hlásící se ke křesťanství například přesto, že mu studium religionistiky způsobovalo určité disharmonie ve vlastním náboženském životě, vyjádřil, že je rád, že religionistiku studuje, přičemž ji zároveň také bral v pozitivním smyslu jako výzvu pro svoji vlastní víru, kterou tak podrobuje kritickému zhodnocení. V předchozí

kapitole uvedených úryvcích je duchovní a vědecká rovina do značné míry polarizována. Tato polarizace je však pouze dynamickým stavem vnímání domén vědeckého studia náboženství a vlastní víry v osobním životě. Tyto domény, jak ukazují jiné případy, však mohou z hlediska jednotlivce tvořit komplementární roviny, popřípadě se vztah těchto domén může do komplementární roviny časem proměnit. Citovaná studentka svůj kritický pohled na religionistiku poněkud přehodnotila po té, co se zaměřila na konkrétní sociologickou teorii a metodologii, která je pro náboženskou víru z její perspektivy ohleduplnější. Pro některé další studenty je pak studium religionistiky i jistou formou duchovního hledání, kde jednotlivé vědecké způsoby nahlížení na náboženství a vědecké poznatky reflexivně kombinují s jednotlivými náboženskými vírami do jednoho celku v duchu racionalizované reflexivní spirituality (více viz Vrzal, 2014). Vědecký způsob zacházení tedy sice na jednu stranu může náboženství odkouzlovat především ve smyslu vidět v náboženství více jako lidský jev a produkt společnosti a lidské psychiky, na druhou stranu to však nemusí rozhodně znamenat vyloučení náboženského (respektive nadpřirozeného) rozměru ze svého života. Vědecká racionalizace naopak může stimulovat vlastní sebereflexi v tom smyslu, že vztah k náboženství transformuje do nových poloh, ve kterých si člověk více explicitně a kriticky ujasňuje, čemu vlastně věří a proč. Takto to například vyjádřil v konverzaci přes sociální síť další ze studentů, který se rovněž hlásí k pohanství.

Myslím, že religionistika mi pomohla uspořádat si prakticky, co pro mě víra představuje a co od ní očekávám. Řekl bych, že co se týká náboženství, jsem praktičtější (aniž bych ztratil ideály).

(...)

Tím, že jsem praktičtější, jsem myslel, že jsem míň takový ten „papírový“ věřící, který sice vykřikuje, že věří, ale sám si ani není moc jistý čemu. Já teď míň vykřikuju a víc se starám o to, abych si víru uspořádal a dělal věci, které ji ve mě (aspoň podle mě) prohlubují - například pravidelné rituály, rozjímání nad tím, co pro mě znamená to které božstvo a podobně. Taký jsem tím myslel to, že náboženství vidím jako míň nadpřirozené a víc závislé na lidech. A to že jsem neztratil ideály, znamená, že tam to nadpřirozeno přece jen pořád vidím. (Vrzal, 2014)

6. Závěr

Závěrem lze říci, že na individuální úrovni skutečně (někdy) dochází prostřednictvím vědeckého studia náboženství k jeho odkouzlování. Religionistikou implementované způsoby přemýšlení o náboženství ukotvované skrze akademické praktiky se totiž projevují i v osobním (náboženském) životě, kde například mohou „blokovat“

dřívější způsoby prožívání některých aktivit jako jsou rituály, četba náboženských textů atd. Díky těmto způsobům přemýšlení o náboženství religionistika nasazuje účastníkům tohoto pole „religionistické brýle“, přes které se pak dívají na náboženství i ve vlastním životě. Studentům religionistiky v něm vystávají nové otázky, dochází k racionální sebereflexi, a někdy i k pochybám o vlastní víře. Při studiu religionistiky je tedy vlastní víra konfrontována se silným racionalizačním tlakem, se kterým se pak jedinec individuálním způsobem vyrovnává. Na druhou stranu to nicméně nemusí znamenat opouštění víry. Dochází zde spíše k určité transformaci osobního vztahu k náboženství(m) – k transformaci způsobů přemýšlení, prožívání a jednání. Odkouzlení náboženství, na které poukazovaly zmiňované příklady, rozhodně není obecný způsob vyrovnání se s touto racionalizací. Zatímco pro jedny religionistika může přispívat k oslabení jejich náboženské víry (odtrhávání od duchovna), pro jiné (či pro ty samé v jiné fázi jejich studia) může být z hlediska vlastní víry naopak určitou výzvou a způsobem, jak si vlastní víru „utřídit“, „urovnat“, a to právě (i) tím, že je vystavena vědecké reflexi a společenskovědní kritice.

7. Použitá literatura

- DEMJEANČUK, N. *Filosofie. Kultura, věda, myšlení*. Plzeň: ZČU Plzeň, 1996. 201 s. ISBN. 80-7082-296-1.
- HILL, S. C. The Formation of Identity as a Scientist. *Science Studies*, 1995, 8, 1. S. 53–72.
- HORYNA, B. *Úvod do religionistiky*. Praha: Oikúmené, 1994. ISBN 80-85241-64-1.
- GAUCHET, M. *Odkouzlení světa. Dějiny náboženství jako věci veřejné*. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2004. 259 s. ISBN 80-7325-037-3.
- JOHANSEN, B. S. Post-secular Sociology. Modes, Possibilities and Challenges. *Approaching Religion*, 2013, 1, 3. S. 4–15.
- LUŽNÝ, D. *Náboženství a moderní společnost. Sociologické teorie modernizace a sekularizace*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. 184 s. ISBN 80-201-2224-8.
- VRZAL, M. Spiritualita a studium religionistiky. Sekulární akademické studium náboženství jakožto prostředek k vlastnímu spirituálnímu rozvoji studentů. *Paidagogos*, [Citováno: 2015-05-10], 2014, 1, #8. S. 130–155. Dostupné na [www: <http://www.paidagogos.net/issues/2014/1/article.php?id=8>](http://www.paidagogos.net/issues/2014/1/article.php?id=8)

8. Kontakt na autora

Mgr. et Mgr. Ing. Miroslav Vrzal

Masarykova univerzita v Brně

Filozofická fakulta

Ústav religionistiky

Arna Nováka 1

602 00 Brno

Email: 178603@mail.muni.cz

Školitel: Mgr. Milan Fujda, Ph.D.

Politologie a filozofie

Fáma jako verbální újma v trestním řádu Ruského impéria v letech 1845–1864

Rumor as a verbal injury in Russian law in 1845–1864

Mgr. Bc. Dzmitry Badzevich

Abstrakt: Tato studie se zabývá fenoménem fámy jakožto protiprávním deliktem v trestním řádu Ruského impéria poloviny 19. století. Cílem je zjistit, jak se v dané době fáma pojímala a jaké místo zaujímal v kontextu struktury dobových trestně-právních praktik. Než přejdeme k analýze, bylo zapotřebí se krátce seznámit s dosavadním poznáním na poli studia fámy, a také s historicko-právním kontextem fámy jakožto verbální újmu.

První analytická část bude věnovaná dobové ruštině a odhalení kontextů, jimž odpovídají významy latinských pojmů fáma a rumor. Následně přejdeme k analýze dobového trestního řádu a zaměříme se na rozbor trestního zákoníku, který platil v letech 1845-1864. Poté se pokusíme odhalit objektivní poměry, z nichž fáma jako delikt vyrůstala, a poukázat na trestněprávní praktiky vůči jejímu šíření, které je spíše od ostatních verbálních projevů striktně vymezovaly.

Klíčova slova: verbální komunikace, verbální újma, fáma, trestní řád, 19. století, Ruský impérium

Abstract: This study focused on spreading of rumor as an offence against the criminal law in the half of nineteenth-century Russian empire. The purpose of this study was to find out what the rumor is in Russian criminal code. Before analysis, we need to make a brief outline of rumor into modern knowledge in this field. In addition, we need to see historical background to studies on rumors as a verbal injury in the contemporary law code, and, describe the purpose for using equivalents of Latin rumor in contemporary Russian language.

First, we analyze and describe the purpose for using the language equivalents of Latin *fama* and *rumor* in nineteenth-century Russian language. Second, we analyze the structure of period criminal law code to find out some details for understanding

rumor as a criminal offence. Then we try to find out the objective conditions of growing rumor, and then we analyze Russian Criminal Code with willfully spreading false rumors.

Key words: verbal communication, verbal injury, rumor, criminal law, 19th century, Russian empire.

Úvodem

V poslední době zaujímá studium verbální újmy v důsledku šíření fámy významné postavení. Nezabývá se pouhými interpersonálními projevy a obsahem fámy, ale jejich následky pro jedince a společnost. Z právního hlediska se fáma obvykle ztotožňovala s pojmy reputace a nejistými informacemi z doslechu, ale také i s krizovými stavy (Würgler 1996: s. 20). Fáma a nepokoje jsou od sebe neoddělitelné pojmy (srov. Petrář 1972; Farge 1979; Delumeau 1999; atd.).

Ze starších právních pramenů se dozvídáme, že se šíření fámy považovalo za přečin či delikt, za který se ukládaly tresty. Fámy vždy útočily a způsobovaly újmu nejen na cti soukromých osob, ale veřejnosti a státu. Jenže, pokusíme-li se definovat fámu, narážíme na jisté potíže, a to ve smyslu že jakéhokoliv většího pojmoslovného konsensu vůbec nebylo dosaženo, a pouhé opakování názorů předchůdců či napodobování nových trendů v současných přístupech je příliš zavádějící. Většina současných badatelů, kteří se pokusili o porozumění tomuto jevu v minulosti, používala pro studium fámy orientační kategorie doby moderní (oficiální/neoficiální informace, pravda/nepřavda, centrum/periferie, individuální/kolektivní, muž/ženy apod.). Francouzský kulturní sociolog Jean-Noël Kapferer sice odmítá aplikovat univerzální (sociologické) paradigma jako „podobné jevy v podobných podmínkách vedou k podobným výsledkům“, zůstává však u fámy jakožto *ad hoc* kategorie existující mimo vědomí individuální, žijícího ve vědomí skupinovém (Allport, Postman 1946, s. 504-506; Shibusani 1966, s. 64-70; Kapferer 1992). Nápodobně tato vize ovlivnila i kulturních historiků Hanse-Joachima Neubauera a Luise Whitovou, kteří sice prohlašují za cíl svého bádání porozumění fenoménu fámy v konkrétním kulturním kontextu, přitom ale využívají sociologický pojmoslovný aparát, a proto celkový výklad pak směřuje k vytváření základů svérázných teorií jako například univerzálního algoritmu fámy „vznik-působení-vymizení-návrat“ či chronologizace života fámy (srov. Neubauer 1999, s. 4-6; White 2000).

V neposlední řadě stojí za zmínku jednak badatelé fám Laure Adlerová (Adler (1955) 2003), Edward Thompson (Thompson 1971), Arlette Farge (Farge 1979), Jozef Petrář (Petrář 1979), Jean Delumeau (Delumeau 1999), Sudhir Kakar (Kakar 2005), kteří kladou důraz na chování jedince, který disponuje určitým balíkem

informací (včetně informací z doslechu) a využívá ho pro své účely, jednak badatelé Thomas Kuehn (Kuehn 2003), F. R. Akehurst (Akehurst 2003), Veronique Galil Hasait-Rokem (Hasait-Rokem 2005), George Musgrove (Musgrove 2012), Champion-Vincent a Jean-Bruno Renard (Champion-Vincent, Renard 2014), kteří kladou důraz na studium vztahů mezi jedinci/skupinami, na vznik a transformaci měla fáma přímý/nepřímý vliv. Nelze však opomenout i folkloristické a post-folkloristické přístupy ke studiu fámy, které obračejí svou pozornost na zásoby kulturního vědění a pokoušejí zavést/odstranit dělicí čáru mezi fenoménem fáma a podobnými jevy jako legenda a mýtus (srvn. Čistov 1986; Někljudov (1995) 2013; Lukin 2000; Schneider 2005).

Proto nehledě na velké množství „aktuálních definic“ fámy v různých humanitních a sociálněvědních oborech, bylo potřeba se znovu zaměřit na studium fámy v minulosti, v dosud neřešené oblasti: právní. Zevrubné analýze bude podroben trestní řád Ruského impéria v období mezi lety 1845-1864. Právě toto období je mnohými historiky považováno za přelomové, to jest období, v němž teprve došlo ke kompletní systematizaci právní látky, odvětvizací legislativy a unifikaci trestního práva (srov. Štětina 1988, s. 14; Titov 2003, s. 183-191). Proto se za hlavní cíle této studie lze považovat porozumění reflexi fámy v trestním řádu jako určitého protiprávního deliktu. Kromě pouhé analýzy jednotlivých částí unifikovaného *trestního zákoníku z roku 1845*⁴⁷⁷ bude potřebou doplnit jednotlivé pasáže paletou dobových příkladů dopadu páchaní tohoto deliktu na společnost a následně na delikventa. Proto se ve studii zaměříme na systematické vzájemné porovnání několika vybraných příkladů z policejních záznamů a zaměříme pozornost na to, co se v dané době považovalo za fámu, v kterých případech bylo šíření fámy považováno za delikt a jak se tento delikt postihoval.

Krátký exkurz do minulosti: fáma jako verbální újma

S problematikou verbální újmy jako svérázného deliktu se setkáváme teprve se vznikem psaného práva. Tak například ve starověkém soustavně neuspořádaném Chamurappiho zákoníku se řada ustanovení věnovala úmyslnému sdělení soudu nepravdivých a nepotvrzených informací (křivé svědectví, křivé obvinění) vůči konkrétní osobě či záležitosti anebo varovala jedince postihem za nedodržení zásad svědecké účasti na sporu (Tabulka A, §§ 17-20 in Klíma 1985, s. 145). Také Manuův zákoník doporučuje vynechávat z obětních praktik osoby, které mají sklony k šíření nepravdivých informací, sdělování nejistých výpovědí a veřejnému hanobení Vědy

⁴⁷⁷ Dále v poznámkovém aparátu pro ruský název trestního zákoníku „Uloženie o nakazanijach ugovolnych i spravitelnych z roku 1845“ bude použita zkratka jako (UoNUiI 1845).

(kapitoly II § 179, 200-201; III § 161; IV § 214, 237; VII § 47-48; VIII § 66 in Zbavitel 2009). Po jistém axiálním přelomu se setkáváme v právní tradici starověkého Řecka a Říma s již rozdvojenou vizí sdělení/šíření nejistých a poplašných informací: jednak v podobě „božského hlasu“⁴⁷⁸, který přináší lidem dobré či zlé zprávy, zvěsti a lži, jednak jako zlomyslného podvodu, za který se nemilosrdně trestalo (Neubauer 1999, s. 7-26). Nápodobně, ale o šíření fám o osobě, se mluvilo i v římském zákonu Dvanácti desek, který za spáchání tohoto deliktu stanovil rozsudek smrti (Utčenko 1966, s. 74).

Středověká právní tradice pojímala fámu jednak jako veřejné mínění o určité osobě, jednak jako jisté vědění o čemkoliv. Pro středověkou analfabetickou většinu, tj. dobu, kdy ještě neexistovaly rozdíly mezi oficiálními a neoficiálními informačními kanály, byla fáma jediným zdrojem informace a zároveň způsobem komunikace mezi jedinci. Dokonce soudní jednání bylo postaveno na využití informací z doslechu, na nichž se pak budovala obžaloba či dokazování (ne)viny (srov. Wickhama 2003, s. 25-26). Nebylo potřeba se pouštět do sebevětšího pátrání a vyhledávání jakýchkoliv stěžejnějších důkazů, spokojilo se s tím, co si obecně o případu a jeho aktech myslela většina, tj. jaké informace obíhaly mezi lidmi (srov. Akehurst 2003). Přejdeme-li k dobové zkušenosti na východ od tehdejší Evropy, nápodobně tomu bylo i v právní tradici východoslovanských zemí, kde koexistovaly pojmy sláva a pověst. Ruská pravda (§8) řešila otázku úmyslného očerňování osoby prostřednictvím lživého udání, pomluvy anebo i zlostné klevety, která má za cíl obvinít nevinného (Gorskij 1984, s. 68-69).

Teprve za novověkého absolutismu dochází k monopolizaci právního systému a spolu s tím i k pokusům o všestranný dohled na život všech svých poddaných. Přestože pojmy jako špatná pověst či poskvrněná reputace osoby se z právní látky nikam nevytratily, „legislomanie“ ruských absolutistických panovníků obohatila právní řád novými právními pojmy a ustanoveními (Indova 1987, s. 352, 432). Již Kateřinský policejní řád z roku 1782 pojímal fámu nejen jako útok na osobu, ale i na společenský řád (Indova 1987, s. 381-387). Za fámu se považovalo také šíření lživého proroctví, předpovědi či znamení, které byly úmyslně či neúmyslně namířené proti společenskému klidu, hospodářskému životu a státnímu právnímu řádu (Štětinina 1988, s. 17). Teprve za právního konzervátora Mikuláše I, který usiloval o unifikaci právní látky a trval na přesném vymezení pojmů, došlo k zásadním změnám v chápání fámy jakožto zločinu proti osobě a společnosti. Mikulášský trestní řád z roku 1845 také obkresloval kontury pojmů přestupek a zločin, úmysl, příprava, pokus, původce a účastenství, podněcovatel a spoluviník apod. (UOUiI

⁴⁷⁸ Jedná se o starořecké bohyně Ossa a starořímskou Fámu.

1845, s. 1-5). Fámě, jakožto přestupku a zločinu, byla přidělena zvláštní pozornost v podobě jednotlivých hlav a paragrafů.

Slovní ekvivalenty fámy v dobové ruštině

Než budeme pokračovat ve výkladu, měli bychom se také zaměřit na to, jaké se v ruském jazyce poloviny 19. století vyskytovaly jazykové ekvivalenty současnému českému slovu *fáma*. Za nejvhodnější a adekvátní dobový pramen v této oblasti lze pokládat výkladové slovníky ruského jazyka jako například *Akademický slovník církevně-slovanského a ruského jazyka (1847)* a *Výkladový slovník živého ruského jazyka (1880-1882)*. Přes malé rozdíly a s jistými doplňujícími poznámkami by tyto dva slovníky poskytly řadu důležitých informací o pojmoslovných půtkách ruských jazykových ekvivalentů české *fámy*, jejím sémantickém slovním řádu a sémantickém poli odvozených významů. Navíc je třeba vzít v úvahu dobovou skutečnost, že dvorská společnost využívala v běžných komunikačních praktikách francouzský jazyk. Proto nebude na škodu nahlédnout i do slovníku *gaullicismů* v dobovém ruském jazyce.

Podle obsahu výkladových slovníků dobová ruština obsahovala celou řadu slovních jednotek, jejichž významy napovídaly o neobvyklých způsobech ústního šíření.⁴⁷⁹ Tyto slova lze najít jak mezi podstatnými jmény (вести, гласность, молва, разговоры, слухи, сплетня, толки), tak i mezi slovesy (брещать, гласить, говорить, распространяться, сплетничать, хулить). Sémantický řád všech zmíněných slovních jednotek se redukuje na způsob šíření o komkoliv/čemkoliv, jehož obsah se týká všech osob bez rozdílu. Proto nezbytnou podmínkou existence fámy a jejího dlouhého trvání je efekt masovosti (люди говорят, в народе ходит молва, летают слухи apod.). Také se zdůrazňuje spontaneita výskytu těchto nejistých informací jako přímý výsledek přirozeného a tedy i individuálního a skupinového chování jedinců. Považujeme-li ruský jazyk za jeden ze základních prvků ruské kultury, potom se nabízí několik cest ke zdrojům verbální újmy: žena, *nevzdělaný člověk*, *chudina*, *tulák*, *venkovan*, *politický nepřítel*, *opilec* apod. Avšak slibnější a mnohem zaostřenější perspektivu poskytují i objektivní náznaky: *fáma* je výsledkem lidské agrese a konfliktu, úzkosti a paniky, touhy a očekávání, víry a posedlosti apod.

Dobová ruština, byť s rozdílnými kontexty, shrnuje vztah mezi neobvyklými způsoby šíření informací a jeho kontextem do několika sémantických kategorií: молва, слухи, толки.⁴⁸⁰ Slovo молва čerpá svou genezi v kolektivních zásobách

⁴⁷⁹ V širokém slovo smyslu za obvykle způsoby ústní komunikace lze pokládat monologické a polylogické ústní rozhovory či vyprávění, objasnění, popis a vysvětlení apod.

⁴⁸⁰ Ostatní slovní obraty jako br(ř)ech, g(h)las, ra(o)zg(h)ovory jsou pouhými sociolektními

vědění o člověku a (minulých, aktuálních a budoucích) událostech a odpovídá významu kolektivního sdělení resp. lidové naratologii; молва překřizuje s jistými významy (post-)folklorních⁴⁸¹ legend, pohádek, pověstí (Mišanič 1993, s. 332-333). V širším významu by молва spíše odpovídala středověkému významu slova *fáma* jakožto základního prvku ustálených kategorií kolektivního vědění o čemkoliv či/ nebo ve smyslu slávy a reputace (srov. Akehurst 2003, s. 79-81). Zatímco молва se obrací k zásobám vědění, význam slova толки vypovídá spíše o směrech, kterými se toto vědění odebírá. Zcela odlišnou genezi má slovo слухи, které na rozdíl молвы a толков, nemá routa ke konkrétnímu vědění, nýbrž k cestám získávání informací pro jeho formování. Proto слухи se pohybují na pomezí pravdy a výmyslu a jsou v podstatě informačními jednotkami překládanými k ověření.

Naproti tomu se v sémantickém poli jazyka vysoké kultury setkáváme s francouzským (resp. latinským) slovem румор (francouzsky: *rumeur*). Přesnost významu tohoto slova je poměrně obtížně určitelná. Slovník gaullicismů⁴⁸² určuje румор jako rachot způsobený manipulací s předměty, anebo randál či halas, který vznikl v důsledku shromáždění velkého počtu lidí na jednom místě za účelem či bez něho (Epiškin 2010). Kromě odborného vysvětlení se setkáváme v dané době i s významem, který sice má úzké pouto k soudobé francouzštině, liší se však svým použitím. Tak například dobová obyvatelka Minské gubernie v polsky psaných dopisech ke své přítelkyni použila pojem *rumor publiczny* jednak ve smyslu výše vysvětleného významu, když popisovala sváteční jarmark ve městě, jednak ve smyslu neoficiálního zdroje informace, který se zrodil v důsledku volného převyprávění (Zaleski 1876, s. 97, 133). Ovšem nemluví o *rumoru* jako o nedůvěryhodných informacích, nýbrž jako o amorálním a neetickém způsobu produkování kontroverzního vědění (ibid.).

Lze tedy průběžným závěrem konstatovat, že při hlubším pohledu na dobové jazykové ekvivalenty, lze rozlišit *fámu* jako zpravidla ústně šířené kontroverzní informace o komkoliv či čemkoliv, které přesahují obsah dosavadního vědění osoby a skupiny o stavu věcí, a jako způsob všední komunikace, tj. způsob, jak lidé zvládají konverzaci druhých a reprodukuje kulturní praktiky. Jestliže se však folkloristicky (resp. kulturně) zaměřený historik pokusí o vysvětlení fámy jako kulturně podmíněného obvyklého normálu, bude proto pro nás stejně zajímavý i pohled na fámu jako jevu neobvyklého normálu zejména z pohledu právního.

odvozeninami.

⁴⁸¹ Příslušníci historicko-folkloristického přístupu studia fám nahlíží na fámy jako na folklorní prózu, vysvětlují jejich existence a návratnost jako re-aktualizací dlouhotrvajících sociálně-utopistických legend.

⁴⁸² Gaullicismus je v ruštině označeno cizí slovo francouzského původu.

Verbální újma ve struktuře trestního zákoníku Ruského impéria

Když se podíváme do dobových statistik o delikvenci v Ruském impériu, uvidíme, že delikt verbální újmy patřil do skupiny nejrozšířenějších přestupků a zločinů (k dobovým statistikám mezi lety 1845-1864 in Zělenskij 1864b, s. 458-487). Šířit informace ústní cestou však ještě neznamenalo porušovat zákon a být trestně stíhán. Trestní zákoník přihlížel jednak k tomu, zda osoba byla oprávněná k šíření informace a stejně tak k obsahu. Ačkoli trestní zákoník byl plný různorodých paragrafů o verbálních deliktech, s upomínkou *fámy* (ve významu slova „слухи“) se setkáváme jediné v části, ve které se pojednává o zločinech a přestupcích proti „... *zdraví, důstojnosti a cti*“ (UOUiI 1845, s. 117, 475, 686). Avšak se synonymy *fámy*, které se hojně vyskytují v jiných částech, se setkáváme v pojednáních o deliktech „... *proti víře*“ (Část II), „... *proti veřejnému pořádku*“ (Část IV), „... *spojených se státní a veřejnou činností*“ (Část V), „... *proti společenskému klidu a blahobytu*“ (Část VIII). Proto, abychom porozuměli kontextu uplatnění jednotlivých paragrafů vůči pachatelům tohoto deliktu, je potřeba každý z nich podrobit rozboru a na jednotlivých příkladech poukázat, jak v dané době mohl být uplatňován ten či onen paragraf.

Prvními delikty verbální újmy ve struktuře trestního zákoníku, přímo či okrajově spojené s ústním šířením informací, jsou delikty *proti víře* (Hl. II. „O zločinech proti víře a porušeních je ochraňujících povinných nařízení. Díl I. „O rouhání se proti Bohu a výtkám proti víře, §§ 182—189). Neříkalo se tomu *слухи*, ale *хулы*.⁴⁸³ Veřejné prohlášení, řeči v úzkém kruhu osob a také šíření různých informací z do-slechu, které zkreslují anebo popírají jednotlivé pilíře křesťanské vírouky nebo útočí na existenci církevní hierarchie a chrámu jakožto posvátného místa, se považovalo za těžký zločin.⁴⁸⁴ Na rozdíl od velice rozšířených a těžce trestaných případů tohoto deliktu proti víře jako úmyslného rouhání se Bohu na veřejných místech, zneuctění chrámu a obřadové činnosti, a také sofistického kacířství a církevního rozkolu, *хула* se pojímala i jako projev pohanských pověr a nevzdělanosti převážně venkovské většiny (Androschuk 2013, s. 279-292). Tato skutečnost byla zakotvena v § 186, který stanovil, že se za delikty rouhání proti Bohu a věrouce nepočítalo pouze v případech, jestli jedinec pronášel či šířil *хулу* bez úmyslu útoku na Boha, věrouku či chrám, ale páchal přestupek kvůli vlastnímu nerozumu, hrubiánství či

⁴⁸³ Do češtiny lze „*хулу*“ přeložit jako „rouhání“ proti Bohu. Nicméně je také zapotřebí upozornit, že se jednalo o šíření ústních informací negativního charakteru nejen vůči různým záležitostem křesťanské víry jako bogochulit či bogochulstvo, ale čemukoliv a komukoliv, tj. chulit druhého apod.

⁴⁸⁴ Je třeba upozornit, že kromě křesťanských náboženství s důrazem na výjimečné postavení pravoslavi, rouhání a šíření různých ústních a písemných informací o záležitostech spojených s věroukou a praktiky jiných náboženství se trestně nestíhalo.

pijanství (UOUiI 1845, s. 64). Ale pokud páchaní tohoto deliktu zavinilo jakékoliv větší následky v podobě společenských nepokojů a narušilo společenský klid, byl pachatel deliktu souzen za jeho následky, nikoli za šíření хулы.⁴⁸⁵

Přestože kromě zřízení po děkabristickém pokusu o státní převrat tajné policie, jejíž hlavní úlohou bylo dohlížet za všemi stránkami společenského života poddaných a vykonávat prevenci přestupků a zločinů namířených proti stávajícímu společenskému řádu, byly do nového zákoníku přidány paragrafy o verbálních deliktech za *zpochybňování Svrchované moci ruského cara a záležitostí dědičného panství* (§§ 271-274 in UOUiI 1845, s. 101-105). Klasickým příkladem tohoto deliktu je *politická agitace*, která buď útočila na absolutistickou moc cara a propagovala pozápaddení Ruského impéria, anebo se jednalo o šíření národotvorných myšlenek o nezávislosti mezi příslušníky různých stavů a etnik. Například policejní důstojník zaznamenal v ročníkové zprávě za rok 1848 postřehy o policejních šetřeních kolem úmyslného šíření informací o revolučních událostech ve Francii, Prusku a Rakousko-Uhersku: *V západních guberniích existují jisté potíže si stanovit míru důvěry k ruské vládě a věrnosti ruskému caru ze strany místního obyvatelstva, obzvlášť horních a středních vrstev ... příčinou hojných nepokojů mezi obyvatelstvem byly útoky některých osob do zahraničí, jiní uschovali a následně šířili znepokojující písemná díla, zbraně a fámy* (Sidorov, Ščěrbačova 2006, s. 417-418). O několik let později se na seznamu osob, který evidoval osoby obviněné ze šíření protivládních informací v západních guberniích, objevilo dokonce i jméno Fedora Dostojevského.⁴⁸⁶

Co se týkalo šíření fám jako deliktu *ohrožení stávajícího společenského řádu*, bylo znění paragrafů §§ 296-297 zcela podobné paragrafu § 274. Výjimkou tvořily řádky o účelu verbálního sdělení v případě „... *povzbuzení poddaných k odporu či vzepření se oficiální vládě*“ (UOUiI 1845, s. 117-118). Příklady tohoto deliktu byly zaznamenány téměř v každé celoroční zprávě tajné policie, dobových tiskovinách i úřednické korespondenci. Z různých koutů Ruského impéria se oznamovalo o výskytu velkého počtu případů šíření lživých poplašných zvěstí na venkově, které způsobily veřejný neklid a lidové bouře, z kterých si většina vyžádala fyzický zákrok i oběti na lidech. Ve většině případů guberniální policejní pátrání po vinných za vznik fám nepřineslo žádné výsledky (Morochověc 1931a, s. 1931b).

⁴⁸⁵ Udržení veřejného klidu a pořádku za jakoukoliv cenu bylo prioritní pro novověký stát. Carský dvůr se obával výskytu různých projevů útoku na náboženství a tradiční panství, jež od konce 18. století v důsledku náhlých politických a sociálních změn otráasaly celou Evropou. Na druhou stranu důraz na neměnnost společenského řádu byl zásadní podmínkou dlouhodobého trvání tradičního panství v Ruském impériu, které se z Evropy postupně vytrácelo.

⁴⁸⁶ *Kolokol*. Gazěta A. I. Gěrcěna i N. P. Ogareva. 1862, London: Volnaja ruskaja tipografija, č. 141, 15. 8. 1862, s. 1172.

Dokonce i neúmyslné šíření ústních informací bylo dohlížejícími orgány považováno za těžký delikt, poněvadž rozšíření jakékoliv malé zprávy, která se mohla zrodit v důsledku pouhých osobních domněnek a očekávání, mohla způsobit řetěz lidových bouřek a nepokojů v celém Ruském impériu. Tuto skutečnost potvrzuje nesmírně velké množství podrobných zpráv o výskytu lidových nepokojů v důsledku nekontrolovaně šířících se fám (ibid.). V tomto kontextu by jiskrným příkladem posloužila fáma o *nové carské vůli*, která se rozšířila po běloruském (a nejen) venkovu hned po oficiálním zveřejnění Manifestu o zrušení nevolnictví v roce 1861. Pokud se za počátek šíření fám kolem záležitostí zrušení nevolnictví považoval výsledek nárazu místního obyvatelstva na nepochopení jednotlivých ustanovení Manifestu, po uplynutí několika měsíců se to proměnilo na nebezpečnou zbraň, která ohrožovala celkové provedení reformy (Družinin 1949, s. 56-57). Zřejmě to byl důvod, proč ministr vnitra Petr Valujev rozeslal do všech gubernií cirkulář s nařízením postavit se proti vzniku a šíření fám a všech, kdo bude z tohoto usvědčen okamžitě zadržovat a předávat vojenskému soudu (Milovidov 1913, s. 66-67).

Leckterý představitel carského úřednictva či státní zaměstnanec byl ušetřen odpovědnosti za nepovolené šíření různorodých informací ohrožujících společenský řád a veřejný klid. Tak například se za lživou fámou považovala informace neodpovídající realitě, kterou si úředník dovolil bez schválení místní vlády rozšířit (§ 329 in UOUiI 1845, s. 135-136). Především šlo o informace, které se týkaly lidových záležitostí. Například v Rjazaňském újezdu v roce 1861 bylo odsouzeno k těžkému trestu hned několik státních úředníků, kteří se úmyslně pustili k šíření fámy o jakoby existujícím vládním nařízením o rozdáváním státních pozemků rolníkům ve vzdálených guberniích, organizovali výběr poplatků za vyřízení papírů, čímž zavinili, že rolníci rozprodávali vlastní majetky a svévolně opouštěli panství (Morochovec 1931b, s. 17). Poměrně tvrdší tresty se ukládaly za delikty, spojené s prozrazováním obsahu oficiálních listin a služebních záležitostí neoprávněným osobám, v důsledku čehož by se mohla začít šířit fáma, která by se mohla dotknout cti anebo poskvřnit reputaci osoby (§ 450 in UOUiI 1845, s. 199).

Víceméně patrný náznak o vlastnostech fámy, které ji význačně vystihují, se objevil v kontextu deliktů *proti veřejnému blahobytu a důstojnosti* (§§ 274, 296, 329 in UOUiI 1845, s. 475). Tyto paragrafy zcela opakují některé již výše zmíněné informace, ale mají své odlišnosti, které spočívají v tom, že paragrafy o deliktech proti veřejnému blahobytu a důstojnosti se uplatňují jedině v případech, kdy šíření fámy narušilo všední klid, nepořádek a neposlušnost poddaných. Příkladem tohoto deliktu je šířící se fáma o podvodech v hostincích s cenami vína, která zavinila masové útoky obyvatel měst a venkova na hostince jejich *podpálením a zkonsumováním veškerých zásob, a také útoky na představitele místní vlády*

a policejní důstojníky (Morochově 1931a, s. 135-136). Podstatně jiný byl případ z Vilenské gubernie, kde v důsledku šířících se fám mezi rolnictvem o dobře placených pracovních příležitostech v jiných částech Ruského impéria, došlo k nepovolenému odchodu vrchnostenských nevolníků do újezdního města, aby se tam přihlásili na nová pracovní místa. Krátce nato se v různých částech Dyněnského újezdu začali rolníci domáhat různých úlev na povinnostech, a na některých panstvích došlo k neposlušnosti a otevřenému odporu své vrchnosti. Bylo nařízeno zdržovat na železničních cestách poddaných bez dokladů a vracet je na místo jejich trvalého bydliště ... Četnické tajné šetření prokázalo, že se na tvorbě výše zmíněných fám a provokování rolníků na svévole podílel šlechtic Pietkiewicz a místní obyvatel Podoba, kteří byli následně uvězněni a vydáni soudu (Morochově 1931a, s. 146-147]. V jiných případech byli ze šíření fám usvědčeni i ti, co hleděli jen na svůj prospěch, a to tak, že se vydávali za příslušníky carské rodiny, za tajné ministry a posly, neoprávněně vybírali různé správní poplatky za udělení osobní svobody či právo na pozemky, čímž zavinili spoustu případů vzepření vrchnosti či místní vládě a svévolné jednání svých rodáků (ibid.).

Následně a nápodobně se s delikty spojenými se šířením fámy, kteří narušovali veřejný klid, setkáváme v kontextu přestupků s *podvody se zázraky* a zločinech podobného rodu. Tak například zákoník stanovil tresty za šíření zvěstí o konaném zázraku (§ 1159 in UOUiI 1845, s. 476). Za úmysl páchání tohoto deliktu se považovala touha po slávě a ziskuchtivost. V kontextu této části zákoníku nelze opomenout i zcela ojedinělou zmínku o verbální újmě, která způsobila finanční škodu. Jednalo se o včasné neoznámení místnímu vedení, že šíření fámy způsobilo finanční ztrátu na trzích a burzách (§ 1757 in UOUiI 1845, s. 686).

V neposlední řadě je třeba zmínit se o deliktech spojených se šířením nevěrohodných informací v kontextu přestupků a zločinů *proti cti* (UOUiI 1845, s. 787). Za způsoby, jak by se dalo podle trestního zákoníku zneuctít osobu anebo členy její rodiny, se považovaly hanlivé a urážlivé klevety, písemné texty či literární tvůry, obrázky či fámy (k českému kontextu in Malý et al. (1997) 2010). Na rozdíl od všech výše zmíněných deliktů, trestní řízení ve správě zneuctění osoby se začínalo teprve ve chvíli, když osoba, které se domnívala o svém zneuctění, podávala trestní oznámení osobně a trvala na veřejném soudním líčení (UOUiI 1845, s. 791). Ponecháme-li stranou písemné texty a obrázkový materiál a obrátíme-li svou pozornost na ústní způsoby poskvrnění cti v podobě šíření klevet a fám, nelze snadno pochopit, jak se v dané době určovaly rozdíly v chápání těchto navzájem se zaměřujících pojmů. Dobové slovníky sice poukazují na některé nepatrné rozdíly mezi klevetami a fámami, sotva se ale mezi nimi zaznamenává přechod. Nicméně klevetám se zpravidla připisovala zlomyslná záměrnost a účelnost poskvrnění cti druhého, kdežto fámám jejich abstraktnost, zevšeobecnění a neúčelnost.

Fámy: přestupek nebo zločin?

Ruský historik práva Jurij Titov dospěl k názoru, že trestní zákoník z roku 1845 postrádal přesné definice pojmů přestupek a zločin, a proto mezi nimi neexistovala jasná hranice (Titov 2003, s. 187). Stejně tak postrádal zákoník i přesné definice různých deliktů, což ztěžovalo určení deliktu podle struktury trestního řádu, na druhou stranu to přispívalo k jejich libovolné interpretaci. Proto jediným způsobem, jak lze ověřit uplatnění toho či onoho paragrafu ve vztahu k deliktu šíření fámy, je nezbytné obrátit se na dobové policejní záznamy a protokoly soudního řízení.

Pokud zůstaneme v rovině teoreticko-analytické, z trestního zákoníku vyplývá, že fáma, jakožto pravdivá či nepravdivá informace, se mohla šířit stejně jak za úmyslem, tak i bez jakéhokoliv úmyslu. Úmysl a jeho příznaky se však překrcovaly s obsahem ústně šířených informací, s osobností delikventa a také s následky, ke kterým docházelo (či mohlo dojít) v případě šíření informací. Proto si lze z obsahu jednotlivých paragrafů kolem ústně šířených informací stanovit úmysly, které vedly člověka či skupinu k páchání těchto deliktů: *osobní důvody* (prosazování, uznání, podvod, útok na reputaci); *politické přesvědčení* (podnitit poddaných ke vzdoru či vzepření vládě a vládním úředníkům, veřejné popírání Svrchované moci a stávajícího společenského řádu); *ekonomická a hospodářská prosperita* (vyvolávání paniky na burzách, těžit se z podvodu s cenami na trzích apod.); *intolerance vůči křesťanství* (útok na křesťanskou věrouku, zneuctění křesťanského chrámu a popření vedoucí role pravoslavné víry apod.).

Podle toho, jak se za různé úmysly ukládaly tresty, lze vysledovat, kde byla fáma ještě pouhým přestupkem, a v kterém případě již byla považována za těžký zločin. Tak jako tak bylo vymyšlení i šíření fámy protiprávné. Tvrdší tresty (domácí vězení, pobyt ve věznici, arestantské pracovní roty, vyhnanství a vysídlení do vzdálených gubernií a Sibiř, práce na závodech a galejích, cejchování) se ukládaly jednak za fámy politického obsahu a za fámy namířené proti státu a státnímu zřízení, jednak za následky jako nepokoje a materiální škody, které si vyžádaly fyzický zákrok na uklidnění společnosti a peněžní výdaje na odstranění škody. Lehčí tresty znamenaly to, že šíření fámy se považovalo za pouhý přestupek. Aby šíření fámy bylo považováno za přestupek, musela se šířit neúmyslně a postrádat politické zabarvení, tedy informace, které by se týkaly státu a státních záležitostí. Za takovéto přestupky se poučovalo, udělovala se peněžní pokuta, vyžadovala se od delikventa veřejná omluva, prosba o odpuštění, výprask rákoskou či bičem, a také peněžní kompenzace za vyvrácení obsahu fámy v guberniálních novinách.

Vyšetřování a soudní proces byly vedeny dle principu stavovské příslušnosti (šlechtický, vojenský, duchovní, selský apod.). Při výslechu a ukládání trestu se přihlíželo k aktuálnímu společenskému postavení a majetkovým poměrům

obžalovaného, proti komu byl zločin namířen a jaké následky byly způsobeny proti veřejnému pořádku. Skoro ve všech vyšetřovacích protokolech výsledku se uváděly důvody, proč se ten či onen obžalovaný ze šíření fámy uchýlil k tomuto protiprávnímu činu. Například vojáci svůj zločin obhajovali snahou udržet se naživu nebo napravit své majetkové poměry, dávali za vinu konání tohoto deliktu vlastní alkoholismus, zoufalství z chudoby a šílenství (Morochovec 1931b, s. 80, 107, 119). Rolníci, obvinění ze šíření fámy, uváděli jako důvody svou pologramotnost, neznalost zákonů a důvěřivost ke všemu, co by vyrovnalo jejich vztahy s vrchností nebo zlepšilo jejich osobní a hospodářský život. Obžalovaní duchovní uváděli, že šířením fámy chtěly přilákat obyvatele vesnic chodit do kostela či přejít na pravou víru (luteránství, katolicismus, pravoslavi), nebo že společenské poměry v Ruském impériu neodpovídají pojetí křesťanské rovnosti apod. (Morochovec 1931a, s. 37, 51, 65, 70, 74, 100, 115; 1931b: 84, 102, 114). Obvinění z roznášení fám státní úředníci svůj zločin obhajovali stavem nouze, námluvy, braní úplatků, osobní pomsty nadřizovaným a podřizovaným, vzájemná nesnášenlivost, politické ambice (Morochovec 1931b, s. 4-5, 10).

V případech odhalení a zadržení hlavního roznašeče fámy tajnou policií, hrozilo okamžité zadržení. Trest se buď ukládal na místě, anebo až po vyšetření všech možných okolností. Na místě se ukládaly ty z nejmenších trestů: pokud se jednalo o rolníka, který byl obviněn z pouhého šíření fámy ale bez úmyslu porušit právní řád, byla mu udělena peněžní pokuta či výprask rákoskou od 30 až po 100 úderů, zákaz opouštět vesnici anebo nucené rekrutování na vojenskou službu (Morochovec 1931a, s. 106, 136; 1931b: 15, 40, 56). Jestliže byl případ řešen soudní cestou, představitelé selského stavu (rolník, voják, služební), obvinění z šíření fámy, mohli dostat 3 až 10 let pobytu v trestaneckých pracovních rotách, mohla na ně být uvalena vazba od jednoho týdne až po 7 měsíců, pobyt ve vězeňském zámku na dobu až do 5 let, práce v dolech, trest zbičováním bičem přes řady vojáků (*spießrutenlaufen*) anebo nucené vysídlení na Sibiř (UOUiI 1845, s. 482).

V případech vojáka se nedostávalo trestu jen za pouhé šíření fámy s úmyslem podvodu, ale i za hanobení mundúru vojáka a zradě slibu carovi (Morochovec 1931b, s. 4-5, 9). Případ státního úředníka by mohl být řešen poněkud jiným způsobem. Pokud byl úředník urozeného původu, dostával většinou poučení, nebo přísnou důtku s výstrahou, služební degradaci či převedení na jiné služební místo do vzdálených kout Ruského impéria (Morochovec 1931a, s. 29, 75, 118, 136). V případech úředníků, jež neměli dostatek tzv. „ekonomického, sociálního a symbolického kapitálu“, mohli být zproštěni ze státní služby se zabavením jejich majetku, dlouhodobé uvěznění, vyhoštění na Sibiř či práce na galejích (Morochovec 1931a, s. 146-147; 1931b, s. 42). Je třeba zmínit se i o zajímavém případě, který byl popsán bývalým smírčím vyjednavatelem z Mohylevské gubernie Ivanem Zacharjiným, který se tak seznámil

s mladým chlapcem urozeného původu, jež byl odsouzen k vyhoštění do sibiřského Tobolska za *politické chvástání* (UOUiI 1845, s. 135-136, 475), tj. šíření fám politického charakteru bez úmyslu způsobit újmu soukromým osobám a státu (více o tom in Zachar'jin 1884b, s. 67). V případě, kdy byl roznašečem fámy duchovní, mohla mu být udělena malá peněžní pokuta či nucený přechod pod pravomoc nejbližšího kláštera anebo zabavení církevní hodnosti a vyhoštění do vzdálených koutů Ruska (Morochovec 1931a, s. 29, 75, 116).

Závěrem

Když otevřeme slovník českého jazyka, lze si v něm vyhledat, že slovo *fáma* je převzaté z latiny a znamená zprávu o něčem šířenou vypravováním.⁴⁸⁷ Nápodobný význam byl ve slovnících ruského jazyka 19. století, kde *слухи* znamenaly šířenou zprávu od ucha k uchu. Slovo *fáma* se neužívá spisovně, ale pouze hovorově, a má zobecnující povahu velké řady svých synonym, jako například *дрбы* (сплетня), *клеветы* (клевета), *клепу* (трёп), *повести* (молва), *řeči* (толки) a také *смышленка* (выдумка), *výmysl* (вымысел, небылицы), *klam* (обман), *lež* (ложь), *fikce* (фикция) apod. Ze všech zmíněných synonym nejlépe vystihuje podstatu fámy synonym *fikce*, která nemusí nutně znamenat opak skutečné reality, nýbrž jinou vizi reality. Pokud uvažujeme o fikci jako o opaku reality, totiž jako protikladu pravdy, vždy budou fámy znamenat něco lživého a neodpovídajícího skutečnosti. Právě proto byla vždy fáma brána jako odporná, neslušná, nečestná, nepravdivá, nepřátelská, lživá, zlomyslná, původem z venkova či ze špinavých městských zákoutí, z úst temné a nevzdělané lidové většiny, vlastnost ženské povahy apod. (srov. Kapferer 1992; Neubauer 1999).

Přestože fáma nemusela znamenat nepravdu a její obsah se mohl snadně potvrdit, v jednotlivých úsecích Mikulášského trestního zákoníku bylo možné potkat její vesměs zápornou konotaci. Stručně řečeno fáma znamenala nepravdivé a vymyšlené, realitě neodpovídající informace, jejichž produkování a šíření se přirovnávalo k páchání protiprávního deliktu. Jednotlivá ustanovení zákoníku chápaly fámu spíše jako nástroj k dosažení cílů pomocí úmyslného šíření lži, než obvykle normální způsoby verbálního projevu. Na rozdíl od středověkého významu fámy jakožto souborného vědění o osobě (čest, honor, reputace, sláva apod.), novověké pojetí fámy se rozšířilo i na reputaci Boha a panovníka (k českému kontextu in Malý a kol. 2010). Přestože to vše nebylo novinkou v právních rádech na západ od Ruského impéria, absolutizace moci v něm jakožto státu v moderním slova smyslu, si vyžádaly všestranný dohled za všemi stránkami společenského života, včetně veřejného

⁴⁸⁷ *Slovník spisovného jazyka českého*. 2011. [online]. Praha: Ústav pro jazyk český, v. v. i. [cit. 09. 06. 2014]. Dostupné z <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=f%C3%A1ma&sti=EMPTÝ&where=hesla&hsubstr=no>

a soukromého verbálního projevu všech poddaných. Proto kromě deliktů proti cti a reputaci se trestní řád obohatil právními normami o deliktech proti základům státního zřízení a panovníkové cti, proti společenskému smíru a klidu, proti společenským mravům a morálce obecně.

Seznam použité literatury

- ADLER, L. *Daily Life in the Bordellos of Paris, 1830-1930*. 2 vyd. New-York: Welcome Rain Publishers, 2003. 256 s. ISBN 978-1566491815.
- ANDROSCHUK, V. Social importance and danger of the crimes against religion in the Russian emprise the second half of the XIX century. *Pravo i Žižň*. 2013, 176 (2), 279-292. ISSN 0868-3900.
- ALLPORT, G., POSTMAN L. An Analysis of Rumor. *The Public Opinion Quarterly*. 1946, 10 (4), 504-506. ISSN 1537-5331.
- AKEHURST, F. R. Good Name, Reputation, and Notoriety in French Customary Law. In: THELMA, F., SMAIL, D., eds. *Fama: The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe*. Ithaca: Cornell University Press, 2003, s. 75-94. ISBN 978-0-8014-3939-1.
- CAMPION-VINCENT, V., RENARD, J. B. *100% rumeurs. Codes cachés, objets piégés, aliments contaminés... La vérité sur 50 légendes urbaines extravagantes*. Paris: Payot, 2014. 424 s. ISBN 978-2-228-91051-4.
- ČISTOV, K. *Narodnyje tradicii i folklor*. Moskva: Nauka, 1986. 304 s.
- DAL', V. *Výkladový slovník živého ruského jazyka*. Tom I-IV. Sankt-Pěťěrburg-Moskva, 1884.
- DELUMEAU, J. *Strach na Západě ve 14. - 18. století*. Díl II. Praha: Argo, 1999. 328 s. ISBN 80-7203-208-9.
- DRUŽININ, N. *Křesťjanskoje dviženije v 1861 godu posle otměny krěpostnogo prava*. Díl I, II. *Doněšěnja svitskich gěněralov i fligěl-adjutantov, guběrnskich prokurorov a ujezdnych striapčich*. Moskva: AN SSSR, 1949. 369 s.
- EPIŠKIN, N. *Istoričeskij slovar' gallicizmov ruskogo jazyka*. [on-line]. Moskva: ETS, 2010 [23. 02. 2015]. Dostupné z: <http://gallicismes.academic.ru/34171/%D1%80%D1%83%D0%BC%D0%BE%D1%80>
- FARGE, A. *Vivre dans la rue à Paris au XVIIIe siècle*. Paris: Gallimard, 1979. 256 s. ISBN 978-2-0703-2693-8
- GORSKIJ, A. D. *Rossijskoje zakonodatělstvo X-XX věkov*. Svazek I. *Zakonodatělstvo Drěvněj Rusi*. Díl 2. *Zakonodatělstvo perioda obrazovanija i ukřěplěnja Russkogo cěntralizovannogo gosudarstva*. Moskva: Juridičeskaja literatura, 1984. 432 s.
- HASAN-ROKEM, G. Rumors in Times of War and Cataclysm. In: FINE, G., CAMPION-VINCENT, V., HEATH, Ch., eds. *Rumor Mills: The Social Impact of Rumor and Legend*. New Brunswick: Aldine Transaction, 2005, s. 31-52. ISBN 978-0-202-10747-1.
- INDOVA, E. *Rossijskoje zakonodatělstvo X-XX věkov*. Svazek 5. *Zakonodatělstvo perioda rascvěta absolutisma*. Moskva: Nauka, 1987. 528 s.
- KAKAR, S. Rumors and Religious Riots. In: FINE, G., CAMPION-VINCENT, V., HEATH, Ch., eds. *Rumor Mills: The Social Impact of Rumor and Legend*. New Brunswick: Aldine Transaction, 2005, s. 53-57. ISBN 978-0-202-10747-1.
- KAPFERER, J. *Fáma nejstarší medium světa*. Praha: Práce, 1992. s. ISBN 80-208-0262-2

- KLÍMA, J. *Zákony Asýrie a Chaldeje: pokračovatelé Chammurapiho*. Praha: Academia, 1985. 334 s.
- KUEHN, T. Fama as a Legal Status in Renaissance Florence. In: THELMA, F., SMAIL, D., eds. *Fama: The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe*. Ithaca: Cornell University Press, 2003, s. 27-46. ISBN 978-0-8014-3939-1.
- LUKIN, P. *Narodnyje predstavlenija o gosudarstvennoj vlasti v Rossii v XVII věkě*. Moskva: Nauka, 2000. 294 s. ISBN 5-02-010206-7.
- MALÝ, K., a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4 vyd. Praha: Leges, 2010. 640 s. ISBN 978-80-87212-39-4.
- MILOVIDOV, A. *Archivnyje matěrialy muravjovskago muzěja, otnosiaščijesia k polskěmu vozstaniju 1863 — 1864 g.g. v předělach Sěvěro-Zapadnogo kraja*. Část 1. *Pěřepiska po političeskim dělam graždanskogo upravlenija c 1 janvarja 1862 po maj 1863*. Viľna: Guběrnskaja tipografija, 1913. 534 s.
- MIŠANIČ, S. Sluchi i Tolki. In: KABAŠNIKOV, K. *Vostočnoslavjanskij folklor: slovar naučnoj a narodnoj těrminologii*. Minsk, 1993, s. 332-333.
- MOROCHOVĚC, E. *Krěštjanskoje dviženije 1827-1869 godov*. Díl 1. Moskva-Lěningrad: Gosudarstvennoje socialno-ekonomičeskoje izdatělstvo, 1931. 164 s.
- MOROCHOVĚC, E. *Krěštjanskoje dviženije 1827-1869 godov*. Díl 2. Moskva-Lěningrad: Gosudarstvennoje socialno-ekonomičeskoje izdatělstvo, 1931. 222 s.
- MUSGROVE, G. D. *Rumor, repression, and racial politics. How the Harassment of Black Elected Officials Shaped Post-Civil Rights America*. Athens&London: The University of Georgia Press, 2012. 312 s. ISBN 978-0820341217.
- MYLNIKOV, A. *Lěgěnda o russkom princě*. Lěningrad: Nauka, 1987. 175 s.
- NEUBAUER, H. J. *The Rumour A Cultural History*. London: Free Association Books, 1999. 260 s. ISBN 1 85343 472 8.
- NĚKLJUDOV, S. *Postfolklor in XX century urban traditions*. Theory&Practice. [online]. Steps, 2013. [cit. 2014-12-25]. Dostupné z: <http://theoryandpractice.ru/videos/657-postfolklor-v-gorodskikh-traditsiyakh-xx-veka>.
- PETRÁŇ, J. *Nevolnické povstání 1775. Prolegomena edice pramenů*. Praha: Univerzita Karlova, 1972. 279 s.
- ŠTĚTININA, G. *Rossijskoje zakonodatělstvo X-XX věkov*. Svazek 6. *Zakonodateslto pěrvoj poloviny XIX věka*. Moskva: Juridičeskaja literatura, 1988. 432 s.
- SHIBUTANI, T. *Improvised News: A Sociological Study of Rumor*. Indianapolis: The Bobbs-Merrill Company, 1966. 272 s. ISBN 978-0672511486.
- SIDOROV, M., ŠČERBAKOVA, E. *Rossija pod nadzorom. Otčioty III odděljenija 1827-1869*. Moskva: Studija „TriTe“, 2006. 706 s. ISBN 5-86566-055-1.
- SCHNEIDER, I. Mafia in Meran? Rumors and Legends Surrounding the „Leather Connection“: A Case Study. In: FINE, G., CAMPION-VINCENT, V., HEATH, Ch., eds. *Rumor Mills: The Social Impact of Rumor and Legend*. New Brunswick: Aldine Transaction, 2005, s. 61-80. ISBN 978-0-202-10747-1.
- Slovar' cěrkovno-slovanskago i russkago jazyka, sostavlěnnij vtorym otděljenijem impěratorskaj akademii nauk. Svazek I-IV. Sankt-Pětěrburg 1847.
- SOKOL, J. *Moc. Peníze. Právo*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007. 288 s. ISBN 978-80-7380-066-6.
- TITOV, J. *Istorija gosudarstva i prava Rossii*. Moskva: «TK VELBI», 2003. 544 s. ISBN 5-98032-009-1.

- THOMPSON, E. The moral economy of the English crowd in the eighteenth century. In: *Past & Present*. 1971, 50 (1), s. 76–136. ISSN 0031-2746
- Uloženie o nakazaniach ugovolnych i ispraviteľnych. Sankt-Peterburg: Tipografija Vtorago Otdělenija Jeho Impěatorskago Věličěstva Kancěljarii, 1845.
- UTCĚNKO, S. *Ciceron: Dialogi o gosudarstve i zakonach*. Moskva: Nauka, 1966. 224 s.
- WICKHAMA, C. Fama and the Law in Twelfth-Century Tuscany. In: THELMA, F., SMAIL, D., eds. *Fama: The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe*. Ithaca: Cornell University Press, 2003, s. 15-26. ISBN 978-0-8014-3939-1.
- WHITE, L. *Speaking with Vampires: Rumor and History in Colonial Africa*. Berkeley: University of California Press, 2000. 368 s. ISBN 978-0-5202-1704-1
- WÜGLER, A. Fama und Rumor. Gerücht, Aufruhr und Presse im Ancien Regime. *Werkstatt-Geschichte*. 1996, 15, s. 20-32. ISBN
- ZACHARJIN, I. Vospominanija o službě v Bělorussii 1864-1870 (iz zapisok mirovogo posrědnika). *Istoričeskij věstnik*. 1884, 4, s. 56-95.
- ZALESKI, Bronisław. *Zżycia Litwinki 1827-1874. Z listów i notatek*. Poznań: Żupański, 1876. 284 s.
- ZBAVITEL, D. *Mánavadharmašāstra, aneb, Manuovo ponaučení o dharmě*. Praha: ExOriente, 2009. 241 s. ISBN 978-8-0904-2465-4
- ZĚLĚNSKIJ, I. *Matěrialy dlja gěografii i statistiki Rossii sobrannyje oficerami gěněralnogo štaba. Minskaja gubernia*. Svazek II. Sankt-Pětěrburg: Vojěnnaja tipografija, 1864. 714 s.

Kontakt na autora

Mgr. Bc. Dzmitry Badzevich
Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
Katedra obecné antropologie
José Martího 269/31
162 00 Praha-Veleslavín
Email: badzevich.dzmitry@hotmail.com

Školitel: doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc.

Mýtus jako psychologický fenomén

A myth as a psychological phenomenon

Tomáš Najbrt

Anotace: Mýtus spojuje člověka s jeho minulostí a zároveň ovlivňuje jeho přítomnost. Pracuje s afektivně-symbolickým způsobem chápání a poskytuje snazší přístup k přijetí komplexních skutečností, ať už dějinných nebo současných. Neskládá se pouze ze smyslu, ale i z hodnoty, a proto přesahuje čistě intelektuální chápání. Mýtus obsahuje kolektivní strukturální prvky lidské duše, které se stejně jako morfologické prvky lidského těla dědí. I člověk moderní doby si v sobě uchoval primitivní obrazy a archaické vrstvy psychického pozadí, které mají s primitivním jazykem společné to, že překládají věci tušené nebo nedokonale pochopené do analogických instinktivních, tedy zvykových forem představ. Mýtus tedy vyjadřuje vitální, instinktivní vědění a je stále živý v našich symptomech a fantaziích a v našich pojmových systémech. Porozumět mýtu znamená porozumět mnoha aspektům lidské osobnosti a zároveň způsob, jak ji interpretovat v širších religionistických, psychologických, antropologických a historických souvislostech.

Klíčová slova: mýtus, psychologie, fenomén, člověk, duše, afektivně-symbolické vnímání

Summary: Myth connects man with his past and also affects his presence. It works with affective-symbolic way of understanding and providing easier access to adoption of complex realities, whether historical or contemporary. It does not consist only of sense, but also of values and therefore goes beyond the purely intellectual understanding. Myth contains collective structural elements of the human soul, which, like the morphological elements of the human body, are inherited. Even a man of modern times would preserve primitive images and archaic layers of psychological background within himself, which are common in a primitive language, that translate the suspected things or imperfectly understood into analogous and instinctive and customary forms of imagination. Myth thus expresses the vital instinctive

knowledge and it is still alive in our symptoms and fantasies and our conceptual systems. Myth understanding is understanding the many aspects of the human personality and also a way to interpret them into a broader religion studies and psychological, anthropological and historical contexts.

Key words: myth, psychology, phenomenon, man, soul, affective-symbolic way of understanding

1.

Paralely, které odhalují mytologii v psychologickém systému člověka, potvrzují, že mýtus není pouze reliktem minulosti, nepatří pouze primitivní kultuře nebo národu. Mýtus je stále živý v symptomech duševních procesů, fantaziích⁴⁸⁸ a v našich pojmových systémech.⁴⁸⁹ Mýty vyjadřují vitální a instinktivní vědění a nejde tedy o vědomě utvářené představy nebo přání.⁴⁹⁰ Všude tam, kde se lidský rozum dotýká neznáma, produkuje oblast nevědomí množství symbolů. Tam, kde známá skutečnost končí a kde se lidská mysl dotýká neznáma, projikuje archetypový⁴⁹¹ obraz.⁴⁹²

Například počátek lidské existence je zatím pro člověka naprostým tajemstvím. Každá kultura tváří v tvář této „hlubině neznáma“ projikuje⁴⁹³ mytologické

⁴⁸⁸ Freud se domnívá, že u mýtů je veskrze pravděpodobné, že odpovídají deformovaným pozůstatkům toužebných fantazií celých národů, staletým snům mladého lidstva. In FREUD S. *O člověku a kultuře*, Odeon. Praha. 1990, str. 88.

⁴⁸⁹ HILLMAN J. *Sny a podsvětí*, Praha. Portál. 1999, str. 31

⁴⁹⁰ VON FRANZ M. F. *Mýtus a psychologie*, Praha: Portál, 1999, str. 14

⁴⁹¹ Archetyp znamená typos, určité seskupení archaického charakteru, které obsahuje jak ve formě, tak ve významu mytologické motivy. Mytologické motivy se objevují v čisté formě v pohádkách, mýtech, legendách a ve folklóru. in Jung, C. G.: *Analytická psychologie – její teorie a praxe : tavistocké přednášky*. 2. vyd., Academia. Praha. 1993, str. 49

⁴⁹² FRANZ M. F. von *Mýtus a psychologie*, Praha: Portál, 1999, str. 7-8

⁴⁹³ Projekce znamená (v protikladu k introjekci) přemístění subjektivního děje do nějakého objektu. Podle toho je projekce procesem disimilace, neboť subjektivní obsah se subjektu odcizí a je jistou měrou vtělen do objektu. Jedná se jak o trýznivé, nekompatibilní obsahy, kterých se subjekt projekcí zbavuje, tak i o pozitivní hodnoty, jež jsou subjektu z nějakých důvodů, např. následkem sebezpodcenění, nedostupné. Projekce spočívá na archaické identitě subjektu a objektu. Jako projekce je však nazýváme teprve tehdy, když vyvstane nezbytnost zrušení identity s objektem. Tato nezbytnost se objevuje tehdy, když identita začne být rušivá, tzn., když je kvůli nepřítomnosti projikovaného obsahu podstatně snížena přizpůsobivost, a proto je znovunabytí projikovaného obsahu pro subjekt žádoucí. in von FRANZ M. F. *Mýtus a psychologie*, Praha: Portál, 1999, str. 8-9

symboly, ze kterých vznikly mýty o stvoření.⁴⁹⁴ Když ale sledujeme různé mýty o stvoření, často se ukáže, že symbolizují nevědomé a před-vědomé procesy, které nepopisují počátek lidské existence nebo skutečnosti v tom nejširším slova smyslu, ale počátek nevědomého vnímání světa člověkem.⁴⁹⁵ Nicméně tyto skutečnosti jsou zachyceny v lidské mysli, lidské psyché, v níž přecházejí z nevědomé do vědomé části spektra a jsou pomocí symbolů a archetypových obrazů zformovány do mýtů.

James Hillman to dokonce charakterizuje tak, že „mytologie je psychologie minulosti a psychologie je mytologie moderní doby.“⁴⁹⁶ Hillman svůj výrok vysvětluje tak, že v dřívějších dobách sice lidé neměli psychologickou vědu jako takovou, ale měli právě mýty, tedy vyprávění o nadlidských silách a obrazech a o vztazích mezi lidmi a dalšími jevy. V moderní době už s mýty v běžném životě přímo nepracujeme, ale vytvořili jsme psychologické a spekulativní systémy o nadlidských silách a obrazech a o vztazích mezi lidmi a dalšími jevy, které dnes označujeme pojmy jako: pole, instinkt, pud nebo komplex.

V moderní době dochází u člověka k modifikaci starší tradice díky novějším poznatkům nejrůznějších druhů bádání, tedy ovlivnění prapůvodního znázornění. Vzhledem k absenci tradičního předávání informací skrze příběhy se tato znázornění objevují u moderního člověka v podstatě pouze tam, kde je do značné míry ovlivnit nemůže, tedy ve snech. Tak jsou například „zvířata a nestvůry nahrazovány ve snech moderního člověka automobily a letadly“.⁴⁹⁷ Jde o symbolické vyjádření něčeho, co může člověka zabít, zničit, z čeho má obavu a respekt nebo je obdařeno speciálními vlastnostmi, jako je právě let u letadel. Skrze symbol a příběh snu, který naplňuje symbolickou a archetypální funkci mýtu v moderní době, vstupují nevědomé myšlenkové procesy do vědomí člověka.

V psychologických výstupech, kterými jsou právě sny nebo také produkty duševní nemoci - psychózy, je řada vzájemných souvislostí, k nimž je možné najít paralely pouze v mytologických asociacích, bez jakékoli vědomé znalosti tohoto druhu a bez možnosti nepřímého odvození od náboženských idejí nebo populárních slovních obrátů.⁴⁹⁸ Toto dokazuje zejména Carl Gustav Jung, který vychází z praxe klinické psychologie a předpokladu existence nevědomé oblasti psyché.

⁴⁹⁴ FRANZ M. F. VON *Mýtus a psychologie*, Praha: Portál, 1999, str. 8

⁴⁹⁵ FRANZ M. F. VON *Mýtus a psychologie*, Praha: Portál, 1999, str. 10

⁴⁹⁶ HILLMAN J. *Sny a podsvětí*, Praha: Portál, 1999, str. 31

⁴⁹⁷ JUNG C. G. *Tajemno na obzoru : o fenoménech UFO a mimozemských jevech*. 1. vyd., Nakladatelství Tomáše Janečka. Brno. 1999, str. 42

⁴⁹⁸ KERÉNYI K. JUNG C. G. *Věda o mytologii*, Nakladatelství Tomáše Janečka. Brno. 1997, str. 92

2.

Další skutečností, která potvrzuje hypotézu o psychologickém významu a rozměru mýtu a jeho vztahu k lidskému nevědomí i vědomí je paralelismus motivů, obrazů a symbolů, které mýty tvoří. Jak uvádí Aniela Jaffé: „Skutečnost, že lidé něco totožného prožívají v odlišných dobách i lokalitách, není nutné považovat za objektivní důkaz udávaného zážitku, lze ji však považovat za důkaz psychologického významu tohoto typu zážitku. Z psychologického hlediska ukazuje podobnost, již lze vystopovat ve všech dobách a u všech lidí, na jistou schopnost lidské psyché, kterou objevil právě C. G. Jung. Psyché obsahuje základní struktury nebo prvotní, typické formy citění a myšlení, které se vždycky a všude opakují.⁴⁹⁹ ... Tyto situace a vztahy se projevují velmi rozmanitě, neboť prvotní forma prochází stálými změnami a vyjevuje se v nekonečné různorodosti lidských životů. Štěstí a neštěstí, utrpení i úspěch pramení právě ze změn nekonečné řady událostí. Jakmile však z osobních a životopisných skutečností „svlékneme“ jejich různobarevný šat, objeví se ve všech případech věčně lidská, stále stejná a věčně se vracející archetypová situace.“⁵⁰⁰

Jung ukazuje, že v psychologických výstupech pak ve většině případů nejde o zapomenuté vědomosti nebo kryptomnézii, ale o „mýtotvorné“ prvky přítomné v nevědomé části lidské duše. Tyto prvky jsou mytologickými komponenty, které Jung nazývá právě archetypy.⁵⁰¹ Působení těchto archetypů popisuje Jung např. takto: „Z nevědomí pocházejí determinující vlivy, které [...] způsobují u každého jednotlivého individua podobnost, ba dokonce přímo shodu zkušenosti, jakož i imaginativní tvorby. Jedním z hlavních důkazů této skutečnosti je tak říkajíc univerzální paralelismus mytologických motivů, které pro jejich archaickou obraznost nazývám archetypy.“⁵⁰²

Jung předpokládá, že archetypy i další fantazijní obrazy odpovídají určitým kolektivním strukturálním prvkům lidské duše obecně, které se stejně jako morfologické prvky lidského těla dědí. Předpokládá existenci „kolektivního duševního substrátu“, který nazývá kolektivní nevědomí.⁵⁰³

⁴⁹⁹ Tyto struktury nazval Jung archetypy. Archetyp je základní princip řádu v lidské zkušenosti nebo zážitku. Určuje jak základní lidské vztahy, jaké jsou mezi otcem a synem, matkou a dcerou, mužem a ženou, atd., tak i základní situace, jako je narození, smrt, svatba, nemoc, duševní proměna apod. in Jaffé, A. *Přízraky a zjevení*, Praha: Portál, 2000, str. 16-17

⁵⁰⁰ JAFFÉ A. *Přízraky a zjevení*, Praha: Portál, 2000, str. 16-17

⁵⁰¹ KERÉNYI K. JUNG C. G. *Věda o mytologii*, Nakladatelství Tomáše Janečka. Brno. 1997, str. 88-89

⁵⁰² KASTOVÁ V. *Dynamika symbolů : základy jungovské psychoterapie*. Vyd. 1., Portál. Praha. 2000, str. 97-98

⁵⁰³ KERÉNYI K. JUNG C. G. *Věda o mytologii*, Nakladatelství Tomáše Janečka. Brno. 1997, str. 92

Von Franz k tomu doplňuje: „Když zkoumáme psychologický význam mýtů, zjistíme, že velmi zřetelně zrcadlí národní charakter kultury, kde vznikly a žijí. Mají také „krásnou“ formu, protože se většinou buď kněží, básníci a někdy básníci kněží - v určitých kulturách je to totéž - snažili, aby mýtu dali slavnostní, poetickou formu. Díky této formě má mýtus vědomé, kulturní vyústění, což v určitém ohledu zjednodušuje jeho interpretaci, protože některé věci jsou vysloveny zřetelně.“⁵⁰⁴

Mýtus ukazuje na událost v nevědomí, jež je autonomní, děje se sama od sebe, bez jakéhokoli dalšího důvodu a nemusíme vždy hledat vnější příčiny. Lidská nevědomá oblast psyché je schopna tvoření z ničeho – creatio ex nihilo,⁵⁰⁵ což popisuje Jung ve své hypotéze o autonomní tvůrčí síle nevědomí.⁵⁰⁶

3.

Když se podíváme do srovnávacích dějin náboženství, zjistíme, že všechny náboženské rituály nebo dogmata, které se přesunou výhradně na vědomou úroveň a stanou se vědomými na kolektivní úrovni, mají tendenci se po určitém čase opotřebovat. Ztrácejí svůj původní emocionální účinek a stávají se mrtvou formulí. Získávají sice pozitivní vědomé kvality, jako je například kontinuita, ztrácejí ale iracionální kontakt s tokem života a tíhnou k mechančnosti. Platí to nejen o náboženských učeních a politických systémech, ale i o dalších oblastech, protože to, co je dlouhodobě vědomé, se stane neplodným a ztratí energii. Kontakt s proudem psychických událostí v nevědomí umožňuje zabránit tomu, aby vědomý život zkameněl a ustrnul. Je třeba neustálé obnovy,⁵⁰⁷ ke které dodává energii právě archetyp a symbol.

Symbol můžeme definovat jako emočně nabitý obraz, u něhož lze rozeznat emocionální hodnotu. Symbol je tak dlouho živý, říká Jung, dokud je „bedeutungschwanger“ (doslova) „těhotný-významem“. Obsazení symbolu pocity vede na jedné straně k jeho silnějšímu přenosu, na druhé straně k fascinaci skrze prostý symbol. A Jung k tomu vysvětluje: „Prázdný obraz je pouze slovní ilustrace bez zvláštních důsledků. Když je ale obraz naplněn emocemi, získává numinositu (nebo psychickou energii); bude dynamický a bude mít nátlakově-hárající působení.“ V podcenění této okolnosti by mohl ležet důležitý základ pro stoupající neúčinnost nebo dokonce ztrátu významu symbolů – ať už křesťanských, kulturních nebo jiných.⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ FRANZ M. L. von *Psychologický výklad pohádek*, Praha: Portál, 1998, str. 94

⁵⁰⁵ FRANZ M. F. von *Mýtus a psychologie*, Praha: Portál, 1999, str. 35-36

⁵⁰⁶ FRANZ M. F. von *Mýtus a psychologie*, Praha: Portál, 1999, str. 35

⁵⁰⁷ FRANZ M. L. von *Psychologický výklad pohádek*, Praha: Portál, 1998, str. 43

⁵⁰⁸ KASSEL M. *Archetypen als Strukturen kollektiver Menschheitserfahrungen*, München: Eduard Pfeiffer, 1987

Objektivizací a diskurzivním myšlením se z obrazů konkrétních jevů a skutečností velmi často stávají pouze informace o faktech těchto jevů a skutečností.⁵⁰⁹ Vědecké, politické a další „pravdy“ jsou pak o mnoho slabší než emocionálně účinné praobrazy.

4.

Jak uvádí Kastová, symboly se do našeho vědomí dostávají prostřednictvím „symbolického procesu“, který je třeba prožít, ztvárnit a také ho interpretovat.⁵¹⁰ Jung ukazuje, že „vědomí jako takové není schopné poznat v úplném rozsahu a celém významu jisté životně důležité situace, a to dokonce i takové, které samo vytvořilo, a provokuje tím podprahový kontext nevědomí, který však není dodáván v racionálním jazyce, nýbrž je koncipován v jazyce archaickém, dvojznačném a víceznačném. Poněvadž metafory tohoto jazyka sahají hluboko do dějin vývoje lidského ducha, potřebuje jejich interpret právě ony výše zmíněné historické znalosti, aby mohl pochopit jejich smysl“.⁵¹¹

Podle Junga mají archaické vrstvy psychického pozadí s primitivním jazykem společné to, že „překládají věci tušené nebo nedokonale pochopené do analogických instinktivních, tedy zvykových forem představ“;⁵¹² a proto je podle Junga nezbytné zařadit produkty kolektivního nevědomí, tedy obrazy, které vykazují „zjevný mytologický charakter“, do jejich symbolicko-historické souvislosti, protože tvoří jazyk vrozené psýché a její struktury. A pokud jde o jejich vznik a základ, vůbec nejsou něčím individuálně získaným.⁵¹³

V jádru psýché, tedy ve sféře „archetypické psýché“, která se nemůže stát vědomou, existují také obsahy, které se projevují ve formě obrazů, jež mohou být

⁵⁰⁹ Podobná tendence, tedy stavět vědu proti „fantastičnu“ a „iluzi“, je patrná i v díle Sigmunda Freuda, kdy v eseji nazvaném *Budoucnost jedné iluze* uvádí, že náboženství se zdá lidem dnešní doby méně věrohodné a to z důvodu „posílení vědeckého ducha“. Tuto myšlenku rozvíjí větou: „Kritika narušila průkaznost náboženských dokumentů, přírodní věda ukázala jejich omyly, srovnávací výzkum odhalil fatální podobnost našich náboženských představ s duchovními produkcemi primitivních národů a dob.“ in FREUD S. *O člověku a kultuře*, str. 301-302. Freud svou esej zakončuje slovy: „Ne, naše věda není iluzí. Iluzí by však bylo věřit, že můžeme dostat odjinud, co ona nám dát nemůže.“ in FREUD S. *O člověku a kultuře*, Odeon. Praha. 1990, str. 315.

⁵¹⁰ KASTOVÁ V. *Dynamika symbolů*, Portál. Praha. 2000, str. 39

⁵¹¹ JUNG C. G. *Tajemno na obzoru*, Nakladatelství Tomáše Janečka. Brno. 1999, str. 104

⁵¹² JUNG C. G. *Tajemno na obzoru*, Nakladatelství Tomáše Janečka. Brno. 1999, str. 43

⁵¹³ JUNG C. G. *Tajemno na obzoru*, Nakladatelství Tomáše Janečka. Brno. 1999, str. 47

pochopeňy pouze jejich srovnáváním s historickými paralelami.⁵¹⁴ Archetyp má historické aspekty. Bez znalosti historie nemůžeme podle Junga událost nebo obraz pochopit.⁵¹⁵ Právě z tohoto důvodu existuje velké množství pokusů o „mytologické a filozofické formulování“ a znázornění subjektivního prožitku.⁵¹⁶

Jak dokazuje Estés, lze na základě částečné rekonstrukce starodávných archetypálních vzorů, námětů a zápletek pohádek, legend a mýtů, instinktivní život člověka pochopit. Vzory, které leží ve světech představ, v symbolech kolektivního nevědomí, které jsou koncipovány prostřednictvím snů a změněných stavů vědomí lze porovnat s archeologickými nálezy z pradávňých matriarchálních kultur, například s rituálními hrnčírskými výrobky, maskami a figurkami.⁵¹⁷

Lidské vědomí potřebuje pro svou orientaci v realitě světa zkušenosti, které nemá možnost samo získat. Psychický fenomén nelze jako celek uchopit intelektem, protože se skládá nejen ze smyslu, ale i z hodnoty, která spočívá v intenzitě průvodních citových zabarvení a tak rovněž tvoří celek podobný obrazu.⁵¹⁸ Pouhý intelektuální nebo rozumový přístup o dané substanci, podle Junga „zná jen slova, nezná ji však zevnitř.“ Psychologicky nemá moderní člověk ve svém vědomí nic, co skutečně nezakusil a právě mýtus a symbol pomáhá nejrůznější zkušenosti, které osobně neprožil, zprostředkovat jeho vědomí.⁵¹⁹

Potřeba symbolů a mýtů je natolik silná, že lidské nevědomí vytváří nové symboly a mýtické obrazy, aby člověk dokázal vědomě uchopit a pochopit to, co mu uniká, chybí nebo naopak přebývá. Vědomí se velmi často snaží překrýt nebo obejít určité nepřijemné nebo obtížné skutečnosti, ať už pod nějakou formou společenského diktátu, traumatických událostí nebo nejistoty a strachu (především různé duševní poruchy a civilizační choroby, které narušují rovnováhu života člověka, ztrátu smyslu života, strach ze smrti, mezilidské a partnerské vztahy apod.).

Z informací čerpaných z různých zdrojů a použitých v tomto příspěvku vyvozují, že mýtus je fenoménem, který skrze lidskou psychiku – oblast nevědomí i vědomí – prostředkuje, zpracovává a uchovává zásadní informace o lidském druhu, zkušenosti a skutečnosti, a tyto informace skrze symboly kóduje tak, aby si uchovaly energii a mohly být předávány a využívány dál.⁵²⁰

⁵¹⁴ JUNG C. G. *Analytická psychologie – její teorie a praxe*, Academia. Praha. 1993, str. 56

⁵¹⁵ JUNG C. G. *Analytická psychologie – její teorie a praxe*, Academia. Praha. 1993, str. 172

⁵¹⁶ JUNG C. G. *Symbol a libido – Symboly proměny I*, Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 2004, str. 192

⁵¹⁷ ESTÉS, C. P. *Ženy, které běhaly s vlky*, Pragma. Praha. 1999, str. 26

⁵¹⁸ JUNG C. G. *Aion*, Nakladatelství Tomáše Janečka. Brno. 2003, str. 36

⁵¹⁹ JUNG C. G. *Aion*, Nakladatelství Tomáše Janečka. Brno. 2003, str. 41

⁵²⁰ Skutečností, která je na mýtu a symbolu významná, je jejich obecná srozumitelnost

Použitá literatura

- ESTÉS C. P. *Ženy, které běhaly s vlky*, Pragma. Praha. 1999
- FRANZ M. - L. von. *Mýtus a psychologie: mýty o stvoření z pohledu hlubinné psychologie* [online]. Vyd. 1. Praha. Portál. 1999
- FRANZ, M. - L. von. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*. Vyd. 1. Praha. Portál. 1998
- FREUD S. *O člověku a kultuře*, Odeon. Praha. 1990
- HILLMAN J. *Sny a podsvětí: nový pohled na sny rozšiřující klasické teorie S. Freuda a C. G. Junga*. Vyd. 1., Praha. Portál. 1999
- JAFFÉ A. *Přízraky a zjevení: psychologický výklad paranormálních jevů*. Vyd. 1. Praha. Portál. 2000
- JUNG C. G. *Aion: příspěvky k symbolice bytostného Já*. Vyd. 1, Nakladatelství Tomáše Janečka. Brno. 2003
- JUNG C. G. *Analytická psychologie – její teorie a praxe : tavistocké přednášky*. 2. vyd., Academia. Praha. 1993
- JUNG C. G. *Tajemno na obzoru : o fenoménech UFO a mimozemských jevech*. 1. vyd., Nakladatelství Tomáše Janečka. Brno. 1999
- JUNG C. G. a Helmut BARZ. *Symbol a libido (symboly proměny)*. Vyd. 1. Brno. Nakladatelství Tomáše Janečk. 2004
- KASSEL M. *Biblische Urbilder: Tiefenpsychologische Auslegung nach C. G. Jung*. 3. Aufl. München. Eduard Pfeiffer. 1987
- KASTOVÁ V. *Dynamika symbolů : základy jungovské psychoterapie*. Vyd. 1., Portál. Praha. 2000
- KERÉNYI K. a JUNG C. G. *Věda o mytologii*. Nakladatelství Tomáše Janečka. Brno. 1997

Kontakt na autora

Mgr. Tomáš Najbrt

Uruguayská 4, Praha 2

120 00

e-mail: najbrt.tomas@gmail.com

školitel: Doc. PhDr. Zdeněk Vojtíšek Th.D.

a přijatelnost. Tento význam souvisí i s „kolektivní pamětí“ (Eliade) lidstva. Tato paměť uchovává události, které se odehrály v dějinách, tedy historicky tak, že tyto události změnil v obecně platné vzorce, převede je do obecně srozumitelného kódu. Takovým způsobem je například možné sdělit prožitek katastrofy nebo neštěstí.

Brentanův koncept předmětu a jeho vnímání jako důležité východisko raného myšlení Edmunda Husserla

Brentano's Concept of the Object and its Perception as an Important Basis of Husserl's Early Work

Věra Vávrová

Anotace: Příspěvek popisuje Brentanovo dělení fyzických a psychických fenoménů a jim odpovídajícího vnějšího a vnitřního vnímání. Brentano na základě tohoto dělení tvrdí, že předměty jsou poznatelné pouze jakožto imanentní psychickým aktům. Poznávání je pak podle Brentana možné pouze ze souvislosti imanentního předmětu a psychického aktu jako vzájemně se určující komplementární jednoty. Dále má být ukázáno, jak z tohoto Brentanova konceptu odvozuje Edmund Husserl svou vlastní koncepci struktury intencionálního aktu a tím původní Brentanovu koncepci odmítá a zároveň je jí silně ovlivněn. Studie je založena na Brentanově *Psychologii z empirického hlediska*⁵²¹ a Husserlových *Logických zkoumáních*⁵²².

Klíčová slova: fyzický fenomén, psychický fenomén, Brentano, Husserl, imanentní předmět, psychický akt, intencionální akt.

⁵²¹ Franz Brentano, *Psychologie vom empirischen Standpunkt*, Band 1: Die Psychologie als Wissenschaft, přeložil Petr Urban (Leipzig: Verlag von Felix Meiner, 1924). Dále jen: Brentano, *Psychologie 1* a číslo strany.

⁵²² Edmund Husserl, *Logická zkoumání I: Prolegomena k čisté logice*, přel. Kristina S. Montagová a Filip Karfík (Praha: OIKOYMENH, 2009).

Edmund Husserl, *Logická zkoumání II/1: Zkoumání k fenomenologii a teorii poznání*, přel. Petr Urban, Karel Novotný a Hynek Janoušek (Praha: OIKOYMENH, 2010).

Edmund Husserl, *Logická zkoumání II/2: Základy fenomenologického objasnění poznání*, přel. Petr Urban (Praha: OIKOYMENH, 2012).

Dále jen Husserl, *LZ I*, *LZ II/1*, *LZ II/2* a udání místa a strany v českém překladu. Citováno bude podle českého překladu, místa vybraných pasáží budou uváděna s paginací v prvním i druhém vydání.

Summary: This study describes Brentano's distinction of physical and psychological phenomena and the connection of outer and inner perception of them. Based on this distinction Brentano states that objects are comprehensible only as being immanent to psychological acts. Positive knowledge can only come from the connection of the immanent object and the psychological act, both of which then function as a mutually determining complementary unit. Further an attempt is made to demonstrate how Husserl derives his own conception of the structure of the intentional act based on these Brentano's definitions. Even though Husserl is refusing Brentano's work, he is still strongly influenced by it. This study is based on Brentano's *Psychology from an Empirical Viewpoint* and Husserl's *Logical Investigations*.

Key words: Physical phenomenon, psychological phenomenon, Brentano, Husserl, immanent object, psychological act, intentional act.

1. Úvod

Tento příspěvek má za cíl popsat strukturu vědomí a to především s ohledem na vztah vědomí a předmětu tak, jak ji ve své *Psychologii z empirického hlediska* představuje Franz Brentano. Jeho koncept možnosti poznání objektů a poznávání vůbec vychází z předpokladu jednoty psychického aktu a imanentního předmětu, která stojí v základu struktury vědomí. Článek se dále věnuje způsobu, jak na tuto koncepci vědomí navazuje Edmund Husserl a radikálně ji – byť se o ni jako o své východisko opírá – ve svých *Logických zkoumáních* přepracovává. Brentano vymezuje vědomí jako jednotu fyzických a psychických fenoménů, které se nám dávají prostřednictvím vnějšího a vnitřního vnímání. Zásadní je při tom jeho krok, kterým přesouvá předmět do imanence vědomí, konkrétně do nitra psychického aktu a představuje ho jako stálý pól jeho děje. Zároveň určuje tři základní třídy psychických fenoménů – představy, soudy a pocity (překládáno do češtiny též jako hodnocení), které se každá chápou sobě imanentního předmětu jiným způsobem, a tak se od sebe odlišují. Imanentní předmět a jemu příslušný psychický akt vytváří komplementární jednotu, v níž imanentní předmět transcenduje samotný psychický akt a zároveň spolu s ním zakládá možnost poznávání jako takovou. Brentano zavádí jako kritérium poznání možnost bezprostřední danosti fenoménu, který se, má-li ona nastat, musí dávat právě jako to, čím je a ne jinak. Na základě tohoto svého požadavku tvrdí, že bezprostředně se může dávat pouze psychický fenomén sám – tedy představa, soud nebo pocit (hodnocení), protože jen o něm máme nepochybnou jistotu, že je právě tím, čím jest a ničím jiným. Spolu s ním se pak dává i v něm obsažený předmět, ke kterému se tento akt vztahuje. Právě

souvislost imanentního předmětu a psychického aktu je pro Husserla východiskem, na kterém staví svou vlastní práci.

Na rozdíl od Brentana nezkoumá možnosti poznání vnějších a imanentních předmětů jako dvou odlišných entit. Podle něho je dělení předmětů na vnější a imanentní a vědomí na vnější a vnitřní irelevantní. Argumentací, která ho k tomuto tvrzení vede, celou Brentanovu koncepci strhává co do její strukturní konstituce. Zároveň ale sám navazuje na Brentanem stanovenou nutnost komplementární jednoty předmětu a aktu jako dvou navzájem se určujících entit a na jejím základě představuje svůj systém vnitřní struktury jednoty vědomí. Vědomí je podle něho strukturované v intencionálních aktech, jejichž konstituce se udává jako soudržný děj prožívání aktů a v materii počitků zakládaných jevů které, i když nejsou prožívány, tvoří konstitutivní části vědomí. Oboje – prožitky i jevy – přitom podléhají výkladu, tzn. vzájemnému komplementárnímu určování se, které se pro fenomenologický pohled sledující průběh aktu ukazuje být vzájemnou interpretací. Určitým jevům, počitkové materii, mohou podle Husserla odpovídat pouze určité akty, jejichž prostřednictvím pak může být dosahováno předmětu intencionálního aktu jako takového. Tak podle něho platí, že i počáteční počitková materie je v důsledku toho, jakým aktem je zprostředkovávána, předmětem výkladu (interpretace). Totéž platí i pro akty, které se intencionálně vztahují nikoli k počitkové materii, ale k jiným aktům.

2. Podrobnější rozbor Brentanova vlivu na Husserla

Východiskem Husserlovy pozice v *Logických zkoumáních* je Brentanova práce zabývající se otázkou dělení fenoménů představená v prvním díle jeho *Psychologie*. Brentanovým záměrem bylo nalézt takovou klasifikaci fenoménů, která odhalí vztahy mezi nimi natolik průkazně, že tyto vztahy budou moci být vyloženy jako zákony jejich vzájemné souvislosti a tím i prožívání vůbec. Základní struktura Brentanovy psychologie tak stojí na odlišnosti *fyzických a psychických fenoménů*, kterým komplementárně odpovídá jako způsob jejich danosti *vnější a vnitřní vnímání*. Brentanův zásadní počin spočívá v odmítnutí chápat věc (předmět, objekt) jako dávající se prostřednictvím smyslových počitků, které působí na subjekt. Základem tohoto odmítnutí je naše nemožnost získat jistotu o existenci vnějšího předmětu. Vše, co o vnějším objektu můžeme zjistit, je zprostředkováno fyzickými fenomény, které nejsou podle Brentana ničím jiným než známkami (Zeichen) jeho existence.⁵²³ Nám vlastní smyslovost tedy podle Brentana není, tak jak ji chápe Kant, pouze pasivní schopností přijímat počitky, jejichž prostřednictvím je nám předmět dán. Naopak počitky jsou podle Brentana základními psychickými elementy, důsledky fyzické

⁵²³ Brentano, *Psychologie 1*, s. 28.

působnosti, na jejichž základě se vytváří představa, první psychický fenomén, toho, co fyzické fenomény pouze značí.⁵²⁴ Předmět se nám tedy podle Brentana nedává tak, že by zvnějšku působil na subjekt. Naopak je tomu tak, že předmět je sám obsažen v psychickém, na něj zaměřeném – intencionálním – aktu a to jako statický pól jeho průběhu prožívání. Předmět je tedy poznatelný nikoli sám o sobě, ale pouze bezprostřední daností intencionálního aktu samotného, který je tím, co je prožíváno. Jinými slovy psychickým aktem se bezprostředně nemůže dávat předmět, na příklad to viděné, ale jen akt sám – např. vidění samo. Přitom je vidění primárně zaměřeno na předmět, ale ten je sám zpřístupňován pouze tímto psychickým aktem. Zásadní Brentanův příspěvek fenomenologii spočívá právě v tomto kroku. Odhaluje, že naše vědomí je schopno zaměřit se na předmět pouze prostřednictvím psychických aktů – obecně vymezuje jejich základní třídy jako představy, soudy a pocity (překládáno též jako hodnocení) – ale přitom jsou tyto akty samy určovány jako ony samy svým předmětem: vidění formou nebo barvou, slyšení tónem atd. Vidění by bez formy nebo barvy nebylo viděním, slyšení bez zvuku slyšením. Akty jsou tedy primárně zaměřeny právě na svůj předmět, přitom mu samy musejí odpovídat, aby se jimi mohl stát přístupným. Předmět je ale přístupný pouze zprostředkovaně, protože sám se bez aktu nezprostředkuje.

Rozhodující pro určení možnosti poznatelnosti je bezprostřední přístupnost toho, co je nám ve vnímání dáno. Nezprostředkovaně jsou nám přitom dány právě psychické akty a nikoli jejich předměty. Tón může být pouze slyšený a barva viděná – bez svých předmětných pólů by sice nevyvstaly, ale jejich předmět je přístupný pouze jimi. Je tedy spolu s psychickým aktem přístupný a to ještě před tím, než může být jakkoli objektivizován. Počítky jsou pak pro Brentana nikoli tím, čím by vnější předmět vědomí dráždil, ale své funkce docházejí teprve a jedině ve vědomí; jsou prvními, hraničními, psychickými elementy. Ve své materiální podobě jsou sice, ať už jako barva, určitá teplota nebo zvuk, fyzickými fenomény, ale co do své funkčnosti jsou závislé na psychických aktech.

Právě Brentanem představená dvojice imanentní předmět – psychický akt a jejich vzájemná komplementarita jsou východiskem Husserlova promýšlení struktury vědomí. Fyzické fenomény (jako je chlad, barva, zvuk) jsou samy o sobě Brentanem definovány jako výsledek fyzické působnosti, ale samy k vnějšmu (nikoli imanentnímu!) předmětu pouze odkazují. Předmět se jeví v psychických fenoménech, které Brentano proti vnějšmu světu (nebo v něm) důsledně vyděluje tak, že předmět přesouvá právě do nich. Jev (fenomén) je tedy posunut do pozice, kdy ho musí být prostřednictvím psychického aktu dosahováno. Tímto krokem otevírá Brentano cestu k pozdějšímu Husserlovu pochopení výkladu, interpretace, který nastává aktem,

⁵²⁴ Brentano, *Psychologie 1*, s. 65.

jako samotného předpokladu rozumění něčemu vůbec jako něčemu. Základní děj aktu je – co do vztahu k předmětu – interpretující, protože předmětem samotným se bezprostředně (bez aktu) nedává nic. Absence pojmů, které by se takové „interpretace“ nebo „výkladu“ chopily, je podle Jana Patočky kruciólním nedostatkem Brentanovy psychologie.⁵²⁵

Edmund Husserl si v období *Logických zkoumání* klade za cíl zkoumat prostřednictvím metody *fenomenologie*⁵²⁶ vědomí a jeho činnost a tak představit jako pozornosti hodné jeho akty, místo aby se zaměřovalo primárně na své předměty.⁵²⁷ Tato metoda s sebou ale přináší obtíž spočívající v neustálém nutkání vypadávat z „fenomenologického myšlenkového postoje“ do „postoje prostěobjektivního.“ Objekt má být *fenomenologicky* chápán nikoli jako subjektu a jeho aktům vnější element, ale pouze jako protějšek – cíl a zaměření – jeho aktů, jako protějšek jejich intence, která vnitřní strukturaci těchto aktů určuje. Husserl tedy zřetelně navazuje na Brentana, ale nevěnuje se dále jeho vypořádávání se s otázkou rozdílu mezi vnějším objektem a aktu imanentním předmětem. To, zda tento objekt sám je, není, nebo jak být může, je mimo rámec na něj zaměřeného aktu irelevantní. Podstatné zůstává, že předmět může stejně dobře být, nebýt nebo může být i něčím jiným, než za co je považován, a přesto je na něj akt zaměřen. Irelevance faktu existence nebo neexistence objektu musí být zohledňována vždy, máli být poznávání a ustavování smyslu pochopeno, jak je Husserlovým konečným cílem, ve své idealitě. Husserlův přístup k průzkumu poznání je tedy založen na studiu postupného procesu ustavování vztahu mezi subjektem a objektem. Východisko poznávání při tom musí být hledáno nikoli u předmětu, ale u subjektu, výstižněji řečeno v aktech, tedy v samotném vědomí subjektu. Zároveň tento přístup odmítá představu psychologismu

⁵²⁵ „Brentano tedy přijímá a předpokládá ve svém psychologickém východisku interpretaci „jevu“, ale jeho psychologie nemá pojmy, kterými by se této interpretace samé dovedla zmocnit, ji popsat a najít její podstatu.“ Jan Patočka, „Úvod do Husserlovy fenomenologie,“ in: *Fenomenologické spisy II* (Praha: OIKOYMENH, 2009), s. 63. Dále: Patočka, Úvod, a číslo strany.

⁵²⁶ Jde o metodu, která se, jak víme z jeho pozdějších prací, sama proměňuje. V *LZ* mluví o fenomenologické deskripci, která vychází ze „zaměření teoretického zájmu“ nebo o zvláštní a opomíjené úloze pozornosti, v *Idejích již o epoché*.

⁵²⁷ „Zatímco jsou předměty nazírány, myšleny, kladeny do vztahu se sebou navzájem, zkoumány z ideálních hledisek určitého zákona apod., nemáme zaměřovat svůj teoretický zájem na tyto předměty a na to, jako co se jeví a platí v intenci oněch aktů, nýbrž právě na ony akty, které doposud nebyly vůbec předmětnými; a tyto akty máme nyní zkoumat v nových názorných a myšlenkových aktech, analyzovat je a popisovat, činit je předměty srovnávacího a rozlišujícího myšlení. To je ovšem myšlenkové zaměření, které se přičí nejpevnějším zvyklostem, jež od počátku našeho psychického vývoje získávají na stále větší síle. Zde nacházíme zdroj téměř nevykořenitelné tendence upadat stále znovu z fenomenologického myšlenkového postoje zpět do postoje prostě-objektivního.“ Husserl, *LZ II/1*, A10/ B 9, s. 23.

o samozřejmé přístupnosti objektu, který by se ve vědomí prostě zrcadlil nebo zobrazoval. Naopak problém, který je pro Husserla v *Logických zkoumáních* centrální, spočívá v otázce, na niž nelze získat jednoduchou odpověď: Jak vůbec může být vztah mezi subjektem a objektem zaručen, jak „subjektivno může dospět a dospívá k objektivitě?“⁵²⁸

Zásadním krokem, který pro Husserla otevřel směr možnosti zkoumat věc (předmět nebo objekt) nikoli od ní samé jako dávající se, ale právě od subjektu, bylo Brentanovo rozlišení psychických a fyzických fenoménů. Tímto rozdělením se odhalilo, že jev je provázen nutností výkladu, která se netýká pouze věci, ale i jevu samotného. „Jako něco“ nejsou tedy vůči člověku pouze vnější objekty, ale v základu leží tato struktura především v jeho vědomí. Brentano i Husserl tedy sledují vědomí pomocí deskripce psychického, intencionálního aktu. V pozadí těchto průzkumů stojí Brentanovo další klíčové poznání, že zatímco předměty jsou dány prostřednictvím aktů vědomí – fyzických a psychických fenoménů, akty samotné mohou být „jako něco“ označovány a pozitivně poznávány pouze prostřednictvím vzpomínky a v ní prováděné reflexe. Bezprostřední vědomost o aktu se udává jedině jako jeho prožívání. Postulací rozdílu mezi evidentním (prožíváním) a dávajícím se prostřednictvím jiného (předmětu prostřednictvím prožitku) přivedl Brentano Husserla k potřebě stanovit co nejpřesněji rozdíl, který Jan Patočka označuje jako rozdíl „danosti a pojetí“.⁵²⁹ Tato potřeba povede Husserla k tomu, aby Brentanovo dělení fenoménů zásadně vyvrátil a přepracoval. Pozoruhodné přitom je, že tak učiní pouze na základě původního Brentanova požadavku považovat za absolutně jisté pouze to, co se dává samo a co nemusí být „jako něco“ vykládáno. Husserl prokáže, že pojetí (výklad či interpretace) je činná i v prožitku samotném, tedy tam, kde ho Brentano zcela vylučoval. Výklad (*Auffassung*) není způsob, jímž jsou předměty dodatečně definovány nebo zpětně vykládány. Jde o charakter aktu, princip určující jeho směr, jedná se o „způsob vědomí“.⁵³⁰ Při snaze pochopit, co tedy pro Husserla výklad znamená, je nutné vůbec nepřipouštět, že by šlo o naši vlastní volní (libovolnou) aktivitu.

⁵²⁸ Patočka, *Úvod*, s. 62.

⁵²⁹ „Ukazuje se, že Husserl se nijak neodvrátil od karteziánské teze evidence vědomí pro ně samo. Ale nemá za to, že toto evidentní vědomí by bylo prostě dáno, nýbrž že k němu je třeba dojít očištěním od *všech* objektivujících apercepcí, které působí, že danost a pojetí pro naivní pohled splývají. Takto očištěné prožitky potom mohou být předmětem adekvátního názoru. Ale předměty tohoto adekvátního názoru pak nebudou jenom akty, nýbrž neméně i všechny smyslové obsahy, které Brentano kvalifikoval jako fyzické fenomény, a ty tedy budou neméně evidentně zaručeny.“ Patočka, *Úvod*, s. 66.

⁵³⁰ Husserl, *LZ II/1*, s. 377, A 361/B 381.

3. Brentanovo dělení fenoménů a průzkum možnosti stanovit jejich původ

Brentano hledá podstatný rozdíl mezi psychickými a fyzickými fenomény, přitom se mu ale, jak sám připouští, nedaří přesně určit původ psychických fenoménů, a tedy ani terminologicky přesně vymezit jejich vzájemný vztah. Nezřetelnější pokus, který tímto směrem činí, spočívá v jeho označení počítků (Empfindungen) jako prvních psychických elementů. V tomto kroku je patrná snaha zafixovat počítky v protikladu k obvyklému pojetí, podle kterého se jejich prostřednictvím realizuje danost předmětu v názoru. Tím, že je označuje za první psychické elementy, přiřazuje je k oblasti vnitřního – tedy na psychické akty orientovaného – vnímání, z jehož podstaty vyplývá, že vnější objekty nebo svět jsou mu cizí, jsou s ním nesourodé. Počítky tedy jsou, jak bude později formulovat Husserl, „pouze jevící se jako stejnorodé“⁵³¹ s vlastnostmi věcí. Nemohou být totožné s vlastnostmi vnějších předmětů, protože jsou přítomny ve vědomí, vyskytují se v něm jako jeho součást. Jejich prostřednictvím tedy Brentano naznačuje demarkační zónu, která je stanovena určením toho, že cokoli – základními elementy počínaje – co se vyskytuje ve vědomí, nemůže být totožné s tím, co stojí mimo něj. Sféra vědomí (psychických fenoménů) je se sférou toho, co je mu vnější, nesourodá. Tak Brentano vymezuje Husserlem později mnohem komplexněji popsanou oblast vědomí jako sféru, která musí být jednotná s jevy, jež se v ní vyskytnou a to na základě společné podstatné určené příslušnosti jednoho k druhému. V Husserlových *Logických zkoumáních* bude tento koncept zásadně přepracován, ale i po tom si bude držet základní distinkci vědomí a toho, co stojí mimo něj. Rozhodující pro jeho dělení bude, zda je jakákoli předmětnost vědomí vlastní, nebo naopak není. Brentano určuje počítky nikoli jako v názoru danou, od předmětu pocházející rozmanitost, ale jako složku počítkových, tedy představy zakládajících aktů.⁵³² Husserl na jeho závěry naváže: v jeho pojetí se počítky definují jako reelní složky jevu, konkrétního aktu jevení či nazírání. V Brentanově koncepci klíčové dělení jevů na psychické a fyzické fenomény a jim odpovídající vnější a vnitřní vnímání později stálo v základu Husserlovy

⁵³¹ Husserl, *LZ II/2*, A 706/ B 234, s. 210.

⁵³² „Wenn wir Farbe, Schall, Wärme, Geruch gleichzeitig wahrnehmen so hindert uns nichts, jedes einem besondere Dinge zuzuschreiben. Dagegen die Mannigfaltigkeit der entsprechenden Empfindungsakte, Sehen, Hören, Empfinden der Wärme und Riechen, und mit ihnen das gleichzeitige Wollen und Fühlen und Nachdenken, so wie die innere Wahrnehmung, die uns von ihnen allen Kenntnis gibt, sind wir genötigt, für Teilphänomene eines einheitlichen Phänomens, in dem sie enthalten sind, und für ein einziges einheitliches Ding zu nehmen.“ Brentano, *Psychologie 1*, s. 136.

obsáhle kritické reakce na něj. Právě k tomuto dělení se proto musíme nyní znovu obrátit.

Psychické fenomény jsou podle Brentana podstatně určené tím, že mají svůj předmět v sobě. Jim odpovídajícím způsobem danosti je pak vnitřní vnímání, které se podle něho podstatně liší od způsobu, jakým se dávají fyzické fenomény. Mezi psychické fenomény patří všechny touhy, myšlenkové úvahy, emoční hnutí apod. Brentano vymezuje tři jejich základní třídy – soud, představu a poslední psychický fenomén, který Jan Patočka překládá jako hodnocení (*Gemüßtätigkeiten*), Brentano ho příležitostně označuje prostě jako pocity (*Gefühle*). Husserl k tomuto poslednímu psychickému fenoménu odkazuje právě jako k pocitu. Každý z těchto psychických fenoménů, má svůj předmět v sobě, ale každý jiným způsobem. Právě to, *jak* ho v sobě mají, určuje odlišnost jejich tříd. Akt vnímání – vnějšího i vnitřního je zaměřen na předmět. Vnější vnímání ale v sobě není s to ověřit pravdivost fyzickými fenomény zprostředkovaných kvalit a rozprostraněnosti vnějších předmětů. Oproti tomu jsou psychické fenomény dávány vnitřnímu vnímání význačné tím, že jejich průběh je podle Brentana koherentní jako udávající se ve vztahu k předmětu, který mají ony samy v sobě. Předmět aktu se od jeho průběhu odlišuje, ale zároveň je aktu vlastní. Stálá souvislost aktu prožívání pochází z jeho zaměření se na předmět, z jeho intence, která mu zajišťuje koherenci. Jako příklad může sloužit psychický fenomén, akt touhy. *To*, po čem toužíme, podněcuje naši touhu, ale přitom je od ní samotné odlišné a zároveň nemůže stát mimo ni. Rozlišením předmětu, který stojí mimo prokazatelnou souvislost s fyzickými fenomény, a předmětem, který je v psychických fenoménech samých, usiluje Brentano o výkaz psychických fenoménů jako svébytného rodu toho, co je vnímáno.⁵³³ Zásadní je, abychom drželi na paměti, že Brentano kladl důraz primárně na pochopení psychického aktu. Existence předmětu jako prokazatelná jedině v rámci tohoto aktu měla za cíl prokázat jedinečnost psychických fenoménů (aktů) jako jediného prostředku pozitivního poznání (a etablovat tak psychologii jako jednu nepostradatelnou vědeckou disciplínu). Nejobecnějším a odlišujícím určením psychických fenoménů má být právě „intencionální inexistence“ jejich předmětu v nich samotných. Podle Brentana nám akty vnějšího vnímání prostřednictvím fyzických fenoménů ze sebe nezprostředkovávají nic, co by bylo totožné s nimi samotnými. Proto není pravdivost existence objektů vnějšího světa nijak ověřitelná. Veškeré možnosti, které k jejich ověření máme, tedy ty zprostředkované psychickými fenomény, jsou s vnějším světem nesourodé.

⁵³³ „Psychické fenomény jsou vlastním polem, které zpracovává psychologie. Jsou to fenomény tvořící proti fyzickým (v podstatě smyslovým danostem a jejich obrazům v paměti a fantazii) úplně odlišné genus.“ Patočka, *Úvod*, s. 62.

Z toho důvodu Brentano tvrdí, že vnější objekty se nám prostřednictvím fyzických fenoménů ve vnějším vnímání nedávají jako tyto objekty samy, ale jsou nám přístupné jen jako jejich znaky. Mezi nimi a objekty vnějšího světa jistě existuje souvislost, ale ta je pro nás neprůhledná. Objekty – věci nemohou být předmětem našeho vnímání, protože samy nejsou jeho součástí, nejsou s ním stejnorodé. Vědomí tedy není transcendováno jemu/nám vnějšími objekty, protože mezi ním a jimi neexistuje žádná prokazatelná souvislost. Předmět je nám výlučně přístupný coby součást psychického aktu, který je daný vnitřnímu vědomí. Tento předmět je nám daný jako odlišný od průběhu prožívání, a to jako jeho referenční bod a cíl. Brentano pojímá intenci jako zaměření aktu na předmět, který není dán jako něco nám vnějšího. Předmět, máli být poznán, nemůže být dán jako našemu vnímání cizí (s ním nesourodý). Zdůrazňuje, že způsobem danosti psychických i fyzických fenoménů, je vnímání. Otázkou tedy není, zda a jak předmět je, ale zda a jak je vnímán. Fyzické fenomény nejsou s předmětem spojeny jinak než pouhým naznačováním jeho existence. Nereprezentují tedy objekt, naopak jsou samy prezentovány prostřednictvím psychických fenoménů. Ty samy se dávají ve vnitřním vnímání jako jednoty předmětu a jeho prožívání. Poznávány jsou podle toho, jak konkrétně se jednota prožívání a jeho předmětu uskutečňuje. Nelze tvrdit, že prožívání a jeho předmět jsou vůči sobě ve vztahu, v němž jsou sice spojeny, ale mohou být i nezávisle na sobě. Naopak jedno podmiňuje druhé, předmět a jeho prožívání se vzájemně vyžadují. Inexistenci předmětu v aktu lze chápat jako stálé odkazování k němu (prožívání ho) v aktu samém. Tuto vzájemnou podmíněnost vystihuje dobře Oskar Kraus. Poukazuje na skutečnost, že snadno můžeme cele věnovat pozornost něčemu, co ani neexistuje (třeba Zafodu Bíblbroxovi, Hobitům nebo Středozemi). Vědomí se vždy něčím zabývá. Změny, ke kterým v tomto zabývání se něčím dochází, mohou být dvě. Rozdíl může být v tom, jak se vědomí něčím zabývá (rozdílnost modu) nebo v tom, že se něčím zabývá jako něčím jiným (rozdílnost objektu).⁵³⁴ Důležité ale je, že způsob, jak se vědomí zabývá předmětem nebo *jako co* ho uchopuje (oproti tomu, jak se jím již zabývalo nebo oproti tomu, jako co bude pro vědomí v budoucnu), se může pořád týkat jednoho a toho samého předmětu. Můžeme si ho představovat, soudit ho, podrobovat ho hodnocení, nebo se vůči němu nějak cítit. Tím se proměňuje způsob, jakým ho uchopujeme. Jiný typ rozdílnosti objektu spočívá v tom, že stejná věc – například jablko – je odlišně uchopovaná jako rajské ovoce, jako v receptu uvedená ingredience závinu, nebo svačina, do které se zakousneme, když máme hlad. Podstatné určení jednoho a toho samého předmětu je tedy založené

⁵³⁴ Oskar Kraus, předmluva k *Psychologie vom empirischen Standpunkt*; or, *Einleitung des Herausgebers*, od Franz Brentana (Leipzig: Verlag von Felix Meiner, 1924), s. XXXI. Dále: Kraus, *Einleitung*, číslo strany.

v tom, jakým psychickým fenoménem, druhem prožívání, je intendován. Napros-to zásadní Brentanovo vymezení, podle kterého je předmět určen tím, jak je pro-žíván, výrazně ovlivnilo Husserlovu jednotu intencionálního aktu jako jednotu pojetí a danosti, jeho výzkum objektivních a neobjektivních, prostých a fundo-vaných aktů. Je zásadní, že tyto výzkumy mají svůj původ u Brentanova označení intencionálního předmětu jako imanentního.

Tímto vymezením přenáší Brentano transcendenci předmětu do imanence našeho vědomí. Rozdíly a hranice, která se tak v rámci jednoty stanovují, spočí-vají v odlišném vnímání průběhu prožitku proti vůči němu odlišnému předmětu, přičemž obojí je vlastní součástí vnitřního vnímání a vzájemně se podmiňuje. Zásadní otázkou ale přitom zůstává, jak se uskutečňuje jednota vědomí samotného. Brentano proto dále hledá hranici mezi sférou fyzických a psychických fenoménů. Počitky (Empfindungen) podle něj nejsou pouze materií vnějšího vnímání, ale představují i, jak už bylo řečeno, první psychické elementy. Fyzické fenomény mají v základu fyzické podněty, které jsou ale vnímání přístupné v určitých počitko-vých celcích. Pocitování tepla, chladu, vidění barvy nebo slyšení zvuku – všechny tyto příklady naivně chápeme tak, že jsou určeny vnějším objektem, kterému při-pisujeme jejich původ. Tvrdíme, že vidíme strom, ale nepřemýšlíme přitom, zda je to, co vnímáme, skutečně strom. Proto jsou světlo nebo zvuk a ostatní fyzické fenomény vždy již provázeny představou o tom, k čemu odkazují. Na úplně nej-jednodušším příkladu jako je slyšení, lze ukázat, že zvuk nebo cokoli jinak smys-lově vnímatelného, vnímáme vždy již „jako něco“ – neslyšíme tóny, ale něčí hlasy nebo zvuky něčeho konkrétního, podobně také nevidíme příslušnou viditelnou část spektra, ale červenou nebo jinou barvu, cukr není sám o sobě sladký, ale jako sladký ho vnímáme my. Podle Brentana nemůžeme usuzovat na to, jestli určitá barva nebo jistý zvuk skutečně existují, či nikoli. Co ale můžeme doložit, je fakt, že jsou vždy dány nikoli prostřednictvím předmětu, který se nám dává v názoru, ale prostřednictvím slyšení, vidění a nebo cítění vůně či tepla. Jsou to počitkové akty, které jsou vždy již spojeny s akty vůle, libosti, nelibosti, představování atp. a jsou také jako takové vnitřním vnímáním dány. Fyzické fenomény tedy nemo-hou mít samostatnou existenci, ale mohou být předměty psychických fenoménů, a tak o nich platí, s každým z nich se vždy již dává také představa o něm. To se Brentano snaží zdůraznit, když tvrdí, že barva není vidění a zvuk není slyšení a že představy jsou základními psychickými fenomény, na kterých stojí všechny další psychické akty (fenomény). Psychické fenomény jsou prožívanými akty, které jsou v tomto prožívání samy bezprostředně dány – ve způsobu prožívání je zároveň založen základ možné reflexe pro to, aby akt mohl být jako něco sám poznáván. Své základní rozlišení psychických a fyzických fenoménů pak Brentano definuje jako podstatnou odlišnost jevu; fyzické fenomény se dávají jen jako znaky vnějších

předmětů a my nemáme žádné oprávnění věřit tomu, že ty existují tak, jak se jeví, zatímco psychické fenomény jsou samy předmětem vnitřního vnímání a existují právě tak, jak se nám jeví.⁵³⁵

Podle Brentana jsou všechny psychické fenomény buď představami, nebo jsou na představách založeny. Mají být počítky prvními elementy psychických fenoménů a jejich celky počítkovými akty, pak musí mezi nimi a představami existovat prokazatelná souvislost. Když si ale položíme otázku, jak mohou být počítky zcela nezávislé na vnějším vnímání jako způsobu dávání se vnějším fenoménům a náležet pouze ke sféře psychických fenoménů, dostáváme se do potíží. Oskar Kraus navíc navrhuje, abychom vnější vnímání chápali právě jako čítí (*Empfindung*).⁵³⁶ Brentanova pozice je v tomto ohledu zvláštní; vymezuje čítí a počítky vůči dvěma podstatně různým vnímáním, aniž by bylo jednoznačně určeno, jak dochází k přechodu mezi čítím – vnějším vnímáním – a počítky, prvními psychickými elementy. Pokaždé tedy dostávají počítky určitou úlohu, která se nezdá být zcela nezávislá na vnější realitě, ani zcela příslušná vnitřnímu vnímání.⁵³⁷ Tento problém vzniká, protože Brentano nestanovuje jakýkoli akt – nezávisle na tom zda vnějšího či vnitřního vnímání – především jako akt vědomí a počítky právě jako jeho součásti (a tedy jako to, co musí být vlastní právě vědomí a tím i nezávislé na všem, co stojí mimo něj.) Tento krok činí až Husserl s tím, že ruší rozdíl předmětné danosti po způsobu vnitřního a vnějšího vnímání. Husserl vůbec nesmírně prohlubuje původní Brentanův pohled. Přesouvá způsob podstatného určení jevu přímo do vědomí samotného a vyvazuje ho zcela z jeho případné souvislosti s vnějším, imanentním, nebo jakýmkoli jiným předmětem. Vše, co je součástí vědomí, je prožíváno, nebo je konstitutivní – a tedy neprožívanou – částí vědomí. To, co je prožívané, tedy akty, nemůže být vnímané. Vše, co je předmětné, se jeví, je vnímáno, ale není (vcelku nebo zčásti) prožívané. Předmětnost není vědomí žádným způsobem vnější, protože je vždy dána jako obsah aktu. Předmětným obsahem může být jev stejně jako akt. V tomto posledním stanovisku se ukazuje, že Husserl neopustil Brentanovu pozici zcela. Zbavuje předmět veškeré jeho samostatnosti, nezachovává ho v podobě referenčního bodu intence, ale přebírá od Brentana intenci aktu, v níž předmět je (nebo není) zacílen

⁵³⁵ Brentano, *Psychologie* 1, s. 14.

⁵³⁶ Kraus, *Einleitung*, s. LXVI.

⁵³⁷ „Smyslová materie počítků a vjemů, která se v důsledku působení vnějšího světa zjevuje v imanenci našeho vědomí, přijímá tedy v této imanenci formu intencionálních objektů intencionálních aktů vnějšího vnímání. Smyslová materie námi produkovaných před-stav, která je odvozena od smyslové materie počítků a vjemů, získává zase formu intencionálních objektů reprodukcí nebo fantazijního před-stavování.“ Ján Pavlík, *Předmluva k O původu mravního poznání*; or, *K některým aspektům Brentanovy psychologie a etiky*, od Franz Brentana, přel. Miroslav Hartl (Praha: Naše vojsko, 1993), s. 12. Dále: Pavlík, *O původu*, Číslo strany.

a obdobně je (nebo i není) dosahován. Dosahovat předmětu znamená nechávat ho, aby se prostřednictvím intencionality vědomí zjevil jako jeho výkon.⁵³⁸

4. Brentanův koncept vnitřního (a vnějšího) vnímání

Jediné vnímání v pravém smyslu toho slova – Wahrnehmung, které nám podle Brentana může *něco* skutečně zprostředkovat, je vnitřní vnímání coby způsob danosti psychických fenoménů. V jeho aktech se nám bezprostředně jeví prožitky spolu s předmětem, k němuž je zaměřen. Tím se zakládá i možnost identifikace a poznání psychických aktů samotných a to jejich reflexí ve vnitřním vnímání. Brentano usiluje uzavřít psychické akty do naprosté odloučenosti od vnějšího světa a snaží se dokázat, že mají být promyšleny a pojednávány ze svých vlastních souvislostí, protože jen tak může být zajištěna jistota o existenci toho, co se nám jeví. Tak je zpochybněna existence vnějších předmětů nikoli co do své možnosti, ale co do své poznatelnosti. Chceme-li si být něčím skutečně jisti, pak nám to podle Brentana musí být zcela přístupné, evidentní – právě tak jako je nám evidentní prožívání (aktu). Uchopením představy jako určitého průběhu, tedy aktu představování, se otevírá možnost nahlédnout, že to, co se jeho prostřednictvím zjevuje, musí být s tímto procesem sourodé a při tom i od něho odlišné, ale nemůže s ním být nesourodé. Brentano představuje psychické fenomény jako specifický typ jednoty průběhu aktu a jeho předmětu. Ten je psychickým fenoménům vlastní.⁵³⁹ Jejich předmět inexistentuje v nich samotných a to jako stálý referenční bod jejich průběhu. Zároveň ale také jejich prostřednictvím vyvstává vůči poznávajícímu subjektu v podobě toho, co je představováno. Psychické fenomény v sobě tedy nesou stálou referenci k tomu, co jimi vyvstává. Zároveň se ale také jako průběhy vyvstávání určitého předmětu samy dávají poznat. Na příklad touha je rozpoznávána jako touha v reflexi vedle toho, co je jejím prostřednictvím zároveň chápáno jako vytoužené. Ve vnitřním vnímání, které je způsobem dávání se psychických fenoménů, nelze rozlišovat mezi předmětem psychického fenoménu a jeho průběhem tak, že jsou to dvě odlišné entity. O vztahu aktu a jeho předmětu nelze přemýšlet, jak upozorňuje Oskar Kraus, ani jako o korelaci. Nelze také nahlížet psychické akty jako činnost nebo průběh vědomí, které si v této činnosti vytváří sobě vlastní předměty. Každý psychický fenomén

⁵³⁸ Patočka, *Úvod*, s. 67.

⁵³⁹ Brentano si při představování fyzických a psychických fenoménů na začátku své *Psychologie* pomáhá analogií s mechanickými a chemickými procesy. Pro vytvoření představy rozprostraněnosti a prostoru o třech dimenzích může pomáhat mechanistická představa založená ve vnímání svalů, proti tomu psychické fenomény mohou být jako stavy touhy nebo víry lépe pochopeny prostřednictvím představy chemických sloučenin. Brentano, *Psychologie 1*, s. 19.

má předmět, který se mu jeví. Tato vzájemná podmíněnost předmětu a vlastního průběhu jeho zjevování umožňuje, aby se jednotlivé psychické akty dávaly v reflexi, tedy ve vnitřním vnímání, poznat samy sobě. Teprve na základě jednoty předmětu a průběhu prožívání jeho vyvstávání je možné, aby byl akt v reflexi – ve vnitřním vnímání, poznán jako se sebou totožný. Jinými slovy: každému určitému předmětu odpovídá specifický akt jeho prožívání, z nichž každý je jedinečný a zároveň podmíněný tím druhým. Neexistuje tedy možnost, že by dva psychické akty nebo dva imanentní předměty byly identické. Je možné, že jsou stejné co do svých obecných určení, ale nikoli co do svého průběhu. Problém, na který Brentano navíc poukazuje, se týká skutečnosti, že v momentně prožívání jistého konkrétního, na specifický imanentní předmět zaměřeného aktu, nemůžeme na tento akt nebo předmět reflektovat a nemůžeme akty ani v proudu momentálního prožívání takto dělit. K rozdělení a samostatnému posuzování aktu a jeho předmětu lze dojít až prostřednictvím reflexivního vzpomínání. A právě toto vzpomínání a reflexe jsou základem, na kterém lze podle Brentana vystavět jistotu našeho poznávání. Přitom je ale nutné, abychom upustili od domněnky, že se lze zaměřovat na nám vnější předmět a že poznávání se ho může dotknout. Vše, co lze s jistotou poznávat, je podle Brentana psychický akt – který je-li na sebe zaměřen, může ze sebe učinit svůj sekundární předmět, a tak se sám sobě v reflexi stát imanentním předmětem. Veškeré poznávání lze tedy činit pouze vnitřním vnímáním.

Hned v úvodu té kapitoly *Psychologie*, která je vnitřnímu vnímání věnována, Brentano uvádí, že se jedná vzhledem k jím představovanému systému o terminologicky dosud nezafixovaný pojem. Říká, že by termín vnitřní vnímání nejraději používal jako označení pro psychický fenomén nebo psychický akt. Jedná se totiž o pojem, který odkazuje k entitě, které si je vědomí vědomo. Právě tato vědomost o vlastní vědomosti je reflexí psychického fenoménu. Pro přiblížení reflexivní role vnitřního vnímání používá Franz Brentano často příklad souvislosti zvuku a jeho představy. V naší mysli se zdají být přítomné jako jeden celek. Začnemeli ho rozkládat do částí, ukáže se jako sestávající ze dvou od přirozenosti různých fenoménů. Zvuk je fyzický fenomén, jeho představa, slyšení, je fenomén psychický. To, co vstupuje do vnitřního vědomí tedy není bezprostředně zvuk sám, ale od počitků zvuku odvozená představa o něm. To, že zvuk, fyzický fenomén, a slyšení – jako představa o něm – jsou od přirozenosti dva odlišné fenomény, způsobuje, že naše konceptualizace jejich jednoty jako spojení dvou podstatně různých fenoménů je snazší. Jednota, která mezi nimi panuje, je založena na závislosti sekundárního psychického aktu, představy, na svém předmětu, který je vůči ní primární. Důkaz, že zvuk je primárním objektem, je založen v úvaze, že chybí představa o něm, lze ho i tak myslet, chybí on sám, jeho představa vzniknout nemůže (představa zvuku – slyšení – bez zvuku není možná). Reflexe na jednotlivé akty tedy nakonec nerozlišuje pouze aktu

imanentní předměty od psychických aktů, ale i podstatné rozdíly v jejich rodovém založení. Akty, které jsou orientovány na fyzické (primární) fenomény jako na své imanentní předměty se nutně musejí lišit od aktů, které mají za předmět sebe sama – tedy psychické fenomény. Ačkoli Husserl následně nutnost distinkce fenoménů na fyzické a psychické a vědomí na vnější a vnitřní popře, je patrné, že jeho dělení aktu na jednoduché a fundované má v základu Brentanův poznatek o tom, že akty jsou rozdílné podle toho, zda se primárně orientují na předmět, jehož intencionálně a nereflexivně dosahují, nebo jsou orientovány na obecné závěry, v nichž je obsažena i reflexe jich samotných.

5. Husserlova odpověď na Brentanovo rozdělení vnímání na vnější a vnitřní

Rozlišení pojmového páru vnitřního a vnějšího vnímání je založeno v určení, že první z nich je vnímáním, které není evidentní, zatímco druhé evidentním vnímáním je. Brentano chápe jejich členění jako založené v epistemologické diferenci, jejíž podstata spočívá v tom, že ve vnitřním vnímání je vnímající intence zaměřena výhradně na svůj přítomný obsah; pociťovaný obsah je v případě vnitřního vnímání zároveň cele jeho předmětem. Jinými slovy předmět vyplňuje celou intenci, která je na něj zaměřena. Ve vnějším vnímání nachází vnímající intence pouze částečné vyplnění, její obsah není zároveň jejím předmětem. Vzhledem k nedostatku svého vlastního vyplnění pak intence odkazuje za přítomný obsah k předmětu, který má odpovídající vyplnění poskytnout. Brentano spojuje s intencí předmět, který jejím prostřednictvím včleňuje do psychického aktu samotného a nerozlišuje dál, zda se intence co do svého obsahu s předmětem shoduje, či nikoli. Intence jako zaměření na předmět umožňuje, že spolu s prožitkem je vždy cele poznáván i jeho předmět a celý prožitek je vnímán právě tak, jak se jeví. V tomto smyslu je podle Brentana vnitřní vnímání plnou evidencí jednoty předmětu a jeho prožívání.

Husserl vnáší do této struktury další prvek – rozlišuje obsah vnímající intence od předmětu samotného a převádí vztah obsahu vnímající intence a předmětu na vztah adekvace. Tak může zkoumat, zda se obsah vnímající intence a předmět intencionálního aktu prožívání mohou lišit. Uvádí známý příklad bolesti v zubu, která je jistě vnitřním prožitkem, ale za předmět vnímání není v tomto případě považován způsob, jak je jako bolest prožita. Ona sama je transcendentně vyložena jako bolest v zubu, tedy jako náležející nikoli prožívajícímu vědomí jako jeho stav, ale jako bolest, která náleží zubu. Takto pochopený prožitek bolesti podle Husserla dokládá, že ne všechny akty prožívání jsou evidentní. Nejsou vždy vnímány jako prožitky, které jsou vlastní vědomí, ale jsou pod vlivem domnělé existence na vědomí nezávislých předmětů transcendentně vykládány jako patřící k nim. Měli být tedy psychický

fenomén definován jako evidentní, pak musí být právě on vnímán jako vědomí vlastní prožitek. Zda ten který prožitek splňuje toto kritérium, jsme navíc schopni posuzovat pouze u našich vlastních prožitků. Evidentní vnímání tedy podle Husserla můžeme mít pouze o nich a navíc jen potud, pokud je výkladem nepřekračujeme – tedy pokud je nepřipisujeme něčemu jinému než vnímání.⁵⁴⁰ Husserl chce podobně jako u vnímání ve vztahu k výpovědi rozlišovat, co je obsahem vnímající intence, od předmětu, který je každým psychickým prožitkem (aktem) míněn. Tímto rozlišením je možné zkoumat, zda se obsah vnímající intence s předmětem aktu kryje, nebo ne. Posouzení, zda se vzájemně kryjí, dovoluje nahlížet vztah obsahu vnímající intence a jejího předmětu jako adekvátní a postavit ho proti Brentanově evidenci vnitřního vnímání. V té nemohou být obsah vnímající intence s předmětem porovnány, protože Brentano nerozlišuje obsah intence od jejího předmětu, ale protože ji předmět podle jeho tvrzení vyplňuje celou, měly by se předmět s obsahem krýt i tehdy, když je obsah od jejího předmětu odlišen. Uznámeli možnost dělit vnímající intenci na obsah a předmět, pak je také možné porovnat vzájemně, zda si Husserlovo adekvátní a Brentanovo evidentní pojetí vnitřního vnímání odpovídají.

Mámeli rozumět psychickým fenoménům jako obsahům našeho vnímání – prožitkům, které v něm vždy jsou, a jeli možné považovat za obsah vnímající intence psychických fenoménů (vnitřních vjemů), které považujeme za adekvátní, právě tyto prožitky, pak se podle Husserla rozsah vnitřního vnímání kryje s rozsahem vnímání adekvátního. To ale ve svém důsledku znamená, že se radikálně proměňuje náhled, co lze za psychické fenomény, a tedy i prožitky, považovat. Do jejich sféry nemohou již náležet pouze ty prožitky, které jsou vlastní vnitřnímu vnímání tak, jak ho Brentano vymezuje, ale všechny ty, které patří k vědomí vůbec. Jako náležitější vědomí je podle Husserla možné označit vše, co lze prožívat, nebo také to, co se na konstituci prožitku (aktu) podílí. Do oblasti prožitků lze pak zařadit počítky jako jejich konstitutivní část nebo i prožitky, kterým jejich předmět zcela chybí (jako se tomu děje u halucinací nebo fantomových bolestí). Pak je vnímáno to, co se jeví, právě tak, jak se to jeví, ale rozhodně to nemůže být označeno za pravdivé, prostě protože to samo není. Stejně tak je do oblasti adekvátního vnímání možné zařadit i ty fenomény, které Brentano označuje jako fyzické.

To, co je prožíváno, každý psychický fenomén, není pouze vědomím, jak říká Brentano, ale je podle Husserla i obsahem tohoto vědomí. Podle Brentana je podstatou psychického fenoménu imanence jeho předmětu. Psychický fenomén je prožíváním (představováním, souzením, pocíťováním libosti či nelibosti) toho předmětu, jenž je stálým referenčním bodem (průběhu) prožívání. Předmět je tedy imanentně stále přítomný v psychickém aktu. Spolu s představou předmětu se ale

⁵⁴⁰ Husserl, *LZ II/2*, A712 / B 240, s. 216.

vnitřním vnímáním dává i akt sám a to tak, že se jako představa, soud, ne/libost sám poznává. Psychický fenomén je co do svého prožívání vědomím, ale zároveň je také sám tím uvědomovaným, a to tak, že se stává v užším smyslu toho slova vnímaným. Jednota vědomí je tvořena prožitky, které nezprostředkovávají pouze své předměty, ale vedle nich jsou zaměřeny i na sebe sama. K proudu prožitků se tak ve vnitřním vědomí přidává i kontinuální řada na ně úzce zaměřených vjemů. Husserl bude tvrdit, že i když jsou nám tyto prožitky bezprostředně dány v prožívání, není to, jak jsou vnímány a tedy i poznávány, dáno stejně bezprostředně jako prožitek sám. Prožívání ve své aktualitě není ztotožnitelné s prožitkem, který je *jako něco* vnímán. Brentano sám upozorňuje, že samozřejmé prožívání psychického aktu, není totožné s poznáváním, co ten který psychický akt je. Pojmenovávání (předmětná identifikace) psychických aktů se nemůže udávat za jejich prožívání, ale až poté, co je toto vyvoláno ve vzpomínce. K tomu, abychom je byli schopni nahlížet, nikoli prožívat, jako to, co jsou, je nutný odstup od jejich prožívání. Husserl toto tvrzení upřesňuje a rozšiřuje tvrzením, že vše, co nazýváme vnímáním, je, jak snadno přijímáme u vnějšího vnímání, ze své podstaty interpretací. Mají být ale oba pojmy vnitřního i vnějšího vnímání koherentní, pak je toto podstatné určení nutné přiznat i vnímání vnitřnímu. U vnějšího vnímání přijímáme jeho určení, že se v něm něco jeví, s vědomím, že to, co se jeví, se jeví jako něco (spektrum jako duha, tóny jako zpěv atd.). Navíc, jak bylo řečeno, jsou fyzické fenomény podle Brentana závislé na psychických a tedy i na vnitřním vnímání, kterým se psychické fenomény jedině dávají. Jev je tak, jak se ve vnímání jeví, ale to ještě nezaručuje, že je správný nebo nesprávný. Jevení samo je (už podle příkladu jevu daného ve vnějším vnímání) vytvářeno interpretací. Vnímání, které v základu jevení stojí, je, jak Husserl říká, interpretace.⁵⁴¹ Proto nelze popírat, že i psychické jevy jsou vnímáním interpretovány. Jejich jevení (se) má ve svém základu vnímání – tedy interpretaci, a nikoli jejich prostou jsoucnost.

Tento výklad působí schematicky. Ale když vezmeme v potaz, že interpretace je událost (nebo děj), který je s vnímáním souběžný, pak se ukazuje, že v každé chvíli musí mít svůj vlastní obsahový protějšek – tedy onen obsah intence vnímání, o němž byla výše řeč. Pak je možné, že náhlé emoce, které vnímáme jako k nám náležející psychické jevy, se stávají štěstím, kterým se tetelím, nebo pocitem žalu, který mě má skolit. Jsou to obsahy vnímání, podle Husserla „perceptivní interpretace“, které stojí za tím, že je zde pro nás něco víc, než právě prožitek sám, je zde navíc zjištění, že štěstí nebo žal a způsob jejich prožívání mohou být připsány vědomí vnějšímu předmětu (úspěchu v práci, zranění blízké osoby, nebo nakonec i

⁵⁴¹ Edmund Husserl, „Vnější vnímání: Fyzické a psychické fenomény,“ in Husserl, *LZII/2*, A705/B233, s. 208.

nám jako na vědomí nezávislé entitě) a nahlíženy tak, že s nimi mají příčinnou souvislost. Tento běžný omyl přivedl Husserla k náhledu, že vnitřní vnímání je chybné tehdy, když jsou jemu vlastní obsahy vnímající intence uváděny do příčinné souvislosti s tím, co je vnímání vnější. Neznamená to ale, že by principy vnějšího a vnitřního vnímání musely být nutně odlišné. Ve vztahu k jevům, které jsou obsahem, nebo součástí vědomí, platí, že jsou prožívány. Husserl v souvislosti s nimi přestane používat označení vjem nebo fenomén a bude je pojmenovávat jako intencionální akty. O předmětech, které nejsou součástí vědomí, platí, že nemohou být prožívány, ale jsou vnímány. Metoda fenomenologie má podle Husserla zajistit důkladné rozlišování mezi intencionálním předmětem, který je v intencionálním aktu míněním dosahován, a který je tedy vlastně přítomný pouze jako míněný, a předmětem, kterému jsou naivně připisovány možnosti nějak ovlivňovat vnímání z vnějšku.

Zvláštní komplikace nastává tehdy, když se intencionální akty mají samy stát tím, co je pozorováno a o čem se vypovídá. Pak je totiž nutné prostřednictvím vědomí a jeho aktu nedosahovat mínění nebo výpovědi o objektu, ale právě o tom, co samo objektivitu zprostředkovává a přitom samo není vůbec běžně reflektováno. Tak stojíme na místě, z něhož vidíme, jak se Husserlovi podařilo prokázat, že vnímání, ať už vnější či vnitřní, může být stejně pochybné, protože je vždy interpretací. Už ve vnímání je vše pojímáno *jako něco*. Chyba nastává tehdy, když nejsme schopni rozlišit, že chcít nahlížet něco *jako* předmět nebo jeho vlastnost v případě, kdy jde o vědomí vlastní intencionální akty, nebo jejich součástí, je objektivací toho, co vlastně objektivovat nelze. Fenomenologická metoda má tedy pomoci rozlišovat, že danost a pojetí (materiální náplň aktu a druh jeho zaměření, kterým je sám jako ten který určován) pro běžný a naivní pohled často splývají. Zároveň chce ukazovat, že vše, co se zdá být dáno samo, je nakonec přece jen už od počátku vnímáno *jako něco*. Jan Patočka k tomu výstižně říká: „Ukazuje se, že Husserl se nijak neodvrátil od karteziánské teze evidence vědomí pro ně samo. Ale nemá za to, že toto evidentní vědomí by bylo prostě dáno, nýbrž že k němu je třeba dojít očištěním od všech *objektivujících* apercepcí, které působí, že danost a pojetí pro naivní pohled splývají. Takto očištěné prožitky potom mohou být předmětem adekvátního názoru. Ale předměty tohoto adekvátního názoru nebudou pak jenom akty, nýbrž neméně i všechny smyslové obsahy, které Brentano kvalifikoval jako fyzické fenomény, a ty tedy budou neméně evidentně zaručeny. A neadekvátně nazírány nebudou pak pouze tzv. vnější předměty, nýbrž neméně i my sami, pokud jsme apercipováni jako součást přírody. Neadekvátně vnímány nebudou tedy jen vnější věci, nýbrž vnější věci i vlastní nitro, právě pokud to jsou věci a věčné momenty.“⁵⁴²

⁵⁴² Patočka, *Úvod*, s. 66.

6. Závěr

Prostřednictvím Brentana a Husserla se na konci 19. a na začátku 20. století odehrává zásadní posun ve filosofii a to formováním se jejího nového směru, fenomenologie, která je postavena na ne-tradičním promyšlení vztahu subjektu a objektu. Brentanova pozice odhaluje, že ve vztahu k vnějšímu světu se subjekt prostřednictvím svého vnímání ocitá, co do možností svého poznání, omezen. Toto zjištění není nijak nové, zásadní je řešení, které Brentano nabízí – odmítá, že by se subjekt orientoval na základě svého vztahu k předmětům, které jeho vědomí přesahují. Ukazuje, že právě předměty, které jsou v jeho vědomí přítomny a k nimž vědomí transcenduje jako k od sebe odlišným pólům průběhu svých aktů, spoluurčují třídy a jedinečnost těchto aktů, a tak jediné mohou být samy zpřístupňovány. Imanence předmětů a jejich vztah k aktu dovoluje Husserlovi, aby, i když Brentanovu strukturu dělení aktů a předmětů – na fyzické a psychické a vnější a vnitřní – odmítne, tento klíčový dynamický komponent vzájemného odpovídání si předmětu a aktu zachoval a dále ho prohloubil.

Doloží, že samotné utváření aktu je už od počátku určeno interpretativně v návaznosti na intencionální předmět, jehož má být aktem dosaženo. Na základě struktury aktu, která je Patočkovými slovy, založena na dynamické jednotě pojetí a danosti, se ukazuje, že vše, co je vědomí přístupné, jsou buď jeho součástí nebo jeho prožitky. Jinými slovy, vše ve vědomí buď konstituuje výklad nebo ho (většinou nereflektovaně) provádí. Tento děj se týká již od samého počátku i počítkových materií. Nic, tedy ani počítkové materie, ani my sami, nebo cokoli jiného, nemůže být jako předmět fixováno, ale ukazuje se jako stálá souhra dosahování intencionálního předmětu aktem, který ho jako svůj cíl sám sebou – a přitom jako od sebe odlišný – nechává vyvstat.

7. Použitá literatura

- AJVAZ, M. *Cesta k pramenům smyslu: Genetická fenomenologie Edmunda Husserla*. 1. vyd. Praha: FILOSOFIA, 2012. 374 s. ISBN 978-80-7007-375-9.
- BENYOVSZKY, L. *Cesty k neskrytosti*. 1. vyd. Praha: Togga, 2012. 190 s. ISBN 978-80-7476-025-9.
- BERNET, R., KERN, I., MARBACH, E. *Úvod do myšlení Edmunda Husserla*, přel. URBAN, P., 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2004. 290 s. ISBN 978-80-7298-122-9.
- BRENTANO, F. *Psychologie vom empirischen Standpunkt, Band 1: Die Psychologie als Wissenschaft*, usp. KRAUS, O., 2. vyd. Leipzig: Verlag von Felix Meiner, 1924. 279 s.
- HUSSERL, E. *Logická zkoumání I: Prolegomena k čisté logice*, přel. MONTAGOVÁ, K. S., KARFÍK, E., 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2009. 236 s. ISBN 978-80-7298-270-7
- HUSSERL, E. *Logická zkoumání II/1: Zkoumání k fenomenologii a teorii poznání*, přel. URBAN, P., NOVOTNÝ, K., JANOUŠEK, H., 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2010. 501 s. ISBN 978-80-7298-397-1.

- HUSSERL, E. *Logická zkoumání II/2: Základy fenomenologického objasnění poznání*, přel. URBAN, P., 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2012. 229 s. ISBN 978-80-7298-444-2.
- KANT, I. *Kritika čistého rozumu*, přel. LOUŽIL, J., 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2001. s. 13–136. 568 s. ISBN 978-80-7298-035-2.
- KRAUS, O. *Předmluva k Psychologie vom empirischen Standpunkt; or, Einleitung des Herausgebers*, od BRENTANO, F., 1. vyd. Leipzig: Verlag von Felix Meiner, 1924. s. XV–XCVII.
- PATOČKA, J. „Úvod do Husserlovy fenomenologie.“ In: *Fenomenologické spisy II*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2009. 670 s. ISBN 978-80-7298-420-6.
- PAVLÍK, J. *Předmluva k O původu mravního poznání; or, K některým aspektům Brentanovy psychologie a etiky*, od BRENTANO, F., přel. HARTL, M., 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1993. s. 7–18. ISBN 978-80-206-0360-9.
- NOVOTNÝ, K. „Fenomenologická diference prožitku / jevu, imanence / transcendence a otázka založení subjektivity vlastního těla.“ Přednáška přednesená na FHS UK v zimním semestru 2013/2014 v rámci cyklu Fenomenologie I.
- RINOFNER KREIDL, S. „Die Entdeckung des Erscheinens: Was phänomenologische und skeptische Epochen unterscheiden.“ In: *Mediane Phänomenologie. Subjektivität im Spannungsfeld von Naturalität und Kulturalität*. Würzburg: Verlag Königshausen & Neumann GmbH, 2003. s. 90–107. Staženo 26. června 2014. <http://www.uni-graz.at/sonja.rinofner/Mediane%20Ph%E4nomenologie%20%28seitenrichtig%29.pdf>.
- SANDMEYER, B. *Husserl's Constitutive Phenomenology: Its Problem and Promise*. 1. vyd. New York, London: Routledge, 2009. 262 s. ISBN 978-0-203-88345-7.

Kontakt na autora

Mgr. Věra Vávrová
Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
U Kříže 8
158 00 Praha 5 – Jinonice
Email: vera.vavra@gmail.com

Školitel: doc. PhDr. Ladislav Benyovzsky, CSc.

Média

Konstrukce společenství v Krameriových novinách na konci 18. století

The Construction of the Society in Kramerius's Newspapers in the Late 18th Century

Irena Boušová

Anotace: Krameriovy noviny na konci 18. století představují nové médium, které pravidelně zprostředkovává informace z dění ze světa. Čtenáři se skrze články seznamují se zvyky a chováním cizích národů a vytváří si o nich vlastní obraz. Kramerius na stránkách novin pravidelně jednotlivé národy hodnotí, k některým vyjadřuje pocit solidarity, jiné naopak chápe jako zdroj ohrožení. Kramerius zároveň ve svých novinách a knihách čile komunikuje se svými čtenáři a předkládá jim normativní rámec toho, jak se mají správně chovat a jaké tiskoviny číst.

Tento příspěvek chce především poukázat na to, že pohled nového historismu a nových kulturních dějin na Krameriovy noviny otevírá nové možnosti pro interpretaci této rané fáze národního obrození, které bylo doposud českou historiografií chápáno ve shodě s tradičním pojetím národa a nacionalismu jako objektivně vzniklých entit. Krameriovy noviny vytváří jedinečný prostor pro analýzu prezentace společných zájmů a cílů skupiny, neboť na každodenní rovině konstruuji společenství, které se spolu identifikuje. Nicméně toto společenství se nevyznačuje žádnou pevně danou objektivní strukturou, naopak se objektivizuje pomocí vzájemné komunikace, která odráží hledání společných témat jako například společné mýty či kolektivní paměť.

Klíčová slova: Čtenář, historie, Kramerius, konstruktivismus, modernita, národní teorie, nacionalismus, národní obrození, noviny, nový historismus, primordialismus, tiskaři, vlastenectví, 18. století.

Summary: Kramerius's newspapers represent in the late 18th century a new medium that provides regular information about world news. Readers are acquainted through articles with the habits and behavior of foreign nations and create its own

image on them. Kramerius evaluates some nation positively in the newspaper, to some of them he expresses a feeling of solidarity, or see others as a source of danger. Kramerius in his newspaper actively communicates with his readers, presenting them with a framework of how they should properly behave and what they should read.

This article wants to point out that the view of the new historicism and new cultural history to Kramerius's newspaper open up new possibilities for interpreting the early stage of national revival, which has been in so far understood by Czech historiography in accordance with the traditional ethnic view of nation and nationalism as objectively created entities. Kramerius's newspaper, however, creates a unique space for analyzing the presentation of common interests and goals as everyday construction of community. However, this community do not have any fixed objective structure, on the contrary, is objectified through mutual communication, which search for such topics as common myths or collective memory.

Key words: Books, constructivism, history, Kramerius, modernity, nationalism, national revival, New Historicism, newspapers, patriotism, primordialism, printers, reader, 18th century.

1. Úvod

Každé banální tázání a nedůvěra k zaběhlým výkladovým rámcům napomáhá k novým poznatkům a k odkrývání komplexní povahy každé historické události. Nermalou zásluhu na změně ve vnímání dějin má hnutí postmoderny, které otevřelo prostor pro nové možnosti a úhly pohledu také v historické vědě. Období českého národního obrození patří mezi klíčové události v českých dějinách a úzce se pojí s otázkami vzniku moderního národa a nacionalismu. Problematika jeho počátků ovšem již dlouho nepatří mezi frekventovaná témata historického výzkumu a starší práce jsou značně ovlivněné dobovými stereotypy. Nové zpracování tohoto tématu ve shodě s nejnovějšími koncepcemi má tedy v historiografickém bádání své opodstatnění. Cílem tohoto příspěvku je podívat se blíže na literaturu, jež se vztahuje k osobnosti V. M. Krameria a k rané fázi českého národního obrození, a odkrýt nové možnosti interpretace pramenů vztahujících se k tomuto období.

2. Spící národ

Existují tři základní přístupy ke zkoumání národa. První z nich, primordialismus, vycházel z předpokladu, že národ je odpradáвна existující entitou a má své dějiny, které lze sledovat po celá staletí. Pojetí národa a etnicity bylo u této teorie úzce

spojeno s rasou. Z biologických předpokladů definující rasu pak nutně vyplývaly kulturně definované rozdíly. Národ tu byl odjakživa, pouze v dějinách jsou období ve fázi, kdy „spí“, „obrozuje se“ či „vzkvétá“. Tento přístup se odráží v první knize o Krameriovi pod názvem *Život a působení Václava Matěje Krameriusa* od Antonína Rybičky, který v ní Krameria označuje jako „šlechtného muže, který se o zachování a rozšíření jazyku a oživení literatury české, jakož i o vzdělávání krajanů zasloužil“.⁵⁴³ Rybička zdůrazňuje především Krameriovy vazby na ostatní tehdejší literáty a jeho roli pro povzbuzení českého národa, což se odráží také v samotném názvu jeho dalšího díla nazvaného příznačně *Přední křisitelé národa českého*, kde uveřejnil medailonky předních českých obrozenců.⁵⁴⁴ Touto knihou se zároveň snažil definovat obrozeneckou komunitu jako takovou. Česká historiografie již tedy od počátku V. M. Krameria reflektuje jako předního buditele a klíčovou osobnost české vlastenecké komunity.

Další monografie o Krameriovi je od Jana Herbena a vyšla pod názvem *Matěj V. Kramérius Osvícenský novinář a buditel*.⁵⁴⁵ Pro novináře, politika a historika Jana Herbena se Kramerius stal vzorem žurnalistické práce, reprezentantem demokratického smýšlení a bojovníkem za svobodu. Tato práce byla silně ovlivněna tehdejšími sporem o smysl českých dějin, ve kterém Herben vystupoval po boku T. G. Masaryka proti tzv. Gollově škole.⁵⁴⁶ Masarykův pohled na dějiny shrnuje Miloš Havelka: „Masaryk se na dějiny nedíval jako historik a nešlo mu o to, aby se pohroužil do zkoumání příčin a následků jednotlivých historických událostí; jeho záměrem nebylo ani pouhé studium dobových pramenů a dokumentů. Masarykovi šlo o vybudování takového obrazu českých dějin, který by zachycoval jejich celkové souvislosti, který by legitimizoval politiku a podněcoval k jednání, který by mohl být základem pro přítomnost a budoucnost a který by ale zároveň nebyl jen úzce nacionalistický.“⁵⁴⁷ Herben nepracoval dostatečně s pramenným materiálem a s Krameriem zacházel více méně jako s reprezentantem nadčasových hodnot české společnosti, čemuž podřizoval svůj výklad.

Stejně tak další autor, Vladimír Klimeš, v knize *Počátky českého a slovenského novinářství* hovoří o aktivitách Krameria jako o „vlastenecko-buditelských“, což opět

⁵⁴³ RYBIČKA, Antonín. *Život a působení Václava Matěje Krameriusa*. Praha 1859, s. 4.

⁵⁴⁴ RYBIČKA, Antonín. *Přední křisitelé národa českého*. Praha 1883.

⁵⁴⁵ HERBEN, Jan. *Matěj V. Kramérius: osvícenský novinář a buditel*. Praha 1926.

⁵⁴⁶ Srov. článek *Masarykova sekta a Gollova škola* z roku 1912 uveřejněný v časopise *Pokrok*. Spor, který se do té doby vedl na akademické půdě, Herben zpřístupnil široké čtenářské veřejnosti.

⁵⁴⁷ HAVELKA, Miloš. *Dějiny a smysl: obsahy, akcenty a posuny „české otázky“*, 1895-1989. Praha: Nakl. Lidové noviny, 2001, 203 p. ISBN 80-710-6424-6.

odráží představu odpradávná existujícího národa, jehož členové si pouze v určité dějinné etapě nejsou plně vědomi své příslušnosti k němu.⁵⁴⁸ Prastarý původ národa podle Klimeše potvrzuje společný jazyk, jenž je jádrem českého vlastenectví. Neuspokojivý stav vlastenectví za Krameria poté vysvětluje hospodářskou slabostí a nedostatečným třídním uvědomím a strachem vzniklým po Bílé Hoře.

Poslední a zároveň nejobsáhlejší práci o Krameriiovi pod názvem *Matěj Václav Kramerius* napsal Jan Novotný. Kniha je silně ovlivněna tehdejší situací v komunistickém Československu.⁵⁴⁹ Kramerius jakožto pražský měšťan pro Novotného nepředstavoval vzor národních hodnot, spíše jej chápal jako prostředníka mezi elitou a lidovými vrstvami, kterým pomáhal vzdorovat třídnímu útlaku. Kramerius byl tím, kdo otevřel cestu k hospodářské a politické emancipaci lidových vrstev. Po faktografické stránce je kniha Jana Novotného velkým přínosem. Shromáždil veškeré Krameriiovo dílo, ze kterého vybral úryvky z různých žánrů od novin až po cestopisy. Ovšem Novotný si nekladl otázky po povaze daných textů a motivací Krameria jakožto vydavatele. Vystačil si s pouhým konstatováním, že jeho činnost byla dána láskou k vlasti. Doslova píše: „Ovlivněn prostředím pražské vlastenecké společnosti dospěl k rozhodnutí věnovat se hlavně a především lidovýchovné osvětové a národně buditecké činnosti. Kramerius náležel k těm představitelům české obrozenecké inteligence, kteří si uvědomovali, že bez aktivní spoluúčasti lidových vrstev nelze prorazit svírající pouta feudální zaostalosti, uvolnit cestu společenskému pokroku a vytvořit nezbytné podmínky pro rozvinutí hnutí za povznesení národa ze staleté poroby.“⁵⁵⁰

Všichni výše zmiňovaní autoři mají jedno společné a tím je to, že nahlíží Krameriiovu činnost jako snahu o povznesení českého národa a jeho návrat k slavné minulosti, a jsou tedy typickou ukázkou primordialistického pojetí národa.

3. Počátky bádání o nacionalismu

I když byl primordialismus již několikrát zpochybněn, má velký vliv dodnes. Ovšem tradiční vymezení vazby mezi etnicitou a rasou jako přirozené je zásadně přerušeno s 2. světovou válkou. Především v 60. letech je opuštěno od biologického determinismu a řada rysů spojená jak s národem či etnicitou jsou v rámci antropologického bádání nově chápány jako kulturně podmíněné. Je to období, kdy se prosazuje modernistické pojetí národa. Modernisté upozornili na to, že národ není žádnou samozřejmostí. Řešili nově otázky podmínek a příčin vzniku jednotlivých národů, jejichž počátek řadili právě do období moderní doby. Zásadní přelomovou práci

⁵⁴⁸ KLIMEŠ, Vladimír. *Počátky českého a slovenského novinářství*. Praha: Orbis, 1955.

⁵⁴⁹ NOVOTNÝ, Jan. *Matěj Václav Kramerius*, Vyd. 1. Brno: Nakl. Melantrich, 1973, 364 s.

⁵⁵⁰ NOVOTNÝ, Jan. *Matěj Václav Kramerius*, Vyd. 1. Brno: Nakl. Melantrich, 1973, s. 18.

v tomto ohledu je text od Karla W. Deutsche, jenž se soustředil na otázku formování moderních národů, které vznikly následkem komunikace uvnitř komunity, společných zvyků a míry sociální mobility.⁵⁵¹

Jedním z nejvlivnějších modernistů byl bezpochyby Ernst Gellner, který národ nechápal jako věčnou entitu, ale následek nových ekonomických a společenských změn s nástupem kapitalismu. Ernst Gellner např. v knize *Národy a nacionalismus* odmítl mýtus „*spícího národa*“, který musí být „*probuzen*“.⁵⁵² Národ a nacionalismus zasadil do období vzniku moderní průmyslové společnosti jako jejího přirozeného důsledku. K propagaci této myšlenky sloužila společná výchova a vzdělávací systém. I když se Gellner v mnohém inspiroval britským historikem Erickem Hobsbawnem, ten chápal vztah mezi kapitalismem a moderním národem odlišně. Oproti Gellnerovi na národ nenahlížel jako na přirozené vyústění tržního hospodářství, ale spíše jako obranu proti němu. Erick Hobsbawn viděl orientování se lidí na národní hodnoty jako reakci na rozpadající se feudální vazby v důsledku rozvoje tržních vztahů. Doslova říká: „*Dalo by se říci, že taková hnutí se většinou dříve ujala v oblastech (a snad i ve vrstvách), v nichž byla „modernizace“ natolik přítomná, aby přinášela problémy – nešlo nutně o otázky života a smrti-, nikoli však tak pokročilá, aby nabízela řešení.*“⁵⁵³ Společenská krize tedy podle něj s sebou nesla zpochybnění dosavadních hodnot a jejich náhradou za hodnoty nové. Národ byl pro něj produktem společensko-ekonomického vývoje. Tím Hobsbawn otevřel prostor pro interpretaci národních hnutí tam, kde kapitalismus nepronikl. Hobsbawn zavedl pojem „*vynalézání tradice*“, pomocí něhož chtěl poukázat na to, že určité věci se zdají být součástí staré tradice, přitom byly ve skutečnosti vytvořeny v nedávné době.⁵⁵⁴ Hobsbawnova myšlenka měla vliv na další modernisty, především Benedicta Andersona či v českém prostředí na Miroslava Hrocha. Benedict Anderson ovšem svou pozornost od studia objektivních sociálních a ekonomických struktur obrátil směrem ke komunikaci a způsobu navazování sociálních vazeb mezi jedinci. V knize *Představy společenství* dává Anderson kapitalismus do souvislosti s masovou produkcí tisku v národních jazycích. Jazyk se díky knihtisku stabilizoval a v představách

⁵⁵¹ DEUTSCH, Karl W a Richard L MERRITT. *Nationalism and national development: an interdisciplinary bibliography*. Cambridge, Mass.: MIT Press, [1970], 519 p. ISBN 0262040026.

⁵⁵² Tamtéž, s. 9.

⁵⁵³ HOBSBAWN, Erick. *Několik úvah o nacionalismu*, s. 109-124. In *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. Vyd. 1. Editor Miroslav Hroch. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 451 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 29. ISBN 80-864-2920-2.

⁵⁵⁴ HOBSBAWN, Eric. *Několik úvah o nacionalismu*. In *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. Vyd. 1. Editor Miroslav Hroch. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 451 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 29. ISBN 80-864-2920-2. s. 109-124.

čtenářů se stal základním kamenem myšlenky společného národa. Anderson vidí nové možnosti komunikace jako podmínku pro vznik „*imagined community*“, tedy myšleného společenství, které tvoří čtenáři mezi sebou na základě sdílení stejné četby.⁵⁵⁵ Stejným způsobem Anderson pohlíží na národ: „*Jde o politické společenství vytvořené v představách, které je ze své podstaty ohraničené a suverénní.*“⁵⁵⁶ Národ jako „*ohraničené společenství*“ znamená, že lidé vzájemně na sebe nepohlíží jako na společnost, jejíž hranice jsou hranicemi celého lidstva. Představa „*suverénního společenství*“ souvisí s moderními revolucemi a osvícenstvím, kdy dochází ke zpochybnění legitimacy Boha a dynastických říší, a toto společenství nově začne samo za sebe rozhodovat bez další vnější autority. Andersonův model identifikace jedinců pomocí sdílených představ je silně subjektivistický. Dokázal jím vysvětlit mechanismy identifikace národa na základě každodenních praktik a rituálů společnosti. Propojil tak modernistické pojetí národa s antropologickým pojetím kultury jako prostoru komunikace a představ uvnitř určitého společenství.

Cizojazyčná literatura se moderním teoriím nacionalismu věnuje intenzivně, česky toho kromě díla Miroslava Hrocha a Dušana Třeštíka mnoho napsáno není. Ovšem znatelný posun směrem ke konstruktivismu v českém prostředí je patrný již v diplomové práci *Význam České expedice pro dobu národního obrození* od Zuzany Myškové z poloviny 80. let, která již vznik českého národa řadí právě do období modernity.⁵⁵⁷ Myšková ve shodě s marxistickým dějepiscectvím zastává koncepci vzniku novodobých národů jako historicky vzniklých společenství na základě společných čtyř hlavních znaků a to společného jazyka, území, hospodářského života a psychického založení, které se ústí ve specifické zvláštnosti dané kultury. Ovšem meze tohoto přístupu tkví v tom, že nedokáže vysvětlit vznik etnických skupin uvnitř jednotlivých států, jelikož předpokládá, že hranice kultury se shodují s hranicemi státu. Dle Zuzany Myškové se jednotlivé znaky národa formovaly v době přechodu od feudalismu ke kapitalismu jako nutná součást těchto změn. Autorka se staví proti dějinám idejí a odmítá tyto strukturální změny přičítat činnosti geniálního jednotlivce či nadpřirozené ideje.

V českém prostředí myšlenku vzniku národa dále rozvedli zejména Miroslav Hroch a Dušan Třeštík, kteří zdůraznili potřebu posunout vnímání národa právě

⁵⁵⁵ ANDERSON, Benedict R. *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. 1. české vyd. Překlad Petr Fantys, Miloslav Uličný. Praha: Karolinum, 2008, 274 s. Limes (Karolinum). ISBN 978-802-4614-908.

⁵⁵⁶ Tamtéž, s. 23.

⁵⁵⁷ MYŠKOVÁ, Zuzana. *Význam České expedice pro dobu národního obrození*. Diplomová práce na FF Univerzity Karlovy. Vedoucí práce František Horák, Renáta Wohlgemuthová, Praha, 1983.

směrem k modernistickému pojetí.⁵⁵⁸ Dušan Třeštík moderní střeoevropský národ chápal jako výtvar kultury. Co se snažil objasnit, je to, že toto úzké spojení mezi kulturou a národem má svou politickou a sociální komponentu v existenci vrstvy inteligence, kterou v této podobě sotva najdeme někde jinde. Podle Třeštíka to nebyli totiž mocní, zámožní gentlemani, kteří udělali („probudili“) střeoevropské národy, byli to „nuzáčtí“ literáti nebo malí, zchudlí šlechtici, „gentry“ bez jakékoliv moci, kteří to dokázali.⁵⁵⁹ Miroslav Hroch s tímto pohledem nesouhlasí, i když přichází s konceptem „malých národů“, aby rovněž zdůraznil, že se idea národa z počátku vázala pouze k úzké skupině intelektuálů. Hroch tvrdí, že v první fázi národního hnutí hrál hlavní roli učený zájem o historii, jazyk a kulturu etnických skupin ze stran osvícenských intelektuálů. Od vědeckého zájmu hrstky učenců přechází agitace ze strany intelektuálů směrem ke zbytku obyvatelstva. Hlavním přínosem Miroslava Hrocha je právě studium vývoje a periodizační schéma vzniku národa především u nevládnoucích etnik. Na základě schématu Hroch sestavil časovou osu úspěšných národních hnutí, kde české národní hnutí v porovnání se zbytkem Evropy řadí mezi ta nejranější, ale vyznačuje se z počátku neúplnou sociální skladbou.⁵⁶⁰ V českém prostředí se téma národa začalo masově prosazovat až ve 40. letech 19. století.⁵⁶¹ Zpočátku byla tato myšlenka většinou obyvatelstva ponechána bez ohlasu, musely se hledat komunikační kanály, kterými obrozenci propagovali národ jako hodnotu. Jednalo se zejména o tradiční komunikační sítě, jakými byly kazatelna, různá procesí a poutě, trhy či školní docházka.⁵⁶² Vznik národního státu tak podle Hrocha nepředstavuje pouze změnu geografickou, ale také mentalitní.

Modernisté pohlíželi na národ jako na fenomén, který vznikl v určité době, a nebyl něčím přirozeným, „geneticky daným“ každému člověku, jak jej do té doby vnímali *primordialisté*. Příslušnost k národu tak podle nich nebyla dána narozením jedině do určité skupiny, ale výchovou, tj. ze sociální interakce. Národ pro modernisty představoval určitý kulturní konstrukt neboli „*erfundene Gemeinschaft*“. Jednotliví autoři se ovšem mezi sebou lišili v tom, čemu tuto změnu přisuzovali. Jak

⁵⁵⁸ HROCH, Miroslav. Národ jako kulturní konstrukt? In: revue Lidé města, 3/2005-17, s. 9.

⁵⁵⁹ TŘEŠTÍK, Dušan. *Vymyšlení českého národa*. Třeštík, Dušan. Dějiny a současnost. Kulturně historická revue. 22, č. 2, 2000, ISBN 0418-5129, 22s., 41.

⁵⁶⁰ HROCH, Miroslav. *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha: Nakl. Lidové noviny, 1999, 198 p. Knižnice dějin a současnosti, sv. 9. ISBN 80-710-6298-7.

⁵⁶¹ Srov. Klasifikace jednotlivých fází českého národního hnutí dle Miroslava Hrocha. HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1999, 275 p., [16] p. of plates. ISBN 80-204-0809-6. HROCH, Miroslav. *Národ jako kulturní konstrukt?* In: revue Lidé města, 3/2005-17, s. 11.

⁵⁶² HROCH, Miroslav. *Národ jako kulturní konstrukt?* In: revue Lidé města, 3/2005-17, s. 9-17.

shrnul Dušan Třeštík „produkce“ národa musela být pro marxistické dějepisce v zásadě pasivní, automatická, „zákonitá“, kdežto on ji chápal jako aktivní „vymýšlení“, něčím, co bylo pro marxismus nemyslitelné, neboť podle tohoto směru národ sídlí v sociálně-ekonomické realitě, kdežto pro Třeštíka v hlavách lidí.⁵⁶³

4. Ve jménu ztráty všech jistot

Miroslav Hroch studoval objektivní podmínky vzniku národa. Jeho koncepce se vyznačuje silně neosobním charakterem, neboť je postavena na vysvětlení kauzálního vývoje národního hnutí s již s předem definovaným cílovým stavem. Jeho práce se soustředí na popis vzniku národa, kde nemá místo náhoda a nezamýšlené důsledky. Zvláště podnětný je v tomto ohledu pohled na dějiny od francouzského filozofa Michela Foucaulta, který se stal velkým kritikem lineárnosti a kauzality dějin, jinými slovy představou, že dějiny plynou odněkud někam a navazující událost je příčinou té předchozí. Svým výzkumem dějin filozofie, myšlení a literatury dospěl k závěru, že dějiny jsou plné zlomů a diskontinuit, kdežto historici mají tendenci tyto zlomy potlačovat.⁵⁶⁴ Foucault z tohoto důvodu zavádí pojem „diskontinuita dějin“ a zdůrazňuje tím arbitrárnost jednotlivých dějinných etap. Foucault stejně jako Hayden White byli představiteli nového historismu, směru, který se pokoušel rozumět pramenům pomocí historického kontextu a způsobu reprezentace určitého literárního žánru.⁵⁶⁵ Stejně tak Roger Chartier ve své kritice masakru koček od R. Darntona upozornil na to, že při analýze pramenu je potřeba přihlídnout k významu jednotlivých pojmů a za jakým účelem byl text vůbec napsán.⁵⁶⁶

Nové pojetí dějin, které je plné diskontinuit, přebírá historická antropologie a dále s ním pracuje. Richard van Dülmen vyzdvihl jako jeden z klíčových bodů

⁵⁶³ TŘEŠTÍK, Dušan. *Vymýšlení českého národa*. Třeštík, Dušan. Dějiny a současnost. Kulturně historická revue. 22, č. 2, 2000, ISBN 0418-5129, 22s., 41.

⁵⁶⁴ FOUCAULT, Michel [z francouzského originálu přeložil Čestmír PELIKÁN]. *Archeologie vědění*. V Praze: Herrmann, 2002. ISBN 80-239-0124-9. s. 27.

⁵⁶⁵ WHITE, Hayden V. *Metahistorie: historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Vyd. 1. Překlad Miroslav Kotásek. Brno: Host, 2011, 608 s. Teoretická knihovna, sv. 28. ISBN 978-807-2943-760.

FOUCAULT, Michel [z francouzského originálu přeložil Čestmír PELIKÁN]. *Archeologie vědění*. V Praze: Herrmann, 2002. ISBN 80-239-0124-9. s. 27.

⁵⁶⁶ CHARTIER, Roger (1997). *On the Edge of the Cliff. History, Language, and Practices*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press.

DARNTON, Robert. *The great cat massacre and other episodes in French culture history*. New York: Random House, 1984.

historické antropologie právě studium zlomů a respekt k rozporuplnosti dějů.⁵⁶⁷ Peter Burke zavádí pojem „cik-cak pokroku“, aby rovněž zdůraznil tento problém nejednoznačného vývoje ve společnosti. Peter Burke doslova říká: „*The history, however was not one of linear but of zigzag progress. It moved from one region in Europe to another, often with one step backwards after steps forward*“.⁵⁶⁸

Výzkum dějinných zlomů a rozporů a nemožnost stanovit jednotný cíl dějinného procesu postupně u některých historiků vedl k zavrnutí myšlenky jednotných dějin lidstva a ti místo toho přijali představu plurality dějin. Miloš Havelka například k této otázce podotýká, že představa linearity dějin je vystřídána „symbolickými centry“ a myšlenkou, že v dějinách je téměř vše možné.⁵⁶⁹ Koncept linearity je ovšem v populárním vnímání dějin i odborné historiografii stále dominantní.

Krameriovy noviny by v tomto kontextu bylo užitečné číst jako jednotlivé texty plné různých cílů a motivací, které na sebe ne vždy nutně navazují a které si někdy dokonce protiřečí.

Třetí směr v podobě historické antropologie staví vedle sebe různé i rozporuplné výklady jednotlivých aktérů. V zachycení mnohoznačností u jednotlivých výkladů viděla prostředek k odkrytí komplexnosti lidského jednání a ukázala tím, že žádný proces či událost není produktem nevyhnutelného vývoje. Dějiny každodennosti jako první poukázaly na skutečnost, že lidé různých sociálních vrstev vnímají a chápou věci kolem sebe zcela odlišným způsobem, a přiznaly různým skupinám právo na své vlastní dějiny.

5. Návrat jedince do dějin

S nástupem historické antropologie v 80. a 90. letech 20. století se opět jedinec jako aktér dostává do popředí zájmu ze strany historiků, kteří otevírají prostor pro lidské jednání, stojící na pomezí mezi naprostým determinismem a individuální svobodou.⁵⁷⁰ Středem zájmu mnohých historiků se tak stal důraz na lidskou zkušenost, což otevřelo nové možnosti interpretace i s ohledem na jedince jakožto aktéra. Jedinec byl sice v minulosti přítomen v politických dějinách, ty ale braly ohled pouze

⁵⁶⁷ DÜLMEN, Richard van. *Historická antropologie: vývoj, problémy, úkoly*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Dokořán, 2002, 116 s. Bod. ISBN 80-865-6915-2. s. 12.

⁵⁶⁸ BRIGGS, Asa a Peter BURKE. *A Social History of the Media: From Gutenberg to the Internet*. 3rd ed. Malden, MA: Polity, 2009, viii, 346 p. ISBN 978-074-5644-950. s. 103.

⁵⁶⁹ HAVELKA, Miloš. *Dějiny a smysl: obsahy, akcenty a posuny „české otázky“, 1895-1989*. Praha: Nakl. Lidové noviny, 2001, 203 p. ISBN 80-710-6424-6.

⁵⁷⁰ O historické antropologie a její pozici v historiografii a základní charakteristice více DÜLMEN, Richard van. *Historická antropologie: vývoj, problémy, úkoly*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Dokořán, 2002, 116 s. Bod. ISBN 80-865-6915-2.

na společenské elity, tedy velké osobnosti dějin. S kritikou politických dějin ze strany ekonomických a sociálních dějin, jež se nesly v duchu modernity, se aktér logicky téměř vytratil, jelikož svým jednáním a myšlením, které bylo v opozici vůči ideám modernity, by znamenal pouze překážku ve výkladu dějin. S odklonem od sociální historie, která vyznávala podřízenost jedince sociálním strukturám, lze na Krameriovy noviny nahlížet jako na pramen, jenž je pouhým odrazem sociální reality, plný symbolů a obrazů vztahujících se ke skutečnosti. Georg Iggers tento posun současné historiografie a její vztah ke skutečnosti shrnuje v knize *Dějepisectví ve 20. století* slovy: „*Ovšemže existuje skutečná minulost, tj. jak lidské bytosti žily, cítily a jednaly, minulost, jež není přístupná bezprostředně, nýbrž musí být aktivně rekonstruována. To vždy zahrnuje subjektivistické, perspektivistické prvky. Proto má objektivita jisté meze. Konstruování pravdivých dějin je pochopitelně složitější, než se domnívali historikové rankovské tradice. Rekonstrukce minulosti jsou zajisté velmi různorodé, nejsou však pouhými výplody představivosti. Proto sice existuje nepřehledné množství interpretací minulosti, ty však spočívají na pramenných dokladech a na obecně sdílené logice bádání.*“⁵⁷¹

Revizi konceptu identity a etnických skupin od kolektivního pojetí k subjektivismu provedl Rogers Brubaker. Upozornil na to, že národ jako reálnou entitu pojímali nejen primordialisté, jež kladli důraz na hluboké kořeny, prastarý původ a sílu národních vazeb. Toto pojetí bylo vlastní celé řadě modernistů, kteří vznik národa spojovali s vnějšími silami jako industrializace, rozvoj komunikačních sítí či moderních států. Brubaker na rozdíl od ostatních sociálních vědců, kteří skupiny považovali za ohraničené a homogenní, etnické skupiny považoval za neexistující entity. Skutečný je podle něj pouze pocit příslušnosti k této skupině. Členové jsou tak podle něj pouhými jedinci. Stejně tomu tak je s identitou, kterou chápe jako pokračující proces identifikace s otevřeným koncem. Obecně strukturalistické teoretické přístupy, jež skupiny pojímaly jako trvalé složky sociální struktury, se posouvají směrem ke konstruktivističtější verzi, kde se skupina chápe více nahodile a proměnlivě. Brubaker upozornil rovněž na to, že o národě bychom měli uvažovat nikoli jako o substanci, ale jako o institucionalizované formě, ne jako kolektivitě, ale jako o praktické kategorii, nikoli jako o entitě, ale nahodilé události.⁵⁷² Brubaker poukázal na to, že identita závisí na procesu identifikace a není podmíněna žádnému mechanismu či kauzalitě. Ovšem sám nechce zpochybňovat realitu ná-

⁵⁷¹ IGGERS, Georg G a Pavel KOLÁŘ. *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Vyd. 1. Praha: NLN, 2002, 177 s. Knižnice dějin a současnosti, sv. 16. ISBN 80-710-6504-8. s. 9.

⁵⁷² BRUBAKER, Rogers (2003[1996]): Přehodnocení národní identity: národ jako institucionalizovaná forma, praktická kategorie, nahodilá událost. In: Hroch, Miroslav: *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha: SLON, 375–385, s. 381.

rodní identity, pouze ji dále nechce pojímat jako substanciální entitu.⁵⁷³ Stejně tak odklon od kolektivního jednání směrem k jedinci nám umožňuje u pramene, jakým jsou Krameriovy noviny, klást nové druhy otázek. Například, jaké jsou osobní zájmy V. M. Kramera a motivace k vydávání novin, či při jaké příležitosti národ jako hodnotu vyzdvihuje a tím produkuje. Kramerius jako vydavatel českých novin a literatury měl moc vybrat, které zprávy zveřejní, jaké knihy doporučí ke čtení. Pro interpretaci jeho díla není proto užitečné na něj vždy nahlížet jako na pouhou oběť v rukou elit či na základě strukturálních změn ve společnosti. Otevírá se prostor pro interpretaci nezamýšlených důsledků jednání, subjektivismu a v neposlední řadě hranic identity.

Přístup nového historismu a nových kulturních dějin otevírá nové možnosti pro studium Krameriových novin a rané fáze českého národního hnutí, které bylo doposud českou historiografií chápáno ve shodě s tradičním pojetím národa a nacionalismu jako objektivně vzniklých entit. Krameriovy noviny představují prostor komunikace se čtenáři, ale rovněž moci Kramera jako vydavatele novin právě v rané fázi utváření národa. Kramerius ve svých novinách a knihách čile čtenáři předkládá normativní rámec toho, jak se mají správně chovat a jaké tiskoviny číst. Noviny jsou nástrojem pro ovlivňování mínění čtenářů. Slouží také produkci historické paměti a kontinuity a připomínání určitých osob, míst a událostí. Noviny na každodenní rovině konstruují společenství, které se spolu identifikuje. Nicméně toto společenství se nevyznačuje žádnou pevně danou objektivní strukturou, naopak se objektivizuje pomocí vzájemné komunikace, která odráží společná témata jako například společné mýty či kolektivní paměť. Noviny jako médium odráží ovšem pojetí identity, jež obsahuje několik vrstev, představující se pomocí rituálů, při nichž se symbolicky konstruuje a definuje atribut podobnosti jejich příslušníků v kontrastu k cizosti a rozdílnosti od těch jiných.⁵⁷⁴ Kolektivní identita vedle určování hranic mezi my a oni obsahuje složku solidarity a společně sdílených hodnot dané komunity. Kramerius na stránkách novin pravidelně jednotlivé národy hodnotí, k některým vyjadřuje pocit solidarity, jiné naopak chápe jako zdroj ohrožení. Směr výzkumu by se tedy měl soustředit na uchopení mechanismů identifikace jedince s komunitou na rovině každodenních praktik.

⁵⁷³ Tamtéž, s. 378.

⁵⁷⁴ Více o hranicích konstrukce sociální identity viz: Eisenstadt, Shmuel Noah, Giesen, Bernhard. 2003. „*Konstrukce kolektivní identity*.“ Pp. 361–374 in Miroslav Hroch (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha: Slon, ISBN 80-864-2920-2.

6. Použitá literatura a prameny

- ANDERSON, Benedict R. *Představy společnosti: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. 1. české vyd. Překlad Petr Fantys, Miloslav Uličný. Praha: Karolinum, 2008, 274 s. Limes (Karolinum). ISBN 978-802-4614-908.
- BRUBAKER, Rogers. Přehodnocení národní identity: národ jako institucionalizovaná forma, praktická kategorie, nahodilá událost. In: Hroch, Miroslav: *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha: SLON, 2003, 375–385, s. 378.
- BRIGGS, Asa a Peter BURKE. *A Social History of the Media: From Gutenberg to the Internet*. 3rd ed. Malden, MA: Polity, 2009, viii, 346 p. ISBN 978-074-5644-950.
- DEUTSCH, Karl W a Richard L MERRITT. *Nationalism and national development: an interdisciplinary bibliography*. Cambridge, Mass.: MIT Press, [1970], 519 p. ISBN 0262040026.
- DARNTON, Robert. *The great cat massacre and other episodes in French culture history*. New York: Random House, 1984.
- DÜLMEN, Richard van. *Historická antropologie: vývoj, problémy, úkoly*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Dokořán, 2002, 116 s. Bod. ISBN 80-865-6915-2.
- FIALKA, Jiří (2013). „A tak by měli všichni dělat“. *Konstrukce „společensví Čechů“ ve vybraných cestopisných dílech Václava Matěje Kraméria*. Praha, 74 s. Diplomová práce na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy na katedře obecné antropologie. Vedoucí diplomové práce Dr. phil. Pavel Himl.
- FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. 1. vyd. Praha: Dauphin, 2000, 427 s. ISBN 80-860-1996-9.
- FOUCAULT, Michel a [z francouzského originálu ... přeložil Čestmír PELIKÁN]. *Archeologie věděni*. V Praze: Herrmann, 2002. ISBN 80-239-0124-9.
- FOUCAULT, Michel. *Slova a věci*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2007, v, 309 s. Eseje a studie. ISBN 978-80-251-1713-2.
- ELLER, Jack, David.& Coughlan, Reed, M. (1993). *The Poverty of primordialism: the demystification of ethnic attachments, Ethnic and Racial Studies*, Vol. 16. No. 2, April 1993, str. 183-201. ISSN 0141-9870.
- FIALKA, Jiří (2013). „A tak by měli všichni dělat“. *Konstrukce „společensví Čechů“ ve vybraných cestopisných dílech Václava Matěje Kraméria*. Praha, 74 s. Diplomová práce na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy na katedře obecné antropologie. Vedoucí diplomové práce Dr. phil. Pavel Himl.
- GELLNER, Ernest André. *Národy a nacionalismus*. Vyd. 1. Překlad Jiří Markus. Praha: Josef Hříbal, 1993, 158 s. Poznání (Josef Hříbal), Sv. 2. ISBN 80-900-8929-1.
- HAVELKA, Miloš (2001). *Dějiny a smysl: obsahy, akcenty a posuny „české otázky“, 1895-1989*. Praha: Nakl. Lidové noviny, 203 p. ISBN 80-710-6424-6.
- HERBEN, Jan (1926). *Matěj V. Kramérius: osvícenský novinář a buditel*. Praha, 111 s.
- HROCH, Miroslav (2005). *Národ jako kulturní konstrukt?* In: revue Lidé města, 3/2005-17, s. 9-17.

- HOBBSAWN, Eric. *Několik úvah o nacionalismu*. In *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. Vyd. 1. Editor Miroslav Hroch. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 451 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 29. ISBN 80-864-2920-2. s. 109-124.
- HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1999, 275 p., [16] p. of plates. ISBN 80-204-0809-6.
- HROCH, Miroslav. *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha: Nakl. Lidové noviny, 1999, 198 p. Knižnice dějin a současnosti, sv. 9. ISBN 80-710-6298-7.
- HROCH, Miroslav; Karel KUBIŠ, Luďka KLUSÁKOVÁ, Daniela TINKOVÁ; Jan TUČEK. *Encyklopedie dějin novověku 1492-1815*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, 415 s. ISBN 80-727-7246-5.
- HROCH, Miroslav. *Národ jako kulturní konstrukt?* In: revue Lidé města, 3/2005-17, s. 9-17.
- HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009, 315 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), 45. sv. ISBN 978-807-4190-100.
- HROCH, Miroslav a kol. *Politické dějiny světa v datech. Díl 1.-2.*. Praha: Svoboda, 1980, 1825 s.
- CHARTIER, Roger (1997). *On the Edge of the Cliff. History, Language, and Practices*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press.
- IGGERS, Georg G a Pavel KOLÁŘ. *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*. Vyd. 1. Praha: NLN, 2002, 177 s. Knižnice dějin a současnosti, sv. 16. ISBN 80-710-6504-8.
- MYŠKOVÁ, Zuzana. *Význam České expedice pro dobu národního obrození*. Diplomová práce na FF Univerzity Karlovy. Vedoucí práce František Horák, Renáta Wohlgemuthová, Praha, 1983.
- NOVOTNÝ, Jan. *Matěj Václav Kramerius*, Vyd. 1. Brno: Nakl. Melantrich, 1973, 364 s.
- RYBIČKA, Antonín. *Přední křísitelé národa českého*. Praha 1883.
- RYBIČKA, Antonín. *Život a působení Václava Matěje Krameriusa*. Praha 1859.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Vymýšlení českého národa*. Třeštík, Dušan. Dějiny a současnost. Kulturně historická revue. 22, č. 2, (2000,) ISBN 0418-5129, 22s., 41.

7. Kontakt na autora

Mgr. Irena Boušová

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Katedra obecné antropologie

U Kříže 8

158 00 Praha 5

Email: i.bousova@gmail.com

Školitel: Dr. phil. Pavel Himl

Veřejné a skryté dozvuky železničních tragédií 60. let

Public and Secret Sequels of Railway Disasters in the 60's

PhDr. Tereza Šírová

Anotace: V 50. a 60. letech došlo v Československu k sérii tragických železničních neštěstí, jejichž příčinou byla převážně nedbalost a selhání lidského faktoru. Ačkoli se o nich veřejně informovalo jen velmi sporadicky a československé železnice byly naopak prezentovány jako velice spolehlivé, v zákulisí se o neuspokojivém stavu dobře vědělo a pátralo se po jeho příčinách. S každou další nehodou tato zákulisní nespokojenost narůstala, jak dokazují archivní prameny. Následující text vychází z podrobného studia dobového tisku a archivních pramenů (vyšetřovací spisy VB, zápisy z jednání ministerstva dopravy atd.) a je zaměřen na sérii železničních nehod v letech 1960-1965 (Stéblová, Vrbno pod Pradědem, Praha-Hloubětín a Běchovice), zejména na jejich vyšetřování a následky, mediální zachycení a ohlas na veřejnosti.

Klíčová slova: média, denní tisk, historie, Československo, komunismus, železnice, železniční nehody

Summary: In 50's and 60's in Czechoslovakia several serious railway accidents have happened. Their cause was usually negligence. There was almost no information coverage at the public; the railway in Czechoslovakia was still showed as very reliable and safe. As the archive sources show, in the backstage, the competent authorities knew about the problems concerning railway traffic and they tried to find the causes and avoid other accidents. This study shows how some serious railway accidents in 1960-1965 were showed publicly in daily press, what happened behind this media coverage and it also shows how the public was involved and how dealt with the accidents.

Key words: media, daily press, history, Czechoslovakia, Communism, railway, railway accidents

1. Úvod

Pro komunistický režim v Československu představovala železniční doprava zcela zásadní a preferovaný způsob vnitrostátní dopravy. Byl to důsledek více faktorů – vliv mohla mít jak potřeba přepravovat větší množství osob do zaměstnání a škol, tak protežování těžkého průmyslu. Železnice a její zaměstnanci byli v médiích prezentováni jako vysoce spolehliví. Skutečnost však této „adoraci“ mnohdy neodpovídala, a to zejména v otázce bezpečnosti. V 50. a 60. letech na železnicích opakovaně docházelo k vážným nehodám. Tři nejvážnější z tohoto období (Stéblová 1960, Šakvice 1953 a Podivín 1950) dodnes patří k nejtragičtějším železničním tragédiím v Československu, resp. České republice.

Cílem následujícího příspěvku je provést rozbor tří železničních nehod, k nimž došlo v 1. polovině 50. let a rozebrat jejich příčiny a následky. Hlavním předmětem zájmu jsou následky a „dozvuky“ v oblasti veřejné (ohlas v médiích a mezi širokou veřejností) i odborné (úřední a odborné diskuse o příčinách a možnostech prevence podobných událostí). Cílem analýzy je poukázat na případné rozdíly v obou oblastech diskuse; ukázat, jak se ohlasy měnily či vyvíjely a pokusit se definovat vlivy, které k těmto rozdílům a změnám mohly vést. Příspěvek tak může přispět k lepšímu pochopení mechanismu fungování médií v totalitní společnosti.

2. Metodologie výzkumu

Jelikož se jedná o hraniční téma, zasahující do mediálních studií, historie a částečně také do technických věd, bylo při výzkumu materiálů využito speciální metody kombinující postupy historické analýzy (analýza archivních pramenů a záznam orální či písemně zaznamenané individuální historie – vzpomínky pamětníků apod.) a mediálních studií (kvalitativní a kvantitativní komparativní analýza denního tisku). Východiskem výzkumu je metoda zakotvené teorie, která nevyžaduje vstupní hypotézy, pracuje pouze s dostupnými materiály a samotná hypotéza a závěr vzniká až v průběhu samotného výzkumu (Strauss, Corbinová, 1999, s. 14).

3. Průběh, mediální obraz a dozvuky některých železničních nehod v letech 1960-1965

3.1 Nehoda u Stéblové

K první z rozebíraných nehod došlo 14. 11. 1960 u obce Stéblová na Pardubicku. Za mlhavého podzimního večera se čelně srazily protijedoucí osobní vlaky.

Příčinou nehody, při níž zahynulo 118 osob a přes 100 dalších bylo vážně zraněno, byla chyba osádky jednoho z vlaků – vyjel ze stanice Stěblová bez povolení k odjezdu. Průvodčí údajně na nástupišti uviděl signál zeleným světlem, kterým výpravčí běžně dával pokyn k odjezdu, ale nepřesvědčil se, zda to skutečně byl výpravčí, který měl jako jediný pravomoc dát vlaku signál. Předal strojvedoucímu pokyn k odjezdu a motorový osobní vlak se rozjel. Zaměstnancům stanice Stěblová se ho již nepovedlo zastavit. Ze sousední stanice po téže koleji přijížděl další osobní vlak. O několik minut později se oba vlaky čelně srazily v asi stokilometrové rychlosti. První vagony osobního vlaku lehčí konstrukce byly naprosto zdemolovány nárazem protijedoucí parní lokomotivy. Vzápětí vypukl požár, před kterým se mnohým cestujícím, zraněným nebo uvězněným v troskách motorového vlaku, bohužel nepovedlo uniknout. Následoval rychlý zásah záchranných jednotek z širokého okolí, dobrovolníků i vojáků z nedaleké vojenské školy, díky němuž se povedlo mnoho zraněných dostat rychle do nemocnic. Podle některých odborníků by počet obětí mohl být ještě cca o třetinu vyšší. S obětavostí zachránců, kteří se s nasazením vlastních životů prodírali nestabilními troskami vlaku, kontrastoval hyenismus některých svědků, kteří okrádali zraněné a oběti nehody nebo vybírali kapsy kabátů zachránců (Šírová, 2015, s. 55-56).

Nehodu jednoznačně způsobila chyba osádky motorového vlaku. Muži se přiznali a byli odsouzeni k trestům odnětí svobody mezi 5,5 lety nepodmíněně až 1 rokem podmíněně (Jelínek, 2010, s. 111). Dostali také několikaletý zákaz výkonu povolání. Na vzniku nehody se podepsalo několik okolností – především velmi špatná viditelnost za sychravého, mlhavého podzimního podvečera, ale také zpoždění vlaku taženého parní lokomotivou. Vyšetřování proběhlo poměrně standardním způsobem; viníci byli potrestáni, ale snaha o předcházení podobným nehodám na systémové úrovni z archivních materiálů není patrná.

Veřejnost byla o nehodě informována sérií tří krátkých zpráv, které měly formu oficiálních vládních prohlášení. Vyšly na prvních stránkách deníků (předmětem analýzy byly deníky Rudé právo a Mladá fronta; je však pravděpodobné, že stejnou podobu měl informační servis i v dalších periodikách) a informovaly, že došlo k nehodě, jaké jsou její následky a pravděpodobné příčiny (nedbalost personálu). Deníky informovaly o tom, že rodinám obětí byla poskytnuta pomoc, a také o projevech soustrasti politiků ze zahraničí, zejména ze SSSR.

Bližší informace o průběhu nehody se na veřejnost nikdy oficiálně nedostaly. Právě to možná vedlo ke vzniku a přiživování fám o příčině nehody. Mezi veřejností, zejména na Pardubicku, se spekulovalo, že nehodu zavinila chyba výpravčích. Klesla také důvěra v typy vlaků, které se na nehodě podílely, a v železnice obecně (Jelínek, 2010, s. 117).

3.2 Nehoda u Vrbna pod Pradědem

K druhé z nehod došlo o necelý rok později, 27. 8. 1961 u Vrbna pod Pradědem. Zatímco v případě Stéblové se jednalo o politováníhodnou shodu nešťastných okolností a neúmyslnou chybu, v případě nehody u Vrbna šlo o hrubou nedbalost drážních zaměstnanců. Před polednem měla osádka nákladního vlaku ve stanici Vrbno přepřáhnout několik nákladních vozů. Práci zahájili, použili však nepovolený postup a proces nedokončili včas. Protože v poledne měl do stanice přijet osobní vlak a manipulace s nákladním vlakem by mohla ohrozit bezpečnost cestujících, zastavila osádka nákladního vlaku práci, ale odpojené a naložené nákladní vozy nezajistila podle předpisů. Vlivem sklonu terénu se vozy daly do pohybu a rozjely se po trati, po níž přijížděl motorový osobní vlak. Došlo ke srážce, při níž ujeté vozy zdemolovaly interiér prvního motorového vozu a v troskách vypukl požár. Z prvního vozu přežil pouze jeden cestující, který při srážce vypadl ven, a vlakvedoucím, který stihl vlak zabrzdit a vyskočit. Následně se jim s pomocí cestujících povedlo vozy rozpojit a druhý vagon odtlačili po kolejích dál, takže se požár dál nerozšířil (Zpráva o železniční nehodě na trati Milotice nad Opavou – Vrbno pod Pradědem..., 1961, s. 1-3). I tak byly následky nehody tragické – zahynulo 19 osob a 26 bylo zraněno.

Vyšetřování ukázalo, že příčinou nehody byla hrubá nedbalost osádky nákladního vlaku, kteří nejenže při práci nedodrželi postupy, ale především byli ve službě pod vlivem alkoholu. Dva ze čtyř obviněných během dopoledne navštívili nádražní restauraci a během oběda vypili několik piv a několik skleniček tvrdého alkoholu. Byli obviněni z trestných činů obecného ohrožení, ublížení na zdraví z nedbalosti a poškození majetku v socialistickém vlastnictví z nedbalosti (Návrh konečného opatření, 1961, s. 3-4).

Během vyšetřování vyšlo najevo, že konkrétní selhání jednotlivců byla projevem dlouhodobě neuspokojivého stavu na železnicích. Stav znepokojoval odpovědné úřady dokonce i na nejvyšších místech, jak dokládají archivní materiály: *„Otázka hladkého a bezpečného provozu na našich železnicích, jež jsou důležitou tepnou našeho národního hospodářství, byla zdůrazněna i v posledním zasedání ÚV-KSČ t.r., kde byly pranýřovány nedostatky ČSD, zejména lajdáctví a lehkomyšlnost při výkonu služby, strejcovský poměr navzájem mezi zaměstnanci, omlouvání nedostatků a nedůsledné plnění všech příkazů nadřízených, které mají jediný cíl – zajistit náležité plnění úkolů v souladu se zájmy celé naší společnosti.“* (Návrh konečného opatření, 1961, s. 3-4).

Deníky Rudé právo a Mladá fronta zveřejnily shodně po jedné zprávě, informující o tom, že došlo k nehodě, o jejích následcích, o pravděpodobné příčině a o probíhajícím vyšetřování. Jednalo se pravděpodobně o úřední materiál, který byl distribuován prostřednictvím ČTK.

Na Vrbensku dodnes panují nejasnosti ohledně průběhu a příčin nehody, protože se o ní oficiálně téměř neinformovalo. Místní občané si na nehodu dodnes vzpomínají, snaží se zjistit nové informace a mají zájem o archivní materiály. (Železniční neštěstí v Karlovicích, nedat., online).

3.3 Nehoda v Praze-Hloubětíně a Praze-Běchovicích

21. 9. 1965 se v železniční zastávce Praha-Hloubětín srazil osobní vlak s vlakem nákladním. Strojvedoucí nákladního vlaku nerespektoval návěstidla, která mu přikazovala zastavit, vjel do úseku trati, který byl obsazen osobním vlakem a najel na jeho zadní vozy ve chvíli, kdy se osobní vlak rozjížděl k odjezdu ze stanice. Nárazem byla zcela zdemolována přední část nákladního vlaku a poslední vagon osobního vlaku byl výrazně poškozen. Zahynulo 12 cestujících, strojvedoucí a vlakvedoucí nákladního vlaku (Denní zpráva, 1965).

Z vyšetřování vyplynulo, že nehodu zavinil strojvedoucí nákladního vlaku, který nejenže přehlédl návěst Stůj, ale především vypnul zabezpečovací zařízení, které bylo na jeho vlaku nainstalováno a které by nehodě mohlo zabránit (RP, 23. 9. 1965, s. 5 a RP, 24. 9. 1965, s. 3.). Viník při nehodě zahynul, takže k soudnímu potrestání nedošlo.

Odpovědné úřady byly nehodou značně znepokojeny. Velký vliv na to měl i fakt, že o pouhé 3 týdny později došlo k velmi podobné nehodě v Praze-Běchovicích, kde se srazil osobní vlak s posunovací lokomotivou poté, co vjel do obsazeného úseku trati. (Cichoň, 1965, s. 5). Stav československých železnic se stal předmětem jednání kolegií ministerstva dopravy a opět byl zásadně kritizován. Terčem kritiky se stal zejména celkový přístup zaměstnanců železnic k výkonu služby. *„Pracovníci v provozu podceňují vážné a zásadní ustanovení předpisů a nejsou vzácné ani případy vyloženého hazardování. Nijak jinak totiž nelze nazvat počínání strojvůdce, který vědomě projíždí návěst „Stůj“(...). Příčiny takového počínání nelze vidět jen v lehkomyšlnosti, ale především v tom, že řadoví pracovníci cítí, že jejich činnost není důsledně prověřována a soustavně kontrolována. Přitom máme na lokomotivách velmi nákladné zařízení, které nám umožňuje celkem spolehlivě a v širokém rozsahu prověřovat, jak je technologie jízdy dodržována. (...) Provedené průzkumy ukazují, že náčelníci výkonných jednotek neprovádí důsledně dozor, neprosazují na pracovištích pořádek...“* (Záznam z jednání kolegia ministerstva dopravy s náčelníky drah a provozních oddílů dne 27. 10. 1965 a příkaz ministra k provedení usnesení, 1965, s. 3). Kolegium dále vyjádřilo negativní údiv nad faktem, že došlo ke dvěma velmi podobným nehodám, které zavinili zaměstnanci téhož železničního depa, přičemž by se dalo spíše očekávat, že kolegové budou po těžké nehodě svého tragicky zesnulého spolupracovníka přinejmenším obezřetnější (Tamtéž, s. 4). Zdůrazněno bylo i to, že

ČSD v posledních letech investovaly do lepšího zabezpečení tratí a do zařízení, která pomáhala analyzovat způsob jízdy strojvedoucích, ale tato zařízení často nebyla využívána. (Tamtéž, s. 1)

Dobový tisk o nehodě v Hloubětíně informoval poněkud odlišným způsobem než u předcházejících nehod. Rudé právo zveřejnilo dvě zprávy, Mladá fronta tři, přičemž každý deník otiskl také jednu fotografii. I zde tvořily základ informace o tom, že k nehodě došlo, jaké jsou její následky a že příčinou byla nedbalost vlakového personálu; tentokrát však šlo o podrobnější a konkrétnější informace. Deníky se věnovaly také zdravotnímu stavu zraněných. Výjimečný materiál vyšel v Mladé frontě, která v úvodu dotyčného textu avizovala, že na základě zájmu a dotazů čtenářů vyslala svého redaktora za železničními odborníky. Ti poskytli rozhovor, v němž bylo vysvětleno, jak funguje železniční zabezpečovací zařízení a jak mohlo k nehodě dojít. Tento určitý pokrok ve způsobu informování však v žádném případě neznamenal, že by média zaujímal kritický postoj k problémům na železnici, jak by k tomu mohlo dojít dodnes. Naopak, týden po nehodě v Hloubětíně proběhly oslavy dne železničářů, o nichž deníky obšírně informovaly, přetiskovaly projevy hodnostářů a prezentovaly dráhy jako vysoce spolehlivý podnik.

Na rozdíl od nehod u Stěblové a u Vrbna pod Pradědem není v tomto případě známo, jak na nehodu reagovala místní veřejnost. Lze předpokládat, že společnost nebyla nehodami tak těžce zasazena, jako když k nim došlo ve venkovských oblastech, kde se lidé více a lépe znali a mnohdy žili celý život na jednom místě. Navíc šlo o hlavní město, kde k důležitým událostem docházelo častěji a vážná nehoda byla v poměrně krátké době zatlačena do pozadí dalšími událostmi. Vliv mohlo mít i to, že se na veřejnost dostalo přece jen více informací, než v případě předchozích nehod.

3.4 Snaha o řešení situace

Jak bylo ukázáno na příkladech konkrétních nehod, odpovědná místa o problémech železniční dopravy dobře věděla. Obecně se dá říci, že v takovýchto případech není zásadním problémem selhání jednotlivců, ale spíše špatné nastavení systému, které selháním nedokáže zabránit nebo zmírnit jejich následky. V případě železničních nehod byl systém neefektivní z několika důvodů – zaměstnanci sami přistupovali k výkonu povolání nedbale a jejich nadřízení tuto nedbalost netrestali. Nebylo výjimkou, že vážné nehody zavinili železničáři, kteří už dříve podobnou událost způsobili. Upozorňovalo se také na odklady soudních procesů s obviněnými z nedbalostních trestných činů a na to, že jim mnohdy byly vyměřovány tresty při spodní hranici rozsahu trestů, ač pro to nebyl žádný důvod (Záznam z jednání

kolegia ministerstva dopravy s náčelníky drah a provozních oddílů dne 27. 10. 1965 a příkaz ministra k provedení usnesení, 1965, s. 4-12).

Problém byl i v samotném systému vyšetřování železničních nehod a incidentů. Železniční nehody v období komunismu vyšetřovala Veřejná bezpečnost ve spolupráci s revizory bezpečnosti Československých drah (rbžd). U menších nehod se stávalo, že je vyšetřovaly pouze oblastní sbory VB, u nichž pracovali méně kvalifikovaní vyšetřovatelé (Návrh na přisystemizování vyšetřovatelů ke komplexnímu řešení problematiky železničních nehod, 1965, s. 2). Spolupracující inspektoři bezpečnosti byli zaměstnanci ČSD, což mohlo vést ke střetu zájmů a neobjektivitě při vyšetřování: „*Železniční nehody mají totiž přímý vliv na provozní a hospodářská kritéria, podle kterých jsou pracovníci ČSD, včetně rbžd, odměňováni.*“ (Stanovisko k připravované reorganizaci Ministerstva dopravy a návrhu ministra dopravy na řešení negativních jevů na železnici vlastními orgány, 1968, s. 2).

Ve 2. polovině 60. let se proto intenzivně pracovalo na reorganizaci celého systému vyšetřování železničních nehod. Bylo rozhodnuto, že v rámci Ministerstva dopravy bude zřízen samostatný úřad pro vyšetřování nehod – Český, resp. Slovenský železniční úřad – který bude přímo podřízen ministrowi a nebude spadat pod ČSD, což mělo předejít konfliktu zájmů nebo neobjektivitě ze strany vyšetřovatelů (Stanovisko k připravované reorganizaci Ministerstva dopravy a návrhu ministra dopravy na řešení negativních jevů na železnici vlastními orgány, 1968, s. 2). V roce 1969 již bylo rozhodnuto, že tento úřad bude zřízen, byly připraveny jeho stanovy, nicméně podle dostupných informací nakonec k jeho zřízení nedošlo. S největší pravděpodobností to byl důsledek politických změn za normalizace, které zasáhly téměř do všech oblastí politického života.

4. Závěr

Komunistický režim si byl dobře vědom problémů v železniční dopravě a ve 2. polovině 60. let se snažil neuspokojivou situaci řešit. K výraznějšímu zlepšení situace však došlo až v 70. letech. Z prozatím zpracovaných pramenů se nepodařilo zjistit, co bylo příčinou tohoto zlepšení. Zde se nabízí možnost dalšího výzkumu, zejména pro badatele v oblasti historie československé dopravy. Komplikaci představuje určitá roztříštěnost a zhoršená dostupnost archivních materiálů, které jsou umístěny v různých fondech různých úřadů, což je jeden z následků neexistence zastřešujícího úřadu pro bezpečnost na železnici.

Většina zákulisních informací o potížích železniční dopravy nepronikla na veřejnost. Média ji naopak prezentovala jako vysoce spolehlivou. V oblasti médií je patrná výraznější změna v roce 1965, kdy v celé československé společnosti dochází k určitému uvolnění společenského klimatu. Média mohla svobodněji pracovat

a začínala samostatně zpracovávat i ožehavější témata, k nimž problematika dopravních nehod a lidských selhání zajisté patřila. Stále samozřejmě nebylo možné veřejně kritizovat nedostatky železnic jako celku, ale oproti roku 1960, kdy byly zveřejňovány pouze oficiální zprávy poskytnuté úřady, se přesto jednalo o značný posun. Tento trend pokračoval i ve 2. polovině 60. let až cca do let 1969-70, kdy se začala projevovat první normalizační opatření následující po sovětské invazi roku 1968.

Veřejnost však byla nehodami značně znepokojena, zejména pokud k nim došlo na venkově či u malých měst, kde byla menší anonymita, lidé se lépe znali a následky nehod se jich tak více dotýkaly. Nabízí se také domněnka, že v Praze, kde k závažným událostem docházelo častěji, byly dozvuky nehody brzy „přebity“ jinými událostmi. Vliv na znepokojení veřejnosti mohl mít i fakt, že ji nikdo neinformoval o tom, jak by bylo možné podobným událostem předcházet a jaká preventivní opatření budou přijata. Nehody jako ta u Stěblové v roce 1960 a u Vrbna pod Pradědem v roce 1961 tak zanechaly v okolí určité „jizvy“; lidé na ně dodnes poměrně živě vzpomínají a snaží se získat informace, proč k nim vlastně došlo. Je však otázkou, do jaké míry je to způsobeno mlčením a mlžením režimu v době, kdy k nehodám došlo.

5. Použitá literatura a prameny

Archiv bezpečnostních složek. Fond Hlavní správa VB Praha – Správa VB železnic. H 1-7. *Zpráva o železniční nehodě na trati Milotice nad Opavou – Vrbno pod Pradědem km. 18,1 mezi dopravami Karlovice-Vrbno pod Pradědem ze dne 27. 8. 1961.* 4 s.

Návrh konečného opatření. 18 s.

Archiv bezpečnostních složek. Fond I. odd. Správy vyšetřování VB MV. sign. H 7-2.

Záznam z jednání kolegia ministerstva dopravy s náčelníky drah a provozních oddílů dne 27. 10. 1965 a příkaz ministra k provedení usnesení. 13 s.

Archiv bezpečnostních složek. Fond I. odd. Správy vyšetřování VB MV. sign. H 7-2. *Návrh na přisystemizování vyšetřovatelů ke komplexnímu řešení problematiky železničních nehod (1103/65).* 6 s.

Archiv bezpečnostních složek. Fond I. odd. Správy vyšetřování VB MV. sign. H 7-2. *Stanovisko k připravované reorganizaci Ministerstva dopravy a návrhu ministra dopravy na řešení negativních jevů na železnici vlastními orgány (V Praze dne 17. července 1968).* 4 s.

Archiv bezpečnostních složek. Fond Ministerstvo vnitra, Hlavní správa VB - *Denní zprávy. Denní zprávy 22. 9. 1965.*

CICHONĚ, Jiří. *Vlak 2254 nedojel... Mladá fronta.* 16. 10. 1965, 21, s. 5.

ČTK. *Příčiny železničního neštěstí v Hloubětíně. Rudé právo.* 23. 9. 1965, 46, s. 2.

ČTK. *Zpráva o železničním neštěstí. Rudé právo.* 29. 8. 1961, 42, s. 1.

ČTK. *Zpráva vládní komise k železničnímu neštěstí u Stěblové. Mladá fronta.* 1. 12. 1960, 16, s. 1 a 5.

- ČTK. Zpráva vlády ČSSR o železničním neštěstí u stanice Stéblová. *Mladá fronta*. 16. 11. 1960, 16, s. 1.
- ČTK. Zpráva vlády ČSSR o železničním neštěstí u stanice Stéblová. *Rudé právo*. 16. 11. 1960, 41, s. 1.
- ČTK. Železniční neštěstí v Hloubětíně. *Mladá fronta*. 22. 9. 1965, 21, s. 5.
- ČTK. Železniční neštěstí v Praze-Hloubětíně. *Rudé právo*. 22. 9. 1965, 46, s. 1
- ČTK. Železniční neštěstí. *Mladá fronta*. 29. 8. 1961, 17, s. 1.
- JELÍNEK, Milan. Největší železniční neštěstí v ČR: Stéblová 1960. Třebíč : Akcent, 2010. 132 s. ISBN 978-7268-743-5.
- NESG. Soustrastný telegram N. Chruščova. *Mladá fronta*. 18. 11. 1960, 16, s. 1.
- NESG. Soustrastný telegram ÚV KSSS a vlády SSSR k železničnímu neštěstí u stanice Stéblová. *Rudé právo*. 18. 11. 1960, 41, s. 1.
- NESG. Zpráva vládní komise k železničnímu neštěstí u Stéblové. *Rudé právo*. 1. 12. 1960, 41, s. 2.
- RP. Nekázeň zabíjí. *Mladá fronta*. 24. 9. 1965, 21, s. 3.
- RP. Zahynulo 14 osob. *Mladá fronta*. 23. 9. 1965, 21, s. 5.
- STRAUSS, Anselm a CORBINOVÁ, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu*. ALBERT, Boskovice 1999. 196 s. ISBN 80-85834-60-X.
- ŠÍROVÁ, Tereza. *Letecké a železniční nehody československých provozovatelů v letech 1948-1989 v denním tisku*. Praha, 2015. 177 s. Rigorózní práce (PhDr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Katedra mediálních studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Petr Bednařík, PhD.
- Železniční neštěstí v Karlovicích. Karlovice v Jeseníkách [online]. Dostupné online: <http://www.karlovice.estranky.cz/clanky/zajimavosti/zeleznicni-nestesti-v-karlovicich.html>

5. Kontakt na autora

PhDr. Tereza Šírová
Institut komunikačních studií a žurnalistiky
Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy
Smetanovo nábřeží 6
110 01 Praha 1
Email: sirova@fsv.cuni.cz

Školitel: PhDr. Petr Bednařík, PhD.

Tento výzkum byl podpořen z projektu SVV IKSŽ FSV UK 260 231.

Československý (Český) rozhlas a kulturní inovace

Czechoslovak (Czech) Radio Broadcasting and Cultural Innovation

PhDr. Lenka Trubačová

Abstrakt: Příspěvek interpretuje vývoj československého (českého) rozhlasového vysílání jako šíření kulturní inovace. Studie se zaměřuje na dějiny rozhlasu od jeho vzniku v roce 1923 až do roku 1999 z historicko-antropologického hlediska. Na tomto časovém úseku lze ukázat nový pohled na proces kulturní inovace aplikovaný na Československý a Český rozhlas.

Na základě nasbíraných dat a pramenů týkajících se rozhlasu a ukazatelů ovlivňujících jeho vývoj lze demonstrovat fáze kulturní změny rozhlasového vysílání v Československu a v České republice.

Klíčová slova: rozhlas, rozhlasové vysílání, kulturní inovace, kultura, kulturní prvek, společnost

Abstract: The study interprets the development of Czechoslovak (Czech) radio broadcasting as a process of cultural innovation. The paper focuses on the history of radio broadcasting in the years 1923–1999, from a historical and anthropological point of view.

This contribution also is devoted to analysis of empirical data and sources, predominantly to secondary and historical analysis of accessible data regarding the radio. The focus of this study is to analyse the development of radio in Czechoslovakia and in the Czech Republic, which is interpreted as a spread of cultural innovation.

Key words: radio, radio broadcasting, cultural innovation, culture, cultural element, society

1. Úvod

Tento příspěvek se zabývá vývojem Československého a Českého rozhlasu v letech 1923–1999 z antropologické a historické perspektivy. Rozvoj rozhlasu v této práci

interpretují jako proces kulturní inovace. Bůdu tedy analyzovat, jak se tento kulturní prvek vznikl a vyvíjel, nastíním jeho vývojové trendy a také okolnosti, které ho formovaly.

V analýze historických pramenů a dat ověřuji správnost předpokladu, že proces kulturní inovace lze aplikovat na Československý a Český rozhlas. Kulturní změny rozhlasu analyzují především na základě indikátorů ovlivňujících tento vývoj (počet koncesionářů), denní poslechovost rozhlasu, počet přijímačů v jedné domácnosti atd. Cílem tohoto rozboru je demonstrovat jednotlivé fáze kulturní změny rozhlasového vysílání.

Ve své práci se zabývám nejen vývojem rozhlasu v českých zemích jako kulturním elementem, ale také proměnami jeho funkcí, které vůči společnosti zastává. Dále bych chtěla v tomto textu odhalit, jaké kulturní změny v mediálním systému proběhly v 90. letech 20. století a jaké měly dopady na instituci Českého rozhlasu.

2. Vývoj předchůdců rozhlasu na počátku 20. století

Československý rozhlas je důležitým elementem v dějinách a ve vývoji společnosti. Jako dynamický kulturní jev prošel za více než devadesátiletou historii řadou transformací. Dějiny Československého rozhlasu se nesly v duchu kulturních změn a technologických inovací. Rozhlas během jeho vývoje ovlivňovaly společenské události a kulturní podmínky, rozhlasové vysílání navíc hrálo roli při důležitých historických okamžicích.

Vznik rozhlasového média je výsledkem kumulace vynálezů a hromadění kulturních poznatků. Počátek šíření inovace rozhlasu je završením společenských, kulturních podmínek a ekonomických faktorů, které způsobily transformaci telegrafu a rádia v prostředek masové komunikace (DEFLEUR, BALLOVÁ-ROKEACHOVÁ, 1996, s. 98, 133).

Vzniku první rozhlasové stanice v Československu předcházela v prvním a druhém desetiletí 20. století řada experimentů s bezdrátovým telegrafem a vývoj radiotechnologie. Pokusy s radiovysíláním pozastavila v českých zemích první světová válka, v jejím průběhu byly experimenty zakázány. Radiofonické systémy byly vyvíjeny především pro vojenské účely. Po první světové válce docházelo v Československé republice k technologickým inovacím, vznikaly radiotelefonické stanice a stavěla se nová síť vysílačů. „Novými elektronkovými radiostanicemi musela být postupně vybavena i naše armáda. Po vzniku ČSR zde nebylo téměř nic. MNO (Ministerstvo národní obrany – pozn. autora) proto podporovalo vznik nových firem, které by potřebnou výrobu zajistily“ (KŘÍŽEK, 2007, s. 90).

Již v roce 1919 byly uskutečňovány ve fyzikálním kabinetu Univerzity Karlovy pokusy s radiofonií. Profesor Augustin Žáček chtěl pomocí vysílače na Petříně

vyzkoušet radiový přenos, což se zdařilo. Byl vysílán hodinový improvizovaný pořad s hudbou a slovem. Do rozvoje radiotelefonie v Československé republice se rozhodly zasáhnout státní úřady, aby dostaly radiofonické systémy pod svou legislativní kontrolu. Telegraf patřil v té době pod správu ministerstva pošt a telegrafů, logickým krokem vlády byl proto v roce 1923 předpis v zákoně, který znamenal uzákonění monopolu státu na provozování nejen telegrafu, ale i radiofonie (JEŠUTOVÁ a kolektiv, 2003, s. 8–11). Při tomto kroku ještě nepočítala vláda s tím, že se rozhlas⁵⁷⁵ stane masovým médiem.⁵⁷⁶

3. Vznik rozhlasu jako regulérního média ve 20. letech 20. století

V roce 1923 se naplnily podmínky pro zahájení rozhlasového vysílání, byly jimi inovace v oblasti radiofonie a také legislativní úpravy. Období 20. let 20. století se vyznačovalo stabilitou a ekonomickou prosperitou československého státu, v této době se rozvíjela také kultura a vzdělávání, situace byla tak pro založení rozhlasové stanice příhodná.

Vhodné kulturní zázemí a připravenost společnosti umožnily přijetí nového kulturního prvku, tedy rozhlasového média. Při zahájení pravidelného rozhlasového vysílání, které se uskutečnilo 18. května 1923 z vojenského stanu v Praze – Kbelích, se ozvalo se hlášení: „*Haló, haló. Zde vysílací radiostanice O. K. P. Kbely, prozatímní stanice Radiojournalu, která vysílá na vlně 1025 metrů zprávy a program.*“⁵⁷⁷ V provizorních podmínkách se vysílalo hodinu, obsahem vysílání bylo ohlášení a krátký koncert.

Na vzniku rozhlasové společnosti měli zásluhu její zakladatelé Ing. Eduard Svoboda a redaktor Národní politiky Miloš Čtrnáctý. Naráželi však na odpor přijetí nového kulturního elementu ze strany státu. Založit rozhlasovou společnost pro ně nebylo vůbec jednoduché především kvůli složitým jednáním na ministerstvu, problémům s udělením licence a s financemi. Prosadit technickou inovaci nebylo tak náročné překonat jako byrokratické obtíže a ekonomické problémy. Zakladatelům se to však díky nadšení, vynalézavosti a zkušenostem podařilo a rozhlasová organizace vznikla v červnu 1923 pod názvem Radiojournal, společnost s r. o. (ČÁBELOVÁ, 2003, s. 35–42).

⁵⁷⁵ Toto slovo navrhl používat novinář J. D. Richard v roce 1924: „Je vidět, že stanice přijaté zprávy nebo hudbu skutečně rozhlásí všem, a proto je jistě oprávněno, navrhuje-li pro její funkci název rozhlas.“ (J. D. Richard, Národní listy, 21. 5. 1924).

⁵⁷⁶ Počátky rozhlasu popisuje Lenka ČÁBELOVÁ, Radiojournal. Rozhlasové vysílání v Čechách a na Moravě v letech 1923–1939, Praha 2003, s. 34.

⁵⁷⁷ Miloš ČTRNÁCTÝ, U kolébky rozhlasu, nepublikovaný pramen, Archiv Českého rozhlasu, Archivní a programové fondy Českého rozhlasu.

Zahájení pravidelného rozhlasového vysílání znamenalo počátek rané fáze šíření nového média. Pro tuto fázi je příznačná řada technických invencí. Nový kulturní prvek podněcoval změny v postojích a chování společnosti, která ho zpočátku považovala pouze za drahou technickou novinku, výstřelek nebo dokonce zázrak. První elektronické médium zasáhlo společnost nečekaně a nepřipravenou. Rozhlas přinášel posluchačům pocit úžasu a překvapení, působil na ně poutavě a sugestivně. Postupně však společnost kulturní prvek přijímala a již ve 30. letech 20. století došlo k jeho institucionalizaci. Rozhlas se tak stal významným masovým médiem.

V raném období vývoje, tedy v několika prvních letech, se však rozhlas potýkal s nedostatkem posluchačů, primitivním technickým vybavením a finančními problémy, reklama nebyla jako finanční pomoc myslitelná. Pro Radiojournal měly být hlavním zdrojem příjmu poplatky za koncese a za vlastnění rozhlasových aparátů. Koncesionářů bylo na začátku velmi málo, výroba rozhlasových aparátů se teprve rozjížděla a lidé často o nové technické vymoženosti nevěděli. Získat koncesi pro poslech nebylo jednoduché, žadatel musel podat žádost, doložit různé doklady, ministerstvo si také prověřovalo uchazečovu bezúhonnost (JEŠUTOVÁ a kolektiv, 2003, s. 28). První koncese byla zapůjčena ministerstvem pošt a telegrafů v září 1923.

Za účelem podpory rozhlasového vysílání a získávání nových koncesionářů se v Praze konaly veřejné poslechy, velký úspěch měly propagační koncerty na náměstích. V roce 1923 vznikl časopis Radiojournal, který informoval o novinkách rozhlasového vysílání a programu. Zájem o hromadné poslechy měli také podnikatelé, pro které technická novinka znamenala změnu ekonomického chování. Pořádali veřejné poslechy většinou v hostincích v menších městech či ve vesnicích. Plakáty lákaly posluchače takto: „*Senzační zázrak 20. století, víte, co je to rádio? Nevíte! Slyšeli jste rádio? Neslyšeli! Proto přijďte zítra, 22. března 1924, o šesté hodině večer do hostince U tří lip*“ (KONÍČEK, 1948, s. 17–18).

Koncesionáři přibývali pomalu, na konci roku 1923 bylo 47 poplatníků, v roce 1924 činil počet koncesionářů 1564.⁵⁷⁸ Problémem rozšíření rozhlasu byly vysoké koncesionářské poplatky a špatná dostupnost rozhlasových přijímačů, které byly velmi drahé. Průměrný přijímač se pohyboval v cenové relaci téměř kolem 4000 korun. Luxusnější aparát s pěti lampami stál okolo 14 000 korun, třílampový s montáží a doplňky, jako byly baterie, reproduktory, sluchátka, náhradní lampy, se cenově vyšplhal na 10 000 korun (KONÍČEK, 1948, s. 22).

Během roku 1924 se zhoršovala finanční situace rozhlasové společnosti z důvodu nízkého počtu koncesionářů a rozhlas měl také programové potíže. Rozhlas plnil

⁵⁷⁸ Počet koncesionářů uvádí Veronika HANKUSOVÁ, Vývoj výzkumu rozhlasových posluchačů v Československu a České republice, Praha 2006, s. 133.

více funkci reproduktivní než produktivní, spíše než aby obsah vytvářel, byl jeho šířitelem, ať to již bylo v podobě zpráv hospodářských, burzovních či meteorologických. Nedostatečné technické zařízení také neumožňovalo dostatečnou kvalitu vysílaného hudebního nebo slovesného programu.

Hospodářská situace rozhlasové společnosti musela být konsolidována, což byl jeden z důvodů, proč se stát rozhodl vstoupit v roce 1925 do rozhlasového podnikání jako jeden z podílníků, získal tak v rozhlasové společnosti větší vliv. Radiojournal začal přebírat zprávy od ČTK a byly mu také omezeny kompetence. Stát mu odebral licenci na prodej radiotelegrafních aparátů (JEŠUTOVÁ a kolektiv, 2003, s. 28–39).

Obr. 1. Děti poslouchají český rozhlas

Druhá fáze vývoje kulturního elementu, etapa růstu, nastala v případě českého rozhlasu v druhé polovině 20. let. V roce 1926 činil počet přihlášených koncesionářů 167 132, v roce 1931 již byl 331 155 (PIŠTORA, 2006, s. 74). Docházelo tedy k rychlému osvojování rozhlasového média. Rozvoj rozhlasu podpořily technické, ekonomické a legislativní podmínky. Rostoucí počet koncesionářů souvisel se snižováním nákladů na poslech rozhlasu. Výdaje za koncesionářské poplatky byly nižší a rozhlasové přijímače pro posluchače přístupnější. Rozhlasové přijímače začaly vyrábět české firmy, například Radiozávodny Přelouč, Eta - Radieta, Telegrafia, některé aparáty bylo možné zakoupit již v přijatelné ceně kolem tisíce korun.⁵⁷⁹

⁵⁷⁹ Ceny přijímačů lze najít Myslík, Hyršovský, Radiozávodny Přelouč (katalog), Praha 1924; Telegrafia. Radio – přístroje a součásti (katalog), Praha 1924.

V druhé polovině 20. let 20. století docházelo ke zpestřování programu a rozhlas se tak stával pro posluchače přitažlivější. Programová skladba zahrnovala širší spektrum rozhlasových žánrů, rozhlas přinášel pravidelné zprávy, přenosy divadelních her a oper, jazykové kurzy, besídky, přednášky, pohádky atd. (TRUBAČOVÁ, 2013, s. 95–96).

Událostí v dějinách rozhlasu se stal v roce 1926 přímý přenos fotbalového utkání, poprvé přímo z místa dění, které komentoval žurnalista Josef Laufer.⁵⁸⁰ Začaly také vznikat původní rozhlasové hry, náladová kompozice *Přástky* měla premiéru v roce 1926. Invencí ve vysílání byl vznik orchestru Radiojournalu, který v pozměněné formě existuje i v dnešní době (KRUPIČKA, KŘÍŽOVÁ, 2012). Dalším důvodem rozvoje rozhlasu byl větší dosah signálu na českém území a pokračující elektrifikace českého i slovenského území (PIŠTORA, 2006, s. 75–76).

Raná fáze vývoje rozhlasu trvala do roku 1925, fázi růstu lze vysledovat až do druhé poloviny 50. let 20. století, od té doby se rozhlas z hlediska vybavenosti domácností rozhlasovými přijímači nacházel ve fázi stabilizace. Šíření inovace rozhlasu v českých zemích je znázorněno v grafu na *obr. 2*.

Základní funkcí, kterou začalo v prvním desetiletí své existence rozhlasové vysílání vůči společnosti plnit, byla potřeba informací, která byla dříve naplňována především tiskem. Rozhlas zastával za první republiky také funkci vzdělávací a osvětovou. Kládl důraz na vysokou uměleckou úroveň programu a chtěl rozšířit posluchačům kulturní rozhled (JEŠUTOVÁ a kolektiv, 2003, s. 51).

Radiojournal přinášel umělecký zážitek prostřednictvím přenosů koncertů, oper, chtěl tak poskytnout i „*zapadlému venkovu dobrou hudbu*“ a nestát „*se šířitelem laciné zábavy*“.⁵⁸¹ Funkce rozhlasu shrnuje výroční zpráva Radiojournalu z roku 1926. „Úkol rozhlasu je vyšší, než aby byl provozován jen za účelem finančního efektu. Má nejen poskytovat zábavu účastníkům, nýbrž je i vzdělávací a informovatí.“⁵⁸² Na přelomu 20. a 30. let byl zaveden školský rozhlas, který byl součástí výuky na základních školách: „Úkolem tohoto rozhlasu není nahraditi vyučování, nýbrž doplniti je vhodně zvolenou látkou, která navazuje na školské osnovy, z nich vychází a přispívá ke sblížení dětí s radiofonií.“⁵⁸³

⁵⁸⁰ Zajímavosti z dějin rozhlasu popisuje Jaroslav PACOVSKÝ, *Na vlnách rozhlasu (1923–1993)*, Praha 1993, s. 47.

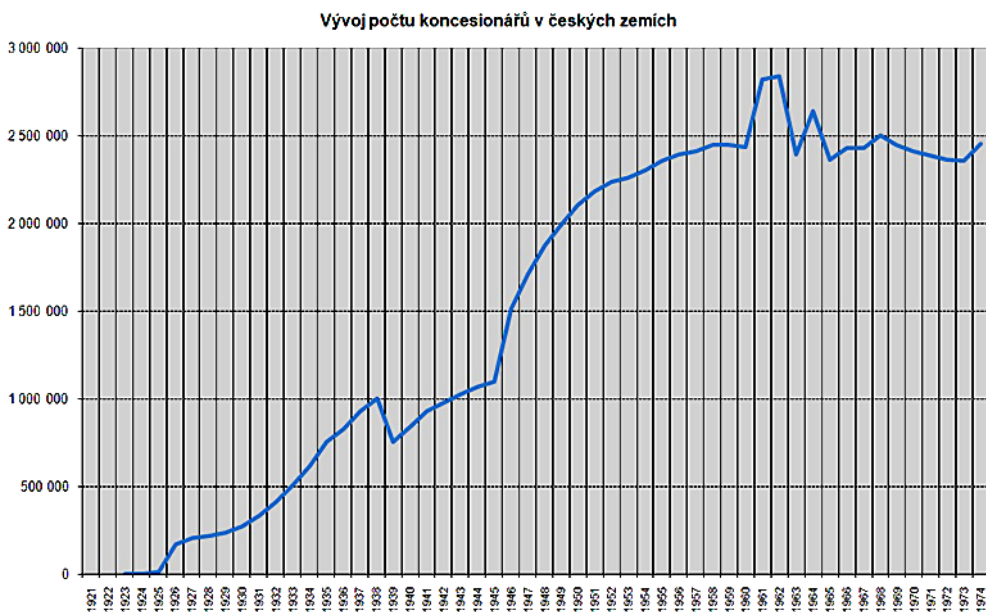
⁵⁸¹ Patzaková shrnuje hlavní úkoly rozhlasu: Anna J. PATZAKOVÁ, *Prvních deset let Československého rozhlasu*, Praha 1935, s. 7.

⁵⁸² Posláním rozhlasu v prvních letech vysílání se zabývá Výroční zpráva společnosti Radiojournal, 1926, Praha 1927, s. 6.

⁵⁸³ Miloslav DISMAN, *Příspěvek k vzniku a vývoji školského rozhlasu (1924–1939)*, Praha 1978, s. 3.

4. Rozvoj rozhlasu v 30. a 40. letech 20. století

Za zlatý věk vývoje Radiojournalu jsou považována 30. léta 20. století. „Rozhlas se stává jedním z nejoblíbenějších pout mezi národy a jedním z nevhodnějších nástrojů šíření umění, kultury a politického vzdělání.“⁵⁸⁴ Toto období poznamenala světová ekonomická krize, která zasáhla i Československo. Rozhlasové vysílání se přesto dále rozvíjelo, každá třetí česká domácnost vlastnila rozhlasový přijímač. V absolutních hodnotách překročil v roce 1933 počet koncesionářů půl milionu a v roce 1937 milionovou hranici, v tomto období lze považovat rozhlas za masové médium (JEŠUTOVÁ a kolektiv, 2003, s. 613). V době hospodářské krize byla ještě zesílena důležitost informací, kdy rozhlasové vysílání představovalo levnější zdroj než denní tisk. Rozhlas se přesunul z veřejných míst k lidem domů, kde sloužil jako důležitý pramen informací, kulturních zážitků i zábavy.

Obr. 2. Vývoj počtu koncesionářů v českých zemích

Krátkovlnné vysílání do zahraničí bylo zahájeno v červenci roku 1936, pořady určené zahraničním posluchačům se vysílaly denně šest hodin ve třech dvouhodinových blocích. Od září 1936 se vysílání větvilo na evropské a americké pásmo, celkem čtyři hodiny denně, kromě hudby se vysílaly zprávy a především přednášky.

⁵⁸⁴ Tomáš Garrigue MASARYK, Rozhlasový projev k 10. výročí vysílání BBC, Archiv Českého rozhlasu, Archivní a programové fondy Českého rozhlasu, AF 3433, 22. 11. 1932.

S blížící válkou se snažila československá vláda získat posluchače v zahraničí a propagovat své politické názory, objem vysílání do zahraničí se postupně navyšoval. Vysílání kulminovalo v roce 1938, kdy byl opět rozšířen program do západní Evropy a do Ameriky. Do východní Evropy vysílal rozhlas více o dvě hodiny, celkem vysílání činilo v polovině tohoto roku devět hodin denně.

Toto období bylo však ukončeno 15. března 1939 okupací českých zemí nacistickým Německem, kdy byla většina krátkovlnného vysílání do zahraničí zrušena s výjimkou dvou hodin denně do Severní Ameriky, ale to pokračovalo pouze v českém jazyce (KRUPIČKA, 2001, s. 7–18).

Druhá světová válka rozvoj rozhlasu z hlediska šíření inovace zpomalila, rozhlasové médium i nadále pronikalo do společnosti, ale počet vlastněných přijímačů příliš nenarůstal. Během války však měl rozhlas ve společenském systému nenahraditelnou funkci, kromě informační funkce zastával rozhlas též funkci psychologickou. Produkce tisku byla omezena, rozhlas se proto stal hlavním zdrojem informací.

V období Protektorátu Čechy a Morava byla česká média podřízena protektorátním úřadům. Po okupaci byly obsazeny tři české pobočky rozhlasu, z mělnické stanice se stal říšský vysílač Čechy (Reichsender Böhmen). Slovenský rozhlas se od Radiojournalu oddělil, v červnu 1939 byla rozhlasová společnost přejmenována na Český rozhlas, který se stal součástí Říšského rozhlasu jako Rundfunk Böhmen und Mähren. Nacisté si uvědomovali potenciál rozhlasového média a využívali ho jako účinnou formu propagandy. Prostřednictvím vysílání se snažili ovlivňovat českou společnost (KONČELÍK, VEČEŘA, ORSÁG, 2010, s. 92, 101–102). Protektorátní úřady uplatňovaly dohled nad rozhlasem a cenzurní praxe byla postupně zpříšňována. V březnu 1940 byla v rozhlasu zavedena tzv. programová intendatura, která znamenala kontrolu celého vysílaného programu, tento útvar měl posloužit jako „*nové politické a umělecké směřování programu*“ (Kolektiv Ústředního archivu Čs. rozhlasu, 1970, s. 10).

Během války mělo velký význam krátkovlnné vysílání na české území ze zahraničí, především ze Sovětského svazu, Spojených států a Velké Británie, kde sídlila exilová vláda. Poslech zahraničního rozhlasu byl v té době zakázán a každý přijímač měl visačku s výstražným nápisem: „*Pamatuj, pamatuj, že poslouchání zahraničního rozhlasu je zakázáno a trestá se kázníci nebo i smrtí*“ (JEŠUTOVÁ a kolektiv, 2003, s. 158). Přestože za poslech rozhlasu hrozily přísné tresty, obyvatelé zákaz často porušovali.

Česká exilová vláda se prostřednictvím vysílání snažila na dálku povzbudit občany a informovat je pravdivě o válečné situaci, v protektorátním rozhlasu bylo zpravodajství pod přísnou kontrolou nacistů (KONČELÍK, VEČEŘA, ORSÁG, 2010, s. 105–106; JEŠUTOVÁ a kolektiv, 2003, s. 172). I v této těžké době se v protektorátním rozhlasu našli takoví pracovníci, kteří se snažili na posluchače

vlastenecky působit a přinést jim naději. Mluvené slovo, například prostřednictvím rozhlasových her, se snažilo posluchačům dodat sílu. „V české hře vysílané rozhlasem nemusely být vysloveny vlastenecké tóny, a přece působila vždycky velmi citově, povzbudivě, a tím i politicky.“⁵⁸⁵ Autoři her se snažili naznačit důležitá témata: vzájemnost ke svým blízkým či statečnost k člověku. Rozhlas plnil za války tedy funkci sociální soudržnosti.

Obr. 3. Stavba barikády v roce 1945

Protektorátní období bylo ukončeno Pražským povstáním v květnu 1945, kterého se zaměstnanci rozhlasu aktivně účastnili. Povstání organizované českým odbojem bylo zahájeno výzvou odvysílanou rozhlasem 5. května, boj o budovu rozhlasu byl podstatnou součástí povstání. Sídlo rozhlasu bylo nakonec uhájeno, ale budova byla velmi poničena. Bezprostředně po válce rozhlas zastával organizační a informační funkci a byl pro společnost nenahraditelný jako jediná její spojka s vládou.

⁵⁸⁵ Rozhlasový pamětník popisuje Rozhlasové vzpomínky, in: Kapitoly z dějin Čs. rozhlasu, publikace č. 3, Praha 1965, s. 206.

Rozhlasové vysílání organizovalo i hmotnou pomoc. Jakmile byla opravena budova rozhlasu a obnoveno technické zázemí, začalo se rozhlasové vysílání opět rozvíjet.

Pozastavený rozvoj rozhlasu (z hlediska vybavenosti domácností rozhlasovými přijímači) se znovu nastartoval a docházelo také ke změnám v programové struktuře vysílání. Zatímco před válkou ve vysílání dominovala hudba, v poválečných letech tvořilo mluvené slovo až 90 % programu. Rozhlasové vysílání více naplňovalo zpravodajskou funkci, přestalo být závislé na odebrání zpráv od ČTK a zprávy začaly být zpracovávány přímo ve zpravodajském oddělení rozhlasu (KONČELÍK, VEČEŘA, ORSÁG, 2010, s. 92, 101, 105–106; LAŠTOVIČKA, 1945, s. 1–5).

Rozhlas se stal v poválečném období nejdůležitějším médiem v zemi, nepostradatelnou institucí a podílel se na fungování státu. V českých zemích v roce 1945 vlastnilo rozhlasový aparát přes 50 % domácností, v roce 1948 to bylo již přes 70 %. Rozhlas se v této době stal součástí veřejného života společnosti. Získával pracovníky pro průmysl a zemědělství, organizoval brigády a pořádal besedy na pracovištích. Začal podléhat prosocialistickým tendencím, v jejich duchu byl kladen důraz v rozhlase a dalších médiích na tyto aspekty: posilování zájmu o domácí uměleckou tvorbu a zaměření na problematiku lidu (TRUBAČOVÁ, 2013, s. 96–98).

Na počátku roku 1948 byla již všechna klíčová místa v rozhlase obsazena členy Komunistické strany Československa a v této době měla komunistická strana v rozhlasovém médiu rozhodující vliv. Únorový převrat tvrdě přerušil demokratický vývoj v Československu, rozhlas se stal agitačním nástrojem masové komunikace (KRUPIČKA, 2012). Po převzetí moci KSČ v únoru 1948 byl Československý rozhlas v dubnu zestátněn. Na příštích čtyřicet let se rozhlas podřizoval vládnoucí straně a toto médium se mělo stát prostředkem pro ovládnání společnosti.

5. Inovace v rozhlasovém vysílání v 50. a 60. letech 20. století

Rozhlas jakožto státní instituce vstupuje v tomto období na cestu socialismu, zvláště v 50. letech se propaganda soustředila na upevňování socialistického zřízení podle sovětského vzoru.⁵⁸⁶ Po únoru 1948 opět fungovala kontrola médií, tedy rozhlasové pořady podléhaly cenzuře. Akční výbory provedly personální očistu, v rozhlase směli působit jen zaměstnanci kádrově prověřeni. Rozhlasovou budovu musela opustit řada výborných pracovníků. Na jejich místa nastoupili mladí nezkušení, v některých případech nedostatečně vzdělaní novináři, nejdůležitějším kritériem byla politická nezávadnost.

⁵⁸⁶ Strukturu rozhlasu představuje Jarmila VOTAVOVÁ, *Stručný nástin historie Českého rozhlasu: (Příspěvek k 70. výročí)*, Praha 1993, s. 78.

V roce 1952 došlo v rozhlasě k výrazným změnám a reorganizaci, ideologie vysílání se měla podřídit sovětskému vzoru. Byly ustanoveny čtyři hlavní redakce: „a) *politického vysílání*, b) *literárně dramatického vysílání*, c) *pro děti a mládež*, d) *hudebního vysílání*.“⁵⁸⁷

V tomto období se rozhlasový program nesl v duchu budovatelské tematiky, rozhlas vysílal reportáže z politických procesů, či přinášel informace o životě v Sovětském svazu (BEDNAŘÍK, JIRÁK, KÖPPLOVÁ, 2011, s. 269). Pořady vyjadřovaly podporu vládnoucí moci a zpravodajství bylo plné socialistických námětů. V druhé polovině 50. let se začala zvyšovat kvalita vysílaného programu, který byl pestřejší, například mládežnická redakce vnesla do vysílání nový styl.⁵⁸⁸ V roce 1958 došlo k saturaci vybavenosti domácností rozhlasovými přijímači, rozhlas tak dospěl do dalšího vývojového stupně, do stádia stabilizace.

Během 60. let vznikaly různé pořady a proudy, například pořady zabývající se dopisovými ohlasy, hudbou na přání a také reportážní rubriky. V druhé polovině 60. let se postupně liberalizovaly a uvolňovaly poměry v rozhlasě, období tání se promítlo také do obsahu programu, kde více zazníval kritický tón. Postupné změny vyvrcholily na jaře 1968, kdy byla zrušena cenzura v médiích.

Televizní vysílání bylo zahájeno v květnu 1953, ale pravidelně začala televize vysílat v únoru 1954, technické inovace a institucionalizace byly charakteristickými rysy televizního vysílání v Československu v 50. a 60. letech 20. století. Rozvoj televize způsobil v 60. letech změny v inovačním procesu rozhlasového média. Televizní médium se v této době nacházelo ve vzestupné fázi vývoje, televizory se masově rozšířily do domácností na konci 60. let, kdy se počet evidovaných televizních a rozhlasových přijímačů již vyrovnával. V roce 1968 bylo evidováno 2 200 069 televizorů a rozhlasových aparátů bylo v tomto roce pouze o 250 000 více (JEŠUTOVÁ, 2003, s. 613). Televize začala rozhlas postupně vytlačovat ze středu domácností, nacházel se například v kuchyni, v práci a na chalupě. Rozhlas se začal dostávat do dříve nepřístupných míst, funkční alternativou se pro rozhlas stala tranzistorová rádia, která umožňovala poslouchat rozhlasové vysílání téměř všude (DEFLEUR, BALLOVÁ-ROKEACHOVÁ, 1996, s. 121).

Během 50. a 60. let se událo několik historických milníků, kdy Československý rozhlas více či méně zasahoval do chodu společenského systému, ať se již snažil ovlivňovat společnost prostřednictvím vysílání politických procesů na počátku 50. let (například s Rudolfem Slánským a Miladou Horákovou) či informovat o měnové reformě. Zcela jinak však působil na společnost v srpnu 1968, kdy průběžně informoval o invazi vojsk zemí Varšavské smlouvy na našem území (KRUPIČKA, 2001,

⁵⁸⁷ Tamtéž, s. 76–77.

⁵⁸⁸ Tamtéž, s. 84.

s. 23–29). V této době měl funkci nejen informátora, ale také organizátora. „*Rozhlasové vysílání zůstalo jako integrující prvek celospolečenského dění*“ (JEŠUTOVÁ, 2013, s. 10–13).

6. Vývoj rozhlasu v 70. a 80. letech 20. století

V období normalizace se rozhlas dále rozvíjel, začaly vysílat stereofonní vysílače, rozhlasové přijímače byly stále menší a dokonalejší a vyvíjela se další rozhlasová technika (JEŠUTOVÁ a kolektiv, 2003, s. 158). Také byly přestavovány vysílací okruhy a vznikaly nové rozhlasové stanice. V roce 1970 byl zřízen celonárodní okruh Hvězda, který přinášel zpravodajství a publicistiku 24 hodin denně, stanice vysílala i relace zaměřené na mladé posluchače. V roce 1972 začala vysílat stanice Vltava pokrývající české území, která přinášela vážnou hudbu a literární dramati-zace (KRUPIČKA, 2012; Kolektiv autorů, 1971, s. 20). Stanice vzdělávacího typu se podílely v rámci společnosti na funkci enkulturace a vzdělávání.

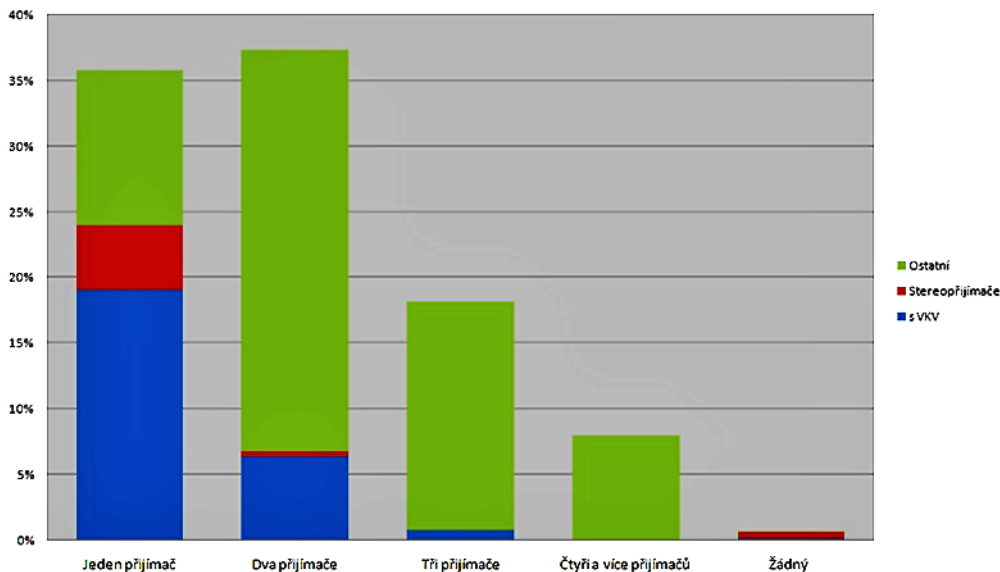
V 70. letech 20. století době plnil Československý rozhlas stabilní funkce – informační a zábavní, také se snažil sloužit společnosti a probudit tak „*socialistické uvědomění člověka*“: „*Stavby mládeže, výstavba nových velkých závodů, vodní díla na řekách, tam všude rozhlas byl a pomáhal, chválil a organizoval*“ (Kolektiv autorů, 1971, s. 18). V druhé polovině 80. let docházelo k polickému tání, změny se projevovaly také v rozhlase, v publicistických a zpravodajských relacích se objevovalo více dynamiky a kritického myšlení.

Rozhlasová technika v 80. letech postupně zastarávala, ale finanční prostředky byly pouze na obnovu základního vybavení. Byla budována síť vysílačů pro šíření velmi krátkých vln, které měly zajišťovat kvalitnější poslech (JEŠUTOVÁ a kolektiv, 2003, s. 363). Počet rozhlasových a televizních koncesionářů se vyrovnal na začátku 70. let. Někteří posluchači však vlastnili více rozhlasových aparátů (Tamtéž, s. 61). Stoupající sledovanost korelovala se zvyšující poslechovostí, rozhlas stále poslouchalo okolo 90 % posluchačů, úbytek se projevil především v určitých vysílacích časech, poslech kulminoval v 70. letech v podvečerních hodinách, od 19 hodin prudce klesala poslechovost a lidé zapínali televizní přijímače, aby mohli sledovat večerní zpravodajskou relaci a hlavní programovou nabídku (TRUBAČOVÁ, 2013, s. 90–91; VACEK, 1973; VACEK, 1974). Autorádia se stala funkční alternativou pro nepřenositelné přijímače stejně jako tranzistory, které zajistily rozhlasovému vysílání stabilní přízeň. Rozhlasové médium změnilo také své funkce, počet posluchačů využívajících kulisový poslech narůstal, rozhlas se stal společníkem při sportovních aktivitách, hraní her či domácích pracích. Právě technické inovace a jeho nenahraditelné základní funkce v druhé polovině 20. století zajistily tomuto médiu stabilitu a nenastal u něj pád jako u denního tisku (DEFLEUR, BALLOVÁ-ROKEACHOVÁ, 1996, s. 119–122).

7. Rozhlas a dynamické změny v 90. letech 20. století

Na přelomu 80. a 90. let se Československý rozhlas vymanil z vlivu politické moci a propagandy. Již v listopadu 1989 začaly probíhat změny v československém mediálním systému. Z ústavy byl vypuštěn čtvrtý článek o vedoucí úloze KSČ. Několik měsíců poté byla přijata novela tiskového zákona, která označila cenzuru médií za nepřípustnou (JEŠUTOVÁ a kolektiv, 2003, s. 398–400; BEDNARÍK, JIRÁK, KÖPPOVÁ, 2011, s. 369). V roce 1991 se změnila struktura programu, vznikl duální systém vysílání, ze státního rozhlasu se stal veřejnoprávní vysílatel. V mediálním systému vznikl také prostor pro soukromé stanice (KONČELÍK, VEČEŘA, ORSÁG, 2010, s. 256–260).

Typy přijímačů v domácnostech v roce 1979

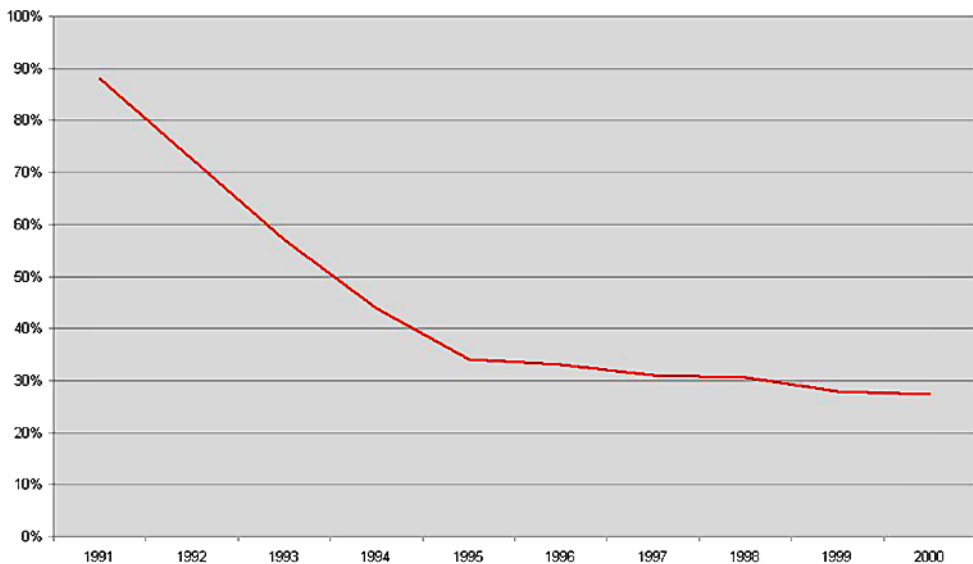
Obr. 4. Typy a počet přijímačů v domácnostech – 1979

Československý rozhlas měl jako kulturní instituce v pozměněném společenském systému plnit tyto úlohy: vzdělávat, informovat, formovat společnost i uspokojovat potřebu zábavy (MARŠÍK, 1995, s. 14–19).

Po zániku Československa vznikl v roce 1993 Český rozhlas. Duální systém vysílání se začal více rozvíjet od roku 1993, kdy zahájilo vysílání několik celoplošných stanic, například Rádio Alfa a Frekvence 1 (NAVRÁTIL, 2006, s. 8–9). Během dalších let došlo k dynamickému vývoji nových kulturních prvků, rapidně se zvyšoval počet soukromých stanic. Zatímco v roce 1991 si denně naladilo rozhlas 77,9 % lidí, v roce 1994 poslouchalo Český rozhlas v průměru 34 % dané populace (ve věku

12–79 let). Český rozhlas se dostatečně nepřizpůsobil nové konkurenci v mediálním systému, jeho stanice potřebovaly inovovat program a změnit strukturu vysílání. Zatímco veřejnoprávnímu rozhlasu klesala poslechovost, vznikala nová soukromá rádia a dynamicky se vyvíjela. Posluchači dávali přednost poutavějšímu a zábavnějšímu vysílání a zahraniční hudbě komerčních stanic.

Vývoj poslechovosti ČRo v letech 1991 - 2000

Obr. 5. Vývoj poslechovosti v letech 1991 - 2000

V polovině 90. let 20. století došlo k institucionalizaci duálního systému vysílání. Začala se projevovat stagnace nových kulturních prvků, unifikace rozhlasových formátů a neoriginalita vysílaného programu, což se projevovalo fluktuací posluchačů od stanice ke stanici. Mezi výjimky patřil například Impuls a Blaník, tyto stanice zaznamenaly příliv posluchačů, nalezly optimální poměr mluveného slova a k němu se hodícího stylu hudby, nebo uspokojovaly potřebu po české hudbě, která se po roce 1989 téměř vytratila z vysílání stanic a posluchačům proto chyběla.

Na konci 90. let došlo u soukromých rozhlasových stanic ke stabilizaci, některé stanice byly úspěšné, některé však zanikly. Krize ve společnosti se promítla i do krize médií, posluchači vyjadřovali svoji nespokojenost s uniformitou vysílání. Český rozhlas tak doplňoval role, které soukromým stanicím chyběly. Důležitá byla informační funkce rozhlasu, na kterou byl kladen požadavek vyváženosti a aktuálnosti zpravodajství. Kvalitní zpravodajství většinou soukromým stanicím chybělo, věnovaly se spíše funkci zábavní a odlehčeným informacím ze života celebrit (TRUBAČOVÁ, 2013, s. 59, 81–82, 99–100).

V české společnosti, i přes změny v mediálním systému, rozhlas stále naplňoval její kulturní, společenské a sociální potřeby. Následkem kulturních změn a vznikem soukromých stanic se veřejnoprávní rozhlas v 90. letech z důvodu úbytku posluchačů dostal do fáze ústupu, tento propad se však na přelomu tisíciletí pozastavil. Český rozhlas představuje stabilní prvek a referenční bod ve společnosti a jeho stanice mají stálou posluchačskou základnu.

8. Závěr

V této práci jsem se zabývala vývojem Československého (Českého) rozhlasu. Rozhlasové médium se během svého vývoje stalo důležitým kulturním elementem.

Tato studie se snaží přinést jiný pohled na vývoj Československého (Českého) rozhlasu a přiblížit jednotlivé fáze šíření rozhlasového vysílání jako kulturní inovace. Hromadění invencí a akumulace kulturních poznatků umožnily vznik rozhlasu jako elektronické distanční komunikace. Vhodné vnější podmínky a připravenost společnosti umožnily rozvoj první rozhlasové stanice v Československu ve 20. letech 20. století. V dalším vývoji rozhlasu působily podmínky, které ovlivňovaly tento kulturní element, například ekonomická krize ve 30. letech 20. století či druhá světová válka. Československý rozhlas se stával institucí významnějšího charakteru v druhé polovině 40. let. Rozhlasové vysílání působilo také jako nástroj propagandy komunistické moci a prostředek k ovládnutí společnosti. Z hlediska vybavenosti domácností přijímači se dostal Československý rozhlas na konci 50. let do fáze stabilizace. Inovační proces rozhlasového média nezastavil ani nástup nového média – televize. Rozhlas se začal více proměňovat, především po technické stránce, jeho funkční alternativou se stala tranzistorová rádia a dominantní funkce byla kulisový poslech (TRUBAČOVÁ, 2013, s. 104–105).

K dalším významným kulturním změnám rozhlasového vysílání došlo až v 90. letech 20. století, kdy byl Československý rozhlas odstátněn a následně vznikl duální systém vysílání. Nově vzniklé kulturní prvky, především soukromé radiostanice způsobily změnu postavení instituce Českého rozhlasu. Veřejnoprávní rozhlas zastává stále důležitou roli v kulturním a mediálním systému (DEFLEUR, BALLOVÁ-ROKEACHOVÁ, 1996, s. 96–121).

Z analýzy vyplynulo, že proces kulturní změny lze aplikovat na vývoj rozhlasového vysílání v Československu a v České republice. Na základě sekundární analýzy dat jsem dospěla k tomu, že se Český rozhlas dostal v 90. letech do fáze ústupu, tento kulturní element se vyznačuje snižujícím se vzorcem užívání. Došla jsem také k dalším výsledkům, že rozvoj televizního média v 70. a 80. letech nezpůsobil snížení poslechovosti rozhlasu, ale především se změnila jeho funkce, relaxační a informační šla ruku v ruce s funkcí kulisového poslechu. Tato funkce v průběhu jeho dalšího

vývoje nabývala na síle a předpokládám, že je to jeden z důvodů, proč z hlediska objemu času věnovaného poslechu rozhlasu nedošlo k sestupné fázi. V roce 1990 tvořil průměrně objem poslechu přes dvě a půl hodiny denně, na přelomu roku 2010 a 2011 téměř tři hodiny denně (RadioTV, 2011; KOŠTÁL, 1992, s. 1).

9. Literatura

- BEDNAŘÍK, P., JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií. Od počátku až do současnosti*. Praha: Grada, 2011.
- ČÁBELOVÁ, L. *Radiojournal. Rozhlasové vysílání v Čechách a na Moravě v letech 1923–1939*. Praha: Karolinum, 2003.
- ČTRNÁCTÝ, M. *U kolébky rozhlasu*. Nepublikovaný pramen, Archiv Českého rozhlasu, Archivní a programové fondy Českého rozhlasu.
- DEFLEUR, M. L., BALLOVÁ-ROKEACHOVÁ, S. J. *Teorie masové komunikace*. Praha: Karolinum, 1996.
- HANKUSOVÁ, V. *Vývoj výzkumu rozhlasových posluchačů v Československu a České republice*. Praha: Karolinum, 2006.
- JEŠUTOVÁ, E. a kol. *Od mikrofonu k posluchačům. Z osmi desetiletí českého rozhlasu*. Praha: Český rozhlas, 2003.
- JEŠUTOVÁ, E. Zůstaňte u svých přijímačů, in: *Vzpomínky redaktorů Československého rozhlasu nejen na srpnové události roku 1968*, Praha 2013, s. 10–13.
- KONČELÍK, J., VEČEŘA, P., ORSÁG, P. *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál, 2010.
- KONIČEK, K. *Ve službách československého rozhlasu v prvních pěti letech (1923–1929)*. Praha: Československý rozhlas, 1948.
- KOLEKTIV ÚSTŘEDNÍHO ARCHIVU ČS. ROZHLASU. *Inventární soupis písemného materiálu historického fondu*, Praha: Československý rozhlas, 1970.
- KOLEKTIV AUTORŮ. *10 let v českých médiích*. Praha: Portál, 2005.
- KOLEKTIV AUTORŮ. *Padesát let československého rozhlasu. Dvacet pět let socialistického rozhlasu*. Praha: Československý rozhlas, 1971.
- KOŠTÁL, J. *Výzkum poslechu Čs. rozhlasu 79/1 (Informace výzkumného oddělení Čs. rozhlasu)*. Praha: Československý rozhlas, 1980.
- KOŠTÁL, J. *Výzkum rozhlasu v říjnu a listopadu 1991*. Praha: Československý rozhlas, 1992.
- KOŽÍK, F. *Rozhlasové vzpomínky*, in: *Kapitoly z dějin Čs. rozhlasu, publikace č. 3*, Praha: Československý rozhlas 1965.
- KRUPIČKA, M. *Radio Praha. 65 let*, Praha: Český rozhlas, 2001.
- KRUPIČKA, M. *Historie českého rozhlasu*. Získáno z <http://www.radio.cz/cz/static/historie-radio-praha/historie-cro>, 2012.
- KRUPIČKA, M., KRÍŽOVÁ, D. *Historie rozhlasu v kostce*. Získáno z <http://www.rozhlas.cz/archiv/historie/zprava/historie-rozhlasu-v-kostce--1392938>, 2012.
- KŘÍŽEK, V. *Když rádio měnilo svět*. Dvůr Králové nad Labem: ELLI print, 2007.
- MASARYK, T. G. *Rozhlasový projev k 10. výročí vysílání BBC*. Archiv Českého Rozhlasu. Archivní a programové fondy Českého rozhlasu. AF 3433. 22. 11. 1932.

- MARŠÍK, J. Úvod do teorie rozhlasového programu. Praha: Karolinum, 1995.
- MYSLÍK – HYRŠOVSKÝ. *Radiozávody Přelouč (katalog)*. Praha: Radiozávody Přelouč, 1924.
- NAVRÁTIL, K. Čtrnáct kapitol o rozhlase. Praha: Literární akademie, 2006.
- LAŠTOVIČKA, B. Čestná bilance a výhled do nového roku, *Náš rozhlas*, Ročník XIII, č. 1, Praha: Čsl. rozhlas, 1945.
- PACOVSKÝ, J. *Na vlnách rozhlasu*. Praha: Český rozhlas, 1993.
- PATZAKOVÁ, A. J. *Prvních deset let Československého rozhlasu*. Praha: Radiojournal, 1935.
- POKORNÁ, L. KLŮSOVÁ, I. *Poslech rozhlasu ve čtvrtém čtvrtletí 1993*. Praha: Český rozhlas, 1994.
- PIŠTORA, L. *Vznik prvního masmédia - rozhlasu ve dvacátých a třicátých letech minulého století v Československé republice (Vývoj počtu radiokoncesionářů v době první republiky)*. Praha: Český statistický úřad.
- Radiojournal, revue pro sběratele a příznivce HST – č. 2*. Zlín: Historický klub československý ve Zlíně, 1989.
- Radiojournal, revue pro sběratele a příznivce HST – č. 4*. Zlín: Historický klub československý ve Zlíně, 1990.
- RadioTV. *RadioProjekt IV. Q. 2010 + I. Q. 2011: Posluchači tráví se svým rádiem téměř 3 hodiny*. Získáno z http://www.radiotv.cz/p_radio/radioprojekt-iv-q-2010-i-q-2011-posluchaci-travi-se-svym-radiem-temer-3-hodiny, 2011.
- Ročenka Českého rozhlasu 1994*. Praha: Český rozhlas, 1995.
- Ročenka Českého rozhlasu 1995*. Praha: Český rozhlas, 1996.
- Ročenka Českého rozhlasu 1996*. Praha: Český rozhlas, 1997.
- Ročenka Českého rozhlasu 1997*. Praha: Český rozhlas, 1998.
- Ročenka Českého rozhlasu 1998*. Praha: Český rozhlas, 1999.
- Ročenka Českého rozhlasu 1999*. Praha: Český rozhlas, 2000.
- Ročenka Českého rozhlasu 2000*. Praha: Český rozhlas, 2001.
- Telegrafia. *Radio – přístroje a součásti (katalog)*. Praha: Telegrafia, 1924.
- TRUBAČOVÁ, Lenka. *Československý (Český) rozhlas a kulturní inovace. Rigorózní práce*. Praha: Univerzita Karlova, 2013.
- VACEK, L. *Poslech čs. rozhlasu (Zpráva výzkumu č. 72–2)*. Praha: Kabinet pro výzkum veřejného mínění při FSÚ, 1973.
- VACEK, L. *Vliv rozhlasu, televize a tisku (Zpráva z výzkumu 74–9)*. Praha: Ústav pro výzkum veřejného mínění při FSÚ, 1974.
- VOTAVOVÁ, J. *Stručný nástin historie Českého rozhlasu (Příspěvek k 70. výročí)*. Praha: Český rozhlas, 1993.

10. Kontakt na autora

PhDr. Lenka Trubačová
Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
U Kříže 8
158 00 Praha 5
Email: lenka.trubacova11@gmail.com

Školitel: doc. PhDr. Blanka Soukupová, CSc.

Didaktika a pedagogika

Dieťa a jeho hodnota z pohľadu rodičov a učiteľov

Child and its value from the perspective of parents and teachers

Lukáš Vaško

Anotácia: Hodnoty a hodnotové orientácie sú v súčasnosti veľmi častou témou psychologických výskumov. Avšak hodnote dieťaťa sa venuje o niečo menší záujem. Predkladaný článok poukazuje na dieťa a jeho hodnotu, ktorú mu prisudzujú rodičia a pedagógovia v školských zariadeniach. Vychádzame zo štúdie Hoffmana z Univerzity of Michigan, ktorá sa v 70. rokoch zaoberala skúmaním danej problematiky. V našich podmienkach analyzujeme výpovede rodičov a učiteľov týkajúce sa hodnoty dieťaťa a tie následne rozdeľujeme podľa vopred stanovených kritérií. Príspevok vychádza z dostupnej domácej i zahraničnej literatúry a tiež z niekoľkých Sokratovských rozhovorov, ktoré spracoval autor príspevku.

Kľúčové slová: hodnoty, hodnota dieťaťa, Sokratovský rozhovor

Summary: Values and value systems are now very prominently in psychological research. However, the value of a child is given to a bit less interest. The article refers to the child and the value they attach to his parents and teachers in schools. This article is based on study Hoffman from the University of Michigan, which is in the 70s dealt with examining the issue. In our conditions we analyze the testimony of parents and teachers about the value of the child and then divided according to predetermined criteria. A contribution based on the available domestic and foreign literature and also from several Socratic dialogues which treated contributor.

Key words: Value, The Value of the Child, The Socratic method

1. Úvod

Počiatky štúdia hodnôt a hodnotových orientácií nachádzame už v 5.- 6. storočí p. n. l. v prácach filozofov Sokrata, Platóna, Aristotela a ďalších. Od týchto čias sa

danej oblasti venovali mnohé filozofické smery, napríklad v 18. storočí problematiku hodnôt riešil predstaviteľ transcendentálnej filozofie Immanuel Kant. Kant vo svojej práci popisuje kategorický imperatív, ako etický zákon, či mravnú zásadu. Tento etický zákon požaduje, aby človek konal tak, aby sa pravidlo jeho osobného konania mohlo stať pravidlom konania pre všetkých (porov. Belás, 2005). V 19. storočí nemecký filozof Rudolf Hermann Lotze (1817–1881) chápal hodnoty ako všeobecne platné formy chcenia a správania sa; a zároveň je hodnota to, čo má pre človeka význam. Začiatkom 20. storočia sa hodnotám venoval nemecký filozof, pedagóg a psychológ Eduard Spranger (1882–1963). Vo svojich štúdiách považoval hodnoty za iracionálne skutočnosti a zároveň za ciele človeka, ktoré sú nie dočasné, ale celoživotné. Každá hodnota má taký význam, aký jej prisudzuje človek, akú mieru priority jej dáva. Ďalej sa hodnotami zaoberal americký sociálny psychológ Milton Rokeach (1918–1988, pôvodom z Poľska) vo svojej práci *The Nature of Human Values* (1973) zaviedol klasifikačný systém hodnôt, ktorý sa skladá z dvoch častí a to inštrumentálnych hodnôt a terminálnych, konečných hodnôt. V súčasnosti sa najväčšia pozornosť sústreďuje na *Kruhový model hodnôt* (1992) Shaloma Schwartza. Model vychádza z predpokladu, že hodnota, ktorá je dôležitá pre jedného, nemusí byť rovnako dôležitá pre iného človeka. Avšak stručný prierez hodnôt a hodnotových systémov od antického grécka až po súčasnosť sa venuje hodnotám ako teórii, prípadne hodnotám človeka so zameraním na dospelého jedinca. Oveľa menej prác a štúdií sa orientuje na človeka - dieťa a na jeho hodnotu. Hodnote dieťaťa sa ale venuje iba obmedzené množstvo autorov. Spomeňme aspoň prácu L. W. Hoffman, A. Thornton a J. D. Manis *The Value of Children to Parents in the United States* 1973, ktorí venovali tejto oblasti dlhodobý výskum. Teóriou hodnoty dieťaťa sa zaoberal D. Friedman et al. 1994 v práci *A Theory of the Value of Children*. V Českej republike to je napríklad článok detského psychológa, profesora Zdenka Matějčka (1922–2004) *Hodnota dieťaťa pro rodinu* (1978).

2. Koncept „Hodnota dieťaťa“

Prvý koncept „hodnoty detí“ – „Value of children“ (VOC) prináša vo svojej práci Hoffmann L. W. a Hoffman M. L. (1973), ktorí ako prví poskytli medzinárodné a medzikultúrne porovnanie možných dôvodov plodnosti so zreteľom na kultúrne faktory. Ich prístup zahŕňa objektívne ekonomické, normatívne a psychologické faktory ovplyvňujúce rozhodovanie sa mať dieťa. Hodnota dieťaťa sa vzťahuje k funkciám dieťaťa, ktoré slúžia na napĺňanie potrieb rodičov. Ich prístup sa teda zameriava na hodnotu detí, ktorú majú deti pre svojich rodičov a vychádza z asymetrického vzťahu „rodič – dieťa – vzťah“. Tento vzťah je asymetrický, nakoľko dieťa doň nevstupuje dobrovoľne a o jeho vzniku rozhodujú výlučne rodičia dieťaťa. Na základe

svojich výskumov Hoffmann a Hoffmann určujú deväť kategórií „hodnoty dieťaťa“, ktoré vstupujú do vzťahu „rodič – dieťa – vzťah“.

Tento model hodnoty detí ďalej berie do úvahy i ďalšie faktory vplývajúce na VOC a to: alternatívne zdroje hodnoty dieťaťa, náklady na dieťa a bariéry a stimuly. Do úvahy sa zároveň berie i typ spoločnosti, ktorý zahŕňa alternatívne zdroje pre rodičov, ako sú napríklad systémy sociálneho zabezpečenia, ktoré poskytujú alternatívne zdroje ako náhradu za produkciu rodiča. Zahŕnuté sú taktiež faktory ako chudoba rodiny, menej ideálne podmienky na bývanie, alebo choroba matky, ktoré sa stávajú prekážkou pri dosahovaní hodnoty dieťaťa. Naopak faktormi, ktoré pozitívne ovplyvňujú hodnotu dieťaťa sú bohatstvo, zodpovedajúce bývanie, podpora rodiny či pozitívny prístup k deťom (Nauck, 2000).

Viacero českých i zahraničných autorov a autorských kolektívov pri štúdiu hodnoty dieťaťa vychádza, alebo sa odvoláva na teoretické rozdelenie hodnoty dieťaťa na psychologickú, sociálnu a ekonomickú hodnotu. V Českej republike ide napríklad o prácu sociológa Pakostu (2009), ktorý danú problematiku spracoval v rámci projektu „Declining Fertility in Europe and What Parenthood Means to the Czechs,“ ďalej, Suckow, Klaus, 2002; a taktiež podobné rozdelenie nachádzame aj v práci Matějčka (1978). V zahraničí ide o viacero autorov ako napríklad medzinárodná štúdia Buripakdiho (1977), ktorý dané kategórie rozdeľuje do podskupín na pozitívne a negatívne hodnoty, ďalej práca Jones, Brayfield (1997), ktorí uskutočnili štúdiu napríklad v Rakúsku, Írsku, Veľkej Británii, či v Taliansku a ich štúdia bola zameraná hlavne na identifikovanie dôvodov pre rodičovstvo. S podobnými štúdiami sa stretávame v práci Roxburgh, Stephens, Toltzis, Adkins, 2001. Taktiež napríklad v štúdiu z Bulharska z roku 2002, kedy išlo o výskum očakávaní rodičov z dieťaťa (Bühler 2008).

2.1 Psychologická, sociálna a ekonomická hodnota dieťaťa

Lackland Sam (2001) popisuje niekoľko dôvodov na základe ktorých sa jedinci rozhodujú pre dieťa na základe štúdie v deviatich krajinách Afriky. Hodnotu dieťaťa definuje ako psychologický pojem, vychádzajúci z porovnania očakávaných výhod v porovnaní s očakávanými nákladmi a nevýhodami. Lackland Sam popisuje tri hodnoty dieťaťa a to ekonomickú/úžitkovú hodnotu (economic value of children e-VOC), psychologickú (psychological p-VOC) a sociálnu (social s-VOC).

Psychologické hodnoty popisujú šťastie, radosť, priateľstvo, nepohodlie a stres – tieto hodnoty rodičia očakávajú od dieťaťa. Sociálne hodnoty dieťaťa sú uvádzané ako očakávané sociálne výhody a nevýhody, ako napríklad sociálne postavenie, súhlas spoločnosti a pod. S-VOC súvisia s predstavami o ideálnej rodine, manželstve a o úlohe žien. V niektorých afrických kultúrach je dieťa podmienkou na prijatie

medzi dospelých mužov a ženy. Ekonomická hodnota dieťaťa je vyjadrená očakávaným prínosom dieťaťa, očakávanou dospelosťou a poskytovaním ekonomickej podpory svojim rodičom. Ekonomický nástroj ale nedostatočne vysvetľuje, prečo je pôrodnosť v mnohých krajinách vysoká, aj keď narodené deti nemôžu reálne významne prispieť k nízkemu príjmu rodiny z dôvodu vysokej nezamestnanosti v danej krajine.

Na základe rozprávania prof. Tata Mbugua, pôvodom z Kene, môžeme tvrdiť, že rodičia veria, že jedno z ich detí vyštuduje, nájde si dobre platené zamestnanie v meste a celú ich rodinu „vytrhne z biedy“. Toto očakávanie vo svojej práci popisuje aj Kofi Teye (2012) v Ghane, kde neexistuje sociálna podpora štátu. Od detí sa zároveň očakáva ich zapojenie do domácich prác a starostlivosť o mladších súrodencov. Význam jednotlivých druhov hodnôt je odlišný a je závislý na kultúrnom prostredí.

3. Cieľ prieskumu a vzorka

Cieľom nášho prieskumu bolo zozbierať výpovede o hodnote dieťaťa z pohľadu rodičov a pedagógov, ktoré budú následne zaradené do výskumného materiálu využitého pri nasledujúcom výskume.

V rámci prieskumu sme zozbierali odpovede spolu od 92 probandov. Z toho je 65 zamestnancov v materských školách, 15 rodičov intaktných detí z majoritnej spoločnosti a 12 rodičov zdravotne znevýhodnených detí z majoritnej populácie.

4. Použitá metóda

V rámci prieskumu sme využili Sokratovský rozhovor a dotazníky s otvorenými otázkami. Sokratovský rozhovor je považovaný za riadenú metódu diskusie, v rámci ktorej respondenti hľadajú odpoveď na východiskovú všeobecnú otázku. Zmyslom daného rozhovoru je spoločné hľadanie odpovedí, pričom respondenti vychádzajú z osobnej skúsenosti (Kuthanová, 2008). Dotazníky pre rodičov detí predškolského a mladšieho školského veku boli distribuované prostredníctvom emailov a taktiež v papierovej forme. V tomto prípade sme sa obrátili na organizácie združujúce rodičov, ako je napríklad Centrum pre rodinu v Trnave, Združenie rodičov s postihnutými deťmi pri špeciálnych materských a základných školách, a taktiež prostredníctvom Detského oddelenia FN Trnava. Sokratovského rozhovoru sa zúčastnila skupina vychovávateľov, ktorí boli selektovaní v rámci externého štúdia predškolskej pedagogiky. Rozhovor trval 90 minút a prešiel všetkými fázami od úvodnej otázky, až po vytvorenie spoločného záveru.

Výsledky z rozhovorov i dotazníkov boli analyzované na základe Grounded Theory (zakotvanej teórie) Straus, Corbinovej (1999) a kódované za pomoci programu

ATLAS.ti 6.2. Zakotvená teória je vedecká metóda, ktorej postupy sú navrhnuté tak, aby spĺňali všetky požiadavky ako je validita, kritickosť, overiteľnosť a súlad medzi teóriou a pozorovaním.

5. Predbežné zistené výsledky – Zamestnanci materských škôl

Ekonomická hodnota dieťaťa

Väčšina odpovedí sa zamerala na finančné náklady súvisiace s príchodom dieťaťa na svet a so starostlivosťou oň. Najvýstižnejšie nachádzame tieto postoje v nasledujúcich výrokoch: „*Ekonomická hodnota dieťaťa je dôležitá pre trh a obchody. Tie využívajú rodičov, ktorí chcú poskytnúť všetko najlepšie pre svoje dieťa, tak utrácajú veľké finančné prostriedky v obchodoch kvôli deťom. Veď detské veci sú predražené.*“ A podobne: „*Príchodom dieťaťa si musíme prerozdeliť výdavky.*“ „*Dostávanie rodinných dávok.*“

Ďalšia skupina odpovedí sa týka dieťaťa ako dlhodobej investície, z ktorej sa vložené náklady môžu vrátiť: „*Finančná zábezpeka pre spoločnosť.*“ „*Hoci keď je malé, viac potrebuje, v dospelosti spoločnosti vráti.*“ „*Správne vložené peniaze do dieťaťa sa neskôr niekoľkonásobne vrátia.*“ V daných odpovediach nachádzame aj diskrepanciu názorov, kedy vysokoškolsky vzdelaná pedagogička (Mgr.) vo veku 46–55 rokov tvrdí, že ekonomická hodnota dieťaťa je: „*vo výdavkoch.*“ A na druhej strane, pedagogička v rovnakom vekovom pásme s vysokoškolským vzdelaním prvého stupňa tvrdí, že dieťa je: „*Najvzácnejšie a najdrahšie.*“

Psychologická hodnota dieťaťa

Druhá časť sa zaoberá otázkou psychologickej a emocionálnej hodnoty dieťaťa. V tejto oblasti sa pedagogickí zamestnanci vyjadrovali najčastejšie o schopnosti dieťaťa posúvať rodičov a blízkych ľudí v emocionálnej rovine. Ide o vyjadrenia ako napríklad: „*Dokáže priviesť človeka na iné, pozitívne myšlienky, dáva najavo lásku, je to vytúžená bytosť, nie je zákerné, zlé, nezaujímajú ho peniaze...*“. A veľmi podobne: „*Dieťa núti dospelých vrátiť sa do detských čias a uvažovať nad tým čím chceli byť a tak sa dospelí snažia vrátiť k tým správnym hodnotám. Dieťa prijíma dospelých milovať ho.*“ Ďalšie oblasti psychologickej hodnoty dieťaťa sa podľa respondentov zameriavali na dieťa samotné. Vyjadrovali spravidla jeho otvorenosť, toleranciu, radosť zo života a pod.: „*Úprimnosť, prirodzenosť, bez pretváranky, žiadne role.*“ „*Citovosť..nádej..čistota.*“ Na druhej strane nachádzame názor pedagogičky materskej školy so stredoškolským vzdelaním, vo vekovom rozmedzí 46–55 rokov, ktorá vyjadrila názor, že psychologická hodnota dieťaťa: „*je zatažujúca.*“ Ďalší názor prináša pohľad na psychologickú hodnotu dieťaťa, ktorá v sebe nesie dichotomický názor, vystihujúci radosť, ktorú

dieťa prináša, a zároveň obavy a starosti oň: „*Dieťa nás dokáže rozveseliť, rozosmiať, prináša radosť, pocit šťastia, eufórie. Ale taktiež obavy, smútok, hnev.*“

Sociálna hodnota dieťaťa

Vo všeobecnosti môžeme hovoriť o viacerých názoroch. Prvý z nich hovorí o dieťati, ako o členovi úplnej rodiny. Ak sa teda spoločenstvo dvoch ľudí chce stať rodinou, musí podľa daného názoru vychovávať dieťa: „*Úplná rodina v spoločnosti – matka + otec + dieťa. Toto je model v spoločnosti a keď máme dieťa sme teda považovaný za rodinu, ktorá si plní spoločenskú funkciu.*“ Druhá skupina hovorí o socializácii rodičov, o možnosti nadväzovať nové vzťahy v rámci rodičovských stretnutí, medzi matkami, vzťahy medzi inými ľuďmi, s ktorými rodičia dieťaťa dochádzajú do pravidelného kontaktu: „*Nadväzujeme nové vzťahy. Poznávame nových ľudí- rodičov, lekárov, učiteľov, deti, miesta.*“ „*Spája ľudí, vďaka nemu sa stretávajú s inými rodičmi, viac komunikujú.*“ Tretia skupina názorov pojednáva o vyšších cieľoch, ktoré presahujú potreby rodiny a primárneho spoločenstva: „*Zmeniteľnosť existencie ľudstva.*“ „*Deti, aj keď ešte nie sú svojprávne, tvoria našu spoločnosť.*“

Sokratovský rozhovor

Keď niečo pre dieťa v živote urobíme, môže sa z neho stať lepší človek, ktorý bude prospešný pre spoločnosť (možno zaradiť do sociálnej a ekonomickej hodnoty).

Hodnota dieťaťa sa vytvára v rannom detstve. Ale ak aj má dieťa zlú výchovu, dá sa to zvrátiť napr. pozitívnym prístupom učiteľky. Starostlivosť je taká silná, že dokáže prekonať zlé ranné zážitky. Dieťa dokáže byť lepšie ako jeho rodičia s ktorými žije a môže sa tak stať ekonomicke aj sociálne prínosné. Ale má takto výhodu aj v tom, že samé sa cíti šťastné (v tejto odpovedi nachádzame súvislosť so všetkými kategóriami hodnôt, teda psychologickou, sociálnou i ekonomicke hodnotou dieťaťa).

Hodnota dieťaťa je aj v jeho schopnosti vyrovnáť sa s predchádzajúcimi negatívnymi skúsenosťami z minulosti (možné zaradenie do psychologickej hodnoty dieťaťa).

6. Predbežné zistené výsledky – Rodičia detí

Výpovede rodičov, ktoré bolo možné roztriediť podľa Hoffmanových (1975) premenných. Prinášame príklad odpovedí:

Budúcnosť a zachovanie rodu + Zmysel života

Vyjadrenia týkajúce sa budúcnosti: „*Dieťa je to najdrahšie čo máme, je našou budúcnosťou.*“ „*Dieťa je našim pokračovateľom. Je kúskom z nás, prostredníctvom*

neho tu zostáva vždy kus nás, rodičov.“ A podobne vyjadrenia, ktoré sa týkajú zmyslu života: „Dieťa je tiež zmyslom nášho života, naplňa náš čas, naplňa nás emóciami, dáva zmysel nášmu bytiu.“

Vnútoraná radosť, ktorú dieťa prináša rodičom

„Dieťa je motor života, je to úžasné malé kĺbko, ktoré rozjasní každý deň aj vtedy keď sa hnevá. Je to malý človečik, ktorý potrebuje nezištnú lásku, veľa pozornosti, veľa pohody a silne mantinely.“ A pod.: „Stmelenie rodiny, prináša radosť, ale aj starosť rodičom.“

Vnútoraná hodnota pre rodičov

„Myslím, že ako väčšina matiek, je mi drahšie ako môj vlastný život, Jeho hodnota je v tom, čo má v sebe, to čo sme do neho vložili, to akým sa stane človekom a ako dokáže zodpovedne pristupovať k životu.“

Výpovede pedagogických zamestnancov, ktoré bolo možné rozdeliť do troch kategórií podľa teoretického rozdelenia Lackland Sama (2001):

Ekonomická hodnota dieťaťa

Väčšina rodičov si pod ekonomickou hodnotou dieťaťa predstavuje materiálnu stránku a vynaložené finančné prostriedky na výchovu a vzdelávanie dieťaťa: „Rodič je nútený správať sa ekonomicky zodpovedne, aby vedel dieťaťu zabezpečiť všetky jeho potreby.“ Niektoré z odpovedí sa dajú zaradiť taktiež do Hoffmanových kategórií hodnôt. Ide napríklad o oblasť budúcej starostlivosti o rodičov a reciprocita za poskytnutú starostlivosť v detstve: „Dieťa má hlavne budúcu hodnotu v tom, že sa bude starať o zabezpečenie tých, ktorí ho vychovávali, a bude vracat spoločnosti aj ľuďom okolo neho to čo bolo do neho vložené. Ak by som to vzala materialisticky, dieťa je najdrahšou položkou v rozpočte.“

Psychologická (emocionálna) hodnota dieťaťa

V danej kategórii odpovedí sa vyskytovala pomerne vysoká variabilita odpovedí. Reakcie týkajúce sa radosti z dieťaťa, ktorá sa objavuje u príbuzných a v primárnej skupine: „Dieťa dáva to čo do neho vložíme, a dáva nám radosť a nadhľad nad svetom. Najviac vidím, ako sa rozjasní jeho prababka a ako ožije, keď tam prídeme a snaží sa ju zatahovať do hier a rozhovorov.“ A pod.: „Sú radosťou pre svojich rodičov, obohatením, ktoré nič iné nenahradí.“ Podobne odpovede týkajúce sa zmien priorit

rodičov: „*Mení priority rodiča - človek vďaka nemu prestáva myslieť len na seba.*“ Iné vyjadrenia sa týkajú kompletnosti rodiny iba spolu s dieťaťom: „*Dieťa je súčasť rodiny. Jeho hodnota je neopísateľná.*“ A taktiež sa vyskytujú odpovede, ktoré je možné zaradiť do kategórií stmelenia primárnej rodiny a napĺňa aj sociálnu hodnotu, kedy sa prostredníctvom dieťaťa, stáva rodič dospelou osobou: „*Dieťa napĺňa rodičov citmi, láskou, stmeluje rodičov a robí rodičov dospelými.*“

Sociálna hodnota dieťaťa

Hodnotu dieťaťa vidia rodičia napríklad v rozšírení sociálneho okruhu, v ktorom sa rodičia pohybujú: „*Dieťa núti rodičov fungovať v širšom kolektíve, v spoločnosti rôznych aj neznámych ľudí - vďaka svojim kamarátom, spolužiakom...*“ Ďalej ide napríklad o výpovede týkajúce sa budúcnosti a potreby nasledujúcej finančnej podpory: „*Dieťa je pokračovateľom rodičov, keď už sú starí a finančne neproduktívni, malo by sa o ne starať, v spoločnosti tiež v dospelosti má plniť finančne produktívnu funkciu.*“ Ale aj budúcnosť pre spoločnosť: „*Snaží sa vybudovať svoj okruh známych, učiť sa zapadnúť do spoločnosti a byť sám sebou. Jeho hodnota je v tom, ako sa vie postaviť k problémom a v tom, že bude „zajtrajškom národa“ ešte nevie aké ťažké všetko môže byť.*“

7. Diskusia a záver

Pri komplexnom pohľade na odpovede všetkých skupín nachádzame spoločné kategórie odpovedí, ktoré možno zaradiť do kategórií hodnôt dieťaťa podľa Lackland Sama (2001), či Buriparkdihho (1977). Taktiež sa naprieč rozsiahlej variabilite odpovedí pedagogických zamestnancov nachádzajú vyjadrenia, ktoré obsahovo patria do Hoffmanovho rozdelenia hodnôt. Napríklad vyjadrenia typu: „*Deti sú našimi potomkami a sú a budú našou budúcnosťou.*“ „*Dieťa je pokračovanie bytia,*“ „*Nová generácia,*“ možno zaradiť do kategórie „Rozšírenie Self - Pokračovanie rodovej línie.“

Avšak pri dôkladnom porovnaní s výpoveďami rodičov nachádzame v danej skupine respondentov isté špecifiká. Pedagogický zamestnanci sa viac orientujú na oblasť budúcnosti dieťaťa a na jej ovplyvniteľnosť výchovou a vzdelaním: „*Tvárne stvorenie, ktorému treba byť príkladom.*“ A pod.: „*Naši nasledovníci/ sme za ne a za ich konanie spoluzodpovední.*“ A komplexná odpoveď: „*Výchova a vzdelanie pre dieťa je veľmi podstatná, nakoľko v budúcnosti bude dieťa samostatný a nezávislý človek, ktorý bude plnohodnotným členom našej spoločnosti.*“ Podobne i v sokratovskom rozhovore nachádzame prioritnú orientáciu na budúcnosť dieťaťa a na úlohu pedagóga, ktorú zohral pri kreovaní detskej osobnosti: „*Ak ten chlapec vyrastie a bude si pamätať čo prežil, pomôže neskôr aj on inému človeku, keď bude v zlej situácii.*“

Hodnota dieťaťa sa vytvára v rannom detstve. Ale ak aj má dieťa zlú výchovu, dá sa to zvrátiť napr. pozitívnym prístupom učiteľky. Starostlivosť je taká silná, že dokáže prekonať zlé ranné zážitky.“

Pri pohľade na výpovede rodičov, či už z dotazníkov, alebo rozhovorov nenachádzame špecifické odpovede, ktoré by sa vzďaľovali od odpovedí iných rodičov. Teda medzi výpoveďami rodičov zdravotne postihnutých, alebo intaktných detí nenachádzame významné rozdiely a preto sú ich odpovede zaradené v jednej skupine. Prevažná časť odpovedí naprieč všetkými otázkami sa venuje hlavne hodnote dieťaťa z pohľadu budúcnosti. Avšak tentokrát bez zreteľu na výchovný a vzdelávací aspekt. Rodičia sa teda opäť orientujú na Hoffmanovu oblasť „Rozšírenie Self – Pokračovanie rodovej línie.“ Ide o odpovede ako napríklad: „*Dieťa je našim pokračovateľom. Je kúskom z nás, prostredníctvom neho tu zostáva vždy kus nás, rodičov.*“ A pod.: „*Dieťa je pokračovateľom rodičov, keď už sú starí a finančne neproduktívni.*“ Ďalej sýtia kategóriu „Rozšírenie Self - Zmysel života“ a to odpoveďami ako: „*Dieťa je zmyslom nášho života.*“ Taktiež sa pri výpovediach rodičov nachádza viacero odpovedí, ktoré svojim významom patria pod Hoffmanovu skupinu „Primárne vzťahy v skupine a náklonnosť - Deti prinášajú lásku.“ Táto skupina je podporovaná odpoveďami ako je napríklad: „*Stmelenie rodiny, prináša radosť, ale aj starosť rodičom.*“ „*Sú radosťou pre svojich rodičov, obohatením, ktoré nič iné nenahradí.*“

Pri postupnom prechádzaní si jednotlivých výpovedí rodičov i pedagogických zamestnancov nachádzame mnohé podobné kategórie. Predpokladáme, že táto podobnosť vychádza aj zo skutočnosti, že pravdepodobne väčšina pedagogických zamestnancov rovnako patrí do skupiny rodičov. Avšak napriek tomu sa v kategórii pedagógov omnoho častejšie vyskytujú oblasti, ktoré priamo súvisia s výchovou a vzdelávaním dieťaťa, ako nástroja na kreovanie jeho osobnosti, za ktorí sa pedagógovia cítia priamo zodpovední.

Doteraz zistené výpovede budú vo výskumnej časti slúžiť ako sada tvrdení, ktorá bude použitá v rámci Q – metodológie. Použitá sada bude okrem zistených výpovedí rozšírená aj o už známe tvrdenia z literatúry. Predpokladáme, že realizáciou výskumu poukážeme na rozdielnosť vo vnímaní hodnoty dieťaťa z pohľadu rozličných skupín pedagogických zamestnancov a taktiež na rozdielnosti medzi rodičmi detí.

8. Použitá literatúra

BELÁS, L. Sociálne dôsledky Kantovej etiky. [online]. In *Filozofia* 60, 2005, č. 4, s. 254-268. ISSN 0046-385 X. [cit. 20.12.2014] Dostupné na internete:

<<http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2005/4/254-268.pdf>>

- BURIPAKDI, CH. *The value of children a cross-national study*. [online]. Honolulu, Hawaii: E-W Population Center 1977. 140 p. ISBN 0-8248-0383-3 [citované dňa 2.10.2014]. Dostupné na internete: <[http://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/handle/10_25/21651/Value-OfChildrenACrossNationalStudyVol.41977\[pdfa\].PDF?sequence=1](http://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/handle/10_25/21651/Value-OfChildrenACrossNationalStudyVol.41977[pdfa].PDF?sequence=1)>
- BÜHLER, Ch. On the structural value of children and its implication on intended in Bulgaria. [online]. In: *Demographic research*, Vol. 18, No. 20, pp. 569–610 [cit. 04.01.2015] Dostupné na internete: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol18/20/>
- FRIDMAN, Z. *Možnosti hudobnej a estetickej výchovy pri realizácii cieľov multikultúrnej výchovy*. Banská Bystrica: FHV UMB, 2003, 113 s. ISBN 80-8055-877-9. In: Gajdošová, L. Hodnoty, postoje k hodnotám a motívy stredoškolákov. 2004. In *Rodinné prostredie ako faktor socializácie a personalizácie osobnosti dieťaťa*. Zborník čiastkových výstupov z riešenia vedeckovýskumnej úlohy VEGA 1/0244/03. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2004. s. 24–34. ISBN 80-8083-015-0.
- HOFFMAN, L. W., HOFFMAN, M. L. *The Value of Children to Parents*. 1973. In Fawcett, J. T. (ed.) *Psychological Perspectives on Population* (pp. 19–76). New York: Basic Books. [online]. [cit. 15.12.2014] Dostupné na internete: <http://www.popline.org/node/502949>
- HOFFMAN, L. W., HOFFMAN, M. L., In: ARNOLD, F., BULATAO, R., BURIPAKDI, C., CHUNG, 8.J., FAWCETT, J., IRITANI, T., LEE, S.J., & WU, T.S. *The value of children: A cross-national study* (Vol. 1). Honolulu: East-West Population Institute, 1975.
- JONES, R. K., BRAYFIELD, A. Life's Greatest Joy?: European Attitudes toward the Centrality of Children. [online]. In: *Social Forces*, Vol. 75, No. 4, str.: 1239–1269 [cit. 05.01.2015] Dostupné na internete: <http://www.tulane.edu/~rouxbee/pubs/Jones&Brayfield1997.pdf>
- LACKLAND SAM, D. *Value of Children. Effects of globalization on fertility behavior and Child-rearing practices in Ghana*. In: *Research Review NS*, 2001, 17.2, s. 5-16
- KUTHANOVÁ, L. *Sokratovský rozhovor – skrytá cesta rozvíjajúca základné kompetencie*. Bratislava: Raabe, 2000. 29s.
- MATĚJČEK, Z. Hodnota dítěte pro rodinu. In: *Demografie*, 1978, 20, 2, s. 134-141, ISSN 0011-8265
- NAUCK, B. *The Changing Value of Children—a Special Action Theory of Fertility Behavior and Intergenerational Relationships in Cross-cultural Comparison*. 2000. [online]. [cit. 10.11. 2014] Dostupné na internetovej stránke vo formáte pdf.: <http://www.unav.edu/matrimonioyfamilia/>
- ROKEACH, M. *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press, 1973. 438 s., ISBN 978-0029267509
- ROXBURGH, S., STEPHENS, R. C., TOLTZIS, P., ADKINS, I. The Value of Children, Parenting Strains, and Depression among Urban African American Mothers. [online]. In: *Sociological Forum*, Vol. 16, No. 1, pp. 55–72 [cit. 25.02.2015] Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/685029?uid=3739024&uid=2&uid=4&sid=21106665441323>
- SCHWARTZ, S. H. Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values? [online]. In *Journal of Social Issues*, Vol. 50, No. 4, 1994, pp. 19-45. [citované dňa 6.1.2015]. Dostupné na internete: http://www.researchgate.net/profile/Shalom_Schwartz/

STRAUSS, A. L., CORBIN, J. *Základy kvalitatívneho výzkumu : postupy a techniky metódy zakotvené teórie*. Boskovice: Albert, 1999, 196 s. ISBN 80-858-3460-X.

9. Kontakt na autora

Mgr. Lukáš Vaško
Trnavská univerzita v Trnave
Filozofická fakulta
Katedra psychológie
Hornopotočná 23
918 43 Trnava, Slovenská republika

Trnavská univerzita v Trnave
Pedagogická fakulta
Katedra školskej pedagogiky
Priemyslená 4, P. O. BOX 9
918 43 Trnava, Slovenská republika
Email: luk.vasko@gmail.com

Školiteľ: prof. PhDr. Ivan Lukšík, CSc.

Úroveň strategického řízení vybraných středních škol

Strategic management level of selected secondary schools

Martina Colledani

Anotace: Tento příspěvek shrnuje nejpodstatnější výsledky primárního pilotního výzkumu provedeného prostřednictvím dotazníkového šetření realizovaného pod názvem „Úroveň strategického řízení školy“, zabývající se strategickým řízením vybraných středních škol na Novojičínsku a Frýdecko-Místecku. Výstupy realizovaného šetření jsou v textu vyhodnoceny, komentovány a váží se na v úvodu stanovené hypotézy. Strategické marketingové řízení se objevovalo do nedávna především v sektoru soukromého školství, které mělo situaci na trhu poměrně těžší a muselo se prezentovat v očích veřejnosti. V posledních letech s rychle se vyvíjejícím prostředím, globalizací, novými požadavky na úroveň vzdělávání a především s ubývajícím počtem studentů se mění řízení všech škol.

Klíčová slova: strategie, strategické řízení, marketingové řízení, vize, poslání, strategická analýza

Summary: This paper summarizes the most important results of the primary pilot research conducted through a questionnaire survey realized under the title „The strategic school management level“, dealing with strategic management of selected secondary schools in Nový Jičín and Frydek-Mistek regions. The outputs of realized investigations are evaluated in the text, and follow the hypotheses stated in the introduction part. Strategic Marketing Management occurred until recently especially in the sector of private education, whose market situation was relatively harder and had to be presented in the public eye. In the recent years, together with the fast-moving environment, globalization, new requirements for the education level and in particular with the declining number of students, the management of all the schools has been changing.

Key words: strategy, strategic management, marketing management, vision, mission, strategic analysis

1. Úvod

Strategické řízení a plánování není ve většině středních škol běžnou záležitostí. Ředitelé škol většinou vycházejí ze strategického záměru kraje a jednotlivé oblasti přizpůsobují potřebám své školy. Moravskoslezský kraj má svůj dokument „Dlouhodobé záměry vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy Moravskoslezského kraje“⁵⁸⁹ (dále jen DZVRVS MSK) zpracovaný pro roky 2012 až 2015. Navazuje na dokument z roku 2008 a východiskem se staly tyto dokumenty:

- Dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy ČR (2011-2015),
- Strategie rozvoje Moravskoslezského kraje na léta 2009–2016,
- Program rozvoje kraje 2010-2012.

Samotný proces dlouhodobého plánování pro jednotlivé školy však vidět není. Většina škol zpracovává pouze roční plán.

Strategickým řízením však škola promýšlí především svůj dlouhodobý vývoj s přihlédnutím ke stále se měnícímu prostředí. Pro firmu strategické plánování znamená být připraven na změny a tím mít konkurenční výhodu. V oblasti školství se změnami většinou zabývalo ministerstvo nebo kraj a o konkurenční výhodu nikomu nešlo. Bohužel s ubývajícími žáky se školy musejí zamýšlet nejen nad tím, zda mají své místo na trhu práce, ale také kam v budoucnu směřují a jak se tam dostanou. Formulací vize, poslání a dlouhodobých cílů se škola připravuje na budoucí vývoj na trhu. Nezbytnou součástí by měla být i marketingová strategie.

2. Metodologie pilotního výzkumu a stanovení hypotéz

V průběhu I. čtvrtletí roku 2015 proběhlo pilotní šetření na vybraných školách, jehož hlavním cílem bylo získání dat týkající se úrovně strategického řízení v oblasti středních škol, ověření proveditelnosti dotazníkového šetření a správnost stanovení hypotéz pro další výzkum.

Pro vzorek respondentů bylo vybráno 34 středních škol z regionu Nový Jičín a Frýdek-Místek. Jednalo se o primární výzkum pomocí dotazníkového šetření a rozhovoru se záznamem s podporou strukturovaného dotazníku.

Pro účely zpracovávaného pilotního výzkumu byly stanoveny tyto hypotézy:

⁵⁸⁹ Celý dokument na http://verejna-sprava.kr-moravskoslezsky.cz/assets/sk/dz_msk_2012_fin_27_3.pdf

V soukromém sektoru je strategickému marketingovému řízení věnována větší pozornost.

Existence marketingového plánu není závislá na velikosti školy.

2.1 Nástin problematiky strategického řízení

Michalko uvádí „...*strategické řízení... je proces systematického provádění všech manažerských funkcí a efektivního využívání všech zdrojů podniku k dosažení stanovených podnikových cílů...*“⁵⁹⁰ Základní prvky strategického plánování jsou strategická analýza, formulace strategie, implementace strategie a strategický audit.

Strategická analýza zahrnuje aktuální analýzu externího a interního prostředí. U analýzy externího prostředí se nejčastěji používá metoda PESTEL, 4C⁵⁹¹, SWOT analýza, analýza konkurence, zákazníků, produktu, odvětví apod. Analýza interního prostředí je založená především na auditu vnitřních zdrojů a schopností firmy nebo je autory doporučována analýza 7S.⁵⁹² Pomocí aktuální analýzy se provádí prognostická analýza, tzn. scénář budoucnosti pro určitý časový horizont.

Formulace strategie vymezuje cíle, účel, poslání, vize a strategické záměry. Vše by mělo být založeno na systematickosti vycházející ze strategické analýzy a začleněno do určitého časového horizontu.

Implementace strategie uvádí strategii do praxe a je závislá nejen na osobnosti ředitele školy, ale i na prostředcích a metodách, které jsou zvoleny.

Strategický audit představuje v celém procesu strategického plánování zpětnou vazbu. Jedná se o monitoring, jak strategie funguje, a v průběhu strategického řízení vymezuje kritické faktory realizace.

2.2 Shrnutí výsledků pilotní výzkumu

Zřizovatelem školy se stává školská právnická osoba. Dle zákona 561/2004 Sb. jím může být ministerstvo, kraj, obec, svazek obcí nebo jiná právnická nebo fyzická osoba. Školská osoba vzniká dnem zápisu do rejstříku školských zařízení.⁵⁹³

⁵⁹⁰ (MICHALKO, 2007, str. 8)

⁵⁹¹ PESTEL - analýzy politických, ekonomických, sociálních, technologických, ekologických a legislativních oblastí firmy

^{4C} - analýza globalizačních trendů - customers, country, costs, competitors. (HORÁKOVÁ, 2003)

⁵⁹² 7S - McKinseyho metoda interní analýzy - strategy, structure, systems, style, staff, skills, shared-values.

⁵⁹³ ČESKO. Zákon č. 561/2004 ze dne 24. září 2004 o předškolním, základním středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon) In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2004, částka

Tabulka č. 1 Zřizovatelé škol v ČR 2013/2014

zřizovatel	počet škol
KRAJ /OBEC/ MŠMT	997
CÍRKEV	37
SOUKROMNÍK	313
celkem	1347

Zdroj: vlastní zpracování

V Moravskoslezském kraji zřizovatelé škol jsou kraj, obec, církev, ministerstvo a fyzické nebo právnická osoba (dále soukromník). Celkový počet středních škol je 143. Nejčastějším zřizovatelem je kraj (viz tabulka č. 2).

Tabulka č. 2 Zřizovatelé škol v Moravskoslezském kraji 2013/2014

zřizovatel	počet škol
KRAJ	94
OBEC	1
MINISTERSTVO	2
CÍRKEV	3
SOUKROMNÍK	43
celkem	143

Zdroj: vlastní zpracování

Zřizovatelem škol v daném vzorku – střední školy v regionu Nový Jičín a Frýdek-Místek jsou především kraj a na druhém místě se jedná o soukromé školy.

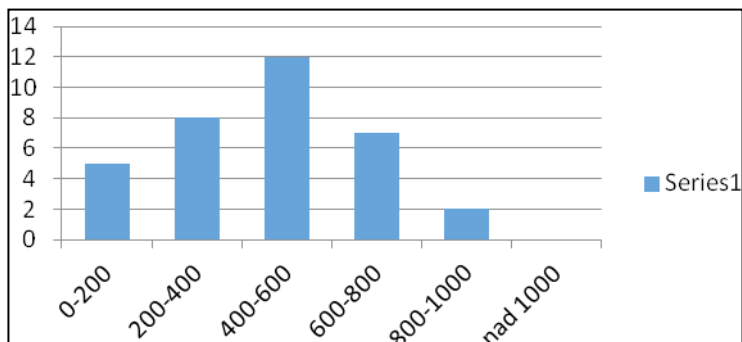
Tabulka č. 3 Zřizovatelé škol ve zkoumaném vzorku

KRAJ	22
OBEC	0
MINISTERSTVO	2
CÍRKEV	1
SOUKROMNÍK	9
celkem	34

Zdroj: vlastní šetření

Jednalo se především o školy, kde počet žáků nepřesáhne 1000, a největší skupinu tvoří školy, kde je počet žáků 400–600.

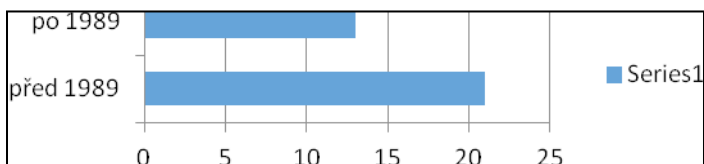
Graf č. 1 Počet žáků

Zdroj: vlastní šetření

Převážná většina škol vznikla před rokem 1989, jedná se proto o školy, které mají dlouhodobou tradici.

Graf č. 2 Vznik školy

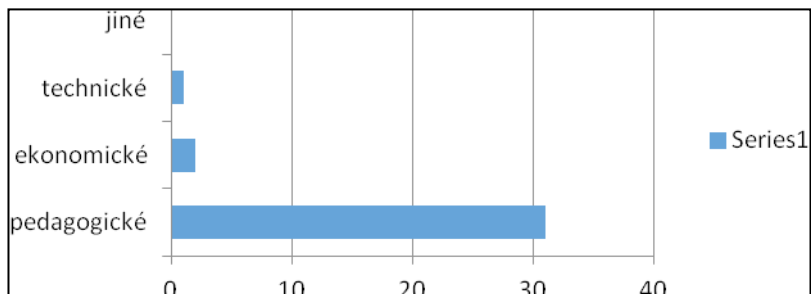

Zdroj: vlastní šetření

Vzdělání ředitele školy je poměrně důležitý faktor při řízení školy. Oblasti, ve kterých má být vzdělávání ředitelů školy prováděno, určuje MŠMT a je rozděleno do čtyř oblastí: základy práva, pracovní právo, financování školy a organizace školy a pedagogického procesu. Ředitel školy je však také realizátor manažerských procesů plánování, organizování, vedení lidí a kontroly. A tak jako manažeři ve firmě i ředitel školy by měl být dobrý vůdce, ne jen dobrý pedagog. Tady je vidět ve vzdělávání ředitelů první nedostatek – chybí oblast strategického řízení školy.

Ve vzorku jde především o vzdělání pedagogického směru. Tato oblast by měla být dále zkoumána, zejména zda ředitelé vědí, co je strategický plán školy, a zda ho umí sestavit.

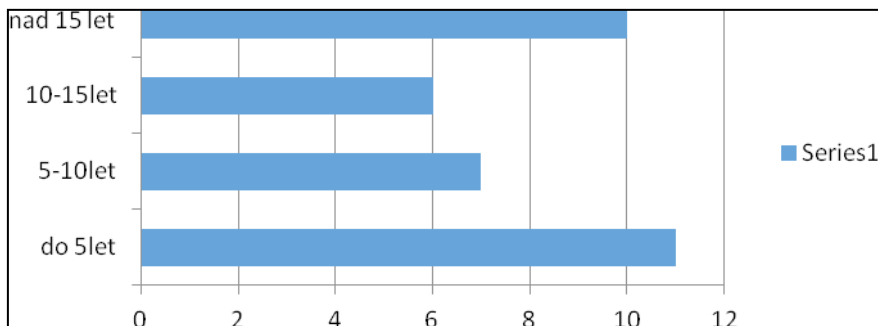
Graf č. 3 Vzdělání ředitelů škol

Zdroj: vlastní šetření

Počet let ředitele ve funkci se zkoumalo především z důvodu, zda dlouhodobé řízení školy nevede např. k vyhoření a ztrátě motivace. V pilotním výzkumu však vyplynulo rovnoměrné rozložení, tedy ani dlouhodobé řízení ani vedení škol novými řediteli.

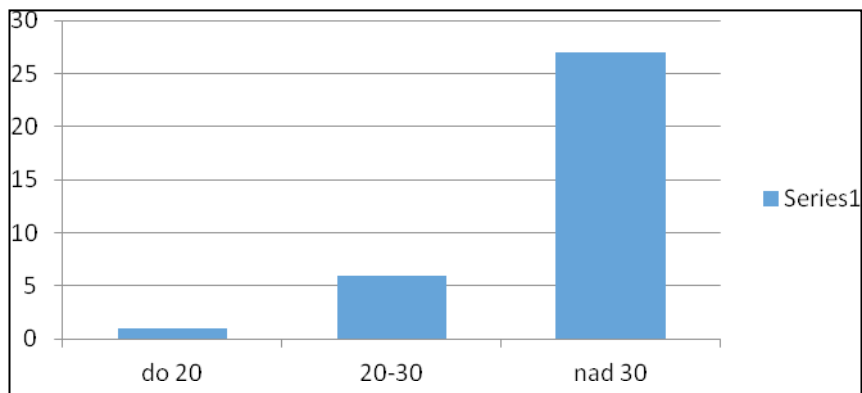
Graf č. 4 Počet let ředitele ve funkci

Zdroj: vlastní šetření

Počet pedagogů závisí na velikosti školy a zároveň na rovnoměrném rozložení úvazků. 30 a více pedagogů odpovídá velikosti školy s 400-800 žáků.

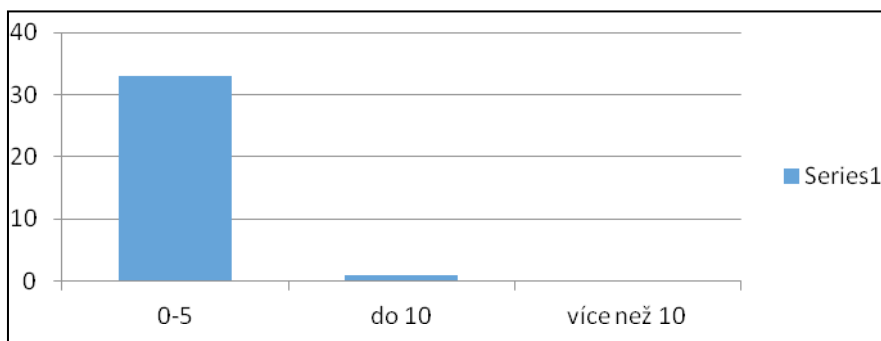
Graf č. 5 Počet pedagogů ve škole

Zdroj: vlastní šetření

Počet pedagogů, kteří nemají potřebné vzdělání, výrazně mění nabízenou kvalitu školy. Ve všech případech se však jedná o malé procento a z dotazování vyplynulo, že většinou si tito pedagogové své vzdělání doplňují.

Graf č. 6 Počet pedagogů bez potřebného vzdělání

Zdroj: vlastní šetření

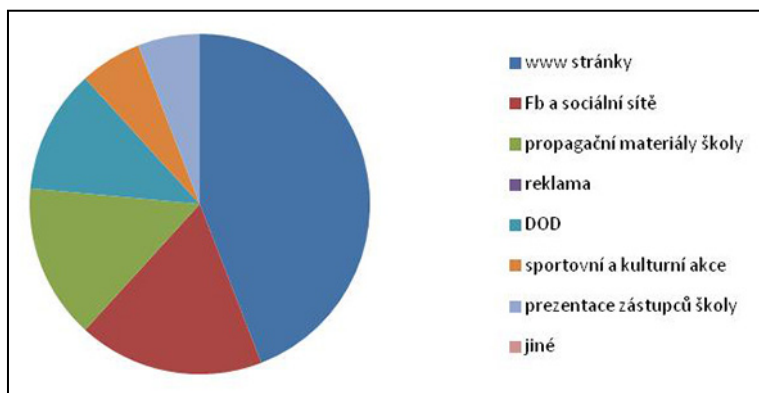
Následující otázky se týkaly strategického řízení školy:

- 73,52% středních škol v Moravskoslezském kraji má konkurenční školu nebo obor a vnímá své chování jako tržní. Předpokladem tedy je, že škola, která má konkurenci, by se měla strategickým řízením zabývat více.

- Strategické plány vytváří 29% středních škol ve zkoumaném vzorku, ale pouze 23,52% má vytvořenou vizi a strategii školy. Otázkou tedy opět je, zda ředitelé školy dovedou kategorizovat pojmy strategie, strategický plán a vize. Škola si pod pojmem strategický plán představuje většinou především roční plán školního roku. 41,18% škol zodpovědělo, že škola tvoří marketingový plán.

- Na otázku „Je kladen důraz na image školy?“ všechny školy odpověděly kladně, proto v dalším výzkumu by se tato otázka měla specifikovat na kategorie patřící do image školy. Velmi podobné je to u otázky na školní firemní kulturu, kde 82,35% škol firemní kulturu tvoří. Podstatou zjišťování ale by dále mělo být, na čem firemní kulturu školy staví.

- Mezi nejčastěji používané prvky marketingové komunikace patří u zkoumaného vzorku školní www stránky, FB a sociální sítě a propagační materiály škol

Graf č. 7 Používané prvky marketingové komunikace

Zdroj: vlastní šetření

Informace o svých oborech aktualizuje 85,29% škol každý rok, zbytek jednou za dva roky. V posledních pěti letech žáci ubývají na 67,64% škol, u 26,47% přibývají a u zbytku je počet stejný.

3. Závěr

Strategické řízení není jen pouhým řízením aktivit školy, ale zahrnuje především činnosti, které škole umožňují uspět na trhu a sladit dlouhodobé cíle a poslání škole ve stále se měnícím prostředí.

Při zpracovávaném pilotního výzkumu se ověřovaly tyto hypotézy:

„V soukromém sektoru je strategickému marketingovému řízení věnována větší pozornost.“

Tato hypotéza se nepotvrdila – 26% škol bylo zřízeno soukromníkem, ale pouze 5% z nich věnuje pozornost strategickému řízení. Opět se nabízí otázka, zda tvorba strategie není závislá na řediteli školy, tedy na jeho znalostech a dovednostech. Většinou strategické řízení charakterizují jako marketingové řízení.

„Existence marketingového plánu není závislá na velikosti školy.“

Tato hypotéza se potvrdila, neboť při šetření vyšlo najevo, že školy, které mají v regionu konkurenci, se marketingovému řízení věnují podstatně více a snaží se i využívat více prvky marketingové komunikace.

Školy se zaměřují v plánovacím procesu především na krátkodobé cíle, většinou roční. Dlouhodobé záměry škol by však měly obsáhnout specifické potřeby školy, finanční potřeby a zvýšení atraktivity škol či oborů. Mnozí ředitelé stále spoléhají na pomoc zřizovatelů školy a neuvědomují si, že se stejně jako vysoké školy, mohou si sami zvolit, jaká strategie bude nejlepší pro budoucí vývoj školy.

4. Použitá literatura

HORÁKOVÁ, H. 2003. *Strategický marketing*. Praha : Grada Publishing,a.s., 2003. str. 204. ISBN 80-247-0447-1.

MICHALCO, M. 2007. *Strategický management*. Ostrava : VŠP,a.s., 2007.

PAYNE, A. 1996. *Marketing služeb*. Praha : Grada Publishing,s.r.o., 1996. str. 248. ISBN 80-7169-276-X.

ŘEZÁNKOVÁ, H. 2007. *Analýza dat z dotazníkových šetření*. Praha : professional Publishing, 2007. str. 215. ISBN 978-80-86946-49-8.

SLAVÍKOVÁ, L. a kol. 2003. *Vedení školy v praxi*. Jaroměř : nakladatelství Dr. Josef Raabe, s.r.o., 2003. 80-86307-13-1.

SVĚTLÍK, J. 2009. *Marketingové řízení školy*. PRAHA : WOLTERS KLUWER ČR, 2009. 978-80-7357-494-9.

http://verejna-sprava.kr-moravskoslezsky.cz/assets/sk/dz_msk_2012_fin_27_3.pdf

ČESKO. Zákon č. 561/2004 ze dne 24. září 2004 o předškolním, základním středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon) In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2004, částka 190, § 8. ISSN 1211-1244. Dostupný také z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-561>

5. Kontakt na autora

Mgr. Ing. Martina Colledani
Slezská univerzita v Opavě
Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné,
Univerzitní nám. 1934/3
73340 Karviná
Email:mcolledani@seznam.cz

Školitel:Doc. Ing. Halina Starzyczná, Ph.D.

Spolupráca základných škôl pri realizovaní prevencie sociálno-patologických javov s Centrami pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie a Policajným zborom SR.

Cooperation of primary schools with the Centre for Educational and Psychological Counselling and Prevention and the Police Force of the Slovak Republic in the implementation of prevention of socio-pathological phenomena.

Zuzana Hrivíková

Anotácia: V príspevku sa zaoberáme spoluprácou základných škôl s centrami pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie a s policajtmi na úseku prevencie pri realizácii prevencie sociálno-patologických javov. Osobitnú pozornosť venujeme činnosti centier pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie a Policajného zboru SR v oblasti prevencie sociálno-patologických javov. V empirickej časti príspevku prezentujeme výsledky výskumu, ktorý sme realizovali v rámci rigorózneho práce.

Kľúčové slová: prevencia, sociálno-patologické javy, Centrum pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie, Policajný zbor SR, základná škola

Summary: The paper deals with the cooperation of primary schools with centers of pedagogical and psychological counseling and prevention and with Policemen of the department of prevention in the implementation of prevention of socio-pathological phenomena. Particular attention is dedicated to activity centers of pedagogical and psychological counseling and prevention and the Police Force of the Slovak

Republic in the prevention of socio-pathological phenomena. In empirical part of the paper we present the results of research, which was carried out during the rigorous thesis.

Key words: prevention, socio-pathological phenomena, center of pedagogical and psychological counseling and prevention, the Police Force of the Slovak Republic, primary school

1. Úvod

Čoraz závažnejšie formy patologického správania začali prenikať do základných škôl. Vzniknutá situácia vyžaduje potrebu odbornej intervencie v školách, v rámci ktorej sú to najmä pracovníci z centier pedagogicko-psychologického poradenstva ako aj pracovníci Policajného zboru SR, konkrétne policajti na úseku prevencie. Spolupráca škôl s týmito subjektmi je v dnešnej dobe čoraz intenzívnejšia.

Realizovať prevenciu je zdĺhavý a náročný proces, ktorý vyžaduje participáciu viacerých odborníkov. Podľa závažnosti daného problému sú častokrát prizvaní odborníci mimo školy, ktorí zabezpečia potrebné kroky na to, aby sa daný problém ďalej neprehľboval, prípadne upozornia na jeho negatívne dôsledky i ostatných žiakov, poprípade so žiakmi zrealizujú preventívnu aktivitu, aby tak predišli ďalším problémom. Odborníkmi, ktorí takto spolupracujú so školami sú predovšetkým pracovníci z centier pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie ako aj policajti na úseku prevencie. Na ich činnosť a spoluprácu so školami sa zameriame v príspevku.

2. Centrá pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie a ich spolupráca so základnými školami

Z analýzy národných a medzinárodných dokumentov vyplýva požiadavka profesionalizácie prevencie sociálno-patologických javov. Práve deti a mládež sú skupinou, ktorú najviac ohrozujú sociálno-patologické javy. Spoločnosť by preto mala uskutočniť kroky na to, aby sa prevencie zefektívnila. Profesionalizáciu prevencie možno chápať aj tak, že v rámci prevencie sociálno-patologických javov by školy mali spolupracovať s odborníkmi.

V súčasnosti akcentuje požiadavka profesionalizácie prevencie v školskom prostredí, najmä s profesionálnym zabezpečovaním prevencie prostredníctvom erudovaných odborníkov.

Jej podstata spočíva v skutočnosti, že jednotlivé druhy a formy prevencie by mali byť v praxi vykonávané preventívnymi pracovníkmi, ktorí disponujú databázou

špecifických vedomosti, zručností a schopností pre sociálno-výchovné pôsobenia vo vzťahu ku všetkým deťom a mládeži, ako aj vo vzťahu k tým, ktorých vývoj sa ubera nežiaducim smerom (M. Dulovics, 2014, s. 53). V prevencii nežiaducich foriem správania zohráva dôležitú úlohu spolupráca školy s odbornými zamestnancami, ktorí pôsobia v školských zariadeniach výchovného poradenstva a prevencie, medzi ktoré podľa zákona č. 245/2008 Z. z. patria:

- Centrum pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie
- Centrum špeciálno-pedagogického poradenstva a prevencie

Pre zefektívnenie prevencie sociálno-patologických javov v základných školách je nutná profesionálna úroveň jej realizovania, ale tiež užšia a intenzívnejšia spolupráca škôl s inými inštitúciami, ktoré na prevencii sociálno-patologických javov na rôznych úrovniach participujú (J. Hroncová, 2011, s. 22).

Dôležitú úlohu v oblasti prevencie sociálno-patologických javov zohráva spolupráca školy s odbornými zamestnancami, ktorí pôsobia v školských zariadeniach výchovného poradenstva a prevencie. V školských zariadeniach výchovného poradenstva a prevencie má svoje uplatnenie sociálny pedagóg. Sociálno-výchovná činnosť sociálnych pedagógov v týchto zariadeniach sa realizuje buď prostredníctvom diagnostickej, poradenskej, terapeutickkej a preventívnej činnosti priamo v zariadeniach alebo v rámci spolupráce so školami, kde sú sociálni pedagógovia priamo prizvaní za účelom preventívneho pôsobenia.

„Centrum pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie poskytuje komplexnú psychologickú, výchovnú, poradenskú a preventívnu starostlivosť deťom, okrem detí so zdravotným postihnutím, najmä v oblasti optimalizácie ich osobnostného, vzdelávacieho a profesijného vývinu, starostlivosti o rozvoj nadania, eliminovania porúch psychického vývinu a porúch správania. Zákonným zástupcom a pedagogickým zamestnancom poskytuje poradenské služby. Centrum pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie v spolupráci s rodinou, školou a školským zariadením poskytuje preventívnu výchovnú a psychologickú starostlivosť deťom a ich zákonným zástupcom, najmä v prípadoch výskytu porúch psychického vývinu a porúch správania a výskytu sociálno-patologických javov v populácii detí vo svojej územnej pôsobnosti. Centrum pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie na zabezpečenie svojich úloh využíva najmä metódy psychologickej a pedagogickej diagnostiky, psychologického a výchovného poradenstva, prevencie, reedukácie, rehabilitácie a psychoterapie“ (zákon č. 245/2008 Z. z. § 132).

Centrum pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie vykonáva tieto činnosti (zákon č. 245/2008 Z. z.): diagnostické, poradenské, terapeutické, preventívne, rehabilitačné. Okrem týchto činností vykonáva aj činnosti:

preventívno-výchovné a odbornopreventívne, metodicko-odborné, tvorbu preventívnych programov.

Centrum pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie metodicky usmerňuje činnosti: koordinátorov prevencie a školských psychológov v školách a v školských zariadeniach, výchovných poradcov, liečebných pedagógov a sociálnych pedagógov v základných školách, stredných školách a v školách pre žiakov s nadaním (vyhláška MŠ SR č. 325/2008).

Významná je v tomto smere aj spolupráca školského sociálneho pedagóga s odborníkmi z centier pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie, ktorých ťažisko tvorí sekundárna a terciárna prevencia sociálno-patologických javov (M. Niklová, 2013).

Základné školy majú na základe Dohovoru o právach dieťaťa povinnosť chrániť žiakov pred sociálno-patologickými javmi. Prostredie školy je miestom, kde žiaci prichádzajú do kontaktu so sociálno-patologickými javmi a práve preto dôležitou úlohou pedagogických ako aj odborných zamestnancov školy a iných odborných zariadení je pomocou poradenských, preventívnych, vzdelávacích a výchovných aktivít vzbudiť a vybudovať u žiakov záujem o zdravý spôsob života. Je nutné zdôrazniť, aby žiaci dokázali odolať vplyvom, ktoré so sebou prinášajú sociálno-patologické javy.

Spoluprácu školských sociálnych pedagógov s odborníkmi z mimoškolských zariadení sa realizuje na viacerých úrovniach: v prípade, že sú odborní zamestnanci mimoškolských zariadení prizvaní do škôl, za účelom preventívneho pôsobenia, v prípade problémového správania žiakov sa odborní zamestnanci škôl môžu obrátiť na konkrétne školské zariadenia výchovného poradenstva a prevencie za účelom diagnostiky problémového správania žiaka, poskytnutia poradenstva alebo v procese reedukácie a resocializácie správania žiakov, pri organizovaní voľno-časových aktivít a záujmovej činnosti žiakov (M. Dulovics, 2014, s. 86-87).

K ďalším zložkám systému výchovného poradenstva a prevencie patrí sociálny pedagóg, ktorý má svoje uplatnenie tak v školách ako aj v centrách pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie. Z dôvodu, že v prevencii sociálno-patologických javov je nutné uplatňovať interdisciplinárny prístup sociálny pedagóg ako odborný zamestnanec v škole spolupracuje v rámci prevencie sociálno-patologických javov s centrami pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie.

Centrá pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie zohrávajú veľmi podstatnú úlohu v rámci školskej sociálno-výchovnej a preventívnej činnosti.

Centrá pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie poskytujú školám mnoho možností pre vzájomnú kooperáciu, či už v rámci primárnej prevencie alebo pri tvorbe a realizácii preventívnych projektov, ako aj sekundárnej prevencii. V oblasti sekundárnej prevencie odborní zamestnanci poskytujú pomocnú ruku

školských sociálnym pedagógom pri práci so žiakmi, u ktorých sa vyskytli určité druhy problémového správania, poruchy psychického, či sociálneho vývinu a to najmä prostredníctvom poskytovania psychologického, sociálno-výchovného, špeciálno-pedagogického poradenstva žiakom, ich zákonným zástupcom a pedagogickým zamestnancom škôl (M. Dulovics, 2014, s. 87-88).

3. Policajný zbor SR a jeho spolupráca so základnými školami

Školy v rámci prevencie sociálno-patologických javov spolupracujú s Policajným zborom Slovenskej republiky. Spolupráca sa uskutočňuje najmä prostredníctvom činnosti policajtov, ktorí pracujú na úseku prevencie. V súčasnosti už aj absolventi sociálnej pedagogiky zastávajú funkciu policajta – preventistu, čo možno hodnotiť pozitívne.

Podľa autoriek J. Vrubickej, A. Petrovičovej (2012) je nutné poznamenať, že hlavným nositeľom prevencie v podmienkach Policajného zboru SR sú pracoviská prevencie jednotlivých organizačných stupňov, ktorí okrem reálneho vykonávania preventívnych projektov a iných preventívnych aktivít (prednášková, lektorská a edičná činnosť, metodická pomoc, výkon kontrolných opatrení a pod.,) vyhodnocujú, analyzujú plnenie úloh konkrétnych normatívnych právnych aktov, spravidla rozkazov ministra vnútra. Základným predpokladom pre dobrú spoluprácu polície so školami a školskými zariadeniami je pochopenie úloh, ktoré plní polícia na jednej strane a úloh školských zariadení na strane druhej. Polícia spolupracuje v rámci preventívnej činnosti: s materskými školami, so základnými školami, so strednými školami, s vysokými školami, s centrami voľného času, s centrami pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie, s obvodnými úradmi, s mestami a mestskou políciou.

Úroveň a kvalita prevencie kriminality je podmienená nielen preventívnymi projektmi, opatreniami a aktivitami, ale aj ľuďmi, ktorí ju vykonávajú (M. Niklová, L. Kamarášová, 2007, s. 140). Rada vlády pre prevenciu kriminality rozpracovala hlavné úlohy prevencie kriminality pre jednotlivé štátne orgány. Podľa J. Halcina (2004) pre policajný zbor stanovila tieto úlohy:

- činnosť na úseku prevencie a styku (komunikácie) s verejnosťou
- na všetkých úrovniach zabezpečovať odbornú prípravu a vzdelávanie v oblasti
- prevencie, styku (komunikácie) s verejnosťou s cieľom poskytovať kvalitné služby verejnosti a v rámci osvetly podnietiť záujem občianskej verejnosti o prácu Policajného zboru
- spolupracovať s orgánmi štátnej správy, miestnej štátnej správy, samosprávy, s políciami iných štátov a ďalšími subjektami a v príprave, realizácii a hodnotení účinnosti preventívnych programov a vzdelávacích aktivít

smerných predovšetkým do oblasti rasizmu, extrémizmu a terorizmu, drog, detskej pornografie, násilia páchaného na deťoch a ženách.

Preventívne projekty v rámci jednotlivých krajských a okresných riaditeľstiev Policajného zboru: „*Správaj sa normálne*“, „*Som veľký, ale ešte nie dospelý*“, „*Policajt môj kamarát*“, „*Oliho príbeh*“, „*zodpovedne.sk*“, „*tancom proti drogám*“, „*Polícia v éteri*“, „*Tvoja správna voľba*“, „*Povedz to priamo*“.

Policajti – preventisti realizujú na školách preventívne projekty a programy, sú prizývaní na besedy. Okrem prevencie kriminality v spolupráci so školami realizujú prevenciu viktimácie, zameriavajú sa aj na pravidlá cestnej premávky, zvyšovanie právneho vedomia, ale aj prevenciu ďalších sociálno-patologických javov, napr. šikanovanie, drogové závislosti (I. Emmerová, 2012, s. 15).

Spolupráca škôl s Policajným zborom SR v rámci realizácie prevencie sociálno-patologických javov je veľkým prínosom, nielen pre žiakov, ale aj pre samotných preventívnych pracovníkov v školách, ktorí aj takýmto spôsobom získavajú iný pohľad na problematiku prevencie sociálno-patologických javov. Práca policajta – preventistu je dôležitá, žiaci aj prostredníctvom policajtov získajú informácie o ich práci, môžu sa ich opýtať na veci, ktoré sú im nejasné a bude im tak vysvetlené to, čo ich zaujíma. Prácu policajtov preventistov si pochvalujú i samotní realizátori prevencie v školách, čo sme zistili prostredníctvom výskumu.

4. Analýza miery spolupráce centier pedagogicko-psychologického poradenstva a Policajného zboru SR so základnými školami

Cieľ výskumu

V rámci výskumu sme zisťovali okrem iného súčasný stav realizovania prevencie sociálno-patologických javov odbornými zamestnancami v základných školách, akým spôsobom ich spolupráca prebieha a poukázať na nevyhnutnú potrebu profesionalizácie prevencie sociálno-patologických javov v podmienkach základných škôl.

Výskumná vzorka

V príspevku uvádzame odpovede od pracovníkov centier pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie a policajtov na úseku prevencie. Do výskumu bolo zapojených 14 pracovníkov centier pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie a 14 policajtov na úseku prevencie.

Výsledky výskumu

Jednou z výskumných úloh bolo zistiť, s kým najčastejšie spolupracujú pracovníci centier pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie a policajti na úseku prevencie v základných školách. Získané výsledky uvádzame v Tabuľke č. 1.

Tabuľka č. 1: Spolupráca CPPPaP a policajtov na úseku prevencie s pedagogickými a odbornými zamestnancami v rámci prevencie v ZŠ

Alternatívy	CPPPaP		Policajti- preventisti		Spolu	
	n	%	n	%	N	%
školský sociálny pedagóg	2	14,29	0	0	2	7,14
výchovný poradca	8	57,14	2	14,29	10	35,71
vedenie školy	8	57,14	14	100	22	78,57
koordinátor prevencie	14	100	14	100	28	100
učitelia	4	28,57	6	42,86	10	35,71
triedny učiteľ	14	100	14	100	28	100
nespolupracujem s nikým	0	0	0	0	0	0
iné	0	0	0	0	0	0
Spolu	14	100	14	100	28	100

(Súčet presahuje 100%, pretože respondenti mohli označiť viac možností)

Zdroj: Z. Hrivíková (2015)

(Legenda: CPPPaP. –

Centrum pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie)

Údaje v Tabuľke č. 1 prezentujú, že pracovníci CPPPaP a policajti na úseku prevencie najčastejšie v základných školách v rámci realizácie prevencie spolupracujú s koordinátormi prevencie 100 % a s triednymi učiteľmi 100 %. Menej často spolupracovali s vedením školy 78,57 %, s výchovným poradcom a s učiteľmi 35,71 %. Najmenej spolupracujú so školským sociálnym pedagógom, túto možnosť uviedlo len 7,14 % respondentov. Rozdiely sú medzi samotnými realizátormi prevencie, pričom všetci pracovníci CPPPaP ako najčastejšiu uvádzali spoluprácu s koordinátormi prevencie a s triednym učiteľom. V menej prípadoch s vedením školy a s výchovným poradcom 57,14 %. Všetci policajti – preventisti najčastejšie spolupracujú s vedením školy, koordinátorom prevencie a s triednym učiteľom. 42,86 % policajtov spolupracuje s učiteľmi, 14,29 % policajtov spolupracuje s výchovným poradcom.

V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že pre samotných realizátorov prevencie v školách je však veľmi podstatná aj spolupráca s pedagogickými zamestnancami školy. Spoluprácu s triednym učiteľom v rámci prevencie uviedlo vo výskume až 100 % respondentov. Triedny učiteľ je ten, kto je so žiakmi v dennodennom kontakte a teda najlepšie pozná svojich žiakov, ich správanie, ich rodinné zázemie, má celkovo

dostatok potrebných informácií o životnej situácii každého jedného svojho žiaka. Triedny učiteľ v prípade problémového správania vie poskytnúť realizátorom prevencie dostatočné množstvo informácií o žiakovi, o triednom kolektíve, o vzťahoch medzi jednotlivými žiakmi v triede. Preto je pri riešení vzniknutých problémov veľmi nápomocný realizátorom prevencie.

Spoluprácu so školským sociálnym pedagógom uviedlo len 7,14 % respondentov. Treba zdôrazniť, že práve školský sociálny pedagóg je profesionál v oblasti prevencie sociálno-patologických javov. V školskom prostredí vykonáva predovšetkým preventívnu činnosť, ktorá zabraňuje vzniku sociálno-patologických javov u všetkých žiakov. Realizuje sociálno-výchovnú činnosť, ktorá je zameraná na sociálne znevýhodnených žiakov, ako aj na žiakov, u ktorých sa vyskytli nežiaduce formy správania. Nevyhnutná je tiež spolupráca školského sociálneho pedagóga s rodinou, ako aj s učiteľmi a ostatnými odbornými pracovníkmi v škole i mimo školy.

Ďalšou úlohou výskumu bolo zistiť, akou formou je prevencie najčastejšie realizovaná. Získané výsledky uvádzame v Tabuľke č. 2.

Tabuľka č. 2: Najčastejšie realizované formy prevencie v základných školách

Alternatívy	CPPPaP		Policajti – preventisti		Spolu	
	n	%	n	%	N	%
besedy a prednášky	14	100	14	100	28	100
projekty a programy preventívnej práce	10	71,43	14	100	24	85,71
nástenka zameraná na prevenciu	0	0	2	14,29	2	7,14
poskytovanie informačných materiálov	4	28,57	14	100	18	64,29
žiadnou formou	0	0	0	0	0	0
iné	2	14,29	4	28,57	6	21,43
Spolu	14	100	14	100	28	100

(Súčet presahuje 100%, pretože respondenti mohli označiť viac možností)

Zdroj: Z. Hrivíková (2015)

(Legenda: CPPPaP. –

Centrum pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie)

Z Tabuľky č. 2 vyplýva, že pracovníci centier pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie najčastejšie realizujú prevenciu sociálno-patologických javov v základných školách prostredníctvom besied a prednášok, túto možnosť uviedlo 100 % respondentov, menej často sú to projekty a programy preventívnej práce 71,43 %. 28,57 % pracovníkov centier realizuje prevenciu prostredníctvom poskytovania informačných materiálov. Možnosť *Iné* uviedlo 14,29 % respondentov. V rámci tejto možnosti pracovníci CPPPaP uvádzali zážitkové aktivity a projekty a programy, ktoré už majú overené. Policajti na úseku prevencie realizujú prevenciu sociálno-patologických javov v základných školách najčastejšie formou besied a prednášok, prostredníctvom projektov a programov preventívnej práce a poskytovaním informačných materiálov tieto alternatívy uviedlo 100 % respondentov. Možnosť *Iné* uviedlo 28,57 % policajtov, v rámci tejto možnosti uvádzali najmä preventívne aktivity a tvorivé dielne. 14,29 % policajtov realizuje prevenciu formou nástenky zameranej na prevenciu.

V súvislosti s realizovanými formami prevencie nás vo výskume ďalej zaujíma, aká forma prevencie je podľa jednotlivých realizátorov najúčinnnejšia. Uvádzame najčastejšie uvádzané formy prevencie.

100 % policajtov na úseku prevencie uviedlo ako najúčinnnejšiu formu prevencie opäť besedy a prednášky, menej často uvádzali preventívne projekty 78,57 %. Podľa policajtov na úseku prevencie je každá forma prevencie potrebná. Prevencia podľa policajtov na úseku prevencie má byť cieľavedomá, dlhodobá intervencia zameraná na určitú cieľovú skupinu. Policajti na úseku prevencie zdôrazňovali nutnosť prevencie, pretože podľa nich je potrebná z hľadiska toho, že každý sa môže stať páchatelom protiprávneho deliktu, ale aj jeho obeťou.

100 % pracovníkov centier pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie uviedlo ako najúčinnnejšiu formu prevencie besedy a prednášky, 92,86 % pracovníkov uviedlo preventívne aktivity, 71,43 % pracovníkov uviedlo preventívne projekty a 14,29 % pracovníkov CPPPaP uviedlo, že veľmi účinnou formou je opakovaná práca s problémovým jednotlivcom a rodičmi.

Za najmenej vhodnú a efektívnu formu prevencie sociálno-patologických javov u žiakov základných škôl sú považované prednášky, ale ak sa spoja s diskusiou na daný problém, môžu byť doplnkom preventívnej práce (I. Emmerová, 2012, s. 78).

Nakoľko celý náš výskum bol zameraný na profesionalizáciu prevencie sociálno-patologických javov v základných školách, zaujímal nás názor jednotlivých realizátorov prevencie na potrebu profesionalizácie prevencie. Pracovníci centier pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie sa vyjadrili nasledovne k potrebe profesionalizácie prevencie:

- „mal by ju robiť sociálny pedagóg, ktorý sa vzdelával v oblasti prevencie sociálno-patologických javov“

- „z praktickej skúsenosti skôr vidím potrebu vytvorenia väčšieho priestoru pre výchovných poradcov a koordinátorov prevencie v rámci realizácie samotnej prevencie v školách, aktivizovať a zapájať žiakov do mimoškolskej činnosti, realizovať programy typu Peer program“

- „problémov na základných a stredných školách je veľa, jeden školský psychológ, jeden sociálny pedagóg, ktorý je k dispozícii v škole pri výskyte akéhokoľvek problému, pozná žiakov a dokáže s nimi následne aj individuálne pracovať by bolo veľmi dobré riešenie pre školy, bohužiaľ všade je to o peniazoch a školy si neuvedomujú aká pomoc by to bola aj pre samotných učiteľov, ktorých prioritou je vzdelávať a potom vychovávať“

- „myslím, že je to dobrý nápad, mal by to mať v škole na starosti človek, ktorý sa venuje len prevencii, nakoľko učiteľ má aj inú prácu a často mu na prevenciu nezostane veľa času“

- „každý sociálny pedagóg, pracovník by mal absolvovať dlhodobý sociálno-psychologický výcvik, vysoká škola, na ktorej som študovala mi nedala žiadne praktické hmatateľné materiály, až po nástupe do CPPPaP som zistila ako funguje práca preventistu, pozitívne hodnotím akreditované vzdelávacie programy v rámci kontinuálneho vzdelávania a následne vykonanie prvej atestácia a s tým spojené zvýšenie mzdy“

Policianti na úseku prevencie sa vyjadrili k potrebe profesionalizácie prevencie nasledovne:

- „v prípade realizácie prevencie sociálno-patologických javov je dôležité, aby uvedené aktivity vykonával vzdelaný a fundovaný odborník, kvalita a profesionalizácia je priamo úmerná aj výsledkom a eliminácii týchto javov v spoločnosti“

- „profesionalizácia prevencie je potrebná a nevyhnutná“

Problematika prevencie sociálno-patologických javov je často diskutovanou témou v poslednom období, najmä v teoretickej rovine. Ako uvádza J. Hroncová (2013, s. 58) praktická realizácia prevencie sociálno-patologických javov u detí a mládeže je viac formálna než skutočná, osobitne v školskom prostredí. Efektívnosť prevencie sociálno-patologických javov je podmienená systematickou a plánovitou prípravou, erudíciou a tiež praxou tých pracovníkov, ktorí prevenciu realizujú. Kategorickým imperatívom dnešnej doby sa stáva preto požiadavka profesionalizácie prevencie nielen v školských, ale aj v zdravotníckych inštitúciách, na úrovni polície, v inštitúciách verejnej správy a pod. Akcent na profesionálny charakter prevencie kladú aj strategické európske a naše dokumenty zamerané na prevenciu sociálno-patologických javov. Dlhodobo sa zdôrazňuje prednosť prevencie pred represiou, pretože viac zodpovedá humanizačným tendenciám, je efektívnejšia a ekonomicky výhodnejšia.

Naším zámerom bolo ďalej zistiť, z akých dôvodov realizujú pracovníci centier pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie a policajti na úseku prevencie v základných školách. Získané výsledky uvádzame v Tabuľke č. 3.

Tabuľka č. 3: Dôvody realizácie prevencie sociálno-patologických javov

Alternatívy	CPPPaP		Policajti – preventisti		Spolu	
	n	%	n	%	N	%
na žiadosť školy	10	71,43	3	21,43	13	46,43
z vlastnej iniciatívy	4	28,57	4	28,57	8	28,57
iné	0	0	7	50	7	25
Spolu	14	100	14	100	28	100

Zdroj: Z. Hrivíková (2015)

Údaje v Tabuľke č. 3 prezentujú, že pracovníci centier pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie a policajti na úseku prevencie ako najčastejší dôvod realizácie prevencie v ZŠ uvádzali možnosť na žiadosť školy 46,43 %. V menej prípadoch z vlastnej iniciatívy 28,57 % a 25 % respondentov uviedlo možnosť *Iné*.

71,43 % pracovníkov centier realizuje prevenciu sociálno-patologických javov najčastejšie na žiadosť školy a 28,57 % pracovníkov z vlastnej iniciatívy.

V prípade policajtov – preventistov sme zistili, že 28,57 % realizuje prevenciu z vlastnej iniciatívy a 21,43 % na žiadosť školy. Možnosť *Iné* uviedlo 50 % policajtov na úseku prevencie, ako dôvod uvádzali „*je to moja práca, mám ju rád*“, „*je to moja práca, prevencia je dôležitá a oplatí sa do nej investovať čas a námahu*“.

Počas výskumu sme zistili, že základné školy majú záujem o spoluprácu s centrami pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie a s Policajným zborom SR v rámci prevencie sociálno-patologických javov. Realizovanie prevencie sociálno-patologických javov v základných školách je náročný a dlhodobý proces, ktorý si vyžaduje spoluprácu viacerých odborníkov. Je to spolupráca v rámci školy, ako aj spolupráca s mimoškolskými zariadeniami, akými sú napríklad centrá pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie ako aj policajti na úseku prevencie.

5. Záver

Na nárast sociálno-patologických javov upozorňujú viacerí odborníci. Sociálno-patologické javy sú svojím spôsobom, prejavom, komplikované a mnohostranne podmienené javy, ku ktorým je potrebné pristupovať veľmi zodpovedne. Domnievame

sa, že vzniknutá situácia si vyžaduje profesionálnu realizáciu prevencie prostredníctvom erudovaných odborníkov, ako aj ich vzájomnú participáciu. Sociálno-patologické javy sa vyskytujú takmer vo všetkých školách. Neexistuje škola, kde by sa neprejavili problémy v správaní. Je dôležité zaoberať sa touto problematikou a hľadať riešenia ako zvýšiť možnosti spolupráce základných škôl s centrami pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie a Policajným zborom SR. Účinná prevencia realizovaná odborníkmi znižuje riziko vzniku sociálno-patologických javov v základných školách.

6. Použitá literatúra

- DULOVICS, M. Špecifika pôsobenia sociálnych pedagógov v školskom prostredí. Banská Bystrica: PF UMB, 2014. 138 s. ISBN 978-80-557-0718-1.
- EMMEROVÁ, I. *Preventívna a sociálno-výchovná práca s problémovými deťmi a mládežou*. Banská Bystrica: PF UMB, 2012. 142 s. ISBN 978-80-557-0463-0.
- EMMEROVÁ, I. Spolupráca školy s odborníkmi z oblasti pomáhajúcich profesií pri prevencii a riešení problémov v správaní. In *Zborník vedeckovýskumných prác Katedry pedagogiky (8)*. Banská Bystrica: PF UMB, 2012. ISBN 978-80-557-0464-7, s. 13-23.
- HALCIN, J a kol. *Aktuálne informácie z prevencie kriminality. V. ročník*. 1. vyd. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR, 2004. 91 s.
- HRONCOVÁ, J. Profesionalizácia prevencie sociálno-patologických javov u detí a mládeže – aktuálna úloha sociálnej pedagogiky. In *SOCIALIA 2011 Participácia inštitúcií verejnej správy a pomáhajúcich profesií na prevencii sociálno-patologických javov u detí, mládeže a dospelých v SR a v iných krajinách EÚ*. Banská Bystrica: PF UMB. 2011. ISBN 978-80-557-0305-3, s. 20-23.
- HRONCOVÁ, J. Profesionalizácia prevencie sociálno-patologických javov u detí a mládeže – aktuálna úloha súčasnej školy. In *Zborník vedeckovýskumných prác katedry pedagogiky (9)*. Banská Bystrica: PF UMB, 2013. ISBN 978-80-557-0595-8, s. 57-71.
- NIKLOVÁ, M. Školský sociálny pedagóg a jeho spolupráca s odborníkmi z inštitúcií verejnej správy na prevencii sociálno-patologických javov u detí a mládeže. In *Zborník vedeckovýskumných prác katedry pedagogiky (9)*. Banská Bystrica: PF UMB. 2013. ISBN 978-80-557-0595-8, s. 147-159.
- NIKLOVÁ, M., KAMARÁŠOVÁ, L. *Sociálny pedagóg a prevencia sociálnopatologických javov*. Banská Bystrica: PF UMB, 2007. 162 s. ISBN 978-80-8083-468-5.
- VRBICKÁ, J., PETROVIČOVÁ, A. Uplatnenie sociálneho pedagóga v Policajnom zbore. In *Sociálny pedagóg v škole*. Banská Bystrica: PF UMB. 2012. ISBN 978-80-557-0465-4, s. 214-220.
- Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov. In <http://www.zbierka.sk> (05.10. 2014. 14:00).
- Zákon č. 317/2009 Z. z. o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch In <http://www.zbierka.sk> (27.1. 2015. 18:50).
- Vyhľadška Ministerstva školstva Slovenskej republiky č. 325/2008 Z. z. o školských zariadeniach výchovného poradenstva a prevencie.

7. Kontakt na autora

Mgr. Zuzana Hrivíková
Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica
Pedagogická fakulta UMB
Ružová 13
974 11 Banská Bystrica
Email:zuzana.hrivikova@umb.sk

Školiteľ: prof. PhDr. Ingrid Emmerová, PhD.

Podiel záujmovej činnosti na voľnom čase žiakov základných škôl v centrách voľného času

The share of interest activities in pupils leisure time from elementary schools in leisure time centers

Gabriela Citterbergová

Anotácia: Príspevok sa zaoberá problematikou centier voľného času, ktoré patria do sústavy školských výchovno-vzdelávacích zariadení. Osobitná pozornosť je venovaná problematike záujmovej činnosti ako ťažiskovej činnosti, ktorá je zameraná na uspokojovanie a rozvíjanie individuálnych potrieb, záujmov a sklonov. V empirickej časti príspevku sú prezentované čiastkové výsledky výskumu, ktorý bol realizovaný v rámci rigorózneho práce.

Kľúčové slova: voľný čas, centrum voľného času, záujmová činnosť, žiaci základnej školy

Summary: The paper deals with the issue of leisure time centres, that belong to the system of school educational facilities. Particular attention is paid to issues of interest activities as a core activity, which is focused on satisfying and developing individual needs, interests and inclinations. In the empirical part of the paper are presented partial results of the research, which was realized under rigorous work.

Keywords: leisure time, leisure time centers, interest activity, primary school pupils

1, Úvod

Centrum voľného času je jedným z významných školských výchovno-vzdelávacích zariadení v Slovenskej republike, ktoré sa zameriava na plnohodnotné trávenie voľného času detí a mládeže. Obsah voľnočasových činností v centrách voľného času vychádza z poslania výchovy mimo vyučovania, ako aj zo záujmov a potrieb detí

a mládeže. Obsah výchovy mimo vyučovania v centrách voľného času tvoria činnosti najrôznejšieho charakteru, pričom ťažiskovou činnosťou je záujmová činnosť, ktorá je zameraná na uspokojovanie a rozvíjanie individuálnych potrieb, záujmov a sklonov. Z pedagogického hľadiska považujeme za významnú predovšetkým pravidelnú záujmovú činnosť žiakov.

2. Význam centier voľného času vo výchove mimo vyučovania

Centrá voľného času patria medzi obľúbené a vyhľadávané školské výchovno-vzdelávacie zariadenia, keďže poskytujú možnosti a priestor pre relatívne širokú vekovú kategóriu. Centrá voľného času fungujú celoročne, teda aj počas školských letných prázdnin, čo je veľkou výhodou nielen pre deti a mladých ľudí, ale aj pre ich rodičov.

Centrá voľného času zabezpečujú podľa výchovného programu školského zariadenia výchovno-vzdelávaciu, záujmovú a rekreačnú činnosť detí, rodičov a iných osôb do veku 30 rokov v ich voľnom čase (Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní, § 116).

Centrá voľného času predstavujú stabilnú súčasť našej školskej výchovno-vzdelávacej sústavy. Dominuje v nich výchova mimo vyučovania nadväzujúca na výchovu v rodine a na výchovno-vzdelávací proces školy. Hlavnou charakteristickou črtou v práci týchto zariadení je výchova mimo vyučovania. Výchovno-vzdelávaciu činnosť môžeme považovať za intervenciu do voľného času žiakov (Kratochvílová, 2010, s. 111-112).

Výchovno-vzdelávacia činnosť je uskutočňovaná v oddeleniach záujmových útvarov a v iných formách výchovy mimo vyučovania v priamej pravidelnej a príležitostnej výchovnej činnosti, a to:

- v pravidelnej záujmovej činnosti v rámci záujmových útvarov a krúžkov, súborov, kurzov a pod.,
- v príležitostnej záujmovej činnosti prostredníctvom súťaží, olympiád, výletov a pod.,
- v prázdninovej činnosti vo forme táborov, rôznych sústrezení, či podujatí,
- vo voľnočasových aktivitách určených aj deťom, ktoré nenavštevujú centrum,
- v spontánnej činnosti a vlastných projektoch členov, a aj iných detí (Zelinová, 2012, s. 32).

3. Obsah výchovy mimo vyučovania v centrách voľného času

Vo výchove mimo vyučovania sa obsah výchovy (mravnej, estetickej, telesnej, pracovnej, ekologickej a i.) realizuje cez praktické činnosti (aktivity), ktoré sú rôzneho charakteru a ktorými sú napĺňané funkcie voľného času i výchovy. Medzi základné

osobitosti výchovy mimo vyučovania patrí jej činnosťný charakter a aktívny podiel, účasť, či spoluúčasť každého jednotlivca – podľa charakteru činnosti.

Obsah výchovy mimo vyučovania v centrách voľného času tvoria nasledujúce činnosti:

- odpočinkové a rekreačné činnosti,
- záujmové činnosti,
- sebaobslužné a verejnoprospešné činnosti.

Obsah činnosti v centrách voľného času vychádza zo záujmov a potrieb žiakov, ako aj z poslania výchovy mimo vyučovania. Uspokojovanie potrieb a záujmov žiakov býva uskutočňované na základe ponuky aktivít a záujmových činností jednotlivých školských zariadení. Medzi najdôležitejšie činnosti v rámci výchovy mimo vyučovania zaraďujeme všetky aktivity, ktoré sú zamerané na rozvoj osobnosti jedinca. Takéto aktivity tvoria súčasť každej činnosti v zariadeniach pre výchovu mimo vyučovania, no je potrebné venovať jej aj osobitnú pozornosť. Ide o činnosti slúžiace na kultiváciu osobnosti (Zelinová, 2012, s. 32).

Centrá voľného času sa prostredníctvom činností v rámci obsahu výchovy mimo vyučovania zameriavajú na usmerňovanie rozvoja záujmov detí a ostatných zúčastnených osôb, na utváranie podmienok pre rozvíjanie a zdokonaľovanie ich praktických zručností, taktiež sa podieľajú na formovaní návykov užitočného využívania ich voľného času a zabezpečujú súťaže pre deti základných škôl a stredných škôl (Školské výchovno-vzdelávacie zariadenia. [on-line]. [citované 2014-09-12]. Dostupné na: <<https://www.slovensko.sk/sk/zivotne-situacie/zivotna-situacia/skol-ske-vychovno-vzdelavacie-z/>>.

Činnosť v centrách voľného času je zameraná na rozvoj tvorivosti, kreativity, predstavivosti detí a mladých ľudí. Je dôležité spojenie tvorivo-humanistickej výchovy a neformálneho vzdelávania, nakoľko poskytuje široký priestor pre rozvoj osobnosti každého jedinca. Tvorivo-humanistická výchova je založená najmä na rešpektovaní individuálnych predispozícií, čím sa otvára priestor pre aktívnu účasť detí a mládeže na činnosti v centrách voľného času.

4. Záujmová činnosť ako hlavná obsahová náplň výchovy mimo vyučovaniav centrách voľného času

Ťažiskovou činnosťou v rámci obsahu činností v centrách voľného času je záujmová činnosť, ktorá vychádza z potrieb a záujmov jedinca. Najmä aktívna a pravidelná záujmová činnosť predstavuje vhodný spôsob využívania voľného času so silným výchovným potenciálom. Centrá voľného času by mali venovať pozornosť každej z oblastí záujmových činností organizovaných v pravidelnej a príležitostnej forme,

samozrejme v súlade so záujmami žiakov, schopnosťami vychovávateľov, možnosťami spolupráce s inými odborníkmi (Kratochvílová, 2010, s. 113-115).

Záujmová činnosť je aktivita, ktorá je zameraná na uspokojenie a rozvoj individuálnych potrieb, záujmov a sklonov. Jej význam je v odkrývaní, prejavení a rozvoji nadania a talentu, vo formovaní schopností (predovšetkým tvorivých), v utváraní zručností a návykov, v získavaní, prehľbovaní a uplatňovaní vedomostí, poznatkov, či praktických skúseností z rôznych oblastí činností. Je dôležitá z pohľadu celkového rozvoja osobnosti, je zdrojom zážitkov prameniacych z vlastnej aktivity a tvorby (Kratochvílová, 2008, s. 56).

J. Hroncová (2009, s. 11) považuje záujmovú činnosť žiakov za jeden z najvýznamnejších faktorov prevencie sociálno-patologických javov.

Zmysluplné využívanie voľného času a záujmová činnosť má vplyv na zdravý životný štýl. Účasť žiakov základných škôl v záujmových krúžkoch predstavuje vhodné trávenie voľného času (Emmerová: Možnosti uplatnenia sociálneho pedagóga. [on-line]. [citované 2014-09-13]. Dostupné na:

<http://www.ped.muni.cz/pedor/archiv/2005/pedor05_3_moznosti_emmerova.pdf>.

V centrách voľného času patrí prioritné miesto záujmovej činnosti, ktorá sa realizuje v rámci záujmových oblastí. Jednotlivé záujmové oblasti sú tematicky odlišne zamerané a orientované na iné činnosti. Každá záujmová oblasť je ešte ďalej tematicky rozčlenená.

M. Kouteková (2014, s. 23-26) uvádza tradičné členenie záujmovej činnosti nasledovne:

- spoločensko-vedná záujmová oblasť,
- kultúrno-umelecká záujmová oblasť,
- prírodovedno-ekologická záujmová oblasť,
- pracovno-technická záujmová oblasť,
- telovýchovno-športová a turistická záujmová oblasť.

V jednotlivých záujmových oblastiach sa stanovujú výchovno-vzdelávacie ciele, ktoré sú konkretizované v organizačných formách pravidelnej a príležitostnej záujmovej činnosti. Každá záujmová oblasť je konkretizovaná do ešte užšie zameraných tematických celkov, ktoré sa realizujú podľa potrieb a záujmov žiakov vo výchove mimo vyučovania.

Záujmová činnosť v centrách voľného času je uskutočňovaná prostredníctvom organizačných foriem záujmovej činnosti. Záujmové činnosti sa realizujú najmä v rámci pravidelnej a príležitostnej formy. Z hľadiska pedagogického ovplyvňovania je najdôležitejšia pravidelná záujmová činnosť, na základe ktorej sa formuje osobnosť, rozvíjajú sa záujmy a uspokojujú potreby dieťaťa. Pravidelná záujmová činnosť

predstavuje veľký význam aj v oblasti primárnej prevencie sociálno-patologických javov.

V nasledujúcej časti príspevku bližšie priblížime čiastkové výsledky výskumu týkajúce sa pravidelnej záujmovej činnosti žiakov základných škôl v centrách voľného času.

5. Analýza pravidelnej záujmovej činnosti žiakov základných škôl v centrách voľného času v čiastkových výsledkoch výskumu

V roku 2014 sme realizovali empirický výskum u riaditeľov a pedagogických zamestnancov centier voľného času, a u žiakov základných škôl navštevujúcich centrá voľného času v bansko-bystrickom kraji. Výskumnú vzorku tvorili žiaci základnej školy (2. stupeň) navštevujúci centrá voľného času, riaditelia a pedagogickí zamestnanci centier voľného času. Výskumu sa zúčastnilo 191 žiakov (102 dievčat a 89 chlapcov), 7 riaditeľov (6 žien a 1 muž) a 33 pedagogických zamestnancov (25 žien a 8 mužov). Výber výskumnej vzorky sme realizovali náhodným výberom. Vo výskume sme použili metódu rozhovoru a dotazníkovú metódu. Prostredníctvom komparatívnej analýzy sme porovnávali názory žiakov, riaditeľov a pedagogických zamestnancov v predmetnej problematike.

Vo výskume sme sa zamerali na zistenie:

- podielu pravidelnej záujmovej činnosti a príležitostných voľnočasových aktivít na voľnom čase žiakov základných škôl,
- frekvencie pravidelnej záujmovej činnosti žiakov základných škôl v centrách voľného času,
- preferencie tematických oblastí záujmovej činnosti u žiakov základných škôl v centrách voľného času.

Výsledky výskumu uvádzame v nasledujúcich grafoch a tabuľkách.

Tabuľka č. 1: Pravidelná záujmová činnosť žiakov základných škôl

Alternatívy	Dievčatá		Chlapci		Spolu	
	n	%	n	%	N	%
Áno	102	100	89	100	191	100
Nie	0	0	0	0	0	0
Spolu	102	100	89	100	191	100

Zdroj: G. Citterbergová, 2014

Z tabuľky T1 vyplýva, že pravidelnej záujmovej činnosti sa v centrách voľného času venujú všetci respondenti, čo predstavuje 100 % z celkového počtu 191

respondentov. Domnievame sa, že dievčatá a chlapci sú s ponukou pravidelnej záujmovej činnosti stotožnení a splňa ich očakávania. Tiež sa domnievame, že centrá voľného času sa prispôsobujú nielen potrebám a záujmom žiakov, ale aj požiadavkám trhu. Je dôležité, aby bola ponuka prispôbena potrebám a požiadavkám súčasnej doby. Veľmi atraktívne sú v rámci pravidelnej záujmovej činnosti krúžky, ktoré predstavujú základnú organizačnú jednotku pravidelnej záujmovej činnosti.

V tejto súvislosti sme ďalej zisťovali, o aké činnosti v rámci záujmovej činnosti majú respondenti záujem. Z odpovedí respondentov vyplýva, že najobľúbenejším je krúžok, krúžková činnosť. Respondenti uvádzali vo veľkej miere športové aktivity ako volejbal, ktorý bol v rámci športovej činnosti najviac zastúpený. Až 67,65 % dievčat a 35,96 % chlapcov sa v centrách voľného času venuje volejbalu. Prekvapivým zistením bolo, že volejbal uvádzali viac dievčatá ako chlapci. Túto skutočnosť pripisujeme tomu, že športová aktivita nie je doménou len u chlapcov, ale veľkú pozornosť jej pripisujú aj dievčatá, ktoré v súčasnosti prikladajú veľký význam zdravému životnému štýlu. Volejbal ako športovú činnosť nepokladáme za výsostne mužský druh športu. Až 47,19 % chlapcov navštevuje v centrách voľného času futbal. Futbal uvádzali len chlapci.

18,63 % dievčat navštevuje tanec a 10,78 % dievčat sa venuje klavíru. Tancu a klavíru sa v centrách voľného času venujú len dievčatá. 8,99 % chlapcov navštevuje hasičský krúžok, 4,49 % chlapcov sa venuje skautingu. 2,94 % dievčat a 3,37 % chlapcov navštevuje v centrách voľného času tvorivé dielne.

Na základe zistených výsledkov konštatujeme, že medzi respondentmi boli najviac zastúpené športové činnosti.

V nadväznosti na danú problematiku sme zisťovali frekvenciu pravidelnej záujmovej činnosti u žiakov v centrách voľného času.

Tabuľka č. 2: Frekvencia pravidelnej záujmovej činnosti

Alternatívy	Dievčatá		Chlapci		Spolu	
	n	%	n	%	N	%
Dva razy do týždňa	29	28,43	34	38,20	63	32,98
Raz do týždňa	37	36,27	17	19,10	54	28,27
Raz za mesiac	0	0,00	38	42,70	38	19,90
Iné	36	35,29	0	0,00	36	18,85
Raz za dva týždne	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Spolu	102	100,00	89	100,00	191	100,00

Z údajov v tabuľke T2 môžeme konštatovať, že 32,98 % respondentov sa venuje pravidelnej záujmovej činnosti dva razy do týždňa. Rozdiely sú medzi pohlaviami, pričom 28,43 % dievčat a 38,20 % chlapcov sa venuje pravidelnej záujmovej činnosti dva razy do týždňa. Považujeme to za pozitívne zistenie, nakoľko môžeme hovoriť o organizovanom voľnom čase, ktorý má kladný vplyv na rozvoj osobnosti a vytvorenie správnych návykov vo voľnom čase.

28,27 % respondentov sa venuje pravidelnej záujmovej činnosti raz do týždňa. Možnosť Iné – tri razy do týždňa uviedlo 18,85% z celkového počtu respondentov. Je prínosným a zaujímavým zistením, že žiaci základných škôl sa venujú pravidelnej záujmovej činnosti raz do týždňa, dva razy do týždňa alebo tri razy do týždňa. Na základe týchto zistení môžeme konštatovať, že žiaci realizujú pravidelnú záujmovú činnosť v pomerne častých intervaloch. Len 19,90 % respondentov sa venuje pravidelnej záujmovej činnosti raz za mesiac.

V súvislosti s danou problematikou sme ďalej zisťovali podiel pravidelnej záujmovej činnosti a príležitostných voľnočasových aktivít na voľnom čase žiakov v centrách voľného času.

Tabuľka č. 3: Podiel pravidelnej záujmovej činnosti a príležitostných voľnočasových aktivít na voľnom čase žiakov základných škôl v centrách voľného času

Alternatívy	Dievčatá		Chlapci		Spolu	
	n	%	n	%	N	%
Pravidelná záujmová činnosť	88	86,27	79	88,76	167	87,43
Príležitostné voľnočasové aktivity	14	13,73	10	11,24	24	12,57
Spolu	102	100,00	89	100,00	191	100,00

Zdroj: G. Citterbergová, 2014

Tabuľka T3 naznačuje, že až 87,43 % respondent uprednostňuje pravidelnú záujmovú činnosť pred príležitostnými voľnočasovými aktivitami. Z uvedených zistení v tabuľke vyplýva, že až 86,27 % dievčat a 88,76 % chlapcov preferuje pravidelnú záujmovú činnosť. Považujeme to za pozitívne zistenie, vzhľadom k tomu, že v súčasnosti sú vo veľkej miere medzi deťmi a mládežou obľúbené činnosti a aktivity krátkodobého charakteru. Pravidelná záujmová činnosť patrí medzi činnosti, ktoré v pozitívnom zmysle ovplyvňujú rozvoj osobnosti a podieľajú sa na rozvoji nadania a talentu. Taktiež pôsobí ako významný faktor prevencie sociálno-patologických javov.

Len 12,57 % respondentov uviedlo, že uprednostňuje príležitostné voľnočasové aktivity pred pravidelnou záujmovou činnosťou.

V nadväznosti na túto problematiku nás zaujímal, aké formy záujmovej činnosti sú v centrách voľného času organizované podľa riaditeľov a pedagogických zamestnancov.

Graf č. 1: Formy záujmovej činnosti

Graf č. 2: Tematicky zamerané záujmové oblasti záujmovej činnosti

Zdroj: G. Citterbergová, 2014

Z grafu G1 vyplýva, že medzi najviac frekventované organizačné formy patrí pravidelná záujmová činnosť, keďže ju uviedlo až 92,50 % respondentov. Domnievame sa, že pravidelnú záujmovú činnosť považujú za významnú a preferovanú nielen žiaci, ale aj riaditelia a pedagogickí zamestnanci pre jej systematickosť, pravidelnosť a stálosť. Nie je teda prekvapivým zistením, že u oboch výskumných vzoriek patrí pravidelná záujmová činnosť k najčastejšie realizovaným.

Len 5,00 % respondentov uviedlo príležitostné voľnočasové aktivity. 2,50 % respondentov uviedlo táborovú činnosť za najčastejšie realizovanú formu. Toto výskumné zistenie pripisujeme faktu, že táborová činnosť je realizovaná v centrách voľného času len počas letných mesiacov v čase letných prázdnin.

Vysoký percentuálny podiel pravidelnej záujmovej činnosti u riaditeľov, pedagogických zamestnancov, aj u žiakov základných škôl sme predpokladali, keďže pravidelná záujmová činnosť je v centrách voľného času najviac zastúpená. Prekvapivým zistením pre nás bolo, že príležitostné voľnočasové aktivity sú v centrách voľného času zastúpené len vo veľmi malej miere.

Ďalej sme zisťovali, ktoré tematické oblasti záujmovej činnosti sú uprednostňované, resp. obľúbené medzi žiakmi navštevujúcimi centrá voľného času na základe názorov riaditeľov a pedagogických zamestnancov. Zistené údaje uvádzame v nasledujúcom grafe.

Údaje v grafe G2 naznačujú, že až 67,50 % respondentov uviedlo, že u žiakov základných škôl patrí medzi najviac obľúbené telovýchovná, športová a turistická záujmová oblasť. Činnosti v rámci tejto záujmovej oblasti záujmovej činnosti patria medzi vyhľadávané a obľúbené. V tejto súvislosti je pozitívnym zistením fakt, že žiaci základných škôl navštevujúci centrá voľného času prejavujú veľký záujem o telovýchovné, športové a turistické činnosti. Telovýchovná, športová a turistická záujmová činnosť je z hľadiska zdravého vývoja jedinca nesmierne dôležitá a nezanedbateľná. Je nutné, aby deti a mládež venovali dostatočnú pozornosť práve pohybu a športu, keďže sú v súčasnej dobe vystavené čoraz väčšiemu množstvu nástrah, ktoré súvisia s nezdravým spôsobom života.

25,00 % respondentov uviedlo, že žiaci sa zaujímajú najmä o kultúrno-umeleckú oblasť. Toto zistenie bolo pre nás prekvapivým, pretože v súčasnosti je v spoločnosti veľký záujem najmä o aktivity tohto charakteru, ktoré sú vo veľkej miere verejne prezentované a podporované.

Len 5,00 % respondentov uviedlo, že sa žiaci základných škôl zaujímajú najmä o spoločensko-vednú oblasť, 2,50 % respondentov označilo pracovno-technickú oblasť za preferovanú. Ani jeden z respondentov neuviedol prírodovedno-ekologickú oblasť. Ide o znepokojujúci fakt, nakoľko záujem o túto oblasť by sa mal zvýšiť, najmä vzhľadom k tomu, že deti a mládež disponujú nedostatkom informácií a poznatkov, ktoré súvisia s ochranou prírody, životného prostredia a našej planéty.

Na základe zistení si myslíme, že by v centrách voľného času mali zatriktívniť spoločensko-vednú, pracovno-technickú a prírodovedno-ekologickú oblasť. Vhodnejšou ponukou a obsahom by bolo vhodné zapôsobiť na žiakov, keďže tieto oblasti sú menej atraktívne.

6. Záver

Zmysluplné trávenie voľného času žiakov základných škôl je nesmierne dôležité. Priestor, práve pre vhodné trávenie voľného času poskytujú centrá voľného času, ktoré sú významným výchovno-vzdelávacím zariadením. Ťažiskovou a významnou činnosťou je záujmová činnosť, ktorá je v centrách voľného času zastúpená vo veľkej miere. Významnou, z pedagogického, ako aj preventívneho hľadiska je najmä pravidelná záujmová činnosť, ale aj príležitostné voľnočasové aktivity.

7. Použitá literatúra

CITTERBERGOVÁ, G. *Možnosti a analýza trávenia voľného času žiakov základných škôl v centrách voľného času* (Rigorózna práca). Banská Bystrica: PF UMB, 2014. 107 s.

EMMEROVÁ, I. *Možnosti uplatnenia sociálneho pedagóga*. [on-line]. [citované 2014-09-13]. Dostupné na:

<http://www.ped.muni.cz/pedor/archiv/2005/pedor05_3_moznosti_emmerova.pdf>.

HRONCOVÁ, J. Prevencia sociálnopatologických javov v predmete sociálnej pedagogiky a uplatnenie sociálnych pedagógov v praxi – história, súčasnosť, perspektívy. In *Pedagogická orientace*. ISSN 1211-4669, 2009, roč. 19, č. 1, s. 11.

KOUTEKOVÁ, M. a kol. *Pedagogika voľného času v teórii a praxi 2. diel*. Banská Bystrica: PF UMB, 2014. 94 s. ISBN 978-80-557-0719-8.

KRATOCHVÍLOVÁ, E. *Pedagogika voľného času. Výchova v čase mimo vyučovania v pedagogickej teórii a praxi*. 2. vyd. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2010. 356 s. ISBN 978-80-8082-330-6.

Školské výchovno-vzdelávacie zariadenia. [on-line]. [citované 2014-09-12]. Dostupné na: <https://www.slovensko.sk/sk/zivotne-situacie/zivotna-situacia/_skolske-vychovno-vzdelavacie-z/>.

Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov, § 116.

ZELINOVÁ, M. *Voľný čas efektívne a tvorivo*. 1. vyd. Bratislava: IURA EDITION, 2012. 146 s. ISBN 978-80-8078-479-9.

8. Kontakt na autora

PhDr. Gabriela Citterbergová

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Pedagogická fakulta

Katedra pedagogiky

Ružová 13

974 11 Banská Bystrica

Email: gabriela.citterbergova@umb.sk

Školiteľ: doc. PaedDr. Mária Kouteková, CSc.

Aplikace obsahu světového étosu v oblasti vzdělávání

The Application of the World Ethos in the Area of Education.

Kristýna Pilecká

Anotace: Cílem příspěvku je objasnit edukativní aspekty světového étosu, jehož iniciátorem je švýcarský teolog Hans Küng. Z jeho podnětu vznikla celá řada textů, které představují eticko-nábožensky zdůvodněnou programatiku světového étosu. Deklarují jeho smysl a možnosti uplatnění v praxi.

První část příspěvku stručně charakterizuje obsah a cíle světového étosu. Program světového étosu směřuje k realizování míru ve světě, kterého má být dosaženo prostřednictvím humanitních principů a za pomoci dialogu, respektive komunikace podporující mezináboženské a mezikulturní setkávání. Hans Küng přikládá internalizaci programatiky světového étosu „zdola“ bazální důležitost. Modelovým příkladem inkorporace myšlenek světového étosu ve školství je jeho uplatnění ve výukových projektech v německy mluvících zemích. Děje se tak z podnětu Nadace světový étos (Stiftung Weltethos), která vznikla v Tübingen v r. 1995.

Po objasnění normativního charakteru světového étosu, jehož jádro tvoří společně sdílená platforma etických hodnot, následuje popis geneze aplikování světového étosu do praxe, a to zejména v německy mluvících zemích.

Druhá část příspěvku se zaměřuje na představení příkladů aplikace světového étosu ve sféře školství a vzdělávání. Institucionální zajištění světového étosu reprezentuje Nadace světového étosu, jejímž záměrem je prosazování jeho obsahu do praxe, a tím i do oblasti školství. Příspěvek prezentuje základní etické principy a strategie nutné pro utváření vědomí zodpovědného jednání, jehož horizontem je mírový světový řád založený na humanitních principech. Závěrem se příspěvek zamýšlí nad významem a možnostmi prosazování humanitních principů světového étosu v českém školství.

Klíčová slova: světový étos, Hans Küng, etické principy

Summary: In this article the author focuses on the educational aspects of the Global Ethic Project designed by Swiss theologian Hans Küng. His texts involving the ethical-religious guidelines of the Global Ethic Project are considered from the viewpoint of the engagement in a broad area, among others used in schools. The first part of the article describes the content and goals of the Global Ethic Project. The stimulation of a dialog based on usage of ethical principles is considered to be a pre-requisite to the implementation of World Peace. Emphasising the implementation of the guidelines of the Global Ethic Project, some examples of the use of these ethical principles at schools are presented here. Hans Küng's emphasis on the importance of the internalisation of Global ethical values at school has the institutional guarantee of The Foundation for a Global Ethic (Stiftung Weltethos) established in Tübingen in 1995. Global ethic is considered to be a helpful, humanitarian affair. The model of Global ethic ideas is being used in schools, especially in German and Swiss schools. According to the Hans Küng texts relative to a „Global ethic Project“ the Foundation aims to promote inter-cultural and inter-religious education. An account of a normative character of Global ethic will be followed by a description of progression and evolving usage of global principles in schools, particularly in Germany and Switzerland. The article deals with basic ethical principles and strategies which are considered to be of particular importance in terms of consciousness of responsible behaviour and peace-making. Finally, the likelihood and importance of the usage of ethical principles at Czech schools are outlined.

Key words: World ethos, Hans Küng, ethical principles

Úvod

Zde předložený příspěvek shrnuje empirickou část disertační práce nazvanou „Světový étos a Bahá'u'lláhův světový řád (srovnání dvou životních modelů)“. V příspěvku bych chtěla poukázat na praktické důsledky programatiky světového étosu v pedagogické praxi. Zaměřuji se přitom na německou a švýcarskou oblast, tedy na země, které jsou doménou světového étosu a jeho prosazení v praxi.

Iniciátorem světového étosu. Projekt je Hans Küng, švýcarský teolog. Osobnost Hanse Künga je kontroverzní tím, že zpochybňuje nejenom ustálené myšlenkové vzorce v rámci katolické církve, ale i sama dogmata týkající se např. synovství Ježíše Krista. Myšlenkový záběr Hanse Künga ovšem přesahuje rámec křesťanské teologie. Již od samého počátku svého bádání totiž usiloval o nalezení konsensu na úrovni křesťanského ekumenismu. Tento rámec překročil projektem světový étos, v němž poukazuje na možnosti sdílení společné etické báze náboženství světa.

Z pozice věřícího křesťana pak hodnotí vztah křesťanství k ostatním náboženstvím světa. V řadě komparativních studií vymezuje společnou etickou platformu, jejíž jádro spočívá v akcentování kategorie lidství čili v humanu, jehož průvodním znakem je lidská důstojnost. Potvrzení lidské důstojnosti deklaruje formou čtyř nezrušitelných příkázání a tzv. zlatým pravidlem.

1. Program světového étosu

Světový étos. Projekt, který vyšel v r. 1993, a to i v české verzi, vykrytalizoval v Prohlášení ke světovému étosu, předloženému v Parlamentu náboženství světa v Chicagu v r. 1993. Prohlášení připomíná společné etické hodnoty a normy lidskosti. Ty mají formu etických regulativů, které lze pojímat jako univerzální pravidla hry či směrnice jednání. Jejich výpovědní hodnota směřuje k pěstování humanity ve smyslu vzájemnosti, partnerství a nenásilí. Prohlášení formuluje závazná nezrušitelná příkázání jak pozitivně, tak negativně: „Cti život! - Nezabiješ!, Jednej spravedlivě a čestně! - Nepokradeš, Mluv a jednej pravdivě! - Nelži, Ctěte a milujte se navzájem! - Nezcizoložíš.“ Jejich univerzální funkční hodnota je zdůvodněna i faktem, že je lze dohledat ve všech náboženstvích světa. Z toho Küng usuzuje na možné sdílení společné eticko-náboženské báze, na níž se lze shodnout. Ta má být platformou možného dorozumění a podnětem k utváření mírového světového řádu. Na kontinuitu poselství zakotveného v Prohlášení poukazuje následná řada dalších parlamentů konaných např. v Kapském Městě a v Barceloně. Příští parlament se odehraje v tomto roce v Salt Lake City.

1.1. Univerzalita světového étosu

Küng objasňuje význam světového étosu určením jeho univerzality vyjádřené stanovením základního konsensu, který představuje jednotící bázi jednání. Konsensu ovšem nelze dosáhnout bez dialogu a motivace k jeho realizování. Dialogická strategie tvoří vedle univerzality nosný pilíř funkčního světového étosu. Hlavní motivace realizování světového étosu se týká duchovní, mravní a náboženské obnovy zdůvodněné třemi tezemi, které pak určují obsahovou náplň projektu světový étos a z něj vyplývajících dalších návrhů (mj. „Prohlášení ke světovému étosu“, „Světový étos pro politiku a hospodářství“). Jedná se o následující teze: „Není přežití bez světového étosu. Není světový mír bez míru mezi náboženstvími. Není mír mezi náboženstvími bez mezináboženského dialogu.“ Z takto formulovaných tezí vyplývá funkční hodnota náboženství pro realizaci fungujícího světového řádu a ukazuje se tedy, že Küng v projektu světový étos klade důraz právě

na komplementaritu náboženství a morálky.⁵⁹⁴ Univerzálnost etických požadavků vyvozuje z nepodmíněnosti: „z Absolutna, které je s to zprostředkovávat obecný smysl a které zahrnuje jednotlivce, lidskou podstatu, ano, celé lidské společnosti a proniká jimi.“⁵⁹⁵

K potvrzení legitimacy světového étosu uvádí Küng analogie s pravidly her a uvádí přitom fotbal. Pravidla hry, o nichž Küng mluví a která nepovažuje za novum světového étosu, ale za výsledek sociodynamického procesu evoluce člověka, berou v úvahu důstojnost člověka jako základní hodnotu a motivaci k eticky validnímu jednání. Světový étos v tomto ohledu upomíná na „Všeobecnou deklaraci lidských práv“ z r. 1948: „Všichni lidé rodí se svobodní a sobě rovni co do důstojnosti a práv. Jsou nadáni rozumem a svědomím a mají spolu jednat v duchu bratrství.“⁵⁹⁶

Humanum jako ústřední kategorie je sice z hlediska Prohlášení zdůvodněné v divinu, ovšem způsob jak ho pěstovat a rozvíjet je vlastní i nenábožensky smýšlejícím, což Prohlášení dokazuje univerzalitou deklarovaných pravidel lidskosti, tedy již zmíněných závazných přikázání.

Küng si klade otázku, je-li možné rozvinout světový étos pouze na základě lidských práv, a je mu jasné, že étos není s právem totožný a nemá jej, respektive lidská práva, suplovat, nýbrž nanejvýš doplňovat. Étos má naopak právním povinností předcházet v tom smyslu, že se má pojit s vlastní mravní samostatností a s vědomím vlastní odpovědnosti, což jsou kvality právně nevynutitelné. Etická programatika světového étosu, jejíž nosnými pilíři jsou čtyři přikázání a zlaté pravidlo deklarující prioritu lidské důstojnosti vyjádřenou výzvou:

„S každým člověkem se musí zacházet lidsky“!, nachází své uplatnění v oblasti školství.

2. Funkční hodnota světového étosu v oblasti vzdělávání

K mravní samostatnosti a k vědomí vlastní odpovědnosti pak má velkou měrou přispívat výchova realizovaná ve škole, a to již od raného věku. Internalizaci obsahu světového étosu zdola přičítá Hans Küng bazální důležitost. Modelovým příkladem inkorporace myšlenek světového étosu ve školství je jeho uplatnění ve výukových projektech v německy mluvících zemích. Děje se tak díky podpoře Nadace světový

⁵⁹⁴ Srov. VÁNĚ, Jan, *V tomto znamení zvítězí? Pojetí humanity u Hanse Künga a legitimitost jeho konceptu světového étosu*. *Religio*. XII/2004/2/Studie, s. 189.

⁵⁹⁵ KÜNG, Hans, *Světový étos*. *Projekt*, s. 57.

⁵⁹⁶ Všeobecná deklarace lidských práv. čl. 1. Dostupné z: <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/vseobecna-deklarace-lidskych-prav.pdf>

étos. Nadace světový étos, založená v r. 1995, poskytuje celou řadu výukových materiálů a seznamuje zájemce s obsahem světového étosu prostřednictvím mediálních nosičů. Z podnětu Nadace světový étos začínají v německy mluvících zemích vznikat tzv. Weltethos-Schulen, které do svých výukových plánů zařazují programatiku světového étosu.

K odbornému zázemí těchto škol poskytuje Nadace řadu materiálů. Jedná se v tomto smyslu o multimediální projekt „Spurensuche. Die Weltreligionen auf dem Weg“, v němž Küng v sedmi filmech představuje sedm velkých světových náboženství zasazených do jejich geografického a historického kontextu.

Další slibnou platformou pro šíření světového étosu se ukazuje být internet, pro který byly vytvořeny programy „Internet-Lernplattform „A Global Ethic now!“ (<http://www.global-ethic-now.de/>). Jejich prostřednictvím se mohou zájemci obeznámit s aspekty světového étosu. Nezanedbatelné jsou tzv. putovní výstavy. Tematickou osu výstavy tvoří 8 tabulí prezentujících 8 náboženství, k nimž náleží: náboženství: hinduismus, náboženství Číny, buddhismus, židovství, křesťanství, Islam, sikhismus a baháismus (baháí víra). Tabule seznamují se společně sdíleným etickým poselstvím těchto náboženství. Na princip lidskosti upomíná devátá z patnácti tabulí, které tvoří součást výstav konaných na školách, vzdělávacích institucích, ale i v kostelích.

Výukové listy zahrnuté ve dvou publikacích nazvaných „Weltethos in der Schule“ poskytují celou řadu podnětů k rozvíjení programatiky světového étosu na všech stupních škol. Pracovní listy obsahují úkoly formulované na základě informací k jednotlivým náboženstvím, vyrovnávají se ovšem i s širokospektrálními problémy tohoto světa. Podrobné didaktické a metodické poznámky lze najít na stránkách světového étosu.⁵⁹⁷ Za příklad nacházení společného étosu v pedagogické praxi lze uvést jeden z výukových plánů, který rozpracovává téma společného étosu a činí tak i s pomocí písně od Herberta Grönemeyera „Zieh deinen Weg“. Jiný výukový plán rozpracovává téma světového étosu vzhledem k aktuálním problémům světa. Cílem výukových plánů je kritický pohled na danou problematiku v konfrontaci např. s řečí Tonyho Blaira či s jejich vlastními zkušenostmi.

Výslednou linií práce s výukovými materiály má být prožité nalezení společných hodnot, které dokládají funkční hodnotu světového étosu, respektive čtyř nezrušitelných příkázání, a zohledňují přitom téma lidskosti a světového míru.

Jejich záměr směřuje nejenom k představení etické báze náboženství světa, ale i k uvědomění si a k realizování vlastního „školního étosu“. Záměrem je vytvoření

⁵⁹⁷ Viz SCHLENSOG, Stephan, LANGE, Walter. (Hrsg.). *Unterrichtsmaterialien »Weltethos in der Schule« (Ordner)*. Dostupné z: http://www.weltethos-praktisch.de/materialien_der_stiftung.html

takové školní kultury, která zohledňuje pravidla platná jak pro žáky, tak pro učitele. Jako příklad lze uvést třídní pravidla, které si žáci sami stanovili⁵⁹⁸:

1. Mám právo na vyjádření vlastního názoru, mám právo na kladení otázek.
2. Mám právo na to být akceptován – na to, že mi budou ostatní naslouchat.
3. Smím dát najevo pocit ohrožení.
4. Snažím se brát ohled na ostatní ve třídě.
5. Mám právo na zmínění vlastních obav a starostí.
6. Mluvím o ostatních jen v jejich přítomnosti (prevence proti pomlouvání).
7. Smím vyslovit názor tak, aby byl pro ostatní přijatelný.
8. Snažím se o milý a přátelský způsob chování.

Za příklad étosu pro učitele lze uvést např. následující odpovědi odpovídající na otázku: „co pro nás žák znamená?“:

1. Žák je nejdůležitější osoba v naší škole.
2. Žák není závislý na nás, ale my na něm.
3. Žák není nějakým omezením, ale účelem naší činnosti.
4. Výukou Neprokazujeme žákovi laskavost. Laskavost nám prokazuje žák tím, že nám poskytuje příležitost k výuce.
5. Žák zde není proto, abychom se s ním přeli nebo vnucovali vlastní názor.
6. Ze sváru mezi žákem a učitelem neplyne žádný užitek.
7. Žák je člověk s vlastními potřebami. Je naším úkolem je k jeho i k našemu prospěchu uspokojit.
8. Jsme úspěšný tým, že s žákem spolupracujeme.

2.1 Weltethos-Schule

Úspěch realizování obsahu světového étosu v oblasti školství dokládají již fungující školy. K prvním školám nesoucím označení „Weltethos-schule“ patří »Graf-Wilhelm-Schule« a »Gymnasium Steinhude«. Obě dvě školy získaly toto označení v r. 2013 poté, co do svých výukových plánů zařadily tematiku světového étosu. Z dalších škol nesoucích označení „Weltethos-Schule“ lze jmenovat školu v Niederzier/Merzenich.

I předškolní vzdělávání poskytuje prostor pro uplatnění obsahu světového étosu. Dokladem rozvíjení etického programu světového étosu je např. mateřská škola ve Vídni, kde byl v r. 2012/13 realizován projekt „Ethische Erziehung im Kindergarten angesichts kultureller Pluralität.“ (Etická výchova v mateřské škole se zřetelem

⁵⁹⁸ Následující pravidla jak pro žáky, tak pro učitele jsou volným překladem autorky. Srov. viz http://www.global-ethic-now.de/gen-deu/0e_weltethos-im-alltag/0e-03-weltethos-projekte/0e-03-450-schulkultur.php#

ke kulturní pluralitě). Cílem tohoto pilotního programu v délce jednoho roku bylo rozvíjení klíčových kompetencí:

1. nenásilné řešení problémů
2. soucit s ostatními lidmi a se zvířaty
3. šetrné zacházení s životním prostředím
4. vzájemná ohleduplnost, ale i pěstování vědomí čestnosti v každodenním životě, odbourání předsudků vůči náboženským, národnostním i kulturním odlišnostem.

Projekt se uskutečnil pod záštitou IWEO (Iniziativa Weltethos Österreich), na jeho financování se podílela Nadace světový étos v Tübingen.⁵⁹⁹

3. Reflexe programu světového étosu v českém prostředí

V českém prostředí kromě sázavské nadace neexistuje škola, která by nějakým způsobem uplatňovala ve výuce tematiku světového étosu. Nadaci Světový étos - Centrum Prokopios založil po vzoru nadace Světový étos v Sázavě doc. Dr. Karel Floss, z jeho iniciativy byla řada Küngových knih rovněž přeložena do češtiny. Centrum Prokopios – vzdělávací a ekologické centrum v Čechách svými aktivitami a charakterem odkazuje k Benediktovu „ora et labora“, ale i k Platónově krédu o potřebnosti výchovy mladých lidí. Zastřešující

a ideovou inspiraci v Centru Prokopios sehrává rovněž program světového étosu, důraz na mezináboženský a mezikulturní dialog realizovaný formou výzkumu a setkávání, čehož dokladem jsou tzv. letní školy.

Rozvíjení etických kompetencí, emoční inteligence a mezikulturního porozumění určitým způsobem supluje etická výchova, kterou zajišťuje nezisková organizace Etické fórum České republiky.⁶⁰⁰ Etické fórum vzniklo v r. 2009 a jeho cílem je „výchova ke slušnosti a morálce ve všech oblastech lidského života“⁶⁰¹, což realizuje pomocí zážitkové a reflexivní pedagogiky. V České republice existuje celá řada škol, které do svých výukových plánů zařazují program etické výchovy. Ten má v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání status doplňujícího vzdělávacího oboru.

Z brožury „Etická výchova pro základní a střední školy“. Informace pro zařazení etické výchovy do školních vzdělávacích programů (viz <http://www.etickeforum-cr.cz/eticke-vychova/o-eticke-vychove>) ovšem nevyplývá souvislost etické výchovy s náboženstvím, tak jak je tomu u grammatiky světového étosu.

⁵⁹⁹ Stiftung Weltethos. *Kindergartenprojekt in Wien*. Dostupné z: <http://www.weltethos.org/pilotprojekt-weltethos-im-kindergarten/>

Viz rovněž: <http://www.weltethos.at/index.php/kindergartenprojekt>

⁶⁰⁰ Etické fórum České republiky. Dostupné z: <http://www.etickeforumcr.cz/>

⁶⁰¹ <http://www.etickeforumcr.cz/eticke-forum/o-nas>

4. Závěr

Tendence k humanizaci lidské společnosti, tak jak je dokazuje programatika světového étosu, jsou zřejmé a prokazatelně účinné, neboť se ukazuje, že aplikace principů světového étosu ve školství má smysl a vede k prožití a následné fixaci etických principů. Děje se tak s důrazem na uvědomění si mezináboženských a mezikulturních vazeb, kdy metoda dialogu či diskuze je považována za klíčovou strategii pro uvědomění si společných vazeb. Zřejmá diference vyplývající z diskutované problematiky pak není hodnocena jako překážka k nalezení konsensu, ale jako podnět k rozvíjení a nacházení společných vazeb. Jinakost ovšem nemá vést ke sváru, ale k plodné proexistenci realizované dialogickými prostředky.

V českém prostředí se potřeba po zavádění etických principů a morálních pravidel rovněž dostává do povědomí širší veřejnosti a do školních osnov. Že se funkčnost morálních pravidel ozřejmuje formou dialogu a diskuze není novinkou, byť se jejich zavádění do praxe ve srovnání s jejich teoretickým vymezením ukazuje být složitým procesem. To by však nemělo ty, kdo se o dialog snaží, vést ke skepsi, ale k motivované akci a k vědomí, že složitost procesu má smysl.

Smyslem realizování etických principů je jednak prevence vůči nežádoucím sociálním konfliktům, jednak vnitřní stabilita toho, kdo se o jeho inkorporaci do životní praxe snaží.

5. Použitá literatura a jiné zdroje

Etické fórum České republiky. Dostupné z: <http://www.etickeforumcr.cz/>

A Global Ethic now. *Vom Weltehos zum Schultethos: Wege zu einer neuen Schulkultur*. http://www.global-ethic-now.de/gen-deu/0e_weltethos-im-alltag/0e-03-weltethos-projekte/0e-03-450-schulkultur.php#

KÜNG, H. *Světový étos projekt*. Zlín: Archa, 1992. ISBN 80-900249-4-7.

SCHLENSOG, S., LANGE, W. (Hrsg.). *Unterrichtsmaterialien »Weltethos in der Schule« (Ordner)*.

Dostupné z: http://www.weltethos-praktisch.de/materialien_der_stiftung.html

Stiftung Weltethos. *Kindergartenprojekt in Wien*. Dostupné z: <http://www.weltethos.org/pilotprojekt-weltethos-im-kindergarten/>

VÁNĚ, J. *V tomto znamení zvítězíš? Pojetí humanity u Hanse Künga a legitimnost jeho konceptu světového étosu*. In: *Religio: revue pro religionistiku*. 2004, roč. 12, č. 2. s. 187-212.

Všeobecná deklarace lidských práv. čl. 1. Dostupné z: http://www.google.cz/ur-?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CCIQFjABahU-KEwj_gJm_n5rJAhWB0RoKHZIoBUM&url=http%3A%2F%2Fwww.osn.cz%2Fwp-content%2Fuploads%2F2015%2F03%2Fvseobecna-deklarace-lidskych-prav.pdf&usq=AFQjCNHInOIZ6AevXVQrIvIymTs_Bg0WVw

6. Kontakt na autorku

Mgr. et Mgr. Kristýna Pilecká
Univerzita Karlova v Praze
Evangelická teologická fakulta
Adresa: p. schr. 529, Černá 9, 115 55 Praha 1
Email: kristynapil@seznam.cz

Školitel: ThDr. Pavel Keřkovský

Tomáš Hubálek (ed.)

**Sborník ze IV. mezinárodní vědecké konference
studentů doktorských studijních programů
v oblasti společenských věd**

Pro Univerzitu Palackého v Olomouci
vydalo Nakladatelství Epoque s. r. o.,

Kaprova 12, 110 00 Praha 1,

v roce 2015 jako svou 490. publikaci.

První vydání.

Digitalizaci provedlo Studio Prestig

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Knihy Nakladatelství Epoque můžete zakoupit
u svého knihkupce nebo si je lze objednat:

písemně na adrese: Kaprova 12, 110 00 Praha 1 – Staré Město,

telefonicky na čísle: 224 810 353,

e-mailem na adrese: objednavky@epocha.cz,

na internetové stránce: www.epocha.cz